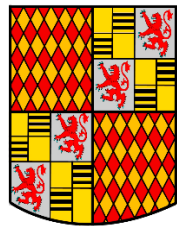

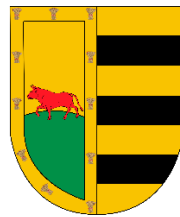
Universitat de València
Facultat de Geografia i Història

TRES LLINATGES PER A LA CASA DE QUIRRA I NULES. CONFLICTES I PODER A VALÈNCIA I SARDENYA. SEGLES XVI-XVIII

Carròs de Centelles

Borja

Català de Valeriola

TESI DOCTORAL

Doctorand: **Vicente Sanz Viñuelas**

Directora: **Dra. Amparo Felipo Orts**

Departament d'Història Moderna i Contemporània
Programa de Doctorat 3.157 en Geografia i Història del Mediterrani
des de la Prehistòria a l'Edat Moderna

València, abril 2024

Vicente Sanz Viñuelas

**TRES LLINATGES PER A LA CASA DE
QUIRRA I NULES. CONFLICTES I PODER A
VALÈNCIA I SARDENYA. SEGLES XVI-XVIII**

Directora:

Dra. Amparo Felipo Orts

Departament d'Història Moderna i Contemporània

Universitat de València, 2024

*“Pocos ven lo que somos, pero todos
ven lo que aparentamos”.*

“Nada grandioso fue jamás conseguido sin peligro”

Nicolas Maquiavelo, s.XVI

AGRAIMENTS

Son moltes les persones que m'han acompanyat durant el llarg viatge que ha resultat ser aquesta investigació, ja foren amistats, família i coneguts, i a tots ells els estic molt agraït. No obstant això, m'agradaria començar donant les gràcies a Carmen Pérez i Amparo Felipo, per donar-me l'oportunitat, fa més d'una dècada, de "conèixer" als marquesos de Quirra i Nules, fet que ha sigut transcendental en la meua vida i que sense elles no hagués estat possible. I principalment i en primer lloc, vull destacar i agrair-li de forma particular a Amparo Felipo Orts, la meua directora de tesi, tota la seua inestimable ajuda i coneixements, els seus consells, revisions, converses; la seua capacitat de treball, la seua implicació i la seua minuciositat a l'hora de dur a terme este gran projecte que ha sigut la Casa de Quirra i Nules, ja que ha sigut molt gratificant, molt fàcil i tot un exemple i referent el poder haver treballat amb ella. Gràcies.

Per altre costat, agrair també als distints tècnics dels arxius de València, principalment de l'Arxiu del Regne i de l'Arxiu de Diputació; així com al personal del Archivo Histórico de la Nobleza de Toledo -en particular a l'amic Cristian Pardo- i al de la biblioteca de Centelles, per les facilitats donades a l'hora de consultar les distintes fonts necessàries per a poder dur a terme aquesta investigació.

També m'agradaria tenir un record per a D. Vicente Bisbal Del Valle, amic i investigador, qui ens deixà en 2020, però qui sempre em va animar a concloure la meua tesi i que va ser un model pel que respecta al gust per investigar i descobrir el nostre passat, completant eixos buits i personatges del passat. D'igual manera, vull agrair a la Dra. Marisa Cervera Sanz el fet d'estar pendent de mi, per evitar que em "despistara" o "encantara", recalcant-me que em centrara en la tesi doctoral, animant-me i brindant-me la seua ajuda.

Encara que son molts els amics que m'han recolzat, vull destacar i donar les gràcies a Miquel Fuertes, Marisa Muñoz, Frederic Barber, Laura Guinot i Josep Cerdà Ballester, per estar sempre disposats a ajudar-me en els meus

dubtes o per facilitar-me dades, novetats o informacions interessants per a la meua tesi. Així com també a la meua cosina Lorena Navarro Sanz i a la meua amiga Gemma De Lamo Ortiz, per la seua ajuda i recolzament al llarg de tot este temps.

Però de forma destacada i especial, vull reconèixer i agrair significativament, a banda dels meus pares, a tres persones fonamentals sense les quals esta tesi no haguera pogut dur-la a terme, tant pels seus consells, com ajuda desinteressada, com consultes, traduccions, revisions, plantejaments, elaboracions de taules, arbres genealògics i per haver hagut d'aguantar-me i resistir-me als llarg d'hores i mesos. Un fet del qual soc deutor d'ells i que com dic, formen també part d'aquesta tesi. Ells son els meus amics Noelia Rangel López, Xavier Úbeda Revert i la meua germana Rosario Sanz Viñuelas. Qui com dic, m'han animat, ajudat i han anat junt a mi descobrint pas a pas als distints marquesos de Quirra i Nules al llarg de l'Edat Moderna. Així que a tots vosaltres sols puc dir-vos MOLTES GRÀCIES!!!

ÍNDIX

- Resum	17
- Resumen	19
- Summary	21
- Introducció	23
- Fonts Documentals	35

PRIMERA PART: ELS CARRÒS DE CENTELLES. LA INCORPORACIÓ DE QUIRRA I NULES	43

- Capítol I: Dos llinatges que s'entrecreuen i s'uneixen al llarg dels segles	45

1.1 Els Carròs	45
1.1.1 El comtat de Quirra	49
1.2 Els Centelles	57
1.2.1 El comtat d'Oliva	63

- Capítol II: La baronia de Nules en poder dels barons d'Almedíxer	69

2.1 Onofre Clotaldo de Centelles i Mercader (1557-1588). La successió en el vicle de Nules	79
2.1.1 Desposoris amb la filla del baró de Dos Aigües i senyor de Benetússer	80

- Capítol III: Cristòfol de Centelles i Mercader (1561-1624). Estratègia matrimonial i hereditat del marquesat de Quirra	85

3.1 Les núpcies amb donya Alamanda Carròs de Centelles. Una gran herència i un fatal destí	92

3.2 La boda amb la filla del comte del Real. Una vida entre Sardenya i València	106
3.3 L'Expulsió dels moriscos i el problema del repoblament	111
3.4 Una llarga seqüència de litigis familiars. Els negocis obscurs del comte del Real i el plet amb el duc de Sogorb	115
3.5 Les voluntats de don Cristòfol i el nou vincle de Quirra	127
3.6 L'inventari <i>post mortem</i> del marquès	132

- Capítol IV: Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, marquès de Quirra i Nules, comte de Centelles i baró de Pierola i d'Almedíxer (1620-1674) Encimbellament i extinció del llinatge

4.1 Naixement i infància	137
4.2 Tres desposoris i cap descendent	141
4.2.1. El matrimoni amb la filla dels marquesos d'Aitona	141
4.2.2. Les noces amb la filla dels comtes de Castellar	144
4.2.2.1 Testament i mort de donya Jerònima de Calatayud	150
4.2.3. L'enllaç amb la filla dels marquesos del Fresno	152
4.3 Malaltia i últimes voluntats de donya Lluïsa de Velasco	156
4.4 Un plet inesperat. La pretensió de Gaspar Basset de ser reconegut fill natural	159
4.5 Els senyorijs. Complexitat i problemàtica	167
4.5.1. La baronia de Pierola	167
4.5.2. El comtat del Castell de Centelles	173
4.5.2.1 Alteracions i revoltes. La rebel·lió de Josep Colobrans	176
4.5.2.2 La incidència del bandolerisme. Serrallonga i "l'Estudiant Sardà"	180
4.5.3. La baronia d'Almedíxer	183
4.5.4. El marquesat de la Vila i Honor de Nules	184
4.5.4.1 L'administració del senyoriu	186
4.5.4.2 El litigi pel dot de donya Estefania i la concòrdia final	190

4.5.4.3 El plet per la pressa de possessió de Nules per donya Lluïsa	193
4.5.5. El marquesat de Quirra	195
4.6 Serveis a la Corona en la dècada de 1640 i compensacions reials	203
4.6.1. La sol·licitud del títol de duc d'Ales i la concessió de l'hàbit de Montesa	206
4.6.1.1. La Comanda d'Ares del Maestre	212
4.7 El bàndol del marquès de Quirra (1651-1653)	216
4.7.1 La rivalitat amb el marquès de Villasor (1651-1652)	216
4.7.2 L'enfrontament amb el virrei duc de Montalto (1652-1653)	221
4.8 Obres socials i manifestacions devocionals	233
4.9 Testament i últim codicil de don Joaquim	234
4.10 L'inventari <i>post mortem</i>. L'espai interior del palau de València	239
4.11 Algunes addendes posteriors	244
• <i>Mobiliari, pintures i joies</i>	244
• <i>La biblioteca</i>	251
• <i>Noves joies</i>	253
• <i>Béns immobles</i>	254
• <i>L'interior del palau de Nules</i>	255

INTERLUDI: L'EFÍMERA SUCCESSIÓ DELS BORJA AL CAPDAVANT DE LA CASA	259

- Capítol V: Els Borja, ducs de Gandia i marquesos de Nules i Quirra.

Una designació contestada	261

5. 1 Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León (1653-1716)	261
5.1.1 Naixement, infància, matrimoni i descendència	261
5.1.2 Hereu del marquès de Quirra i Nules	263
5.1.3 Cavaller de Santa Maria de Montesa	264
5.1.4 Simbolisme, poder i reformes destacades	264

5.1.5 La implicació en la Guerra de Successió	269
5.1.6 La mort del duc de Gandia	271
5.2 Lluís Ignasi de Borja-Centelles i Fernández de Córdoba (1673-1740)	273
5.2.1 Natalici i desposoris de l'últim duc Borja	273
5.2.2 Dignitats, honors i servei a la Corona	274
5.3 Pretensions, al·legacions i plets interminables: l'enfrontament pels estats de Nules i Quirra	275
5.3.1 La pèrdua del comtat de Centelles	276
5.3.2 El plet per les possessions de Nules i Quirra	276
5.3.2.1 Otger Català de Valeriola	277
5.3.2.2 Antoni Joan de Centelles, marquès de Centelles	282
5.3.2.3 Alfons Sanz Tolsà	284
5.3.2.4 Antoni Ferran Pujades Borja, comte d'Anna	286
5.3.2.5 Pasqual Francesc de Borja-Centelles, duc de Gandia	287
5.3.3 La resolució sobre el marquesat de Nules	291
5.3.4 El plet pel marquesat de Quirra	295
5.3.4.1 Noves interposicions i reclamacions	299
 SEGONA PART: ELS CATALÀ DE VALERIOLA, NOUS MARQUESOS DE NULES I QUIRRA	305
 - Capítol VI: Els Català i els Valeriola. La forja d'un llinatge	307
6.1. Dos antigues nissagues de la baixa noblesa	307
6.1.1 La unió indissoluble amb els Valeriola	309
6.2. Bernat Guillem Català de Valeriola. Vesant cultural i projecció política	312
 - Capítol VII: Otger Català de Valeriola i Mompalau (1634-1705) Trajectòria ascensional i espiritualitat barroca	319
7.1 Entorn i primers anys	319
7.2 Exèrcit, defensa de Pavia i patent de capità	321

7.3 Cavaller de Santa Maria de Montesa	324
7.4 Matrimoni i descendència	327
7.5 Una hisenda sanejada: carnisseries, forn i arrendaments	330
7.6 Trasllat i nova vida a la “Villa y Corte”	333
7.6.1 La col·laboració amb els Estaments del Regne	333
7.6.2 Un fet inesperat: la mort de donya Hermenegilda	337
7.6.3 El reconeixement com a marquès de Nules	338
7.7 Espiritualitat, confraries i beneficis eclesiàstics	339
7.7.1 Membre de l'Escola de Crist	339
7.7.2 Patronats i beneficis eclesiàstics	342
7.7.2.1 Tribunes i cerimonial	344
7.7.3 Funcions en l'església i confraries	346
7.7.4 Donacions	346
7.8 Últimes voluntats i institució d'un nou vincle	347
7.9 L' inventari <i>post mortem</i> del palau de València	351

- Capítol VIII: Josep Català de Valeriola i Sanchis (1664-1727). Del Conflicte Successori a la renovació de la casa familiar

8.1 Naixement i desposoris d'un futur hereu	357
8.2 La repercussió de la Guerra de Successió	361
8.3 La mort de donya Francesca i les segones noces amb la germana del senyor de Daimús i Quartell	365
8.4 Obres i reformes al palau dels Català de Valeriola	368
8.5 Testament i disposicions finals	370

- Capítol IX: Joaquim Català de Valeriola i Cardona (1698-1754) Concentració patrimonial, noces i cerca de descendents

9.1 Naixement i infància	375
9.2 L' obtenció de l'hàbit de Montesa	377
9.3 Desposoris amb la filla dels comtes de Carlet	378
9.3.1 Els hereus de la nissaga	382
9.4 Reunificació dels títols i possessió de Quirra i Nules	383
9.4.1 Canvis en el marquesat de Quirra	384

9.4.2 Últims enfrontaments amb el duc de Gandia	386
9.4.3 Gestió i administració d'un ric patrimoni	388
9.5 Altres herències i reclamacions	389
9.5.1 Demanda de la marquesa viuda donya Maria Lluïsa	392
9.6 Viduitat i exèquies reials de Lluïsa Isabel d'Orleans	394
9.7 Segones núpcies i paternitat. Una nova filla per als marquesos	397
9.8 Reivindicacions i plets	399
9.8.1 La pretensió de la baronia de Xilxes (1737)	400
9.8.2 El plet amb la vila de Nules (1745)	405
9.8.3 El requeriment sobre el comtat de Centelles (1745)	406
9.9 Entre la devoció i la sociabilitat religiosa. Un altar per a sant Vicent Ferrer	412
9.10 Testament i llegat del marquès	415
9.10.1 Real Cèdula i fundació d'un nou vincle	418
9.10.2 Últims codicils i mort de don Joaquim	420

- Capítol X: Vicent Català de Valeriola i Castellví (1726-1766)

L'entroncament amb la Casa d'Almodóvar i l'engrandiment del palau de València

10.1 Natalici i desposoris del continuador del llinatge	423
10.2 L'enllaç amb la filla dels marquesos d'Almodóvar. Tres cerimònies de casament	424
10.3 La gran transformació del palau dels Català de Valeriola	427
10.4 Una hereva per a una noble Casa	431
10.5 Testament del marquès de Nules i Quirra	432

- Capítol XI: Josepa Domènica Català de Valeriola i Luxán, II duquesa d'Almodóvar (1766-1814). De la lluita pel manteniment dels marquesats a la fi del llinatge

11.1 Un naixement llargament esperat	439
11.2 La curadoria de la comtessa de Canalejas (1766-1776)	440
11.2.1 El segrest dels marquesats de Nules i Quirra	442

11.2.2	La gestió del marquesat de Quirra	444
11.2.2.1.	La complexa administració	444
11.2.2.2.	La debatuda actuació de l'administrador	448
11.2.2.3.	Les complicacions amb els vassalls	450
11.2.3	Els primers anys entre València i Aldaia	452
11.3	La curadoria del marquès d'Almodóvar (1776-1782)	454
11.3.1	Lisboa, Londres, París i Madrid	454
11.4	Matrimoni amb el marquès de Mortara	457
11.5	Vida marital i anul·lació del casament	461
11.6	Noble il·lustrada i II duquessa d'Almodóvar	464
11.6.1	Hereva del ducat d'Almodóvar	466
11.6.2	Contrarietats amb la Inquisició	468
11.7	La reforma de la capella de sant Antoni Abad	470
11.7.1	Altres restauracions i donacions	473
11.8	Hereva del comte de Carlet i l'Alcúdia	475
11.8.1	Litigis per la nova herència	477
11.9	Anys de plets pels marquesats de Nules i Quirra	478
11.9.1.	Aspiracions i pretendents al vincle de Nules	478
11.9.2.	Noves reclamacions i candidats	484
11.9.3.	Lluita i pèrdua del marquesat de Nules	487
11.9.4.	La batalla pel marquesat de Quirra	490
11.9.5.	Apel·lacions de la duquessa d'Almodóvar	492
11.10	Patrimoni i rendes d'una rica aristòcrata	493
11.11	Residència a València i últims anys	495
11.11.1	Incidents amb el seus vassalls i Guerra del Francès	500
11.12	Testament i mort de la duquessa Almodóvar	503
11.13	El llegat de donya Josepa Domènica	509
11.13.1	Escoles per a xiquets i xiquetes	510
11.13.2	Dotar als orfes i òrfenes per al matrimoni	511
11.13.3	Una església per a Xaló	512
EPÍLEG: ELS COMTES DE CERVELLÓ, ÚLTIMS TITULARS DELS MARQUESATS		519

- Conclusions	529
- Relació de genealogies	547
- Relació de figures	549
- Relació de taules	553
- Bibliografia	555
- Pàgines Webs consultades	579

TRES LLINATGES PER A LA CASA DE QUIRRA I NULES. CONFLICTES I PODER A VALÈNCIA I SARDENYA. SEGLES XVI-XVIII

Aquesta investigació analitza la trajectòria de la Casa de Quirra i Nules entre els segles XVI i XVIII, una família nobiliària que mancava d'un estudi en profunditat. Ara bé, endinsar-nos en el seu decurs ens situa davant uns títols als quals els imponderables biològics impediren la continuïtat en un mateix llinatge. La reiterada extinció de les línies de successió masculines va condicionar que foren tres els cognoms que es van situar al capdavant d'aquesta: els Carròs de Centelles, els Borja i els Català de Valeriola, als quals encara, en els anys finals del segle XVIII cal afegir als Cervelló.

És per això que, sense perdre de vista la seua unicitat, per aprofundir en el seu esdevenir històric hem estructurat el treball en dos parts, separades per un interludi, i l'epíleg final, que se corresponen amb els diferents llinatges investigats. Iniciem la primera part retrocedint als orígens medievals de les sagues dels Carròs i dels Centelles, que ostentaren la titularitat de la Casa fins que la mort del seu últim representant en 1674 sense descendència comportara la desaparició d'aquest llinatge i l'inici d'una nova però curta etapa per a la Casa amb la família Borja al seu front. Entrem així en el que hem caracteritzat com l'interludi, una etapa que, dominada per la família Borja, actuaria com una mena de frontissa entre els Carròs de Centelles i els Català de Valeriola. Perquè els Borja - titulars durant el final del segle XVII de l'estat de Nules, i fins les primeres dècades del segle XVIII del marquesat de Quirra- venen a suposar un parèntesi entre els altres dos grans llinatges que la posseïren i governaren durant la resta de l'Època Moderna. A més, fou la seua una possessió immediatament contestada per altres pretendents en defensa dels que consideraven els seus majors drets.

De fet, després de més de cinquanta anys pledejant, una família de la xicoteta noblesa, els Català de Valeriola, se situava al davant dels marquesats Nules i Quirra, que de la seua mà obrien una altra fase de la seua història. Això ens ha exigut partir d'un primer capítol dedicat a explicar el procés mitjançant el qual dos nissagues, els Català i els Valeriola, arribarien a convertir-se en una

única família, per a continuar amb el seguiment dels Català de Valeriola fins als inicis del segle XIX, quan l'òbit de la duquessa d'Almodóvar - última titular dels Català de Valeriola- sense descendència, suposava també l'extinció del llinatge. Serien ara els comtes de Cervelló els qui succeïren en la Casa, en virtut dels antics vincles, de la mà de Felip Carles Osorio i Castellví- convertit en VIII marqués de Nules per Reial Sentència de 1788 i en IX marqués de Quirra per Reial Sentència del Suprem Consell Reial de Sardènia de 1798 -, un llinatge que encara en els nostres dies continua gaudint la titularitat de la Casa.

TRES LINAJES PARA LA CASA DE QUIRRA Y NULES. CONFLICTOS Y PODER EN VALENCIA Y CERDEÑA. SIGLOS XVI-XVIII

Esta investigación analiza la trayectoria de la Casa de Quirra y Nules entre los siglos XVI y XVIII, una familia nobiliaria que carecía de un estudio en profundidad. Ahora bien, adentrarnos en su devenir nos sitúa ante unos títulos a los que los imponderables biológicos impidieron la continuidad en un mismo linaje. La reiterada extinción de las líneas de sucesión masculinas condicionó que fueran tres los apellidos que se situaron al frente de esta: los Carròs de Centelles, los Borja y los Català de Valeriola, a los que todavía, en los años finales del siglo XVIII, hay que añadir a Cervelló.

Por eso, sin perder de vista su unicidad, para profundizar en su devenir histórico hemos estructurado el trabajo en dos partes, separadas por un interludio, y el epílogo final, que se corresponden con los diferentes linajes investigados. Iniciamos la primera parte retrocediendo a los orígenes medievales de las sagas de los Carròs y de los Centelles, que ostentaron la titularidad de la Casa hasta que la muerte de su último representante en 1674 sin descendencia comportó la desaparición de este linaje y el inicio de una nueva pero corta etapa para la Casa con la familia Borja al frente. Entramos así en lo que hemos caracterizado como el interludio, una etapa que, dominada por la familia Borja, actuaría como una bisagra entre los Carròs de Centelles y los Català de Valeriola. Porque los Borja - titulares durante el final del siglo XVII del estado de Nules, y hasta las primeras décadas del siglo XVIII del marquesado de Quirra- vienen a suponer un paréntesis entre los otros dos grandes linajes que la poseyeron y gobernaron durante el resto de la Época Moderna. Además, fue la suya una posesión inmediatamente contestada por otros pretendientes que consideraban sus derechos mayores y más legítimos.

De hecho, después de más de cincuenta años pleiteando, una familia de la pequeña nobleza, los Català de Valeriola, se situaba frente a los marquesados de Nules y Quirra, que de su mano abrían otra fase de su historia. Esto nos ha exigido partir de un primer capítulo dedicado a explicar el proceso mediante el cual dos estirpes, los Català y los Valeriola, llegarían a convertirse en una única

familia, para continuar con el seguimiento de los Català de Valeriola hasta los inicios del siglo XIX, cuando el óbito de la duquesa de Almodóvar -última titular de los Català de Valeriola- sin descendencia supuso también la extinción del linaje. Serían ahora los condes de Cervelló quienes sucederían en la Casa, en virtud de los antiguos vínculos, de la mano de Felipe Carlos Osorio y Castellví- convertido en VIII marqués de Nules por Real Sentencia de 1788 y en IX marqués de Quirra por Real Sentencia del Supremo Consejo Real de Cerdeña de 1798 -, un linaje que todavía en nuestros días sigue disfrutando la titularidad de la Casa.

THREE LINEAGES FOR THE HOUSE OF QUIRRA AND NULES. CONFLICTS AND POWER IN VALENCIA AND SARDINIA. XVI-XVIII CENTURIES

This research analyses the trajectory of the House of Quirra and Nules between the sixteenth and eighteenth centuries, a noble family that lacked an in-depth study. However, delving into its course places us before titles that biological imponderables prevented continuity in the same lineage. The repeated extinction of the male succession lines conditioned that there were three surnames that were placed at the head of it: the Carròs de Centelles, the Borjas and the Català de Valeriola, to which, still, in the final years of the eighteenth century, we must add to the Cervelló family.

That is why, without losing sight of its uniqueness, to deepen its historical evolution we have structured the work in two parts, separated by an interlude, and the final epilogue, which correspond to the different lineages investigated. We begin the first part by going back to the medieval origins of the sagas of the Carròs and the Centelles, who held the ownership of the House until the death of its last representative in 1674 without descendants led to the disappearance of this lineage and the beginning of a new but short period for the House with the Borgia family at its head. We thus enter what we have characterized as the interlude, a stage that, dominated by the Borgia family, would act as a kind of hinge between the Carròs de Centelles and the Català de Valeriola. Because the Borgias - holders during the end of the seventeenth century of the state of Nules, and until the first decades of the eighteenth century of the Marquisate of Quirra - come to suppose a parenthesis between the other two great lineages that possessed and ruled it for the rest of the Modern Era. Moreover, it was his possession immediately contested by other suitors in defence of those they considered their greatest rights.

In fact, after more than fifty years in contention, a family of the small nobility, the Català de Valeriola, stood in front of the Marquisates Nules and Quirra, who opened another phase of their history. This has required us to start from a first chapter dedicated to explaining the process by which two lineages,

the Català and the Valeriola, would become a single family, to continue with the follow-up of the Catalan of Valeriola until the beginning of the nineteenth century, when the death of the Duchess of Almodóvar - last holder of the Catalan of Valeriola - without descendants also meant the extinction of the lineage. It would now be the Counts of Cervelló who succeeded in the House, by virtue of the old links, by the hand of Philip Carlos Osorio i Castellví - converted into VIII Marquis of Nules by Royal Judgment 1788 and IX Marquis of Quirra by Royal Judgment of the Supreme Royal Council of Sardinia 1798 -, a lineage that still today continues to enjoy the ownership of the House.

INTRODUCCIÓ

No hi ha dubte que, afavorit per la renovació de la història política, durant les últimes dècades s'ha produït un creixent interès per l'estudi dels grups de poder, del qual s'han beneficiat les investigacions sobre la noblesa. Això és així perquè l'indubtable protagonisme econòmic, social i polític d'aquest col·lectiu li atorga una posició prominent en el procés històric durant l'Època Moderna. De fet, des que en el seu pioner estudi Domínguez Ortiz¹ matisara la suposada impermeabilitat d'aquest col·lectiu i anys després els treballs de A. Carrasco² i E. Soria³ l'arraconaren definitivament, assistim a una autèntica proliferació d'estudis sobre la noblesa que des de llavors no han deixat de fer-se cada vegada més presents en el panorama historiogràfic, des d'enfocaments d'investigació molt diversificats. El seu estatus privilegiat condicionat per la sang i el llinatge;⁴ la conformació de patrimonis, els processos de vinculació, la gestió de les rendes o la participació en activitats financeres;⁵ els serveis a la Monarquia en íntima relació amb els processos ascensionals;⁶ la repercussió de la seua presència en

¹ Domínguez Ortiz, Antonio, *Las clases privilegiadas en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Akal, 1973.

² Carrasco Martínez, Adolfo, *Sangre, honor y privilegio. La nobleza española bajo los Austrias*. Barcelona, Ariel, 2000.

³ Soria Mesa, Enrique, *La nobleza en la España Moderna. Cambio y continuidad*, Madrid, Marcial Pons, 2007.

⁴ Donada l'elevada producció per a cadascun dels camps, d'ara en avant ens limitarem a referir alguns exemples que poden resultar significatius. García Hernán, David, "El valor de la sangre: marco teórico, representación cultural y realidad social" en J.I. Fortea *et. alii.* (coord.), *Monarquías en conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica*, Madrid, FEHM-Universidad de Cantabria, 2020, pp. 331-368; Guillén Berrendero, José Antonio, "La cohesión fundada en la virtud. La grandeza y sus formas de expresión en la Edad Moderna", en *Magallánica: revista de historia moderna*, nº 14, 2021, pp. 67-92.

⁵ Clavero, Bartolomé, *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla 1369-1836*, Madrid, Siglo XXI editores, 1974; Catalá Sanz, Jorge Antonio, *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid, Siglo Veintiuno, de España, 1995; Yun Casalilla, Bartolomé, *La gestión del poder. Corona y economías aristocráticas en Castilla (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Akal, 2002. San Ruperto Albert, Josep, *Emprenedors transnacionals. Les trajectòries econòmiques i d'ascens social dels Cernezzis i Odescalchi a la mediterrània occidental (ca. 1560-1689)*, Barcelona, Ed. Pagés-Fundació Noguera, 2019.

⁶ Esteban Estríngana, Alicia (ed.), *Servir al rey en la Monarquía de los Austrias. Medios, fines y logros del servicio al soberano en los siglos XVI y XVII*, Madrid, Sílex ediciones, 2012; Lloret Gómez de Barreda, Paz, "Los servicios a la monarquía y el proceso de ennoblecimiento del linaje valenciano de los Vilaragut en el siglo XVII", *VII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* Francisco José Aranda Pérez (coord.), vol. 1, Universidad de Castilla la Mancha, 2004 (*La declinación de la monarquía hispánica*), pp. 631-644; Gil Guerrero, Eva M^a, "Los Pardo de la Casta. El ascenso social de un linaje al Servicio regio (siglos XIV-XVII)", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, nº 37 (2011), pp. 487-509.

els escenaris cortesans i la cultura de la noblesa cortesana;⁷ la família, les estratègies matrimonials, el rol de les dones i les xarxes relacionals;⁸ la trajectòria personal d'individus concrets,⁹ o l'anàlisi de llarga trajectòria de llinatges nobiliaris,¹⁰ constitueixen – sense pretensions d'exhaustivitat- algunes de les recents orientacions.

⁷ Álvarez-Ossorio Alvaríño, Antonio, "El arte de medrar en la corte: rey, nobleza y el código del honor", en *Familias, poderosos y oligarquías*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2001, pp. 39-60; Martínez Millán, José y Marçal Lourenço M.P. (coord.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: las casas de las reinas (siglos XV-XIX)*, Madrid, Polifemo, 2009; Bouza Álvarez, Fernando, *Palabra, imagen y mirada en la Corte del siglo de Oro. Historia cultural de las prácticas orales y visuales de la nobleza*, Madrid, Abada Editores, 2020.

⁸ Chacón Jiménez, Francisco, "Hacia una nueva definición de la estructura social en la España del Antiguo Régimen a través de la familia y las relaciones de parentesco", en *Historia Social*, nº 21, 1995, pp.75-104; García Hernán, David, "Familia, política y aristocracia en el Antiguo Régimen", en M. Soares y J. Hernández (coord.), *Sociedade, família e poder na Península Ibérica. Elementos para uma historia comparativa*, Murcia, Universidad de Murcia, 2010, pp. 77-99; Fargas Peñarrocha, Maria Adela, *La genealogía cautiva. Propiedad, movilidad y familia en Barcelona, 1500-1600*, València, Publicacions Universitat València, 2012; Molina Recio, Raúl, "Reproducción social y estrategias matrimoniales entre la nobleza española (ss. XV- XIX)", en A. Jiménez et alii., *Construyendo historia: estudios en torno a Juan Luís Castellano*, Granada, Universidad de Granada, 2013, pp. 579-594; Fargas Peñarrocha, Maria Adela, "Poseer, esperar o renunciar. Desencuentros familiares o las mujeres en la encrucijada del conflicto", en *Tiempos Modernos. Revista electrónica de Historia Moderna*, nº 18, 2009; Malo Barranco, Laura, *Nobleza en femenino. Mujeres, poder y cultura en la España Moderna*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2019; Imízcoz Beunza, José María, "Actores, redes y procesos: reflexiones para una historia más global", *Revista da Faculdade de Letras. História*, Vol. 5, Nº. 1, Universidad de Oporto, 2004, pp.115-140; San Ruperto Albert, Josep, "Entre los Estados Italianos y el Reino de Valencia. Aproximación a una red familiar de media distancia: los Cernésio-Odescalchi", *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Amparo Felipo Orts, Carmen Pérez Aparicio (coord), Castellón, Diputación Provincial de Castellón, 2021, pp. 209-244.

⁹ Blutrach, Carolina. *El III conde de Fernán Núñez (1644-1721). Vida y memoria de un hombre práctico*, Madrid, Marcial Pons Historia – CSIC, 2014; Vicens Hualde, María, *Aristocracia y servicio en la Monarquía de Felipe II. El marqués de Villamanrique entre Castilla y la Nueva España, 1532-1604*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2019, tesis doctoral inédita.

¹⁰ Alguns exemples són: Felipo Orts, Amparo, "La ascensión social de los Cervelló: de barones de Oropesa a condes de Cervelló y Grandes de España", en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm.28, 2002, pp.241-262. Lloret Gómez de Barreda, Paz, *Ser noble en la València del segle XVII. El llinatge dels Vilaragut*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005. Gil Guerrero, Eva Maria, "El esplendor de un linaje valenciano al servicio regio: don Baltasar Pardo de la Casta, marqués de la Casta (1633-1695)", *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Amparo Felipo Orts, Carmen Pérez Aparicio (coord), Castellón, Diputación Provincial de Castellón, 2021, pp.77-120; Pérez Torregrosa, Guadalupe, *Memoria, patrimonio y política: el marqués de Boil*, Castellón, SACE Ediciones, 2017; Marí García, Enric, *El linaje de los Roig. Quince generaciones de una familia valenciana*, Castellón, SACE Ediciones, 2018; Muñoz Altabert, Maria Lluïsa, *Els comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2019; Barber Castellà, Frederic, *De llauradors a nobles: la família del comte de Ròtova als segles XVII i XVIII. Patrimoni, lluita antisenyorial i vida quotidiana*, València, Universitat de València, 2021, tesis doctoral inédita; Barber Castellà, Frederic, *Ascens social i poder senyorial. La memòria del comtat de Ròtova (segles XVII-XX)*, Catarroja, Afers, 2022; Salas Benedito, Maria, *Del Reino de Valencia a la Corte Imperial. La Casa de Castellnovo (1580-1730)*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2022; Ricardo Santarrufina, *La Casa de Almenara a través de la història (ss. XIII-XVIII)*, Castellón, Diputación Provincial de Castellón, 2023.

En aquest context, el nostre treball s'emmarca en la línia de l'estudi de les famílies nobiliàries, i més concretament en el projecte col·lectiu d'aprofundir en la investigació sobre alguns destacats llinatges valencians que fa uns anys van començar a desenvolupar en el Departament d'Història Moderna de la Universitat de València les professores Carmen Pérez i Amparo Felipo. Una línia que, plantejada des d'una perspectiva que permetera incorporar els aspectes econòmic, social, polític, cultural i fins i tot religiós perquè els seus protagonistes expressaren la seua autèntica dimensió, se'ns mostra com una excel·lent plataforma des de la qual aproximar-nos a l'estudi de la classe dirigent. Tant és així que aquest estudi ve a culminar la investigació començada fa més de deu anys quan, en desembre del 2013, vaig presentar el meu Treball de fi de Màster baix la direcció conjunta d'aquestes professores, sota el títol *Entre Sardenya i València. La casa de Quirra i Nules a cavall dels segles XVI i XVII*.¹¹

Pretenia aquest ser una contribució a una iniciativa que està permetent projectar llum sobre diferents cases nobiliàries amb la finalitat última de conèixer i comprendre millor la societat en l'Època Moderna, on el grup noble nodria bona part de les elits de poder. No debades, la Casa de Quirra i Nules representa a una d'eixes famílies que formava part de la gran noblesa terratinent, pròxima a la Corona i amb territoris repartits pels diferents regnes de la Monarquia Hispànica. Constitueix, per tant, un magnífic exemple, a partir del qual poder seguir la seua evolució econòmica, social i política, en especial durant els segles XVII i XVIII, així com la dels seus dominis, les polítiques matrimonials i les aliances, sense oblidar els plets i enfrontaments que se suscitarren per qüestions de jurisdicció, deutes, reclamacions de paternitat i, molt especialment, per la successió en els diferents estats i territoris. A més a més, la Casa resulta rellevant per la seua influència i proximitat a diferents monarques o personatges poderosos de la Monarquia, tant en el segle XVII com en el XVIII.

Amb tot, l'elecció d'aquesta família ha estat condicionada, principalment, per la manca d'un coneixement en profunditat que d'ella se tenia per a tota l'Edat Moderna, tot i ser una de les grans cases nobiliàries del seu moment. No

¹¹ Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València. La Casa de Quirra i Nules a cavall dels segles XVI-XVII*, Treball fi de Màster, Universitat de València, 2013.

obstant això, la caducitat biològica de les famílies que se succeïren al front de la Casa condicionaria la seua curta projecció en el temps. En aquest sentit, el títol del meu treball de final de Màster va definir el període que ens vam marcar en un primer moment per a la investigació, una etapa dominada pel llinatge dels Carròs- Centelles. Posteriorment, ens vam centrar en el període que transcorre entre finals del segle XVII i l'inici del llarg plet suscitat entre els Borja i els Català de Valeriola, en lluita per la defensa dels seus respectius drets. Per a culminar l'anàlisi amb el seguiment dels Català de Valeriola fins als inicis del segle XIX, amb l'òbit de la duquessa d'Almodóvar, última descendent i titular de la família dels Català de Valeriola. És precisament la successiva titularitat de la Casa per tres famílies la que vol reflectir el títol de la present tesi doctoral: *Tres llinatges per a la Casa de Quirra i Nules. Conflictes i poder a València i Sardenya. Segles XVI-XVIII*.

Aconseguir el nostre propòsit ens ha exigut recórrer als arxius estatals, autonòmics i municipals per a consultar les fonts i els documents custodiats en aquests. Així, en la ciutat de València hem consultat fonts procedents de l'Arxiu del Regne de València, l'Arxiu Municipal, l'Arxiu del Col·legi Seminari de Corpus Christi i la Biblioteca Històrica de la Universitat. Amb tot, per conèixer la trajectòria i esdeveniments relacionats amb la família dels Català de Valeriola ha sigut fonamental l'Arxiu de la Diputació de València, on està custodiat el Fons de la Duquessa d'Almodóvar. D'igual manera, hem investigat al Archivo Histórico Nacional a Madrid i al Archivo Histórico de la Nobleza a Toledo, així com a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona. Per altre costat, a través de la Real Acadèmia de la Història, la Biblioteca Valenciana Digital (Bivaldi), el Portal d'Arxius Estatals (Pares), i altres portals web, hem pogut accedir a diferents fonts digitalitzades que ens han aportat dades i nous punts de vista per a poder completar la nostra investigació, ja fora a través de documents o d'imatges. A nivell municipal, també poguérem consultar alguns documents de la biblioteca-arxiu de la Vilavella.

És l'anàlisi i creuament de tota aquesta documentació el que ha permés la realització d'aquest estudi en el qual l'evolució dels esdeveniments queda integrada en una estructura temàtica de les qüestions més destacades del llinatge, la qual cosa ens permet rastrejar la seua evolució durant el període

considerat, al mateix temps que aprofundir en els més destacats membres de la Casa. Perquè, seguint l'estela dels estudis que se centren en famílies nobiliàries i en la trajectòria vital dels seus membres, no podem perdre de vista que si són molts els condicionats que determinen la posició familiar, també els individus, amb la seua personalitat, les seues decisions, el seu protagonisme i la seua capacitat de regeneració i adaptació a les crisis, esdevenen interessants personatges històrics que ens permeten apropar-nos a una realitat complexa. No debades, com afirma el professor Molas Ribalta, les històries individuals dels personatges ben posicionats en les elits de la seua xarxa social expliquen i ens permeten documentar la història del poder.¹²

Amb aquesta pretensió, sense perdre de vista la seua finalitat, el treball s'ha estructurat en dos parts, separades per un interludi, i l'epíleg final, que se corresponen amb els diferents llinatges investigats. En la primera part, atenem en primer lloc, als orígens familiars i presentem a les famílies Carròs i Centelles i la seua evolució, així com les seues unions i descendents. Ens interessem també pels serveis prestats a la Corona i la seua compensació, com ara la concessió dels títols de comte a les dos famílies, es a dir, el de Quirra i el d'Oliva, així com la formació de l'extens i dispers patrimoni territorial que posteriorment posseïrien els marquesos de Quirra i Nules al segle XVII.

El segon capítol aborda el plet i la batalla que van entaular els barons d'Almedíxer per aconseguir els estats del comte d'Oliva a la mort de Pere de Centelles, en 1569; els enfrontaments entre Jaume Sentllir de Centelles i la duquessa de Gandia, Magdalena de Centelles; la mort del baró d'Almedíxer i la continuació del litigi pel seu fill Onofre Clotardo de Centelles, qui finalment aconseguiria una part de l'herència del difunt comte d'Oliva al ser reconegut com a legítim posseïdor de la baronia de Nules.

¹² Molas Ribalta, Pere, "Els comtes de Darnius (segles XVII-XVIII)", en *Estudis Històrics i Documentats dels Arxius de Protocols*, núm. XVIII, Barcelona, 2000, pp.313-323. Molas Ribalta, Pere, "Vivir la historia de las élites", en Soria Mesa, Enrique; Bravo Caro, Juan J.; Delgado Barrado, José M. (coords), *Las élites en la época moderna: la Monarquía española*, Universidad de Córdoba, 2009, pp.133-142. Molas Ribalta, Pere, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Barcelona, Eumo, 2004.

Seguidament, el tercer capítol del treball s'ocupa de la trajectòria vital de Cristòfol de Centelles i Mercader, I marquès de Quirra. Es tracta d'una existència caracteritzada perquè si el nou baró de Nules i Almedíxer hagué de fer front en un primer moment als litigis suscitats per la seua herència, major protagonisme li conferiria el matrimoni amb donya Alamanda Carròs de Centelles que, marcat per un fatal destí per a la seua esposa, havia de proporcionar a don Cristòfol, a més de la unió de Quirra i Nules, la titularitat del marquesat de Quirra. Si aquest constitueix l'episodi més cridaner d'una vida intensa, tampoc prescindim de l'anàlisi dels litigis familiars que hagué d'afrontar; els seus dubtosos negocis amb el seu sogre, el comte del Real; el plet amb el duc de Sogorb o les conseqüències de l'expulsió dels moriscos sobre els seus senyorius. Tanquem el capítol amb l'estudi del seu testament, la problemàtica successòria i la creació d'un nou vincle amb Quirra, així com la revisió del seu inventari *post mortem*.

La personalitat de don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, Mercader i Bou, marquès de Quirra i Nules, ocupa el quart capítol del nostre treball. En ell, després d'una breu al·lusió a la seua infància, ens endinsem en la problemàtica dels seus senyorius. Així, ens apropem a les circumstàncies que li permeteren accedir a la baronia de Pierola; la conflictiva situació per la que travessava el comtat del Castell de Centelles, agreujada per la rebel·lió de Josep Colobrants i la presència en els seus territoris de representants tan destacats del bandolerisme català com Serrallonga i l'*estudiant* Sardà; la situació viscuda a la baronia d'Almedíxer i al marquesat de Quirra; i els problemes suscitats per l'administració i els plets relacionats amb el marquesat de la Vila i honor de Nules.

Ens preocupem igualment per la successiva estratègia matrimonial del personatge, així com per la seua vessant política, que és analitzada des de la doble perspectiva del serveis militars i econòmics prestats a la Corona en el context de la revolta catalana i les compensacions reials rebudes; la pretensió de convertir-se en duc d'Ales i, finalment, la concessió d'una Comanda de l'Orde de Montesa. D'altra banda, l'enfrontament protagonitzat per l'anomenat "*bàndol del marquès de Quirra*" amb el virrei duc de Montalto i les seues conseqüències, així com la seua rivalitat amb el marquès de Villasor, seran aspectes interessants per comprovar les reptes familiars i clientelars amb els que es va enfrontar el

marqués de Quirra i Nules, sent els principals els relacionats amb els seus cosins-germans, el comte de Bunyol -personatge estudiat per Marisa Muñoz Altabert¹³ i el comte del Real -estudiat per Xavier Úbeda Revert¹⁴ a més d'altres títols valencians.

Tanquen el capítol més extens del treball amb la consideració d'algunes mostres devocionals protagonitzades pel marqués de Quirra i Nules, així com els problemes derivats de la seua mort sense descendència directa; de la seua decisió de nomenar a Pasqual Francesc de Borja-Centelles, duc de Gandia i marqués de Llombai, com al seu legítim hereu; per a aprofundir finalment en l'anàlisi dels inventaris *post mortem* realitzats als seus palaus de València i Nules, que ens apropen a la vida, gustos i costums de don Joaquim Carròs de Centelles.

Ens endinsem a continuació en el que hem caracteritzat com l'interludi, una etapa que, dominada per la família Borja, actuarà com una mena de frontissa entre els Carròs de Centelles i els Català de Valeriola. És així perquè, tot i ser una part important de la història de la Casa de Quirra i Nules, no és tan extensa com les anteriors, i els Borja - titulars durant el final del segle XVII de l'estat de Nules, i fins les primeres dècades del segle XVIII del marquesat de Quirra- venen a suposar un parèntesi entre els altres dos grans llinatges que posseïren i governaren la Casa durant la resta de l'Època Moderna. A més de les necessàries consideracions sobre els personatges que se succeïren al front a la Casa, ens interessem en aquestes pàgines, de manera particular, pel llarg plet successori mantingut durant més de cinquanta anys per les possessions de Nules i Quirra, incidint en els arguments i els drets adduïts pels diferents pretendents arran de la mort de don Joaquim Carròs de Centelles; els membres de la noblesa valenciana que es veurién implicats; la seua paràlització provocada per la incidència de Guerra de Successió a la Corona Espanyola; i les raons que

¹³ Muñoz Altabert, Maria Lluïsa, *Els comtes de Bunyol...*

¹⁴ Úbeda Revert, Xavier, "Els comtes del Real als segles XVII-XVIII. Família, patrimoni i serveis a la Corona", en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.41, Universitat de València, 2015, pp.183-203.

acabarien convertint els Català de Valeriola en marquesos de Nules primer (1695) i de Quirra després (1726).

Dediquem la segona part del treball al període durant el qual es va situar al capdavant de la Casa el llinatge dels Català de Valeriola. Això ens ha exigut partir d'un primer capítol dedicat a explicar el procés mitjançant el qual dos llinatges, els Català i els Valeriola, arribarien a convertir-se en una única família. Però tampoc deixem de banda els mecanismes que els propiciarien l'anhelat ascens social a la València del segle XVII; les trajectòries vitals i matrimonials dels seus avantpassats o la empremta d'algun dels seus membres en l'ambient cultural i literari de la València renaixentista.

El següent capítol s'ocupa d'Otger Català de Valeriola i Mompalau, qui a diferència de tots els seus germans i germanes, dedicats a la vida religiosa, tindria la missió de perpetuar i continuar la seua nissaga en el futur. El seguiment de la seua opció per la vida militar com a mitjà d'ascens i promoció social i d'obtenció d'honors i mercès amb els que engrandir el llinatge; la seua estratègia matrimonial; les bases de la sanejada economia familiar; els llargs i costosos enfrontaments amb personatges tan destacats com ara del duc de Gandia, el marquès de Centelles, el comte d'Anna, a més d'altres nobles, per obtenir el reconeixement sobre el marquesat de Nules; el posterior litigi amb el duc de Gandia pel reconeixement del marquesat de Quirra; i unes breus anotacions sobre les seues inquietuds religioses, constitueixen el fil conductor d'unes pàgines de la mà de les quals entrem en la problemàtica de la Casa en els albors del segle XVIII.

Amb el fill d'aquest personatge, Josep Català de Valeriola i Sanchis, IV marquès de Nules, prosseguim la nostra investigació. El capítol a ell dedicat ens transporta a la seua opció borbònica i a la seua actuació relacionada amb les repercussions de la Guerra dinàstica sobre el marquesat de Nules. Però també ens aproxima a l'increment de prestigi que li proporcionaren les successives noces i molt particularment el reconeixement – després de nous enfrontaments amb el duc de Gandia- com marquès de Quirra, circumstàncies que no tardaria en exterioritzar mitjançant la important transformació portada a terme en el palau

dels Català de Valeriola. Indagar en els detalls que van acompanyar a cada un d'aquests processos constitueix l'objectiu d'aquest apartat.

Dediquem el quart capítol a Joaquim Català de Valeriola. En el seu cas – reconegut ja marquès de Quirra i Nules- ens centrem per la seua acurada estratègia matrimonial orientada a entroncar amb prestigioses famílies de la noblesa valenciana - com ara els comtes de Carlet o els de Casal- en el que entenem com una cerca de prestigi i d'ampliació de les xarxes familiars. I no menys preocupació va mostrar per la preservació i consolidació del patrimoni familiar. En aquesta línia cal situar els nous litigis amb el duc de Gandia pel marquesat de Quirra; els enfrontaments amb els comtes de Centelles i d'Almenara derivats de les seues pretensions sobre els estats dels seus avantpassats per tal d'augmentar els seus dominis; i l'obtenció d'autorització reial per a fundar un nou vicle. Aspectes tots ells que conformen la part nuclear de les pàgines -que tampoc prescindeixen de l'atenció a les fundacions religioses als seus estats o a les reformes en capelles i en el seu palau- que dediquem a l'aportació del personatge al seu llinatge.

El successor en la Casa Vicent Català de Valeriola i Castellví, objecte del següent capítol, afectat per la seua delicada salut, no va sobresortir de forma tan significativa com els seus avantpassats. Tot i això, seria protagonista de dos actuacions rellevants per al llinatge i que marquen el propòsit de l'apartat que li dediquem. Per una banda, ens preocupem pels seus desposoris i per les repercussions de connectar amb una Casa de l'alta noblesa castellana i amb proximitat a la Corona. Per altra, ens ocupem de les característiques de les obres de remodelació que va portar a terme en el palau familiar de València. Però tampoc podíem prescindir de referir-nos al que seria el principal problema que va haver d'enfrontar aquest personatge, és a dir, garantir la continuïtat del seu llinatge, ja que la seua única filla va nàixer dèssset anys després del matrimoni i va ser una dona.

Serà esta marquesa, Josepa Domènica Català de Valeriola, l'encarregada de tancar la segona part de la tesi. Indagar en la seua personalitat i en la seua significació per a la família ens situa davant la doble realitat de la trajectòria vital

d'una dona noble i de la seua condició de cap de la Casa. Conéixer la primera vessant ens ha portat a retrocedir a la infància d'una xiqueta òrfena i, a partir d'ací, indagar en les successives tuteles de la seua àvia i del seu oncle, el marquès d'Almodóvar; l' etapa de formació i la repercussió de la seua relació amb destacats cercles intel·lectuals; la seua complexa experiència matrimonial; la seua vida a cavall entre Madrid i València; la integració en associacions benèfiques i en els ambients culturals de la València del moment i també la seua tasca de patronatge. Unes vivències que, no obstant, projecten només una de les seues facetes, l' última expressió de les quals serien unes últimes voluntats que traspuen, a més, la seua mentalitat.

L'anàlisi de l'altra, la de titular de la Casa de Quirra i Nules, ens endinsa en la nova onada de plets per la successió en aquests a que va haver de fer front la marquesa a qui, per la seua condició de dona, se li discutien els drets. Analitzarem, per tant, les al·legacions que, entre 1766 i 1789, l'enfrontarien successivament amb al duc de Villahermosa, el comte de Cervelló, el baró de Marza, el comte d'Almenara, el marquès de Bèlgida, el comte de Centelles, el comte de Fuentes i del Castell de Centelles, el marquès de la Scala, el duc de l'Infantado, el comte de Puñonrostro, la duquessa de Benavente, el marquès de Valdecarzana i el duc d'Híjar, fins arribar a la resolució final del conflicte arran de tres successives sentències de 1787, 1789 i 1806.

I, encara, una tercera dimensió ens permetrà contemplar les circumstàncies que la convertirien en hereva del seu oncle, el duc d'Almodóvar, i més endavant també d'altre oncle, el comte de Carlet; dos herències que li reportarien títols, senyorius i possessions, que acabarien constituint-se en els anys finals de la seua vida en la principal font dels seus substanciosos ingressos, en l'estudi dels quals també ens detenim. Com tampoc deixem de costat les conseqüències que per a ella tindria l'abolició del règim senyorial en vespres de la seua mort.

Tanquem l'estudi amb un l'epíleg dedicat als comtes de Cervelló que, a la mort sense descendència de Josepa Domènica Català de Valeriola, succeïren en la Casa de Quirra i Nules en virtut dels antics vincles de la mà de Felip Carles

Osorio i Castellví, convertit en el VIII marquès de Nules per Reial Sentència de 21 d'abril de 1788 i en IX marquès de Quirra per Reial Sentència del Suprem Consell Reial de Sardènia de 16 de juny de 1798 - ratificada l'1 de novembre de 1799. Assentada així la base de la seua posició en la Casa, més que les vivències de cada un dels descendents, ens ha interessat traçar les fites que van permetre la continuïtat al capdavant de la Casa d'un llinatge que encara persisteix en els nostres dies.

Completen el treball diversos arbres genealògics construïts amb la finalitat de reforçar el discurs i afavorir la millor comprensió de les línies de successió i el seu entorn; alguns mapes que reflecteixen els estats i les senyories que posseïren; pintures, retrats o gravats, que ens permeten posar rostre a alguns dels protagonistes o imatges d'edificis que van construir, habitar o transformar. Tot amb la pretensió d'apropar la Casa i els seus personatges al lector.

En definitiva, el present treball estudia la Casa de Quirra i Nules amb profunditat i rigor a partir de la documentació consultada als arxius, als mitjans digitals i a les publicacions dels darrers anys amb la intenció d'inserir-la en el context del procés històric de la Corona d'Aragó i de la Monarquia de Espanya i d'aportar llum sobre aquesta casa nobiliària valenciana i els seus protagonistes. Amb tot, creiem que el seu principal interès no resideix tant en l'estudi biogràfic, ja siga individual o col·lectiu, per important que siga el personatge o el llinatge analitzat, com pel que suposa de contribució a la possibilitat de transcendir del cas particular al problema general. De fet, el seguiment de les famílies considerades posa al descobert alguns dels problemes fonamentals que van afectar la societat del seu moment, la qual cosa permet ampliar el coneixement del panorama sociopolític de la València Moderna en les seues diverses manifestacions i, per extensió, de la societat de l'Època Moderna, en general.

FONTS DOCUMENTALS

1. Fonts Manuscrites

- ARCHIVO DUCAL DE MEDINACELI [ADM]

- Mapas y planos, cajón V.
- ARCHIVO HISTÒRICO NACIONAL [AHN]

- Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A.1647, Exp.18.

- Consejos, 22082.
- Consejos, 22083.
- Consejos, 22.132, Exp.10.
- Consejos, 22.132, Exp.13.

- Consejo de Órdenes, OM-Expedientillos, núm. 13.531.

- Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp. 93, año 1650.
- Órdenes militares, Caballeros Montesa, Exp.112, año 1654.
- Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp.51, año 1701.
- Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp.110, año 1717.

- Órdenes Militares, Caballeros Santiago, Exp.1173, año 1678.

- Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.175, año 1656.
- Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.51, año 1722.
- Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.45, año 1742.

- ARCHIVO HISTÓRICO DE LA NOBLEZA [AHNOB]

- Fernán Núñez, C.2, D.20.
- Fernán Núñez, C. 25, D. 36.
- Fernán Núñez, C.70, D.15.
- Fernán Núñez, C.95, D.11.
- Fernán Núñez, C.98, D.46.
- Fernán Núñez, C.153, D.32.
- Fernán Núñez, C.166, D.2.
- Fernán Núñez, C.177, D.65.
- Fernán Núñez, C.202, D.5.
- Fernán Núñez, C.206, D.18.
- Fernán Núñez, C.239, D.14.
- Fernán Núñez, C.241, D.16.
- Fernán Núñez, C.243, D.2.
- Fernán Núñez, C. 243, D.5.
- Fernán Núñez, C.243, D.12.
- Fernán Núñez, C.244, D.2-14.
- Fernán Núñez, C. 262, D. 3.
- Fernán Núñez, C. 262, D. 8.
- Fernán Núñez, C.418, D.21, nº1.
- Fernán Núñez, C.418, D.21, nº2.
- Fernán Núñez, C.424, D.17.
- Fernán Núñez, C.424, D.18.
- Fernán Núñez, C.705, D.10.
- Fernán Núñez, C.820, D.34.
- Fernán Núñez, C.838, D.3.
- Fernán Núñez, C.838, D.6
- Fernán Núñez, C.860, D.1.
- Fernán Núñez, C.861, D.1.
- Fernán Núñez, C.885, D.28.
- Fernán Núñez, C.1317, D.9.
- Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.
- Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 3.
- Fernán Núñez, C.1578, D.1.
- Fernán Núñez, C.1578, D.2.
- Fernán Núñez, C. 1.578, D. 16.
- Fernán Núñez, C. 1.099, D. 23.
- Fernán Núñez, C.2068, D.27.
- Fernán Núñez, C.2079, D.6.
- Fernán Núñez, C.2079, D.7.
- Fernán Núñez, C.2079, D.8.
- Fernán Núñez, C.2344, D.1.
- Frias, C.404, D. 1-11.
- Frias, C.1414, D.5.
- Osuna, C.241, D.18(L.S.), 1.
- Osuna, C.248, D.25(L.S.), 1.
- Osuna, C. 248, D. 25 (L.S.) 1-4.
- Osuna, C.603, D.31.
- Osuna, C.1.052, D.1.
- Osuna, 4040.
- Osuna, C.4043.
- Osuna, GN, CP.6, D.22.

- ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ [ACA]

- Consell d'Aragó

- Lligall 84, núm. 2.	- Lligall 653, núm. 059.
- Lligall 575, 1/19.	- Lligall 706, núm. 067.
- Llig. 575, 1/155.	- Lligall, 732, núm. 11.
- Llig.576, núm.54.	- Lligall 732, núm. 12.
- Lligall 577, núm. 14.	- Lligall 733, núm. 5.
- Llig.578, núm. 55.	- Lligall 875, núm. 203.
- Lligall 583, núm. 20.	- Lligall 890, núm. 151.
- Lligall 586, núm.27-(3 i 4)	- Lligall 928, núm. 72.

- Diversos

- Sàstago, 220, núm.4.

- ARXIU CORPUS CHRISTI VALÈNCIA [ACCV]

- Protocol R.2517, Vicent Gaçull, any 1624.
 - Protocol R.2538, Vicent Gaçull, any 1639.

- ARXIU DE LA DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA [ADV]

- Fons Duquessa Almodóvar

- e.1.1., llibre 9.	- e.4.4., llibre 28.
- e.1.1., caixa 2, Llinatge.	- e.1.2., caixa 6, Matrimonis.
- e.1.1., caixa 3, Llinatge.	- e.1.3., caixa 2, Vincles.
- e.1.1., Caixa 4, Llinatge.	- e.1.3., caixa 3, Vincles.
- e.1.1., caixa 5, Llinatge.	- e.1.4., Caixa 7, Successions.
- e.1.2., caixa 4, Matrimonis.	- e.1.4., caixa 10, Successions.
- e.1.2., caixa 5, Matrimonis.	- e.1.4., caixa 11, Successions.

- e.1.4., caixa 12, Successions.
- e.1.4., caixa 13, Successions.
- e.1.4., caixa 16, Successions.
- e.1.5., caixa 2, Memorials i Cartes.
- e.1.5., caixa 3, Memorials i Cartes.
- e.1.5., caixa 6, Memorials i cartes.
- e.1.5., caixa 7, Memorials i Cartes.
- e.1.5., caixa 8, Memorials i Cartes.
- e.2.1, caixa 2, Inventaris.
- e.2.1., caixa 3, Inventaris.
- e.2.5., caixa 3, Beneficis eclesiàstics
- e.5.1., protocol 275, any 1814.

- ARXIU MUNICIPAL DE VALÈNCIA [AMV]

- B Biblioteca Serrano Morales

- Signatura A-13/39, volum 37.
- Signatura 6.797, C. 22.
- Signatura 6.797, C. 26.

- ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA [ARV]

- Batllia

- llibre 210.

- Clero, Orde Montesa

- Llig.913, Caixa 2407.
- Llig.913, Caixa 2408.
- Llig.913, Caixa 2409.

- Escrivanies de Cambra

- Any 1735, núm.43.
- Any 1737, exp. 59.

- Manaments i Empares

- Any 1628, llibre 3, ma 26.
- Any 1632, llibre 6, ma 56.

- Any 1636, llibre 5, ma 50.
- Any 1639, Llibre 5, ma 44.
- Any 1645, llibre 4, ma 32.
- Any 1646, llibre 5, ma 43.
- Any 1646, llibre 5, ma 45.
- Any 1646, llibre 5, ma 46.

- Any 1646, llibre 5, ma 53 .
- Any 1656, llibre 3, ma 30.
- Any 1660, Llibre 1, ma 3.
- Any 1660, llibre 2, ma 13.
- Any 1667, llibre 1, ma 9.

- Processos de Madrid

- Lletra B, núm.124.

- Lletra C, núm.135.

- Reial Audiència

- P/ part 3º, núm.592, any 1595.

- Reial Cancelleria

- Núm. 548.

- Reial Justícia

- Llibre 793, any 1733.

- ARXIU HISTÒRIC PROTOCOLS DE BARCELONA [AHPB]

- Notari Antoni Batllé, Capbreu de Pierola de 1604.

- BIBLIOTECA HISTÒRICA (BH)

- Signatura Q/264.

- REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA (RAH).

- Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

- Salazar i Castro, M-82, f. 170-183.

- Salazar i Castro 9/123, ff. 154 a 200.

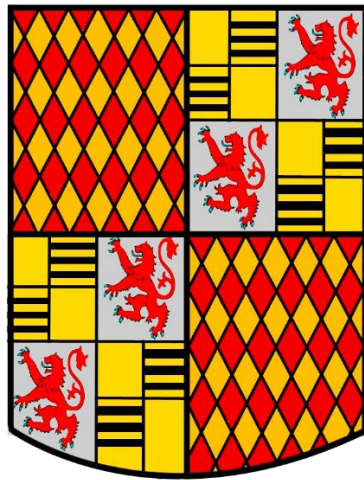
2. Fonts Impreses

- Buraña, Dr. Juan Baptista, *Batalla peregrina entre amor y fidelidad ..., con portentoso triumpho de las armas de España, exemplar obediencia de la fidelissima ciudad y pueblo de Napoles ...*, Madrid, 1651.
- *Capítols del General del Principat de Cathalunya, comptats de Rosselló y Cerdanya fets en les Corts celebrades en lo monestir de Sant Francesch de Barcelona per la S.C.R.M. del Rey don Phelip ... per lo redrés del General y Casa de la Deputació en lo any M. D. XCIX.*
- Mestre, Francesc, *Sentencia promulgada per lo ... llochtenent per sa Magestat en la religió de Montesa, en lo Regne de Valencia. A consell del noble Don Diego de Scals y Salzedo ... a favor del ... Duch de Gandia ... hereu del illustre Don Joachim Carròs y Centelles quondam Marqués de Quirra. Contra Gaspar Basset, que se intitula Centelles. En la causa de pretesos aliments, que lo dit Gaspar Bassèt demanà al dit quondam Illustre Marqués, suposantse son fill spureo...*, València, Orde de Montesa, 1681.
- Murtas, Fr Agustín, *Auto de decretacion, loacion y aprobacion de capitulos de gracia otorgados por el illustre marqués de Quirra y Nules, conde de Centelles, a favor del Jusgado de Ullastre ...*; Quirra, Emprenta de Santo Domingo, 1739.
- Samper i Gordejuela, fra Hipòlit, *Montesa ilustrada: origen, fundación ... priuilegios ... y varones ilustres de la... religion militar de N.S. Santa Maria de Montesa y San George de Alfama*. Real Colegio de la Orden de Montesa. València, 1669.
- Biblioteca particular de Joan Antoni Vicent Cavaller, arxiver i bibliotecari municipal de la Vilavella. És propietari de tres llibres sobre el marqués de Quirra (fonts impreses), les quals es trobaven per catalogar i per dit motiu

no disposen de títol o numeració per a mencionar-los. No obstant això, en el futur estaran en el museu o biblioteca de la Vilavella.

PRIMERA PART

ELS CARRÒS DE CENTELLES. LA INCORPORACIÓ DE QUIRRA I NULES

Capítol I

Dos llinatges que s'entrecreuen i s'uneixen al llarg dels segles

Les famílies Carròs i Centelles van ser dos llinatges rellevants i d'un poder considerable que, durant bona part de l'Edat Mitjana, van anar creuant-se i en paral·lel per unir-se a inicis de l'Edat Moderna en la figura del VI comte de Quirra. D'eixa manera van passar a conformar diferents rames d'un mateix arbre que, a finals del segle XVI, s'uniria definitivament i per última vegada abans de desaparèixer les branques principals, amb el matrimoni de l'última comtessa de Quirra i el baró de Nules i d'Almedíxer.

1.1 Els CARRÒS

El propi marquès de Quirra i Nules escrivia, al seu memorial per a sol·licitar un títol ducal en 1647, que l'origen dels Carròs procedia de l'imperi alemany *“conocidos ya por muy nobles y antiguos caballeros”*. Segons el seu relat, el primer noble Carròs que originaria aquesta dinastia va passar a la Península en l'any 792, *“acompañando al señor emperador Carlomagno, cuyo conocido valor en las ocasiones que se ofrecieron obligó a su Majestad Cesárea a armarle de su mano”*.¹⁵

D'entre els seus successors més immediats, qui més va destacar –*“muy celebrado y famoso por sus hazañas”*–, va ser don Pere Ximénez Carròs, de qui es deia ser fill d'un comte alemany. Procedent probablement d'Itàlia, participà amb una galera en la conquesta de Mallorca. Jaume I el va armar cavaller a la Pasqua de 1229 i li concedí feus a l'illa, com va ser Felanitx, entre altres. En 1230 fou nomenat almirall de Catalunya i Mallorca, així com també governador de l'illa el 1233. Posteriorment, prengué part en la conquesta de València –*“habiendo entrado en la vall de Bairén a aventurarse por su rey y señor, con muchas compañías de infantería y cavallería”*– i va assaltar el castell de Rebollet en 1239. Per aquest servei i altres, el rei Jaume el Conqueridor el va honrar concedint-li el

¹⁵ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A.1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra sol·licitant el títol de duc de la ciutat d'Ales.

castell i feu de Rebollet el 18 de juliol de 1240, on establí la residència familiar;¹⁶ i va ser seua la població anomenada la Font d'En Carròs. Posteriorment, el rei també li va atorgar la baronia d'Oliva i de Mediona i el va nomenar capità. Ha transcendit que va posar cèrcol a Dènia, en 1242, i a Elx en 1249; assistí als pactes d'Almirra entre Jaume I i l'infant Alfons de Castella el 1248; el 8 de setembre de 1251 firmà com a primer testimoni del trasllat de Castelló de Borriana, que passà a anomenar-se Castelló de la Plana, i es distingí també al setge de Múrcia el 1266. Molt sovint va estar al costat del rei als actes de govern, i intervingué en els tractes per la pau entre el rei i el seu fill, l'infant Pere, el 1273. En la major part dels documents apareix com a Carròs i sembla que va morir el 1275.¹⁷ Va rebre de sobrenom l'Animós.¹⁸

A la seua mort el va succeir el seu segon fill, al qual se'l coneix com Carròs II, qui va heretar la baronia de Rebollet i Oliva, ja que el seu germà Francesc, que era el primogènit, havia mort el 1263. Era casat amb Sança de Cruïlles. Va estar a les ordres del rei Pere el Gran i, en 1286, va ser un dels magnats que anaren a Alacant per rebre al rei Alfons el Lliberal. També va servir al rei Jaume II el Just i va morir el 1301.¹⁹

El seu únic fill, l'almirall Francesc Carròs i de Cruïlles, li va succeir al front de la baronia d'Oliva i de Rebollet. Es va casar amb Estefania de Llúria, neboda del gran Almirall Roger de Llúria, i fruit d'aquest matrimoni naixerien set fills: Estefania, Francesc, Berenguer, Esteve, Nicolau, Francesca i Jaume. Governà les possessions familiars, i és possible que fos ell qui participà en 1309 al setge d'Almeria. Més segura sembla la informació de que, el 4 d'octubre de 1313, en privilegi expedit a Barcelona, Jaume II el nomenà almirall i que, el 1323, fou posat al front de la flota que havia de passar a Sardenya amb l'expedició de conquesta que dirigia l'infant Alfons, el futur rei Benigne, fill de Jaume el Just. L'operatiu es proposava expulsar els pisans i fer efectiva la investidura papal de l'illa a favor

¹⁶ Donada la posició estratègica que tenia, va fortificar i eixamplar el feu, alçant en el recinte una església.

¹⁷ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles" en *Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm.5, Oliva, 2008, pp. 173-175.

¹⁸ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

¹⁹ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", pp. 175.

de Jaume II d'Aragó. Francesc Carròs embarcà a València amb 8 galeres obertes, per al transport de cavalls, i 2 tancades, que acabaren de construir a les drassanes locals.

Amb aquesta formació es reuní a Portfangós, a les boques de l'Ebre, amb la resta de l'estol. El conjunt d'aquest era de 23 galeres obertes i 20 tancades, 20 coques, llenys armats i alguns més auxiliars. L'expedició completa va sortir de Portfangós el dia 30 de maig de 1323. En aquesta hi havia 30 genets i els peons corresponents aportats pel propi Francesc Carròs, la qual cosa constituïa, en aquella ocasió, l'aportació particular més nombrosa del regne de València. El seu fill Berenguer anava amb ell. Durant el setge de Càller es dirigí amb l'armada cap a Còrsega per tal de vigilar els moviments dels pisans, sense enfrontar-se amb ells. De retorn, bloquejà el port de Càller i obtingué un triomf en dispersar les naus enemigues, mentre a terra els catalans guanyaven la batalla de Lucocisterna, el 1324. Signà l'acta de rendició del castell pisà de Càller i també participà, a Lleida, en les discussions dels drets de successió del reialme de Mallorca. L'any següent, la seva esquadra anà novament a combatre els pisans al golf de Càller. Fou nomenat governador de Sardenya, on li van concedir grans feus i li van posar el sobrenom del Victoriós.²⁰ Poc temps després, Ramon de Peralta fou enviat a l'illa com a capità general de guerra. Fou atacat pels pisans prop de la costa, però Carròs no va eixir a ajudar-lo motiu pel qual va sorgir una forta enemistat entre estos dos personatges causada, sobretot, per interferències en l'exercici de les seues atribucions. I tot i que lluitaren conjuntament contra els pisans, s'enfrontaren a Bonaire, amb moltes baixes als dos bàndols. Carròs, que ja havia estat acusat de negligència al combatre els pisans, i més tard rehabilitat, fou denunciat per altres oficials en aquesta ocasió. Finalment, Francesc Carròs i Ramon de Peralta foren destituïts a la vegada dels seus càrrecs i substituïts per Bernat de Boixadors i Felip de Boïl. Carròs fou detingut i portat a Catalunya. Perdonat pel rei, es retirà a les seves terres de València. El rei Alfons li donà el mer imperi de Rebollet i dels altres llocs, el 1331. Va morir el 1339.²¹

Encara que el seu fill primogènit, Francesc Carròs, va heretar la baronia

²⁰ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

²¹ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", pp. 175-176.

de Rebollet, per aquest estudi el que ens interessa és destacar al seu secundogènit Berenguer Carròs. De jove passà uns anys al servici del rei Robert de Nàpols, col·laborant amb aquest en la lluita contra Frederic III de Sicília. El 1313, trobant-se el rei Robert al setge de Tràpani, ordenà a Berenguer Carròs que, amb una poderosa esquadra, anara a l'illa de Gerba, prop de les costes africanes. Aquesta illa estava governada, aleshores, i en nom de Frederic III, pel cèlebre cronista i militar Ramon Muntaner, qui va organitzar grans preparatius de defensa en tenir notícia de l'expedició. Carròs ja havia fet escala a l'illa de Pantel·lària quan rebé contraordre del rei Robert, el qual el feia tornar a Sicília per protegir-lo en les seues operacions, que ja fracassaven. Berenguer deixà posteriorment el servici del rei Robert, mes fou per a ell un excel·lent aprenentatge militar. Tornà a València i es casà amb Teresa Gombau d'Entença, que era filla natural de Gombau d'Entença i germanastra, per tant, de Teresa d'Entença, casada amb l'infant Alfons i mare del futur rei Pere el Cerimoniós. A l'enviudar, tornà a casar-se amb Geraldona de Ribelles, amb la qual tingué el seu únic fill.

El 1323 va seguir al seu pare en la campanya per conquerir Sardenya. Col·laborà amb ell en les operacions, junt al seus germans Francesc i Jaume. A la conquesta de Sardenya es distingí pels seus actes en defensa de l'infant Alfons. Fou capità de la gent de guerra de Bonaire i, en morir Felip de Saluzzo, fou nomenat governador general el 1324. Es mostrà particularment sever en la repressió de la revolta de Sàsser: condemnà el rebel Doria i detingué el marquès Federico Malaspina, el 1326. Fou nomenat cap del castell de Bonaire, prop de Càller, que era un punt estratègic per a la campanya. Seria, amb la seua muller, el principal beneficiat del repartiment de terres ja que el seu pare li va cedir el copiós lot de recompensa que havia rebut com a almirall de l'expedició. Berenguer rebé així els llocs de Settimo, Sinia, Germacas, Sionis, Cereri, Sesto, Palma, Sennuri, Cepera, Vilanova de San Basilio i el castell de Sant Miquel, que els catalans anomenaven de Mal-veí. Per eixe motiu s'instal·là a l'illa, encara que residí també llargues temporades a València, i va ser conegut amb el sobrenom del Valerós.²² Les revoltes contínues i les intervencions pisanes i genoveses

²² RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

l'obligaren a convertir-se en un dels capdavaners de la difícil dominació catalana sobre l'illa. Va morir pel 1336.²³

1.1.1. El comtat de Quirra

El seu únic fill va ser Berenguer II qui, durant la seua joventut, serví a Sicília i el 1336 el va succeir. L'any 1349 Pere el Cerimoniós li donà el castell de Quirra, que li fou pres més tard, i el 1357 el rei li'l va restituir, així com el rehabilità a la totalitat de la seua herència a l'illa, per la seva actuació en la defensa de les terres de Càller i en lluita contra el comte de Donoratico, a principis de la rebel·lió del jutge d'Arborea. En 1358 figurava com el màxim propietari de l'illa ja que, a més de les possessions cedides al seu pare pels mèrits del seu avi, l'almirall Francesc Carròs, situades a la curatoria de Tampica, era senyor d'uns 35 llocs més, escampats per l'illa, sobretot al judicat de l'Ullastre, on en tenia 12.

En l'àmbit polític, Berenguer II va destacar per desenvolupar gestions polítiques molt hàbils amb els senyors sards, les quals conduïren a l'establiment d'un dels escassos períodes de pau coneguts a Sardenya per aquell temps. Posteriorment, tornà a Catalunya per lluitar contra Castella en l'anomenada Guerra dels dos Peres. El 1363 figurava entre els defensors de la plaça de Borja i, com a recompensa pels seus servicis, Pere el Cerimoniós li atorgà aquest any el títol de comte de Quirra, situat sobre el lloc del mateix nom que posseïa a Sardenya. Nomenat posteriorment capità general de Sardenya durant la campanya de 1368-69, tingué llargues dissensions amb Asbert Satrilla, governador de Càller, per qüestions de jurisdicció. Aconseguida la pau, Berenguer tornà a Catalunya en 1370 i el 1371 es va desplaçar a Avinyó com a procurador reial, per tal de contractar mercenaris anglesos per a la guerra de Sardenya. No molt després, en data que desconeixem, entre 1372 i 1374, va morir el comte Berenguer II, conegut com el Magnànim,²⁴ envoltat d'un gran prestigi i sent senyor de immenses possessions.²⁵

²³ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", p. 178.

²⁴ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

²⁵ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", pp. 178-179.

A la seua mort el comtat passà a la seua filla Violant Carròs, qui havia sigut dama de la reina Sibil·la de Fortià, quarta muller del rei Pere. Pels serveis del seu pare i del seu avi, el rei Joan el Caçador li concedí que pogués heretar el comtat de Quirra l'any 1383. Violant es va casar en primeres noces amb Berenguer Bertran, un català que posseïa una de les més grans fortunes de la ciutat de Barcelona i a qui van imposar el sobrenom del Bataller.²⁶ Amb motiu de la mort de Bertran, Violant es traslladà a Càller, on el governador la va fer arrestar el 1392 i li va impugnar la possessió del comtat pel fet de ser dona. El rei la feu posar en llibertat, considerant també que els seus territoris tindrien més defensors contra els enemics si ella era present. En realitat, la possessió del comtat la tenia ben reconeguda. En segones noces es va casar amb un dels prohoms del seu pare, anomenat Ponç de Senesterra. Violant morí el 1408 i deixà el comtat de Quirra al seu fill Berenguer, que prengué el cognom de Carròs.²⁷

Berenguer III participà en la batalla de Sanluri, el 1409, i empenyorà les joies de l'infant Martí per poder pagar les tropes. Va ser capità general de Sardenya i lluità contra el vescomte de Narbona, amb qui finalment pactà treves en 1417. Fou conegut amb el sobrenom del Temut.²⁸ Assistí al setge de Balaguer el 1413 i a la coronació de Ferran d'Antequera a Saragossa. Fou virrei de Sardenya en dos períodes, de 1410 a 1413 i de 1415 a 1416. Els reis el casaren amb Elionor Manrique, de la Casa Reial de Castella, la qual obtingué, per a ella i els seus successors, autorització per a residir a Càller o al lloc sard que volgueren, lliures de l'obligació feudal, als seus territoris *de Parte Montis*, que devien ser considerats, llavors, com les seues possessions principals. De fet, sembla que visqueren preferentment al castell de Sant Miquel. Berenguer III assistí també al Parlament sard de 1421 i va tenir dos fills, Jaume i Violant. Va morir pel 1427.

Jaume Carròs fou capità de la vila d'Esglésies, venuda a la seva mare pel rei el 1436. Rebé la investidura del comtat de Quirra el 1449, convertint-se en el

²⁶ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

²⁷ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", pp.179-180.

²⁸ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

IV comte amb el sobrenom del Poderós.²⁹ Va ser virrei de Sardenya de 1452 a 1454 i posteriorment camarlenc reial. Es va casar amb Violant de Centelles i van tindre tres fills, Jaume, Violant i Caterina, però tant Jaume com Caterina van morir abans que ell. En altre ordre, tingué una certa enemistat amb el virrei Nicolau Carròs, cosí germà seu, qui més endavant seria tutor de la seva filla Violant. Va morir a inicis de 1469, arran d'un tràgic incendi succeït el Nadal de 1468.³⁰

Violant II Carròs de Centelles va succeir el seu pare en un dels patrimonis més extensos de Sardenya. D'una banda, era hereva de sa mare; d'altra, hi havia tots els territoris de la família Carròs a l'illa, un patrimoni que comprenia el comtat de Quirra, el judicat d'Ullastre, les baronies de Sant Miquel i de Pula, les tres Partes, l'encontrada de Sarrabus, les viles d'Oliana, d'Arbus, Guspini i Sant Gappi, uns drets sobre el comtat de Marmilla i la baronia de Montreal, uns altres a la baronia d'Orosei -tots ells objecte de diversos litigis- i unes rendes sobre la capitania i castellania de la vila d'Esglésies. Les terres s'estenien quasi per tota la meitat meridional de la costa llevantina de Sardenya, més les comarques a l'entorn de Càller; i, per l'interior, el domini arribava fins a poca distància d'Oristany. Podem calcular que els comtes senyorejaven quasi una quarta part del territori insular.

Violant quedà òrfena quan només tenia dotze anys, i amb tres germans bastards menors que ella. A les portes de la mort, el seu pare nomenà el seu cosí germà i antic adversari, Nicolau Carròs, virrei de Sardenya, com a marmessor i tutor de Violant, el qual administrà el patrimoni de la jove comtessa amb total negligència, excedint-se en el compliment del seu deure i actuant en el seu propi profit. El virrei i la seva família gaudiren dels béns mobles, de les naus, dels cavalls i de les rendes del malaurat comte de Quirra, en detriment de la jove hereva.

En 1470 Violant fou casada, per poders, amb Dalmau Carròs de Mur, fill del propi Nicolau, davant la sorpresa de la família i les amistats de la novia, que no pogueren intervindre. A més, Dalmau tampoc atorgà l'esponsalici

²⁹ Ibídem.

³⁰ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", p.180.

corresponent en compensació del dot abundant que Violant aportava. Açò va ser clarament una maniobra política, ja que Violant Carròs era la major senyora del regne i d'eixa forma Nicolau Carròs transformava al seu fill en comte, l'enriquia considerablement i no s'obligava a cap despesa. Nicolau va sol·licitar, i obtenir, el beneplàcit del rei i el matrimoni de Dalmau i Violant fou solemnitzat a l'altar major de la Seu de Càller el 1471.

El 1472 Dalmau hagué d'intervindre directament en els afers polítics de l'illa, ja que ara era comte de Quirra. El seu pare s'havia traslladat amb les galeres a Catalunya per tal d'ajudar a Joan II d'Aragó al setge de Barcelona. Mentrestant, Dalmau havia estat nomenat lloctinent de governador i virrei, i jurà el càrrec el 9 de novembre d'aquell mateix any de 1471. Participà en la batalla de Sanluri, amb gran èxit, i acceptà la rendició dels rebels. El 14 de maig de 1478 assistí a la batalla de Macomer, en la qual es distingí també el seu pare. Però eixe mateix any, probablement el 22 de juliol, va morir Dalmau, encara ben jove. El seu pare també malaltejava i, per això, el 30 de setembre fou nomenat virrei substituït el seu gendre Pere Maça de Liçana. La substitució tingué un resultat potser imprevist, perquè Nicolau Carròs morí a les darreries de l'any 1478. D'eixa manera la comtessa havia quedat vídua, però això no va significar que la seua llibertat augmentara, ni molt menys, ja que li quedava la seua autoritària sogra i els no menys ardits cunyats. No obstant, a partir d'eixe moment Violant pogué començar a reclamar els seus drets, els seus béns, els seus títols i, sobretot, la llibertat personal de decidir sobre la seva vida. El rei Ferran intervingué activament en els seus afers, en algun cas defensant el punt de vista de la seva sogra, Brianda de Mur, i de la seua cunyada Beatriu, muller de Pedro Maça de Liçana, però sovint emparant els drets de la pròpia Violant.

La viduïtat també permeté a Violant començar una nova vida al costat de Felip de Castre i Carròs, cosí germà del seu difunt marit, matrimoni que va suposar un escàndol ja que Violant no va respectar el primer any de dol. Però aquesta vegada la seua voluntat prevalgué contra tota oposició i l'enllaç es va celebrar l'any 1479.³¹

³¹ Ibídem, pp.180-193.

La felicitat, però, durà poc, ja que Felip va morir el 1482, deixant altra vegada a Violant vídua, amb dos fills petits -Jaume i Felip- i amb totes les preocupacions econòmiques per a ella. El rei, veient-la endeutada i en aquella trista situació familiar, ordenà al virrei que els creditors es portaren humanament amb ella i es conformaren, donat que la seua voluntat era pagar-ho tot. Malauradament, el 1503 va morir el seu fill segon, Felip; i set mesos després el seu primogènit i hereu, Jaume. A més, els problemes de la comtessa de Quirra tampoc acabaren ací, perquè les dificultats econòmiques s'anaren agreujant i els plets amb la seua sogra i la seva cunyada foren constants. Fins i tot fou detinguda i li fou arrabassat el comtat, a causa dels molts deutes que tenia. No obstant això, Violant aconseguí escapar i arribar fins a la Cort, que el 1509 es trobava a Valladolid. El rei Ferran ordenà que li fos restituït el dot i d'aquesta manera pogué tornar a Càller. Violant II Carròs de Centelles va morir a Càller a inicis de 1511.

Com que havia quedat sense descendència directa, Violant nomenà hereu del comtat de Quirra, instituint un vincle de caràcter agnàtic, al seu nebot Guillem Ramon de Centelles i Carròs, fill segon de la menor de les seues germanes bastardes, Toda, la qual s'havia casat el 1497 amb el seu cosí germà, Lluís de Centelles. Aquesta decisió anava en contra d'allò que havia disposat el seu pare, qui havia designat com a successora a Estefania, filla de Nicolau Carròs, en substitució dels altres hereus. Estefania aprovà la decisió de Violant a favor dels descendents del comte Jaume, ja que la seva intenció era evitar més litigis i enfrontaments entre les dos famílies. Però, després de la seua mort, succeïda el mateix 1511, els descendents de la família Maça-Carròs continuaren pledejant -sense resultats positius- per fer-se amb el comtat de Quirra. Després d'alguns mesos de pròrroques i de presentació de documents, entre ells el testament, el rei decidí que fos alçat el segrest i donada la possessió a Guillem Ramon, sota l'administració del seu pare. Era el 28 d'abril de 1512.³²

Guillem Ramon Carròs de Centelles, sisè comte de Quirra, aportava, per la seua banda, la baronia de Centelles al Principat. En la seua persona se manifestava el contacte directe entre els Carròs i els Centelles. Va ser conegut

³² Ibídem.

amb el sobrenom del Piadós.³³ Es casà amb Joana de Pinós i de Fenollet i van tindre sis fills: Bernat, Toda, Estefania, Lluís, Joana i Violant; sense comptar altres tres fills bastards que també va deixar. Va morir el 1565.

El seu fill i successor va ser Lluís Carròs de Centelles i de Pinós, el Modest,³⁴ qui es va casar amb Francisca d'Alagó, però el 1578 morí a Sardenya sense successió. Aquest fet provocà una disputa entre 1578 i 1594 per la seua herència, que comprenia el comtat de Quirra i la baronia de Centelles. Per una banda es van enfrontar les seues germanes, Joana i Violant Carròs, i per l'altra un cosí germà seu, anomenat Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms, fill de Serafí Carròs de Centelles, germà de Guillem Ramon. A eixe plet també es va sumar la pretensió de Blasc d'Alagón, comte de Sástago, qui reclamà l'herència en virtut del testament de la seva germana Francesca d'Alagón, comtessa vídua de Quirra, morta el 1586, i hereva universal del seu marit, Lluís Carròs de Centelles i de Pinós. El plet es va allargar durant molts anys i, a finals del segle XVI, es publicà una reial sentència que, en virtut de l'agnació, se va pronunciar a favor de Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms, qui apart de convertir-se en el VIII comte de Quirra, obtingué el títol de I comte del Castell de Centelles.³⁵ A més a més, també seria senyor de Manlleu, del Brull, de Castelnou de Bages, de Cànoves i de Samalús.³⁶

Com es pot observar, a partir de la genealogia, dels diferents llibres i tractats escrits, don Joaquim, com la resta de nobles, va voler demostrar en un memorial l'antiguitat, honor, virtuts i serveis a la corona del seu llinatge en una clara intenció d'ascens social i reconeixement.³⁷

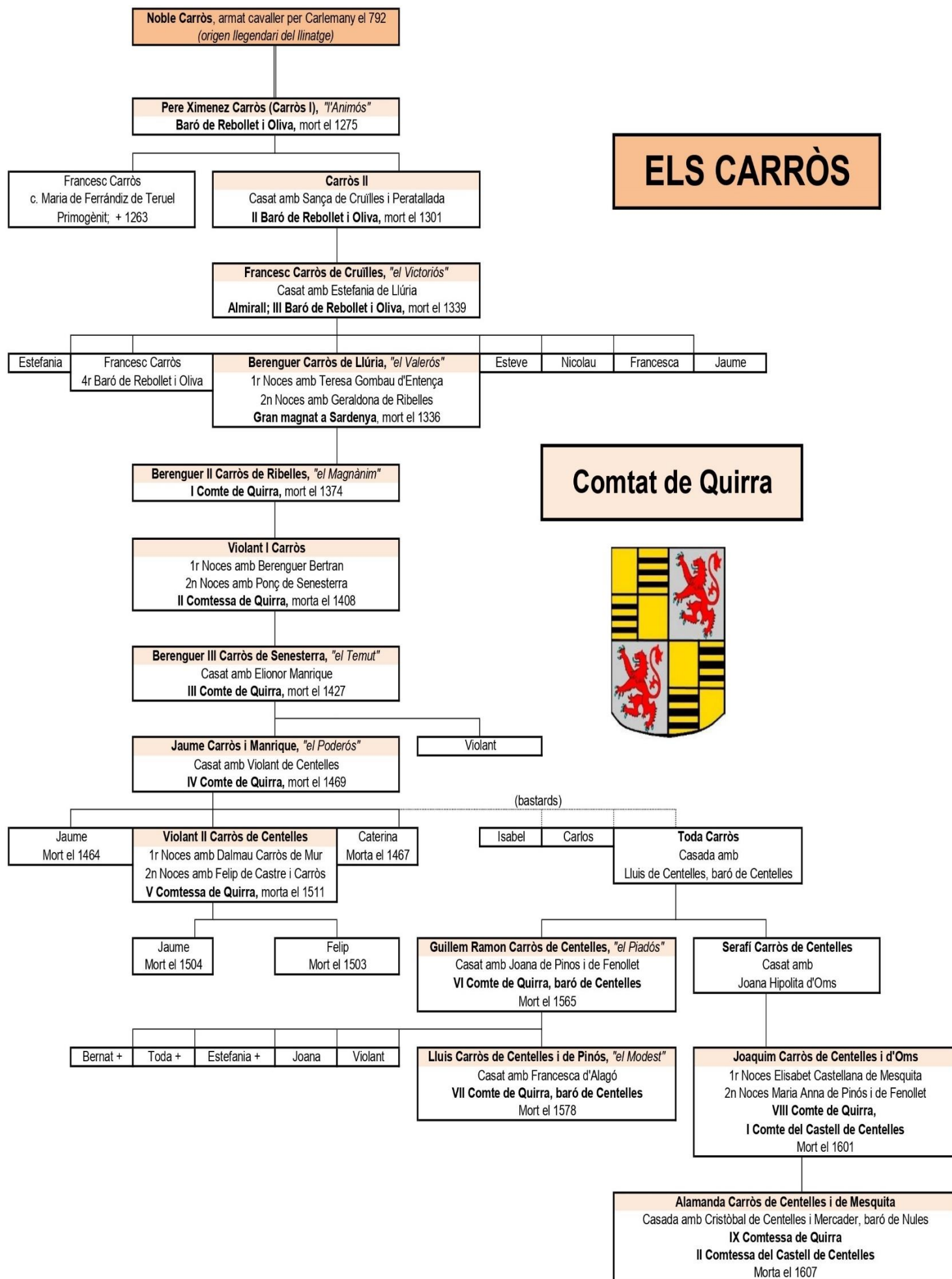
³³ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 2 r.

³⁴ *Ibídem*.

³⁵ Ferrer Pastor, Francesc, "La família Carròs...", p.193.

³⁶ Molas Ribalta, Pere, *L'alta noblesa catalana...*, p.89.

³⁷ Hernández Franco, Juan, "Libros de genealogías y reflexiones desde la historia social sobre los linajes castellanos en la Edad Moderna", en *Norba: Revista de Historia*, núm.25-26, Universidad de Extremadura, 2012-2013, p.341.

1.2 Els CENTELLES

Pel que respecta a la família Centelles, verdadera Casa dels marquesos de Quirra, al mateix memorial ja mencionat de 1647, don Joaquim Carròs de Centelles situava l'origen d'aquesta dinastia en l'any 792, en la persona de Clotaldo de Crao, descendents per línia legítima de baró de la Casa Reial del duc de Borgonya, a qui l'emperador Carlemany, trobant-se a Catalunya, li va fer mercè del castell de Centelles, del qual don Clotaldo va prendre el nom per a d'ell i els seus successors.³⁸

El ben cert és que el llinatge català dels Centelles fou originari de Sant Martí de Centelles, centre de les seves extenses possessions, que constituïren la baronia de Centelles. La seua línia troncal la iniciaria Guadall I, a qui succeiria el seu fill Gilabert I, i a aquest el seguiria el seu fill Guadall II. Va deixar dos fills: Berenguer i Guadall III, que el va succeir. El següent va ser el seu fill Gilabert II Guadall, que és el primer que prengué el cognom de Centelles i donà terres de Sant Martí de Centelles al monestir de l'Estany, el 1117, on tingueren les tombes els seus familiars. El 1145 és citat com a senyor del castell de Sant Esteve, a Centelles, mes aquesta possessió no fou completa fins més tard. El succeí el seu fill Bernat I de Centelles, conseller de Ramon Berenguer IV al 1152. A la seua vegada, a aquest l'heretà el seu fill, Gilabert III de Centelles, mort després del 1204, que fou veguer reial a la comarca de Centelles el 1198 i morí lluitant contra el comte d'Empúries. Un fill seu, Pere de Centelles, fou bisbe de Barcelona i, el seu hereu, Bernat II de Centelles, sembla que acompanyà el rei Pere el Catòlic en la batalla de Las Navas de Tolosa, en 1212. Va morir pel 1238.

El seu fill Bernat III de Centelles infeudà el castell de Centelles, del qual tenia ja ple domini, a Pere de Santa Eugènia el 1242 i figura en el seguici de Jaume I. A la seua mort, el 1277, el va succeir el seu fill Gilabert IV de Centelles, qui es casà el 1267 amb Elisenda de Bellpuig, la qual aportà la casa de Bellpuig, els castells de Samedà i del Brull, Aguilar, la casa de Güell, els castells de Castelladrau, de Castelnou, drets a Tona, etc. Mort entre 1294 i 1296, el seu

³⁸ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A.1647, Exp.18: Memorial del marqués de Quirra...

hereu fou Bernat IV de Centelles i de Bellpuig però, pel que a este treball es refereix, ens centrarem en el seu germà Gilabert de Centelles i de Bellpuig.

Gilabert de Centelles i de Bellpuig és el primer Centelles de qui tenim constància a l'antic Regne de València. El 19 d'abril de 1308 prestava homenatge en València a Jaume el Just pel feu de Montornès del Vallés. El dia 18 de novembre de 1314, el rei va autoritzar a Ramon de Montcada perquè li pogués vendre el castell de Nules i, al cap d'uns dies, el 8 de desembre, se van firmar les capitulacions matrimonials entre Gilabert de Centelles i Blanca de Montcada, filla de Ramon. D'aquesta forma, un membre de la família dels Centelles va prendre possessió de la vila i castell de Nules.

Este noble actuà com a ambaixador del rei Jaume II d'Aragó en diferents delegacions enviades als regnes de la península Itàlica; al mateix temps va ocupar el càrrec de lloctinent de governador al Regne de València. Uns anys després del seu matrimoni es traslladà a Sardenya, on va desenvolupar un important paper en les campanyes del rei Jaume per la conquesta de l'illa. Gilabert de Centelles va morir l'any 1319.³⁹

El va succeir el seu fill Gilabert de Centelles i de Montcada, qui va comptar des de xicotet amb la protecció del rei Jaume II d'Aragó. El 7 d'abril de 1335 va pactar el seu matrimoni amb Toda de Vilanova, filla del comanador de Montblanc. En 1342 Gilabert va aconseguir que el rei Pere el Cerimoniós li concedira la potestat i la jurisdicció que el rei posseïa encara sobre el castell, la vila i el territori de Nules, així com el sequiatge dels vessaments de la sèquia de Vila-real. A canvi, Gilabert lliurà al rei el castell de Montornès, convertint-se en l'autèntic senyor de la baronia de Nules. A més, fou un dels personatges més influents de la Cort del rei Pere IV d'Aragó. El seu potencial econòmic el va convertir en un assidu fiador del monarca, el qual va aconseguir la màxima expansió territorial de la Corona d'Aragó. En 1343 el rei autoritzà que Gilabert tingués un embarcador en la marina de Nules per a facilitar l'exportació de vi, blat, ordi, panses, i qualsevol mercaderia que se produïa en la baronia. El 1347 ja era

³⁹ Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules" en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp.39-40.

conseller del rei, qui li va encarregar la custòdia del castell de Xàtiva i li assignà un salari de 7.500 sous reials anuals. Durant les Guerres de la Unió, Gilabert fou un dels nobles fidels al rei Pere, encara que part dels seus vassalls van ser unionistes.

El càrrec més rellevant de Gilabert va ser el de governador del Regne de Mallorca, per al que fou nomenat el dia 7 de juny de 1348. Eixa importància radicava en el punt estratègic de les illes Balears. Com feia poc que el rei Pere IV d'Aragó havia reincorporat el Regne de Mallorca a la Corona, i l'anterior rei de Mallorca, Jaume III, pretenia recuperar-la, Gilabert de Centelles va fortificar l'illa, preparà la ciutat de Palma i va posar en pràctica l'estratègia de terra cremada, que va tenir èxit, i així l'últim rei de la dinastia mallorquina va caure el 25 d'octubre de 1349 al camp de batalla de Lluçmajor.

La imatge representa a Gilabert de Centelles i Montcada a la batalla de Lluçmajor, segons llenç de Faust Morell, conservat a Son Vida.

Va ser el propi Gilabert de Centelles qui traslladà les seues despulles fins a València, on el soterraren a la catedral. A la reina vídua de Mallorca la van recloure a un monestir i als infants els van empresonar. L'any 1353 s'encarregà de reunir les tropes i la flota amb que Mallorca va contribuir a l'expedició de Sardenya; i al cap d'uns anys es traslladà a l'illa per sufocar la rebel·lió de Mateu

Dòria. Durant la Guerra dels dos Peres, tant Gilabert com el seu fill Pere van desenvolupar un important paper en defensa dels interessos de la Corona d'Aragó.

En altre ordre de coses, del seu matrimoni amb Toda de Vilanova van nàixer set fills: Pere, Galceran, Lluís, Eimeric, Toda, Elvira i Caterina. L'any 1361, al morir el seu cosí germà Ramon de Centelles i de Montcada -fill de Bernat IV de Centelles i Bellpuig- Gilabert heretà la baronia de Centelles. D'eixa manera, Gilabert de Centelles es va convertir en senyor de les baronies de Centelles, Nules, Llombai-Torralbes, Manlleu, Sentmenat, Montornés i Vall d'Uixó.⁴⁰

Al seu testament, atorgat davant el notari Joan Claramunt el dia 14 de novembre de 1365, separava les seues possessions entre els seus fills, i establia la baronia de Nules com la rama principal i la de Centelles com a secundaria. A més a més, va fundar un vincle de condició agnàtica en què atorgava la baronia de Nules a la línia masculina dels seus descendents. Aquesta línia serà la rama que ens interessa per aquest treball, i més endavant veurem la importància d'aquest testament, ja que tots els plets posteriors que se desencadenaran, ja en l'Època Moderna, tindran com a rerefons el testament de Gilabert de Centelles, vinculador de la baronia de Nules, qui va morir el 1368.⁴¹

Pere de Centelles i de Vilanova, el primogènit i successor de Gilabert al front de la baronia de Nules, va demostrar el seu valor durant la guerra contra Castella quan fou l'encarregat de defensar Morvedre. Finalment hagué de capitular, raó per la qual va ser processat, encara que fou absolt després. Abans d'heretar les possessions del seu pare es va convertir en senyor d'Alfarp, lloc que havia comprat al rei per 5.000 sous barcelonesos. Concretament quan es va produir la Guerra de la Unió, com Pere es situà al costat del bàndol reial, les tropes de la Unió d'Alzira van saquejar, incendiar i arrasar la seua senyoria d'Alfarp, el dia 1 d'octubre de 1348.⁴²

⁴⁰ Pel que fa al treball i a l'explicació posterior, a Gilabert VI de Centelles en avant el nominaré com "el Vinculador".

⁴¹ Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles...", pp. 41-46.

⁴² Bisbal del Valle, Vicente, *Los Borja y la baronía de Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2011, p. 21.

Va ser conseller i camarlenc del rei Pere IV d'Aragó, així com camarlenc de la reina Sibil·la, la quarta muller del rei Pere. També va estar present al matrimoni de l'infant Joan, hereu de la Corona, amb Matha d'Armanyol. Prengué part en les lluites de bandositats valencianes i fou expulsat de la capital el 1379. Es casà amb Ramoneta de Riusec, germana de Ramon de Riusec, qui en 1382 havia comprat per 31.000 lliures les baronies d'Oliva i de Rebollet, antigues possessions dels Carròs. D'aquest matrimoni van néixer deu fills: Gilabert, Pere, Ramon, Joan, Jaume, Galceran, Ramoneta, Blanca, Toda i Elvira. Pere de Centelles va morir el 1391.⁴³

El 1387 el seu fill, Gilabert de Centelles i de Riusec, a la mort del seu oncle Ramon de Riusec, va heretar les seues possessions, amb la condició que adoptara el nom propi de Ramon de Riusec i que al seu escut, segell i bandera portara les armes d'aquest llinatge; així, els hereus d'aquesta línia s'anomenarien també Ramon de Riusec. A més, en succeir el seu pare va unir en la seua persona les possessions dels senyorius de Nules, Oliva i Rebollet, motiu pel qual la família va veure incrementar-se el seu paper com una de les més influents del regne.

Gilabert de Centelles ocupà càrrecs de confiança del rei Joan I d'Aragó i va participar en la defensa de Catalunya contra les companyies dels Armanyol, per les quals fou fet presoner a Ceret. Posteriorment, amb els seus germans Pere i Joan, fou enviat pel rei Joan a Sicília al servei del futur Martí l'Humà. De tornada a València, Gilabert de Centelles va capitanejar el bàndol dels Centelles i l'any 1398, en un enfrontament amb els bàndols rivals, va morir el seu germà Pere. La tensió va créixer tant que s'escampà per diferents parts del regne, fora de la pròpia ciutat de València, i el 16 de desembre de 1404⁴⁴ va acabar en una batalla campal a les afores de Llombai, baronia de la rama secundària dels Centelles, en la coneguda com Batalla del Cercat, on els Vilaragut i els Soler van cercar als Centelles, derrotant-los i acabant amb la vida de son tio, Eimeric de Centelles i de Vilanova, baró de Llombai.⁴⁵

⁴³ Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles...", pp. 41-46.

⁴⁴ Agraïm la correcció de la data a Luis Galan, qui a partir dels seus estudis ens l'ha facilitada.

⁴⁵ Ardit Lucas, Manuel, *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles*

Tornant a Gilabert, al febrer de 1401 va ser cridat personalment pel rei Martí l'Humà, del qual era conseller i camarlenc, perquè participara en el trasllat dels cossos dels reis Pere el Cerimoniós i Joan el Caçador des de la catedral de Barcelona al panteó reial del monestir de Poblet. Però, malgrat els serveis prestats a la Corona, la guerra civil larvada que vivia la noblesa valenciana feu que els Centelles tingueren enfrontaments amb el rei. La situació arribà a tal punt que Gilabert de Centelles es va negar a prestar homenatge davant del rei i per això, el 8 de març de 1404, Martí l'Humà va ordenar al governador de València que es traslladara al castell i baronia de Nules per a prendre'ls en el seu nom, col·locara la bandera reial i ordenara als càrrecs públics i homes de la baronia que sols reconegueren com a senyor al propi rei. Finalment aquest conflicte es va resoldre quan, el dia 30 de juliol d'eixe any, Gilabert de Centelles va retre homenatge al rei pel feu de Nules. Les relacions es reconduïren, i prova d'açò és que la pròpia reina Maria de Luna el va nomenar marmessor. Del seu matrimoni amb Elionor de Cabrera van nàixer Bernat, Pere, Gilabert i Margarida. Va morir a Barcelona el 20 de setembre de 1409.⁴⁶

El seu successor al front de les baronies va ser Bernat de Centelles-Riu-sec i de Cabrera. Aquest personatge des de molt jove havia estat a Sicília al servei del rei Martí el Jove, de qui va ser conseller i camarlenc. El 1408 va acompanyar al rei a Sardenya amb tropes pròpies i el 1409 el rei li lliurà la castellania de Cape Dorlando, a Sicília. De tornada a València a la mort del seu pare, capitanejà el bàndol dels Centelles en un moment crucial per al Regne, ja que en morir el rei Martí l'Humà sense deixar hereus, la noblesa valenciana es va dividir, prenent posició pels diferents pretendents a la Corona. Els Centelles donaren suport al pretendent castellà Ferran d'Antequera i, en la batalla de Morvedre de 1412, es van alçar amb la victòria, com també en l'alliberament de la ciutat de Balaguer, en mans de Jaume d'Urgell i els seus partidaris.

XIII i XIX, Afers, Catarroja-Barcelona, 2004, p. 28.

⁴⁶ Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva" en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp. 67-72.

Amb l'accés de la Casa de Trastàmara a la Corona, els Centelles van veure incrementada la seua influència en la Cort. Bernat de Centelles acompanyà al rei Alfons el Magnànim en les seues expedicions a Nàpols, Còrsega i Sardenya i va ser nomenat conseller i mariscal general de les tropes reials. En 1421 ja era governador general de Sardenya i, a més, el rei li va concedir, en recompensa per la seua ajuda i la de son pare en la conquesta dels regnes d'Itàlia, diferents feus a la pròpia illa. De tornada a València, la reina Maria de Castella el nomenà portantveus de general governador de la Ciutat i Regne de València. En 1423 participà en la conquesta del castell d'Iscla i també va intervindre al saqueig del port de Marsella. Des d'allí, com a trofeu de guerra, portà a la baronia de Nules la imatge de santa Maria Magdalena, així com part de les cadenes que tancaven el port de Marsella, les quals va dipositar en una de les portes de les muralles de Nules.

Es casà amb Elionor de Queralt i van tindre a Francesc Gilabert, Violant i Caterina. A la seua mort, el 1433, Bernat de Centelles era baró de Nules, Oliva i Rebollet, mariscal d'Aragó i de Sicília, i virrei i governador general del Regne de Sardenya.⁴⁷

Per altra banda, el germà de Bernat, Pere de Centelles i de Cabrera, es desposà amb Joana Sentllir en 1406 i es va convertir en baró d'Almedíxer. Ell i els seus descendents configurarien la rama secundària dels Centelles, barons d'Almedíxer, qui anys després tindrien una importància rellevant en el plet successori per la baronia de Nules.

1.2.1. El comtat d'Oliva

El fill primogènit i successor de Bernat, Francesc Gilabert de Centelles i de Queralt, va estar al servei, des de molt jove, del rei Alfons el Magnànim i, en 1423, acompanyà al seu pare en la conquesta d'Iscla i en el saqueig de Marsella. Va estar en Nàpols fins 1433, quan ja va tornar a València per prendre possessió de les baronies a la mort del seu pare. Posteriorment va retornar a Nàpols, fins

⁴⁷ Ibídem.

la mort del rei Alfons. En 1438 el rei li feu donació del castell *Genovese* pels serveis a la corona, i el dia 14 d'abril de 1449, en reconeixement dels serveis prestats pel senyor de Nules i el seu pare, li va concedir el títol de comte d'Oliva.

L'any 1453 fou nomenat alcaid del castell de Jenuense, Cabo Sàsser i Logudor; i en 1454 també li lliuraven la castellania de Sàsser a Sardenya. Eixe any participà en la campanya a Albània i, en 1455, va ser comissionat pel rei perquè es traslladara a la Cort pontifícia per a felicitar a Calixt III amb motiu de la seua elecció com a Papa. En febrer de 1459 tornà a València, on va coincidir amb el rei Joan II d'Aragó i va presidir uns dels tornejos que se celebraren. En 1463 el nou comte d'Oliva va incrementar més el patrimoni dels Centelles al comprar les baronies de Pego, amb els seus llocs annexos de Favara, Benumeya i Adzúbia. I en 1476 va adquirir les baronies d'Orba i Laguar. En desembre de 1478 el rei Joan II el nomenà governador general del Regne de València a la mort de Joan Rois de Corella, comte de Cocentaina.

Francesc Gilabert es casà en primeres noces amb Francesca de Montcada, de qui no va tindre fills. En segon matrimoni va esposar a Beatriu Ximénez d'Urrea i van tindre quatre fills: Serafí, Querubí, Beatriu i Estefania. Va morir el 1480, i tot i ser el I comte d'Oliva, disposà al seu testament ser soterrat en la cripta de l'església major de Nules, on reposaven tots els seus avantpassats des de Gilabert de Centelles i de Montcada el vinculador.⁴⁸

A la mort del seu pare al castell d'Oliva, Serafí de Centelles i Ximénez d'Urrea va prendre possessió del comtat i totes les seues baronies. I, com era habitual en la seua família, va servir a la Corona als regnes d'Itàlia. Precisament, eixe mateix any de 1480 el rei Ferran li atorgà els llocs de Marquine i el Castell de Macomer, a Sicília. Pel que respecta a la importància del segon comte i de la família Centelles, Serafí fou un dels nobles que, en novembre de 1481, va portar un dels bordons del pal·li, sota el que va fer l'entrada la reina Isabel en la ciutat de València. I en l'any 1491, el seu germà Querubí de Centelles va ser promès

⁴⁸ Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules, i comtes d'Oliva" en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp. 75-84.

en matrimoni a Lucrecia Borja, filla de Roderic de Borja, futur Papa Alexandre VI, qui posteriorment va desfer el compromís per a casar-la amb un noble italià.

Serafí de Centelles va participar en el setge de Màlaga i en les campanyes de Ferran a Nàpols. Durant la revolta de les Germanies, amb el duc de Sogorb, fou un dels dirigents de la repressió contra els agermanats. Aficionat a les lletres, és model de noble humanista, ja que subvencionà la publicació de diversos llibres i va protegir a alguns humanistes. També se li atribueixen les obres que van transformar l'antic castell d'Oliva en palau.

Va rebre en 1507 a Ferran el Catòlic i a la seua segona esposa, Germana de Foix, a València; i quan es celebraren els funerals del rei en la catedral de València, Germana de Foix es va allotjar al palau dels Centelles, al carrer Cavallers. També en desembre de 1523, Serafí fou un dels que la va rebre, en arribar a la ciutat per a prendre possessió com a virreina.

En 1528 redactà el seu testament, disposant ser soterrat a la vila de Nules, i com del seu matrimoni amb Magdalena de Pròxita no havia sobreviscut cap fill, va nomenar hereu al seu nebot Francesc Gilabert, fill del seu germà Querubí de Centelles. Va morir l'any 1536.⁴⁹

Francesc Gilabert de Centelles i Fernández d'Heredia, es va convertir en el tercer comte d'Oliva i la resta de baronies patrimonials, així com en baró de la vall de Cofrents. Era fill de Querubí de Centelles i de Joana Fernández d'Heredia. Des de ben jove es va instruir en les lletres, ja que son oncle, Serafí de Centelles, es preocupà de la seua formació i instrucció, nomenant-li com a preceptor a l'humanista Joan Baptista Anyes, i algunes de les seues poesies, cartes i elegies en llatí foren incloses en les obres del seu mestre, motiu pel qual va ser conegut com el comte Lletrat.

Va contraure matrimoni amb Maria de Cardona i d'aquest enllaç van nàixer els seus fills: Pere, Magdalena, Anna, Felipa, Justa i Maria. Va casar a la seua

⁴⁹ Ibídem.

filla Magdalena de Centelles amb el marquès de Llombai, Carles de Borja, futur V duc de Gandia; i nomenà successor al seu fill Pere. Va morir a Oliva en 1550.⁵⁰

Pere de Centelles i de Cardona va succeir al seu pare quan sols contava 13 anys, motiu pel qual sa mare, Maria de Cardona, va assumir el paper de tutora i administradora del jove comte. Quan encara no tenia setze anys, pactaren el seu matrimoni amb Hipòlita de Zúñiga i Requesens. Als 19 anys caigué malalt de paroxisme, per la qual cosa es va recloure durant dos anys en unes estances del palau d'Oliva, presentant un comportament propi de persones dementes. A partir de 1558 el comte va passar per períodes de relativa normalitat, alternats amb altres de bogeria.

Pere de Centelles es va envoltar d'una cort al més pur estil renaixentista, així com de catorze homes a cavall per a que l'acompanyaren i protegiren la seua persona. El 17 de gener de 1559, després d'haver consultat a l'arxiu de palau tots els testaments del seus avantpassats, va cridar al seu secretari, Pere Sans de Soria -qui era un destacat partidari i amic del baró d'Almedíxer-,⁵¹ i davant de tres testimonis redactà el seu propi testament, en el qual establia que, si moria sense descendència masculina, el seu hereu seria Jaume de Centelles, baró d'Almedíxer. Si Jaume moria sense hereus, el successor seria el germà d'aquest, Francesc de Centelles i els seus fills, i si aquests morien, l'herència passaria a l'altre germà, Miquel de Centelles. També nomenava a les seues germanes Anna i Felipa, a les quals els llegava una quantitat en diners, però no mencionava en cap lloc a la seua germana major, Magdalena de Centelles, duquessa de Gandia. En diverses clàusules del testament insistia en què la successió havia de ser sempre per ordre de primogenitura de la línia masculina, arribant a acceptar inclús els bastards. I sembla que, per cap motiu, considerava la successió femenina.

⁵⁰ Ibídem, pp. 85-86.

⁵¹ A més, alguns coneguts de donya Magdalena de Centelles assenyalaven al secretari com al causant de l'enemistat del comte Pere amb la seua germana i el seu nebot Carles, per la influència que tenia sobre ell.

Tot s'alterà quan, el 14 de març de 1560, trobant-se el comte Pere junt a la seua esposa al monestir de Santa Maria del Pi, en patir un atac de bogeria va ferir greument al cap a la seua dona, i ell s'intentà matar. Conegut açò, Jaume de Centelles, baró d'Almedíxer, es va presentar al monestir i feu posar al comte en una llitera, nugant-lo de mans i peus per tal de calmar-lo i evitar que atentara contra la seua pròpia vida. El va dur a Oliva i el tancà en una cambra del palau, arribant a nugar-lo amb una camisa de força durant un dia i una nit, subjectant-lo amb una argolla d'una paret i baix la vigilància d'uns patges per evitar que s'autolesionara. Pel que fa a la seua dona, Hipòlita de Zúñiga es va recloure al convent de Santa Clara de Xàtiva, encara que al cap d'un temps tornà al palau.

Al trobar-se nugat, Pere de Centelles muntà en còlera i va revelar el secret del seu testament a sa mare, la qual es va escandalitzar al veure que deixava tot el patrimoni fora de la família directa, nomenant hereus als barons d'Almedíxer. El 29 d'octubre Pere revocà el seu testament, acceptant les capitulacions matrimoniales signades per son pare amb motiu de l'enllaç de la seua germana Magdalena de Centelles amb el duc de Gandia, en les quals s'especificava que si Pere moria sense hereus, el comtat i les baronies passarien a Magdalena i als seus fills com a legítims successors.

Pere de Centelles va morir al seu palau d'Oliva, el 3 de maig de 1569, sense haver tingut descendència, i fou soterrat a l'església del monestir de Santa Maria del Pi, sent l'únic senyor de Nules que no va voler soterrar-se a la cripta de l'església major de Nules, com tota la resta de Centelles.⁵²

Aquesta mort suposà l'enfrontament entre la duquessa de Gandia, Magdalena de Centelles, i les seues germanes, contra Jaume de Centelles, baró d'Almedíxer, per la successió i l'herència de l'últim Centelles comte d'Oliva. Un plet que s'allargaria més d'una dècada, en el qual tindria gran rellevància el testament de Gilabert de Centelles i Montcada i el vincle de caràcter agnàtic que va instituir. Estaven en joc el comtat d'Oliva, la baronia de Nules, la de Rebollet, Pego, Murla, la vall de Cofrents, la vall d'Aiora i els feus de Sardenya.

⁵² Felip Sempere, Vicent, "Els Centelles, senyors de Nules, i comtes...", pp. 87-91.

Clotaldo de Crao
Cavaller de l'emperador Carlemany
En el 792 es va convertir en
senyor del castell de Centelles

La rama catalana (senyors de Centelles)

Guadall
Gilabert
Guadall II
Guadall III
Gilabert II de Centelles
Bernat de Centelles
Gilabert III de Centelles
Bernat II de Centelles
Bernat III de Centelles

Gilabert IV de Centelles
Casat amb Elisenda de Bellpuig

Bernat IV de Centelles i Bellpuig
Baró de Centelles

Ramon de Centelles i Montcada
Baró de Centelles
Mort sense fills, deixa la baronia al seu cosí
Gilavert de Centelles, baró de Nules, en 1361

ELS CENTELLES

Baronia de Nules

La rama valenciana

Gilabert de Centelles i Bellpuig
casat amb Blanca de Montcada
Senyors de Nules, mort el 1319
Mort el 1319

GILABERT DE CENTELLES I MONTCADA
"el Vinculador", mort el 1368
Casat amb Toda de Vilanova
I Baró de Nules
Baró de Centelles des de 1361
Senyor de Llombai, Manlleu, Sentmenat, Montornés
i la Vall d'Uixó

Pere de Centelles i Vilanova Casat amb Ramoneta de Riusec Baró de Nules i senyor d'Alfarp Mort el 1391	Galceran baró de Llombai Mort el 1388	Toda	Eimeric baró de Centelles baró de Llombai en 1388 Mort el 16-12-1404	Lluís mort jove	Elvira casada amb Nicolau de Pròxita, baró d'Almenara	Caterina

Gilabert de Centelles i Riusec Casat amb Elionor de Cabrera Baró de Nules, Oliva i Rebollet Mort el 1409	Pere	Ramon	Joan	Jaume	Galceran	Ramoneta	Blanca	Toda	Elvira

Bernat de Centelles i Cabrera Casat amb Elionor de Queralt Baró de Nules, Oliva i Rebollet Mort el 1433	Pere de Centelles i Cabrera Casat amb Joana Sentllir Baró d'Almedixer Mort el 1466	Gilabert	Margarida

Francesc Gilabert de Centelles i de Queralt 1es Noces Francesca de Montcada 2es Noces Beatriu Ximénez d'Urrea I Comte d'Oliva Baró de Nules i de Rebollet Mort el 1480	Violant	Caterina

Comtat d'Oliva

Serafi de Centelles i Ximénez d'Urrea
Casat amb Magdalena de Pròxita
II Comte d'Oliva
Baró de Nules i de Rebollet
Mort el 1536 sense fills

Querubí de Centelles Casat amb Joana Fernández d'Heredia	Beatriu	Estefania

Francesc Gilabert de Centelles i Fernández d'Heredia
"el Comte Lletrat"
Casat amb Maria de Cardona
III Comte d'Oliva, baró de Nules i Rebollet
Baró de la vall de Cofrents, mort el 1550

Pere de Centelles i Cardona Casat amb Hipòlita de Zúñiga i Requesens IV i últim comte Centelles d'Oliva Mort el 1569	Magdalena de Centelles V comtessa d'Oliva casada amb Carles de Borja i Castro V duc de Gandia, II marquès de Llombai	Anna marquesa de Guadalest	Felipa (donzella)	Justa (monja)	Maria

Capítol II

La baronia de Nules en poder dels barons d'Almedíxer

Jaume de Centelles i Martorell, que a la mort del comte d'Oliva, Pere de Centelles, va litigar contra la duquessa de Gandia, Magdalena de Centelles, per aconseguir la successió en les propietats patrimonials dels Centelles, era baró d'Almedíxer, municipi que es troba a la comarca de l'Alt Palància, situat al vessant meridional de la serra d'Espadà.

Jaume era rebesnet de Pere de Centelles i Cabrera qui, al casar-se amb Joana Sentllir, el 25 de setembre de 1406, s'havia convertit en baró d'Almedíxer, establint una línia segona de la rama dels barons de Nules. Aquests barons incorporaren el Sentllir al seu cognom, així com les seues armes, per poder heretar Almedíxer. La successió se va produir de la següent forma:⁵³ a Pere el va seguir el seu fill Bertomeu Sentllir de Centelles, qui es casà el 23 d'abril de 1440 amb Joana Bellvís i van tindre tres fills, Pere, Joan i Baltasar; però davant la mort del seu primogènit Pere, el va heretar Joan Sentllir de Centelles, qui es casaria amb Brianda de Vilaragut. Van tindre un únic fill baró, Onofre Sentllir de Centelles, qui es casà amb Castellana Martorell i Martí⁵⁴ -els quals redactaren les capitulacions matrimoniales el 13 de desembre de 1518- i fruit d'aquest matrimoni van nàixer sis fills: Bernat, Jaume, Francesc, Miquel, Joana i Brianda. La mort de Bernat sense fills va ocasionar que Jaume Sentllir de Centelles es convertira en l'hereu i nou baró d'Almedíxer. Ara bé, prèviament, en juny de 1555, va haver d'entaular un plet amb la seua cunyada Maria Mascó de Centelles, vídua de Bernat, per la possessió d'Almedíxer, procés del qual Jaume eixiria vencedor.⁵⁵

⁵³ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón está pendiente ... entre partes, ... Pascual Francisco de Borja, Duque de Gandía ... D. Otger Català, Carròs y Centellas ..., [et al.] ... sobre la inmisión en possession del estado y Marquesado de Nules, y todos los bienes comprendidos en el Mayorazgo y Vinculo, ... Y el Marquesado de Quirra, que se pretende esté agregado a él., 1693.*

⁵⁴ Castellana Martorell era reneboda del cardenal Bertomeu Martí i del cavaller i escriptor Joanot Martorell, autor del *Tirant lo Blanc*, ja que el seu avi Galcerà Martorell era germà del referit personatge. Garés Timor, Vicent M., Sanz Viñuelas, Vicente. "El marqués de Quirra i Nules, els Martorell i Alzira", en *Algezira-Xúcar núm.6*, Ajuntament d'Alzira, 2022, pp.37-45.

⁵⁵ Chiner, Jaime J., *La Real Audiencia valenciana y el Alto Palancia. Documentos y procesos (1506-1910)*, Segorbe, Instituto de Cultura Alto Palencia, 2003, doc. 83.

El fet de ser un Centelles descendent de la rama primogènita de Gilabert de Centelles i de Montcada, encara que secundària, així com haver estat nomenat hereu pel propi Pere de Centelles al seu testament per a que continuaren sent els Centelles els senyors de Nules, Oliva i Rebollet, va provocar que Jaume començara un litigi, primer amb els seus germans i després amb el seu fill major, per reclamar l'herència. Segons sembla, i de forma simbòlica, com a garant de continuar la dinastia dels Centelles, atenent a que el comte Pere no tingués descendència, Jaume va batejar al seu fill major amb el nom de Clotaldo, en honor al mític fundador del llinatge, Clotaldo de Crao, en previsió que amb el temps ell es convertirà en el cap del llinatge.⁵⁶ Ara bé, de vegades la fortuna es capritxosa i Jaume no arribaria a veure complit el seu somni, ja que va morir abans que la Reial Audiència haguera emès una sentència definitiva, que va ser favorable al seu fill primogènit, Onofre Clotaldo de Centelles.

A l'endemà de la mort del comte Pere de Centelles, el dia 4 de maig de 1569, Jaume de Centelles i el seu germà Francesc van presentar una plica davant el virrei i la Reial Audiència de València, demanant que el testament del comte d'Oliva –custodiat en la sagristia de la catedral de València- es fera públic. No obstant, Magdalena de Centelles, duquessa de Gandia, presentà un escrit oposant-se a que es publicara el testament del seu difunt germà.⁵⁷ Al·legava al respecte que Pere de Centelles havia anul·lat el testament i que, havent mort sense deixar fills, a ella li corresponia la successió d'acord amb les seues capitulacions matrimoniales pactades el 21 de novembre de 1548, en les quals se contemplava la successió del comtat d'Oliva cas que el seu germà morira sense descendència.

A partir d'aquest moment començà una batalla legal entre ambdues parts. El dia 13 de juny de 1569, Magdalena de Centelles va presentar un altre escrit en el que explicava que el seu germà havia anul·lat el seu testament, si bé no l'havia destruït. El dia 8 de juliol, Jaume de Centelles i el seu germà Francesc

⁵⁶ Soler, Abel, *L'esplendor d'Oliva. De l'Honor dels Carròs al comtat dels Centelles*, Vol.I, Ajuntament d'Oliva, any 2020, pp.442-443.

⁵⁷ Felip Sempere, Vicent, "La successió de Pere de Centelles" en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp. 95-100.

presentaren un nou document on constava que el dia 24 d'abril de 1560, seguint un manament de la Reial Audiència, el testament del comte d'Oliva havia sigut custodiat en la sagristia de la catedral de València. Sis dies després, Magdalena de Centelles argumentava, també per escrit, que el testament del seu germà no podia tenir-se en compte degut a que, en 1557, havia perdut la raó i se l'havia considerat dement, com ho demostrava el privilegi atorgat el 19 de setembre de 1557, en el qual s'encomanava la seua custòdia a sa mare, Maria de Cardona⁵⁸. A més a més, feia constar que el seu germà no havia recobrat la raó fins ben entrat l'any 1559. Per tant, el seu testament, atorgat en gener d'eixe any, hauria estat redactat durant el període de demència i, en conseqüència, no tenia validesa legal.

Davant l'oposició de la duquessa de Gandia, la Reial Audiència de València va disposar la lectura del testament el dia 7 de setembre de 1569, per tal de conèixer el seu contingut i poder pronunciar-se sobre la seua publicació. Dos dies després, al palau reial de València i davant el virrei, membres del Reial Consell, les parts implicades i "moltes persones", s'obria i llegia el testament de Pere de Centelles.⁵⁹

Una vegada publicat i sabedors tots del seu contingut, Magdalena de Centelles presentà altre escrit el dia 22 del mateix mes, en el qual reiterava el període de bogeria que va afectar al seu germà entre els anys 1557 i 1559, detallant alguns fets i actes, i assenyalant que quan posteriorment havia intentat fer-se amb el testament per a destruir-lo, en no aconseguir-ho, l'havia revocat i havia aprovat les seues capitulacions matrimonials amb Carles de Borja, en les quals se l'anomenava hereva si el seu germà moria sense fills. Front aquest document, el baró d'Almedíxer i el seu germà Francesc van al·legar en altre escrit que el comte d'Oliva havia recuperat la raó a partir del mes d'abril de 1558, per la qual cosa la princesa Joana d'Àustria, com a governadora i regent general de tots els regnes de la Monarquia Hispànica en nom del seu germà Felip II, havia disposat que Pere de Centelles tornara a regir els seus estats i possessions. Magdalena de Centelles va respondre que l'informe realitzat sobre la salut del

⁵⁸ Ibídem.

⁵⁹ Ibídem.

seu germà per dos membres de la Reial Audiència el 25 de setembre de 1558, que va propiciar la decisió de la princesa Joana, estava viciat i no responia a la realitat; i per a demostrar-ho va descriure alguns actes de bogeria protagonitzats pel seu germà fins ben entrat l'any 1559.

El 22 de desembre de 1569 es publicà una Reial Provisió que disposava lliurar la còpia del testament de Pere de Centelles a les parts litigants. A la duquessa de Gandia li requeria que, en el termini de quinze dies a partir del dia de Nadal, provara el que argumentava en els escrits sobre el seu germà, i a Jaume i Francesc de Centelles els instava a exposar el que cregueren convenient, en el mateix termini de temps. Front aquesta Reial Provisió, el baró d'Almedíxer i el seu germà van presentar un document en el que sol·licitaven la revisió de dita disposició.⁶⁰

Així les coses, i donat que la successió de Pere de Centelles podia tardar en resoldre's, el dia 7 d'abril de 1570 Felip II va nomenar a Josep Vallés com administrador dels estats i propietats del difunt comte d'Oliva. I poc després, el 16 de maig d'eixe mateix any, en presència del virrei, comte de Benavente, l'escrivà de la causa lliurà a les parts enfrontades còpia del testament de Pere de Centelles. A partir d'eixe moment es va continuar amb una guerra de documents presentats per les dues bandes, gràcies als quals es va posar de manifest l'enfrontament entre el difunt comte d'Oliva i el seu cunyat, el duc de Gandia, així com les pressions de Maria de Cardona sobre el notari Bertomeu Martí de Veces i altres criats del palau, a més d'una sèrie d'intrigues que van envoltar tant la redacció com la revocació del testament.⁶¹

Durant tot este temps i alguns anys anteriors, el doctor en Dret micer Lluís de Ribera - gran amic de Jaume de Centelles- que estava patrocinant al baró d'Almedíxer, a l'igual que Giner Rabassa de Perellós, es va prendre l'assumpte com una causa personal i viatjà en busca de documents, notaris i autos, visitant

⁶⁰ Ibídem.

⁶¹ Ibídem.

l'arxiu del comte d'Oliva, arxius de Barcelona i altres i amb aquesta finalitat, com advocat del baró d'Almedíxer, es desplaçaria a la Cort de Madrid.⁶²

Sembla que en 1572 Jaume de Centelles va denunciar al notari Bertomeu Martí de Veces, partidari de la duquessa de Gandia, per ocultar alguns testaments i tancar-se durant “molts dies” a l'arxiu del palau comtal d'Oliva. Aquest, molest amb el baró d'Almedíxer, exclamà “que si ell no m'haguera denunciat, ja seria comte d'Oliva” i davant d'un testimoni va dir “que Jaume de Centelles tenia poca necessitat de denunciar-lo, perquè tenia pla el camí per a ser comte d'Oliva; però que per haver-lo denunciat tindria ara el camí ple de barrancs”.⁶³

Aquest fet, l'oposició de la casa de Gandia i el convenciment que li corresponia heretar del difunt Pere de Centelles, principalment les senyories de Nules, Rebollet i Oliva, va culminar amb l'inici d'un plet davant el Consell d'Aragó. I és que Jaume de Centelles al·legava que li tocava a ell per ser baró descendent en línia recta de baró dels dits testadors, alhora que era el parent més pròxim en qui concorrien tots els requisits necessàries per a succeir al difunt comte d'Oliva.⁶⁴

Amb tot, no seria fins el dia 5 de gener de l'any 1573 quan, realment, començaria el plet formal davant el Consell d'Aragó per la successió dels estats de Pere de Centelles i Jaume de Centelles demanara la immissió en la possessió com a baró agnat. El seu procurador, Martí Miquel Ortí, va presentar els testaments dels seus avantpassats Gilabert de Centelles, el fundador de la rama de Nules, i altres tres pertanyents a Gilabert, Bernat i Francesc Gilabert de Centelles, nomenats Ramon de Riu-sec I, II i III respectivament, per a reclamar també els senyorius de Rebollet i Oliva. La demanda, recolzada en els vincles agnàtics i antics,⁶⁵ establerts en els diferents testaments, fou el motiu d'un plet que enfrontaria durant anys als ducs de Gandia i als barons d'Almedíxer.

⁶² ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm. 592, any 1595.

⁶³ RAH, Salazar i Castro 9/123, ff. 154 a 200: “*Memorial en hecho del pleyto que se trata en este Supremo Consejo de Aragón, en grado de suplicación entre partes de la una, don Jayme Centelles, ya difunto; don Clotaldo, su hijo, ...*”.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Sanz Viñuelas, Vicente, “¿Dotar de estabilidad a la nobleza? La fuerza del vínculo en la Casa

En aquest intervindrien tres parts ben definides. Per una banda es trobaria Jaume de Centelles i posteriorment el seu fill Onofre Clotaldo de Centelles. Per altra, la duquessa de Gandia, Magdalena de Centelles, les seues germanes Felipa de Centelles –donzella- Anna de Centelles -marquesa de Guadalest i dona de Cristòfol Folc de Cardona, almirall d'Aragó- i Justa de Centelles -monja abadessa del convent de la Concepció de València- així com Francesc Tomàs de Borja i Centelles, marquès de Llombai -que es postulava com a hereu de Pere de Centelles- d'igual manera que el duc de Gandia, Carles de Borja i Castro, ho feia en representació dels seus fills Lluís, Alonso Mateu i Pere de Borja i Centelles. I, en últim terme, la part que conformaven Francesc i Miquel de Centelles, germans del baró d'Almedíxer.

Ara bé, les parts més fortes serien la de Jaume de Centelles i la de Magdalena de Centelles, les quals oposaven manifestant que el baró d'Almedíxer no descendia dels vinculadors de les senyories de Nules, Rebollet i Oliva, que els testaments eren falsos i que no hi havia cap vincle de fideïcomís. A més, incidien en què ella era la legítima successora en virtut de les seues capitulacions matrimoniales signades en 1548, atorgades per son pare, el comte d'Oliva Francesc Gilabert de Centelles.⁶⁶

Com ja s'ha assenyalat, Jaume de Centelles encarregà la defensa dels seus interessos al lletrat micer Lluís de Ribera, qui va actuar sense rebre compensació econòmica alguna, al temps que li va donar diners per a les seues necessitats.⁶⁷ Altre dels seus grans amics i valedors, Giner Rabassa de Perellós, baró de Rueda, Bétera i Dos Aigües, li va deixar “centenars de millars de ducats” per a “viure, sustentar-se ell i sa casa honrosament, així com per a prosseguir los plets, processos i causes que portava i tenia”. A més, es va carregar censals en el seu nom propi i va socórrer les pretensions del baró d'Almedíxer en més de 28.000 lliures. En agraïment per aquesta ajuda i el seu suport incondicional, Jaume de Centelles i la seua muller, Francesca Mercader, van prometre que

de Quirra y Nules” en *Poder y privilegio en la Sociedad Moderna. Actores, medios, fines y circunstancias. Siglos XVI-XVIII*, Universidad de Palermo, Studi e ricerche, 2020, pp.331-333.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ La seua família després entaularia un plet amb Cristòfol de Centelles per un deute.

casarien al seu primogènit, Onofre Clotaldo de Centelles, amb Brunisenda de Perellós, la filla major de Giner Rabassa, i acordaren que esta unió entre les seues famílies la durien a terme en guanyar el plet dels estats i la casa d'Oliva.⁶⁸

En juny de 1573, el procurador de la duquessa de Gandia, Cristòfol Cugat, va marxar a Barcelona per a proveir-se de documentació pertinent i necessària per al plet. En la ciutat comtal s'allotjà en casa del notari real Alfaig. Ambdós van aconseguir que, per intercessió d'alguns notables de Barcelona, Elisabet Castellana de Mesquita -dona de Joaquim Carròs, cosí germà del comte de Quirra i membre de la casa de Centelles-⁶⁹ els deixara veure i reconèixer uns autos que custodiava en sa casa, fets per Gilabert de Centelles, “fingint que els volien vore-ls per negoci, ja que podien servir al comte de Sàstago, sogre del comte de Quirra”. Donya Elisabet Castellana de Mesquita els va autoritzar i durant alguns dies els dos notaris van estar en casa de Joaquim Carròs, que es trobava absent de la ciutat, i copiaren alguns autos. A més, van recomanar a Castellana de Mesquita que mantinguera en secret i no descobrira aquest fet, adduint que no convenia al comte de Sàstago. Així ho va fer, però, apercebuda de la raó de la recerca, els va impedir continuar i va comunicar els fets al seu marit, Joaquim Carròs.⁷⁰

Les disputes i els plets continuaren i durant uns anys es va produir una batalla judicial durant la qual se presentaven documents, els confirmaven, aportaven proves, testimonis, actes de fe, provances... Apart de la duquessa, a Jaume de Centelles també li se va oposar el marquès de Llombai, Francesc Tomàs de Borja i Centelles, i el 14 d'abril de 1574 se va incorporar son pare el duc de Gandia, Carles de Borja i Castro, en representació dels seus altres fills per a defendre els seus drets a l'herència del comtat d'Oliva, al·legant que tals estats li pertanyien i, per tant, havien de ser-li adjudicats.

Les germanes de la duquessa de Gandia, Felipa i Justa de Centelles, no es pronunciaren en el plet. No obstant, l'altra germana, Ana de Centelles,

⁶⁸ ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm. 592, any 1595.

⁶⁹ En aquest temps el comte de Quirra encara era Lluís Carròs de Centelles i de Pinós.

⁷⁰ RAH, Salazar i Castro 9/123, ff. 154 a 200: “*Memorial...*”

marquesa de Guadalest, va manifestar que Magdalena de Centelles i els seus fills no eren els hereus del seu germà Pere de Centelles i que s'havia de donar fe al testament del seu germà, ja que si no, ella també era una de les hereves abintestat.⁷¹

L'any 1575, trobant-se a la Cort de Madrid Jaume de Centelles i Francesca Mercader, es van reunir amb el seu lletrat i, davant testimonis, van proclamar “que pagarien condescendentment i com era obligatori a micer Lluís de Ribera, encara que fora donant-li una de les baronies que haguera guanyat, per lo molt que s'ho mereixia”, i volent donar-li alguna gratificació pels seus treballs, però no podent-ho fer en diners en metàl·lic, els barons d'Almedíxer i el seu fill Clotaldo firmaren un acte de capitulació i concòrdia amb micer Lluís de Ribera el dia 6 de maig de 1575, davant el notari de Madrid Dionís Hieroni Climent. En aquesta, en atenció a les diligències realitzades per micer Ribera en favor de don Jaume i don Clotaldo de Centelles, van prometre pagar-li 20.000 lliures valencianes, que es veurien augmentades amb un censal de 1.000 lliures de renda perpètua quan guanyaren el comtat d'Oliva.⁷² Posteriorment, Onofre Clotaldo de Centelles es va unir formalment al seu pare, el baró d'Almedíxer, a qui hauria de succeir al front del plet un temps després, ja que Jaume de Centelles va morir abans de resoldre's el procés.

Així les coses, Jaume de Centelles va caure malalt i va testar davant Dionís Hieroni Climent, notari de la vila de Madrid, el dia 6 de febrer de 1577, designant com hereu universal al seu fill primogènit, Onofre Clotaldo de Centelles i Mercader, en la vall i baronia d'Almedíxer “béns meus propis”, tot i disposant que passaren d'ell als seus fills barons i d'aquests als seus fills, units i indivisibles. Obeïa així el testament del seu avi i vinculador d'Almedíxer, Joan Sentllir de Centelles, redactat el 23 d'abril de 1523 pel notari Jeróni Carbonell, i com el fill encara era molt jove, nomenava com a curadors a la seua dona, Francesca Mercader i al seu amic Giner Rabassa de Perellós.⁷³ A més, li llegava els seus drets com a successor de la línia primogènita dels vinculadors de Nules

⁷¹ *Ibídem*.

⁷² ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm. 592, any 1595.

⁷³ ARV, Processos de Madrid, lletra C, núm.135.

i del comtat d'Oliva i els altres estats, aconsellant-li que prenguera el nom i les armes dels Centelles-Riusec, com se disposava als testaments dels referits avantpassats, de qui pels seus vincles perpetus ell havia demanat la possessió.⁷⁴

Pensant en la successió, estipulava que si Onofre Clotaldo moria sense fills, aleshores seria el seu altre fill, Cristòfol de Centelles i Mercader, el seu hereu, passant després d'ell als seus fills si no mascles a femelles, però guardant l'ordre de primogenitura. I si morien els seus dos fills sense descendència, aleshores instituïa com successors als descendents de la seua filla Hipòlita de Centelles. En cas de no haver-ne tampoc, heretaria el seu germà Francesc de Centelles i els seus fills i hereus, donant-se sempre prioritat a la branca masculina, i si no hi havia successió, aleshores passaria al seu altre germà, Miquel de Centelles, i als seus fills. Ara bé, si aquest també moria sense fills, l'herència recauria en els fills de la seua difunta germana, Brianda de Centelles i d'Alpont; i si morien tots, passaria als fills de la seua altra germana, Joana de Centelles i Pertusa. Si açò no era possible tampoc, passaria a un altra rama, i per ordre de primogenitura heretarien Enric de Centelles i els seus fills en primer lloc; el seu germà Jaume de Centelles i els seus fills en segon lloc; o el tercer germà, Baltasar de Centelles en última instància; estos tres eren fills de don Serafí de Centelles Serra. I a tots feia partícips que, per a heretar, estarien obligats a fer ús del cognom i les armes dels Centelles en cas de guanyar el plet que mantenia pel comtat d'Oliva, que recauria en la seua herència.

Per últim, referia que els molins de la Vall d'Uxó, a diferència d'Almedíxer, eren béns propis seus i no estaven vinculats i acabava ordenant que una vegada el seu fill Onofre Clotaldo de Centelles haguera complit 20 anys, poguera aprovar el seu testament".⁷⁵

Jaume Sentllir de Centelles i Martorell, baró d'Almedíxer, va morir el dia 15 de febrer de 1577, sent publicat el seu testament el dia 17.⁷⁶ Segurament seria soterrat a la capella que posseïa al convent de Sant Domènech de València,⁷⁷

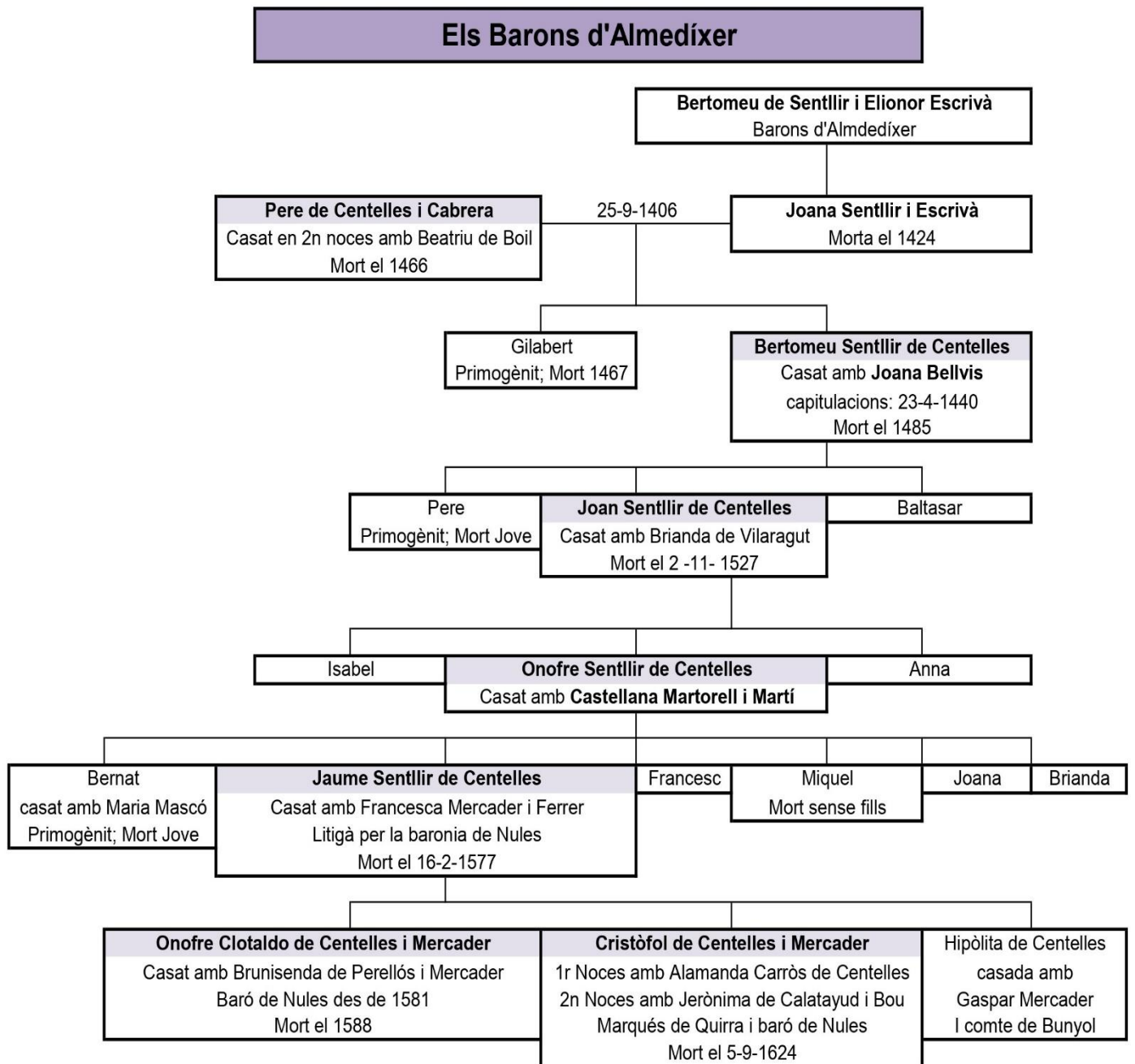
⁷⁴ BH. Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón está pendiente...*

⁷⁵ *Ibídem.*

⁷⁶ *Ibídem.*

⁷⁷ En aquell temps sembla que la capella dels barons d'Almedíxer estava baix l'advocació de sant

junt als seus avantpassats, com a senyor d'Almedíxer.⁷⁸ El nou baró d'Almedíxer, Onofre Clotaldo de Centelles, qui contava 20 anys, continuava la batalla pels estats de Nules, Rebollet i Oliva.⁷⁹

Ramon de Penyafort. Desconec si es trobava dins l'església o seria la de l'actual capella de la Mare de Déu de la Misericòrdia, que encara es pot apreciar al claustre gòtic.

⁷⁸ Archivo Histórico de la Nobleza [AHNOB], Fernán Núñez, C.153, D.32.

⁷⁹ ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm.592, any 1595.

2.1 Onofre Clotaldo de Centelles i Mercader (1557-1588). La successió en el vicle de Nules

Durant els anys següents van seguir els enfrontaments i els plets. No seria fins el dia 11 de maig de 1581 quan la Reial Audiència, després d'obtindre els vots pertinents del Consell d'Aragó, feu pública la primera sentència sobre la successió del comte Pere de Centelles, la qual determinava adjudicar la baronia de Nules a Onofre Clotaldo de Centelles i Mercader, baró d'Almedíxer, per raó del vicle agnàtic del vinculador de Nules, Gilabert de Centelles, "succeint-lo en tots els seus estats".⁸⁰ La sentència, obligava a excloure als fills i descendents barons de donya Magdalena de Centelles de la baronia de Nules i la seua successió.⁸¹ Nules havia sigut adjudicat a Clotaldo de Centelles i la Vall de Cofrents a Magdalena de Centelles; però el comtat d'Oliva i la resta de possessions van continuar en segrest, sota l'administració de l'oficial reial Josep Vallés, i per tant les diferents parts van continuar litigant.⁸² Una vegada convertit en baró de Nules, Clotaldo de Centelles va prendre possessió de la baronia i demanà comptes al segrestador reial Joan Vallés, qui el 28 de novembre de 1582 li entregà, en concepte de béns i fruits de la senyoria, la quantitat de 22.405 lliures, 14 sous i 10 diners.⁸³

No obstant, poc abans de la Reial Sentència, el dia 8 de març de 1581, el síndic de les viles que formaven la baronia, és a dir, Nules, Moncofa, Mascarell i la Vilavella, havia presentat una demanda en la Reial Audiència i havia dipositat 40.000 sous en la Taula de Canvis de la Ciutat de València, per a que la baronia de Nules fora incorporada de nou a la Corona i no depengués de cap senyor feudal. Aquest fet el van notificar a Clotaldo de Centelles i a Josep Vallés. Després de convertir-se en senyor de Nules el baró d'Almedíxer, el dia 29 de maig d'eixe any el síndic de Nules sol·licità que, fins que es resolguera la petició del dia 8 de març, es declarara el segrest de la baronia. El 24 de setembre de l'any 1582, per una Reial Sentència, Nules va ser restituïda a la Corona i

⁸⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.2079, D.7.

⁸¹ BH. Q/264: *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón está pendiente ...*

⁸² Felip Sempere, Vicent, "La successió de Pere de Centelles...", pp.95-100.

⁸³ ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm. 592, any 1595.

s'encarregava complir la disposició a don Francesc de Montcada, lloctinent i capità general del Regne.⁸⁴ Aquesta sentència es va confirmar pel Suprem Consell d'Aragó el dia 24 de novembre de 1584.⁸⁵

Ara bé, Onofre Clotaldo de Centelles va recórrer la resolució i va pledejar per la baronia, fins que li fou atorgada de nou per altra Reial Sentència que restituïa i confirmava la de 1581. En este plet, com en altres futurs, una de les peces clau i de més força seria el testament del vinculador Gilabert de Centelles; per eixe motiu, en 1585 i gràcies al vincle agnàtic, va ser reconegut definitivament com baró de la vila i honor de Nules.⁸⁶

2.2.1 Desposoris amb la filla del baró de Dos Aigües i senyor de Benetússer

Fent honor a la paraula del seu difunt pare, Jaume de Centelles, i de sa mare, Francesca Mercader, Clotaldo de Centelles va contractar matrimoni amb Brunisenda de Perellós i Mercader, filla del baró de Dos Aigües i senyor de Benetússer i de la difunta Maria Mercader. Les capitulacions matrimonials foren firmades i aprovades davant els notaris Francesc Jerònim Mataller i Martí Miquel Ortí, el dia 16 de febrer de 1583. En dits capítols, Brunisenda de Perellós i el seu pare, Giner Rabassa de Perellós, *olim* Ramon de Perellós, van constituir un dot valorat en 28.470 lliures valencianes. Per la seua part, Clotaldo confessava haver rebut com a dot tot allò que Giner Rabassa els havia donat i prestat durant els anys del plet i va aportar un creix de 14.235 lliures valencianes, que el baró de Nules prometia restituir-li i, a tal fi, obligava tots els seus béns haguts i per haver. A més a més, va pagar a Giner Rabassa 11.000 lliures dels fruits de la baronia pel que li devia i pel suport contra el segrestador reial Joan Vallés.⁸⁷ El matrimoni es celebrà uns dies després i Brunisenda es va convertir en baronessa de Nules i d'Almedíxer.⁸⁸

⁸⁴ Felip Sempere, Vicent i García Edo, Vicent, *Privilegios y concesiones del término general del castillo de Nules en época foral (1251-1709)*, Nules, Ajuntament de Nules, 2005, p. 166.

⁸⁵ Felip Sempere, Vicent, "La successió del Comte Pere de Centelles...", pp. 95-100.

⁸⁶ Per aprofundir més, llegir: Melero Muñoz, Isabel M^a, "Legitimidad e ilegitimidad en la transmisión de los mayorazgos. Poder, linaje y clientelas familiares en los conflictos por la sucesión de la propiedad vinculada", en *e-Spania*, n°.34, 2019.

⁸⁷ ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm.592, any 1595.

⁸⁸ ARV, Processos de Madrid, lletra B, núm.124.

Ja casats, la parella viuria entre Nules i València, on disposaven també d'un palau, i faria front a diversos plets. A banda dels problemes que li va ocasionar la baronia de Nules, Clotaldo de Centelles també va pretendre la possessió de les senyories de Rebollet i del comtat d'Oliva. I, en certa manera, també va haver de lidiar amb l'oposició dels seus oncles Francesc i Miquel de Centelles, qui es manifestaren contraris a la sentència de 1581, al·legant ser hereus del comte Pere de Centelles.⁸⁹

En juliol de 1581, fra Francesc Alemany, prior del convent de Sant Domènech de València, entregà a Francesca Mercader, mare d'Onofre Clotaldo de Centelles, un auto que "certa persona de qualitat" li havia entregat per via del secret de confessió, per a que li'l fera arribar al baró de Nules en un intent de redimir la seua consciència i que Clotaldo de Centelles poguera fer front a una antiga clàusula de 1.000 sous que la duquessa de Gandia havia presentat anteriorment. Es tractava d'un trasllat autèntic de la clàusula del testament de Ramon de Riu-sec II, *olim* Bernat de Centelles i de Cabrera, rebut per Francesc Canonge.⁹⁰

El dia 1 d'agost de 1581 davant el notari de la causa d'Oliva, Joan Baptista Blanes, es va constituir un grup per a presentar l'auto que havia aconseguit Francesca Mercader en 1390. Estava compostat per micer Simó Frigola - doctor en drets i membre del Real Consell, relator de les causes de la casa i estats d'Oliva- i micer Guillem Ramon Guerau - també doctor del Real Consell, jutge de Cort i membre de la Cort del justícia civil- a més de les parts implicades: per una part, Clotaldo de Centelles i el seu procurador Martí Miquel Ortí; per una altra, Magdalena de Centelles i el seu procurador Sebastià Xulvi; la part del duc de Gandia i la del seu fill, el marquès de Llombai, amb el seu procurador Alfons Salelles; i per últim, l'arxiver de la Cort Civil Agustí Milia. El dia següent es va procedir a la comprovació de l'autenticitat del document a l'arxiu de la Cort Civil,

⁸⁹ RAH, Salazar i Castro 9/123, f. 154 a 200: *Memorial en hecho del pleyto...* Posteriorment a aquesta afirmació, el germà de Clotaldo, Cristòfol de Centelles, va expressar que eixa causa s'hauria de revisar, ja que els seus oncles no tenien part i per tant no podien revocar la provisió d'admissió.

⁹⁰ *Ibídem*.

però ni la duquessa Magdalena de Centelles ni el seu fill, el marquès de Llombai, van estar presents.⁹¹

Anteriorment a la resolució de la sentència i a l'aparició del "auto misteriós", Clotaldo de Centelles, en assabentar-se que a Barcelona s'havia trobat el testament de Ramon de Riu-sec III, *olim* Francesc Gilabert de Centelles, havia presentat una instància al veguer d'aquella ciutat en la qual li demanava que fera pública entrega del testament trobat entre les notes del notari Pere Ferrer, així com unes adicions marginals fetes pels notaris Bonanat Egidi i Mateu Tefaraco. El veguer, després de sol·licitar la verificació del testament i les notes per diferents notaris de Barcelona, el va fer arribar al nou baró de Nules i d'Almedíxer. Però la duquessa de Gandia va intentar impugnar-ho, complicant-se així el procés.

Les setmanes es van succeir, així com les demandes i escrits, i el dia 26 de setembre d'eixe any es trobaren en la tessitura de poder solucionar la problemàtica que anys enrere havia causat el notari Bartolomé Martin de Vezes, quan havia ocultat testaments i documentació per a afavorir la part de la duquessa de Gandia i que no es poguera demostrar que els béns de la Casa d'Oliva estaven vinculats, fent-los passar per lliures.⁹² El 29 de març de 1582 es va provar i reconèixer per les autoritats que el document era verdader, però faltaven dos fulls que havien sigut arrancats. Això va complicar les coses i anà allargant el plet, ja que era un punt feble en la defensa de Clotaldo de Centelles, a qui li havia perjudicat enormement que eixos documents hagueren tardat tant de temps en aparèixer. No obstant els problemes que açò ocasionava a Clotaldo de Centelles, els seus oncles Francesc i Miquel de Centelles, el dia 26 de setembre de 1582, van acceptar com a autèntic el document i ho van testimoniar quinze notaris de la seua part. Per tant, era un front menys on litigar, en un moment en què, a part d'Oliva i Rebollet, se li sumaven altres problemes a la baronia de Nules.⁹³

⁹¹ *Ibíd.*

⁹² *Ibíd.*

⁹³ *Ibíd.*

En l'estiu de 1583 es van publicar unes paulines en diverses esglésies de la ciutat de València a instància de Francesc Tomàs de Borja i Centelles, marquès de Llombai, per a investigar els vincles antics de la casa d'Oliva. Això, els diferents testimonis i l'opinió de diversos cavallers i notaris es va tractar en setembre de 1584.⁹⁴ Les provances de papers, els plets, les oposicions i les disputes van continuar en el plet d'Oliva i Rebollet però, almenys en 1585, van acabar els problemes amb la vila de Nules en ser ratificat com a baró de la baronia. Com a tal, Clotaldo i Brunisenda exercirien davant del rei Felip II quan, en la seua visita al regne de València, a primeries de 1586,⁹⁵ es va detindre a Nules el 13 de gener de 1586.

El 22 de maig de 1586 Clotaldo de Centelles presentà la seua última escriptura contra l'altra part en el plet d'Oliva, concretament contra la persona del notari Mateu Esteve.⁹⁶ Sembla que un temps després va tindre disputes amb el seu sogre per deutes, impagaments i per no haver rebut uns diners promesos a les capitulacions matrimoniales, i el 26 de febrer de 1588 presentà un plet contra Giner Rabassa Perellós.⁹⁷ Malauradament, unes setmanes després, a l'edat de 31 anys, el baró de Nules i d'Almedíxer, Onofre Clotaldo de Centelles i Mercader, va morir litigant pel comtat d'Oliva i la baronia de Rebollet i sense haver tingut cap fill que el succeira. Per aquest motiu va ser el seu germà menor, Cristòfol de Centelles, qui el va succeir com a baró de Nules i d'Almedíxer, i va continuar el plet contra Magdalena de Centelles i el seu fill, el marquès de Llombai.

No obstant això, per la seua banda, Brunisenda no tornaria a contraure nou matrimoni i les relacions amb el seu cunyat es gelarien, fins el punt de qüestionar-li la possessió de Nules. En 1590 Brunisenda va suplicar a la Reial Audiència la possessió de tots els béns del seu difunt espòs o la restitució del seu dot i creix, ja que la seua sogra, Francesca Mercader, i el seu cunyat i nou baró Cristòfol de Centelles volien prendre possessió d'alguns dels béns de

⁹⁴ *Ibídem*.

⁹⁵ Precisament, sabem d'aquesta visita gràcies a Javier Torres i a les anotacions manuscrites que havia arreglat mossèn Trinitari Mariner qui, a inicis del segle XX, va impulsar la devoció a la Senyora de la Soledat, restaurant la seua capella i instituint i promovent festes i celebracions en el seu honor.

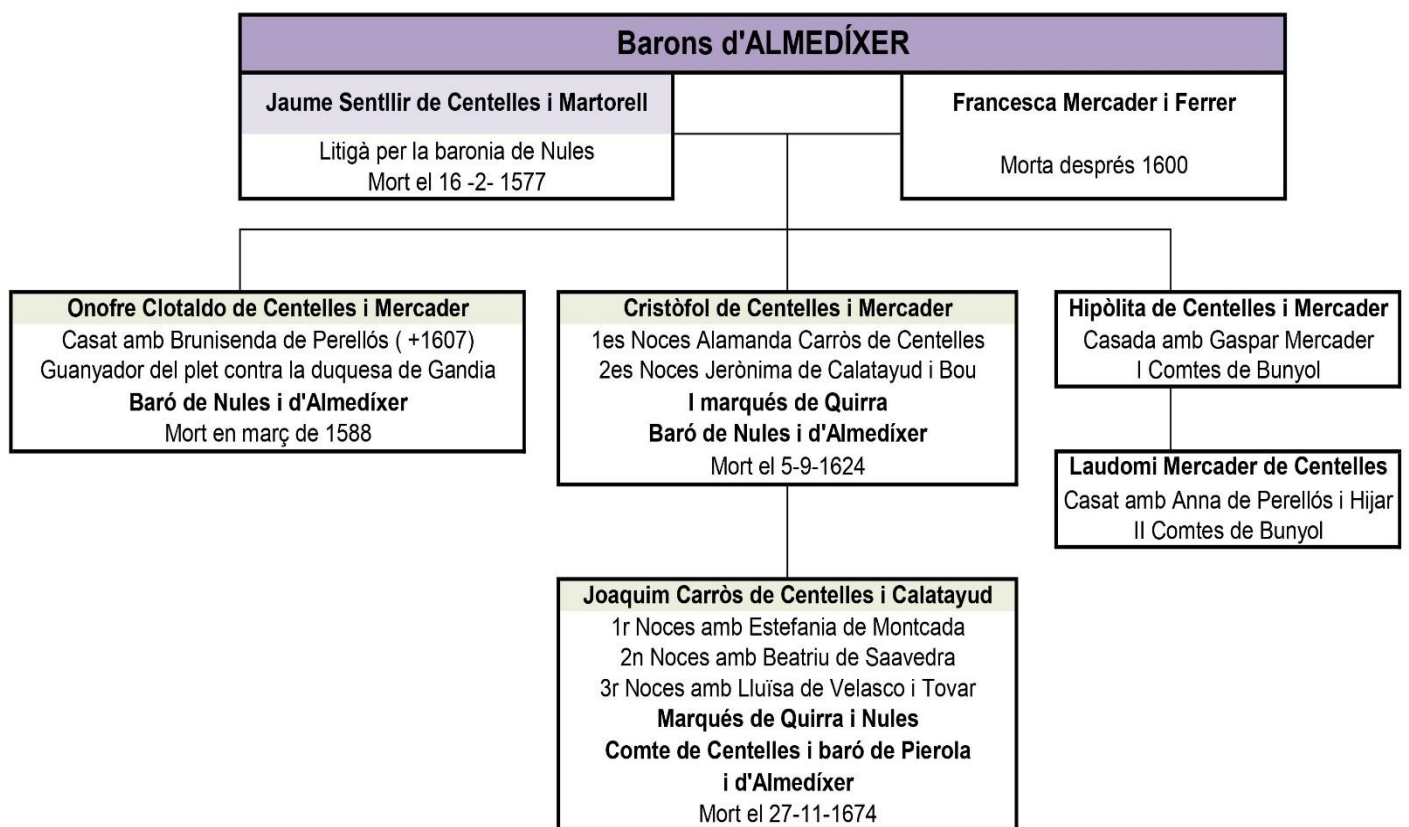
⁹⁶ RAH, Salazar i Castro 9/123, ff. 154 a 200: *Memorial en hecho del pleyto...*

⁹⁷ ARV, Processos de Madrid, lletra C, núm.135.

l'herència del difunt Onofre Clotaldo. Davant este nou litigi, Cristòfol de Centelles presentà els testaments dels vinculadors de Nules i d'Almedíxer, així com el del seu pare, Jaume de Centelles. I amb estes proves, el 21 de juliol de 1594, una sentència del Suprem Consell, publicada a Madrid, reconegué a Cristòfol la possessió de la baronia de Nules.

Brunisenda de Perellós i de Centelles es va retirar a les propietats de la seua família, encara que també podria gaudir de la casa-palau de Nules per l'usdefruit i perquè el seu cunyat havia partit cap a l'illa de Sardenya. Passats uns anys, en 1607 va morir, sent soterrada en la cripta de l'Església de Nules, en el panteó dels barons de la vila.⁹⁸

Barons de Nules i d'Almedíxer

⁹⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, "Baronesas, marquesas y una duquesa. Las señoras de la Casa de Quirra y Nules en la Edad Moderna", en *Los caminos de la Historia Moderna. Presente y porvenir de la investigación*, Universidad Santiago de Compostela, 2023, pp.1148-1150.

Capítol III

Cristòfol de Centelles i Mercader (1561-1624). Estratègia matrimonial i hereditat del marquesat de Quirra

Com a nou cap de la família dels Centelles d'Almedíxer, en 1588 Cristòfol va heretar les possessions que havien sigut del seu pare i, posteriorment, del seu germà Onofre Clotaldo, és a dir, Nules i Almedíxer. Era cavaller de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa i, per a prendre possessió de la baronia de Nules, es va intitular, seguint les pautes del vinculador, Gilabert de Centelles.⁹⁹

El nou baró de Nules, a l'igual que hauria fet el seu difunt germà, voldria reforçar el seu domini sobre la baronia, encara que fora simbòlicament, i una manera de manifestar-ho era col·locant les seues armes en els llocs públics de les viles de Nules, Mascarell, Moncofa i la Vilavella. Un d'aquests llocs, ple de simbolisme a més, era l'església major de Nules, dedicada a sant Bertomeu. En ella, l'escut dels Centelles estava present en la capella major, així com en les tombes i en la cripta dels seus antecessors, senyors de Nules. També hi havia banderes amb les armes dels Centelles, un setial per al baró en un lloc destacat i privilegiat del temple i, al costat de l'altar major, dos àngels que sostenien escuts amb les armes dels barons.¹⁰⁰ Al setial dels barons de Nules, Cristòfol de Centelles estaria present i assegut quan, en 1588, el dia 11 d'abril de l'Octava de Pasqua, se va celebrar una missa cantada a Nostra Senyora de la Soledat, en memòria del seu difunt germà, Clotaldo de Centelles.¹⁰¹

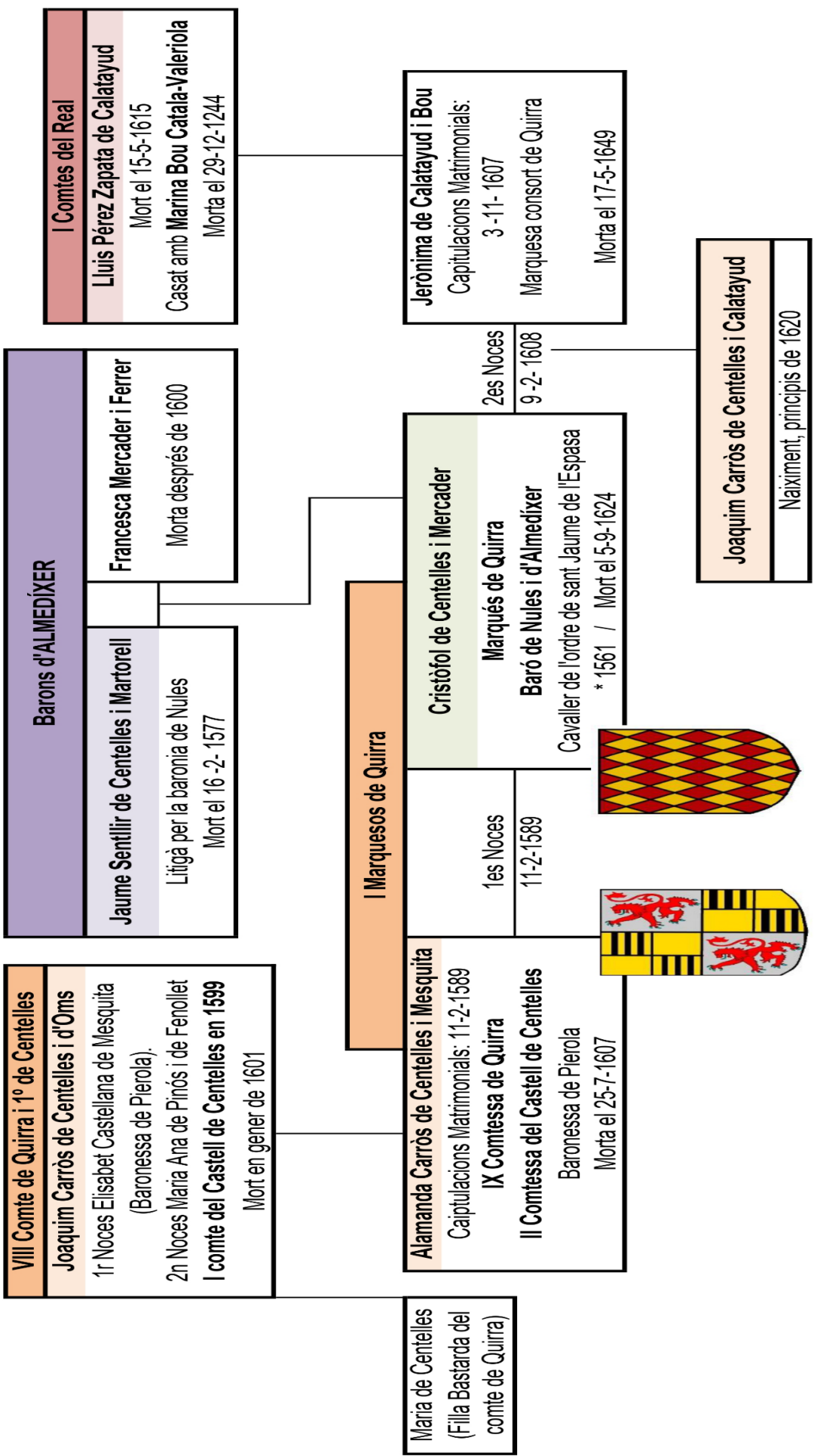
Continuant amb els desitjos del seu pare i el seu germà, el primer que va fer com a baró de Nules fou recórrer la sentència de 1587 i continuar pledejant pel comtat d'Oliva i el senyoriu de Rebollet, al·legant que els seus drets com a descendent dels Centelles principals i hereu de l'últim comte, Pere de Centelles,

⁹⁹ ARV, Processos de Madrid, lletra C, núm. 135.

¹⁰⁰ ARV, Manaments i Empares, any 1667, llibre 1, ma 9, full 34.

¹⁰¹ "De cómo llegó la imagen de la Mare de Déu de la Soledat a Nules y empezó la gran devoción por ella" en: <http://ximoas.blogspot.com.es/2011/10/de-como-llego-la-imagen-de-la-mare-de.html>.

Arbre Genealògic de CRISTÒFOL de CENTELLES i MERCADER

i manifestant que els testaments de Gilabert de Centelles i els dels Ramons de Riu-sec es basaven en un vincle d'agnació, en el qual prevalia la línia masculina directa i de baró, que era d'on ell descendia.¹⁰²

A més, reclamava la casa que el comte d'Oliva posseïa en València al carrer de Cavallers, parròquia de Sant Nicolau, adduint que aquesta havia sigut de Gilabert de Centelles, el vinculador de Nules, com ho evidenciava que dalt la porta estaven gravades les armes dels Centelles. Front aquesta nova petició, la duquessa de Gandia va replicar que la casa l'havia comprada l'11 de maig de 1388 la nora del vinculador, Ramoneta de Riu-sec, després de la mort de Gilabert de Centelles, en demostració de la qual cosa presentava unes cartes de compra-venda. A més d'oposar-se a aquesta petició, Magdalena de Centelles manifestava que ni Jaume, ni els seus fills Clotaldo i Cristòfol de Centelles, descendien de Gilabert de Centelles ni dels Ramons de Riu-sec, declarant-se com l'única successora del seu germà, d'acord amb els seus capítols matrimonials signats en 1548.¹⁰³

Les disputes i les batalles judicials i burocràtiques van continuar un temps, però l'ocultació de bona part dels papers i la informació havia perjudicat de forma greu als barons d'Almedíxer i, tal volta per això, la primera sentència de la Reial Audiència de València, la qual atorgava a Magdalena de Centelles-Riu-sec i de Cardona el comtat d'Oliva i la baronia de Rebollet, va ser ratificada el 21 de juliol de 1594 a favor *pro indiviso* de Magdalena, Anna i Felipa de Centelles, germanes del difunt comte Pere de Centelles.¹⁰⁴

Només convertir-se en nou cap de la Casa, Cristòfol de Centelles també va assumir, en febrer de 1590, la prossecució d'un plet encetat pel seu difunt germà Clotaldo, el 1588, amb el seu sogre Giner Rabassa de Perellós, *òlim* Ramon de Perellós, com a conseqüència d'uns deutes i uns impagaments. Ara continuava ell reclamant els béns del seu difunt germà.¹⁰⁵

¹⁰² RAH, Salazar i Castro 9/123, full 154 a 200: *Memorial en hecho del pleyto...*

¹⁰³ *Ibídem*.

¹⁰⁴ Felip Sempere, Vicent, "La successió de Pere de Centelles...", p. 100.

¹⁰⁵ ARV, Processos de Madrid, lletra C, núm. 135.

Per altra banda, i malgrat haver heretat del seu germà els estats de Nules i Almedíxer sense contradicció, don Cristòfol de Centelles va veure qüestionada la seua possessió per la seua cunyada, la baronessa vídua Brunisenda de Perellós i de Centelles. Concretament, el dia 12 de novembre de 1590 donya Brunisenda, filla de Giner Rabassa de Perellós i la difunta Maria Mercader, i vídua relictà de don Ramon de Riusec, àlies Gilabert de Centelles, òlim Onofre Clotaldo de Centelles, va declarar que als seus capítols matrimonials ella havia aportat un dot valorat en 28.470 lliures i el seu difunt marit l'havia acceptat i, a més a més, l'havia incrementat amb un creix de 14.235 lliures, sumant en total la quantitat de 42.705 lliures. A banda, el seu marit havia promès restituir-lo i havia obligat tots els seus béns haguts i per haver, per a garantir eixe dot i, segons afirmava la vídua, el propi Clotaldo així ho va reconèixer el dia que va morir. Però ara, donya Francesca Mercader, vídua de don Jaume Sentllir de Centelles, junt al seu fill Cristòfol de Centelles, volia prendre la possessió d'alguns dels béns de l'herència de Clotaldo de Centelles. Amb aquest motiu, Brunisenda de Perellós suplicava a la Reial Audiència valenciana que la declarara senyora de tots els béns del seu difunt marit i fora confirmada en la possessió i tinença de tots els béns, deutes, accions i drets que Clotaldo de Centelles posseïa al temps de la seua mort. I demanava que exigiren a donya Francesca i a Cristòfol de Centelles que no procediren judicial o extrajudicialment, respectant els béns, deutes, drets i accions i que no la inquietaren en la possessió de la baronia d'Almedíxer i de la vila i honor de Nules.¹⁰⁶

Front aquesta demanda, el 14 de novembre, Cristòfol de Centelles i Mercader va al·legar que ni Brunisenda ni el seu procurador, Miquel Jaume Peris, podien impedir-li la possessió dels referits béns, adduint que, segons les condicions imposades pel fundador del vicle, la mort del seu germà sense descendència feia recaure la successió en el seu besnet per ser el següent descendent mascle legítim. Argüia, a més, que el fet que ella no haguera aportat cap dot en diners la inhabilitava, segons el furs del Regne, per a destorbar que fos ell qui succeïra lliurement en dites baronies.¹⁰⁷

¹⁰⁶ ARV, Processos de Madrid, lletra B, núm. 124.

¹⁰⁷ *Ibíd.*

Així les coses, el plet es va allargar un temps i Cristòfol de Centelles va presentar els testaments del vinculador d'Almedíxer, Joan Sentllir de Centelles, el del vinculador de Nules, Gilabert de Centelles i el del seu pare, Jaume Sentllir de Centelles.¹⁰⁸ Finalment, d'acord amb el vincle de la baronia d'Almedíxer, una sentència del Suprem Consell, publicada en Madrid el dia 21 de juliol de 1594, va reconèixer a Cristòfol de Centelles la possessió de la baronia de Nules.¹⁰⁹

Amb aquesta sentència aconseguia una tranquil·litat relativa, que es veuria alterada a l'any següent quan, el 26 d'agost de 1595, el van processar per la demanda interposada per Joan Ribera, doctor en Drets, per un deute no satisfet pels seus antecessors, Jaume Sentllir de Centelles i Onofre Clotaldo de Centelles, als que havia prestat assistència jurídica en diferents causes i al llarg de molts anys. Este home, que es presentava com a hereu de la difunta Jerònima Lluïsa de Ribera, sa muller, i junt a Anna de Ribera, donzella, al·legava que eren “senyors dels drets de justícia específica donada en la present acta contra don Cristòfol de Centelles, baró de Nules”, el qual havia sigut reconegut per Reial Sentència l'any anterior com a posseïdor de la baronia.¹¹⁰

La demanda interposada incidia en què la bona posició econòmica del difunt micer Lluís Ribera, doctor en ambdós Drets - aconseguida per la conjunció de l'herència dels seus pares i l'exercici del ofici propi- li haguera permés mantenir una vida còmoda sense necessitat de lligar-se a cap senyor, però que fou l'estima que per ell sentia Jaume Sentllir de Centelles la que el va impulsar a cercar els seus serveis en el plet pel comtat d'Oliva. Una confiança a la que el advocat va respondre amb les acurades diligències realitzades entre 1562 i 1569 per tal d'aconseguir en l'arxiu del palau comtal d'Oliva un ampli conjunt de documents, actes i títols relatius a la successió en dita Casa. Tasca que va completar reconeixent actes, protocols i rebedors antics procedents de diversos notaris, així com memorials i altres documents procedents dels arxius de la ciutat de Barcelona - d'on descendia la casa de Centelles- així com dels arxius del Reial Palau de la Batllia General de Governació de València. En definitiva, un

¹⁰⁸ *Ibídem*.

¹⁰⁹ ARV, Reial Audiència, P/ part 3^a, núm. 592, any 1595.

¹¹⁰ *Ibídem*.

ampli conjunt documental que va permetre a Jaume de Centelles defensar la seua pretensió a la successió dels estats de Nules i Oliva en poder defensar que, mort el comte Pere, l'herència devia recaure en el baró d'Almedíxer i els seus fills en raó del vincle agnàtic establert en 1365.¹¹¹

El demandant, Joan Ribera, assenyalava que en aquell temps Jaume de Centelles sols era senyor de la vall i baronia d'Almedíxer i que, descomptant els càrrecs ordinaris, tan sols li quedaven de 700 a 800 lliures valencianes a l'any, patrimoni amb el qual ni podia sustentar sa casa, ni a la seua dona, fills i família. Però a la mort del comte Pere de Centelles, a principi del mes de maig de 1569, micer Ribera va voler patrocinar a Jaume de Centelles, com ja ho havia fet anteriorment i argumentava el següent:

“Per ser molts els plets i processos que es portaren per totes les dites parts en la Reial Audiència sobre la successió de la casa d'Oliva, micer Ribera, que tenia bon patrimoni per viure, per a millor atendre'l i advocar en favor del baró d'Almedíxer, va tancar els seus estudis per a tota espècie d'altres negocis, centrant-se únicament en els plets de don Jaume de Centelles, des de 1569 en què morí lo dit comte, fins el mes de desembre de 1578 en què va morir el propi micer Lluís de Ribera.”¹¹²

Joan Ribera, en la seua demanda, expressava que des de 1569 fins a 1578, sols es va ocupar de nit i dia d'advocar i patrocinar als barons d'Almedíxer, que va viatjar moltes vegades a la vila de Madrid, on va residir dos mesos en 1570. Posteriorment tornà, en 1573, quedant-se allí durant 4 anys i 7 mesos defensant la causa i, en l'any 1578, va viure a la Cort durant 6 mesos.

Després de la mort de Jaume de Centelles en 1577, micer Ribera va patrocinar al seu fill Onofre Clotaldo de Centelles qui, amb assistència de sa mare, donya Francesca Mercader, va seguir pledejant per la successió del comte Pere, i Joan Ribera manifestava que aquests se valgueren del patrimoni, de l'ajuda i del favor de Lluís de Ribera. A més, tant Joan com Anna Ribera, els dos demandants, senyalaven que ni Jaume, ni Clotaldo, ni Cristòfol després, ni Francesca Mercader, ni en vida del comte ni mort este, li van donar cap salari,

¹¹¹ Ibídem.

¹¹² Ibídem.

diners ni gratificació, i que per estar tot este temps, que en total van ser 5 anys i 3 mesos a la Cort, tancar els seus estudis i no ocupar-se d'altres negocis ni escriptures, no va guanyar ni béns ni quantitat alguna i va haver de mantenir a la seua muller, cinc fills, casa i família, i en el discurs de 10 anys i més disminuï, desfeu i consumí sa pròpia casa i tot el patrimoni que tenia dels seus pares, deixant sa casa pobríssima per a la seua dona i fills.¹¹³

Els demandants testimoniaven que l'origen de la ruïna de la seua casa i patrimoni calia situar-lo quan ell, com advocat, va tancar el seu estudi per valdre als barons d'Almedíxer i que el propi don Jaume de Centelles va quedar en “pagar condescendentment i com era obligatori al dit micer Ribera, senyalant que si no podia complir amb diners li donaria una de les baronies que haguera guanyat, per lo molt que mereixia lo dit Lluís de Ribera”. Per eixe motiu Jaume de Centelles, junt a la seua muller Francesca Mercader i el seu fill Clotaldo, estant en la Cort en 1575, van signar una concòrdia amb micer Ribera per la que es comprometien, davant el notari Dionís Hieroni Climent el dia 6 de maig, a pagar-li 20.000 lliures, a les que, quan guanyaren el comtat d'Oliva, afegirien 1.000 lliures de renda perpetua carregades sobre un cens. I dita promesa la va ratificar Clotaldo de Centelles en 1577 a la mort del seu pare, Jaume de Centelles, qui s'obligà amb Lluís de Ribera, però manifestant que li pagaria les 20.000 lliures estipulades quan guanyés el plet d'Oliva.¹¹⁴

Joan i Anna seguien la seua declaració argumentant que la mort del doctor Lluís de Ribera es va produir en desembre de 1578, que el 11 de maig de 1581 Clotaldo de Centelles guanyà la baronia de Nules, prenent possessió d'ella i cobrant del segrestador reial, Joan Vallés, 22.405 lliures, 14 sous i 10 diners en concepte dels béns i fruits de la baronia, però que no va pagar res als hereus de micer Ribera i va morir sense complir la concòrdia. I com el seu hereu va ser el seu germà Cristòfol, fill del difunt don Jaume de Centelles, havia segut reconegut com baró de Nules per Reial Sentència i aquesta era “una de les baronies més principals del Regne de València”, era a Cristòfol de Centelles a qui li corresponia pagar les 20.000 lliures valencianes estipulades en la concòrdia.

¹¹³ Ibídem.

¹¹⁴ Ibídem.

Front aquest plet, Cristòfol va presentar una procura des de València el dia 5 d'octubre de 1595 defensant la seua posició, així com el fet de no ser posseïdor del comtat d'Oliva. El procés, que es dilatava molt en el temps, seria un dels nombrosos plets en els que es veuria implicat Cristòfol de Centelles, el qual evadiria amb arguments i sotilesa.¹¹⁵

3.1. Les núpcies amb donya Alamanda Carròs de Centelles. Una gran herència i un fatal destí

Ben prompte, també Cristòfol de Centelles començà a buscar muller per poder casar-se, cercar noves aliances i aconseguir un hereu.¹¹⁶ Per al seu matrimoni va escollir a una donzella que era membre d'una branca de la Casa dels Centelles. Es tractava d'Alamanda Carròs de Centelles i Mesquita, filla de don Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms, futur comte de Quirra i del castell de Centelles, i de la baronessa de Pierola, Elisabet Castellana de Mesquita.

El seu futur sogre, a l'igual que el seu pare havia fet a la mort del comte d'Oliva, havia entaulat un plet per la successió sense fills del seu cosí-germà, Lluís Carròs de Centelles, reclamant el comtat de Quirra i la baronia de Centelles. Es va enfrontar a les seues cosines germanes Joana i Violant Carròs i, a la mort de la comtessa de Quirra, Francesca d'Alagó, vídua de Lluís Carròs, també pledejà amb Blasc d'Alagón, comte de Sástago, qui reclamà l'herència en virtut del testament de la seva germana, la difunta comtessa. Per aquest motiu, en eixe temps, encara es trobava immers en el plet successori.

Les negociacions van arribar a bon terme i les dos famílies van redactar les capitulacions matrimonials, que van ser signades el dia 11 de febrer de 1589 a Barcelona, davant el notari Nadal Castelló.¹¹⁷ En elles, el comte Joaquim Carròs manifestava la seua alegria pel matrimoni de la seua filla Alamanda amb Cristòfol de Centelles de bon grat, ja que es tractava de la unió amb una casa

¹¹⁵ Ibídem. En març de 1612 encara no haurien rebut quantitat alguna ni Joan ni Anna Ribera.

¹¹⁶ Sobre este tema és interessant consultar: Fargas Peñarrocha, Maria Adela, *La genealogía cautiva...*, 2012.

¹¹⁷ Agrair a Joan Antoni Vicent Cavaller i al Museu de la Vilavella la informació facilitada.

antiquíssima de la Corona d'Aragó. I com no tenia fills barons, li feia donació del comtat de Quirra i la baronia de Centelles, els quals havia heretat del seu difunt cosí Lluís Carròs de Centelles, per via de *inter vivos donatione*. No obstant això, estipulava que retenia l'usdefruit de totes les coses donades mentre ell i la seua dona, Castellana de Mesquita, visqueren. I es comprometia a mantenir el nou matrimoni de Cristòfol i Alamanda i a tota la seua família, fills, criats, servidors i dides.¹¹⁸

També s'estipulava als capítols matrimonials que el comte es reservava 20.000 lliures barceloneses per a concertar el matrimoni d'altres filles, si les tinguera, i si no, per a disposar d'elles a la seua voluntat. Es ressenyava que si Alamanda Carròs, que en eixe moment era major de 20 anys i menor de 25, morira amb fills infants, quan estos fossin majors podrien testar i dispondre a les seues voluntats. Si, pel contrari, Alamanda faltara sense fills, el comte Joaquim Carròs podria donar les seues possessions a qui ell disposara.¹¹⁹ Una vegada aprovades les capitulacions per Cristòfol de Centelles i sa mare, donya Francesca Mercader, i celebrat el matrimoni, els novençans es van instal·lar en la ciutat de València, on viurien durant els anys següents. Lamentablement d'aquesta unió no va nàixer cap fill.

D'altra banda, el 28 de juliol de 1594, la Reial Audiència de Sardenya, en primera instància i després la sentència del Suprem Consell d'Aragó, van atorgar el comtat de Quirra i la baronia de Centelles, en virtut de l'agnació, al seu sogre, Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms.¹²⁰ Per eixe motiu, a finals de la dècada, Cristòfol, junt a la seua dona Alamanda i els seus sogres, es traslladà a Sardenya per a prendre possessió del comtat. Allí viurien al castell de Sant Miquel,¹²¹ però presumiblement per contrarestar el poder i la influència política del marquès de Villasor, Jaume d'Alagón, la família Carròs i Centelles, per decisió del comte Joaquim, es traslladaria a Càller, a un palau situat al centre, en l'antic carrer dels

¹¹⁸ Ibídem.

¹¹⁹ Ibídem.

¹²⁰ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno di Sardegna. Il marchesato di Quirra Secoli XIV-XIX*, Università degli Studi di Cagliari, Dipartimento di Studi Storici Geografici e Artistici, Dottorato di Storia Moderna e Contemporanea XVIII Ciclo, 2007, pp. 70-71.

¹²¹ Habitual residència dels comtes de Quirra.

Palaus, entre les actuals *via Genovesi* e *via de la Santa Croce*. Aquest era un palau molt gran que,¹²² amb el pas dels anys, es coneixeria com el *palazzo Cugia*, ubicat justament al costat del palau dels marquesos de Villasor, conegut actualment com *palazzo Siotto*.¹²³

A mitjans dels anys 90 del segle XVI, donya Elisabet Castellana de Mesquita va morir, deixant a la seua filla com a hereva universal seua, i és per això que Alamanda Carròs es va convertir en baronessa de Pierola i el seu marit en usufructuari de la dita senyoria.¹²⁴ Per la seua banda, el comte Joaquim Carròs es tornà a casar en segones noces amb Maria Anna de Pinós i de Fenollet, filla de Pedro Galceran de Pinós i de Fenollet, vescomte de l'illa i de Castro, i de donya Petronila de Pinós Zorita de Peromoto, i a tal efecte van firmar les capitulacions matrimonials el dia 20 d'octubre de 1600, en Barcelona.¹²⁵

Amb l'arribada al tron de Felip III i el valiment del duc de Lerma, així com el retorn del comte d'Elda al càrrec de virrei de Sardenya,¹²⁶ les coses van millorar per a la família, ja que sembla que el comte de Quirra era un partidari declarat de Lerma, com altres nobles titulats i, entre ells, el propi comte d'Elda¹²⁷ així com el recent titulat comte del Real.¹²⁸

En aquest context, un esdeveniment destacable va ser la participació de Cristòfol de Centelles en els diferents actes, tornejos i celebracions celebrats a València amb motiu del casament del rei Felip III amb l'arxiduquessa Margarida d'Àustria, en l'any 1599. En aquestes celebracions Cristòfol va destacar, a l'igual que molts altres cavallers, mostrant així el desig d'apropament al rei i potenciant la seua vinculació amb el seu privat, el poderós duc de Lerma. En les celebracions Cristòfol coincidiria amb els principals títols nobiliaris i, molt

¹²² Les notícies més antigues d'aquest palau són de 1598 i estan relacionades amb una reparació de la seua portalada.

¹²³ http://www.araldicasardegna.org/palazzi_quadri_oggettistica/palazzo_cugia.htm.

¹²⁴ Arxiu Històric Protocols Barcelona [AHPB], Notari Antoni Batllé, Capbreu de Pierola de 1604.

¹²⁵ RAH, Índex col·lecció Salazar i Castro, M-82, full 170-183.

¹²⁶ El comte d'Elda havia sigut destituït del seu càrrec, així com investigada la seua administració, davant les grans protestes que van provocar els seus excessos i la seua permissivitat en matèria d'exportació de cereal.

¹²⁷ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón bajo los Austria*, València, Publicacions Universitat de València, 2010, p.306.

¹²⁸ Úbeda Revert, Javier, "Els comtes del Real als segles XVII-XVIII...", pp.186-187.

especialment, amb la seua germana Hipòlita de Centelles i el seu cunyat Gaspar Mercader. Prova de la seua destacada participació en estes festes serien els versos que a la seua obra va dedicar Gaspar Aguilar, entre molts altres, dels quals arrepleguem una mostra:¹²⁹

*“Don Christoval Centellas imagino
en ser galán pretende ser la prima,
pues salió con mil joyas ricas bellas,
tales que el nombre dél salía dellas”*

....

*“Haze luego el devido acatamiento,
Y en saludar las damas se desvela,
Y entró como su propio pensamiento
don Christóval Centellas en la tela.
De negro y oro y plata el paramento,
faldón, plumaje, lança y arandela
sacó, y la gente que llevó consigo
de los colores se vistió que digo.
Todo su rico paramento entero
de infinitas garçotas le matiza,
y esta es la causa quel corzel ligero
que con él se compone y autoriza.
Parecía un espín que estando fiero
las fuertes púas de su cuerpo eriza,
y sacó demás desto en la celada
una hermita con armas adornada.”*

De retorn a Barcelona, el comte Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms va participar a les Corts¹³⁰ celebrades al monestir de Sant Francesc el 1599.¹³¹ Això,

¹²⁹ Aguilar, Gaspar, *Fiestas Nupciales que la Ciudad y Reino de Valencia han hecho al casamiento del rey don Felipe III con doña Margarita de Austria (València 1599)*, Cieza, A. Pérez y Gómez, 1975, pp. 49 i 121.

¹³⁰ *Capítols del General del Principat de Cathalunya, comptats de Rosselló y Cerdanya fets en les Corts celebrades en lo monestir de Sant Francesch de Barcelona per la S.C.R.M. del Rey don Phelip ... per lo redrés del General y Casa de la Deputació en lo any M. D. XCIX.* http://books.google.es/books?id=d_fxcj6QsxEC&pg=PA178&dq=Quirra+a+les+Corts+Generals&hl=es&sa=X&ei=RqJvUp2LM43H7AbK1oDgAw&ved=0CD4Q6AEwAg#v=onepage&q=Quirra%20a%20les%20Corts%20Generals&f=false.

¹³¹ Riera Blanco, Manuel, “Els privilegis de les Corts de Barcelona, any 1599: Caràcters

sumat a la llarga tradició de serveis a la Corona dels seus avantpassats, i la seua proximitat o simpatia a la facció del duc de Lerma, presumiblement, seria el detonant per a que el rei li concedira, el 13 de juliol de 1599, el títol de comte del castell de Centelles.¹³²

A més, en 1600 i arran de la petició del rei als Diputats de la Generalitat de Catalunya del “Redrés del General i Casa de la Deputació”, aprovat a les passades Corts, el comte Joaquim Carròs va participar en les juntes com un dels membres principals del Braç Militar, junt al bisbe de Barcelona, el duc de Cardona, el conseller en cap de la Ciutat i trenta electes dels tres Estaments.¹³³ És possible que per aquest servei i l'anteriorment referit, Felip III ratificara la sentència de 1594 reconeixent-li definitivament la possessió del comtat de Quirra i la baronia de Centelles.

Malauradament, no gaudiria massa temps de la seua magnificència, ja que al 8 de gener de 1601, trobant-se malalt, el comte Joaquim Carròs va dictar testament a Barcelona.¹³⁴ En ell, ratificant les capitulacions matrimonials, nomenava a la seua filla Alamanda Carròs de Centelles i de Mesquita com a la seua hereva universal. Així mateix, reconeixia com successors dels estats dels Carròs als seus possibles fills, indistintament del seu sexe. Ara bé, si Alamanda moria sense fills, aleshores nomenava com a hereus als fills que nasqueren del matrimoni entre la seua filla natural, Maria de Centelles, i Querubí de Centelles,

diferencials de dos col·legis” en *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, vol.34, Barcelona, Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, 2000, pp.45-62.

¹³² <http://heraldicacatalana.blogspot.com.es/2011/05/armas-de-los-titulos-catalanes-xlv.html>

¹³³ *Capitols del General del Principat de Catalunya...*

¹³⁴ ARV, Manaments i Empares, any 1632, llibre 6, ma 56, f. 12. Després de sol·licitar que saldaren els seus deutes, demanava que el sepultaren en l'església major de Santa Coloma de Centelles, a la capella del Santíssim Crist, edificada pel seu avi Lluís de Centelles, on havien de traslladar les despulles dels seus pares don Serafí de Centelles i donya Hipòlita d'Oms. Encarregava 8.300 misses per a bé de la seua ànima, repartides en diferents esglésies i monestirs, així com en memòria dels seus pares. També deixava 200 lliures a l'Hospital de Barcelona i alliberava a uns esclaus. Delegava l'atenció del seu nebot Enric de Centelles, que tenia 23 mesos, a Berenguer d'Oms, avi del xiquet, i a la seua dona Maria Ana de Pinós i de Fenollet. Deixava els següents llegats: a donya Hipòlita d'Oms, filla de Berenguer d'Oms i a Mariana de Sentmenat, per a subsidi del seu matrimoni els reservava 2.000 lliures barceloneses. A donya Aldonça d'Oms, filla de Raimon d'Oms, connebot, i a donya Mariana d'Oms la seua dona, altres 2.000 lliures barceloneses; a la seua filla natural Maria de Centelles, li deixava 4.000 lliures barceloneses per al seu matrimoni amb Querubí de Centelles. Apart, llegava a la seua dona, la comtessa Maria Anna de Pinós i de Fenollet, 20.000 lliures catalanes, per al seu gaudiment i necessitats.

per ordre de primogenitura. I si Maria també moria sense fills, aleshores instituïa hereu:

“Lo qui serà perpètuament senyor i possessor de la casa i baronia de Nules en lo Regne de València, de la qual casa no pugen nostres estats en manera alguna separar-se; volent, manant i ordenant, sots pena de la privació de la nostra heretat, que qualsevol que succeirà en aquella, se haja de cognomenar amb el cognom Carròs i de Centelles, i fer de les nostres armes, sens mixtura de cognoms ni d'altres armes, i açò s'haja d'observar perpètuament i inviolablement”.¹³⁵

Aquesta condició era molt significativa i a la vegada important, ja que vinculava Nules i Quirra si les filles del comte no tenien descendència. Una clàusula poderosa que després seria fonamental en els plets que s'entaularien al llarg del segle XVII i el segle XVIII, i que obligava a que els cognoms de Carròs i Centelles no es pogueren separar ni perdre, així com les seues armes, condició *sine qua non* per heretar. Ara bé, vista la trajectòria que seguiria el seu gendre posteriorment, tal volta també podria convertir-se en una clàusula perillosa per al propi comte, sense ell saber-ho. Siga com siga, a penes uns dies després de redactar el testament va morir el comte Joaquim i, el dia 18 de gener, va ser publicat.¹³⁶

D'aquesta manera, a la mort de son pare don Joaquim, el 1601, donya Alamanda Carròs es va convertir en IX^a comtessa de Quirra, II^a comtessa del Castell de Centelles i baronessa de Pierola, qui junt amb el seu marit, Cristòfol de Centelles, comte consort, sumaven un patrimoni molt extens i considerable. A partir d'aquest moment Cristòfol agregaria el cognom Carròs al seu propi, ja que ara era comte consort de Quirra i elevaria la seua consideració amb la concessió del títol de comte de Quirra.

Ara bé, tant les cosines germanes i opositores de Joaquim, Joana i Violant Carròs,¹³⁷ com la segona dona i ara vídua del comte Joaquim, van reclamar la

¹³⁵ ARV, Manaments i Empares, any 1628, llibre 3, ma 26, full 1.

¹³⁶ Ibídem. S'ha d'assenyalar, que aquest testament, a l'igual que el del vinculador Gilabert de Centelles, tindria gran importància en els plets posteriors a la seua publicació, sobretot per la clàusula en la que unia els territoris de Quirra i Nules.

¹³⁷ Els quals ja s'havien enfrontat al seu cosí per la possessió del comtat de Quirra i la baronia de Centelles.

possessió del comtat de Quirra i de Centelles, entaulant un plet amb els nous comtes. No obstant, el 16 de novembre de 1601, Alamanda i Cristòfol Carròs de Centelles van obtindre una sentència favorable del Suprem Consell d'Aragó, per la successió de Quirra i el comtat del Castell de Centelles.¹³⁸

A partir d'aquest moment, la nova comtessa de Quirra i de Centelles va poder exercir com a tal i com a baronessa de Pierola, deixant testimonis de l'exercici de la seua jurisdicció. Gracies a un capbreu de la baronia de Pierola podem testimoniar un exemple de l'establiment d'un pagès a un dels masos. I tal es així, que el 22 d'abril de 1603 els comtes de Quirra atorgaren un poder a Antoni Batlle, notari de Barcelona, en el qual donya Alamanda Carròs de Centelles, com a propietària i senyora de la baronia, castell i terme de Pierola, i el seu marit, Cristòfol Carròs de Centelles, com a usufructuari, nomenaven procurador al notari Antich Servat de Barcelona i aprovaven, ratificaven i confirmaven l'establiment de Joan Dolcet, "pagès del terme del castell de Collbató, del veïnat de Manolles i posseïdor del mas de Manolles". Aquest establiment es va efectuar davant dels testimonis Joan Paret, pagès de Pierola i Jerònim Duran, pagès de Collbató.¹³⁹

A l'any següent i en altre document, el dia 15 de setembre de 1604, el propi Joan Dolcet confessava haver prestat jurament "de grat i confés", reconeixent a la comtessa Alamanda com a senyora propietària de la baronia de Pierola, així com al comte Cristòfol com a usufructuari de la mateixa. Davant del procurador general, Antich Servat, acceptava la possessió del mas Roca, situat al terme del castell de Pierola, amb les seues terres, honors i possessions, així cultivades com ermes. Assenyalava que el seu mas limitava a sol ixent amb el de Pere Torba, el mas de Fossalbo, de Collbató, a migjorn amb el mas que antigament s'anomenava d'en Berenguer Çarrarba i després de na Francina, vídua de Miquel Muçons del mas Andreu de Collbató; a ponent, amb l'honor de Joan Duran, que formava part del mas de Clara a Collbató i per on travessa un

¹³⁸ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, pp. 70-71.

¹³⁹ AHPB, Notari Antoni Batlle, Capbreu de Pierola de 1604.

torrent, i a tramuntana amb les honors dels mas de Godraules, ara d'en Pi del Codol, del terme de Collbató.¹⁴⁰

Al mateix temps, els nous comtes de Quirra, Cristòfol i Alamanda Carros de Centelles, es van adonar que a la baronia de Pierola estaven cometent frau els seus vassalls, tant en el pagament de censos com en el de lluïsmes i foriscapis¹⁴¹ i, per evitar-ho, elaboraren un nou capbreu. A tal efecte van nomenar procurador a Antoni Batlle, notari que havia de dur a terme la capbrevació. Aquest, en comprovar tan greu situació, no va trobar altra solució que pactar un arranjament amb la gent de la baronia, ja que exigir aquests pagaments endarrerits íntegrament portaria a la roïna i l'expulsió d'alguns pagesos de les seues terres. Finalment, el dia 17 de setembre de 1604 s'arribà a una concòrdia, per la qual els barons de Pierola, Alamanda Carròs de Centelles i Cristòfol, perdonaven als seus vassalls els pagaments endarrerits a canvi d'una suma de 120 lliures, que deurién ser pagades en dos terminis: 60 en eixe mateix mes de 1604 i les altres 60 en el mes d'agost de 1605.¹⁴²

En relació als seus interessos en Sardenya, les circumstàncies es manifestaren molt favorables gràcies al protagonisme de don Cristòfol Centelles en l'escena política de l'illa. Entre maig de 1602 i maig de 1603 el virrei, comte d'Elda, va presidir un Parlament General, obtenint un resultat molt favorable i extraordinari per a la Monarquia.¹⁴³ En ell, Cristòfol de Centelles fou un dels nobles que més va destacar en la concessió del servei i, en agraïment, en un document datat a Valladolid el dia 20 de desembre, Felip III li va concedir la mercè de gentilhome de la boca de sa Majestat i li atorgà el títol de marquès de Quirra “por los grandes afectos que se le conocieron en su servicio, desempeñándole en todas ocasiones, particularmente en el Parlamento que celebró en Cerdeña el conde de Elda”.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Ibídem.

¹⁴¹ Impostos sobre transaccions de béns.

¹⁴² Térmens i Samsó, Josep i Valls i Junyent, Francesc, “Pierola” en *Història de les comarques de Catalunya: Anoia.*, Volum II, Manresa, Parc Edicions Selectes, 1990, pp. 120-128.

¹⁴³ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón...*, pp. 306-307

¹⁴⁴ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A.1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

En aquest Parlament es van adoptar acords de gran importància per tal d'impulsar les activitats econòmiques, així com l'establiment de la Universitat de Càller, i es van inserir en les seues Actes les concòrdies fetes amb el Tribunal de la Inquisició per a evitar les controvèrsies que contínuament es suscitaven en l'illa. Però, el més important per a la Corona va ser l'acord de servir al rei amb 125.000 ducats pagats en deu anys, en iguals pagues, i es va augmentar al doble el dret anomenat del real impost sobre els formatges, cuirs i llanes que s'embarcaven en l'illa.¹⁴⁵

Al Reial Privilegi constava que Cristòfol Carròs de Centelles, cavaller de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa, havia realitzat uns serveis magnífics en l'últim Parlament sard presidit pel comte d'Elda, virrei de l'illa, així com que descendia d'una nobilíssima i antiquíssima família sempre al servei de la Corona, raó per la qual el rei li concedia el títol de marquès de Quirra per a ell i els seus descendents.¹⁴⁶ Aquesta dignitat revestia d'un major prestigi als ara marquesos, situant-los entre la noblesa sarda titulada, alhora que evidenciava la seua tendència política i la seua afecció al privat duc de Lerma. Sens dubte aquest Reial Privilegi compensaria sobradament una sentència de la Reial Audiència de Càller, així com del Suprem Consell d'Aragó, de 14 de desembre de 1604, per la qual es considerava la pretensió al marquesat de Quirra de donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet, comtessa vídua de Quirra, però només en relació als béns que en el referit comtat posseïa el seu marit, el difunt comte Joaquim, en el moment de la seua mort. Tant els comtes com la comtessa vídua la van apel·lar, ja que uns no acceptaven dita sentència i l'altra no admetia la limitació establerta en la mateixa.¹⁴⁷ En fi, els nous marquesos de Quirra disposaven de tot el que es podia desitjar, a excepció del més principal: un fill o una filla que els succeïra i significara la continuació familiar.

En 1604 va ser nomenat com nou virrei de l'illa el comte de Real,¹⁴⁸ Lluís Pérez Zapata de Calatayud, fet que va canviar significativament la vida dels

¹⁴⁵ Toda i Güell, Eduard, *Cortes españolas de Cerdeña*, Càller, Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2009, pp. 49-50

¹⁴⁶ ARV, Manaments i Empares, any 1645, llibre 4, ma 32, f. 22.

¹⁴⁷ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p. 71.

¹⁴⁸ Ostentaria el càrrec de virrei de Sardenya entre 1604 i 1610.

marquesos de Quirra. S'ha de mencionar que l'illa estava dividida en dos governacions, Càller i Sàsser, i les dos ciutats competien clarament per la primacia i per ser la capital del regne sard. El virrei era l'única institució que venia a unificar l'illa sota un únic govern i tenia la missió, en teoria, de mantenir l'equilibri entre estes faccions.¹⁴⁹ No obstant, durant aquest virregnat les tensions augmentarien, ja que el comte del Real es posaria de part dels principals magnats i de la facció de Sàsser.¹⁵⁰

Entre el marqués de Quirra i el virrei don Lluís Pérez Zapata de Calatayud s'inicià una fructífera relació d'interessos i d'amistat. Els dos van estar junts en diferents negocis, emparats en la "facció lermista", i es van donar una sèrie de circumstàncies on la passió, la riquesa i l'interès van quedar de manifest.¹⁵¹ L'origen de dita relació es situa en la política virregnal referent al comerç interior i exterior del cereal. Prova d'açò podria esbrinar-se en el cas de les especulacions del forment, i en les denúncies fetes per part dels habitants de Càller a Madrid, en 1606, on expressaven el seu malestar pels inconvenients de no fer-se l'aforo general de blat al regne de Sardenya, tal i com s'havia decretat en l'últim Parlament. I és que, abans que la Ciutat de Càller aconseguira actuar amb els procediments legals per adquirir a preu "d'aforo" el forment necessari per a l'abastiment de la ciutat, alguns especuladors, entre els quals destacava el marqués de Quirra, havien acaparat enormes quantitats de cereal, alterant els procediments ordinaris previstos per les pragmàtiques en vigor.¹⁵²

La Ciutat havia denunciat al virrei l'abusiu i sistemàtic acaparament que realitzaven els nobles i els mercaders, als llocs de producció, amb la consegüent carència de gra en el mercat urbà, la qual cosa obligava a la població a recórrer als depòsits municipals. Malgrat això, el virrei ignorà les queixes dels jurats i va seguir autoritzant enormes saques de vi i forment.

¹⁴⁹ Mateu Ibars, Josefina, *Los virreyes de Cerdeña. Fuentes para su estudio*, Padova, CEDAM, 1967, pp.111-116.

¹⁵⁰ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón...*, pp. 308-309.

¹⁵¹ *Ibíd.*

¹⁵² *Ibíd.*, p. 310.

Davant aquesta situació, la Cort, preocupada per les fissures obertes entre el virrei i les autoritats municipals, va exigir oficialment a les dos parts que tingueren “una bona correspondència entre elles”. Però una cosa eren les disposicions administratives i els auspicis polítics dels consellers de Madrid, i altra la realitat d’un mercat controlat per especuladors rics i potents, entre els que se trobaven mercaders forasters, la noblesa i la clerecia sarda més rica que, a canvi del seu suport al comte del Real, podien contar, com era el cas de Cristòfol Carròs de Centelles, amb una cobertura política d’alt nivell agrupats baix la capa de la facció lermista. Aquesta era la raó per la qual la ciutat de Càller, que estaria en condicions d’emmagatzemar dos porcions de quasi 60.000 estarells de forment, no pogués acumular, segons dia, més de 16.000.¹⁵³

Altre cas d’especulació per part del marquès de Quirra el trobem en agost de 1618 en la pròpia ciutat de València, quan tenim constància d’una operació, en la que els va vendre 27.000 estarells de forment per 12.000 lliures valencianes als mercaders Constantino i Francesco Cernesio, de procedència milanesa, però assentats a València.¹⁵⁴

En el marc d’aquesta estreta relació entre el comte del Real i el marquès de Quirra seria, probablement entre finals de 1606 i principis de 1607, quan li va arribar una petició a Cristòfol de Centelles per a que actuara com a procurador general del seu nebot, Laudomi Mercader i Centelles, per a negociar el matrimoni d’aquest amb la filla menor del comte del Real. Laudomi Mercader era fill de la seua germana, Hipòlita de Centelles, i de Gaspar Mercader i Carròs, I comte de Bunyol. Precisament, va ser el comte de Bunyol qui demanà al seu cunyat, aprofitant que es trobava a Sardenya i el virrei era el comte del Real, que negociara amb plens poders el matrimoni del seu nebot amb donya Jerònima de Calatayud i Bou.¹⁵⁵

¹⁵³ Ibídem, p. 310-311.

¹⁵⁴ San Ruperto Albert, Josep, *Emprenedors transnacionals. Les trajectòries econòmiques i d’ascens social dels Cernezz i Odescalchi a la Mediterrània Occidental (c.a.1590-1689)*, Tesi Doctoral, Universitat de València, 2017, pp. 247-248.

¹⁵⁵ Catalá Sanz, Jorge A., “Violencia nobiliaria y orden público en Valencia durante el reinado de Felipe III. Una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquía”, *Estudis, Revista de Historia Moderna*, núm. 20, 1994, pp.112-113.

Però, probablement, el que va ocórrer fou que quan Cristòfol de Centelles va conèixer a Jerònima de Calatayud s'enamorà d'ella.¹⁵⁶ És per això que decidiria alterar la situació i jugar les cartes d'altra manera. L'obstacle principal era la seua dona, la marquesa de Quirra, però si ella desapareixia ell tindria el camí lliure. A més, comptava amb el beneplàcit del comte del Real, qui veia en aquella unió una gran aliança de poder, riquesa i prestigi. Per eixe motiu, i aprofitant la mort en 1607 de la seua cunyada, Brunisenda de Perellós, baronessa vídua de Nules i dona del seu difunt germà Clotaldo de Centelles, a Cristòfol se li presentà una oportunitat immillorable per lliurar-se de donya Alamanda Carròs.¹⁵⁷ Si ella moria, a l'igual que la seua germana bastarda Maria de Centelles, ell podria fer valdre el testament del seu sogre i convertir-se en el seu hereu, amb la qual cosa obtindria el marquesat de Quirra i la resta de possessions del difunt comte, d'acord amb la clàusula que senyalava que, si morien les dos filles del comte Joaquim sense descendència, el successor seria el posseïdor de la baronia de Nules..., que era ell. Com la seua cunyada Brunisenda havia mort, ningú li podria disputar eixa herència.

Per tant, amb premeditació, començà a enverinar¹⁵⁸ a la seua muller i Alamanda Carròs prompte va caure malalta. Davant aquesta situació, i com no millorava, la marquesa va decidir fer testament per a deixar les coses ben aclarides i, el dia 16 de juny de 1607, testà davant el notari Melcior Delfí i en presència dels testimonis fra Alessandro Ventillella, comanador de San Leonardo di Siete Fuentes, i de Pietro Spinosa.¹⁵⁹ En ell va instituir com a hereu universal al seu marit, Cristòfol Carròs de Centelles, a qui li deixava tots els seus estats i territoris, així com:

“els altres restants béns meus, mobles i immobles, drets, veus i accions universals i particulars que a mi pertanyen o pertanyiran ara o en lo esdevenidor, per qualsevol raons, drets, títols o causes en qualsevol part del món, deixe i atorgue a Cristòfol Carròs de Centelles, marquès de Quirra,

¹⁵⁶ Com ho demostraria el tractament a Jerònima de Calatayud al seu testament, on l'anomena sempre “*Caríssima esposa meua*”.

¹⁵⁷ Sanz Viñuelas, Vicente, “Crimen, ambición y poder. Los últimos Carròs de Centelles, marqueses de Quirra y Nules (1561-1674)” en *Nuevas perspectivas de investigación en Historia Moderna: Economía, Sociedad, Política y Cultura en el Mundo Hispánico*, Universitat de Barcelona, FEHM, 2018, pp.228-229.

¹⁵⁸ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona...*, pp. 326-327.

¹⁵⁹ Agrair a Joan Antoni Vicent Cavaller i al Museu de la Vilavella la informació facilitada.

mon marit, instituint-lo hereu meu universal; la qual institució d'hereu universal fas i faig entendre al dit marqués, mon marit...”¹⁶⁰

Les últimes voluntats de la marquesa deixaven estipulat que si naixien fills legítims del seu matrimoni hauria d'intitular-se com a marqués de Quirra un d'ells, que fora baró, i al que se considerara més apte per al títol, deixant aquest per a ell i els seus descendents per línia masculina. Si pel contrari no tenia fills, s'intitularia a la filla, i després el títol hauria de continuar pels seus descendents en línia masculina. Contemplava també la possibilitat de morir sense cap descendència, i en aquest cas designava successor a Guillem de Sant Clement “mon tio de Barcelona”.¹⁶¹

Ara bé, si Guillem de Sant Clement moria, tots els estats havien de passar als seus fills o filles legítims, per ordre de primogenitura, i si es donava el cas de la mort d'aquest personatge sense fills, aleshores la marquesa Alamanda dividia els seus béns en dos parts. La primera, la deixava al fill o filla que el seu marit poguera tindre si tornava a casar-se, nomenant-lo com a hereu seu; i si, per contra, Cristòfol moria sense fills, eixa mitja part passaria a Laudomi Mercader, nebot de Cristòfol, fill dels comtes de Bunyol, Gaspar Mercader i Hipòlita de Centelles i, a la seua mort, recauria en els seus fills. Però si Laudomi moria abans, o no tenia fills, eixa mitja part se tornaria i aniria a parar a la persona de don Ramon d'Oms, habitant de Barcelona, i després als fills d'aquest.

L'altra mitja part dels seus estats i propietats la llegava a don Ramon d'Oms, que era un dels seus marmessors, a qui nomenava també hereu seu. I, si aquest moria, eixa part hauria de recaure en el seu germà, don Miquel d'Oms, i després en els seus fills mascles per ordre de primogenitura. No obstant, si Miquel d'Oms moria i no tenia fills, les dos meitats tornarien a ajuntar-se conformant de nou un únic lot, el qual aniria a parar a don Berenguer d'Oms, *quondam* senyor de la Casa d'Oms, i als seus fills mascles, legítims i per ordre de primogenitura. Però si don Berenguer d'Oms haguera mort sense fills mascles, nats o pòstums, l'herència hauria de passar al seu germà, don Anton

¹⁶⁰ *Ibíd.*

¹⁶¹ *Ibíd.*

d'Oms, i als seus fills. Per últim, si aquest moria i no tenia fills, tot havia de passar a don Joan Carrera i als seus fills mascles, legítims, nats o pòstums observant l'ordre de primogenitura.¹⁶² També al testament s'ocupava de la seua germana Maria de Centelles, la qual, al no ser legítima, quedava fora de la línia successòria, i com encara era fadrina, li deixava diners, béns i tot el necessari per a que poguera dur una vida tranquil·la.¹⁶³

Amb la firma d'aquest testament, Alamanda va signar la seua sentència de mort i, com era de preveure, la infermetat anà a més i no es va recuperar. El dia 26 de juliol de 1607 es publicà el testament de la difunta Alamanda Carròs de Centelles i Mesquita, marquesa de Quirra, qui havia mort el dia anterior. A l'igual que altres membres de la casa Carròs que havien ocupat anteriorment el comtat de Quirra, fou soterrada al convent de *San Francesco di Stampace*, que es trobava extramurs de la ciutat de Càller.¹⁶⁴

Curiosament, poc de temps després de la desaparició de la marquesa de Quirra, la seua germana, Maria de Centelles, i el metge que havia cuidat a Alamanda Carròs, morien també sense causa aparent i en un període molt breu. La successió de morts va fer sospitar que la mà del marquès de Quirra estigués darrere d'elles, interessat en eliminar a dos testimonis incòmodes.¹⁶⁵

Davant la mort d'Alamanda, la seua sogra, la comtessa vídua donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet, va interposar un plet al marquès de Quirra, el qual es resoldria a finals d'eixe any declarant els drets que tenia ella i la possessió del marquesat de Quirra a favor d'ell.¹⁶⁶ Però, com no va quedar satisfeta, la comtessa vídua el va apel·lar. També eixe any, les germanes Joana i Violant Carròs començaren un plet per la possessió del comtat, en aquest cas el de Centelles, que s'allargaria durant molts anys.¹⁶⁷ I és presumible que també a la

¹⁶² Ibídem.

¹⁶³ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p. 69.

¹⁶⁴ Ibídem.

¹⁶⁵ Murgia, Giovanni i Tore, Gianfranco, "Cerdeña, reino italiano en la Corona de Aragón" en: Martínez Millán, José i Visceglia, Mª Antonia (dirs), *La monarquía de Felipe III. Los reinos, volumen IV*, Madrid, Fundación Mapfre, 2008, p. 411.

¹⁶⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.243, D.2.

¹⁶⁷ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història*, Centelles, Ajuntament de Centelles, 1987, p. 131.

baronia de Pierola començara altre plet entre la família Calders i el propi marquès de Quirra per la seua possessió, que també s'allargaria en el temps.¹⁶⁸

En qualsevol cas, una vegada convertit en un vidu riquíssim, Cristòfol Carròs de Centelles ja tenia el camí lliure per a poder casar-se amb Jerònima de Calatayud i Bou. El comte del Real va acceptar de bon grat al nou pretendent de la seua filla, ja que el marquès de Quirra era en eixos moments el feudatari més ric del regne de Sardenya, amb 11.000 vassalls i 10.000 ducats de renda, i mostra que els dos nobles estaven confabulats en el crim és l'obstaculització i l'entorpiment que el virrei va dur a terme sobre el procés judicial i la investigació que es va obrir, arxivant-la de forma accelerada, davant l'escàndol de bona part de la noblesa i l'atenció de la Cort de Madrid.¹⁶⁹

3.2. La boda amb la filla del comte del Real. Una vida entre Sardenya i València

Uns mesos després de la tràgica mort de la marquesa Alamanda, el dia 13 de novembre de 1607, es van firmar en la ciutat de Càller les capitulacions matrimonials entre el marquès de Quirra i la filla del virrei davant Melcior Delfí i Ferrando Sabater. En els capítols s'estipulava un dot per valor de 300.000 reals, equivalents a 30.000 lliures valencianes, els quals es pagarien de la següent forma: 100.000 reals en censals "bons i segurs", altres 100.000 reals al comptat, i dels últims 100.000, 30.000 reals es pagarien en robes i joies, i els 70.000 restants en set pagaments anuals de 10.000 reals cadascun dels anys venidors.¹⁷⁰

El dia 9 de febrer¹⁷¹ de 1608, mig any després de la desaparició de la marquesa Alamanda, es celebrà la boda del marquès de Quirra i donya Jerònima de Calatayud i Bou. Per complimentar l'esdeveniment, la Ciutat de Càller es va unir als festejos i reactivà per a l'ocasió una antiga costum d'oferir a la novia

¹⁶⁸ Desgraciadament no disposem d'informació sobre aquesta baronia en aquest temps.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 575, 1/19.

¹⁷¹ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p. 72.

regals valuósissims, que normalment es reservaven per a les persones de sang reial. Ara bé, una part de la noblesa i de l'església es van mostrar receloses i no participaren en actes ni celebracions, ja que corria la veu de la trama i l'enverinament d'Alamanda Carròs de Centelles per part del seu marit, per poder així concertar aquest matrimoni. També se'l relacionava amb la mort sobtada de la germana de la difunta marquesa, Maria, així com del metge que l'havia tractada, ja que suposaven testimonis incòmodes i convenia callar-los. I una de les més destacades opositores al marqués de Quirra va ser la seua sogra, la comtessa vídua de Quirra, Maria Ana de Pinós i de Fenollet.¹⁷²

Les noces es celebraren sense inconvenients i la nova marquesa, donya Jerònima de Calatayud, va prendre possessió del palau de son marit. Ara bé, aquest fet va provocar la ira d'un noble, molt lluny de l'illa. Es tractava de Gaspar Mercader, comte de Bunyol, qui en assabentar-se del matrimoni del seu cunyat amb la promesa del seu fill Laudomi va muntar en còlera i va contractar a una banda de rufians per a que li donaren una pallissa a Cristòfol, per escarmentar-lo per l'ofensa causada.¹⁷³

El que realment va succeir pel mes d'octubre fou que, finalment, el que ho va pagar va ser un dels criats del marqués de Quirra, i no ell, degut a que este fou primer en arribar a València. Sabem del succés pel propi virrei, el marqués de Caracena, qui en una carta a Felip III del dia 11 d'octubre de 1608 relatava el següent:

“Me ha parecido dar qüenta a vuestra Magestad de un negocio que se ha ofrecido en Valencia por las circunstancias que tiene y la calidad de las personas comprendidas en él. Son el conde de Buñol y el marqués de Quirra, su cuñado, entre los quales dice que han pasado muy grandes y públicas pesadumbres por ocasión del casamiento que el marqués de Quirra hizo con la hija del conde del Real, virrey de Cerdeña, teniéndole el de Buñol tan adelantado para su hijo, que había dado ya poderes para efectuarse y que le tratara con intervención y sabiduría del dicho su cuñado, del qual ha formado grandes queexas. El caso fue que, habiendo llegado a Valencia un criado del marqués y posado en casa de don Gerónimo Mercader, a cuyo cargo está su hazienda y lo demás que en este Reino tiene, una noche a las nueve llamaron dos hombres a su puerta y habiendo él salido y

¹⁷² Murgia, Giovanni i Tore, Gianfranco, “*Cerdeña, reino italiano...*”, p. 411.

¹⁷³ Casey, James, *El reino de Valencia en el siglo XVII*, Barcelona, Curial, 1981, p. 23.

preguntándoles quien era, y él dícholo, le dieron una cuchillada por la cara y se pusieron en cobro.¹⁷⁴

Si bien he desseado mucho averiguar este delito, assí por mano del oidor Vaziero de la Audiencia Criminal a quien le cometió por otros caminos, no ha auido remedio ni género de prueba, porque el herido dice que ni él ha dado jamás a nadie ocasión, ni menos conosció los que le hirieron. Y como fue de noche y sin testigos, ha quedado oculta la verificación por este camino, aunque, por otro, se ha sabido, de persona eclesiástica grave, haver sido por orden del dicho conde de Buñol, y que corre tan público esto por todas partes, que haviéndolo tratado con solo el regente, se resolvió en que él pidiese de su parte al Patriarca, hablase y apretasse al conde, dándole a entender que, aunque pública y jurídicamente se pasava este negocio en silencio, admitiese que estava entendido...”.¹⁷⁵

El Patriarca Juan de Ribera s'entrevistà amb el comte de Bunyol però no va traure res en clar; per eixe motiu, el marquès de Caracena va escriure al rei demanant-li que disposara de quina manera efectuar les corresponents diligències per a tractar el cas, ja que el marquès de Quirra podria prendre part a través del seu sogre, el virrei de Sardenya, com a ministre del rei. I és que el virrei de València temia que, si no se solucionava prompte el conflicte, podien nàixer “*muy graves pesadumbres en daño de la paz pública*”, ja que els dos nobles valencians tenien molts “deudos”, amics i parents. Per eixe motiu, convenia que Cristòfol de Centelles es donara per assabentat de que el virrei i la Reial Audiència havien cursat totes les diligències que havien pogut. A més, com era públic que el delictes s'havia comés per ordre del comte de Bunyol, i sabent el virrei que Gaspar Mercader “*tiene de ordinario [hombres] bravos en su casa*”, tant ell com el Consell van decidir interrogar a tots els homes i criats del comte de Bunyol per tractar d'aclarir el succés ja que, arran d'això, el marquès de Caracena podria tractar amb el marquès de Quirra, d'una manera o altra, tal com exposa en la seua carta, “*no ocasionarle sin causa a que se declare por enemigo del conde, ni tampoco hacer con el conde prevención alguna, pues se habría de hacer también con su hijo y deudos que son muchos*”.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Muñoz Altabert, Maria Luisa, *Los Mercader, señores de Buñol y Cheste. Un linaje, dos familias (siglos XVI-XVII)*, Colección Estudios Comarcales 11, Instituto de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva, 2020, pp.90-91.

¹⁷⁵ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 653, núm. 059.

¹⁷⁶ *Ibíd.*

Finalment, la pau es va poder mantenir a la ciutat de València i no es va produir cap enfrontament armat entre els dos cunyats, ja que el rei, en carta del 30 d'octubre de 1608, va notificar al virrei de València el següent: “*respóndase como parece, y que se hagan las diligencias como delito ordinario, sin mostrar sospecha de que fue por orden de nadie*”.¹⁷⁷ Amb tot açò, l'únic escarmentat d'aquesta mostra de poder i venjança va ser el pobre criat del marquès de Quirra, qui va patir la fúria del comte de Bunyol al seu cos.

Pel que fa als marquesos de Quirra, a l'any següent d'aquest lamentable succés van decidir traslladar-se a viure a la ciutat de València, abandonant Sardenya pel mes de febrer de 1609¹⁷⁸ i començant una nova vida lluny de la noblesa sarda i de les sospites del seu matrimoni. Davant aquesta decisió, el marquès comprà esclaus per a la nova casa i, després de fer altres gestions, va embarcar junt a la seua dona, casa, família i criats rumb a València.

Una vegada en el Cap i Casal els marquesos de Quirra s'instal·laren, en un primer moment, en casa¹⁷⁹ del seu gran amic Jerònim Mercader, qui també era el seu procurador general (en eixe temps Cristòfol sembla que tenia 48 anys d'edat). Posteriorment es traslladarien a un palau¹⁸⁰ situat al carrer de Morvedre,¹⁸¹ fora de les muralles, on, entre altres edificis, es trobava la Torre de la Unió, l'hospital de Sant Llàcer; el convent dels agustins descalços de Santa Mònica, així com els convents de Sant Antoni i Sant Julià, el de Sant Pere Nolasc, col·legi de religiosos mercenaris, i diferents cases i palaus.¹⁸² El palau estava conformat per una casa gran amb jardí i tres xicotetes cases en la part de darrere, i es situava en la confluència del carrer de Morvedre amb un altre, sense eixida, anomenat “de la onella”.¹⁸³

¹⁷⁷ Ibídem.

¹⁷⁸ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p.72.

¹⁷⁹ Esta casa estava situada en el carrer dels Cavallers, front al palau del Mercader de Buñol. Agraïm la informació a Maria Luisa Muñoz Altabert.

¹⁸⁰ Per falta d'informació desconec si el van comprar o ja era de la seua propietat anteriorment.

¹⁸¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

¹⁸² De Orellana, D. Marcos Antonio, *Valencia antigua y moderna*, Tomo II, València, Acció bibliogràfica valenciana, 1924, p. 314.

¹⁸³ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria en el Reino de València en tiempos de Felipe III*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2022, p.133.

Al traslladar-se de Sardenya a València, Cristòfol Carròs de Centelles va haver de demostrar que havia pagat els corresponents impostos reials sobre la compra d'uns esclaus portats a València, potser com a criats, potser per a vendre'ls. Així, el dia 14 de març de 1609, davant de don Bernat Vilarig Carròs, senyor de Cirat i batlle general de la ciutat de València, es va presentar Antoni Datos del Castillo, procurador del marquès de Quirra, referint que aquest havia portat quatre esclaus moros del regne de Sardenya “que estan quintats i per a passar-los al Regne de Castella es menester certificatòria de com ha pagat lo quint a sa Majestat, lo que al present no pot mostrar si no se li dona temps competent per a portar dits quints de la ciutat de Càller”. Amb aquesta finalitat se li exigia fer manifest dels esclaus especificant els seus noms i senyals.¹⁸⁴

Fou el notari Josep Erasmus qui – desplaçat a la casa de don Jerònim Mercader on vivia el marquès de Quirra- s'encarregà de prendre declaració al marquès, qui va descriure als esclaus de la següent forma: Alí era un moro de 18 anys “alt de cos, jove, blanc, l'orella dreta foradada i amb un senyal en la mà dreta”; Amet tenia 16 anys i era cuiner. Era desbarbat, caraplé i la orella dreta la tenia foradada; Francesc Bonaventura comptava amb 20 anys i barba negra i estava marcat per un colp entre los dos selles y altre en lo braç dret a la monyica. I un altre Amet tenia 13 anys, blanc de cara i la seua marca era “un senyal negre en lo morro de dalt i altre senyal de colp entre les dos selles”.¹⁸⁵

Un any després, el dia 9 de març de 1610, davant el batlle general de la Ciutat i Regne de València i el seu conseller, el doctor Jaume Joaquim Vallés, assessor ordinari de la Batllia General, es presentà de nou Antoni Datos del Castillo, procurador de don Cristòfol Carròs de Centelles, portant la certificació de que havia pagat els quints de quatre esclaus en la ciutat de Càller. En dit document, expedit en la ciutat de Càller el dia 8 d'agost de 1609 davant el notari Miquel Angel Bonfant i el seu coadjutor Gaspar Cugia, feia constar que el marquès de Quirra havia pagat els quints dels quatre esclaus com constava en ella, de la forma següent:

¹⁸⁴ Agraïment a Bruno Pomara Saverino per la informació facilitada sobre el seu treball sobre els esclaus en l'Època Moderna.

¹⁸⁵ ARV, Batllia, llibre 210, f. 5r.

“Fas fe i certifique jo, Miquel Angel Bonfant, notari públic en tot lo present regne de València, y secretari de la procuració real dels caps de Càller i Gallura per lo senyor útil d'aquella, com lo Il·lustríssim senyor marqués de Quirra, don Joachim Carros i de Centelles, olim don Cristòfol Centelles, marqués de Quirra y comte de Centelles, de 48 anys, ha pagat a la Règia Cort de quatre esclaus que comprà los anys passats. Un nomenat Francisco Bonaventura que primerament comprà del patró Andrés de Lorca, mallorquí; altre que se diu Alí que comprà de una presa que portaren uns corsaris nisarts a vendre en la present ciutat de Càller; i d'altres dos que se diuen Ameth (els dos), els quals comprà de una presa que portà lo dit Andres de Lorca. De manera que ha pagat lo dret del dit quint tocant a la regia cort y dit il·lustríssim senyor marqués de Quirra no deu cosa alguna per dit dret...”¹⁸⁶

Quedava així resolta la qüestió i el procurador del marqués sol·licitava que cancel·laren l'obligació feta per don Jerònim Mercader *a prima linea usque ad ultima*.

En relació als motius de l'arribada a València del marqués de Quirra, tot apunta a que tingueren a veure amb el plet que mantenia don Cristòfol amb donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet, ja que el 13 d'abril d'eixe any el marqués de Quirra envià un memorial a la Cort en el qual demanava que es nomenaren cinc associats que se li havien denegat en desembre de 1608.¹⁸⁷ És evident que el marqués pretenia aprofitar les seues bones relacions amb el rei i Lerma per a aconseguir els seus objectius. Amb tot, el duc de Lerma es va mostrar favorable a la designació d'adjunts per a la suplicació, però no ho va estimar oportú per a la revisió pel que comportaria de dilatació del procés.

Ja a València, els marquesos van ser testimonis de la crida del virrei, marqués de Caracena, el 22 de setembre de 1609, fent públic el decret de Felip III pel qual ordenava l'expulsió dels moriscos del regne.

3.3. L'expulsió dels moriscos i el problema del repoblament

Com és ben conegut, el decret d'expulsió dels moriscos va suposar el despoblament de bona part del territori i la pèrdua d'una tercera part de la mà d'obra, un problema al que el marqués de Quirra no va escapar. Segons el cens

¹⁸⁶ Ibídem.

¹⁸⁷ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 84, núm. 2.

que el virrei Caracena va manar fer el mateix 1609,¹⁸⁸ a la Vilavella habitaven 70 cases de moriscos o cristians nous, i la baronia d'Almedíxer estava poblada per altres 105.¹⁸⁹ A més de sofrir la despoblació de part dels seus estats, el propi marquès de Quirra seria testimoni de l'eixida, des del seu port de Moncofa, de 5.690 moriscs,¹⁹⁰ segons les xifres dels comissaris reials.

Davant l'expulsió de gran part dels seus vassalls, la noblesa va recórrer al monarca, ja que moltes Cases patien necessitat o es trobaven en circumstàncies difícils: sobre el seu endeutament, ara sofrien una enorme pèrdua, doncs es quedaven sense rendes que cobrar, i amb terres i pobles despoblats. Front aquestes demandes, la Corona decretà que:

*“Declaramos que es nuestra intención de usar en cuanto a nuestro menester sea de la plenitud de nuestra real y absoluta potestad en todo lo que en esta nuestra real Pragmática estatuyamos y ordenamos, por convenir así al bien público del dicho reino, y no poderse de otra manera proveer a los daños presentes resultantes de la expulsión...”*¹⁹¹

Setanta quatre van ser les cases principals que van demanar la reducció dels seus censals i acceptaven sotmetre's a la fiscalització reial del comissari Fontanet. Altres nobles, no obstant, van preferir la independència front al control de la Corona sobre els seus estats. La gran majoria de les cases aristocràtiques aconseguiren la reducció de l'interès en els seus censals al 5% i, per a pal·liar les dificultats de 13 senyors, els van atorgar una taxació d'aliments, la quantia de la qual seria establerta de diferents maneres, fent honor a la casuística que impregnava tot el “asiento”.

Entre aquests afortunats es trobava el marquès de Quirra, a qui li van assignar 600 lliures valencianes de pensió en concepte de taxació d'aliments

¹⁸⁸ Al mateix cens es senyala que en Nules habitaven 318 cristians, en Moncofa 93 i en Mascarell 101.

¹⁸⁹ Reglà Campistol, Joan, *Estudios sobre los moriscos*, València, Anales de la Universidad de Valencia, volum 37, 1963-64, pp. 103 i 108-109.

¹⁹⁰ Ciscar Pallarés, Eugenio, *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, Del Cénia al Segura, 1977, p.144.

¹⁹¹ Benítez Sánchez-Blanco, Rafael, “Justicia y gracia: Lerma y los consejos de la monarquía ante el problema de la repoblación del reino de Valencia” en: Martínez Millán, José i Visceglia, Mª Antonia (dirs), *La monarquía de Felipe III. Los reinos, volumen IV*, Madrid, Fundación Mapfre, 2008, pp.308-311

indefinidament,¹⁹² i una renda de 1.610 lliures anuals sobre terres de reialenc abandonades pels moriscs.¹⁹³ Resulta curiós, i en certa manera esclaridor, com d'aquest succés podríem entreveure les bones relacions del marqués de Quirra amb el privat, o la facció lermista, ja que de tots els seus territoris, solament havia patit el despoblament en dos dels seus estats: Almedíxer i la Vilavella. Per contra, Nules, Moncofa i Mascarell, el comtat de Centelles i el marquesat de Quirra, així com la baronia de Pierola, de la qual era usufructuari,¹⁹⁴ havien restat sense cap alteració. I així i tot, Cristòfol de Centelles aconseguia una pensió d'aliments indefinidament.

Davant la necessitat de repoblar els seus estats, a l'igual que la gran majoria de la noblesa valenciana, el marqués de Quirra va haver d'atorgar unes cartes pobles on establia unes garanties i s'estipulaven els pagaments, obligacions i deutes, tant del senyor com dels nous pobladors. Així, el 17 de novembre de 1611, davant el notari Joan Baptista Gasull, el marqués de Quirra i baró d'Almedíxer,¹⁹⁵ va atorgar una carta pobla per a repoblar la vall i baronia d'Almedíxer que havia quedat totalment despoblada. En ella, nomenava com al seu procurador en la dita baronia a Francesc Sanz; i davant de Francesc Torres, justícia; Joan de Veo, lloctinent del justícia, Pere Tortajada i Lluís Talamantes, jurats, Antoni Maïans, mostassaf, i Mateu Macià, claver, va establir a 27 nous pobladors. Es tracta de Francesc Sanz, Francesc Torres, Lluís Talamantes, Pere Tortajada, Jeroni Sebastian, Jaume Bertholín, Joan Montsó, Miquel Salvador, Joan Tortajada, Pere Selma, Joan del Rio, Antoni Maïans, Joan de Veo, Mateu Macià, Domènec Texedo, Joan Rubio, Joan Pérez, Lluís Mingues, Domènec Joan, Joan Puig, Bertomeu Juan, Lluís Ruiz, Estéfano Chos, Andreas Badias, Miquel Ballester, Domènec Estevan i Valeri Estevan,¹⁹⁶ els quals sembla que procedien de les poblacions veïnes de Xèrica i Sogorb.¹⁹⁷

¹⁹² Ibídem.

¹⁹³ Ciscar Pallarés, Eugenio, *Tierra y señorío...*, p. 399.

¹⁹⁴ AHPB, Notari Antoni Batlle, Capbreu de Pierola de 1604.

¹⁹⁵ Intitulat com Gilabert de Centelles segons el vincle del senyoriu.

¹⁹⁶ ARV, Escrivanies de Cambra, any 1735, núm.43, f. 336r i 333v.

¹⁹⁷ <http://www.almedijar.es/es/pueblo/historia>.

I un mes després, el dia 5 de desembre de 1611, va fer el mateix en la Vilavella. En aquesta ocasió el procurador seria el mateix que el de la baronia de Nules, i davant del notari Martí Simó, i el doctor Baltasar Febrer, rector de l'església major de Nules, que van actuar com a testimonis, el marquès de Quirra atorgà una carta pobla en favor dels nous pobladors cristians que començava així:

“Capítols fets i fermats, estipulats, havenguts y concordats per y entre don Gilabert Carròs de Centelles, olim don Christòfol de Centelles, de la Orde i hàbit de Sent Jaume de la Espasa, marquès de Quirra, conte de Centelles, señor de la vila y honor de Nulles, de les viles de Mascarell, Moncoffa i la Vilavella, y de la baronia de Almedíxer, de una; Luís Adzuara, major de dies, regent lo offici de justícia, Joan Agost i Luís Adzuara, menor de dies, regents lo officis de jurats, Joan Quemades, regent lo offici de mustazaf, Francesc Vicent Lluch, regent lo ofici de lloctinent del justícia, y los demás nous pobladors de la present vila de la Vilavella, de altra, en e per rahó y causa de la nova población de aquella...”¹⁹⁸

A continuació constava l'establiment dels 26 nous pobladors de la Vilavella, els quals van ser: Francesc Vicent Lluch, Vicent Ferrandis, Domènec Manera, Antoni Navarro, Francesc Valero, Josep Franch, Francesc Clofent, Pere Simó, Francesc Sarsola, Felip Oloma, Claudio Blau, Antoni Centelles, Pere Herbàs, Miquel Lescano, Josep Cucala, Vicent Ninyerola, Ramon de Membrela, Domènec Martínez, Miquel Prades, Jaume Borrull, Pere Borràs, Bernat Rebull, Pere Amella, Pau Cortulla, Laureà i Joan Oliver.

Com a recompensa pels danys ocasionats pel decret d'expulsió, el 29 de gener de 1614, des de Madrid, Felip III li va concedir al marquès de Quirra la jurisdicció criminal i el mer i mixt imperi de les viles de Nules, Mascarell, Moncofa i la Vilavella. I per acabar de compensar-lo, el 23 de desembre de 1614, li va concedir les terres que van ser dels seus moriscs en el terme general del castell, així com les que posseïen en Borriana i Vila-real.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Felip Sempere, Vicent i Garcia Edo, Vicent, *Privilegios y concesiones...*, pp. 174-175.

¹⁹⁹ *Ibídem*, docs. 51 i 52.

3.4. Una llarga seqüència de litigis familiars. Els negocis obscurs del comte del Real i el plet amb el duc de Sogorb

Els anys anaren passant i Cristòfol va haver de fer front a diferents tipus de plets amb familiars i rivals, tant per deutes, drets jurisdiccionals, possessions patrimonials, etc. El mateix any 1609 es va reactivar el plet que mantenia amb Giner Rabassa de Perellós sobre la possessió de la baronia de Nules, el qual reivindicava el testament de la seua filla Brunisenda de Perellós.²⁰⁰ No va ser, però, l'únic litigi que afectà a la baronia. Dos anys després, el dia 23 de novembre de 1611, donya Jerònima de Calatayud i Bou, marquesa de Quirra, va prendre possessió de les viles de Nules, Moncofa i Mascarell com a garantia i per salvaguardar el seu dot, tal i com constava als seus capítols matrimonials firmats a Càller en novembre de 1607.²⁰¹ No obstant això, la vila de Nules es va oposar, ocasionant-se un plet entre els senyors i la vila, que finalment guanyarien els marquesos de Quirra.²⁰²

Posteriorment, en 1610, el marquès de Quirra començaria altre plet per la possessió del comtat de Centelles contra Raimon de Blanes-Carròs, descendent de Toda de Centelles i Turrell, cosina germana del comte Joaquim Carròs i de l'anterior comte Lluís Carròs. En aquest plet Cristòfol va aportar diversos memorials, testaments i donacions, i va obtindre una sentència favorable.²⁰³ Pel que respecta a les germanes Carròs, per eixe temps va morir Joana, però Violant i la seua filla seguien pledejant i intitulant-se com a comtesses de Centelles.²⁰⁴

També eixe any van prosperar les suplicacions de la seua sogra, la comtessa vídua de Quirra, i el dia 14 de setembre de 1610, confirmant la primera sentència de 1604, a esta li van reconèixer els seus drets sobre els béns del comtat de Quirra. Front açò va respondre Cristòfol Carròs de Centelles, el 18 de febrer de 1613, argumentant que ell era el titular de la baronia de Nules i, per tant i segons la voluntat del difunt comte Joaquim Carròs, el seu sogre, ell era el

²⁰⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.244, D.2-14.

²⁰¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.2079, D.8.

²⁰² AHNOB, Fernán Núñez, C.206, D.18.

²⁰³ AHNOB, Fernán Núñez, C.241, D.16.

²⁰⁴ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació...*, p.47.

possessor de Quirra. El Consell Suprem li donà la raó en dos sentències; una el 17 de juliol i l'altra el 7 de setembre de 1613, les quals van declarar que no procedia l'assignació de Quirra a donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet, i va disposar el pagament de 3.181 lliures a càrrec del marqués, per qüestions del dot del primer matrimoni del comte Joaquim.²⁰⁵

Després de la sentència de 7 de setembre de 1613 per la qual, d'acord amb el testament del difunt comte Joaquim Carròs, es reconeixia la possessió del marquesat de Quirra a Cristòfol Carròs de Centelles, la comtessa vídua donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet va interposar un nou plet. Així, el dia 19 d'octubre de 1613, reclamà al notari Melcior Delsi i a Gaspar Cugia, segon coadjutor del mestre racional de Sardènia, com a procuradors del marqués de Quirra, la suma de 50.000 lliures sardes que el marqués encara li devia. D'elles, 20.000 lliures catalanes que li prometé el seu marit don Joaquim Carròs al seu testament i altres 3.181 lliures valencianes en concepte de creix, quantitat que exigia que fora lliurada al seu procurador, Joan Carnicer, o a qui en el seu moment disposara del poder que havia atorgat davant Ferrando Sabater.²⁰⁶

El 20 de juny de 1616, després que el Consell d'Aragó ja havia dictat dos sentències a favor del marqués de Quirra, la comtessa vídua va tornar a suplicar. Com les primeres sentències havien sigut votades pels regents del Consell i per adjunts, Cristòfol demanava que per a la votació de la suplicació també es nomenaren sis adjunts. El Consell acceptà la proposta, però va dictaminar que se designaren quatre adjunts, dos del Consell de Castella i dos del Consell d'Índies, i va elaborar una llista per a que el rei decidira. Formaren part de la proposta inicial: Luis de Salcedo, Antonio Bonal, Melchor de Molina i Gil Ramírez de Arellano, del Consell de Castella; i Rodrigo de Aguilar, Garci Pérez de Arazil, Alonso Maldonado de Torres i Diego Lucio Luzer, del Consell d'Índies. Finalment, el rei va elegir com adjunts per al procés a Luis de Salcedo i Melchor de Molina; i a Rodrigo de Aguilar i a Garci Pérez de Arazil.²⁰⁷

²⁰⁵ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p. 71.

²⁰⁶ ARV, Manaments i Empares, any 1632, Llibre 6, ma 56, f. 12.

²⁰⁷ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 577, núm. 14.

Uns anys després, l'1 de febrer de 1621, don Cristòfol de Centelles va despatxar unes lletres en les que manifestava que don Giner Rabassa de Perellós havia sol·licitat a la Reial Audiència el segrest, contra els béns de l'estat de Quirra, de 12.000 lliures que estaven embargades a "*pedimiento*" de donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet, vídua del comte don Joaquim Carròs, per raó del seu dot. Don Giner pretenia cobrar-les de dit estat, però el marquès de Quirra, com a pare i administrador de don Joaquim - successor seu- va pretendre alçar el segrest en afirmar que l'estat de Quirra era de "*vínculo y mayorazgo*", adduint, a més, estar agregat a l'estat de Nules, raó per la qual no es podia fer embargament algú.²⁰⁸

Este plet es complicaria i es dilataria per les al·legacions, i no seria fins al dia 11 de maig de 1624 quan es va proposar una concòrdia, prèvia a una sentència arbitral des de Madrid, que imposava un censal sobre les rendes i estats del marquès de Quirra per valor de 12.000 lliures barceloneses i altres tants sous de pensió a favor de la comtessa vídua donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet.²⁰⁹ Malauradament aquesta concòrdia no arribaria a ser firmada ni confirmada pel marquès de Quirra, qui va morir abans de poder examinar-la, motiu pel qual la comtessa vídua reclamaria aquest pagament al jove fill de Cristòfol, convertit ara en el II marquès de Quirra.²¹⁰

Tots aquests litigis familiars que afectaven a les seues possessions encara es van veure incrementats com a conseqüència de les actuacions del seu sogre, el comte del Real, durant el temps que aquest va ocupar el virregnat de Sardenya, entre 1604 i 1610. Per tal de protegir la costa sarda d'atacs pirates, don Lluís Pérez Zapata de Calatayud, donà patents de cors que van servir per atacar algunes naus angleses i venecianes, confiscant les seues càrregues i mercaderies de forma il·lícita per un valor de més de 295.000 ducats. Lògicament, els afectats denunciaren al virrei i reclamaren a la Monarquia la devolució de les seues mercaderies. El succés era tan greu que la Corona va crear una junta especial, composta per un membre del Consell d'Estat, un del

²⁰⁸ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón está pendiente...*

²⁰⁹ ARV, Manaments i Empares, any 1639, Llibre 5, ma 44, ff. 35 i 48.

²¹⁰ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 928, núm. 072.

Consell de Guerra i dos del Consell d'Aragó. Aquesta junta imputà al comte del Real, al seu gendre el senyor de Provencio i Catarroja, així com a la resta de socis del negoci de la patent de cors que havien pagat l'avituallament i la tripulació de les naus, i els va obligar a depositar fiances per assegurar el compliment de la futura sentència. Davant aquesta ordre, el comte del Real va entregar unes joies com a garantia a Càller.²¹¹ El plet s'allargà; es dictaren diverses sentències i apel·lacions; va morir el propi comte del Real i, quan es va promulgar la sentència definitiva a favor dels venecians, el dia 20 de juliol de 1616, va fer la seua aparició el marquès de Quirra.

La seua intenció era reclamar les joies dipositades pel comte del Real, i que segons la sentència executòria haurien de servir, junt als diners dipositats a l'Arca Reial de Sardènia, per tal de pagar als venecians. Cristòfol argumentava que el difunt comte del Real era deutor d'ell, al no haver-li pagat gran part del dot que havia constituït als capítols matrimonials de la seua filla Jerònima de Calatayud, un dot valorat en 300.000 reals, motiu pel qual adduïa preferència sobre els venecians per a cobrar les joies que el seu sogre havia dipositat com a fiança.²¹² I com a prova va presentar les capitulacions matrimonials, aprovades el dia 13 de novembre de 1607 a Càller, on constava el dot i la forma en què havia de ser pagat.²¹³

Segons sembla, uns anys abans, el 24 de juliol de 1612, Cristòfol es presentà davant del portantveus de general governador de la Ciutat i Regne de València entregant una excepció *non numerata dotis*, on al·legava que solament havia cobrat 75.811 reals en diners al comptat i 30.000 reals en robes i joies.²¹⁴ Per tant, en aquesta nova demanda el marquès tornava a reclamar el pagament del dot, i aprofitava per a fer-ho sobre les joies dipositades pel comte del Real com a fiança.²¹⁵

²¹¹ Catalá Sanz, Jorge A., "Violencia nobiliaria y orden...", pp. 111-112.

²¹² ACA, Consell d'Aragó, Llig. 575, 1/155.

²¹³ ACA, Consell d'Aragó, Llig. 575, 1/19.

²¹⁴ *Ibídem*.

²¹⁵ ACA, Consell d'Aragó, Llig. 575, 1/155.

El 19 de gener de 1619 es publicà una sentència en la que es denegava la petició del marquès de Quirra i s'ordenava l'execució de la resolució de 1616, tot i que Cristòfol de Centelles la va apel·lar el dia 24 d'eixe mateix mes.²¹⁶ Un any més tard, es promulgaren altres sentències que condemnaven al difunt comte del Real i al seu gendre, Lluís de Calatayud, a pagar 169.000 ducats als patrons dels vaixells venecians per diferents conceptes, així com 40.000 ducats al patró d'una de les naus angleses.²¹⁷ Però, ni els venecians ni els anglesos cobrarien un sol sou, ja que la junta decretà el major dret del marquès de Quirra a percebre les joies que havia deixat el difunt comte del Real, valorades en 34.000 lliures sardes, en concepte del dot de la seua dona.²¹⁸

Precisament per raó del dot, Joan Baptista Gasull, procurador de don Cristòfol de Centelles, es va presentar davant del portantveus de general governador, don Jaume Ferrer, el dia 3 d'abril de 1619 i com a resultat d'aquesta gestió el dia 5 d'abril de 1619 s'envià un manament executori de la Cort de la Governació contra la seua sogra, donya Marina Bou i de Calatayud, comtessa vídua del Real, tant en nom propi com en la seua condició de usufructuària dels béns del seu marit, el difunt comte del Real; contra Lluís de Calatayud Çanoguera i Toledo, senyor de Provencio i Catarroja; i contra donya Isabel de Calatayud, la seua dona, en virtut de l'auto públic de les capitulacions matrimonials i de concòrdia, atorgat el dia 13 de novembre de 1607 davant Ferran Sabater i Mercior Delsi, notaris de Sardenya, per la quantitat de 19.418 lliures i 18 escuts, com a compliment de les 30.000 lliures que en les capitulacions, el comte del Real i el senyor de Provencio i Catarroja va constituir com a dot a donya Jerònima de Calatayud i Bou, la seua muller i marquesa de Quirra.²¹⁹

Front aquest manament, donya Marina Bou va justificar les seues raons i entre elles al·legà la concòrdia signada per sa Casa amb els seus creditors, així com la pragmàtica de "el asiento" general i el capítol set de la mateixa, en la qual es disposava el mode de pagament del deute solt. Amb els documents aportats,

²¹⁶ *Ibídem*.

²¹⁷ Catalá Sanz, Jorge A., "Violencia nobiliaria y orden...", pp. 111-112.

²¹⁸ *Ibídem*.

²¹⁹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 706, núm. 067.

el dia 17 de setembre de 1619, el tribunal de la Reial Audiència publicava la resolució que va variar el manament.

Arribats a aquest punt, el marqués de Quirra va recórrer la sentència i encara que la comtessa vídua va intentar impedir-ho no ho va aconseguir. El dia 8 de gener de 1620 se va ordenar a donya Marina Bou que nomenara un capllevador, demanant una revisió de la causa que es va presentar el 25 de juny de 1620. El dia 27 de juny, la comtessa vídua del Real va retraure la concòrdia firmada pel difunt comte del Real amb els creditors de sa Casa el dia 15 de febrer de 1615, el decret del rei Felip III confirmant-la el 2 de maig de 1615, així com dos cartes reials expedides en Madrid, el 16 de juny de 1616, i en Aranjuez, el 5 de novembre de 1616, en les quals demanava als creditors que no havien firmat la concòrdia que ho feren.

Donya Marina Bou assenyalava que, atenent a la pretensió del marqués, es retindria tot el crèdit comprés en dita concòrdia i decret, i impediria pagar els altres deutes per falta de capital. A més, referia que el que demandava el marqués era deute solt i, conforme al capítol set de la pragmàtica i “el asiento” general, calia esperar a la resolució real. I es que la comtessa estava obligada a pagar 3.000 lliures fins l’any 1625, a partir del qual hauria de pagar-ne 4.000 conforme a la concòrdia. En consideració a açò, i a que ella al·legava “que eixe crèdit dotal no podia tindre més privilegi, ja que no era just ni conforme a raó, que per el benefici d’un creditor patiren tots els demés, i de forma indirecta es desfera la concòrdia, en el compliment de la qual està lliurada la conservació d’una cosa tan principal com la del Comte del Real.”²²⁰

El 23 de febrer de 1621 i els dies 3 i 4 de gener de 1622, els creditors afectats per la pretensió del marqués de Quirra van eixir en ajuda de la comtessa vídua del Real. Açò suscità l’elevació d’una altra súplica per part de Cristòfol de Centelles, esta vegada contra la comtessa i els seus creditors, argumentant que la seua era una demanda justa, ja que la concòrdia i el decret no comprenien el seu crèdit dotal, en referir-se sols als “creditors capitalistes”; a més, senyalava

²²⁰ Ibídem.

que ell no havia sigut convocat a firmar la concòrdia sent “un creditor tan gran i privilegiat”, per la qual cosa no podia considerar-se ni com a censalista ni com a convocat. A part, manifestava que si es donara lloc al sobreseïment del seu manament executori per raó de la concòrdia, el seu crèdit vindria a quedar en pitjor condició que el dels creditors censalistes als que obligava, ja que com ell no era censalista, no podria convenir amb ells i quedaria sense cap paga, una pretensió que el marquès de Quirra trobava absurda, ja que tampoc podia executar a la seua sogra en cap tipus de béns, encara que la comtessa vídua no tenia segrest sobre la seua casa ni sobre la del marit, perquè la concòrdia havia alçat totes les consignacions i havia donat lliure facultat per cobrar les rendes de la seua casa “que eren molts millars de ducats”, amb l’obligació de disposar per als creditors censalistes 3.000 i 4.000 lliures valencianes cada any.

El marquès s’emparava en què el seu manament executori era dotal i tenia tres qualitats, sent un deute voluntari i no necessari. La primera era la raó natural que obliga als pares a dotar a les filles; la segona, era *jura actiones et conventiones*; i l’última, que el dot es constituïa com aliments per a la novia, i era de llei alimentar-la i dotar-la.²²¹

Donya Marina replicà que la concòrdia tenia més pes que la executòria, ja que hi havia creditors més antics i privilegiats que el marquès, i al·legava que el crèdit del seu gendre, o era considerat com a censal i havia de regir-se per la concòrdia, o com deute solt i aleshores havia de seguir el capítol set de la pragmàtica. I ho corroborava amb l’exemple de don Ramon Boyl, senyor d’Albatera, i del comte de Bunyol, perquè en provisió feta el 7 de desembre de 1616 es va manar que els interessos del dot que reclamava don Ramon Boyl a la Casa del comte, els cobrara concorrent amb el demés creditors. També calia tindre present l’existència d’altra filla, la comtessa del Real, a més del seu gendre.

En agost de 1622 es traslladà la causa davant del regent don Francesc de Castellví i, a finals d’any, es van presentar en Madrid tots els documents que es

²²¹ Ibídem.

tenien sobre aquesta. El marquès de Quirra suplicà al rei que no dictaminés que el dot era deute solt, sinó executiu. Però el rei va ratificar les cartes reals i disposava que cap creditor podia executar un deute i tots havien de passar per la concòrdia. També la comtessa vídua del Real va respondre que no se negava a pagar-li, però que no podia fer-ho de colp i devia de respectar la concòrdia.²²²

Altres plets en els que el I marquès de Quirra es va veure involucrat abans de la seua mort estigué propiciats per la jurisdicció d'uns molins de la Vall d'Uixó.²²³ Al respecte, el dia 8 d'abril de 1622 va iniciar un procés contra el duc de Sogorb i de Cardona, qui li disputava la jurisdicció sobre un terç de quatre molins fariners situats en la Vall d'Uixó. El marquès de Quirra, a més d'assegurar el reconeixement de la seua possessió per part de procuradors generals i batlles, argumentava al seu favor haver rebut per aquesta possessió - "quieta i pacífica de més de deu, vint, trenta, quaranta i seixanta anys i més temps que memòria d'homes"- la tercera part de moltura o, en el seu cas, un terç del preu de l'arrendament, sense haver de contribuir en les despeses derivades del seu manteniment. Denunciava que, no obstant això, el duc de Sogorb i Cardona "inquietava i pertorbava al marquès de Quirra sobre la dita tinença", motiu pel qual Cristòfol de Centelles va presentar davant la Reial Audiència una "ferma de dret" sobre la possessió.

A tal efecte, aportava quatre testimonis que van declarar al llarg del mes de maig de 1622. Francesc Muñós, mercader i habitador de la vila i honor de Nules de 39 anys, manifestava ser el marquès de Quirra el vertader senyor de la tercera part de la moltura i, en el seu cas, de l'arrendament de la tercera part dels molins fariners que estaven situats dins lo terme de la Vall d'Uixó. Una circumstància que assegurava conèixer per haver servit des dels 8 anys en casa de donya Francesca Mercader, mare del marquès, sense tenir obligació de satisfer cap desemborsament pels molins.²²⁴

²²² *Ibídem*.

²²³ AHNOB, Fernán Núñez, C.1578, D.2.

²²⁴ *Ibídem*.

Per la seua banda, Vicent Mora de 48 anys, veí de València però natural de Nules, testificava haver-se ocupat de la cobrança de les rendes de donya Francesca Mercader i de Centelles, mare de don Cristòfol i tenir coneixement, per mitjà del seu pare, procurador del marqués i de sa mare, de pertànyer al marqués la tercera part dels molins fariners i no estar obligat a fer front a despesa alguna. Un relat al que, en el seu cas, afegia com element probatori la pretensió de Gaspar Navarro, morisc de la Vall d'Uixó, formulada davant el notari Marc Antoni Ortí, de cobrar 4 a 5 lliures de despeses que s'havien produït en els molins, requeriment que don Artal de Alagó, governador de la dita Vall, va desestimar adduint una vegada més l'absència d'obligació del senyor.

També Antoni Datos del Castillo, qui comptava amb més de 50 anys i era donzell i veí de València, corroborava la versió del marqués. Representava al respecte que, sent procurador de donya Magdalena d'Alagó, princesa de Mélito, aquesta mantingué un plet amb els ducs de Sogorb i obtingué una sentència favorable, en execució de la qual es posaren en segrest totes les baronies i llocs que posseïen en el Regne els ducs de Sogorb i Cardona. La Reial Audiència nomenà com a segrestador reial a don Jeroni Mercader i, com a procurador de la princesa de Melito, el va acompanyar personalment per tota la Vall d'Uixó "i va veure que aquest va arrendar la tercera part dels molins fariners a un morisc natural de la dita Vall, anomenat Pere Porro".²²⁵

L'últim testimoni, Joan Pujol, corder, veí de la vila de Nules de 53 anys, reiterava les deposicions dels anteriors i afegia que donya Francesca Mercader havia arrendat en diverses ocasions els molins a dos moriscs de la Vall d'Uixó que eren Porro i Barrachet, i que quan ell tenia 10 anys, vivint en la Vall al servei de Gaspar Coscollà, va oir a aquest i a moltes altres persones "que tenien molt particular notícia i ciència de dites coses", que era molt gran mercè la que se'ls havia fet als predecessors dels dit marqués en concedir-los la tercera part de les moltures dels quatre molins fariners.

²²⁵ Ibídem.

El procurador general dels estats del marqués de Quirra, don Gaspar de Tàpia, canonge i ardiaca major de la Seu de València, també presentà proves, escrits i testimonis, a l'igual que va fer el doctor Bertomeu Febrer, rector de l'església major de Nules, qui va testificar com a procurador del marqués en 1600. Tots dos van defensar que don Cristòfol Carròs de Centelles era el veritable senyor del terç dels quatre molins fariners de la Vall d'Uixó. A més, en un escrit del 7 de desembre de 1591, mostraven que el marqués de Quirra havia arrendat a Francesc i a Gaspar Navarro, moriscos de la Vall, per temps de tres anys, el terç dels seus drets i que van acordar que el pagament seria de 105 lliures valencianes, que es farien efectives en tres terminis: "lo darrer dia del mes d'abril, lo darrer del mes d'agost, i lo darrer del mes de setembre".²²⁶

Davant aquestes proves a favor del marqués de Quirra, es creà una comissió per a estudiar la causa i es va nomenar al doctor de la Reial Audiència don Melcior Cisternes per a dictar una provisió d'admissió del plet. Ara bé, per altres processos en què es trobava immers el duc de Sogorb i Cardona, van remetre la causa també a Francesc Lluís Avinyó, cavaller i doctor de la Reial Audiència.

El duc de Cardona, en defensa de la seua postura, manifestava que els molins estaven situats en la Vall d'Uixó, on ell tenia tot el domini i possessió; negava les declaracions dels testimonis del marqués de Quirra i assegurava que cobrava íntegrament el preu i els lloguers dels arrendataris dels molins fariners. Per a defensar la seva causa també aportava testimonis. Es tracta de Jaume Jeroni Blasco, ciutadà, veí de València de 60 anys; Vicent Belluga, ciutadà, veí de Sogorb de 37 anys, i Nicolau de Nundos, de 50 anys. Aquests tres sustentaven la versió del duc de Sogorb, i Nicolau de Nundos al·legava que ell no havia tingut coneixement ni constància de que el marqués de Quirra tingués cap possessió en la dita Vall, tot i haver estat servint com a procurador general del duc de Sogorb en la Vall d'Uixó. I això ho podia assegurar per espai de sis anys continus.²²⁷

²²⁶ Ibídem.

²²⁷ Ibídem.

El marqués de Quirra, i en el seu nom el seu procurador Vicent Gaçull, davant el testimoni de Nicolau de Nundos va iniciar un altre plet denunciant criminalment a aquest personatge, ja que al·legaven que, com a batlle de la Vall d'Uixó, havia firmat una certificació i ara havia testificat el contrari en la causa de “contraferma de dret”.²²⁸ El dia 25 d'agost de 1622 el duc de Sogorb i de Cardona, gran conestable d'Aragó, va recolzar al dit Nicolau, oposant-se a que tractaren criminalment causa alguna contra ell, i manifestant que si l'havien de processar fora per la Cort Civil i no per la Criminal. Cristòfol de Centelles feia constar que, en 1614, havia arrendat la tercera part que li corresponia dels molins a Roc Faubell i a Francesc Masià, pels preus que constarien al llibre del col·lector dels arrendaments. Aquest contracte va ser certificat per l'escrivà Bertomeu Olaria de Ortí, de la Cort de la Vall d'Uixó, i havia sigut firmat per Nicolau de Nundos com a procurador general. Per tant, el denunciava per haver testificat en una causa de ferma de dret posada per Francesc Bertomeu Simanques, notari i procurador del duc de Sogorb i de Cardona.

Davant la resistència del duc de que jutjaren al seu antic procurador per la Cort Criminal, i l'oposició del propi marqués de que fos per la Cort Civil, van nomenar als nobles don Melcior Cisternes i a don Pere Rejaule, doctors de la Audiència Civil i Criminal, respectivament, per a que decidiren sobre el procés a seguir i, a més, el marqués sol·licitava la captura del reu, contemplant també la possibilitat de la presó si persistia en obstaculitzar el procés.²²⁹ Aportava com a prova la certificació del contracte d'arrendament que demostraria la possessió d'un terç dels molins fariners per part del marqués, la qual estava firmada per la mà de Nicolau Nundos i tenia el segell i les armes del duc, prova irrefutable de l'autenticitat del document. El dia 7 de setembre de 1622, Nicolau de Nundos va prestar declaració davant la Reial Audiència confessant que:

“al temps de quan es va fer la certificació per Bertomeu Olaria de Ortí, escrivà de la Cort de la Vall d'Uixó, ell era el batlle; i el dit escrivà i assessor seu li deia el que devia firmar i, amb la credulitat que tenia de que el notari faria les coses i els despaigs degudament, li donava fe i crèdit, i va firmar

²²⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.1578, D.1.

²²⁹ *Ibíd.*

sense llegir ni constatar la certificació; però que ell no sabia que altra persona del món tinguera part en els molins de la Vall d'Uixó".²³⁰

Nicolau de Nundos es justificava dient que tots els jutges superiors i inferiors firmaven molts documents fiant-se del seus escrivans. A més, confessava que els arrendadors del duc cobraven les moltures i els arrendaments íntegrament i que prova d'això era que, en 1613, se li va arrendar a Pere de Casp tota la moltura i açò es va repetir en 1619. Així mateix, assegurava que durant tot el temps que ell va estar a la Vall d'Uixó no va saber que el marqués de Quirra tingués cap pretensió sobre els molins.

El procurador del duc de Sogorb, Francesc Bertomeu Simanques, va reprémer la pretensió del marqués de Quirra sobre Nicolau de Nundos, i el procurador del marqués de Quirra, Vicent Gaçull, argumentà que Nundos havia testificat en el procés de ferma i contraferma de dret que disputaven els dos nobles, "en favor del dit duc i en contra de la veritat". Així mateix, va demanar que li lliuraren una còpia de la autenticitat del notari Olària de Ortí, a lo que la part del duc de Sogorb s'oposà, negant que dita certificatòria estigués firmada pel dit Nicolau.

El 28 de setembre de 1622, Francesc Bertomeu Simanques va reivindicar que no es podia prosseguir una causa criminal contra Nicolau de Nundos, ja que aquest no havia delinquit ni comés cap crim ni delicte, i exposava que el marqués de Quirra "té de present, i de molts anys a esta part ha tingut en segrest els seus béns i estats que té en lo present regne". I afegia que, per eixa raó, "al tindre els béns segrestats el marqués no ha pogut cobrar quantitat alguna dels dits molins fariners, així com que el segrestador dels béns del dit don Cristòfol de Centelles no ha cobrat part alguna dels molins, ni en els seus comptes ha fet cap entrada ni eixida".²³¹

No va tardar a respondre el marqués de Quirra, qui l'1 d'octubre afirmava que:

²³⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.1578, D.1.

²³¹ *Ibídem*.

“En algun temps he tingut segrest, però de vuit anys a aquesta part més o menys ja no ho està. És veritat que en algunes ocasions la Reial Audiència, a expedició del molt magnífic doctor del Reial Consell, Joan Jeroni Blasco, ha repartit lo preu dels arrendaments de Nules i Almedíxer tan solament; i moltes vegades el dit responent ha cobrat dits arrendaments lliurement i ha pagat als seus creditors”.

I continuava el marquès assegurant que la tercera part de l'arrendament dels dits molins fariners de la Vall d'Uixó no havia estat mai en segrest, de forma que mantenia la seva pretensió de denunciar criminalment al dit Nicolau de Nundos.²³²

Encara que el plet no està complet, es fàcil aventurar el que va ocórrer. Cristòfol de Centelles podria provar, tant mitjançant escriptures com per testimonis i sobretot amb el testament del seu pare,²³³ al qual ja es mencionava l'existència de dits molins, que posseïa un terç dels 4 molins fariners de la Vall d'Uixó. El duc de Sogorb hauria quedat insatisfet davant el seu fracàs d'intentar apoderar-se dels molins... i el que patiria totes les conseqüències i càstigs seria, com la majoria de vegades, el peó inferior; en aquest cas Nicolau de Nundos.

3.5. Les voluntats de don Cristòfol i el nou vincle de Quirra

Considerant la seua trajectòria vital, amb el suposat enverinament de la seua primera dona i altres familiars per tal de tenir via lliure per a un segon casament, i a la ininterrompuda i llarga cadena de procediments judicials en els que es va veure immers, no es pot dir que el I marquès de Quirra tingués una vida fàcil. Però el més preocupant per a ell en aquesta darrera etapa de la seua vida era la falta de descendència en cap dels seus dos matrimonis. Per eixe motiu, arribà un moment en què Cristòfol de Centelles va decidir fer testament per a deixar les coses ben nugades per al futur. D'aquesta manera, l'11 de març de 1619 va testar, al seu palau del carrer Morvedre, davant del notari Joan Baptista Gasull.²³⁴

²³² Ibídem.

²³³ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón està pendiente...*

²³⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

Nomenava com marmessors al seu cunyat, el comte consort del Real, Lluís de Calatayud, al seu nebot Laudomi Mercader, a don Gaspar Joan Cavaller, membre de l'Orde de Montesa, al doctor Gaspar de Tàpia, ardiaca major i canonge de la Seu, i al doctor Baltasar Febrer, rector de l'església de la vila de Nules, així com al doctor de l'Audiència de Sardenya, Francesc Angel Vico de Artea, i a l'ajudant del mestre racional de Càller, Gaspar Cugia, davant l'aprovació de la seua sogra, donya Marina Bou de Calatayud, comtessa

Retrat de D. Cristòfol de Centelles i Mercader, I marquès de Quirra, atribuït a Rodrigo de Villandrando, Oli sobre llenç (198x119cm).

vídua del Real, la seua dona donya Jerònima de Calatayud, i la seua germana, donya Hipòlita de Centelles i de Mercader, comtessa de Bunyol.

Ordenava que el soterraren a l'església de Sant Bertomeu, a Nules, en el sepulcre dels seus avantpassats "amb la menys pompa i gasto que se puga fer"; així com que es celebraren 6.000 misses per purgar els seus pecats en diferents esglésies i monestirs. Deixava 1.000 lliures per a que es celebrara una missa diària i perpetua de Rèquiem en l'església major de Nules, la qual l'hauria d'oficiar, mentre visquera, mossèn Antoni Mora, i 3.000 lliures per a misses per la seua intenció però també de la seua dona, els seus pares, el seu germà major, Clotaldo de Centelles, i la seua primera dona, Alamanda Carròs.²³⁵

²³⁵ Ibídem.

Referia que el seu primer sogre, Joaquim Carròs, de qui ell era hereu, havia disposat que se feren alguns llegats pietosos, els quals no havia portat a terme per estar immers en diferents plets, despeses i treballs relacionats amb la defensa del marquesat de Quirra, però que ara ordenava que se compliren. D'igual manera manava que traslladaren des de Sardenya a Nules les restes de la seua primera muller, donya Alamanda Carròs de Centelles, per a soterrar-la junt a ell, en el termini més breu possible després de la seua mort.

Seguidament, encomanava al seu hereu destinar 5.000 reals castellans per adornar la imatge de *Nuestra Señora del Buen Suceso* de l'església de l'Hospital de la Cort de Madrid, en agraïment per haver-li ajudat a guanyar els diferents plets en els que s'havia vist involucrat; 2.000 reals castellans per adornar la capella de Sant Ramon de Penyafort, situada al convent de Sant Domènech de València, la qual era la seua capella com a senyor d'Almedíxer. Allí haurien de col·locar amb tots els adorns i ornaments les armes dels Carròs i Centelles. Llegava 1.500 reals castellans per embellir la capella del venerable mossèn Miquel Jeroni Simó, en l'església de Sant Andreu de València, en agraïment per haver-se curat de dos malalties passades, altres 1.000 reals castellans per engalanar la capella de la Mare de Déu del Rosari, de l'església de Sant Bertomeu de Nules, així com 500 reals per a l'altar i la imatge de Nostra Senyora del Puig, de l'Orde de Nostra Senyora de la Mercè; 200 reals per a la capella de Nostra Senyora de la Soledat del convent de Sant Domènech de València i, per últim, 1.000 reals castellans per a dos bordons d'argent per a l'església major de Nules.²³⁶

En l'àmbit més pròxim, manifestava la seua preocupació per Joana Centelles i Leonardi. Reneboda del seu sogre Joaquim Carròs "a qui es deu la successió del marquesat de Quirra", filla de Maria de Centelles i Jacome de Leonardi i neta de don Pere de Centelles, germà de don Joaquim Carròs, Joana de Centelles vivia en companyia dels marquesos de Quirra al seu palau en València i devia sentir afecte per ella. Tant és així que no sols encarregava a la seua esposa, donya Jerònima de Calatayud, que no la desemparés ni li negara

²³⁶ Ibídem.

atenció fins que es casara o entrara en religió, sinó que - amb aquesta finalitat - li llegava 4.000 lliures en concepte de matrimoni, que se reduïrien a 2.000 si optava per entrar en religió.

Així mateix, deixava encarregat que se pagaren a Pau Satquies, de Madrid, 500 reals castellans que li devia; 2 reals castellans diaris durant el seu temps de vida a donya Mencia de Fenollet, i 300 lliures per a les seues voluntats al doctor don Baltasar Febere, rector de l'església de Nules.²³⁷ Tampoc s'oblidava dels seus esclaus, als quals atorgava la llibertat, entregant carta de franquesa a Joan Baptiste, Julià Africà, Paulo, Feliciana i Marina Bou. L'esclava Ramoneta Carròs deuria servir a donya Jerònima durant sis anys i després seria lliure. Per últim, demanava a la marquesa que mantingués al seu costat a Maria de Centelles de Farine²³⁸, com a lliberta, ja que li havia concedit la llibertat.²³⁹

En altre ordre, Cristòfol de Centelles referia que, en el moment de la redacció del seu testament, no tenia descendents, motiu pel qual disposava la successió dels seus estats de la següent manera. De la baronia d'Almedíxer, emparant-se en el vincle de don Joan de Centelles, instituïa com a hereva a la seua germana Hipòlita de Centelles, comtessa de Bunyol i, si ella moria, nomenava hereu al seu nebot Laudomi Mercader. Pel que respecta als altres estats, principalment Quirra i Nules, disposava la transmissió conjunta seguint les línies marcades pel vincle de Nules i d'acord amb el testament de don Joaquim Carròs, pare de la seua primera dona, Alamanda, segons el qual si les seues filles, Alamanda i Maria, morien sense fills, instituïa hereu, perpètuament, al que fora hereu de la Casa de Nules. Així, mortes sense descendència les filles de don Joaquim, don Cristòfol complia la seua voluntat d'unir els vincles de Nules i Quirra i nomenava hereu seu a don Enric de Centelles, fill de don Serafí de Centelles, descendent legítim i masculí del fundador o vinculador de Nules. Però si ell haguera mort, aleshores instituïa com hereu al seu nebot Laudomi Mercader, qui era cassat amb Anna de Perellós, i que hauria d'adoptar el cognom i les armes dels Carròs per a poder heretar. Si el seu nebot morira, la successió

²³⁷ *Ibíd.*

²³⁸ Que era morena; possiblement se referia al color de la pell.

²³⁹ AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

recauria en el seu fill Gaspar, o en Clotaldo Mercader. Però si faltaren tots, els estats haurien de passar a don Francesc Tolsà, fill de don Vicent Tolsà i donya Ines de Centelles, “cosina germana meua, filla de don Francesc de Centelles, germà de mon pare”.²⁴⁰

Si les previsions no es complien, aleshores l'hereu seria el fill primogènit de don Gaspar Joan i donya Anna de Centelles, filla de Jaume Lluç de Centelles, germà d' Enric de Centelles. I si aquests també faltaren, aleshores la successió recauria en don Pere de Borja i Centelles, segon fill de la difunta donya Magdalena de Centelles, duquessa de Gandia i germana de l'últim comte d'Oliva, Pere de Centelles. Si este hagués mort, aleshores establia per ordre de primogenitura als fills del difunt duc de Gandia, Francesc Tomàs de Borja i Centelles.²⁴¹ D'aquesta forma, el primer seria el duc Carles Francesc de Borja, després el seu germà Iñigo de Borja i, per últim, Melcior de Borja, tots nets de Magdalena de Centelles. Pel que respecta a la seua dona, donya Jerònima obtindria 10.000 “i tantes” lliures valencianes que li haurien de restituir els seus successors, i que també devien de pagar-li son creix.

Per últim, feia constar que en tot instituïa com a hereu i successor seu, propi i universal al fill major que el sobrevisquera o a la filla o descendents que tinguera.²⁴² Aquesta possibilitat que es considerava ja remota es va fer real abans de passar un any d'haver redactat el testament. Don Cristòfol i donya Jerònima van ser beneïts amb un fill, que va nèixer a principis de 1620²⁴³, al qual van anomenar Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, Mercader i Bou, i que significava la continuació de la Casa del marquès de Quirra. Fou aquest el motiu pel qual Cristòfol va modificar el seu testament afegint uns codicil·lis, el 7 d'abril de 1620, davant els testimonis Pere de Caspe, cavaller, i Mateu Rejaule, doctor en ambdós Drets. D'eixa forma, el testament del marquès de Quirra va quedar constituït per 11 cartes escrites i 3 blanques, dins d'una plica closa.²⁴⁴

²⁴⁰ Ibídem.

²⁴¹ El mateix amb qui el seu germà i ell s'havien enfrontat pel comtat d'Oliva en la dècada dels anys 80 del segle XVI.

²⁴² AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

²⁴³ Aquesta afirmació es basa en els documents consultats.

²⁴⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

En els seus estats es celebrà l'arribada d'un hereu. A Quirra li van posar el sobrenom del desitjat del regne de Sardenya i,²⁴⁵ en Nules, on era costum celebrar el naixement dels fills del seu senyor, en rebre la notícia es reunia el Consell i acordava enviar a un jurat al lloc on foren els senyors per a donar-los l'enhorabona en nom de la baronia. A més, com es tractava de l'hereu, acordaren celebrar-ho amb un dia de festes religioses i tres dies de festes profanes.²⁴⁶

Quatre anys després, en el mes de març de 1624, Cristòfol de Centelles s'embarcà rumb a Sardenya, d'on ja no tornaria, ja que la mort el va sorprendre a Càller, a l'edat de 63 anys, el dia 25 d'octubre de 1624.²⁴⁷

3.6 L'inventari *post mortem* del marqués

Un mes després de la desaparició de don Cristòfol, a instància de la seua viuda, donya Jerònima de Calatayud, tutora i curadora del nou marqués de Quirra, el 24 de novembre de 1624 es va realitzar l'inventari *post mortem* del seu palau del carrer Morvedre. Aquest edifici constava d'una casa gran -on residien la marquesa viuda i don Joaquim-, amb un jardí, un hort i tres cases xicotetes a la part posterior -una d'elles derruïda- habitades per Gaspar Canelles, criat de la casa, i el jardiner.²⁴⁸ L'encarregat de confeccionar-lo va ser el notari Vicent Gaçull, persona de confiança de donya Jerònima i a través de les seues anotacions podem aproximar-nos a les característiques del palau en eixos moments, a les diferents estances que el conformaven -que venien a ser unes vint-i-quatre-, així com als gustos artístics, els interessos devocionals i el luxe sumptuari propi d'una família nobiliària com era la del marqués de Quirra.

El notari Gaçull va començar el recorregut pel celler, que es trobava al costat del pati principal, a ma dreta i seguidament se va detenir en l'entrada de la casa on es trobaven una galera, una llitera, un cotxe, dos bancs per a col·locar

²⁴⁵ RAH, Salazar i Castro, 9/123, f. 2r

²⁴⁶ Felip Sempere, Vicent, "Festes i celebracions a la vila de Nules, (segles XVI-XVIII)" en *Recull per a una Història de Nules*, Barcelona 1977-Nules 2000, Caixa Rural de Sant Josep de Nules, Nules, 2000, p. 318.

²⁴⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.153, D.32.

²⁴⁸ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliària...*, p.373.

destrals amb l'escut d'armes dels Carròs de Centelles i altres estris, així com una escala per pujar cap a les cambres superiors del palau.

Es tracta de un conjunt d' estances, separades per un xicotet rebedor. De dos d'elles sols se va anotar que contenien diversos mobles. La tercera acollia set caixes de fusta plenes de jaspis i altres pedres “vistoses” que no es van obrir. En una quarta habitació – que servia de despatx del difunt marquès- se disposava un bufet i diverses caixes amb papers i pergamins. Amb tot, destaca en ella la rica col·lecció de pintures que ja reunia el marquès, de les quals decoraven les parets d'aquesta peça un total de 105²⁴⁹. D' elles, 55 eren quadres grans i xicotets d'emperadors, de nacions i altres temàtiques, pintats a l'oli i al temple; altres 32 pintures a l'oli amb representacions de sibil·les i 18 quadres, també a l'oli – dels quals sis no tenien marc- que representaven “fruiteres y pardals”, es a dir, naturaleses mortes, un tema recurrent en l'època. Una profusió de quadres que Angel Campos atribueix a la intenció del marquès de exhibir davant de qui hi rebés el bon gust i la seua destacada posició econòmica.²⁵⁰

D'allí el notari va passar a la cuina gran del palau –que en eixe temps no s'utilitzava- i a tres habitacions més, en cada una de les quals hi havia un llit. Seguidament es va dirigir a la “reposteria” per a endinsar-se a continuació en la capella de la casa, de la qual va destacar cinc quadres a l'oli de temàtica religiosa que penjaven de les parets i que representaven a sant Antoni de Pàdua, sant Cristòfol, sant Jerònim, l'Adoració dels Reis Mags i sant Joaquim i santa Ana.

Sembla que van parar a dinar i a les dos de la vesprada van continuar inventariant l'edifici, començant ara per la sala. Cadires, tamborets i taules conformaven el seu mobiliari mentre que adornaven les seues parets dos grans retrats del difunt don Cristòfol de Centelles, marquès de Quirra, i de donya Alamanda Carròs de Centelles recoberts amb una cortina de tafetà “leonat”, que els havia enviat des de Sardenya el doctor Simó Montanacho, canonge de la Seu de Càller.²⁵¹

²⁴⁹ Moltes d'aquestes pintures van ser venudes en almoneda mesos després per la mateixa donya Jerònima.

²⁵⁰ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*, pp.381-382.

²⁵¹ Ibídem, pp.382-383.

Des de la sala, el notari va accedir a l'alcova de la marquesa. Conformaven el seu mobiliari un llit gran on dormien mare i fill, un tocador, dos armaris i altres mobles auxiliars per al servei de la marquesa, als que acompanyava una profusa decoració que incloïa “molts y diversos vidres, búcars, espills, porcellanes, plats, cànters grans, orses, y moltes altres coses de diverses hechures y maneres per a adorno”, que en realitat conformava un autèntic cambril seguint la moda de l'època. Junt a ells quatre espills guarnits i huit tapissos nous de Flandes que representaven els treballs d'Hèrcules, decoraven les parets de l'estança.²⁵²

En una habitació contigua a aquesta dos caixes de fusta de xiprer guardaven la roba de la marquesa; altra contenia 36 “vidrios a modo de piràmides, boles, y de altres echures defferens”, i una tercera 75 espills “de vidre guarnits de negre dels ordinaris, los quals espills en vidre solien estar clavats y acomodats en les parets de la dita quadra de la alcoba”. Seguidament, dins del conjunt d'estances que s'articulaven al voltant del dormitori de la marquesa, es va inventariar altra habitació on es trobava en “un escriptori, eo contador, cubert de vellut blau y a la part de dins de bronse molt curiosament obrat y pintat de or, plata y pavonat ab sos calaixets y son pany y clau”, així com dos grans quadres de temàtica religiosa, un de Nostra Senyora de la Pietat i l'altre d'un Crist de Zalamea – propietat de donya Jerònima- així com les últimes pintures de la col·lecció del marquès: set quadres a l'oli amb les imatges de Francesc Jerònim Simó -de qui don Cristòfol era devot, tal i com consta al seu testament- de la Mare de Déu del Rosari, Santa Eulalia, sant Francesc, l'Anunciació, el Bateig de Crist i un Crist amb la Creu al coll.²⁵³

Una segona cuina i les porxades –tres estances en total- completaven l'interior de la casa. Utilitzades –segons anota el propi inventari- com guarda-roba, acollien no sols roba del marquès sinó també mobiliari i guarnicions de cavalleria, a més de nou tapissos –dels que s'especificava que eren molt vells- que representaven la història dels dotze mesos de l'any; unes cortines amb les

²⁵² Ibídem, pp.379-380.

²⁵³ Ibídem, pp.386-388.

armes heràldiques del marqués i un ric dossier, també amb les armes brodades, les teles dels quals sabem que li havia venut en 1619 Constantí Cernesio.²⁵⁴

En la part posterior de la casa, no molt lluny de l'alcova de la marquesa i damunt de l'hort, començava a construir-se una galeria -que ja tenia assentats 17 revoltons de fusta, que es complementarien amb altres 20- amb vistes als jardins del palau. I en les quadres i cavallerisses adjacents també s'havien obert finestres cap a l'hort de la casa des d'on es podia contemplar el riu Túria.²⁵⁵

Es tractava, en definitiva, d'un palau en procés de transformació, que començava a mostrar l'esplendor del llinatge. Amb posterioritat, se va portar a terme un inventari de la residència senyorial que posseïa el marqués en Nules, capital del seu marquesat. Era aquesta una casa gran situada al carrer Major de Nules, que afrontava amb el carrer de la Sang, amb cases de l'herència de Francesc Mora i amb dos forns de Mateu Ros. D'ella cal destacar un conjunt de 39 pintures "velles", de les quals es van identificar 4 quadres dels Evangelistes, 16 pintures de "praderia" i dos vistes de les ciutats de Barcelona i Constantinoble.²⁵⁶

Es de suposar que d'igual manera se procediria amb les distintes propietats sardes del marqués, de forma que quedara constància de tots els béns que posseïa, a fi de que pogueren ser administrats pels tutors i curadors del nou marqués de Quirra. Ara bé, cal tenir present que encara que els inventaris són una font rica i amb moltes dades, alhora també poden presentar deficiències i omissions més o menys sistemàtiques de certes informacions, i han sigut objecte de crítiques respecte al seu grau de representativitat i fiabilitat.²⁵⁷

²⁵⁴ Sobre els Cernesio vegeu, San Ruperto Albert, Josep, "De comerciants a Grandes d'Espanya. Els Cernesio, comtes de Parcent, al segle XVII", en *Estudis: Revista de Història Moderna* núm. 39, Universitat de València, 2013, p.256.

²⁵⁵ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*, p.380.

²⁵⁶ *Ibidem*, p.389.

²⁵⁷ Sobrado Correa, Hortensio, "Los inventarios post-mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Moderna", en *Hispania. Revista Española de Historia*, vol.63, núm.215, CSIC, 2003, p.834.

Capítol IV

Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, marquès de Quirra i Nules, comte de Centelles i baró de Pierola i d'Almedíxer (1620-1674). Encimbellament i extinció del llinatge

4.1 Naixement i infància

A principis de 1620 va nèixer l'únic fill i hereu dels marquesos de Quirra, don Cristòfol de Centelles i donya Jerònima de Calatayud, al seu palau del carrer de Morvedre en la ciutat de València. Un xiquet al que van anomenar Joaquim, en honor del primer sogre de don Cristòfol, a qui li devien bona part del seu patrimoni, concretament el marquesat de Quirra i el comtat de Centelles.²⁵⁸ Aquest naixement va permetre la continuïtat de la casa dels Centelles i, en certa manera, la dels Carròs, i va ser molt celebrat, ja que feia onze anys del matrimoni dels marquesos. Prova d'aquesta alegria és el sobrenom del desitjat del regne de Sardenya²⁵⁹ que es va atribuir al xiquet. El dia 7 d'abril del mateix any don Cristòfol va fer una procura designant tutor i curador del jove Joaquim a don Gaspar Tàpia, ardiaca major i canonge de la catedral de València, que una altra de 14 d'octubre de 1621 ampliava a la consideració de tutor, curador i general administrador.²⁶⁰ Un càrrec regulat i contemplat en la tradició romanística, així com en les seues fonts legals i doctrinals, que garantia la bona administració del patrimoni i els negocis del menor.²⁶¹

Es de suposar que des del seu naixement, fent valdre el testament de donya Alamanda Carròs de Centelles, primera muller de don Cristòfol, don Joaquim seria nomenat baró de Pierola, com a hereu de donya Alamanda, qui al seu testament nomenava successor de la meitat dels seus béns al fill que nasquera del segon matrimoni de don Cristòfol.²⁶² L'any 1622, a la mort de les

²⁵⁸ El comte Joaquim Carròs va estipular al seu testament que, si no quedaven successors directes d'ell, com va ocórrer, l'Estat de Quirra quedara associat i unit per sempre al senyor de Nules.

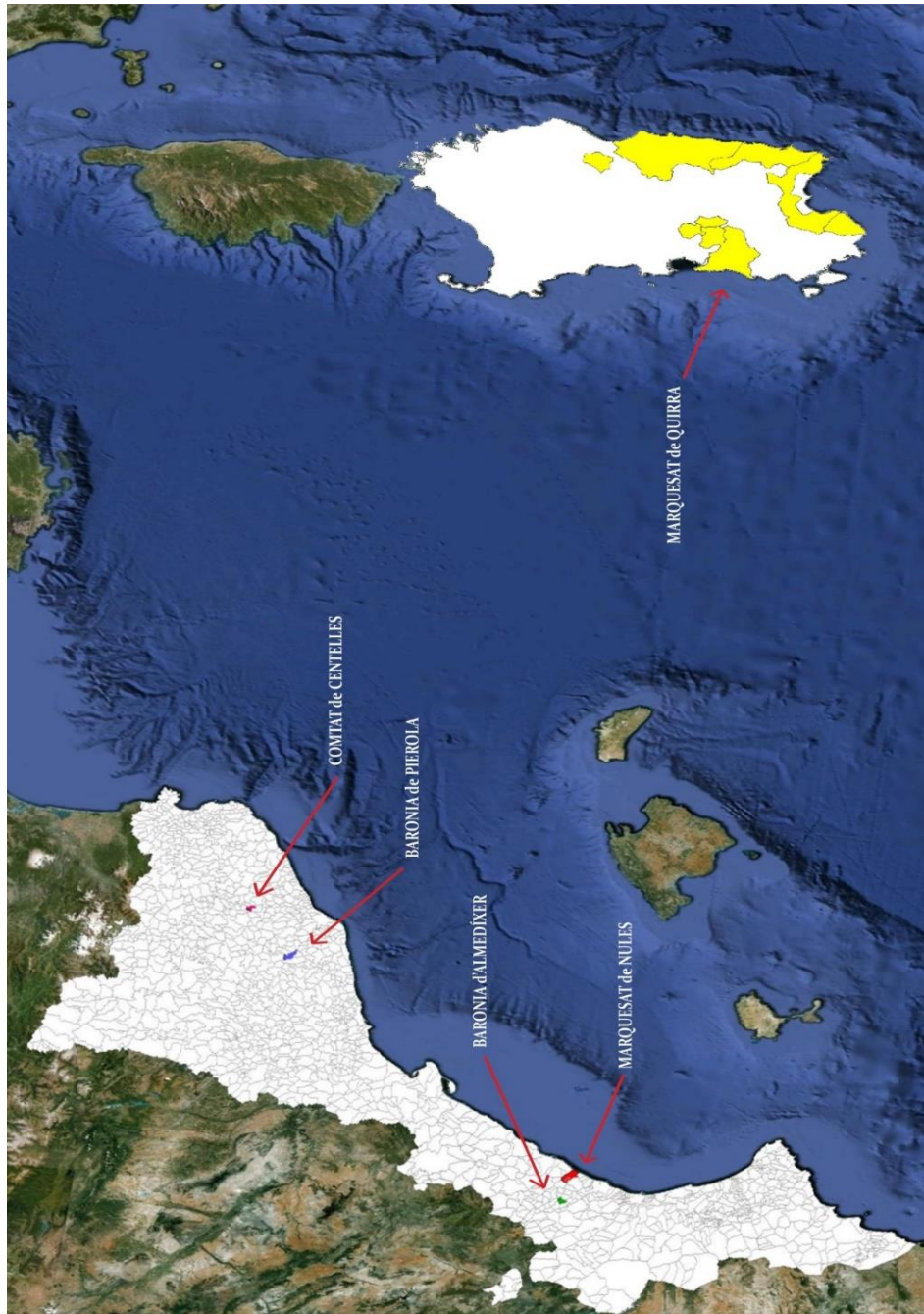
²⁵⁹ RAH, Salazar i Castro, 9/123, f. 2.

²⁶⁰ AHN, Consejos, 22.132, Exp. 13.

²⁶¹ Obarrio Moreno, Juan Alfredo, "La curatela en el Reino de Valencia", *Anuario de historia del derecho español*, nº80, Ministerio de Justicia, 2010, p. 587.

²⁶² Don Cristòfol sols gaudia la baronia de Pierola com a usufructuari, mes per la clàusula del

germanes Carròs, que havien disputat la possessió del comtat, Cristòfol de Centelles, es convertia en comte del Castell de Centelles.²⁶³ I, com fa constar Onofre Esquerdo al seu *Nobiliari*, don Joaquim sempre s'intitulava Carròs, encara que no tenia cap gota de sang d'aquest cognom, per a poder fer valdre el testament de donya Alamanda i heretar els Estats de la difunta marquesa de Quirra.²⁶⁴

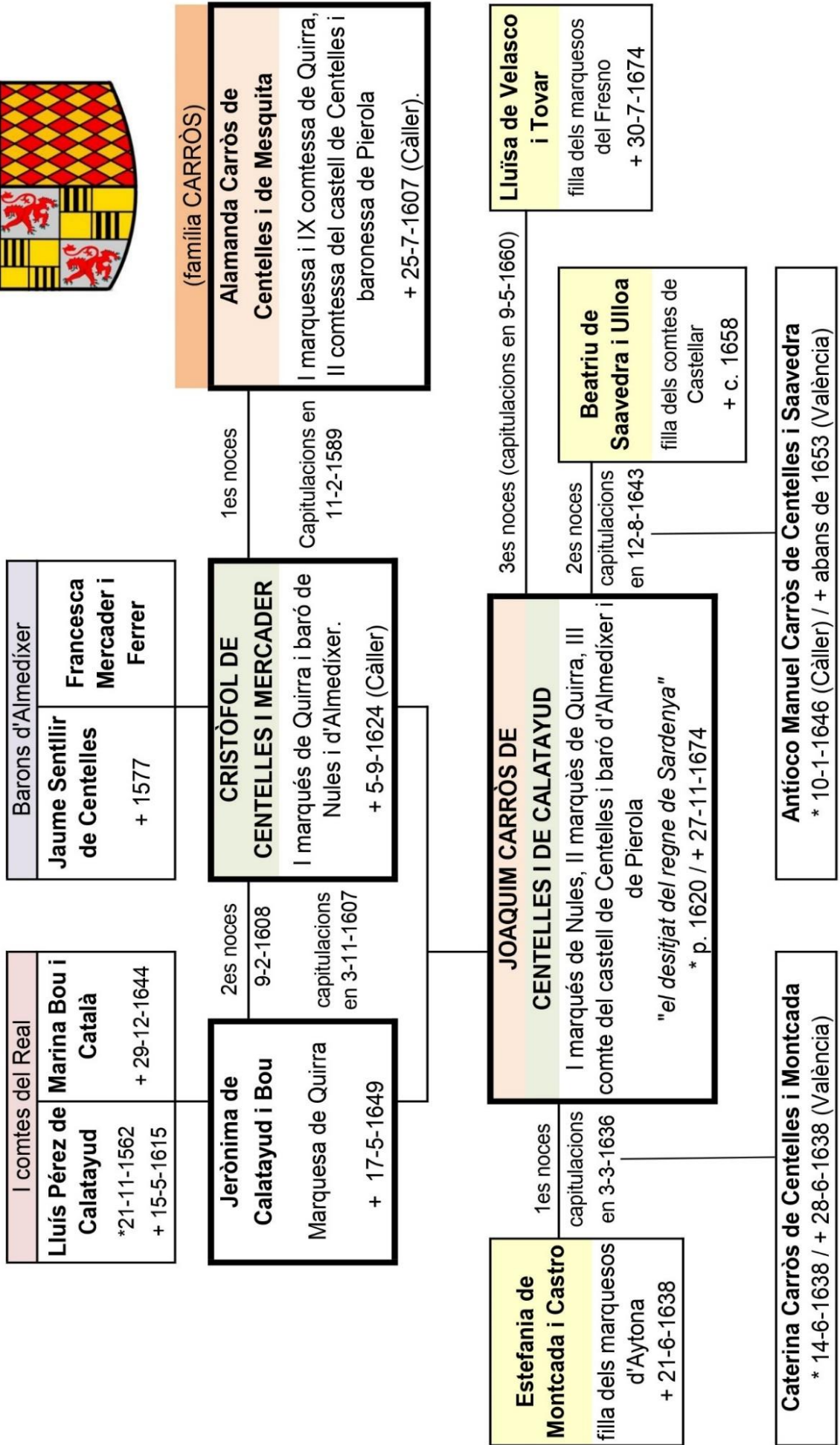
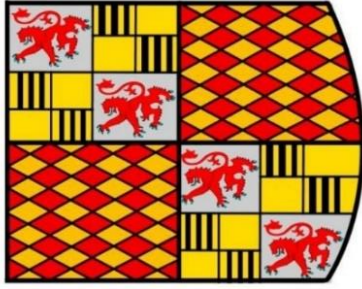

testament de Donya Alamanda podia traspasar-li aquest territori al seu fill, al no estar determinats els béns d'aquesta.

²⁶³ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p.132.

²⁶⁴ Guia Marín, Lluís, "La guerra di successione spagnola e gli stati di Quirra e di Oliva in Sardegna" en *Quaderni Bolotanesi*, Bolotana, Passato e Presente, 2011, p. 189.

Arbre genealògic de JOAQUIM CARRÒS de CENTELLES i CALATAYUD

Així les coses, el 25 de setembre de 1624, moria a Càller el seu pare don Cristòfol de Centelles i Mercader, marquès de Quirra, baró de Nules i d'Almedíxer, gentilhome de la boca de sa Majestat i cavaller de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa. La família va celebrar els funerals i va disposar que les seues despulles es traslladaren a Nules on, segons les seues últimes voluntats, el finat volia que el soterraren al panteó familiar.²⁶⁵

El dia 29 d'octubre de 1624, a requeriment de Vicent Gaçull, notari-procurador de donya Jerònima de Calatayud, marquesa vídua de Quirra, es va publicar a València el testament de don Cristòfol, qui en els dos últims codicils nomenava hereu universal al seu fill Joaquim. Acte seguit, donya Jerònima va comunicar al Consell de la vila de Nules la mort de don Cristòfol i els llegats que deixava a la seua església, tot i pregant que actuaren “tan fieles y naturales como siempre habéis hecho con nuestros predecesores”, al temps que notificava que, en el termini de tres dies, don Joaquim es traslladaria per prendre possessió de la baronia.²⁶⁶ Com era costum, el Consell va eixir a fer-se càrrec del cos del senyor difunt al límit del terme, acompanyant-lo després a la parròquia, on se celebrarien les exèquies i se li donaria sepultura al seu panteó.²⁶⁷ Junt a ell, seguint el desig expressat al seu testament, també la seua primera muller, donya Alamanda,²⁶⁸ fou traslladada des del convent de *Sant Francesco di Stampace* de Càller a Nules.²⁶⁹

A partir d'eixe moment, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud es convertia en marquès de Quirra, comte del Castell de Centelles i baró de Nules, d'Almedíxer i de Pierola amb sols quatre anys, baix la cura i guarda de sa mare donya Jerònima de Calatayud i de l'ardiaca major i canonge de la Seu don Gaspar Tàpia.²⁷⁰ La seua infància va transcórrer a la ciutat de València, des d'on

²⁶⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C. 153, D. 32.

²⁶⁶ Felip Sempere, Vivent, “Festes i celebracions a la vila de Nules...”, p.318.

²⁶⁷ *Ibíd.*

²⁶⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C. 153, D. 32.

²⁶⁹ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p.71.

²⁷⁰ González Fernández, Mónica, *Gaspar de Tapia. Una biografía a través del patrimonio documental*, Máster de patrimonio cultural: identificación, análisis y gestión (Inèdit), Departament d'Història Medieval i paleografia, Universitat de València, 2016, pp.55-57.

el seu curador va administrar i controlar les immenses propietats patrimonials que posseïa.²⁷¹

4.2 Tres desposoris i cap descendent

4.2.1 El matrimoni amb la filla dels marquesos d'Aitona

A mitjans dels anys trenta, donya Jerònima i don Gaspar de Tàpia van començar a pensar en el futur del jove marquès, motiu pel qual van buscar una candidata per a ser la seua esposa d'entre les més rellevants famílies nobiliàries. L'elegida va ser una de les dames de la reina Isabel de Borbó,²⁷² anomenada donya Estefania de Montcada i Castro, filla de don Francesc de Montcada - III marquès d'Aitona, vescomte de Bas i Cabrera, gran senescal dels regnes de la Corona d'Aragó, mestre racional de la

Escut dels Carròs de Centelles

Casa i Cort, general de les galeres de Catalunya, dels Consells d'Estat i Guerra de sa Majestat, governador de les seues Reials Armes en els Estats de Flandes i majordom major del cardenal infant - i de donya Margarita de Alagón i Castro, baronessa de la Laguna, en eixes dates ja difunts.²⁷³

Les negociacions van fructificar i el dia 3 de març de 1636 es van redactar les capitulacions matrimonials davant Jerònim Ricart, escrivà de manament en el Suprem Consell d'Aragó, actuant com representant de Joaquim Carròs de

²⁷¹ Sanz Viñuelas, Vicente, "Con la mirada puesta en el futuro. Estrategia matrimonial y desposorios del marqués de Quirra y Nules, don Joaquín Carròs de Centelles y Calatayud (1620-1674)", en *De Humilde e ilustre cuna: Retratos familiares de la España Moderna (siglos XV-XIX)*,/ Coord: Tovar Pulido, Raquel, Universidad de Évora, CIDEHUS, 2020, pp.261-262.

²⁷² Sobre les dames de la reina veure: Sanz Martínez, Ana, "Las mujeres de Palacio. Hacia un enfoque sociocultural de la casa de la reina en los siglos XVI y XVII", en Bravo Lozano, Cristina, Quirós Rosado, Roberto (eds.), *La corte de los chapines. Mujer y sociedad política en la monarquía de España (1649-1714)*, Milán, EDUCatt, 2018, pp.43-62.

²⁷³ AHN, Consejos, 22.132, Exp.10.

Centelles don Gaspar Tàpia. Donya Estefania aportava un dot quantiós, valorat en 76.168 lliures. D'elles, 10.000 lliures en moneda que la seua mare, donya Margarita de Alagón i Castro li va deixar al seu testament; 3.000 lliures - també llegades per sa mare- en robes i joies que estaven a Barcelona; 6.000 lliures d'un llegat del seu avi, don Gastó de Montcada de les quals al voltant de 2.000 lliures procedien de la meitat d'un cens de propietat de 4.000 lliures; i 1.000 lliures en joies que li havia llegat el seu avi.

Aportava, així mateix, 14.000 lliures concedides per Felip IV, com a mercè de l'encomanda de Silla de l'Orde de Montesa, que posseïa donya Estefania des del 23 de juny de 1635. Altres 10.500 lliures en què va ser estimada la mercè de 3.000 estarells anuals de forment del Regne de Sardènia, lliures de càrrega fiscal; 8.000 lliures en què va ser valorada la concessió del títol de marquès de Nules -que el rei faria al nuvi- més altres 8.000 lliures en què van ser avaluades les dos mercès honorífiques de gentilhome de la càmera i majordom de sa Majestat, que Felip IV tenia costum d'atorgar a les dames de palau; 3.000 lliures en què es va valorar la saca de 6.000 estarells de forment en pagament del *cuento de maravedís y saya* i, finalment, 10.668 lliures que comprenien les joies i roba de donya Estefania de Montcada.²⁷⁴

Per la seua banda, don Gaspar Tàpia, en nom del marquès de Quirra, acordava entregar-li per a les seues despeses la quantitat de 150 lliures mensuals. I per tal d'assegurar el dot i el pagament del creix, don Joaquim se comprometia a cedir-li la vila i honor de Nules, Moncofa, Mascarell i la Vilavella.²⁷⁵ Les capitulacions van ser aprovades i ratificades pel rei el 25 de maig de 1636.²⁷⁶

Aquest enllaç va comportar l'ascens social de don Joaquin, que no sols es va convertir en gentilhome de la càmera i majordom de sa Majestat i del seu reial palau, sinó que fou compensat amb el títol de marquès. Una gracia

²⁷⁴ Ibídem.

²⁷⁵ Ordre que es va complir i tramitar per don Pere Sanz, doctor del Real Consell, en dos despatxos, el 14 de febrer i el 6 de març de 1636, donant-li la possessió efectiva del marquesat de Nules a donya Estefania de Montcada.

²⁷⁶ AHNOB, Osuna, C. 1.052, D.1.

concedida pel patronatge regi, per mig de les mercès dotals, que d'aquesta forma remunerava els serveis cortesans prestats per la jove donya Estefania i la seua família i que posava de manifest la seua consideració sobre l'administració del regne com a patrimoni particular i propi del rei.²⁷⁷

A més, uns dies després d'haver firmat els capítols matrimonials, va sol·licitar ser admès a les proves de cavaller d'Alcàntera, anhel que aconseguiria eixe mateix any.²⁷⁸ I el 9 de juny de 1636, quan ja s'havia celebrat el matrimoni, segons marcaven les capitulacions, Felip IV els va atorgar el títol de marquesos de Nules.²⁷⁹ I és que donya Estefania comptava amb la protecció del comte-duc d'Olivares, gran amic del seu difunt pare. De fet, el poderós personatge no sols assistiria a la seua boda, sinó que posteriorment mantindria al matrimoni pròxim a la seua persona en la cort; s'interessaria pels seus assumptes i inclús escriuria en una missiva: "a estos marqueses de Quirra los tengo por hijos, y que todas sus cosas las miro como tales".²⁸⁰

Durant els primers anys de casats, els novençans van residir a la Cort servint al rei, i ja en l'any 1638, quan la marquesa de Nules estava embarassada, es van traslladar a València. El 14 de juny de 1638 donya Estefania donava a llum a una filla.²⁸¹ La xiqueta va ser batejada probablement al propi oratori del palau del marquès de Quirra i li imposaren el nom de Caterina Carròs de Centelles i Montcada. No obstant, el part va ser complicat i, set dies després del naixement, el 21 de juny, va faltar donya Estefania i sols una setmana després, el 28 de juny de 1638, va morir també la seua filla, donya Caterina.²⁸² D'aquesta forma tan dramàtica, en tan sols quinze dies, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud havia perdut a la seua dona i a la seua filla primogènita.

²⁷⁷ Andújar Castillo, Francisco, "Mercedes dotales para mujeres, o los privilegios de servir en palacio (siglos XVII-XVIII)", en *Obradoiro de Historia Moderna*, nº19, 2010, p.218.

²⁷⁸ AHN, Consejo de Órdenes, OM-Expedientillos, núm. 13.531.

²⁷⁹ *Elenco de Grandezas y títulos nobiliarios españoles*, Madrid, Instituto Salazar y Castro, Hidalguía, 1999.

²⁸⁰ Sanz Viñuelas, Vicente, "Amistades provechosas. La relación del conde-duque de Olivares y los marqueses de Quirra" en *Élites en transición. Relaciones, reacciones, representaciones y estrategias de los grupos privilegiados entre los siglos XV-XX*, Madrid, Dykinson S.L., 2022, pp.299-301.

²⁸¹ Assabentat el Consell de Nules, com era costum, va acordar enviar el jurat en cap al lloc on foren els marquesos, per tal de fer-los arribar les seues felicitacions. Felip Sempere, Vivent, "Festes i celebracions a la vila de Nules...", p. 318.

²⁸² AHNOB, Fernán Núñez, C. 1.578, D. 16.

4.2.2 Les noces amb la filla dels comtes de Castellar

A la mort de donya Estefania sense descendència, mirant pel seu futur i el de la seua Casa, don Joaquín va confiar al seu cosí, don Ximén Pérez Zapata de Calatayud, comte del Real, resident a la Cort, l'inici de les negociacions per a casar-se amb la filla dels comtes de Castellar, donya Beatriu de Saavedra i Ulloa, dama de la Reina.²⁸³ Amb aquesta finalitat - en document de 6 de gener de 1640 protocol·litzat davant el notari Josep Félix – lo va atorgar poders per a que:

“en el meu nom puga tractar les capitulacions amb donya Beatriu de Saavedra, donzella, dama de la reina nostra Senyora; perquè per la meua i en el meu nom i representant la meua pròpia persona, tinga plens poders perquè actue com millor crega”.²⁸⁴

Les negociacions del Real van conduir a que el dia 28 de febrer de 1640 es reuniren al Palau Reial la muller del comte-duc d'Olivares, donya Inés de Zúñiga -comtessa d'Olivares, duquessa de Sanlúcar la Mayor i cambrera major de la reina- el marqués de Santa Cruz - majordom major de la reina- donya Beatriu de Saavedra - dama de la reina Isabel de Borbó- i don Ximén Pérez Zapata de Calatayud -comte del Real, majordom de la reina i gentilhome de la càmera del senyor infant i procurador de don Joaquim - per a tractar sobre el futur enllaç.²⁸⁵

Mesos després d'aquesta primera reunió se'n va celebrar una altra en la qual el germà de donya Beatriu, don Fernando Arias de Saavedra - comte de Castellar i senyor del Viso- atorgava al seu tio don Dídac Pardo Tavera de Ulloa - marqués de Malagón, comte de Villa Alfonso i majordom de Felip IV - plens poders per a negociar els capítols matrimonials en el seu nom, en document signat davant el notari Lluís Álvarez, el 17 de juliol de 1640. En ell s'especificava que:

²⁸³ Per aprofundir més sobre els avantatges de residir a la cort, consultar: Álvarez-Ossorio Alvaríño, Antonio, “El arte de medrar en la corte...”, pp.39-60.

²⁸⁴ ARV, Manaments i Empares, any 1660, Llibre 1, ma 3, f.1.

²⁸⁵ *Ibidem*. Donya Beatriu de Saavedra era filla del difunt don Gaspar Juan de Saavedra, comte de Castellar, i de donya Francesca de Ulloa i Zúñiga, qui estava casada en segones noces amb don Francesc Dávila i Guzmán, marqués de Lorian i de la Puebla, comte de Uceda i president del Consell d'Hisenda.

“doy todo mi poder a don Diego Pardo Tavera i Ulloa, marqués de Malagón, que es vecino de Madrid, para que tenga efecto el casamiento de doña Beatriz de Saavedra, mi hermana, con mi señor el marqués de Quirra, y pueda por mí y en mi nombre y como yo mismo, obligarme en cantidad de 10.000 ducados en moneda de vellón para adjudicarla como dote de Beatriz de Saavedra”.²⁸⁶

Les reunions van anar fructificant i donya Beatriu es va prometre com a futura esposa de don Joaquim.²⁸⁷ L'any 1641 el comte del Real, per ordre del rei, va acompanyar a la núvia a València²⁸⁸ perquè coneguera al marqués de Quirra.²⁸⁹ I, finalment, el 1643 es van signar les capitulacions matrimonials al Palau Reial entre el comte del Real, com a procurador de don Joaquim, i, per l'altra part, donya Beatriu, la seua mare - la comtessa vídua de Castellar - i el seu tio, el marqués de Malagón. La núvia va aportar un dot valorat en 33.550 lliures, que comprenia l'encomanda major d'Aragó de l'Orde de Sant Jaume mentre visquessin els dos; el terç delme de la vila de Morvedre; 6.160 lliures de l'encomanda de Cortes de Pallàs; diversos censos, joies, roba, vestits i diners en metàl·lic, a més del “mayorazgo” de Castellar com a assegurança del dot.²⁹⁰

Per la seua banda, don Joaquim se comprometia a pagar el creix a la futura esposa, en garantia del qual aportava la tenuta i possessió de la vila de Nules i els altres llocs del marquesat, així com tota la hisenda, drets i jurisdicció per a que gaudira dels seus fruits fins que aquest quedara satisfet. Pactava també que, cas de tenir una filla del matrimoni, li aportaria 40.000 lliures per a desposar-se, que se reduïen a 20.000 lliures si optava per la vida religiosa. I així mateix se contemplava que, cas de no tindre descendent baró, la successió en

²⁸⁶ ARV, Manaments i Empares, any 1660, Llibre 1, ma 3, f.1.

²⁸⁷ *Ibidem*.

²⁸⁸ En aquesta visita, donya Beatriu ja va demostrar el seu caràcter decidit i temperamental, així com que era dona de temple i orgull (de les tres dones amb que es va casar el marqués, aquesta seria la que en més d'una ocasió es va enfrontar als seus contraris sense pensar-s'ho ni recular). Mentre residia al Cap i Casal, en una reunió en la que es van trobar amb el virrei, que era el duc de Medinaceli, en compte d'excel·lència el va tractar de senyoria. Aquest succés va molestar al virrei, el qual va escriure al propi Felip IV per a queixar-se del que considerava una falta de respecte per part de donya Beatriu, una cosa impensable ja que ell era el representant del rei. Mencionava que el tema de la cortesia solia deixar-lo passar, però que en aquesta ocasió, atenant a la qualitat de la promesa del marqués de Quirra, no ho podia consentir. En la carta sol·licitava a Felip IV que cridara l'atenció a donya Beatriu i li ordenara que tractara al virrei d'excel·lència [ACA, Consell d'Aragó, Lligall 890, núm. 151]. Donya Beatriu, per la seua banda, es va excusar davant del rei argumentant desconèixer el tractament més adient. [ACA, Consell d'Aragó, Lligall 875, núm. 203].

²⁸⁹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 890, núm. 151.

²⁹⁰ ARV, Manaments i Empares, any 1660, Llibre 1, ma 3, f.1.

els seus senyorijs passara a les filles. No obstant, se prevenia que si donya Beatriu heretara el comtat i senyorijs de la seua família, el primogènit del matrimoni sols succeiria en els béns d'un dels dos, destinant-se la resta al fill segon o les seues filles per tal d'evitar l'acumulació de totes les propietats en unes soles mans.

A més, deixaven constància que, per a l'execució i compliment de les capitulacions, s'havien d'atorgar per les dos parts totes les "floritures" i "actes" que convinguessin amb les fermeses necessàries, alhora que se deixava clar que, si en qualsevol temps se dubtés sobre el contingut de les capitulacions o "la seua intel·ligència", s'haurien de declarar segons els Furs i Costum del Regne de València, ja que conforme a ells s'havien contractat.²⁹¹ I, per al degut compliment, s'obligaven amb tots els seus béns mobles i immobles, drets, accions, viles i estats, vassalls i amb tot el que a elles era annex i els pertanyera, així, com a celebrar el matrimoni en el termini de dos mesos,²⁹² sots pena de 20.000 lliures per a la part que incomplira.

Així acordats, els capítols van ser confirmats i ratificats en la pròpia Cort pel comte del Real en nom del marquès de Quirra; i per donya Beatriu, comtessa vídua de Castellar i el marquès de Malagón en el del comte de Castellar, baix el compromís de no revocar-los en un acte en el que van intervenir com a testimonis don Alfons Enríquez de Cabrera, duc de Medina de Rioseco i almirall de Castella, gentilhome de la càmera de sa Majestat; don Ferran de Borja, Comanador Major de l'Orde de Santa Maria de Montesa i gentilhome de la càmera de sa Majestat; don Jerònim de Villanueva, membre dels Consells de Quirra i Aragó, subsecretari d'Estat i protonotari del rei en la Corona d'Aragó; don Ximén Pérez Zapata de Calatayud, comte del Real; donya Francesca de Ulloa i Zúñiga, comtessa vídua de Castellar; don Dídac Pardo Tavera i Ulloa, marquès de Malagón i comte de Villa Alfonso; donya Beatriu de Saavedra, dama de la reina Isabel;²⁹³ Dídac de

²⁹¹ Ibídem.

²⁹² El que vol dir que es casarien pel mes de setembre o d'octubre de 1643.

²⁹³ Oliván Santaliestra, Laura, "La dama, el aya y la camarera. Perfiles políticos de tres mujeres en la Casa de Mariana de Austria", en J. Martínez i Mª P. Marçal (coord.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: las casas de las reinas (siglos XV-XIX)*, vol.II, Madrid, Polifemo, 2009, pp.1301-1356.

Soda, escrivà de manament de sa Majestat en el Consell d'Aragó i don Josep de Villanueva, del Consell del rei i secretari en el Consell d'Aragó, qui les va validar i les va firmar amb el segell reial en Madrid, el dia 12 d'agost de 1643.²⁹⁴

D'aquesta manera, després de tres anys de festeig, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va contraure el seu segon matrimoni amb donya Beatriu de Saavedra i Ulloa, qui, a partir d'eixe moment, es convertia en marquesa consort de Quirra. Després de la celebració, els marquesos de Quirra i Nules, junt a part de la família i tots els criats i personal de sa casa, es van embarcar en el Grau de València i van marxar a Sardenya.²⁹⁵ Els acompanyava un cosí-germà de don Joaquim i germà del tercer comte del Real, l'eclesiàstic Francesc Alfons de Calatayud i Calatayud, el qual viuria en companyia d'ells al seu palau sard²⁹⁶ -l'anomenat *Palazzo Cugia*- on romandrien els següents quatre anys.²⁹⁷

L'any 1646 seria un any feliç i recordat per al marquès de Quirra, ja que el dia 10 de gener donya Beatriu va parir al seu palau de Càller l'anhelat hereu, un fill al que van anomenar Antioco Manuel Carròs de Centelles i Saavedra,²⁹⁸ que estava destinat a succeir-lo i governar tots els seus estats i propietats.²⁹⁹ La notícia va ser motiu de celebració en els diferents estats del marquès. Així, el 3 d'abril de 1646 el Consell de Nules es va reunir perquè a l'haver nascut l'hereu del senyor, el Consell s'havia limitat a encarregar una missa cantada, cosa que els semblava "que serà criticat si no fan festes", i aprofitant que els fadrins celebraven la festivitat de Sant Vicent Ferrer, se'ls van unir "regosijant d'aquesta manera al resien nat senyor marquès".³⁰⁰

²⁹⁴ ARV, Manaments i Empares, any 1660, Llibre 1, ma 3, f.1.

²⁹⁵ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 26.

²⁹⁶ Esquerdo, Onofre, *Nobiliario valenciano*, València, Ateneo Mercantil de Valencia, 1963, p. 271.

²⁹⁷ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 26. Durant aquest període el marquès de Quirra va entaular amistat amb els marquesos de Laconi i el de Villacidro, alhora que s'enemistava amb don Pere Vico, en eixe temps arquebisbe d'Oristà i també enemic del marquès de Villasor.

²⁹⁸ Guia Marín, Lluís, "La guerra di successione spagnola...", p.192.

²⁹⁹ Desgraciadament aquest xiquet moriria albat, privant al marquès d'un hereu legítim.

³⁰⁰ Felip Sempere, Vicent, "Festes i celebracions a la vila de Nules...", pp.318-319. No obstant això, eixe mateix any moriria el seu cosí-germà Francesc Alfonso de Calatayud, que vivia en companyia d'ells. Agraïm la informació a Javier Úbeda Revert del seu treball sobre els comtes del Real.

Ara bé, la vida dels marquesos a Sardenya es va complicar prompte per l'enfrontament entre don Joaquim i el virrei duc de Montalto.³⁰¹ Este conflicte tenia un rerefons econòmic i familiar, ja que els ducs de Montalto eren cunyats de don Joaquim, al ser donya Catalina de Montcada germana de la difunta marquesa donya Estefania i, a més, mantenien un plet amb el marquès de Quirra per la restitució del dot de donya Estefania.³⁰² Aquesta circumstància, unida al caràcter autoritari del virrei i a la confluència d'altres fets que referirem més endavant, va ocasionar la partida “a la lleugera” de Sardenya dels marquesos de Quirra a finals de 1647, sols amb els criats precisos i deixant allí a la mitat de la casa i família, i com al seu administrador i superintendent al pare Mestre Tello.³⁰³

Quan els marquesos de Quirra van arribar a la Península es traslladaren a la Cort per a queixar-se del tracte i mal govern del virrei-duc de Montalto i, al mateix temps, per a demanar-li al rei Felip IV que els concedirà el títol de ducs, en compensació pels serveis prestats per sa Casa a la Monarquia. Tenien ara més motiu, després d'haver nascut el seu fill i hereu. Acabada la seua funció en la Cort, els marquesos de Quirra tornarien a València³⁰⁴ per a traslladar-se de nou a Sardenya en 1649,³⁰⁵ aprofitant la fi del virregnat del duc de Montalto, amb tota la seua casa i família.³⁰⁶ El viatge es va realitzar després de la mort de la

³⁰¹ Sobre aquest personatge: Beltran, Domingo; Precioso, Francisco, “Apuntes sobre la representación de la memoria nobiliaria en la España del siglo XVII. Una genealogía de la Casa ducal de Montalto”, en M.R. Barbos i M. Salamanca (dir.), *A investigação sobre heráldica e sigilografia na Península Ibérica. Entre a tradição e a inovação*, Coimbra, Universidad de Coimbra-CHSC, 2018, pp.115-132.

³⁰² A tall d'exemple d'aquesta pretensió: Fargas Peñarrocha, Maria Adela, “El retorno de la dote: una perspectiva social y cultural (Barcelona, siglos XVI-XVII)”, en *Historia Social*, nº.100, 2021, pp.3-19.

³⁰³ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. 6.797, C. 26.

³⁰⁴ S'ha de senyalar que en València els anys 1647-1648 es va desencadenar una gran pesta bubònica i el palau del marquès de Quirra va ser utilitzat per part de les autoritats.

(<http://www.google.es/#q=la+pesta+en+valencia+al+siglo+XVII> (de l'article: *Las pestes del siglo XVII en Valencia; su incidencia y repercusión en el Hospital General (1600-1700)*; de Vilar Devís, Mercedes)).

³⁰⁵ En la dècada de 1640 van morir els seus nebots Isidre i Clotaldo Mercader i de Perellós, fills del seu cosí don Laudomi Mercader, comte de Bunyol. El 2 de febrer de 1643, moria en València sa tia, Isabel Sánchez Zapata de Calatayud, II comtessa del Real i uns mesos després la seguiria sa mare, la marquesa vídua de Quirra, donya Jerònima de Calatayud, que era la germana menor de l'anterior. A l'any següent, el dia 29 de desembre de 1644 moria en València, la seua àvia, la comtessa vídua del Real, donya Marina Bou Català i Valeriola, que va ser soterrada junt al seu marit i la seua filla Isabel, al convent de Sant Agustí de València. I a inicis de gener de 1649, el dia 10 o 11, va morir sa tia donya Hipólita de Centelles i Mercader, comtessa vídua de Bunyol. Vull agrair la informació facilitada a Marisa Muñoz Altabert i Javier Úbeda Revert, a partir dels seus treballs sobre els comtes de Bunyol i del Real.

³⁰⁶ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. 6.797, C. 26.

seua mare, la marquesa donya Jerònima de Calatayud, en maig de 1649,³⁰⁷ i sabem que en este interval moriria el seu fill, que ja no vivia en 1653.³⁰⁸

L'estada en Sardènia es prolongaria durant alguns mesos però, a l'oferir-li el rei la comanda d'Ares del Maestrat, en compensació per no atorgar-li el títol ducal que havia sol·licitat, com havia d'entrar a formar part de l'Orde de Santa Maria de Montesa va haver de tornar a València per prendre possessió del càrrec.³⁰⁹ Per eixe motiu els marquesos de Quirra, junt a la família i tots els servidors, van embarcar en el seu vaixell i van abandonar Sardènia per a dirigir-se primer a Barcelona, presumiblement per a visitar les seues terres del comtat de Centelles i la baronia de Pierola.³¹⁰ Quan va acabar la seua estada al Principat, van abandonar el port de Barcelona i es van dirigir fins el Grau de València, on van desembarcar i des d'on anaren al seu palau del carrer Morvedre.³¹¹

Una vegada a València,³¹² don Joaquim ja podia acceptar el seu nou càrrec i prendre possessió de l'encomanda d'Ares del Maestrat. Fou el dia 15 de juliol de 1650 quan va prendre l'hàbit de Santa Maria de Montesa, convertint-se en cavaller de dita Orde.³¹³

En 1653, després d'un episodi convuls que referirem més endavant, els marquesos es traslladarien novament a Càller on van viure la resta de la dècada;

³⁰⁷ Arxiu Corpus Christi València [ACCV], Protocol R.2538, Vicent Gaçull, any 1639, ff.174-186.

³⁰⁸ Així se desprèn d'una sentència del Consell d'Aragó referida en Gottardi Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p.74.

³⁰⁹ Sanz Viñuelas, Vicente, "Con la confianza de conseguir esta gracia de vuestra Magestad". La pretensión del marqués de Quirra y Nules al título de Duque de Ales (1646-1650)" en *Palacios, plazas, patíbulos. La sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, València, Tirant-Humanidades, 2018, pp. 615-627.

³¹⁰ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 26.

³¹¹ *Ibídem*.

³¹² Pel mes de maig de 1651 va morir el seu cosí germà Vicent de Calatayud i Calatayud en València, qui era eclesiàstic i doctor en Drets i pel mes de juny va ser testimoni de la boda de la seua neboda Maria Anna de Calatayud, filla del seu cosí el comte del Real, amb don Rodrigo Villarasa, comte de Faura. La boda se va celebrar a l'oratori del palau del comte del Real a València i, a banda del marqués de Quirra, també van ser testimonis de la celebració don Joan Andreu Coloma, comte d'Elda i el senyor d'Alginet i futur comte de Casal, don Cristòfol Cavanilles i de Fenollet (Agraïm la informació a Javier Úbeda Revert del seu treball sobre Els comtes del Real).

³¹³ Cerdà i Ballester, Josep, *Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa en temps dels Àustria (1592-1700)*, Tesi Doctoral, Universitat de València, València, 2012, p. 320.

des d'allí van concedir poders, establir arrendaments i nomenar procuradors. També seria allí on, en l'estiu de 1658, moriria donya Beatriu de Saavedra, tal vegada a conseqüència de la pesta, i on se celebrarien els seus funerals.³¹⁴ El marquès de Quirra romandria en Sardenya fins 1659 i no seria fins al 3 de novembre d'eixe any quan portarien les restes de donya Beatriu fins a Nules, per a ser soterrada en el panteó dels marquesos de Quirra i Nules a l'església de la vila. Amb tal motiu, el Consell es va reunir per acompanyar les seues despulles, fet que va suscitar un altercat, ja que el procurador del marquès desitjava que els jurats i la resta dels oficials de la vila portessin el taüt de la marquesa, pretensió a la que s'oposaren, adduint que "no constava que els oficials de la present vila tingueren eixa obligació, en semblants, i que per açò no els tocava portar-lo, sinó sols anar darrere acompanyant-lo en esta processó en la vila de Nules".³¹⁵

4.2.2.1 Testament i mort de donya Jerònima de Calatayud

El marquès de Quirra i la seua mare van estar molt units al llarg de la seua vida i ella seria una persona fonamental que el va aconsellar, protegir i mirar pel seu futur. Encara no feia un any d'haver enviadat don Joaquim de la seua primera muller i haver perdut també a la seua filla Caterina, quan les coses es van alterar de nou al seu palau. El 5 de març de 1639, trobant-se donya Jerònima malalta en el llit, va convocar al seu notari de confiança, Vicent Gaçull, per dictar-li el seu últim testament davant els testimonis Francesc Muñoz i Gaspar Masbell, mercaders, i Pere Barberà, espardenyer, veïns de la ciutat de València.³¹⁶

Tot t això, la marquesa viuda es va recuperar i, encara que delicada de salut, seria testimoni del segon matrimoni del seu fill (1643) i del naixement del seu net (1646), fet que l'ompliria de felicitat. Finalment, el 17 de maig de 1649 - deu anys després de redactar el seu testament- va faltar al seu palau del carrer Morvedre. Eixe mateix dia Francesc Torrelles -notari regent dels llibres i protocols del difunt Vicent Gaçull- a instància del marquès de Quirra, va publicar les seues

³¹⁴ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

³¹⁵ Felip Sempere, Vicent, "Festes i celebracions a la vila de Nules...", p. 318.

³¹⁶ ACCV, Protocol R.2538, Vicent Gaçull, any 1639, ff.174-186.

voluntats en la seua casa de la placeta de Marrades, de la parròquia de sant Martí.

En dites disposicions testamentaries donya Jerònima va nomenar com únic marmessor al seu “molt amat” fill, don Joaquim Carròs de Centelles, a qui li atorgava plens poders. Demanava ser soterrada -revestida amb l'hàbit de Nostra Senyora del Carme- en la sepultura dels senyors de la vila, honor i marquesat de Nules “construïda en lo cap del altar Major” de l'església parroquial. Per a bé d'ànima va disposar 1.500 lliures, que s'havien de fer servir en les despeses del seu trasllat, funerals i soterrar – a celebrar a voluntat del seu fill-, així com per a misses per la seua ànima.

Després de deixar de manifest el seu desig de que els seus deutes quedaren satisfets, s'introduïa en la concessió de legats. Deixava 200 lliures per per a l'església de Nostra Senyora del Puig, a més de diverses sumes per a persones que havien format part de seu servei. Així, 100 lliures rebria Maria Ana Chucharana – muller del passamaner Jorge López- que li havia promès per al seu casament; 100 lliures Francisca Seniso, donzella - filla d'Antoni Seniso, llaurador- en concepte d'ajuda per al seu matrimoni; 30 lliures Magdalena Domingo i de Muñoz, Anna Maria Muñoz i de Masbell i Anna Maria Ortiz i de Royo; i 15 lliures les germanes Theodora i Josepa Gresses, donzelles, que estaven al seu servei.

Com al seu hereu universal instituïa al seu fill, marquès de Quirra i Nules, cavaller d'Alcàntera, gentilhome de la Càmera de Sa Majestat i majordom de la seua Real Casa. Conclou la lectura – davant els testimonis Francesc Diego Ledo, patge seu, i Marc Antoni Pérez Çaposa, cavaller- l'acceptació de l'herència, per part de don Joaquim posava fi a l'acte.³¹⁷

³¹⁷ Ibídem.

4.2.3 L'enllaç amb la filla dels marquesos del Fresno

Amb la mort de donya Beatriu quedà el marquès de Quirra amb 39 anys i sense un hereu per a succeir-lo als seus estats. És per això que va resoldre contraure nou matrimoni. En aquest cas, l'objectiu primordial era trobar una jove ben aviat. Finalment, l'elegida va ser donya Lluïsa de Velasco i Tovar, filla de don Lluís Fernández de Tovar i Velasco i donya Catalina de Velasco Rojas, marquesos del Fresno i vescomtes de Sauquillo,³¹⁸ qui, a diferencia de donya Estefania i donya Beatriu, no era dama de la reina. Per tal d'acordar les capitulacions, el 22 de febrer de 1660 davant el notari Josep Félix, va estendre un document en favor del seu cosí, el comte del Real, conferint-li tan amplis poders com els que expressa el següent text:

“...para que por mí y en mi nombre pueda convenir, capitular y concertar todos y cualesquiera capítulos matrimoniales, pactos y convenciones necesarias y convenientes conforme a los Fueros de este Reino de Valencia y al dicho mi primo y procurador, bien vistas a él y sobre el matrimonio que de palabra se trata entre las partes, entre la una y la otra, doña Luisa de Velasco, doncella, hija de los muy ilustres marqueses de Fresno, de la otra. Que el dicho conde del Real pueda hacer y otorgar todos los autos y escrituras con las cláusulas, pactos, promesas, juramentos, renunciación y sumisión que le parecieran y la dote que se me constituya en mi nombre pueda aceptar y para que pueda prometer el aumento de la dote conforme a los Fueros de este Reino y promesa de restituir la dote, por dicha razón podrá hipotecar y obligar todos mis bienes en la forma y manera que a mi primo y procurador le parezca. Para que las negociaciones de las capitulaciones, mi primo por mí y en mi nombre y representando mi propia persona, para celebrar propio y verdadero matrimonio y desposorio con la dicha ilustre señora doña Luisa de Velasco, mi señora, otorgándome por su excelentísimo esposo en el dicho sacramento según el ritual romano y costumbre de la diócesis de Toledo y hacer todas las solemnidades y demás cosas que parezcan bastantes...”³¹⁹

Actuaren com testimonis Pere Loqui Pala, ciutadà, i Ignaci Castell San Vicente, residents en València, Josep Félix el va firmar i Jaime Nicolau Deona, justícia i jutge extraordinari de les causes civils de València, el va certificar el 26 de febrer de 1660. I a l'igual que quan va concertar i negociar el segon matrimoni

³¹⁸ Sobre aquesta família veure: Fernández Nadal, Carmen M., “El poder de una red femenina: vida y muerte de Luisa de Velasco (siglo XVII)”, en *Millars: Espai i Història*, Vol.38, Núm1., 2015, pp.57-91. I Fernández Nadal, Carmen M., “El mercado cortesano: Las redes parentales de las Velasco en el XVII, en *La crisis del modelo cortesano: el nacimiento de la conciencia europea*/ coord. Rivero Rodriguez, Manuel, Polifermo, 2017, pp.81-112.

³¹⁹ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

del marquès de Quirra, el comte del Real, que ara també era comte de Villamonte, es va reunir en Madrid, el dia 9 de maig de 1660, en nom i com a procurador de don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud,³²⁰ per a redactar i estipular els capítols matrimonials amb donya Lluïsa de Velasco.

Abans de començar amb les capitulacions, donya Lluïsa i sa mare, donya Caterina, van demanar al marquès del Fresno que atorgara una escriptura i s'obligara al seu compliment per la que els donava llicència per a que elles s'encarregaren de negociar les capitulacions, ja que ell estava sord. L'elegit per a redactar els capítols va ser Miquel Crespo, notari de l'Audiència de Justícia, i ambdues parts van corroborar que "mediante la voluntad de Dios Nuestro Señor, habían concertado contraer matrimonio don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud y doña Luisa de Velasco y Tovar".³²¹ Per tal motiu van assentar que,

"habiendo precedido licencia del Rey nuestro Señor, que Dios guarde, y las amonestaciones y demás licencias que dispone el Concilio de Trento, quedaban dispensados de ellas dichos señores y se desposarían por palabras de presente que hagan verdadero y lexítimo matrimonio y velarán como lo manda la Santa Madre Iglesia Católica y Romana".³²²

S'acordava que donya Lluïsa aportaria un dot valorat en 40.000 ducats en moneda de billó, distribuïdes en les següents partides: 10.000 ducats en moneda de billó -corresponents a una cèdula firmada pels pares fra Gabriel de Morales de l'Orde de Sant Agustí i fra Miguel de la Madre de Dios, religiosos descalços de la Santíssima Trinitat, subscripta el 5 de maig de 1650- que don Pere López de Ayala, comte de Fuensalida, va donar a la seua neboda donya Lluïsa per a que prenguera estat; els seus pares aportarien 20.000 ducats en moneda de billó de principal, que don Bernardino de Cárdenas i Velasco, comte de Fuensalida i de Colmenar, va donar com a dot a la marquesa del Fresno, la seua germana, amb rèdits a raó de 20.000 el miler (5%) segons les escriptures matrimonials redactades el 28 de gener de 1628. D'eixos 20.000 ducats, 12.000 estaven assegurats sobre la Casa i *mayorazgo* del comte de Colmenar, per escriptura feta davant el notari Francesc de Cartagena l'1 de febrer de 1630. Els marquesos

³²⁰ Ara s'intitulava don Lluís Carròs de Centelles i Calatayud, però que per facilitar el treball continuaré citant-lo com don Joaquim.

³²¹ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

³²² *Ibídem*.

del Fresno renunciaven a eixe cens i li'l traspassaven a la seua filla donya Lluïsa amb tots els seus drets i accions, els quals cobrarien 1.000 ducats de renda mentre no se pagaren els 20.000 de principal. Per últim, aportava 10.000 ducats més de billó en joies, plata llaurada, roba blanca, vestits i altres, taxats en el seu just preu.³²³ S'acordava també la reserva de donya Lluïsa de 3.600 ducats anuals consignats sobre la renda del marquesat de Nules per a despeses de la seua cambra mentre visquera.

Per la seua banda, don Ximén, en nom del marquès de Quirra, prometia i donava en arres per augmentar el dot “como a su derecho y satisfacción convenga todo lo que por esta razón le tocase”, segons els Furs valencians; amb la condició que si donya Lluïsa sobrevisquera a don Joaquim sense haver-li donat fills ni descendents, hauria de gaudir fins el final dels seus dies 3.000 ducats en plata de renda cada any, dels fruits i rendes dels Estats i “mayorazgos” del marquès de Quirra, per a que poguera sustentar-se conforme a la seua qualitat. De la mateixa forma, s'acordava que, si es quedava vídua però amb fills, sols cobraria 2.000 ducats de renda cada any i podria donar carta de pagament a qui volguera i convinguera.

Declarava també el comte del Real que, cas de morir el marquès, els 10.000 ducats del comte de Fuensalida, don Pere López de Ayala, així com el cens de 20.000 ducats imposats per don Bernardino de Cárdenas i els altres 10.000 ducats compresos en joies, robes etc., li serien restituïts. Per a major seguretat del dot i les arres, el comte del Real obligava i hipotecava les rendes de la baronia d'Almedíxer, la possessió de la qual s'entregaria a donya Lluïsa en el termini de quatre mesos a partir de la redacció de les capitulacions, per a que la tinguera com a “guarda del dot conforme als Furs del Regne”,³²⁴ al mateix temps que s'especificava que donya Lluïsa podria disposar lliurement de 4.000 ducats de part del seu dot per a donar-ho a la persona o persones que volguera o per fer complir la seua última voluntat.

³²³ Ibídem.

³²⁴ Ibídem.

Una vegada estipulat tot lo anterior, donya Lluïsa i la marquesa del Fresno manifestaren la seua acceptació, al temps que s'obligaven, amb tots els seus béns i propietats, a complir amb tot el pactat i renunciaven a les lleis de l'emperador Justinià. També quedava de manifest que donya Lluïsa era menor de vint i tres anys. Després d'haver llegides les capitulacions, tant el comte del Real com el marquès del Fresno manifestaren la seua conformitat. Com a testimonis, actuaren don Pere d'Aragó, capità de la guarda alemanya de sa Majestat i membre del Consell de Guerra; don Pasqual d'Aragó i don Lluís de Buitrago; tots ells residents a la Cort, els quals firmaren, junt al comte del Real, donya Lluïsa i els marquesos del Fresno, davant el notari Francesc Suárez.³²⁵

El rei va aprovar aquestes capitulacions i al mes de juliol de 1660 don Joaquim ja era casat amb donya Lluïsa, qui se convertia en la nova marquesa de Quirra. El dia 15 d'octubre d'eixe mateix any, el seu sogre, el marquès del Fresno, li entregava totes les escriptures i taxacions acordades en les referides capitulacions.

Durant els anys seixanta els marquesos de Quirra restarien a València i, encara que el matrimoni havia sigut acordat amb l'esperança de concebre un hereu, desgraciadament don Joaquim no aconseguiria tenir descendència amb donya Lluïsa.³²⁶ Ara bé, en 1665 es veurien immersos en un plet d'un antic criat de la casa que va interposar una demanda de paternitat contra don Joaquim i que serà detallat més avant. També des de València governarien les seues possessions, i en 1671, don Joaquim i donya Lluïsa atorgaren deu capítols de gràcia a favor del judicat d'Ullastret, un dels seus feus a Sardenya, davant el notari Alejandro Ripoll, a canvi d'una donació de 15.000 lliures.³²⁷

³²⁵ Ibídem.

³²⁶ S'ha de dir que durant eixos anys van gaudir dels seus nombrosos parents i amics entre els que es trobaven el duc de Gandia, el comte de Carlet, el marquès de Llombai, el baró de Parcent, el comte de Faura, el comte del Real, junt als seus fills i germans; don Pasqual Villacampa, don Lluís Mercader, don Jerònim Pasqual, don Joan Bellví, don Antoni de Rojas, don Sebastià Pertusa, el marquès de Guadalest i almirall d'Aragó, don Antoni Joan de Centelles, i sobretot destacarien don Pere Mercader [ACA, Consell d'Aragó, Lligall 586, núm.27-(3 i 4)], don Galcerà Mercader, don Pere Ceverio i Valero, el baró de Boil i Borriol i el comte d'Elda [AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 26].

³²⁷ Sanz Viñuelas, Vicente, "Con la mirada puesta en el futuro...", pp.284-285.

4.3. Malaltia i últimes voluntats de donya Lluïsa de Velasco

Pel mes de juliol de 1674,³²⁸ donya Lluïsa de Velasco va caure malalta a conseqüència d'unes "almorranas encangrenadas".³²⁹ Gràcies a una carta de don Ximén Pérez Zapata de Calatayud i Mateu, IV comte del Real i nebot de don Joaquim, qui va escriure el dia 31 de juliol al seu germà don Antoni de Calatayud, membre del Consell d'Aragó, se pot saber el que li va ocórrer i els detalls dels esdeveniments.

"Hermano y amigo mío, no puedo salir de confusiones. Mi señora la marquesa de Quirra estava yndispuesta de unas almorranas que se le avían encangrenado. Curáronse, y antes de anoche entrola achaques. A asistirle con unos algodoncillos de algaha en las orejas, de dolor le dio un trastorno del qual, como stava tan devilitada, quedó flaquísima de pulsos y con una respiración mui cansada. Ayer, a las dos de la tarde, nos avisaron fuésemos, que le avía dado un trastorno. Fuimos y la allamos muy descaecida. Pidió por mi tío, fui por él. Comunicole algunas cosas azerca de la disposizión de su testamento, y mandó buscar al rector de San Estevan, el qual se avía ydo al mar. Embíamos a toda prisa por él. Vino y comunicole, y confesó mui despacio, y quedó que por la mañana bolviese por mi tío para hazer el testamento. Los médicos no se resolvieron a que la comulgasen, dejándolo para oi. Con que nos venimos, a llegar a casa, encontré con Lázaro, que venía a toda priesa por el Santísimo. Fui a acompañarle y, al entrar por la calle de Molviedro, oyamos una voz que la apresurásemos. Con que el cochero [echó] a correr, y suvimos corriendo. Comulgó con mucho acuerdo y, al pedir perdón, mi sobrino Vizente caió desmaiado. A esta confusión, doña Ynés hiço lo mismo, con que fue un terror. Biendo que se iva, entré a decirla que parecía hiciese testamento, que si avía comunicado con mi tío algunas cosas del que estava malo, y se avía recoxido que su señora comunicase con su confesor lo que gustase hacer y se pusiese en execución el testamento. Díjome que ablase con mi tío y que por la mañana fuese. Repliquela que no dava tanto tiempo. Zerrose en lo mismo, con que me salí. Pareció a todos que fuese por el rector de San Estevan y le llevase a casa de mi tío, y que de lo comunicado se hiciesen algunos apuntamientos..."³³⁰

Don Ximén "el jove"³³¹ va buscar al rector de Sant Esteve, don Miquel Sessé, però quan van arribar al palau del marquès de Quirra, el dia 31 de juliol, la seua tia ja havia expirat. Segons li escrivia també en la carta don Ximén, "entró

³²⁸ El seu cosí germà don Ximén Pérez de Calatayud, comte del Real, amb qui durant tota la seua vida va mantenir gran relació i confiança, va morir en Madrid el 30 de gener de 1674, sent soterrat posteriorment a la capella major del convent de Sant Agustí de València, a l'igual que els seus avis i pares. Aquest succés seria un terrible colp per a don Joaquim, a qui en aquestes dates sols li quedava viu el seu cosí don Lluís de Calatayud. Vull agrair la informació a Javier Úbeda Revert a partir del treball sobre els comtes del Real.

³²⁹ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

³³⁰ *Ibíd.*

³³¹ Dit així per a diferenciar-lo del seu pare, el III comte del Real.

Coloma y la hizo hacer testamento,³³² que en todo es lo mismo que los apuntamientos que yo traía de mi tío”. Efectivament, malgrat la seua situació donya Lluïsa de Velasco, havia expressat les seues últimes voluntats davant Carles Coloma, canonge i membre de la Reial Audiència civil de València, però també foren testimonis Gaspar Berenguer, doctor en ambdós drets i Jerònim Rodríguez, cirurgià, en un acte que el 31 de juliol de 1674 va protocol·litzar el notari Jorge Vicente Sánchez.

En elles nomenava un ampli conjunt de marmessors encarregats de vetlar pel compliment de les seues voluntats. Confiava aquesta tasca al seu marit don Joaquim Carròs de Centelles, marquès de Quirra y Nules; al seu cosí-germà don Bernardino de Velasco i Tobar, gran condestable de Castella; al seu germà, don Pedro de Velasco y Tobar, marquès del Fresno; a don Pascual de Borja-Centelles, duc de Gandia i comte d’Oliva; a don Ximén Pérez de Calatayud, comte del Real i Villamonte; a don Antonio Fernando Pujades Borja i Coloma, comte d’Anna i marquès de Sot; a don Alfons de Calatayud, cavaller de Santiago, comanador de Sagra i del Consell de sa Majestat; al doctor Miquel Sessé, rector de la parròquia de sant Esteve, de la ciutat de València, i al doctor Lluís Bernardo de Salafranca, rector de la parròquia de sant Llorens, d’aquesta ciutat. No obstant això, encomanava explícitament a don Alfons de Calatayud la disposició i organització del seu soterrar, així com les misses a celebrar, per a les despeses dels quals deixava 500 lliures.

Especialment destacable era el apartat de llegats als seus familiars i persones de la seua estima. Deixava al seu marit 100 lliures “*para luto, por el grande amor que le tengo*”; a la seua mare, marquesa del Fresno, un quadre de la Passió que penjava en una de les habitacions de la part superior, “*el cual legado hago a su señoría y entiendo hacelle por el mucho amor y voluntad que la tengo, para que disponga de aquel a toda su voluntad*”; la comtessa de Paredes, virreina consort de València, rebia una representació de la Passió que decorava la paret de d’una de les estances de la part inferior de la casa; i una representació de la Glòria rebia don Alfons de Calatayud. Desconeixem el valor crematístic de

³³² AHNOB, Frias, C.1414, D.5.

les pintures, però el que sembla clar és l'estima que per elles sentia Donya Lluïsa de Velasco.

També va voler deixar un record a donya Úrsula Ciurana y de Calatayud, muller de don Alfons, a qui llegava un "*aderezo de color violada, engarçado en oro*", que li havia regalat la comtessa de Fuensalida amb motiu del seu matrimoni amb don Joaquim. I tampoc s'oblidava de les seues amigues donya Josefa i donya Isabel Gonzaga, filles dels comtes de Paredes; donya Mariana Ladrón i Silva, comtessa de Sinarcas i Anna, marquesa de Sot; donya Guiomar Coloma i Castellví, muller del governador de València, i donya Inés María Chaves i Mendoza, comtessa del Real i Villamonte, a les quals deixava "*algunas niñerías*", que els havia de fer arribar don Alfons de Calatayud.

En altre ordre, encomanava al seu marit l'atenció de dos xiquets que tenia en casa mentre visquera, respecte als quals disposava que quedaren a la confiança del prior del convent nou de carmelites descalços fundat a Nules, baix l'advocació de Santa Anna. I també va voler tenir una consideració amb les persones que havien estat al seu servei. En aquest punt, llegava a Antonia Fernández 100 lliures en concepte de matrimoni; a Maria Viola, muller del cirurgià Jerònim Rodríguez i antiga criada seua, un dels seus millors vestits, tant pels bons servicis prestats, així com per l'assistència del seu marit durant la seua malaltia; a Maria la Negra, esclava, li concedia la llibertat, al temps que encomanava al seu marit, cas de voler quedar-se servint en la casa, "*que la trate con mucha decència y estimación por lo mucho que he querido y quiero a dicha María*".

Disposava, a més, que tots els seus vestís i robes – menys les que havia legat- es distribuïren entre totes les criades, sent les primeres en elegir Ana Álvarez i Maria Escovedo, a les quals millorava en un vestit més que a la resta. És més, disposava que les 4.000 lliures de les quals se li va atorgar poder en els capítols matrimonials per a disposar lliurement –restades les 500 destinades al seu soterrar- se repartiren entre els criats i les criades que en el moment de la seua mort serviren en sa casa, missió que també encomanava a don Alfons de Calatayud "*en el modo y conformidad que le he comunicado*", tot i especificant

que de dita repartició havia de participar Luisa de Torres, antiga criada seua que va perdre la vista mentre estava al seu servei i que ara que residia a Madrid.³³³

Calia comunicar el fet a la mare de donya Lluïsa, la marquesa vídua del Fresno, donya Caterina de Velasco, i la virreina, donya Maria Inés Manrique de Lara, comtessa de Paredes,³³⁴ va considerar escriure una carta al pare Nájera, membre de la Companyia de Jesús, confessor de donya Caterina, per a que li ho comunicara i mitigara el seu dolor.³³⁵ Però, no sols ella patiria el destí de la filla. Don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud veia morir a la seua tercera dona,³³⁶ frustrant-se definitivament el desig d'aconseguir un fill que el succeira i heretara els diversos estats que governava, ja que sembla que ell també es trobava delicat de salut i sense esperances de contraure un nou matrimoni.

4.4. Un plet inesperat. La pretensió de Gaspar Basset de ser reconegut fill natural

El dia 5 d'octubre de 1665, Gaspar Basset, intitolant-se Centelles, va interposar una demanda de paternitat al marquès de Quirra, al·legant ser fill seu natural, amb la finalitat que el reconeguera i, com a tal, li proporcionara “aliments”, davant la sorpresa de don Joaquim per la pretensió d'aquest personatge a qui havia criat, educat i tingut com a patge de sa casa.

L'origen de l'assumpte cal situar-lo un més després de la mort de la seua primera dona, quan al seu palau del carrer Morvedre va aparèixer, en una de les quadres, un cabàs penjat en la reixa, nugat amb un cordó de cànem i amb un tros de pal de morera. Dins del cabàs hi havia un xiquet tapat amb un tros de camisa vella i una mantellina de color i embolicat en una faixa blanca que portava

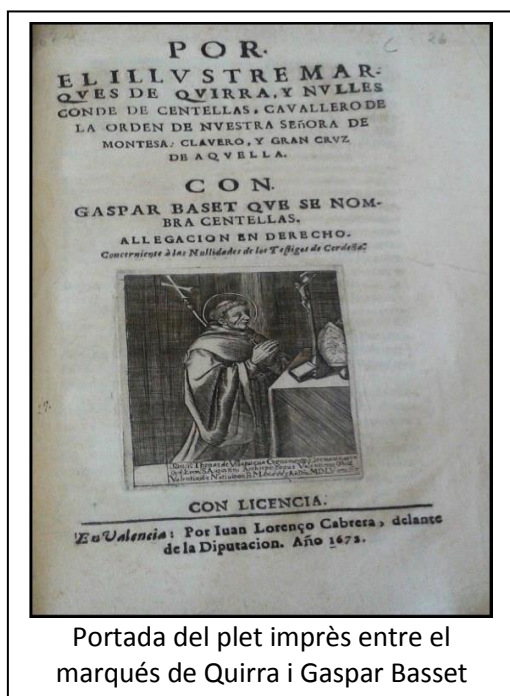
³³³ Ibídem.

³³⁴ Estava casada amb don Vespacià Gonzaga, virrei de València des de 1669 fins a 1675.

³³⁵ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

³³⁶ El 3 d'agost de 1674, per ordre del marquès i de don Alfons de Calatayud, dos dels marmessors de donya Lluïsa, va ser llegit i publicat el testament de la difunta marquesa pel notari Jorge Vicente Sanchis al seu palau del carrer Morvedre, el qual va ser acceptat en totes les seues clàusules. Com a testimonis actuaren el noble don Francesc de León i Bou, i el prevere mossèn Esteve Rodulfo de Aperrigui [AHNOB, Frias, C.1414,D.5.].

en el pit un paper escrit en el qual es llegia “que su madre había tenido peligro al tiempo de parirle y que le había puesto por nombre Gaspar”.³³⁷

Portada del plet imprès entre el marquès de Quirra i Gaspar Basset

Poc després es van assabentar que el nadó era fill de Victorià Basset i d'una dona del carrer d'Alboraia, i que els fills de “la Basseta”, l'àvia del xiquet, i un clergue l'havien deixat en casa del marquès de Quirra. Els criats van pujar al xiquet a l'habitació de la marquesa vídua donya Jerònima qui, encara que en un principi es va negar a acceptar-lo, responent als seus precs finalment va donar el seu consentiment per a que “por hacer esa buena obra y para que Dios Nuestro Señor diese salud a su hijo, que le buscasen un

ama y que lo criasen”. A més, el xiquet va ser batejat a l'oratori del palau, imposant-li el nom de Gaspar, en un acte en el que actuaren com padrins Joan Abadia i Magdalena Centelles, un escuder i una esclava del marquès de Quirra, i se li va buscar una dida³³⁸ o ama de llet.³³⁹

L'any 1642, quan ja l'havien criat, va tornar al palau del marquès de Quirra Gaspar Basset i el van deixar a càrrec d'Anna Royo, institutriu d'altres xiquets de la casa. Quan en 1643 el marquès i la seua família se van traslladar a Sardènia, Gaspar, com altres servidors, viatjaria amb ell, i anys després don Joaquim va disposar que ingressara en les Escoles Pies i va pagar la seua educació. Ara bé, aprofitant un dels desplaçaments dels marquesos a València, Gaspar Basset va abandonar les Escoles Pies i es va posar al servei de l'arquebisbe d'Oristà, don Pere Vico, de qui passà a ser patge. Aquest succés va disgustar a don Joaquim, qui estava enemistat amb l'arquebisbe, i encara que posteriorment

³³⁷ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. 6.797, C.26.

³³⁸ Era una dona de Foios anomenada Anna Gallent, la qual es va convertir en criada de “mitja Toca” al servei de la família. Mentre va vindre esta dona i se'l va emportar, qui li va donar de pit va ser Josepa Mercè.

³³⁹ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. 6.797, C.26.

Gaspar va intentar tornar al seu servei i a la seua casa, el marqués no va atendre les seues súpliques i no el va acceptar, considerant que havia incorregut en un acte de traïció contra ell.³⁴⁰

Anys després, quan a finals de 1649 els marquesos de Quirra tornaven a València passant per Barcelona, a l'arribada a aquest port van descobrir que Gaspar Basset s'havia amagat al celler del vaixell i el van despatxar.³⁴¹ A primeries de 1650 Basset es va traslladar a Nules, on estaven els marquesos que, coneixedors dels seus "embustes i enredos", no el van voler rebre. Posteriorment, un dia que don Joaquim Carròs de Centelles visitava els altars de l'església de la Companyia de Jesús de València, junt a fra Carles de Rebolledo, es va presentar Gaspar Basset. Segons les paraules del pare Rebolledo "el marqués le dijo que era un pícaro porque se fue a servir a casa del arzobispo de Oristán, sabiendo que no era amigo suyo" i dit açò, don Joaquim va eixir de l'església ignorant a Basset, va pujar al seu cotxe i se'n va anar. Després, Gaspar va suplicar al pare Carles que intercedira per ell davant del marqués per a veure si el podien admetre com cavallerer però no ho va aconseguir.³⁴²

Des d'eixe dia el marqués no havia tornat a saber res d'aquest jove, fins al moment en què aquest va interposar el referit plet, petició que don Joaquim ni tan sols va considerar. Per aquest motiu, el dia 20 de maig de 1671 Gaspar va presentar una altra demanda contra el marqués davant del Consell d'Aragó, comunicant que, en data de 6 de maig, s'havia condemnat a pagar al marqués de Quirra i Nules la quantitat de 400 lliures a favor de Basset.³⁴³ El demandant al·legava que don Joaquim Carròs de Centelles havia arrendat la seua Comanda d'Ares del Maestre a Simó San Juan, llaurador i veí d'Ares, per la suma de 800 lliures, cobrades en dos pagaments, un per sant Joan i l'altre per Nadal. Per tant, sol·licitava que l'arrendador no li pagara una d'eixes parts al marqués, i li les donara a d'ell en raó de la sentència del 6 de maig.

³⁴⁰ Ibídem.

³⁴¹ Ibídem.

³⁴² Ibídem.

³⁴³ ARV, Clero, Orde Montesa, Llig. 913, Caixa 2.409.

Front aquesta qüestió, don Joan Crespí de Brizuela, comanador d'Ademús i lloctinent general de l'Orde de Montesa, va ordenar a l'arrendador Simó San Juan, que no pagarà quantitat alguna ni a don Joaquim ni a Gaspar, sota pena de 60 sous i 18 diners.³⁴⁴ El procurador del marquès de Quirra, Alexandre Ripoll, va recórrer la pretensió de Gaspar Basset, però sense massa èxit. Per a fer valdre la sentència del tribunal del Consell d'Aragó, donat que Simó San Juan no va satisfer la quantitat exigida, se va despatxar una comissió de penyora contra l'arrendador, per no haver acudit al dipòsit de la Taula de Canvis, i es van presentar en la casa i mas de Simó. Allí, van fer inscripció dels seus béns i els van vendre per 107 lliures, 10 sous i 3 diners. Com també era arrendador dels fruits i regalies dels drets dominicals, els comissaris es van presentar als camps, on encara estaven trillant el blat, per a cobrar els grans i els drets de molins, així com els del forn i hostal que li pertocaven, fins a completar la suma de les 400 lliures que se devien i no s'havien pagat.³⁴⁵

No obstant, no seria fins l'any 1672 quan realment es van enfrontar judicialment els dos personatges de forma seriosa. En el procés, el marquès de Quirra es va oposar a la publicació de la plica on constaven els testimonis que Gaspar Basset havia fet dur de Sardenya per a testificar, al·legant que aquest instrument havia sigut demanat fora del termini establert, "després d'haver passat 30 dies", no observant-se, per tant, els Furs 32, 33, 34 i 35 del Regne de València, la qual cosa comportava la nul·litat de la prova.³⁴⁶

En la seua rèplica, Gaspar Basset va adduir haver demanat sis mesos de pròrroga, motiu pel qual la plica va ser oberta, però els advocats i procuradors de don Joaquim van detectar noves nul·litats com van ser, entre altres, que el demandant havia de detallar els regnes o llocs d'on procedien els seus testimonis, així com els seus noms, la qual cosa no havia fet, contravenint el Fur 32.

³⁴⁴ *Ibídem*.

³⁴⁵ *Ibídem*.

³⁴⁶ AMV, Biblioteca Serrano Morales , sig. 6.797, C.26.

A més a més, argumentaven que el dia 5 de març de 1668 van presentar la plica davant el doctor Palmas, assessor del veguer de la ciutat de Càller, que es va obrir en el mateix moment; que des d'eixe dia fins el 28 d'abril no se va pronunciar ningú, i el dia 28 se va sol·licitar la presència del procurador del marquès de Quirra en el jurament dels testimonis, però sense comunicar-li quin "jutge ho havia disposat, ni a instància de qui, ni en quina causa, ni dia ni hora". I el mateix dia es van constituir com testimonis el pare Domènec de Sant Francesc, el germà Pere de la Creu, fra Pere Dassí, fra Pere Onnis i fra Amaro Abril. No obstant, el diumenge 29 es van jurar i produir quatre testimonis "*iliciter*" que van ser Josep Àngel Murtas, Aquileu Saba, el germà Bernat de la Passió i Marc Pinna.

El procurador de don Joaquim Carròs de Centelles va denunciar al doctor Palmas com a sospitós, ja que havia acceptat el jurament fora de termini. A més, representava que tot s'havia produït de manera ràpida i que el propi procurador no havia vist els capítols on devia constar la informació dels testimonis; que quatre dels nous testimonis s'havien constituït diumenge, situació que no podia acceptar-se "perquè no es pot jurar en diumenge" i que no hi havia constància de la citació al procurador. Davant aquestes acusacions, el veguer va passar la causa a un altre assessor.³⁴⁷

Per la seua banda, Gaspar Basset acusava al marquès de que els seus testimonis s'havien produït fora de termini i que ell havia declarat un dia després, motiu pel qual defensava que no devien tenir-se en consideració, i suplicava que foren exclosos del procés. A aquesta acusació, el representant del marquès de Quirra i Nules va respondre que dels deu dies de dilació, set havien sigut feriat.³⁴⁸ I com la Reial Audiència va acordar que els 5 dies de fira no se devien computar dins de la dilació del plet, el dilluns dia 9 d'agost es van presentar i jurar els testimonis del marquès, dins del termini legal que acabava el dia 15 d'agost.³⁴⁹

³⁴⁷ Ibídem.

³⁴⁸ Referia que el dissabte 31 de juliol va ser la festivitat de Sant Ignasi de Loyola; el diumenge dia de precepte; el dilluns 2 d'agost la Mare de Déu dels Àngels; el dimecres 4 se va celebrar sant Domènec i el dijous 5 Nostra Senyora de les Neus i, per últim, el diumenge 8 d'agost va ser dia de precepte.

³⁴⁹ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. 6.797, C.26.

D'aquesta forma, com a testimonis a favor de don Joaquim, es van presentar el comte d'Elda, don Pere Boil d'Arenós, baró de Boil i Borriol, donya Francesca de Caspe, vídua de don Galcerà Mercader, i don Pere Ceverio i Valero. Aquests van testificar que coneixien molt bé a don Joaquim i "que si el marqués de Quirra tinguera la més remota possibilitat de que Gaspar Basset fora el seu fill, no ho negaria, més siguent fill espuri i adulterí, i amb el mínim que se desperdicia en sa Casa i grandesa, l'alimentaria i l'acomodaria com als demés criats que el servien". Destacaven que el demandant no havia pogut provar tant sols que era fill espuri i adulterí, motiu pel qual tots l'havien menyspreat. A més, com a tal, el marqués no podia intitular-lo i senyalaven que dotze anys enrere, quan el marqués de Quirra va fer el seu testament no va mencionar a Basset "quan de tots els seus criats se va recordar", prova irrefutable de què no va tractar mai a Basset com a un fill. Senyalaven, per últim, que Gaspar no havia obtingut sentència sobre les prestacions d'aliments, ja que sobre aquestes pretensions se recolzava tot el plet.³⁵⁰

Els doctors que van tractar el cas defensaven que quan un pare negava de forma tan radical la seua paternitat, devia ser veritat. Circumstància a la que afegien que Gaspar Basset, "no se va ficar en la boca provar dita filiació ni ningun dels extrems que als il·legítims els constitueixen", motiu pel qual competia a un jutge mesurar i valorar les diferents declaracions. A més, Gaspar Basset a l'inici del plet no havia aportat cap referència de la identitat de sa mare, fent constar tan sols de forma general que havia sigut "criat i tingut per reputat fill" i a partir d'ahí començaven les seues pretensions.

Segons al·legava, quan el van trobar en les quadres del marqués de Quirra portava uns bolquers "molt hermosos, tan honestos i rics que denotaven ser fill d'un gran cavaller i tant ric com l'il·lustre marqués". Però aquesta afirmació, apart de no ser corroborada per cap dels seus testimonis, va ser contrariada pels que va aportar don Joaquim, els quals van declarar que era cert que l'havien trobat en les quadres del palau del carrer Morvedre, però que estava embolicat en un tros de camisa vella i una mantellina colorada, que dies abans havien vist

³⁵⁰ Ibídem.

estesa en casa de Beatriu la Basseta, i que se va dir en aquell moment que era fill de Victorià Basset i d'una dona del carrer d'Alboraia. A més, Beatriu va testificar que el demandant era el seu nét i que, estant el seu fill Antoni *in articulo mortis* li va preguntar si el xiquet era fill de Victorià a la qual cosa havia contestat que “era tant nét seu com els seus propis fills”. La raó de la suposició de la “Basseta” era que sabia que Victorià tenia relacions amb una dona del carrer d'Alboraia.³⁵¹

Afegia Gaspar Basset, en defensa de la seua intenció, que quan la marquesa vídua donya Jerònima va saber que havien trobat al xiquet va donar grans mostres d'alegria a l'igual que el marquès, demostracions com s'acostumaven a fer quan en una casa tan principal naixia un primogènit. A més senyalava que el van batejar amb uns bolquers molt rics, sent un bateig “muy suntuoso y ostentoso”. De nou, ningun dels seus testimonis va poder verificar aquesta informació, cosa que no va ocórrer per l'altra part, la qual va argumentar que donya Jerònima volia dur-lo a l'hospital i sols va cedir per les súpliques dels seus criats. A més, senyalaven que els padrins del xiquet van ser un escuder i una esclava, situació impensable si realment s'haguera tractat del fill del marquès, i que li van posar uns bolquers ordinaris fets a partir d'un llençol que havia desfet donya Jerònima. No obstant, en aquesta demanda els doctors no van admetre la declaració del bateig, ja que consideraven que era una obligació cristiana quan una persona es feia càrrec d'un nadó.³⁵²

En el que sí van coincidir les versions de les dos parts fou en què el marquès va donar a criar a Gaspar a una dona de Foios, que ho va fer durant tres anys. Però al final d'aquesta ressenya, de nou cada un relatava una visió diferent. Mentre Basset dia que “les demostracions del marquès van ser tant grans com les que se poden fer a un fill”, la dona que el va criar, anomenada Josepa Mercè declarava que qui la va buscar va ser la pròpia Basseta i que, quan li van entregar al xiquet, portava uns bolquers ordinaris i un “faixadoret blanc”.

³⁵¹ Ibídem.

³⁵² Ibídem.

Després, el propi Gaspar, apart de referir com alguns testimonis “haviem sentit al carrer Morvedre que Gaspar Basset seria un bastard del marquès de Quirra” sense proves reals, continuava declarant sobre el tracte dels marquesos a la seua persona. Però els testimonis del marquès de Quirra van replicar que en Madrid va servir en casa del comte d’Albatera i després en casa del notari Jerònim Molina; que durant eixos anys sempre va utilitzar el cognom de Basset i no el de Centelles, i que inclús, quan va servir al doctor Molina, va canviar el seu cognom pel de Ferrer, però no pel de Centelles. El demandant va replicar que havia sigut el propi comte d’Albatera qui li havia desvelat que ell era un Centelles i que el marquès l’havia tingut d’una de les seues criades.³⁵³

Segons va quedar referit en la causa, al llarg del plet Gaspar Basset no va poder verificar ninguna de les conjectures i presumpcions que en els fills il·legítims se requerien per obtindre aliments.³⁵⁴ No obstant això, el plet es va allargar i va continuar inclús després de la mort de don Joaquim Carròs, en 1674. Gaspar Basset es va enfrontar després al duc de Gandia i marquès de Llombai, Pasqual Francesc de Borja i Centelles, hereu i successor del marquès de Quirra i Nules, amb qui pledejaria durant la resta dels anys setanta fins que, per una sentència inapel·lable de 30 d’agost de 1680, va perdre definitivament.³⁵⁵

Sentència impresa del plet entre el duc de Gandia i Gaspar Basset.

³⁵³ Ibídem.

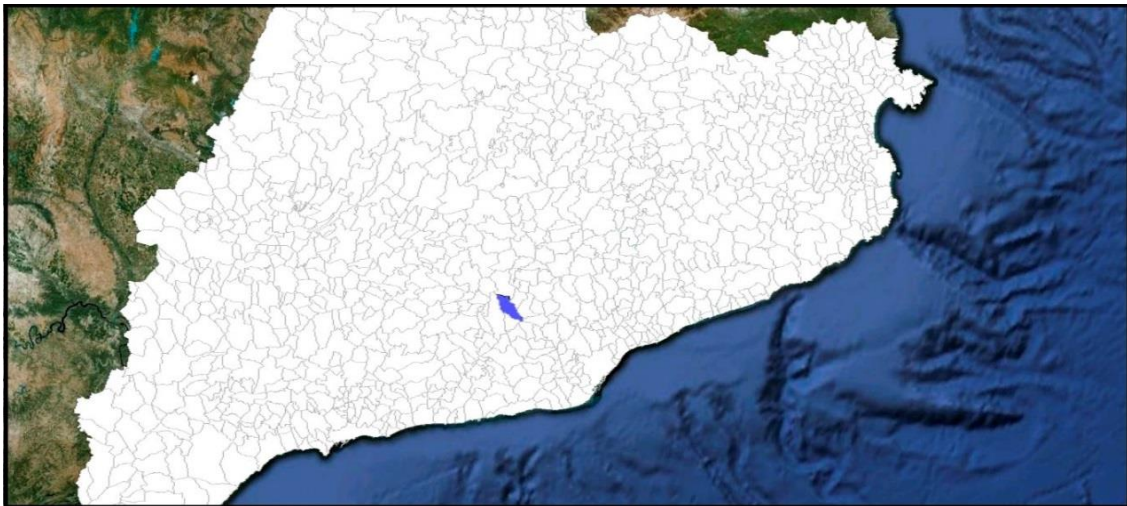
³⁵⁴ Ibídem.

³⁵⁵ Mestre, Francesc, *Sentencia promulgada per lo ... llochtenent per sa Magestat en la religió de Montesa, en lo Regne de Valencia. A consell del noble Don Diego de Scals y Salzede ... a favor del ... Duch de Gandia ... hereu del illustre Don Joachim Carròs y Centelles quondam Marqués de Quirra. Contra Gaspar Basset, que se intitula Centelles. En la causa de pretesos alimentos, que lo dit Gaspar Bassèt demanà al dit quondam Illustre Marqués, suposantse son fill spureo ...*, Ordre de Montesa, València 1681. <https://roderic.uv.es/items/5ccedf97-6451-48fe-bdaf-58d32e4bbf55>

4.5. Els senyorius. Complexitat i problemàtica

El naixement del fill de don Cristòfol de Centelles i Mercader i donya Jerònima de Calatayud i Bou, garantia la continuïtat de la dinastia dels Centelles, i en certa manera la dels Carròs. Si aquest no s'haguera produït, les coses en el marquesat de Quirra, el comtat de Centelles i les baronies de Pierola, Nules i Almedíxer hagueren sigut diferents, canviant la seua història i la seua pròpia evolució, tal i com després va ocórrer. I encara que don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va residir principalment a València i a Càller, amb curtes estades a Nules, i tenia representants i procuradors als seus estats, al menys una vegada en la seua vida aniria a cada un d'ells per a conèixer-los i manifestar la seua possessió.

4.5.1. La baronia de Pierola

La baronia de Pierola es trobava situada dins del districte de la vegueria de Vilafranca del Penedès.³⁵⁶ La primera referència sobre ella està documentada l'any 963, encara que amb la denominació de Apierola. Aquest topònim, d'origen llatí, designa un lloc on eren abundants els eixams d'abelles. Ja en el 998, la documentació corrobora l'existència d'un castell dins del seu terme situat dalt d'una lloma,³⁵⁷ al peu de l'imponent barranc conegut com a Torrent del Duc.³⁵⁸

³⁵⁶ Peguera, Lluís de, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Catalunya*, Barcelona, Base, 1974, p. 132.

³⁵⁷ A partir de referències posteriors s'ha pogut situar el castell de Pierola en el petit turó que s'alça al costat mateix de l'actual mas de Can Palomes.

³⁵⁸ Térmens i Samsó, Josep i Valls i Junyent, Francesc, "Pierola"..., pp. 119-139.

L'any 1057 la comtessa Ermessenda de Carcassona, vídua de Ramon Borrell, va vendre al seu nét Ramon Berenguer, I comte de Barcelona, i a la seua muller, Almodís de la Marca, una sèrie de possessions entre les que es trobava el castell de Pierola, en un acte de capitulació que posava fi a les disputes i enfrontaments que havien mantingut els dos durant llargs anys. Així, el castell de Pierola va pertànyer als comtes de Barcelona fins que, al 1063, Ramon Berenguer I el cedí al vescomte Udalard i a la seua muller Guisla, a canvi del castell de Piera, mitjançant un acte de permuta.³⁵⁹

El desplaçament cap al sud de la frontera del comtat de Barcelona, a mitjan segle XI, conferia a les terres de Pierola una situació més segura, afavorint la repoblació de la zona per camperols procedents de les zones muntanyoses sobre poblades de les rodalies. Aquests pagesos, al cap d'un temps d'ocupar les terres i treballar-les, aconseguirien la seua plena propietat, estant solament sotmesos al poder públic del comte de Barcelona, qui exerciria les seues funcions per mitjà dels seus oficials.

Pierola quedaria baix el vescomtat de Barcelona fins que, l'any 1286, el rei Alfons va concedir a Asbert de Mediona, un dels seus homes de confiança, el títol de I baró de Pierola. Mort aquest, heretà el castell Guillem Durfort, el qual, el 1298, el llegà al seu fill Romeu, mort el 1324. Més tard, els procuradors reials vengueren la plena jurisdicció a Elisabet, muller d'Asbert Durfort, el 1381.³⁶⁰

A banda del senyoriu del baró, hi havia altres institucions que tenien drets sobre les terres de Pierola, com es cas de l'abat de Montserrat, que era senyor de la "quadra" o districte de Malcavaller, situat entre els termes de Piera i de Pierola. També l'abat de Sant Cugat era senyor des del 1233 de la ferreria de Pierola i, per últim, l'església de Sant Pere rebia part del delme de les collites i tota la primícia, tenint, a més, trossos de terra de les quals solament ella era senyora.

³⁵⁹ Ibídem.

³⁶⁰ Ibídem.

Amb el temps, com a conseqüència de les lluites i pactes nobiliaris i la progressiva feudalització, els senyors es van anar apropiant de les terres i els camperols van haver de sofrir la imposició de càrregues i el sotmetiment a un senyor. Prova d'aquesta realitat la tenim a començament del segle XIV a Pierola, on una tercera part de la població estava subjecta a la servitud personal, amb l'obligació de residir en el seu predi i haver de pagar un preu de redempció per abandonar-lo.³⁶¹

Els barons de Pierola cobraven quatre tipus de rendes, les quals eren usos i abusos, jornades de treball, pagaments en espècie i prestacions monetàries. Dels primers, la documentació senyala l'existència d'alguns com eren la cugucia,³⁶² l'eixorquia,³⁶³ la intestia³⁶⁴ i forces i toltes.³⁶⁵ Seguidament es senyalen les jornades de treball a les terres del senyor de forma gratuïta, de les quals a Pierola destacaven "les joves"³⁶⁶ i "els tragins".³⁶⁷ Amb tot, els pagaments en espècie o part de la collita conformaven la majoria de les rendes que percebia el senyor. Finalment, estaven les prestacions monetàries que, a partir del segle XV, van anar convertint-se en habituals. A més de tot açò, els barons de Pierola tenien el dret d'administrar justícia i d'arbitrar en qüestions particulars i públiques.³⁶⁸

Amb les grans pestes del segle XIV, la meitat de la població de la baronia va morir, raó per la qual un gran nombre de masos van quedar deshabitats, les cases es van ensorrar i les terres es van tornar ermes, causant grans pèrdues i preocupacions als seus barons. Per la seua banda, els senyors lluitarien amb tots els mitjans de que disposaven contra el despoblament i la desertització dels seus dominis, ja que significava la pèrdua de les rendes i drets que percebien.

A més, a Pierola, com a la resta de territoris, els pagesos que havien sobreviscut van anar ocupant els masos i les terres veïnes i les van començar a

³⁶¹ Ibídem.

³⁶² El dret del senyor sobre els béns de la dona adúltera.

³⁶³ El dret del senyor a quedar-se amb els béns del pagès mort sense descendència.

³⁶⁴ El dret del senyor a expropiar els béns del pagès mort sense testar.

³⁶⁵ Dret del senyor a forçar i maltractar al pagès arbitràriament.

³⁶⁶ Eren les jornades de llaurar.

³⁶⁷ Eren els jornals de tragar.

³⁶⁸ Térmens i Samsó, Josep i Valls i Junyent, Francesc, "Pierola"..., pp. 120-128.

conrear de nou, sense cap títol de propietat. Front aquesta pràctica, els senyors van reglamentar jurídicament l'ocupació dels masos deshabitats i les terres, exigint els tributs pertinents per la seua possessió. Però més que exigir rendes en espècie, van preferir uns censos fixos en diners, ja que era més segur per a famílies absents del territori, cas de la família Calders, evitant tot el possible el frau.³⁶⁹ Per exemple, entre 1478-1479 i entre 1492-1493, el baró Ramon de Calders va concedir un total de 26 establiments de pagesos, i revisà la tinença de, pràcticament, totes les finques de Pierola.

Els segles XVI i XVII van significar una etapa de transició i canvi en l'organització sòcio-econòmica de la comunitat. Es va anar produint una recuperació econòmica, afavorida en bona mesura amb l'arribada massiva de francesos a Pierola, al temps que el domini dels senyors sobre la baronia i els vassalls va anar adquirint un caràcter més teòric que efectiu.³⁷⁰

Dels Dufort, aquesta baronia havia passat als Calders i després als Ferran. En 1583, el baró Gaspar de Ferran i de Calders va vincular la baronia i, a la seua mort sense fills, va passar a Elisabet Castellana de Mesquita i de Ferran, dona de Joaquim Carròs de Centelles, I comte del Castell de Centelles i VIII comte de Quirra. A la seua mort la baronia de Pierola va passar a mans de la seua filla Alamanda Carròs de Centelles i de Mesquita, com a propietària, mentre que el seu marit, Cristòfol Carròs de Centelles i Mercader, la va gaudir com a usufructuari.³⁷¹ Per la informació que tenim, es de suposar que a la mort de Alamanda, el juliol de 1607, la possessió de la baronia fos qüestionada al marquès de Quirra per la família Calders, a l'igual que va ocórrer al comtat de Centelles amb els Blanes-Carròs.³⁷² Però Cristòfol Carròs de Centelles havia sigut instituït hereu universal de tots els béns de la seua difunta muller i, com a usufructuari, així ho faria en la baronia de Pierola.

El 1620, davant el naixement del seu fill i hereu, Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, fruit del seu matrimoni amb donya Jerònima de Calatayud

³⁶⁹ Ibídem.

³⁷⁰ Ibídem.

³⁷¹ AHPB, Notari Antoni Batlle, Capbreu de Pierola de 1604.

³⁷² Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, pp. 131-132.

i Bou, el marquès de Quirra faria valdre la clàusula del testament de la difunta Alamanda Carròs en la que declarava hereu de la meitat dels seus béns al fill que poguera tindre el seu marit si es tornava a casar.³⁷³ Aquesta clàusula permetria a Cristòfol de Centelles intitular al seu fill com a baró de Pierola.

Ara bé, la mort de son pare el 1624 i la minoria d'edat del jove Joaquim Carròs de Centelles facilitarien a la família Calders, antics propietaris de la baronia i desitjosos de tornar a ser-ho, disputar-li la possessió i intitular-se com a senyors de la mateixa. El principal opositor del ja nou marquès de Quirra seria Ramon de Calders i de Ferran, baró de Segur, oïdor militar de la Generalitat (1622), regent de la tresoreria reial (1629-38) i governador del Principat des del 1639 fins que va haver d'abandonar el país després del Corpus de Sang el 1640. Aquest personatge s'intitularia baró de Pierola i intentaria aconseguir-ho per tots els mitjans possibles, però la clàusula del testament de donya Alamanda ho va impedir i, prova d'açò, es pot observar a l'obra de Lluís de Peguera, publicada el 1632, en la qual quedava referit que Pierola era propietat del senyor de Quirra.³⁷⁴

A banda dels problemes ocasionats per les fams i les pestes que van assotar a la baronia, especialment durant els anys 1640 i 1652,³⁷⁵ el marquès de Quirra i Nules va haver de fer front als possibles fraus per part dels seus vassalls, a les reivindicacions de la baronia per part de la família Calders i als inconvenients de trobar-se amb que, en realitat, en Pierola no hi havia poble ni casa baronial. Eren uns 40 o 50 masos dispersos, amb una església al mig del terme que ni tan sols tenia sagrera. El territori estava travessat per la riera de Pierola, columna dorsal de la baronia, on desembocaven una gran quantitat de torrents, entre els que destacava el Claret. També discorrien per ell dos camins de gran importància, el camí "dels Romeus", que anava de Vilafranca a Montserrat, i el camí "de l'Estela" o "drecera del Coll del Bosc", que, des d'Igualada, conduïa a Barcelona.³⁷⁶

³⁷³ Agrair a Joan Antoni Vicent Cavaller i al Museu de la Vilavella la informació facilitada.

³⁷⁴ Peguera, Lluís de, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts...*, p. 132.

³⁷⁵ *Ibíd.*

³⁷⁶ Agrair a Francesc Valls Junyent la informació aportada i facilitada, així com la seua amabilitat.

A més, en aquell temps, el castell de Pierola es trobaria en un estat ruïnós. També estava abandonada la Torre de Pierola, que era un dels masos més destacats de la baronia,³⁷⁷ situat dalt d'una lloma, al costat del camí "dels Romeus", i que havia funcionat com a mas, com a casa baronial i com a presó - que havia albergat personatges distingits i aristòcrates, així com a fugitius, bandolers i criminals- i que estava deshabitat des de 1639 a causa de la mort de la família Golart.³⁷⁸ Per aquest motiu, el marquès de Quirra no tindria un lloc determinat per a residir, cas d'anar a visitar la seua baronia.

Amb l'esclat de la Guerra dels Segadors en 1640, la situació se veuria alterada per la tensió creixent entre vassalls i senyor, agreujada pel pas de tropes cap a la frontera francesa i, sobretot, pels allotjaments dels soldats, tant de la Monarquia Hispànica com de la francesa. Un exemple el trobem el dia 20 d'abril de 1645, quan els habitants de Pierola van declarar les despeses que els havia ocasionat allotjar a quatre companyies de cavalls i un regiment del cardenal Mazzarino durant una nit.³⁷⁹ A més, els pagesos van haver de fer front a les contribucions especials que se'ls van imposar. Tots aquests elements van desestabilitzar les, ja de per si, pobres economies dels vassalls, així com del propi baró.³⁸⁰

Anys després, la necessitat de diners en metàl·lic per part del marquès de Quirra, la situació de la pròpia baronia i la lluita reivindicativa de Ramon de Calders i de Ferran per la seua possessió, decidiria a don Joaquim Carròs de Centelles a vendre Pierola en una data que no coneixem però que cal situar abans de 1662.³⁸¹ D'aquesta manera, quasi cent anys després, la baronia de Pierola tornava a mans de la família Calders, ara sí, de manera efectiva, i perdia la seua vinculació amb el marquès de Quirra i Nules, Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud. Possessió que en 1689 va passar a Pau Ignasi Castells,

³⁷⁷ La Torre de Pierola apareix citada per primera vegada el 1239.

³⁷⁸ Parcerisas i Valls, Jordi, "La Torre de Pierola" en *L'Hostal*, Revista de l'Ajuntament dels Hostalets de Pierola, Juliol de 2012, núm. 10, pp. 8-9.

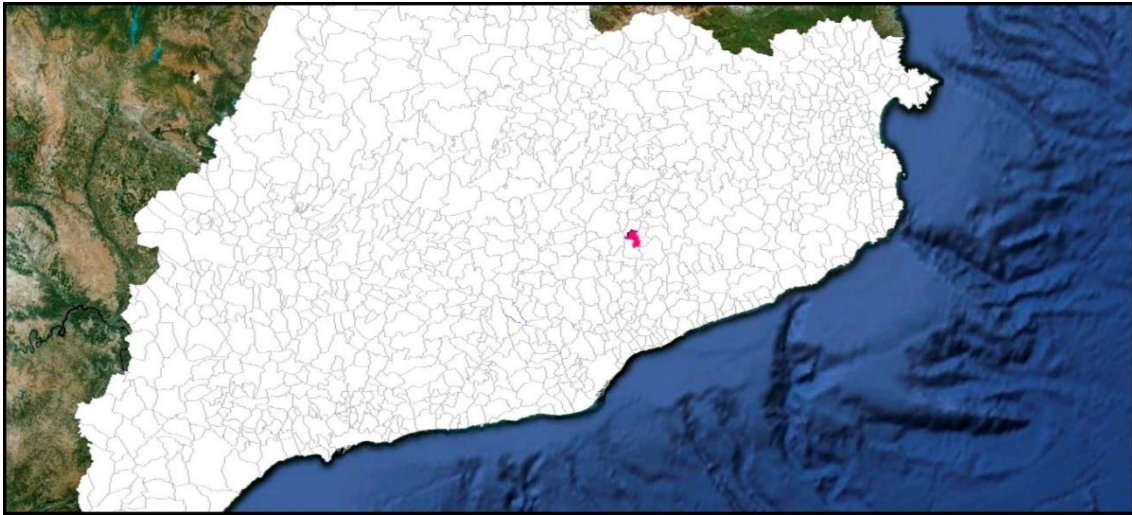
³⁷⁹ Térmens i Samsó, Josep i Valls i Junyent, Francesc, "Pierola"..., pp. 120-128.

³⁸⁰ *Ibidem*.

³⁸¹ Parcerisas i Valls, Jordi, "La Torre de Pierola" ..., pp. 8-9.

també anomenat Pau Ignasi Dalmases, i a la seua esposa, Caterina Ros, els qual compraren la baronia junt al castell de Vilallonga.³⁸²

4.5.2. El comtat del Castell de Centelles

L'altre dels estats catalans del marquès de Quirra i Nules va ser el comtat del Castell de Centelles, que freqüentment apareix nomenat senzillament com el comtat de Centelles. Estava situat dins del districte de la vegueria de Vic i dividit en dos batllies. Una agrupava el nuclis de Centelles, Balenyà, Sant Martí, Sant Quirze Safaja, Bartí i Valldeneu; l'altra, s'encarregava de Sant Andreu de Tona i la Quadra d'Aguilar.³⁸³ Aquesta senyoria era el bressol de la família dels Centelles, d'on els primers barons van prendre el cognom i també el títol que li va ser concedit el 13 de juliol de 1599 a don Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms.³⁸⁴

Cristòfol Carròs de Centelles i Mercader, I marquès de Quirra, descendia dels seus primers barons i es va enfrontar per la successió amb les cosines del seu sogre Joaquim Carròs, les germanes Joana i Violant Carròs. Però, gràcies al testament de la seua difunta muller, va aconseguir guanyar el plet. Ara bé, les reivindicacions i les disputes de les germanes no van cessar. A la mort de Joana Carròs, Cristòfol es va haver d'enfrontar en 1610 al seu fill Ramon de Blanes i

³⁸² Molas Ribalta, Pere, "Els Dalmases i la Guerra de Successió", en *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm.56, Barcelona, 2023, p.416.

³⁸³ Peguera, Lluís de, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts...*, p. 121.

³⁸⁴ <http://heraldicacatalana.blogspot.com.es/2011/05/armas-de-los-titulos-catalanes-xlv.html>

Carròs,³⁸⁵ a la seua germana Violant i la seua filla Joana, que estava boja i es va intitular comtessa de Centelles.

L'any 1620 davant el naixement del seu fill i de la seua segona esposa, donya Jerònima de Calatayud i Bou, la successió es va assegurar, però no seria fins 1622 quan, a la mort de Violant i la seua filla Joana, es va acabar, per fi, el problema. Eixe mateix any Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, fill de Cristòfol, va ser intitulat com a comte del Castell de Centelles.³⁸⁶ Ara bé, al llarg de la seua vida hauria d'enfrontar-se a les pretensions de la família dels Blanes-Carròs per la possessió del comtat.

El segle XVI havia segut verdaderament l'època de la formació de la vila de Centelles baix la tutela i l'espenta dels seus barons i comtes de Quirra, impulsada en bona part per la seua presència a Centelles. No obstant, el segle XVII va ser diferent, consolidant-se les velles institucions, creant altres noves i, molt sovint, enfrontant-se amb els comtes. Un exemple el constitueix la figura del rector, qui era independent del domini del comte.

Per tant, l'església i el cementeri van servir en determinades ocasions com lloc de reunions de caràcter civil, sobretot quan hi havia tensions i dissensions amb el comte. La primera d'aquestes reunions, convocada durant l'etapa del ja II marquès de Quirra i III comte de Centelles, es va produir el dia 10 de març de 1625 al cementeri de l'església de Santa Coloma pels jurats Benet Falgueres i Bernat Pujol, paraires, i Francesc Montana, ferrer. En la reunió van nomenar a Jaume Ballés, paraire de Barcelona, per a que gestionara amb la família del comte les diferències sorgides amb motiu dels arrendaments de la taverna i la fleca.³⁸⁷ El fet que aquesta reunió celebrada per a tractar d'un afer d'interès comú es fera al cementeri i no a la torre del Portal de la Vila, on se realitzaven habitualment, fa suposar que no se comptava amb l'autorització del batlle, el verdader representant del comte.

³⁸⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C. 241, D. 16.

³⁸⁶ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, pp. 131-132.

³⁸⁷ *Ibídem*.

En eixe moment el rector era el doctor Damià Bolló, qui va ser l'encarregat, com era costum a la vila, d'estendre el document d'afers contra el senyor, així com el de les subhastes de la carnisseria, la fleca i la taverna. La raó era que els drets de tallar i vendre la carn, així com de vendre pa i vi, eren antics monopolis senyorials i corresponia al batlle, en nom del baró, arrendar-los i percebre totes les rendes, que se destinaven directament als cofres del senyor. Ara bé, després de la mort del comte Joaquim Carròs, el 1601, i, sobretot, a partir de la mort de la comtessa Alamanda, aprofitant els plets successoris i les reivindicacions sobre el comtat de les diferents famílies que se'l disputaven, els jurats de la vila es van apropiat d'aquests drets, sent ells els qui els arrendaven anualment, anant a parar al Comú de la vila les rendes, que constituïen una bona font d'ingressos.³⁸⁸

L'any 1622 van arrendar a un pagès anomenat Joan Mestre la carnisseria des del dia de Pasqua de 1622 fins el dia de Carnestoltes de 1623,³⁸⁹ la fleca i la taverna li la van arrendar a Antoni Joan Font per 106 lliures.³⁹⁰ Front aquesta situació el doctor Gaspar de Tàpia, procurador general de don Joaquim, va intentar recuperar aquest dret del seu senyor i va prohibir als notaris que actuaren en la seua subhasta, raó per la qual els jurats van acudir al rector de la vila, perquè autoritzés a celebrar-la al cementeri, que era un lloc d'immunitat eclesiàstica.

En aquest sentit, la documentació aporta exemples de que la vila prenia iniciatives pròpies sense comptar amb el comte, ja que ell no residia allí, la qual cosa facilitava aquests desafiaments a la seua autoritat. Per aquesta raó, encara que el comte era coneixedor de tot el que allí ocorria, va tenir, des de ben prompte, greus discussions amb els seus vassalls, que, en més d'una ocasió, es van negar a pagar les fortes tributacions que els exigien els procuradors del comte-marqués de Quirra.³⁹¹

³⁸⁸ *Ibídem*.

³⁸⁹ Aquest arrendament reportava 3 diners per cada lliura de carn venuda, que a l'any s'estimava en un benefici de més de 200 lliures.

³⁹⁰ Pladevall, Anton, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p.142.

³⁹¹ *Ibídem*.

4.5.2.1. Alteracions i revoltes. La rebel·lió de Josep Colobrans

Des de principis de la dècada de 1640, al comtat de Centelles començava a créixer un malestar entre els habitants i el senyor degut a les càrregues senyorials i iniciaven la seua guerra particular amb el marquès de Quirra i Nules. No obstant, quan es va produir el moviment dels Segadors a Barcelona, la població de Centelles es va mantindre pacífica i inclús va ajudar al terç de don Pere Téllez-Girón, duc d'Osuna, per evitar que se trobaren amb els segadors que anaven cap a Barcelona, i els van encaminar per Aragó, segons referia una carta del virrei comte de Santa Coloma, cinc dies abans de ser assassinat. Del que sí que van ser testimonis els centellencs va ser del pas dels soldats, més de cinc-cents homes de Vic i altres poblacions de la comarca, per anar a auxiliar a la ciutat de Barcelona el 27 de desembre de 1640, en resposta a una carta de petició d'ajuda dels diputats i consellers la capital.³⁹²

Ara bé, un dels incidents més greus que es va produir al comtat de Centelles i que va preocupar a don Joaquim Carròs de Centelles fou el moviment que en 1641 va encapçalar Josep Colobrans, un pagès de les seues terres.³⁹³ La causa era l'augment d'impostos que pretenia i reclamava el marquès de Quirra, que afectava fins i tot els delmes eclesiàstics, dels quals ell percebia una bona part per raó de senyoria.

Don Joaquim va denunciar aquest acte de rebel·lia i el veguer de Vic va enviar a Centelles al prebost Pere Joan Roca, el qual acudí amb una tropa de soldats i es va emportar a Colobrans a la presó de Vic.³⁹⁴ Aquesta detenció va provocar un altercat molt greu en Centelles i, el 10 de setembre, els jurats van enviar un representat del síndic als consellers de Vic amb una carta plena de raons "molt desvergonyides". En aquesta se denunciava la detenció i s'amenaçava als de Vic que si no soltaven a Colobrans hi haurien altercats. Al mateix temps, advertia que la població de Centelles estava molt esvalotada i els jurats havien tingut moltes dificultats per evitar un motí contra la ciutat de Vic.

³⁹² Ibídem, p.138.

³⁹³ La família Colobrans era una de les més destacades de la vila de Centelles.

³⁹⁴ Pladevall, Anton, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, pp. 134-135.

En un primer moment, els diputats de Vic van pensar tancar a la presó al correu, però, com venia en nom del síndic, van decidir no fer-ho i li manaren que portara una carta als jurats de Centelles per a que li feren saber el que estava passant en el comtat. Quan els jurats reberen la petició la van complir i van manifestar que havien fet bé en Vic en no empresonar al seu missatger, perquè obviaven així més malestar i disputes en els moments tan complicats que es vivien al Principat. Per la seua banda, els consellers de Vic van advertir als de Centelles que se cuidaren d'alterar a la gent de Vic que transitava pel camí a Barcelona, amenaçant-los amb castigar severament al pres. I tant els consellers de Vic com els de Barcelona van instar de forma immediata a don Joaquim Carròs de Centelles, el qual, fent ús de la potestat senyorial, va nomenar jutge de les seues baronies a un advocat de Vic anomenat Joan Baptista Sanz, qui va anotar aquestes alteracions a la seua crònica.³⁹⁵

L'empresonament de Josep Colobrans i l'altercat que es va produir a la vila de Centelles constitueixen les primeres dissensions clares entre una bona part dels seus vassalls i don Joaquim Carròs de Centelles. Però les coses en el comtat no milloraren, ja que els seus habitants consideraven que la taxa de pagament del delme era abusiva i, en 1642, el propi rector de la parròquia de Centelles, el doctor Damià Bollo, va redactar un memorial titulat *Dificultats del rector de Centelles ocasionades per la resistència dels parroquians en pagar lo delme al comte de Centelles*, que deia així:³⁹⁶

“En la parròquia de Santa Coloma de Centelles se paguen los delmes difformement y a differentes personas; la major part de les terres, a l'il·lustre comte de Santa Coloma de Centelles, per la donació o empeño que de dit terme y fruyts li feren los comtes de Barcelona, y altra part al Rector o Pàrrocho del mateix lloch; aquells se paguen a la setena, y estos a la desena, y dels quins paguen a la setena, després de collectats y fets del comte, donen la tercera part al Rector; los parrochians de Centelles per justes causes y rahons (que.s dediran quan menester sie), pretenen no deuen pagar al il·lustre comte a la setena, sinó a la desena, conforme al rector. Y lo any passat se retingueren y portaren en ses cases, tots los delmes que al comte li tocaven... avent hi costum com hi ha en Centelles de delmar en garba y en los camps, y no havent enviat a delmar aquells a qui tocave àdhuc després de requisats, y avent amonestat moltes vegades los de Centelles al Rector anàs a cercar sa part dels delmes, y no avent-ho fet,

³⁹⁵ Ibídem.

³⁹⁶ Ibídem, pp.136-137.

estan sens gènere de culpa... y per a que consti, més se deu suposar que tingueren orde de Centelles dels senyors Deputats de recullir tots los grans que trobassen en les eres, o en los camps, per no exposar-los al perill de la devastació acostumen a fer-ne los soldats, los quals anaven aleshores entrant en aquest principat...

Y si los de Centelles vuy diguessen que no volen pagar al comte lo delme si no és a rahó de deu hu y no de set hu, per justes rahons que per en assó tenen... no.s podrie pretendre espoli injust... y los de Centelles pagant de set hu com paguen, paguen contra dret y tenen en son favor l'assistència de ell..."³⁹⁷

En origen, els delmes eren eclesiàstics però amb el temps els senyors feudals van anar apropiant-se d'ells. I el més greu d'aquest cas és que en Centelles la proporció no era de deu parts una, sinó de set una. Per eixe motiu, els centellencs no estaven en contra del pagament del dret, sinó contra el pagament abusiu; i en la seua protesta comptaven amb el recolzament del rector. A més, segons l'informe, el comte havia ordenat que tot el gra que trobaren el recolliren per a evitar que els soldats francesos, que estaven entrant al Principat, el devastaren, cosa que va augmentar la crispació dels seus súbdits que van veure com el comte es beneficiava amb aquesta mesura. Per eixe motiu va anar formant-se una resistència contra les ordres de don Joaquim Carròs de Centelles, capitanejada per Colobrans i l'hereu Talladella, de la vila de Centelles, Serratacò, de Sant Quirze Safaja, i altres de la parròquia de Balenyà.³⁹⁸

Davant aquesta resistència, el comte va ordenar al seu batlle i als seus seguidors i amics que segrestaren els béns dels qui se resistien a pagar i el blat segrestat es va portar a la casa del comte pel setembre de 1642. Això va ser causa d'un nou i greu avalot, provocant l'assalt i el saqueig de la casa del comte en Centelles, on estaven tots els béns segrestats. En la lluita entre els revoltats i els oficials del comte va ser mort el paraire Miquel Casanova, un oficial que anava amb el sots-batlle.³⁹⁹ Açò va provocar la ira del marquès de Quirra, qui va voler imposar de nou la seua autoritat i castigar als culpables, iniciant un procés en la vegueria de Vic, en gener de 1643, contra els caps de la revolta. Ara bé, els oficials res pogueren fer contra Colobrans, l'hereu Tallada, Serratacò i els altres principals, ja que havien fugit de Centelles per evitar les represàlies i es

³⁹⁷ Ibídem.

³⁹⁸ Ibídem.

³⁹⁹ Ibídem.

trobaven refugiats a Aiguafreda, on el comte de Centelles i marquès de Quirra no tenia jurisdicció.⁴⁰⁰

Posteriorment, va tornar a tindre problemes en el seu comtat ja que, emparant-se en la situació que es vivia en el Principat i, sobretot, en la llunyania del marquès de Quirra-comte de Centelles, els seus súbdits de Sant Julià de Vilatorrada se negaren a pagar-li el delme dels grans que li pertocaven, tenint disputes amb ells. En una carta del canonge Pau Claris, diputat i president de la Generalitat, als consellers de Vic, de 4 de febrer de 1646, dia així:

“Lo señor comte de Centelles, en tant ben affecta a les coses de la Província, que ha donada la major satisfacció que cavaller hagué pogut donar demunt tot lo temps que ha que dura la guerra deffensiva a son sou, seguint sempre les ordres se li han donats y, per consegüent, mereix dit señor comte ser valgut. Y com hagué representat en lo Consell de Justícia que los particulars dexa vila de Vilatorrada comminen fer-li aprehensió dels grans que té en la vila, y an deliberat que Vostra Magestat procure evitar dites aprehensions y no permeta semblants procehiments. Confiem acudirán a esta obligació. V.ms. que Déu guarde ”.⁴⁰¹

Però en aquesta ocasió no va haver cap revolta antisenyorial manifesta, i la justícia es va situar al costat de don Joaquim Carròs de Centelles, el qual havia complert amb la Generalitat Catalana i el rei.

A partir de 1652, el comtat va començar a patir els allotjaments de les tropes de soldats, el que suposava una forta contribució econòmica, a banda de les molèsties que comportava tindre gent forastera a les seues cases. Aquesta pràctica, aprovada pel marquès de Quirra i Nules, va anar en augment, començant a ser realment penosa, donant inici a fortes tensions a partir de 1667, amb motiu de la Guerra de la Devolució amb França.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Ibídem.

⁴⁰¹ Ibídem, pp. 137-138.

⁴⁰² Ibídem, p.151.

4.5.2.2. La incidència del bandolerisme. Serrallonga i “l'Estudiant Sardà”

Una realitat social estesa per tota Europa al llarg de l'època Moderna, que en Catalunya va afectar de forma molt violenta entre la segona part del segle XVI i les primeres quatre dècades del XVII, va ser el fenomen del bandolerisme.⁴⁰³ A més a més, el Principat es va veure dividit en dos bàndols, els Nyerros, defensors dels drets senyorials, i Cadells, defensors de les ciutats, dos faccions de principis i ideals contraris i confosos que ha generat molts estudis i molts rius de tinta.⁴⁰⁴

Pel que fa al comtat de Centelles, quan l'any 1605 es va crear la Santa Unió o Germandat, encapçalada pels consellers de Vic, per a combatre als bandolers i les seues quadrilles, aquest també es va sumar.⁴⁰⁵ I es que cal tenir en compte que, al costat de les grans bandes, també hi havia xicotetes agrupacions que actuaven en camins i passos escabrosos i per les rodalies de Centelles i el seu terme, matant de vegades a pobres pagesos i menestrals.

Durant els primers quinze anys del segle XVII, sobretot els corresponents al moment del plet posterior a la mort de donya Alamanda Carròs, per les terres de Centelles van passar bandolers com Perot Rocaguinarda, també conegut com Perot “lo lladre” i sobre tot, Gabriel Torrent Trucafort. No obstant això, en eixe temps, el comtat estava en plet i fora de la família que ací tractem i, a més, altres bandolers que actuaren anys després van aconseguir un major renom.⁴⁰⁶ També es va passejar per Centelles, durant la minoria d'edat del comte de Centelles i marquès de Quirra, Joan Sala, famós bandoler català del primer terç del segle XVII, convertit en heroi mític per la literatura romàntica, que va prendre el cognom de Serrallonga. Com es lògic, Serrallonga era perseguit pels homes del comte i per la justícia reial, però també tenia amics i compares que l'ajudaven, l'amagaven i l'alimentaven en ocasions. Un d'aquestos valedors va ser l'amo del

⁴⁰³ Reglà Campistol, Joan, *El bandolerisme català del Barroc*, Barcelona, Edicions 62, 1966, p.9.

⁴⁰⁴ Torres, Xavier, *Nyerros i cadells, bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, pp.18-22.

⁴⁰⁵ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p.139.

⁴⁰⁶ Ibídem, pp. 139-140.

mas de Can Puigxoriguer, el qual estava situat en terres del comte de Centelles i marqués de Quirra.⁴⁰⁷

Per l'any 1628, després d'una escaramussa que tingueren alguns de la quadrilla de Serrallonga amb els germans Boixedes, comissaris reials, per la casa "dita lo Regàs de Arbussies", resultà ferit Pere Sala, germà de Serrallonga, el qual demanà que el portaren a casa de la seua mare, en la vila de Centelles. Allí vivia la madrastra de Serrallonga, Margarida, mare dels seus mig germans Pere, Joan i Segimon, també bandolers i membres de la seua quadrilla. Sembla que, ocasionalment, la partida de bandolers va visitar aquesta masia i el mateix Serrallonga ens parla d'aquest mas:

"E més dich señor, que és veritat que yo coneix molt bé a T. Puigxoriguer de Centelles que té casa en lo terme, lo qual Puigxoriguer és molt amich, fautor y valedor meu y dels demés lladres de la quadrilla y en sa casa (devallant nosaltres per assí avall) feyem cap tots nosaltres y allí nos donave dit Puigxoriguer a menjar y a beurer ab molta amistat y de bona gana ... y en particular me recorda que una vegada, a la que arribarem a la porta picarem en aquella perquè ere de nits y en veurer lo dit Puigxoriguer que ere jo aquí matex, baxà a obrir la porta y jo entrí dins casa y aquí matex nos obrí dit Puigxoriguer lo celler a hont entrarem y allí soparem ...y, mentres que nosaltres sopàvem, lo dit Puigxoriguer se estigué sempre ab nosaltres en dit celler conversant y folgant-se ab mí y ab los demés y de fet ere amich nostre perquè dit Puigxoriguer ere cunyat de Pere y Joan Salas, bandolers de la quadrilla, mos mig germans".⁴⁰⁸

Pel que sembla al llegir el fragment, en aquesta masia de Centelles tenien una bona acollida en el seu camí cap a la Terra Baixa, aconseguint burlar la vigilància del comte de Centelles i als soldats, de manera que va ser també un maldecap dels procuradors de don Joaquim Carròs de Centelles, ja que es va passejar per les seues terres amb total impunitat.

No seria Serrallonga l'únic que faria sentir la seua presència en la zona. Altres bandolers que van córrer per les terres de Centelles van ser els components de la quadrilla de Jaume Masferrer, conegut com "Toca-Son" i "l'escrivanet", però sobretot la de Josep Sardà, més conegut com "l'estudiant

⁴⁰⁷ <http://serrallonga1640.blogspot.com/search?q=puigxoriguer>.

⁴⁰⁸ Ibídem.

Sardà”, que actuaren activament fins el 1640.⁴⁰⁹ Una de les que més va mostrar-se per les terres de Centelles va ser la d’aquest últim, qui probablement era natural d’allí.

Una de les seues actuacions en la vila, i que va ser també motiu de preocupació i de persecució per part dels homes de don Joaquim Carròs de Centelles, fou la protagonitzada el 25 de març de 1635. Enric Prat, sots-batlle de Centelles, que anava pels carrers amb un petit grup de gent armada per prendre aquest bandoler, va tenir un encontre amb ells al carrer Amunt. En la lluita va morir un dels seus oficials anomenat Guillem Travau, i altres dels seus acompanyants van ser ferits. El sots-batlle va cridar “via fos a resistència”, però ningú va acudir a ajudar-lo i els bandolers es van poder escapar per una finestra de la casa d’en Pujades. Com a represàlia, els sots-batlle va iniciar un plet contra tots els veïns del carrer que no van eixir a auxiliar-lo.⁴¹⁰

També hi ha constància d’actuacions de bandolers al comtat tres anys després, en 1638, quan el teixidor Gregori Lleydó va denunciar al batlle Joan Mestre que el dia 6 de desembre tres fadrins armats amb pedrenyals⁴¹¹ havien “fet provocacions i matat gent a l’Hostal del Gall”. Joan Banyeres, amo del mas Banyeres, va denunciar que el vespre de la Puríssima se van presentar en sa casa huit homes armats, que li van demanar sopar “i ell, baix amenaça, els el va proporcionar” i, quan acabaren, se’n van anar sense robar-li res.⁴¹²

Encara que tractats de manera superficial, aquests fets ens mostren que part de les terres del marquès de Quirra van estar plagades de bandolers. Seria aquesta una preocupació i un objectiu a eliminar, que portaria més d’un sobresalt, primer als seus procuradors i després a la seua persona, però que sobretot van ser un malson dels seus representats en el comtat, que van ser realment els que els van perseguir i, en ocasions, es van enfrontar amb ells.

⁴⁰⁹ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p.141.

⁴¹⁰ *Ibidem*.

⁴¹¹ Arma de foc, a manera d’escopeta curta, que s’usava en els segles XVI i XVII i es disparava amb pedrenyera; (*Diccionari Català-Valencià-Balear*).

⁴¹² Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p.141.

4.5.3. La baronia d'Almedíxer

Aquesta baronia, que en l'actualitat pertany a la comarca de l'Alt Palància, està enclavada en la serra d'Espadà, sent un territori molt ric en sureres, pins i carrasques. En 1624 va passar a mans de Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, però, com encara era menor, durant els següents anys van ser la seua mare, el seu procurador general i la resta de procuradors qui es van ocupar de la seua administració. Assolida la majoria d'edat, el fet que la seua vida transcorreguera principalment entre Càller i València va exigir que també diferents procuradors administraren i el representaren en Almedíxer.

El problema fonamental a que van haver de fer front fou la qüestió de jurisdicció plantejada pel senyor de Soneja. El dia 28 de setembre de 1634, el marquès de Quirra va instar davant la Reial Audiència una ferma de dret, contra el comte de Montagut, senyor de Soneja, sobre la “pacífica possessió” en relació a les partides d’Abdorroman, Bruguera i Palomera, pertanyents a la baronia d’Almedíxer, “la possessió dels quals el comte li intentava pertorbar”.⁴¹³ Anys després, el 1661, hagué de fer front a les pretensions del duc de Gandia i altres, si bé una Reial sentència va declarar a don Joaquim com a successor, en la baronia d’Almedíxer, del seu avi Ramon de Riusec, alies Gilabert de Centelles *olim* Jaume Sentllir de Centelles i Martorell.⁴¹⁴

⁴¹³ Chiner, Jaime J., *La Real Audiencia valenciana y el Alto Palancia. Documentos y procesos (1506-1910)*, Segorbe, 2003, doc.467.

⁴¹⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C. 262, D. 3.

Poc abans, en els capítols matrimonials per al tercer casament del marquès de Quirra amb donya Lluïsa de Velasco i Tovar en 1660, el seu cosí i procurador en aquest afer, el III comte del Real, va oferir la baronia d'Almedíxer com a garantia de la satisfacció del dot de la futura marquesa.⁴¹⁵ No obstant això, la comprovació de tractar-se d'una propietat massa hipotecada que, en absolut, podia ser garantia del pagament del dot, va fer abandonar el projecte. És més, fou aquest el motiu pel qual es permutaria aquesta possessió per la del marquesat de Nules.⁴¹⁶

Amb tot, en línies generals, podríem senyalar que la baronia d'Almedíxer va ser una possessió tranquil·la i que no va plantejar excessius problemes a don Joaquim Carròs de Centelles, a diferència d'altres dels seus estats.

4.5.4. El marquesat de la Vila i honor de Nules

Quan Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va succeir a son pare als seus estats, la Vila i Honor de Nules encara era una baronia que comprenia els llocs de Moncofa, Mascarell i la Vilavella.⁴¹⁷ Per conèixer la disposició geogràfica de les diferents viles que formarien el marquesat podríem fer servir la descripció del botànic Cavanilles a finals del segle XVIII:

⁴¹⁵ AHNOB, Frias, C. 404, D. 1-11.

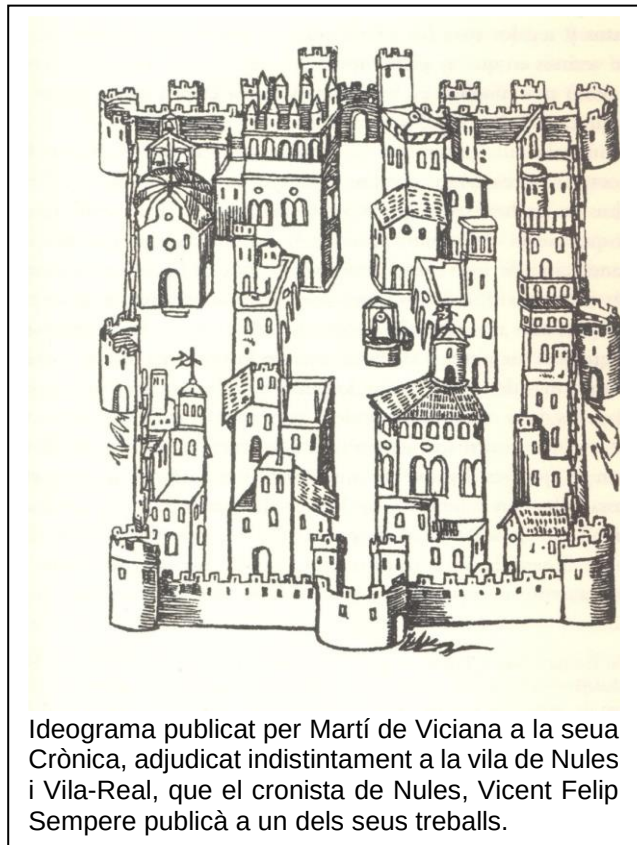
⁴¹⁶ AMV, Biblioteca Serrano Morales, Sig .6.797, C. 22.

⁴¹⁷ Sobre els estudis al voltant del senyoriu, consultar, Bernabé Gil, David, "Quince años de estudios sobre el régimen señorial valenciano en la Edad Moderna", en Esteban Sarasa Sánchez i Eliseo Serrano Martín (coords.) *Estudios sobre señorío y feudalismo: homenaje a Julio Valdeón*, Diputación de Zaragoza, 2010, pp.197-234.

“Nules es la cabeza del marquesado, compuesto por la Vilavella, Mascarell y Moncofa; Vilavella está al poniente de Nules a poco más de un cuarto de distancia, Mascarell al oriente a medio cuarto y Moncofa al sureste a una hora muy corta. El término propio de la villa de Nules tiene de diámetro casi dos leguas; compónese de llanuras que se extienden hasta el mar y puede dividirse en tres suertes: secano, huertas y marjales...”.⁴¹⁸

De Nules indicava que al començament del segle XVII hi havia tres-cents veïns; de la Vilavella destacava que naixien aigües termals en la font anomenada Calda, que servien per a remeiar dolors i malalties; de Mascarell senyalava la seua “preciosa” horta; i de Moncòfar deia que es trobava en una plana tan horitzontal que, amb prou faenes, podien córrer les aigües i relatava que el riu Belcayde era l'enemic insuperable de Moncofa, perquè deixava arenes en els camps i se'n portava la terra vegetal i les collites.⁴¹⁹

Convertit Joaquim en baró de Nules, el seu procurador general, don Gaspar de Tàpia, així com la seua mare, donya Jerònima de Calatayud, van haver de defensar els seus drets front a les pretensions de don Giner Rabassa de Perellós, pare de la difunta donya Brunisenda, qui manifestava els seus drets sobre Nules en virtut del testament de la seua filla. Però aquesta pretensió va fracassar, eixint victoriós don Joaquim en l'any 1625.⁴²⁰

Ideograma publicat per Martí de Vicianà a la seua Crònica, adjudicat indistintament a la vila de Nules i Vila-Real, que el cronista de Nules, Vicent Felip Sempere publicà a un dels seus treballs.

⁴¹⁸ Lacarra, Julio, Sánchez, Ximo i Jarque, Francesc, *Les observacions de Cavanilles dos-cents anys després*, Llibre 2n, València, Fundació Bancaixa, 1995-1997, pp. 34-40.

⁴¹⁹ *Ibidem*.

⁴²⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C. 244, D. 2-14. Durant els anys següents el seu procurador hagué de fer front a conflictes diversos. L'any 1626, el dia 3 de juny, es va publicar una sentència a favor del marquès de Quirra sobre el juí que mantenia amb els creditors del seu pare. El seu procurador general, el doctor Gaspar de Tàpia, va ser l'encarregat de la seua defensa, i va aconseguir que aquests firmaren una concòrdia. [AHNOB, Fernán Núñez, C. 1.099, D. 23.]. Per Reial Sentència de l'Audiència de València el dia 14 d'agost de 1626, es va decretar que a la

El dia 9 de juny de 1636 amb motiu del casament de don Joaquim Carròs de Centelles amb donya Estefania de Montcada i Castro, el rei Felip IV li va atorgar el títol de I marqués de Nules per a ell i els seus descendents,⁴²¹ al mateix temps que li concedia les mercès de gentilhome de la càmera de sa Majestat i de la seua clau dorada, i majordom del seu Reial palau.⁴²²

4.5.4.1. L'administració del senyoriu

Eixe mateix any, el dia 7 de setembre de 1636, davant del notari reial Joan Francesc Andreu, i sent testimonis don Francesc Domínguez, don Nicolàs Lop i don Gregori Bertran, don Joaquim va atorgar poder per a l'administració del senyoriu a Gaspar Tàpia.⁴²³ En el document afirmava que

“por estar, como estoy sirviendo, el oficio de mayordomo del Rey nuestro señor, no pueda por mi persona asistir a la administración, cobranza y demás cosas que se requieran en mis estados y hacer ejecutar y cumplir lo demás contenido como dueño de ellos. Y, por lo tanto, confiando de la inteligencia, prudencia, bondad, fidelidad y experiencia en todo género de negocios del señor doctor don Gaspar de Tapia, arcediano mayor y canónigo de la catedral de Valencia, de mi propia voluntad otorgo y reconozco todo mi poder como se requiera y sea menester a don Gaspar de Tapia, para que por mí y en mi nombre pueda tomar nueva posesión de todos mis estados y, si fuera menester, de ellos tomara prebendas y todos sus derechos y pertinencias. Así, tome posesión, administración y gobierno. Que nombre a quien crea y convenga para la buena administración de la casa. Que también pueda remitir algunas penas de algunos delitos que le tocarán juzgar al propio marqués; cobrar cualquier cantidad, rentas y frutos, censos, arrendamientos, alquileres y toda aquella parte que le tocara; ejercer la

mort de Cristòfol de Centelles havien quedat alguns creditors i en pública almoneda s'havien venut alguns “bienes raíces libres” i que del cabdal seu propi va fer “obligación y depósito del precio en que se vendieron”, a l'igual que d'altres béns mobles “también tasados y que obligaron el depósito de su precio”. Davant açò don Gaspar de Tàpia, com a tutor de don Joaquim, va demanar que suspengueren qualsevol diligència de les que presentaren els creditors, els quals deurien d'acudir a la Taula de Canvis per a cobrar en la forma que els corresponguera i que no tornaren a demanar cosa alguna al marqués don Joaquim pels deutes de son pare. I la sentència així ho va reconèixer, no podent tenir acció sobre Quirra o Nules al ser béns vinculats. A més, també va ser favorable a don Joaquim sobre les demandes del dot de la comtessa vídua de Quirra [BH Q-264].

Uns anys després, en 1631 es va redimir un cens a favor de Gaspar de Tàpia, procurador general del marqués de Quirra [AHNOB, Fernán Núñez, C. 25, D. 36]. L'11 de febrer de 1633 de d'Aranjuez, el rei va concedir un Reial Privilegi al marqués de Quirra, facultant-lo per a que “tomara a censo” 20.732 lliures sobre els estats de Quirra [ARV, Reial Justícia, llibre 793, f. 71, any 1733]. I per eixos anys, es va produir el nomenament del rector de la vila de Nules [AHNOB, Fernán Núñez, C. 262, D. 8].

⁴²¹ *Elenco de Grandezas y títulos nobiliarios españoles...*

⁴²² AHN, Consejos, 22.132, Exp. 10.

⁴²³ ARV, Manaments i Empares, any 1636, llibre 5, ma 50, f. 47.

jurisdicción y hacer frente si había algún pago, según su arbitrio y voluntad. Que también pueda arrendar todos los frutos, rentas, censos, casas, tierras campas, de viña y olivares. Por último, la facultad de nombrar a más procuradores si hiciesen falta y la obligación como defensor de sus bienes”.⁴²⁴

El dia 8 de juny de 1642 el rei Felip IV, des de Conca i per Reial Privilegi, va confirmar a don Joaquim Carròs la jurisdicció criminal, “mer i mixt imperi” de les viles i honor de Nules, Moncofa, Mascarell i la Vilavella, atorgat per Felip III, a favor del seu pare, don Cristòfol de Centelles i Mercader.⁴²⁵

A la mort del doctor Gaspar Tàpia, don Joaquim va nomenar procurador general al notari Vicent Gaçull, qui comptava amb la confiança de sa mare, la difunta donya Jerònima de Calatayud. Però l’any 1646, en conèixer que aquest es trobava delicat de salut, va decidir nomenar a un altre procurador general, escrivint una carta des de Càller, el dia 10 de juny, davant el notari Rafael Bonet, que deia així:

“por cuanto se me ha escrito que Vicente Gasull, nuestro procurador general en el Reino de Valencia, quedaba con tan poca cortesía de su vida que los doctores no se la decían [...] por tanto, el dicho Gasull lo que Dios no quiera, nombro desde luego en su lugar para todas las cosas de aquel reino por mi procurador general como aquel lo era, a Francisco Muñoz, nuestro agente que hoy es en Valencia, al cual durante nuestra voluntad damos para todo el oficio de procurador general y el mismo poder que tenía Vicent Gasull para obrar sin contradicción ni impedimento, cobrar y dar cartas de pago, tomar a cambio sobre el estado de Nules y arrendarle en aquel por el precio que más fuera, y ello por el afecto por el servicio que siempre ha prestado a su casa. Que defienda y haga frente a todas las pretensiones que puedan salir contra nuestra casa, y la facultad para poder nombrar a todas las personas que creyera o le hiciesen falta”.⁴²⁶

Però aquest nomenament va suposar un fracàs, ja que sembla que Francesc Muñoz va utilitzar el càrrec per al seu profit i, en assabentar-se, el marquès de Quirra el va revocar, redactant una altra carta el dia 21 de juliol de 1646, novament des de Càller, en la qual constituïa i nomenava a un nou procurador.⁴²⁷

⁴²⁴ Ibídem.

⁴²⁵ Felip Sempere, V i Garcia Edo, V, *Privilegios y concesiones...*, doc.54.

⁴²⁶ ARV, Manaments i Empares, any 1646, llibre 5, ma 45, f. 19.

⁴²⁷ ARV, Manaments i Empares, any 1646, llibre 5, ma 43, f. 37.

“el marqués de Quirra i Nules constitueix i ordena com son procurador.... a Mathias Pedròs, habitant en la present ciutat de València, per a que en son nom propi pugui i dega demanar, exigir, rebre, cobrar i haver de prendre de Francesc Muñoz, notari públic de la ciutat de València, tot lo que deu de l'arrendament de la constitució de la escrivania del marquesat de Nules, que son 95 lliures. I també el que se deu a sa senyoria de les ternas de Rusafa, del que li donaran notícia los procuradors generals de dita. Les quals coses arrendades, cobrar dins dels dies i plaços establerts i son 273 lliures, que són de 10 reals cada lliura. I això a conte per a d'ell i la seua muller Jerònima Sanz, a compte del compliment dels 500 escuts que sa senyoria ha promès pagar segons sons capítols matrimonials, en poder del *quondam* Pere Agustí Pintor, notari públic.”⁴²⁸

Finalment, per a solucionar definitivament aquests problemes, el dilluns 20 d'agost de 1646, des de la ciutat i castell de Càller, don Joaquim va nomenar procurador general del marquesat de Nules a don Constantí Cernesio, veí de València i baró de Parcent,⁴²⁹ davant el seu amic i notari Joan Baptista Buraña, i en presència dels testimonis don Joan Rodrigo de Castro, Dídac Jacint Medda i Ignaci Natter.⁴³⁰ En el document, el marqués conferia al baró de Parcent – a qui manifestava tenir gran estima i sentir-se agraït- poder sense limitació alguna, per a que “dispose, ordene i mane com poguera la persona del dit il·lustre marqués”.⁴³¹ Amb aquesta finalitat, li atorgava potestat per a cobrar, administrar i governar, nomenar oficials, capbrevar, prosseguir i concloure qualsevol plet, nomenar ministres o procuradors per a l'administració dels seus estats⁴³², així com “prendre a canvi pel marquesat de Nules, la quantitat en dit poder contingut, per a pagar els drets en Madrid del despatx del títol de marqués de Nules”.⁴³³

El 29 d'agost d'eixe mateix any don Joaquim i donya Beatriu, de forma conjunta i davant el notari Joan Baptista Buraña, van ordenar al seu subprocurador, Francesc Muñoz, que poguera destinar fins a 25.100 reals de plata doble per a pagar el títol de marqués de Nules, i que se posara en contacte amb el seu amic “el de Medina del Campo”, perquè aquest realitzés les gestions

⁴²⁸ Ibídem.

⁴²⁹ San Ruperto Albert, Josep, “De comerciants a “grandes” de Espanya...”, pp. 253-272.

⁴³⁰ ARV, Manaments i Empares, any 1646, llibre 5, ma 46, f. 17.

⁴³¹ Aquest agraïment podria deure's a haver-lo assabentat de les accions del seu antic procurador Francesc Muñoz.

⁴³² El baró de Parcent seria ratificat a l'any següent com a procurador general del marquesat de Nules.

⁴³³ ARV, Manaments i Empares, any 1646, llibre 5, ma 46, f. 17.

pertinents. Com a testimonis, van firmar Joan Rodrigo de Castro i Jacint Dídac Medda.⁴³⁴

Anys després, el 28 de juliol de 1654, des del castell de Càller don Joaquim va nomenar procurador general a don Antoni Joan de Centelles, cavaller de l'hàbit de Calatrava, membre del Consell de sa Majestat i "son regent en lo regne de València". I també nomenava com a procuradors als seus cosins don Ximen Pérez de Calatayud, comte del Real, i a don Alfons de Calatayud, del Consell de sa Majestat en la ciutat de València.⁴³⁵ En el document feia constar aquests nomenaments com:

"populats a estes coses absents... per a que en nom i per part del dit il·lustre senyor constituent, puguen legar, comentar, prosseguir i acabar, i de dit efecte, deduir totes e qualsevol causes, així principals com apelatòries, actives o passives, mogudes o movedores entre el dit il·lustre senyor constituent... defenent, de una part, i altres qualsevol persones, col·legits i singulars i comunitats, agents o descendents de la part altra, per qualsevol raons, drets, títols o causa i, en particular, sobre la pretensió i causa que lo il·lustre marquès d'Aitona té en la Reial Audiència de València, vers e contra lo dit il·lustre marquès de Quirra, en raó del dot que la il·lustre quòndam donya Estefania, muller que era en primeres núpcies del dit senyor constituent..."⁴³⁶

En definitiva, el marquès de Quirra donava poder als seus procuradors, per a que pactaren la resolució del plet que mantenia amb els germans de la seua difunta primera esposa, i es comprometia a no revocar l'acord al que arribaren. A més, senyalava que, si havia de fer algun pagament, el satisfaria a Càller, i acabava prometent més avant que acceptaria les resolucions adoptades, tot i compromentent-se a no revocar-les.⁴³⁷

La realitat fou que durant eixa dècada els conflictes entre la vila de Nules i el seu procurador van ser freqüents, ja que en diferents aspectes topaven els drets de la vila amb les pretensions del seu senyor.

⁴³⁴ ARV, Manaments i Empares, any 1646, llibre 5, ma 53, f. 29.

⁴³⁵ ARV, Manaments i Empares, any 1656, llibre 3, ma 30, f. 1.

⁴³⁶ *Ibídem*.

⁴³⁷ *Ibídem*.

4.5.4.2. El litigi pel dot de donya Estefania i la concòrdia final

Pel que respecta al plet que mantenia don Joaquim amb els seus cunyats Guillem, Ramon, Caterina i Maria Magdalena de Montcada, germans de la seua difunta primera dona, el dia 31 de novembre de 1658 es va redactar una concòrdia entre les dos parts davant el notari Eusebi Bonavides.⁴³⁸

En ella, donya Caterina de Montcada, en nom propi i com a procuradora del seus germans, referia que s'havien acordat uns capítols matrimonials entre el marquès de Quirra i donya Estefania de Montcada el 3 de mars de 1636; que la seua difunta germana havia aportat un dot per valor de 76.168 lliures i que per la seua seguretat, mitjançant relació de don Pere Sanz signada el 14 de febrer i 6 de març de 1637, se li havia concedit la possessió i tenuta de les viles de Nules, Mascarell, Moncofa i la Vilavella. Continuava argumentant que el 21 de juny de 1638 va morir donya Estefania deixant una filla anomenada Caterina Carròs de Centelles, la qual va morir pocs dies després i que, succeïdes aquestes dos morts, els hereus de donya Estefania, els germans Montcada, interposaren un plet al marquès de Quirra i Nules, adduint que la filla de donya Estefania “va nàixer abans del part ordinari, pretenent que aquest part va ser abortiu i no vital” i, per tant, el marquès de Quirra havia de restituir-los la mitat del dot.

Front aquests arguments, don Joaquim Carròs de Centelles defensava que se li devia la llegítima dels béns de la seua filla Caterina, per haver nascut a temps i de part natural; haver sigut batejada i haver viscut catorze dies, sobrevivint alguns d'ells a la mort de sa mare. A més, senyalava que encara se li devien els interessos del dot de donya Estefania, els quals devia cobrar dels hereus de la seua dona, per haver-se dotat a sí mateixa i perquè li havien de restituir totes les despeses fetes en pagar els drets d'expedició dels privilegis reials de les mercès que se van constituir en part de dot, en haver-se obligat donya Estefania a donar els despatxos necessaris per a dites mercès. Per últim, sol·licitava que se li pagaren totes les quantitats que havia aportat en satisfacció dels deutes de la seua dona i dels seus hereus.⁴³⁹

⁴³⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.1578, D.16.

⁴³⁹ Ibídem.

Per la seua banda, els seus cunyats reiteraven que el part havia segut abortiu i que, encara que haguera sigut natural, donya Estefania va redactar el seu testament el dia 20 de maig de 1637 davant el notari Joan de Amburgo en la vila de Madrid, deixant un llegat de major quantitat que la que podia disposar, instituint hereu al marqués de Quirra, el qual va repudiar l'herència. Es més, segons els Furs del Regne de València el naixement de la filla invalidava el testament en quant a la llegítima i el pare sols podia succeir-la en la "vice-legítima" -tercera part de la llegítima- i que les altres dos parts, per haver mort en infantil edat, els correspondrien als hereus mes pròxims de l'arrel, en aquest cas els seus oncles don Guillem Ramon, donya Maria Magdalena i donya Caterina de Moncada.⁴⁴⁰

Així les coses, per tal de resoldre definitivament el plet, el 28 de juliol de 1654, des de Càller, el marqués de Quirra va nomenar com a procuradors a don Antoni Joan de Centelles, cavaller de l'hàbit de Calatrava, membre del Consell de sa Majestat i als seus cosins don Ximén Pérez de Calatayud, comte del Real, i don Alfons de Calatayud, del Consell de sa Majestat en la ciutat de València.⁴⁴¹ Aquestos, considerant els debats, qüestions i despeses que anaven a ocasionar-se en aquests plets, així com el seu èxit dubtós, finalment van transigir i, en nom de don Joaquim Carròs de Centelles, van redactar una concòrdia amb donya Caterina de Montcada, en nom propi i com a procuradora dels seus germans i amb el consentiment del seu marit don Lluís Guillem de Montcada, príncep de Paternó i virrei de València, resident al castell de Dènia en la forma següent.⁴⁴²

Al dot inicial de 76.168 lliures se li descomptaven 3.581 lliures 5 sous i 9 diners, (en concepte de 300 lliures pel soterrament de la marquesa; 2.288 lliures i 12 sous pel que li devia donya Estefania a Joan Francesc Andreu i 992 lliures, 13 sous i 9 diners per la mitat de les partides pagades per les despeses de les mercès). D'aquesta manera, quedaven com llegítima 72.586 lliures, 14 sous i 3 diners, important la tercera part d'aquesta quantitat -per "raó de la llegítima i patrimoni de Caterina Carròs de Centelles, la seua filla per haver-la sobreviscut"-

⁴⁴⁰ Ibídem.

⁴⁴¹ ARV, Manaments i Empares, any 1656, llibre 3, ma 30, f. 1.

⁴⁴² AHNOB, Fernán Núñez, C. 1578, D. 16.

24.195 lliures, 11 sous i 5 diners. D'aquesta, en raó de la "vice llegítima" de la seua filla li tocarien al marqués de Quirra 8.065 lliures, 10 sous i 5 diners. Per tant, quedaven en líquid per a restituir 64.521 lliures, 3 sous i 10 diners, a les quals s'havien d'afegir les 3.581 lliures 5 sous i 9 diners, que, per despeses per a traure la llegítima, s'havien descomptat prèviament. En conseqüència, el marqués tindria l'obligació de restituir als seus cunyats la quantitat de 68.102 lliures, 9 sous i 7 diners.

Una vegada resolt aquest punt, se va acordar entre les parts que el marqués restituiria la mitat d'aquesta quantitat, que ascendia a 34.051 lliures, 4 sous i 9 diners, de forma prompta. Però senyalaven que d'elles se devien "desfalcar" 10.573 lliures, 19 sous i 6 diners (en concepte d'interessos de diversos llegats, el soterrar de la marquesa i alguns deutes seus) quedant com a quantitat a restituir pel marqués la suma de 23.477 lliures 5 sous i 3 diners, que pagaria cedint els drets d'un llegat de la seua sogra, donya Margarita d'Alagó, valorat en 12.000 lliures, a més d'altre llegat que havia deixat a donya Estefania el seu avi, Gastó de Montcada, valorat en 7.000 lliures. La resta, que sumava 4.477 lliures, 5 sous i 3 diners, se comprometia a satisfer-les en quatre pagaments: en el primer, que se faria efectiu el 24 de juny de l'any 1659, abonaria 1.000 lliures; en el segon, a satisfer el 24 de desembre de 1659, altres 1.000 lliures; la resta se distribuïria en dos pagaments el 24 de juny i el 24 de desembre de 1660, per valor de 1.238 lliures, 12 sous i 7 diners cada un d'ells.

Se pactava també que l'altra mitat del dot, 34.051 lliures, 4 sous i 9 diners, se pagaria després de la mort del marqués de Quirra, carregant-se un cens d'arrendament de propietat de 19.051 lliures 8 sous i 1 diner. Per a la satisfacció de les restants 15.000 lliures - que també s'haurien de pagar després de la mort de don Joaquim en diners efectius- s'hipotecarien les cases, camps i alqueries que el marqués posseïa en el carrer Morvedre de València.⁴⁴³

⁴⁴³ Ibídem.

4.5.4.3 El plet per la pressa de possessió de Nules per donya Lluïsa

Durant la dècada del seixanta don Joaquim hagué de fer front al nou plet que es va produir a partir de 1664, quan donya Lluïsa va prendre la possessió del marquesat de Nules, com a garantia del seu dot, ja que la baronia d'Almedíxer, que era el que havien fixat com aval, es trobava hipotecada per diferents deutes i no constituïa cap seguretat per al dot i les arres.⁴⁴⁴ Però front a aquest fet, don Antoni Joan de Centelles, del Consell de sa Majestat en el Regne de Nàpols; don Joan Pertusa, cavaller de l'hàbit de Montesa, i don Vicent Sanz Tolsà, en l'any 1666, van iniciar un plet reclamant diversos drets particulars.

Efectivament, el procurador del marquès, per a major seguretat del dot, havia hipotecat la baronia d'Almedíxer, però sobre aquesta hi havia altres creditors anteriors, els quals tenien segrestades totes les rendes i fruits dominicals, emparats per un segrest reial, el que suposava que no podia servir com a tal garantia. Per eixe motiu, el marquès de Quirra va decidir donar-li la possessió del marquesat de Nules amb tots els seus drets.⁴⁴⁵ Però quan va despatxar els poders, el Consell de la vila va respondre que la Reial Audiència, a petició del generós Sebastià Pertusa Bonastre, els havia ordenat no donar la possessió a persona alguna.⁴⁴⁶

No obstant això, defensava el marquès de Quirra que, pertanyent l'estat i marquesat de Nules a la seua família des de l'11 de maig de 1581, els Furs li permetien hipotecar i alienar part dels béns vinculats. És més, representava ser habitual al regne de València prometre a la futura esposa - com a garantia del pagament del dot- la possessió d'algun lloc amb totes les seues preeminències, honors, prerrogatives i emoluments dominicals. Al·legava també que donya Lluïsa tenia dret a que li asseguraren el seu dot i arres i, en aquesta conformitat, s'havia establert a les capitulacions entregar-li la possessió d'alguns dels seus

⁴⁴⁴ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 22.

⁴⁴⁵ Sobre aquestes accions consultar: García Fernández, Máximo, "Resortes de poder de la mujer en el Antiguo Régimen: atribuciones económicas y familiares", en *Studia Historica Moderna*, nºXII, 1994, pp.235-250.

⁴⁴⁶ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 22.

béns, la qual cosa havien intentat impedir els col·litigants, a excepció del comte d'Anna.⁴⁴⁷

Però en aquest punt els demandants tenien poc que discórrer i menys que fundar, ja que la dona té dret contra l'home en força de "la imperial constitució" i contra els béns vinculats. Per tant, si els col·litigants pogueren impedir aquesta possessió per part de la marquesa, "seria infructuosa la autèntica quant al que va disposar l'emperador Justinià". A més, el marquès de Quirra senyalava que si açò no fora ja suficient, ell com a posseïdor⁴⁴⁸ podia donar la possessió sense que els demandants pogueren revocar-ho ni impedir-ho, com ho demostraven els legistes. I, per últim, deixava constància que donya Lluïsa no pretenia la possessió del marquesat com a successora d'ell, sinó com a garantia del dot.

Per totes aquestes raons, el marquès de Quirra i Nules suplicava que s'ordenara als justícies, jurats i altres oficials i demés vassalls del marquesat de Nules que donaren possessió a donya Lluïsa amb totes les qualitats, circumstàncies i prerrogatives que s'acostumaven a donar, entre les solemnitats de les quals se incloïa el jurament i homenatge de fidelitat que havien de prestar.⁴⁴⁹ A este respecte, els demandants senyalaven que aquest acte de jurament no era possible ja que el marquesat no podia ser de dos senyors distints, declaració front a la qual, el Consell senyalava que la vila sí que havia volgut donar-li la possessió a donya Lluïsa, com va demostrar un document del 29 d'agost de 1664.

Altra de les oposicions que van presentar contra donya Lluïsa els col·litigants va ser l'acusació de no haver constituït cap dot, que el marquès no hauria cobrat res i que, per tant, no podia hipotecar els béns vinculats. Però don Joaquim va destacar que cap d'ells tenia dret per a impedir-li aquesta disposició sobre els seus béns, ja que ell tenia la causa legítima i, per a desmentir-los, va presentar la carta de pagament on se reconeixia que havia cobrat del marquès del Fresno⁴⁵⁰ el dit dot.

⁴⁴⁷ Ibídem.

⁴⁴⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, "¿Dotar de estabilidad a la nobleza? ...", pp.331-333.

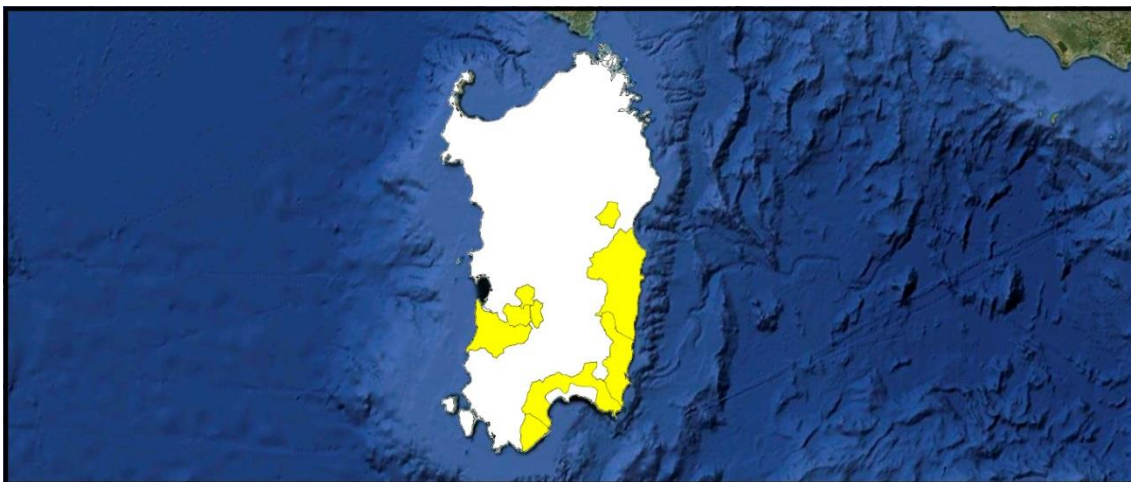
⁴⁴⁹ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 22.

⁴⁵⁰ Referent a aquesta família veure: Fernández Nadal, Carmen M., "El poder de las damas: las

Els demandants encara van pledejar i presentaren diverses acusacions i suposicions, totes les quals van ser desmuntades pel marquès de Quirra, qui va considerar la pretensió d'aquells "infructuosa i intempestiva", sense cap dret real, motiu pel qual confiava en què la justícia se pronunciara al seu favor.⁴⁵¹ Finalment, la sentència publicada por Gaspar Mascaró el 12 de juny de 1668 va resultar favorable a la pretensió de don Joaquim⁴⁵².

4.5.5 El marquesat de Quirra

En succeir al seu pare en l'any 1624, Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud es va convertir en el segon marquès de Quirra i en un dels nobles més poderosos i rics de l'illa de Sardenya. El marquesat de Quirra estava compostat per una sèrie de castells, viles, ciutats, baronies, judicats i encontrades, que, durant els segles anteriors, els Carròs havien anat aconseguint, bé per mèrits de conquesta a partir del 1323, per donacions reials, com per matrimonis i unions familiars.

Els territoris que posseïa a Sardenya eren la baronia de Sant Miquel, que estava composta per dos departaments; el departament del mateix nom, que comprenia Sant Miquel, Assemini, Selargius, Sestu, Settimo San Pietro i Uta; i el

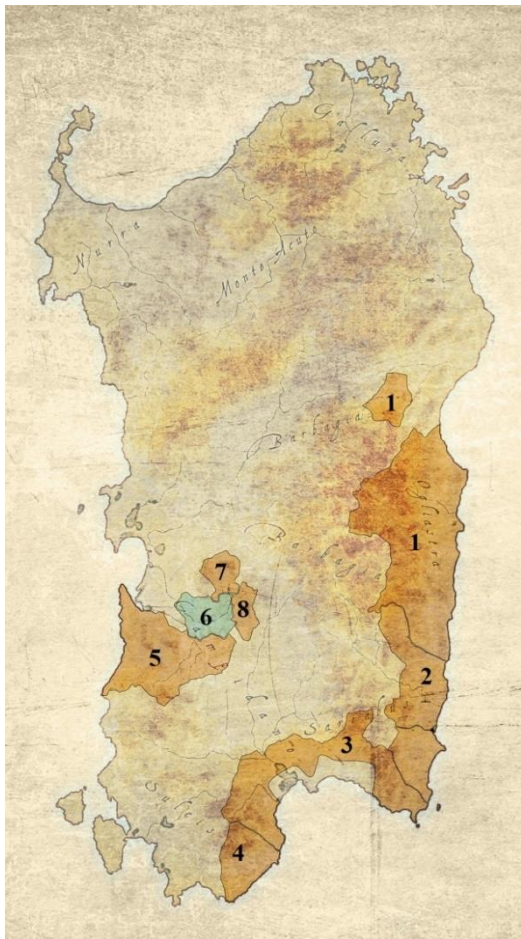
marquesas del Fresno y la condesa de Chinchón en tiempos de Carlos II", en *Autoridad, poder e influencia: mujeres que hacen historia*. Vol.2, Fundación Española Investigación Historia de las Mujeres, 2017, pp. 97-114. I Fernández Nadal, Carmen M., "La familia del segundo marqués del Fresno, entre la embajada y el Consejo de Estado (1633-1713)" en *Familias, poderes, instituciones y conflictos*, 2011, pp.185-198.

⁴⁵¹ AMV, Biblioteca Serrano Morales sig. 6.797, C. 22.

⁴⁵² AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. A-13/39, volum 37.

departament de Sinnai on figuraven les viles de Sinnai, Burcei, Maracalagonis, Carbonara i Villasimius. La baronia de Pula que estava formada per Sant Giovanni di Pula, Domus de Maria, Marfetano i Sant Pietro di Pula. Altra baronia era la de Uras, la qual circumscrivia a sant Nicolò Arcidano, Terralba i Uras, i la baronia de Monreal, dividida en dos departaments, que eren el de Montangias, amb les viles de Gonnosfandiga, Arbus i Guspini; i el departament de Monreale, que el formaven Pabillonis, Sant Gavino Monreale, Bonorsili i Sardara.⁴⁵³

Després estaven les encontrades, les quals eren la de Parte Montis, amb les seues viles i llocs de Forru Collinas, Gonnoscodina, Gonnostramatza, Masullas, Mogoro, Morgongiori, Pompu, Simala i Silis, la encontrada de Parte Usellus que estava formada per Ales, Bannari, Curcuris, Escovedu, Figus, Gonnosnò, Ollastra Usellus, Pau, Usellus, Zeppara. I la encontrada de Marmilla

compresa per Baratili, Baressa, Gennuri, Lunamatrona, Pauli Arbarei, Setzu, Siddi, Sini, Turri, Ussaramanna, Villanova Forru.

Estats del marquesat de Quirra:

- 1. Judicat d'Ullastret**
- 2. Departament del Sarrabus**
- 3. Baronia de sant Miquel**
- 4. Baronia de Pula**
- 5. Baronia de Monreale**
- 6. Encontrada de Parte Montis**
- 7. Encontrada de Parte Usellus**
- 8. Encontrada de Marmilla**

454

A més, estava el departament del Sarrabus, amb els seus territoris de

⁴⁵³ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, pp.182-183.

⁴⁵⁴ Imatge treta de: <http://www.google.es/imgresbiw=1024&bih=616&tbnid=xD5xQ9BICgpuPM&imgrefurl=http://www.icavalieridellecolline.it/storiaterritoriomarchesatodiquirra&docid=twq4kPu4vERJZM&imgurl=http://www.icavalieridellecolline.it/storiaimmaginimarchesatoQuirra.jpg&w=1061&>

Muravera, Villaputzu, Sant Vito, Perdasdefogu, Quirra i Colostrai i, per últim, el judicat d'Ullastret, compost per Arzana, Bari, Baunei, Elini, Gairo, Girasole, Ierzu, Ilbono, Lanusei, Jerzu, Arbatax, Tartenia, Loceri, Lotzorai, Oliena, Osini, Talana, Tortolì, Triei, Ulassai, Urzulei, Villagrande i Villanova Strisaili.⁴⁵⁵

Apart de tots aquests territoris, el marquès de Quirra també tenia cases, palaus i patronats de capelles, com eren “lo cap de l’altar major” de l’església del convent de San Francesco di Stampace, i la capella de Sant Bernardí, en la mateixa església i molts altres béns.⁴⁵⁶

A més, era senyor de “todas las pesqueras, ríos, coralinas, puertos secos y puertos marítimos, cazas y bosques; señor y castellano de los castillos de San Miguel, Mon Real, Quirra, Pula y Barumel; mantenedor de la Torre del Cortellas de Pula y Fuerte de Arbataix... ..Señor de las Capitanías de Ullastre y Ures, y Potestaria de Mon Real. Señor del feudo Toba y del feudo de Bralio y de los Castillos de Mutmani, de Garifa de Belopolio, de Manles, de san Minato y de Aquilano”.⁴⁵⁷

A Sardenya la major part del territori era de jurisdicció senyorial i per damunt d’aquest món destacaven unes poques famílies que controlaven grans extensions. Aquests grans llinatges, com ara Mandas, Gandia, Quirra, Villasor... eren comuns a Sardenya i València, raó per la qual tenien dret a assistir a les reunions parlamentaries d’un o altre territori. No obstant, el fet de no acudir personalment a les reunions dels diferents Braços no significava que la seua influència i el seu poder no es feren sentir, tant a nivell intern de l’Estament com en les relacions d’aquest, així com del conjunt del Regne amb la Monarquia.⁴⁵⁸ De fet, els cinc grans feus de l’illa eren, en primer lloc el propi marquesat de Quirra, seguit del ducat de Mandas, el comtat d’Oliva, el marquesat de Villasor i el marquesat d’Orani.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, pp.182-183.

⁴⁵⁶ AHNOB, Osuna, C.248, D.25(L.S.), 1.

⁴⁵⁷ AHNOB, Osuna, C.241, D.18(L.S.), 1.

⁴⁵⁸ Guia Marín, Lluís, *Sardenya. Una història pròxima*, Afers, Recerca i pensament 64, València, 2012, p.91.

⁴⁵⁹ [Http://www.orani.it/relazione-meyerhoff.php](http://www.orani.it/relazione-meyerhoff.php)

Ara bé, apart de títols i possessions, també va heretar diversos plets.⁴⁶⁰ En novembre de 1625 el nou marquès de Quirra ja va haver de fer front a un plet amb la comtessa vídua de Quirra, quan comptava tan sols cinc anys.⁴⁶¹ Donya Maria Anna de Pinós i de Fenollet va despatxar uns executors al Consell Suprem d'Aragó el dia 4 de novembre de 1625, per a executar les sentències arbitrals en favor seu i contra el difunt Cristòfol de Centelles i ara continuava l'execució contra don Joaquim. A aquesta demanda també es va oposar don Giner Rabassa de Perellós, qui, a més, disputava els béns de la baronia de Nules i se presentava com creditor en ells i en l'herència del marquès. Per aquest motiu havia pretès que no feren cap auto de notificacions. La comtessa vídua va al·legar que hi havia una concòrdia establerta entre ella i el difunt don Cristòfol, però que aquesta no havia sigut firmada pel marquès, per haver faltat abans de fer-ho.⁴⁶² Aquest plet i demandes s'allargarien en el temps.

En agost de l'any 1644 don Joaquim va haver de fer front al plet del marquès de Moya, qui, basant-se en el testament de donya Alamanda Carròs, la primera esposa, pretenia la meitat de les possessions del marquesat de

⁴⁶⁰ Un dels plets en què es va veure immers el marquès de Quirra i Nules va ser una causa que se remunta a seixanta anys enrere. En l'any 1660, l'apotecari Joaquim Fontana va demandar a don Joaquim per uns deutes no satisfets al seu pare. Al procés, com a fill i hereu del difunt Miquel Fontana, sastre, demanava al marquès de Quirra, com a successor de don Joaquim Carròs, VIII comte de Quirra, que li pagara la quantitat de 959 lliures, 8 sous i 1 diner com a capital, més els interessos d'aquests "conforme diu estat liquidat en diferents previsions". Justificava aquesta pretensió en virtut del testament del difunt comte de Quirra, redactat el dia 8 de gener de 1601 en Barcelona, davant el notari Antoni Batlle, on el comte reconeixia deure a Miquel Fontana eixa quantitat en concepte de robes i vestits. Aquest deute es va allargar durant tota la primera meitat del segle XVII en diversos processos, donant-se una sentència per part del doctor Rubí i Coll en 1612 que condemnava a donya Maria Anna de Pinós i Fenollet, a don Gilabert Carros i de Centelles *olim* Cristòfol, així com a la baronia de Nules. I ara, Joaquim Fontana li sol·licitava al marquès 3.600 lliures i 5 diners, ja que com a ell havien arribat els béns del comte, ell era qui devia de respondre. No obstant, don Joaquim va al·legar el mateix que el seu pare va fer anys enrere. En aquesta declaració, Cristòfol afirmava que ell havia succeït al comte Joaquim, era cert, però que ho havia fet en base a la disposició dels seus capítols matrimonials amb donya Alamanda Carròs, motiu pel qual no estava obligat en determinats béns del seu sogre. A més, defensava que "mort el donador antes de la donataria, com a faltant la condició no pogué lo donador transmetre cosa a son hereu, sinó solament se pogué considerar aleshores ab dit comte, la facultat de nomenar hereu i succesor" però no béns ni deutes d'eixe tipus, que eren posteriors als referits capítols matrimonials. Aquest memorial va ser publicat el 5 de juny de 1660, i presumiblement, Joaquim Fontana es quedara en els seus deutes per cobrar i sense veure cap maravedí ("*Pleito Marqués de Quirra y Nules Conde de Centellas por deuda de vestidos y ropas*" en <http://www.todocoleccion.net/ano-1660-pleito-marqués-quirra-nulles-conde-centellas-por-deuda-vestidos-ropas~x27993424>).

⁴⁶¹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 928, núm. 72.

⁴⁶² *Ibidem*.

Quirra.⁴⁶³ El marqués de Moya va voler fer valdre els drets successoris de don Ramon d'Oms, mencionat al dit testament, presentant-se com a hereu seu. No obstant, aquesta pretensió no fructificaria, perquè el testament de Ramon d'Oms, redactat el 3 d'agost de 1590, contravenia aquesta pretensió, ja que contradeia el testament d'Alamanda Carròs dictat el dia 16 de juliol de 1607. Per tant, si el marqués de Moya volia optar al marquesat de Quirra, hauria de renunciar al seu marquesat. I per això es va decretar la següent sentència:

“Sàpiguen en tots els llocs que al marqués de Moya li s'ha denegat la seua successió als estats de Quirra, perquè estan fora de la llei i accions carents i en totes les instàncies se sobstenen dubtes sobre el dit marqués de Moya”.⁴⁶⁴

Altre problema derivaria del fet que els marquesos de Quirra -donat que havien deixat la seua plata per a que el virrei se servira d'ella per a la defensa de Càller contra les naus franceses i encara estava en el seu poder-⁴⁶⁵ a fi d'obtindre diners en efectiu, van decidir vendre unes viles de la seua baronia de Sant Miquel. Aquestes eren Sinnai, Burcei i Maracalagonis. Les van vendre el dia 31 d'octubre de 1647 a un mercader de Càller anomenat Benedetto Natter, especificant que ho feien per a mantindre sa casa i tindre recursos en metàl·lic,⁴⁶⁶ pel preu de 100.000 lliures sardes.⁴⁶⁷

Ara bé, aquesta venda la van realitzar els marquesos sense el permís reial, i això suposaria un altre dels plets que, al llarg de la seua vida, haurien d'afrontar, i que s'allargaria indefinidament. La venda no va ser acceptada per la Corona, que va procurar invalidar l'acte de compravenda. Uns anys després, el 13 de juliol de 1653, Benedetto Natter va vendre estes tres viles pel mateix preu, es a dir, 100.000 lliures sardes, i amb la clàusula “que dins d'un any havia d'obtindre el permís reial”, com si es tractés del primer comprador, a don Agustí

⁴⁶³ Agrair a Joan Antoni Vicent Cavaller i al Museu de la Vilavella la informació facilitada.

⁴⁶⁴ *Ibidem*.

⁴⁶⁵ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A.1647, Exp.18: Memorial del marqués de Quirra...

⁴⁶⁶ En este temps el marqués de Quirra sol·licitaria al rei el títol de duc d'Ales, capítol que abordarem més endavant, i per tant també necessitava diners.

⁴⁶⁷ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p.74.

Martin. Els marquesos de Quirra van aprovar aquesta venda i s'obligaren a demanar el permís reial elevat una súplica al Consell d'Aragó".⁴⁶⁸

Aquesta clàusula en la nova venda, així com la promesa dels marquesos, venia exigida perquè el Consell d'Aragó havia dictat sentència sobre la primera venda de les viles, el dia 3 de juliol de 1653, refutant el permís reial per aquesta primera venda, ja que altres persones havien interposat un plet, al·legant el seu dret de successió al marquesat, donat que don Joaquim no tenia fills. Per aquest motiu, els marquesos van recórrer la sentència.⁴⁶⁹

Uns anys després, el dia 8 de març de 1658, davant del secretari Joan Baptista Carnicer, al castell de Càller, don Lluís Carròs de Centelles, olim Joaquim i donya Beatriu de Saavedra, van redactar una carta d'arrendament de les rendes civils de l'estat de Quirra per dotze anys a don Agustí Martin.⁴⁷⁰ La carta deia així:

"De nuestro buen grado y cierta sciencia en todos los mejores día, modo, forma o manera y razón y derecho, permite y más puede y debe valer por tiempo y espacio de 12 años a partir de enero de 1659 hasta enero del año 1670, damos por carta y título, orden de arrendamiento y poder al noble don Agustín Martín, señor de las villas de Sinnai, Burcei i Maracalagonis, y si algo le ocurriese a él, pase dicho arrendamiento a sus herederos y sucesores, le conferimos el arrendamiento de las rentas civiles de nuestro estado de Quirra, ... como son feudos, rohadías, portadías, derechos de vino, (...) carcellarias, leña del castillo de Quirra, de ovejas y puercos y colmenas, herbajes y otras pasturas, y arrendamientos de saltos y qualquier otra renta civil perteneciente a dicho estado de Quirra, así como las suyas que tienen situada en la ciudad y castillo de Càller, excepto los aposentos donde está la curia, el bajo que cae adonde esta hoy nuestro mayordomo Vicente Herbás, nuestro caballerizo Francisco Marini y Vinchenso Pernichiario, nuestro guarda-ropa en la sisterna y corral de abajo, que queda a disposición de los dichos marqueses. Todo lo demás de dicha casa, con almacenes de trigo queda y quedará por dicho noble Martín por el término de 12 anyos".⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Ibídem.

⁴⁶⁹ Ací tenim la constància que en estes dates el seu fill i hereu, Antioco Manuel Carròs de Centelles ja hauria mort, ja que si no fora així, no podrien haver candidats per a succeir al marquès per davant del seu fill.

⁴⁷⁰ ARV, Manaments i Empares, any 1660, llibre 2, ma 13, f. 41.

⁴⁷¹ Ibídem.

Aquest arrendament se pactava des del dia 1 de gener de 1659 a l'1 de gener de 1670 i, a més de les rendes civils de l'estat de Quirra, incloïa quasi tot el seu palau de Càller, a excepció d'unes dependències reservades per als marquesos, cas de residir allí, així com altres estances ocupades per servidors seus. El preu d'aquest arrendament era de 13.000 escuts de deu reals de moneda sarda cada any, 32.500 lliures sardes, i estava disposat de la següent manera. En primer lloc, l'arrendador havia de pagar totes les càrregues que comportava dit estat, així com tots els censos, obres pies, rendes vitalícies, sous dels regidors, procuradors dels plets, carcellers, soldats i demés, en els terminis corresponents; despeses que s'elevarien a uns 5.000 escuts.

En segon lloc, don Agustí Martín pagaria als marquesos, que residirien a València, 2.000 escuts, sense cap tipus d'interès, per als seus aliments, que eren 2.000 reals de a huit en plata repartits en partides mensuals, a raó de 166 reals de a huit més casa en València. Altres 4.000 escuts, dels quals se pagaria l'interès a raó del 9 per cent de 2.000 d'eixos escuts al marquès de Palmas, així com el 8 per cent dels interessos de la quantitat que importaren les partides de censalistes de les pensions endarrerides fins el dia que començava l'arrendament, en el cas que els marquesos de Quirra foren condemnats a pagar dits censos. La resta dels 4.000 escuts podria embossar-se'ls don Agustí a compte del cens principal d'11.000 escuts.

Per la seua part, l'arrendador don Agustí Martín, a compte de les 100.000 lliures que pagava per la compra de les tres viles de Sinnai, Burcei i Maracalagonis, adquirides al mercader Benedetto Natter en 1653, baix l'aprovació dels marquesos de Quirra, se comprometia a pagar-li les 100.000 lliures a don Joaquim per la compra i, fins a satisfer el deute, li entregava com a garantia les tres viles al marquès.

Per últim, dels 2.000 escuts que quedaven, més les sobres dels 5.000 escuts que hi havia estipulats per a les pagues ordinàries de la casa, s'havia de fer previsió per a pagar a la comtessa vídua de Quirra, donya Maria Anna de

Pinós i de Fenollet 8.000 escuts que se li devien.⁴⁷² D'aquesta manera, els marquesos van aconseguir diners en metàl·lic, així com llevar-se preocupacions durant un temps, i continuar satisfent els seus deutes i pagaments de forma puntual.

Ara bé, a l'estiu d'eixe any de 1658 donya Beatriu moriria en Càller, possiblement a conseqüència encara de la pesta mediterrània, deixant viudo a don Joaquim per segona vegada. En 1659, aprofitant la firma de la concòrdia entre els seus cunyats, el marquès d'Aitona i donya Caterina de Montcada, així com la fi del virregnat del duc de Montalto, tornaria a València, abandonant Sardenya per última vegada.

Una de les últimes accions que el marquès de Quirra va portar a terme al final de la seua vida respecte als seus estats sards, va ser la concessió d'uns capítols de gràcia al judicat d'Ullastret, per a les totes les viles, llocs i vassalls, tant de la planura como de la muntanya. Aportava d'eixa manera certes millores, mantenint les relacions contractuals a un dels primers territoris que havien obtingut els seus avantpassats.⁴⁷³

En Sardenya solament se coneixen dos capítols d'aquesta classe, un concedit per don Jaume Artal de Castellví a la vila de Manrribio i l'altre per don Luis Carròs de Centelles, olim don Joaquim, a favor del judicat d'Ullastret.⁴⁷⁴ Després del pagament d'un donatiu de 15.000 lliures sardes, el marquès de Quirra va concedir aquests capítols de gracia en 1669, en els quals va incorporar uns ajustos sobre els fixats el segle anterior, estipulant que els càrrecs electius devien reservar-se per als naturals i no per als forasters naturalitzats. No obstant, degut a la seua absència de l'illa, els referits capítols van ser firmats a València el 1671.

⁴⁷² Ibídem.

⁴⁷³ Murtas, Fr Agustin, *Auto de decretacion, loacion y aprobacion de capitulos de gracia otorgados por el illustre marqués de Quirra y Nules, conde de Centelles, a favor del Jusgado de Ullastre ...*; Quirra, Emprenta de Santo Domingo, 1739.

⁴⁷⁴ Toda i Güell, Eduard, *Cortes españolas de Cerdeña...*, p.74.

4.6 Serveis a la Corona en la dècada de 1640 i compensacions reials

Com els seus avantpassats, Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud es va distingir pel seu suport a la Corona des de molt jove. La primera notícia que tenim de la seua presència en l'escena política el situa al Parlament que en 1631 va presidir en Sardenya el virrei don Jerònim de Pimentel, marquès de Bayona, fins a la seua mort aquest mateix any. Per a continuar-les, Felip IV va atorgar comissió a don Gaspar Prieto, bisbe de l'Alguer i governador interí de l'illa. Posteriorment, en 1632 s'encarregaria de presidir-les el nou virrei, marquès d'Almonacir, concloent-se en 1633. En aquestes es va plantejar la qüestió d'on devien reunir-se els membres de l'Estament Militar, així com l'administració i la guàrdia de les torres que defensaven les costes. A més, van votar un donatiu de 80.000 escuts anuals per a la Corona.⁴⁷⁵ Per la seua part, el marquès de Quirra va concedir 5.000 ducats de plata.⁴⁷⁶

En 1636, els administradors del marquesat de Quirra van respondre a la crida a les armes, feta pel virrei per a la defensa de l'illa, enrolant als seus vassalls per a fer front a les tropes franceses i, en 1637, quan els francesos van desembarcar al port d'Oristà, les tropes del marquès de Quirra també van estar presents lluitant contra ells, fins obligar-los a una retirada deshonrosa per a la seua terra.⁴⁷⁷ La següent ocasió en què ens consta la participació del marquès de Quirra i Nules seria a principis dels anys quaranta al Parlament de Sardenya presidit pel virrei, el duc d'Avellano, una reunió en la que el monarca no estava disposat a fer concessions fins a la seua conclusió. Al respecte, en 1642, Felip IV escrivia al duc d'Avellano que:

“De las mercedes que he resuelto hacer habéis de estar advertido que ninguna se ha de executar sino concluyéndose el Parlamento, y asimismo con calidad de servir con algo por ellas cada uno de los interesados, y el beneficio que resultare desto ha de convertirse, como lo tengo resuelto y entenderéis por otro despacho, para la leva de cavallos que he mandado encargar al marquès de Laconi, con que me ha de venir a servir; y habéis de procurar adelantar lo que sea posible sirviendo con dinero o con cavallos los interesados, ajustándolo a la calidad de las personas y de las mercedes,

⁴⁷⁵ Ibídem, pp. 21-22.

⁴⁷⁶ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

⁴⁷⁷ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona...*, pp. 395-399.

y avisándome en particularidad lo que resultare desto para tenerlo entendido”.⁴⁷⁸

Don Joaquín no va voler deixar l'oportunitat i va concedir 2.000 escuts i 100 estarells de gra per al sustent de l'exèrcit.⁴⁷⁹ D'altra banda, la celebració d'aquest Parlament va propiciar l'enfrontament entre don Blasco de Alagón i Roig, marqués de Villasor, i don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud per l'ostentació de la primera veu del Parlament, distinció que, per territoris, li correspondria al marqués de Quirra, a l'igual que l'havien tinguda els seus avantpassats, però que, per influència i residència a l'illa, aconseguiria finalment el marqués de Villasor. Aquest fet va enfurir a don Joaquim, el qual va decidir marxar de l'illa i tornar a València.⁴⁸⁰

Cal tindre present que l'Estament Militar es componia dels nobles i senyors que tenien un feu en l'illa, dels militars que servien en les seues milícies i dels ciutadans rics que posseïen grans propietats territorials, encara que no tingueren títols de noblesa. Era la seua primera veu el noble de major categoria i més antiguitat, encara que açò va anar canviant amb freqüència perquè molts titulars es van traslladar a Espanya. Els seus principals membres eren els ducs de Gandia i Mandas, els marquesos d'Orani, Quirra, Villasor, Laconi, Villacidro i Palmells, Villarios, Soléminis, Albis, Terralba, Montemayor i Mores, i el comte de Sant Jorge. A més dels anteriors títols, es convocaven amb l'Estament Militar els militars i cavallers dels dos caps de Càller i Sàsser.⁴⁸¹

No seria aquest l'únic escenari d'actuació de don Joaquín. Altra de les circumstàncies en què el marqués es va distingir i va prestar suport a la Monarquia va ser en la Guerra dels Segadors.⁴⁸² En aquest context, atenent a la petició del rei de contribuir a la necessitat que tenia l'exèrcit reial en Catalunya,

⁴⁷⁸ Toda i Güell, Eduard, *Cortes españolas de Cerdeña...*, p.33.

⁴⁷⁹ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marqués de Quirra...

⁴⁸⁰ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, pp. 72-73.

⁴⁸¹ Toda i Güell, Eduard, *Cortes españolas de Cerdeña...*, p.25.

⁴⁸² Molts nobles van armar per compte propi dos companyies d'infanteria, així com finançaren compra de farratge per a les tropes que estaven en el principat, atenent a les demandes del comte-duc d'Olivares. Manconi, Francesco, ““Para los reales exércitos de su magestad”. La aportación de la noblesa sarda a las guerras de la monarquía hispánica (1626-1652)”, en *Pedralbes, Revista d'Història Moderna 28-II*, Universitat de Barcelona, 2008, pp.235-236.

feta a través de don Basili de Castellví i Ponce, va prestar un servei de 600 estarells de forment.⁴⁸³ I en resposta a la carta que el rei li va enviar el dia 2 de setembre de l'any 1640, don Joaquim va servir amb 500 estarells de forment.⁴⁸⁴ Com escriuria en 1651 en la seua obra Juan Baptista Buraña, amic del marquès de Quirra i Nules, referint-se a la Guerra dels Segadors, don Joaquim,

“en las primeras sublevaciones de Cataluña en que además de los socorros de tierra, remitió por mar dos galeras muy bien armadas que partieron del puerto de Càller con considerable dinero, oro y plata con que los catalanes fueron reducidos a la debida obediencia de Su Majestad”.⁴⁸⁵

En compensació per aquests serveis a la Corona, el dia 8 de juny de 1642 Felip IV, des de Conca i per Reial Privilegi, li va confirmar la possessió de la jurisdicció criminal, mer i mixt imperi de les viles i honor de Nules, Moncofa, Mascarell i la Vilavella, atorgat per Felip III, a favor de son pare, don Cristòfol de Centelles i Mercader, baró de Nules.⁴⁸⁶

Posteriorment, responent a la cèdula que Felip IV li va enviar el 12 de setembre de 1642, on l'assabentava de les dificultats en què es trobava el duc de Cardona en França⁴⁸⁷ i li demanava que l'ajudara, el marquès de Quirra va acudir amb 15 soldats preparats, uniformats i llestos a costa seua.⁴⁸⁸ També en la dècada dels quaranta, don Joaquim va oferir al rei en Madrid 1.000 escuts, que va canviar en ducats de plata davant “las apreturas de Cerdeña”, que serviren per a que el regent de Sardènia, Ferran de Azcón, poguera pagar les lleves de soldats.⁴⁸⁹

Encara més, en el context dels enfrontaments entre la Monarquia Hispànica i França, en particular de les expedicions i atacs dels francesos als

⁴⁸³ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

⁴⁸⁴ Ibídem.

⁴⁸⁵ Buraña, Dr. Juan Baptista, *Batalla peregrina entre amor y fidelidad ..., con portentoso triumpho de las armas de España, exemplar obediencia de la fidelissima ciudad y pueblo de Napoles ...*, Madrid, 1651, p.85.

⁴⁸⁶ Felip Sempere, V i García Edo, V, *Privilegios y concesiones...*, doc. 54.

⁴⁸⁷ S'ha de tenir present que en aquests anys en Europa estava tenint lloc la Guerra dels 30 anys.

⁴⁸⁸ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

⁴⁸⁹ Ibídem.

diferents estats dels Àustries, un dels llocs afectats va ser l'illa de Sardenya, i en bona part el port d'Oristà.⁴⁹⁰ En una d'aquestes incursions de les naus franceses, durant el virregnat del duc de Montalto (1644-1649), el propi marquès de Quirra, davant la petició personal d'auxili del virrei, qui li va donar llicència per a alçar lles de soldats i nomenar caps, va acudir en la seua ajuda amb 590 soldats. A més, com en les arque reials no hi havia diners, don Joaquim li va enviar "la seua plata per a que se servira"⁴⁹¹ i quan, segons referia el propi marquès, "el francès amanecí a vista de Càller", ell va ser el primer que va assistir al virrei i amb una pica, com "un particular soldado", va lluitar fins que va partir l'armada.⁴⁹²

4.6.1. La sol·licitud del títol de duc d'Ales i la concessió de l'hàbit de Montesa

El naixement del seu fill i hereu, Antioco Manuel Carròs de Centelles i Saavedra, en gener de 1646,⁴⁹³ fruit del seu segon matrimoni amb donya Beatriu de Saavedra, va fer pensar a don Joaquim Carròs de Centelles que havia arribat el moment de fer servir els seus mèrits per tal de sol·licitar al rei que li atorgara, per a ell i els seus descendents, els títol de duc d'Ales, una de les ciutats dels seus estats sards. Amb aquesta intenció, i per evitar al duc de Montalto, amb qui començava a tindre forts enfrontaments en l'illa, en l'any 1647 va partir junt a la seua família a Madrid. Ja en la Cort, el dia 7 de desembre va presentar un memorial en el que deixava constància dels serveis propis i dels seus avantpassats a la Monarquia, així com la seua activa participació en la Guerra dels Segadors a Catalunya per tal de reduir i acabar "amb els rebels".⁴⁹⁴ El memorial començava així:

"Señor. El marquès de Quirra y Nulles, conde de Centelles, dice que ha benido a esta Corte a suplicar a vuestra Magestad le hiciesse merced de honrar su cassa con título de duque de la Ciudad de Ales, que posee en el reyno de Çerdeña, solo con la confianza de conseguir esta gracia de vuestra Magestad, por la antigüedad, lustre y relebantes serviçios de ella, que

⁴⁹⁰ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón...*, pp. 396-399.

⁴⁹¹ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

⁴⁹² *Ibíd.*

⁴⁹³ Guia Marín, Lluís, "La guerra di successione spagnola...", p.192.

⁴⁹⁴ AHN, Cancillería. Registro sello de Corte, Consejos, 18.826, A. 1647, Exp.18: Memorial del marquès de Quirra...

teniendo por benemérito al supplicante desta gracia, será servido de haçersela pues, demás de sus servicios, ha ofreçido aora el de diez mill escudos de plata por este Consejo. Y assí supplica a vuestra Magestad le haga esta merced en consideración de lo dicho. Y si no hay disposición para mereçerla de presente, sea de su Real servicio el mandárselo advertir para que suspenda las instançias, pues de qualquier manera ha de estar a los reales pies de vuestra Magestad, con el reconoçimiento que pide su sangre y obligaciones”.⁴⁹⁵

Al document feia constar el fet de tenir privilegi d’immemorable possessió d’eixir dels seus estats amb la seua bandera desplegada y la seua gent amb les armes alçades, per la porta anomenada Cavanès, en el raval de Càller -on estava el seu escut d’armes- a la part del Regne de Sardenya que volguera, i tornar fins la dita porta amb les armes alçades i les banderes desplegadas.

A més, ressaltava la qualitat, noblesa i antiguitat de sa Casa, així com les raons d’afinitat i consanguinitat real que havia tingut i mantenia amb les Cases Reals d’Aragó i Castella. A partir d’ahí representava diversos privilegis i mercès que els monarques havien concedit als seus avantpassats. Començava amb una mercè de desembre de l’any 1325 que concedia a Berenguer Carròs, el qual es va casar amb donya Teresa Gombaldi, germana de donya Teresa d’Entenza, del mer i mixt imperi en l’estat de Quirra. Seguia amb altre privilegi d’1 de juny de 1439 i mercè de 1.500 florins d’or de renda real de virrei i capità general del Regne de Sardenya al comte de Quirra, amb motiu del seu casament amb donya Leonor Enríquez, filla de l’Almirall de Castella don Alfonso Enríquez.

Remarcava, així mateix, la seua condició de cap de les dos nobles famílies dels Carròs i dels Centelles, “a qui, en totes les ocasions, han fet mercès dels majors honors els sereníssims reis d’Aragó, avantpassats de Felip IV”⁴⁹⁶ i feia una relació dels Carròs més il·lustres a remarcar, segons la seua opinió. Començava amb el primer de tots que hauria passat junt a l’emperador Carlemany, de qui ressaltava el seu valor i el fet que el propi emperador el va armar cavaller. Després nomenava a don Pere Ximénez Carròs, que va participar junt al rei Jaume I en la Conquesta del Regne de València. Seguit de don Francesc Carròs, qui va ser almirall de l’armada reial de l’infant i va participar en

⁴⁹⁵ Ibídem.

⁴⁹⁶ Ibídem.

la conquesta de Sardenya, i pel seu valor i les seues accions l'infant Alfons li va concedir el 18 de febrer de 1324 tot el Judicat d'Ullastret, amb les seues vint i dos viles i castells. Continuava amb el fill de l'anterior, don Berenguer Carròs I, qui va defensar l'illa amb l'ajuda d'altres nobles genovesos, motiu pel qual l'infant el va casar amb una germana de la seua dona, i li va fer entrega de les viles de Selarjus, Palmas, Sexto, Separafi, Villanueva de san Basilio; més avant, de les de Septimo, Sinay, Germis, Siurgus; i posteriorment de les de Hutra, Aremini, l'insigne Castell de Sant Miquel i Bombey. El següent era el fill d'aquest, també anomenat don Berenguer Carròs II, qui va ser conseller de Guerra en els regnes de Sardenya i Sicília i, pels seus serveis a la Corona, el rei Pere IV li va concedir el títol de comte de Quirra i capità general de les illes de Còrsega i Sardenya. El seu successor va ser el seu gendre don Berenguer Beltran Carròs, qui s'havia casat amb la seua única filla donya Violant Carròs. Després parlava de don Berenguer Carròs III, de Jaume Carròs de Centelles, de don Nicolau Carròs, que va ser virrei de Sardenya i a qui Alfons el Magnànim li va concedir el privilegi de poder convocar als militars i nobles del Regne assistit pel governador o el procurador reial.

Passava després a la família dels Centelles, respecte a la qual don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud tornava a senyalar que ell era el seu cap en eixe moment i feia una relació dels qui considerava els més significats representats. En aquest cas, partia de don Clotaldo de Crao, a qui l'emperador Carlemany havia concedit el castell de Centelles a Catalunya motiu pel qual hauria pres el nom de Centelles per a ell i els seus descendents i successors. Seguia la relació amb don Gilabert de Centelles, de qui destacava el fet d'haver segut governador de Mallorca en temps de Pere el Cerimoniós; don Bernat de Centelles, senyor de Nules; Francesc Gilabert de Centelles, comte d'Oliva, per acabar amb don Cristòfol (Carròs) de Centelles, el seu pare, a qui Felip III havia concedit el títol de marquès de Quirra en 1604 pels serveis a la Corona. A més, reafirmava que el valor més gran dels Centelles era el haver servit als seus reis en totes les ocasions.

Una vegada mencionats els seus avantpassats, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud feia constar el propis serveis al rei, seguint l'exemple dels

seus. Referia les seues successives noces, els serveis a Felip IV en les diferents Corts, conflictes i penúries, ja mencionades, que va patir la Monarquia, principalment en la dècada dels anys quaranta,⁴⁹⁷ per acabar representant que,

“y en consideración de tan relevantes servicios y los que el suplicante espera añadir, a imitación de sus progenitores, y de la antigüedad y lustre de su Casa, suplica a V. M. le haga merced de honrarla concediendo al suplicante y a sus sucesores en ella título de duque de la ciudad de Ales, que posee en dicho Reino de Cerdeña, y todas las preeminencias y honras que gozan los demás duques de España, en que la recibirá muy grande de V.M. en la misma forma que el duque de Mandas lo tiene en aquel Reino”.⁴⁹⁸

El memorial va ser presentat a la Cort i durant algun temps els marquesos de Quirra van romandre a Madrid en espera d'una favorable resposta real. Tot i això, el títol de duc representava un graó més i conferia un prestigi superior al de marquès, destinat a membres de sang reial o molt pròxims a la Corona. Precisament per això, don Joaquim no ho tindria fàcil, entre altres raons perquè immediatament es van activar les enemistats que l'enfrontaven al virrei duc de Montalto i al marquès de Villazor, amb els quals havia coincidit a Sardenya, on s'havien gestat. Així s'explica que, en aquestes circumstàncies, des de Sardenya el duc de Montalto remetés un escrit al Consell d'Aragó manifestant la seva opinió contrària a la concessió del títol sol·licitat, representant les conseqüències negatives que l'increment de prestigi del marquès de Quirra comportaria. I també el marquès de Villazor es va afanyar a interposar la seva oposició.⁴⁹⁹

L'origen del problema es remuntava a les discrepàncies sorgides en el context de la celebració del parlament de Sardenya de 1642, que va ser testimoni de l'enfrontament entre don Blasco d'Alagón i Roig, marquès de Villazor, i don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, per ostentar la primera veu del parlament; distinció que, per territoris, correspondria al marquès de Quirra, com ja l'havien gaudit els seus avantpassats, però que per influència i residència a l'illa aconseguiria finalment el marquès de Villazor. Aquest fet va enfurir a don Joaquín, la reacció vehement del qual resulta més comprensible si tenim present que l'Estament Militar es componia fonamentalment dels nobles i senyors que

⁴⁹⁷ Ibídem.

⁴⁹⁸ Ibídem.

⁴⁹⁹ Sanz Viñuelas, Vicente, “Con la confianza de conseguir esta gracia...”, pp.621-622.

tenien algun feu a l'illa. Els seus principals membres eren els ducs de Gandia i Mandas, els marquesos d'Orani, Quirra, Villasor, Laconi, Villacidro i Palmas, Villarios, Soléminis, Albis, Terralba, Montemayor i Moras, i el comte de Sant Jordi. D'entre tots ells, ostentava la primera veu el noble de major categoria i antiguitat.

En aquestes circumstàncies, la concessió del títol ducal comportaria més prestigi al marquès de Quirra i, per tant, la possibilitat d'exigir de nou el lloc preeminent al parlament i al regne de Sardenya. És per això que també el marquès de Villasor va elevar al rei un memorial suplicant que no li fos concedit el títol que sol·licitava el marquès de Quirra. Per aconseguir el seu propòsit va oferir a més la mateixa quantitat que havia promès el marquès de Quirra -10.000 ducats de plata per a les guerres i altres necessitats de la Monarquia– que assegurava estar disposat a elevar fins i tot a 30.000 ducats de plata, bé per la denegació de la petició del senyor Joaquín, bé per la concessió del mateix títol – de duc– per a ell mateix.

Felip IV va escoltar els dos nobles i després de llegir els seus memorials, així com l'informe del virrei duc de Montalto, va acceptar com a gràcia els diners de Blasco d'Alagón, però no va concedir el títol ducal a cap dels dos. El marquès de Quirra va tornar a València i don Blasco d'Alagón a Sardenya, satisfet per haver frustrat els plans del seu adversari. Tot i això, l'enemistat va perdurar per sempre i prompte esclataria en un nou enfrontament entre els dos aristòcrates.⁵⁰⁰

Finalment, el que el rei li va concedir al marquès de Quirra i Nules en 1650, com a compensació i reconeixement als seus serveis, va ser la mercè, tant a ell com a la seua muller donya Beatriu de Saavedra, de la Comanda d'Ares del Mestre, vacant per la mort d'Àlvar de Castellví en 1649. Davant aquesta concessió, don Joaquim va sol·licitar l'hàbit per a ingressar en l'Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Ibídem.

⁵⁰¹ Cerdà i Ballester, Josep, *Els cavallers i religiosos de l'Orde...*, pp.320-321.

Amb tal motiu es va procedir a fer les proves pertinents de “nobleza y limpieza de sangre” del marqués de Quirra i Nules.⁵⁰² Els encarregats de dur a terme les proves van ser fra Melcior Figuerola Pardo de la Casta, cavaller profés de Montesa, i fra Gregori Torres, sacerdot profés de Montesa i prior del Temple de València. Aquestes es van realitzar entre el dia 18 de maig i el 22 de juny de 1650, davant el regent de la Cancelleria, don Cristòfol Crespí de Valldaura.⁵⁰³

Els testimonis van complimentar les proves, “bajo juramento han dado fe y testimonio de la nobleza, limpieza y demás calidad del marqués de Quirra y Nules”, declarant que el marqués era natural de València, on havia nascut i s’havia criat, la edat que tenia, i afirmant conèixer als seus pares i avis, entre altres qüestions, fins un total de 13 preguntes preceptives. Es tracta dels següents personatges: don Francesc Vilarig i de Carròs, cavaller de l’Orde d’Alcántara; don Jerònim Fenollet, baró de Torrent, de 64 anys; don Lluís Monsoriu, de 61 anys; Pere de Caspe, cavaller, de 67 anys; don Dídac Vic, cavaller de l’Orde d’Alcántara i baró de Llaurí, de 66 anys; don Valero Milà; don Crisanto Sorell, comte d’Albalat i baró d’Alcántara, de 53 anys; Vicent de Vásquez, generós, de 65 anys; Gaspar Joan Català de Ribot, generós, de 67 anys; don Joan Baptista Roig, doctor en drets, de 57 anys; Arcadi Bondia, generós, de 53 anys; Vicent Sanchis, ciutadà, de 63 anys; Sebastià Adell, de 73 anys; don Carles Joan de Torres, cavaller de l’hàbit de Sant Jaume de l’Espasa, comanador de Museros i comte de Peñalba, de 49 anys; don Martí Díez Girón de Rebolledo, de 60 anys; i don Gaspar Salvador, prevere canonge de l’església metropolitana de València, de 63 anys.⁵⁰⁴

Les proves van ser satisfactòries i, una vegada finalitzades les informacions, els encarregats d’examinar-les a Madrid, Cristòfol Crespí, Benet Sanguino, Miquel Figuerola i Pere de Villacampa, van dictaminar que se li podia concedir l’hàbit de Montesa però “con calidad que haya de constar que don

⁵⁰² Sanz Viñuelas, Vicente, “Entre Montesa y Santiago. La Casa de Nules y Quirra en la Órdenes militares durante la Edad Moderna” en *De la nobleza y la caballería. Privilegio, poder y Servicio en la articulación de la Sociedad moderna. SS. XVI-XVII*, Palermo, Studi e Ricerche, 2019, pp. 533-549.

⁵⁰³ AHN, Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp. 93, año 1650.

⁵⁰⁴ *Ibídem*.

Joaquín Carròs, marquès de Quirra, no es cavallero profeso de la Orden de Alcántara, cuyo hábito lleva, y que le haya de renunciar con auto ante escribano público antes de tomar el de nuestra Orden de Montesa”.⁵⁰⁵ I atenent aquest requeriment, don Joaquim va acceptar i va procedir a complir-ho, com l’arxiver fra José Pera de Viu va fer costar de la següent forma:

“Hábito de uno se pasa a otro. En 1650 a 15 de julio tomó el hábito de cavallero de la Orden de Montesa don Joaquín Carròs, marquès de Quirra i Nules, habiendo antes dejado y hecho renuncia del hábito de Alcántara que había recibido y de cuya Orden era cavallero novicio”.⁵⁰⁶

D’aquesta manera, a finals de 1650 don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, Mercader i Bou, ostentava els següents títols: I marquès de Nules, II marquès i XI comte de Quirra, cavaller de Santa Maria de Montesa, comanador d’Ares del Maestre, gentilhome de la càmera de Felip IV i de la seua clau dorada i majordom del seu reial palau, comte de Centelles i baró d’ Almedíxer i de Pierola.

4.6.1.1. La Comanda d’Ares del Maestre

El marquès de Quirra i Nules va prendre possessió de l’hàbit de Montesa el dia 15 de juliol de 1650 i el rei li va concedir el títol de comanador d’Ares del Maestre el dia 10 d’octubre de 1651. Aquesta mercè suposava el cobrament d’unes rendes adscrites a la Comanda corresponent, a més de l’honor que comportava la dignitat, així com algunes obligacions i càrregues que havia de satisfer com a comanador i que eren inherents al càrrec.⁵⁰⁷

Amb la presa de possessió d’aquesta mercé per don Joaquim, va quedar ressenyat que donya Beatriu podria gaudir de les rendes de la Comanda, en cas de morir el seu marit, ja que el rei havia enviat carta al seu ambaixador en Roma

⁵⁰⁵ Cerdà i Ballester, Josep, *Los caballeros y religiosos de la Orden de Montesa en tiempo de los Astrias (1592-1700)*, Madrid, CSIC, 2014, p. 245.

⁵⁰⁶ Cerdà i Ballester, Josep, *Els cavallers i religiosos de l’Orde...*, p.320.

⁵⁰⁷ Ibídem, p.321.

perquè sol·licitara la dispensa per a que la marquesa poguera gaudir d'elles, junt al seu marit.⁵⁰⁸

Imatge de la vila d'Ares del Mestre realitzada pel botànic i naturalista Antoni José de Cavanilles. Segle XVIII.

Servint-nos de la descripció que, anys després, faria el botànic Antoni Josep de Cavanilles, aquesta seria la visió del que era la vila d'Ares del Mestre:

*“En los montes de Ares se dividen las aguas corriendo unas hacia el norte por el rio Bergantes y otras hacia el mediodía hasta entrar en el Millares. La rambla Carbonera nace en la villa de Ares y baxa con dirección al sur hasta que en las cercanías de los Ivarzos y términos de la sierra de Engarcerán, se une con el rio Monleón, llamándose después rambla de la Viuda. (...) Se halla la villa en el boquete que dexan la muela y el castillo; las calles están en cuesta, y las casas en anfiteatro, algunas mirando al norte y las más al mediodía. (...) están aquí los campos en anfiteatro y forman gradas que baxan desde una altura considerable hasta los barrancos. (...)”*⁵⁰⁹

Com a comanador d'Ares, Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud tenia la jurisdicció alta i baixa, mer i mixt imperi, i per tant, li competien les funcions emanades de les causes civils i criminals.⁵¹⁰ Tot i això, el 8 d'octubre de 1664, a través del seu procurador Josep Félix, va suplicar al Consell d'Aragó que se li concedirà també la jurisdicció privativa de la comanda d'Ares del Mestre. Una petició que el notari i procurador fiscal de Montesa, Jeroni Romeu, va desestimar davant el tribunal de l'Orde per considerar que “no procedeix ni té lloc de justícia

⁵⁰⁸ Ibídem.

⁵⁰⁹ Lacarra, Julio, Sánchez, Ximo i Jarque, Francesc, *Les observacions de Cavanilles...*, pp. 250-252.

⁵¹⁰ ARV, Clero, Orde Montesa, Llig.913, Caixa 2407 i 2408.

lo que ha suplicat la part de l'il·lustre marquès de Quirra, perquè com a comanador d'Ares té la jurisdicció privativa en respecte a sa Majestat com administrador perpetu de la dita Orde".⁵¹¹

Al respecte, adduïa el procurador fiscal que don Joaquim ostentava la jurisdicció en nom del rei però no la propietat. En conseqüència, li competia administrar la Comanda, amb la facultat d'aconseguir les seues rendes i fruits, però no la jurisdicció privativa que pretenia. Tot i que el procurador de don Joaquim va presentar al·legacions al llarg del mes d'octubre, finalment no va assolir les seues pretensions.⁵¹²

El que sí que aconseguiria el 26 d'octubre de 1671 és que el rei Carles II li concedira la mercé de clauer de l'Orde de Montesa.⁵¹³ Aquesta era la tercera dignitat dins de l'Orde i com a tal "se colige de su sello, que es las cruces de la Orden y dos llaves".⁵¹⁴ En qualitat de tal tenia la funció de proveir les coses necessàries al convent, principalment per a les cuines, les llànties i la cera per l'església de Santa Maria de Montesa. Encara que en aquestes dates el clauer ja no comptava amb rendes, sí que continuaria intitulant-se com a comanador de Sueca, Silla i Montroi, com era tradicional.

La Claveria des dels seus principis portava adscrita la Gran Creu de l'Orde de Montesa. A més, des de 1583 posseïa el tercer lloc en tots els actes i juntes de l'Orde, "sentant-se en cadira" a l'igual que el gran mestre i el comanador major. No obstant, no tenia jurisdicció espiritual, motiu pel qual quan anara al convent no se li faria cap recepció ni aclamació, ni presidiria als prelats de l'Orde.⁵¹⁵

⁵¹¹ Ibídem.

⁵¹² L'any següent, el dia 8 de juny de 1665, don Carles Vallterra i Blanes, senyor de la baronia de Petrés i de Mirafior, assessor del lloctinent de la governació general de la ciutat i del Consell de sa Majestat al Regne de Valencia, cavaller de l'Orde de Santa Maria de Montesa, com a visitador reial va realitzar una visita a "*les rentes i propietats de la vila i encomanda de Ares*". Ibídem.

⁵¹³ Cerdà i Ballester, Josep, *Los caballeros y religiosos de la Orden...*, p.441.

⁵¹⁴ Samper i Gordejuela, fra Hipòlit, *Montesa ilustrada: origen, fundación ... priuilegios ... y varones ilustres de la... religion militar de N.S. Santa Maria de Montesa y San George de Alfama*. Real Colegio de la Orden de Montesa. València, 1669, pp.420-421.

⁵¹⁵ Ibídem.

D'aquesta nova mercè i dignitat, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va gaudir fins el dia de la seua mort a finals de 1674.⁵¹⁶

⁵¹⁶ Cerdà i Ballester, Josep, *Els cavallers i religiosos de l'Orde...*, pp. 132-133 i 404.

4.7. El bàndol del Marqués de Quirra (1651-1653)

L'inici de la dècada dels anys cinquanta del segle XVII va ser convuls en la ciutat de València, conflictivitat en la que els marquesos de Quirra van tindre un paper prou destacat.

4.7.1. La rivalitat amb el marqués de Villasor (1651-1652)

Don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud havia tornat de l'illa de Sardenya, junt a la seua família i servidors, a València en 1650 per a rebre el títol de comanador de la vila d'Ares del Maestrat que Felip IV li havia concedit en compensació per no haver-li atorgat el títol ducal que havia sol·licitat.⁵¹⁷

A finals de 1651, quan es dirigia al Grau de València, donya Beatriu de Saavedra es va trobar amb donya Teresa Pimentel i Bazán, marquesa de Villasor, la qual anava a embarcar-se cap a Sardenya. Donya Beatriu va aprofitar per a saludar-la i preguntar-li sobre dos criades que aquesta tenia al seu servei. Donya Teresa li va informar que a una d'elles ja l'havia acomiadat, i que l'altra havia decidit canviar de senyora.

A l'endemà d'embarcar la marquesa de Villasor es va presentar el cotxe de la marquesa de Quirra en casa de Francesc Casses, "el governador" de la casa del marqués de Villasor en València, i es va emportar a la criada a sa casa on, des d'eixe moment, va residir segons els informes que el propi Casses va facilitar al marqués de Villasor. Assabentat d'aquest succés, el marqués de Villasor va sentir ferit el seu honor i orgull ja que considerava una afronta que la marquesa de Quirra els haguera usurpat una criada, com també el fet d'haver-se burlat de la seua dona. L'assumpte va arribar al punt d'enviar el 26 de novembre de 1651, des de Belinchón, una carta de desafiament al marqués de Quirra, que deia així:

"Y como de esto y otras circunstancias tengo conocido que vuestra Señoría deve gustar el quiento, veamos en el campo a donde puede

⁵¹⁷ Ibídem, pp. 320-321.

decirme las razones que tiene para ello, no e querido delatársele a vuestra Señoría, ni tampoco dejar el que me sollicitó de experimentar su viçarría, y que se conozca a que hombre como yo no deve de ser motivo el estar presso para que nadie se le atreva, sin que quede tan mortificado como es justo, y igual a mis obligaciones, pues ni su Magestad, que Dios guarde, querrá que deje de cumplir con ellas quando soy su vasallo y criado tan honrado. Con lo qual, no quebrantando su precepto, que en mi beneración y ciega obediencia son grandes grillos espero a vuestra Señoría con mi espada y daga en la Torre Vaja, en donde podrá vuestra Señoría elegir y guiar el campo que quisiere, que yo le seguiré solo y esperaré a vuestra Señoría en el lugar nombrado hasta el miércoles todo el día, que se contarán a los 6 de diciembre deste año. Y aunque en su valor de vuestra Señoría no será menester esta prevención, lo supplico, con sumas veras, disponga su jornada con todo secreto, pues de divulgarse podrá aguar el efecto que deseo. Guarde Dios a vuestra Señoría...”.⁵¹⁸

S’ha de tenir present que la casa de Quirra i la de Villasor estaven enfrontades des de feia molts anys. Ja en temps del comte de Quirra Joaquim Carròs, pare de donya Alamanda, vivint aquest a Sardenya en el castell de Sant Miquel, es va traslladar a la ciutat de Càller, concretament al palau conegut com *Cugia*, per tal de neutralitzar i equilibrar amb la seua presencia la força i l’influencia política de l’Alagón.⁵¹⁹ Així mateix, l’enemistat va tornar a cobrar força quan a mitjans dels anys trenta del segle XVII es van enfrontar en les juntes d’Estaments de Càller el marqués de Villasor i el marqués de Quirra, amb motiu d’haver eixit elegit el marqués de Villasor com “cap i primera veu” del Parlament de Sardenya, cosa que va molestar i enfurir al marqués de Quirra.⁵²⁰

En aquest cas, la carta de desafiament va arribar al palau del marqués de Quirra, en el carrer Morvedre, on la va rebre la marquesa donya Beatriu. En llegir-la, el marqués va manar que ho notificaren als seus parents i van començar a preparar-se. El desafiament exigia traslladar-se a Torrebaja, motiu pel qual tant el marqués de Quirra com els seus parents i amics havien d’eixir uns dies abans per enfrontar-se en defensa el seu honor. La marquesa, en compte de romandre expectant, va ordenar a una persona de la seua confiança a qui li havia mostrat la carta de desafiament, que comunicara els fets al lloctinent general de l’Orde de Montesa, don Joan Crespí de Valldaura i Brizuela, per a que prenguera cartes

⁵¹⁸ ACA, Consell d’Aragó, Lligall 586, núm. 27 (3 i 4).

⁵¹⁹ http://www.araldicasardegna.org/palazzi_quadri_oggettistica/palazzo_cugia.htm.

⁵²⁰ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, pp. 72-73.

en l'assumpte, ja que es tractava d'un desafiament entre dos cavallers de l'hàbit de Santa Maria de Montesa.⁵²¹

El lloctinent general, en conèixer la notícia, va ordenar a la guàrdia que detinguera al marqués, qui ja havia eixit de la ciutat i es trobava a una llegua de distància. Des d'allí el van portar i arrestar a sa casa, però “per assegurar-lo més i millor”, posteriorment van optar per traslladar-lo al palau del Temple, on romangué custodit i controlat per guàrdies i un cavaller de l'hàbit de Montesa. Fet açò, Crespí de Valldaura va fer arrestar a alguns cavallers, que eren parents dels dos marquesos (s'ha de dir que els parents del marqués de Quirra eren més nombrosos i no podien comparar-se als dels de Villasor), per por a que prengueren este conflicte i desafiament pel seu compte. Per últim, el lloctinent general va enviar a un oïdor de la Reial Audiència de València i a una companyia de soldats per a que es desplaçaren a Torrebaja, on havia de tenir lloc el desafiament, i detingueren al marqués de Villasor, així com als cavallers que d'una o altra part acudiren al lloc establert.⁵²²

Complint les ordres de don Joan Crespí, la guàrdia es va assabentar que don Pere Mercader, cavaller de la ciutat i estret amic del marqués de Quirra, s'havia absentat de sa casa i, donat que se presumia que havia anat a reunir-se amb don Joaquim en el punt acordat, es va ordenar a l'oïdor de la Reial Audiència que el fera presoner. A continuació, i per intentar evitar el desafiament i les enemistats que podien derivar-se de la carta del marqués de Villasor, el lloctinent general va comunicar els fets a l'arquebisbe i virrei, fra Pedro de Urbina, qui, en carta de 5 de desembre de 1651, va comunicar els fets al rei.⁵²³

⁵²¹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 586, núm. 27.

⁵²² Sanz Viñuelas, Vicente, “La cega fúria d'una passió” Orgull i defensa de l'honor. El bàndol del marqués de Quirra (1651-1653)”, en *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*/ coord. Felipo Ors, Amparo, València, PUV, 2018, pp.267-280.

⁵²³ Callado Estela, Emilio, “El virreinato del arzobispo de Valencia Fray Pedro de Urbina (1650-1652)” en *Saitabi: Revista de la Facultad de Geografía i Història*, Núm. 60-61, València, 2010-2011, pp.273-301. Fra Pedro de Urbina era l'arquebisbe de València i va ser també virrei de la ciutat entre 1650 i 1652. El seu mandat va estar marcat pel bandolerisme endèmic que assolava el regne; les repercussions de la guerra de Catalunya en el territori regnícola; la crisi política del Cap i Casal; i el pols sostingut per canonges i pabordes en el si de la catedral a resultes de les preeminències reclamades pels uns i els altres.

Uns dies després, el 12 de desembre, Urbina, en altra missiva dirigida al rei, li feia arribar una còpia de la carta de desafiament, al temps que li comunicava que tant ell com el Consell pensaven que convenia reprimir al marquès de Villazor, donat que sense haver eixit encara de “la inquietud de l'encontre i desafiament” amb don Agustí de Castellví, en Sardenya, n’havia començat de forma voluntària un altre a València. A més, sol·licitava que portara al marquès de Villazor a Castella, i després a Vélez o on creguera més oportú. Referia també que no sabia si ja havien detingut al marquès de Villazor, però que, quan tinguera notícia, li escriuria de nou per a fer-lo empresonar, bé des de València o bé des d’Aragó, ja que Torrebaja estava en la frontera d’aquests dos regnes i podia donar-se el cas que passaren a Aragó.⁵²⁴ Davant aquestes notícies, Felip IV va ordenar que el marquès de Villazor fora detingut pel Consell d’Ordes.

Poc després, en carta de 20 de desembre de 1651, fra Pere de Urbina comunicava al rei que el marquès de Villazor va acudir a la Torrebaja encobert i amagant el seu nom i la condició de cavaller de l’Orde de Montesa, acompanyat de cinc homes armats en “moltes boques de foc”; que un dels protectors era el batlle del Grau de València, “un subjecte perniciosíssim” que estava condemnat a servir en Orà per haver format part de la quadrilla de Pere Cholvi. A més, li comunicava que tots ells havien passat al regne d’Aragó en tenir notícia de l’arribada de l’oïdor de la Reial Audiència per a detenir-los. Amb el marquès de Villazor estaven també don Jaume Ruiz de Castellblanch,⁵²⁵ senyor de la Torrebaja, i el seu germà don Francesc Ruíz, els quals, en aquell regne i en Castella, estaven condemnats a mort per homicidis, robatoris i altres delictes. Ara bé, a qui sí que havien detingut i portat a València era a don Pere Mercader, amic del marquès de Quirra, qui va ser arrestat en sa casa i penat amb 6.000 sous de fiança i dos agutzils que el vigilaren.

⁵²⁴ ACA, Consell d’Aragó, Lligall 586, núm. 27.

⁵²⁵ Don Jaime Ruiz de Castellblanch (1595-1672) va ser un acreditat bandoler que va actuar en la comarca valenciana del Racó d’Ademús i terres limítrofes a mitjan segle XVII. Va ser senyor de Torre Baixa, i apareix entre els criminals més buscats en la crida llançada en la ciutat de València per l’arquebisbe-virrei Urbina en 1650. García Martínez, Sebastián, *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*. Valencia, 1991, pp. 164-173.

La carta acabava dient que procurarien aconseguir per tots els mitjans la presó per al marqués de Villasor, per tal que no passaren avant els seus “empenyos i arrojos”. El virrei de València formaria procés d’absència a Blasc d’Alagón, marqués de Villasor, i procediria contra ell i contra els qui l’acompanyaven, al temps que mantindria arrestats al marqués de Quirra i a don Pere Mercader, fins que la detenció dels citats fora efectiva. A tal efecte, havia escrit al comte de Lemos per a que detinguera a don Blasc d’Alagón i els seus sequaços, cas que estigueren en Aragó. Quan el marqués de Villasor fora localitzat enviarien als comissaris del Consell d’Ordres per a portar-lo a Uclés o al castell del regne de València que disposara el rei. I, com que els acompanyants eren perillosos i molts d’ells estaven condemnats, sol·licitava al rei que interactuaren els ministres de València, Castella i Aragó per tal de detindre i empresonar els delinqüents.⁵²⁶

La noblesa valenciana estigué molt pendent de l’evolució del conflicte, el qual podia acabar de manera molt diversa. Finalment, la situació es va resoldre, entre altres qüestions, protagonitzant-se un capítol de recíproc desgreuge per part de cada un d’ells amb la dona de l’altre. Així, el marqués de Villasor va haver de visitar en sa casa a donya Beatriu de Saavedra, marquesa de Quirra i, per contra, com que la marquesa de Villasor estava absent de València, don Joaquim Carròs de Centelles hagué de visitar, en compensació, a donya Laura d’Alagón, germana del marqués de Villasor, que estava casada amb el governador de València,⁵²⁷ don Basili de Castellví.⁵²⁸

D’aquesta manera va quedar calmada la situació entre els dos personatges, sense desembocar en una guerra que haguera involucrat a quasi tota la noblesa. Curiosament, el mateix any de la reconciliació entre els dos personatges, el 1652, moriria el marqués de Villasor a conseqüència de la pesta que assotava a València.

⁵²⁶ ACA, Consell d’Aragó, Lligall 586, núm. 27.

⁵²⁷ Guia Marín, Lluís J., “Dona, Honor i Bandolerisme: Els “desordres” de l’Almirall d’Aragó en la València del segle XVII” en *Estudis*, núm. 28, València, 2002, p. 300.

⁵²⁸ Sobre este personatge veure: Felipe Orts, Amparo, “Los desposorios del gobernador don Basilio de Castellví (1604-1672). Estrategia matrimonial y problemática dotal”, en *Saitabi: Revista de la Facultad de Geografía i Història*, Núm.60-61, València, 2011, pp.237-254.

4.7.2. L'enfrontament amb el virrei duc de Montalto (1652-1653)

A finals d'eixe mateix any es va produir un altre altercat que provocaria la formació, ara sí, del “bàndol del marqués de Quirra”, que va amenaçar la tranquil·litat i la pau del regne i la ciutat de València, involucrant a un gran nombre de títols nobiliaris.⁵²⁹

El punt de partida va ser la fi del virregnat de l'arquebisbe Urbina i l'arribada del nou virrei, don Lluís Guillem de Montcada, duc de Montalto, i la seua muller donya Caterina de Montcada, a la ciutat de València. El nou virrei i el marqués de Quirra, així com les seues dones, eren contraris i no se tenien cap simpatia, fet que molt prompte quedaria demostrat. L'origen de la seua rivalitat i enemistat cal situar-lo en l'etapa en què el duc de Montalto va ser virrei de Sardenya (1644-1649), on va coincidir amb el marqués de Quirra i on protagonitzaren ja enfrontaments i disputes. A més a més, el duc simpatitzava amb el marqués de Villasor, enemic de don Joaquim, formant part de la seua facció en l'enfrontament amb don Agustí de Castellví a Sardenya.⁵³⁰ De fet, en el desafiament que don Blasc d'Alagón i don Joaquim Carròs de Centelles havien estat a punt de dur a terme en terres valencianes, el duc de Montalto va recolzar de forma clara al marqués de Villasor.⁵³¹ Per altra banda, la duquessa de Montalto⁵³² era cunyada del marqués de Quirra, al ser germana de la seua primera dona, donya Estefania de Montcada, i mantenien un plet des de feia anys per la restitució del quantios dot de donya Estefania, per la qual cosa les tensions estaven latents sota un rerefons econòmic.⁵³³

Des del principi del seu govern, el virrei duc de Montalto no es va mostrar disposat a transigir amb els condicionants jurídics i polítics del règim foral, ja que els considerava entrebancs que sols destorbaven els legítims interessos de la

⁵²⁹ Sanz Viñuelas, Vicente, “La cega fúria d'una passió...”, pp. 267-280.

⁵³⁰ Lepori, Maria, “La fine dei bandos aristocratici” en *Faide: Nobili e banditi nella Sardegna Sabauda del settecento*, Càller, Viella, 2010, pp. 20-22.

⁵³¹ Guia Marín, Lluís J., *Bandoleros, rebeldes y marginados: Mateu Vicent Benet y las bandos valencianas*, Carocci, Roma, 2003, p. 99.

⁵³² Per a saber més d'aquest personatge veure: Pilo Gallisai, Rafaella, “Retrato de una dama. Catalina Moncada desde el monasterio de Pedralbes hasta la corte de Madrid” en *Estudis: Revista de Historia Moderna* N°44, València, 2018, pp.159-172.

⁵³³ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

Corona.⁵³⁴ I amb aquesta premissa d'impedir qualsevol preeminència dels poders del Regne front a l'autoritat de la Monarquia o dels seus delegats, el virrei aniria sabotejant sistemàticament estos elements i reforçant la seua autoritat.⁵³⁵

La primera provocació entre aquests personatges la va protagonitzar donya Beatriu i va tindre lloc una vesprada del mes d'octubre, segurament el dia 15, en “el passeig de les dames” en l'Albereda de València, quan es van trobar el cotxe de la marquesa de Quirra i el de la virreina-duquessa de Montalto. Davant aquest encontre donya Beatriu, no sols no va parar davant la “virreina” sinó que va ordenar que passaren sense detenir-se, i va ser el cotxe de la virreina el que hagué d'aturar-se per a no xocar. Mentre, com si no haguera passat res, la marquesa de Quirra va seguir el seu passeig junt a les altres dames que hi es trobaven.

En assabentar-se del succés, el duc de Montalto, tot i que es va enfadar, no va gosar a fer res en contra de donya Beatriu, ja que com encara no havia pres oficialment la possessió del càrrec, sabia que la marquesa no tenia obligació de cedir-li el pas a la seua muller. Per tant, solament va ordenar que se li advertirà a donya Beatriu que, si tornava a passar el mateix, els soldats que acompanyaren al cotxe de la virreina pararien el carruatge de la marquesa i, si fora necessari, li tallarien les regnes i els arreus dels cavalls. I així ho va escriure en una carta el dia 24 d'octubre de 1652.⁵³⁶

Davant aquesta actitud, alguns nobles pròxims als marquesos de Quirra, com ara el comte de Robres, don Pasqual Villacampa i don Jordi de Castellví, van escriure algunes cartes de protesta en defensa de la marquesa de Quirra, senyalant que els homes sí que devien parar davant del virrei “per protocol” i

⁵³⁴ Per a més informació veure: Pilo Gallisai, Rafaela, “El negro, el rojo... y el gris: nota biográfica-política sobre el Duque de Montalto-Cardenal Moncada (1614-1672)”, en *Libros de la Corte*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2014, pp.214-227. I Gil Saura, Yolanda, “Giovanni Battista Morelli y el Duque de Montalto, entre Roma, Valencia y la corte española”, en *Ecos Culturales, artísticos y arquitectónicos entre València y el Mediterráneo en época moderna*, 2018, pp.109-128.

⁵³⁵ Guia Marín, Lluís J.; “A la cerca de l'horitzó: La noblesa valenciana i l'ambaixada del senyor de Borriol de 1654” en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història (Homenatge al professor doctor Vicenç Maria Rosselló i Verger)*, València, 2002, pp.321-328.

⁵³⁶ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

davant de la virreina “per deferència i educació”, però que les dones no havien de fer-ho davant de donya Caterina, ja que sols era la dona del virrei, no la virreina i, per consegüent, no tenia cap autoritat. És a dir, aclarien que si les dones anaven a soles era una cosa i si anaven acompanyades pels seus marits, nobles titulats, era una altra.

Com el duc de Montalto també va traure a col·lació que, quan estaven en Sardenya, donya Beatriu ja va ser irrespectuosa amb la duquessa al no tractar-la d'excel·lència, la marquesa de Quirra es va defensar davant les dos acusacions senyalant que el fet d'haver actuat així era degut a que en Càller, ella, la marquesa de Villasor i la duquessa de Montalto es tractaven amb “cortesía amigable” i, com les tres havien sigut dames de la reina Isabel de Borbó, no havia utilitzat el tractament.⁵³⁷ Pel que feia al tema del cotxe, referia que en Sardenya no tenien obligació de parar ni de deixar pas a la virreina i desconeixia que a València fos diferent.⁵³⁸

Ara bé, la confrontació que desencadenaria l'autèntic enfrontament entre els personatges es va produir a inicis de novembre de 1652, i també va ser protagonitzada per la marquesa de Quirra, donya Beatriu de Saavedra. El dilluns 4 de novembre, dia en què prenia possessió oficialment el duc de Montalto del càrrec de virrei de València, s'havien preparat diferents actes i celebracions, així com una correguda de bous en la plaça del Mercat. A les dos del migdia, eixint de la plaça de la Mare de Déu pel carrer de Cavallers per anar a la festa dels bous, anaven formant la següent companyia: trompetes, caixes i tabals; el capità de la guàrdia, el seu alferes i tots els soldats, el jurat en cap i els jurats, el governador de València, el batlle general i els seus ministres, la virreina en el carruatge i el virrei a cavall, tots formats i marxant en gran solemnitat.⁵³⁹

A l'altura de la casa del duc de Villahermosa, en els quatre cantons, venint pel carrer de Sant Bertomeu⁵⁴⁰ va aparèixer la marquesa de Quirra amb el seu

⁵³⁷ Aquesta resposta es un poc sospitosa, ja que com s'ha vist anteriorment, la marquesa de Villasor i la de Quirra no eren massa amigues, sinó que els seus marits eren rivals i contraris.

⁵³⁸ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

⁵³⁹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 733, núm. 5.

⁵⁴⁰ Aquest seria l'actual C/ dels Borja.

cotxe de quatre mules. Amb ella anaven el seu cotxer en el pescant, el seu majordom Bertomeu Cervera a cavall i dos lacais esclaus anomenats Joan Maria i Abrahim, que anaven a peu.⁵⁴¹ Havien passat ja els tabals i les trompetes, el capità de la guàrdia i cinc files de soldats quan el cotxe de la marquesa va trencar la guàrdia encarant el carruatge pel carrer de Cavallers en direcció a les torres de Quart. Els guardes de la tercera fila es van oposar al pas del cotxe cridant: - “Detente!”-, mentre amb les seues alabardes frenaven i sacsejaven les mules. El cotxer va exclamar: -“Que descortesía para con la marquesa de Quirra!. Tengan cortesía soldados y tengan piedad!”- i altres soldats i l'alferes ordenaven que s'apartaren i deixaren passar a tota la companyia.

Els soldats, davant l'expectació de la gent del carrer, van parar i van fer recular al carruatge. En mig d'aquestes discussions, el majordom de la marquesa, Bartolomé Cervera, va ordenar al cotxer que passara i seguirà avant i, baixant del cavall, es va encarar amb els soldats que frenaven el cotxe dient-los: -“Qué desvergüenza es esta? Dejen pasar a mi señora la marquesa de Quirra!”- En eixe moment, donya Beatriu va traure el cap per la finestra del carruatge i va dir: -“Passa cochero! Qué desvergüenza es esta, la de estos pícaros? Pasa cochero, que tan buena soy yo como cualquiera!”.

Davant les ordres de la seua senyora, el cotxer va donar moltes fustades a les mules per a que arrancaren i, com pel carrer Cavallers no els deixaven passar, els lacais prengueren les regnes per la mà i trencaren la guàrdia pel mig, creuant el carrer en direcció a la plaça de Calatrava.⁵⁴² Els criats de la marquesa van xocar contra els soldats, el cotxer li va pegar una fuetada a un dels guàrdies que intentava frenar-lo i, com alguns soldats els van seguir, per evitar que pararen el cotxe, els lacais es van enfrontar a ells i Abrahim li va pegar un colp a un soldat anomenat Domingo Soler,⁵⁴³ mentre la marquesa, des del cotxe, exclamava: -“Tengan cortesía i tengan piedad!”.⁵⁴⁴ Finalment, el cotxe es va poder desfer dels soldats i, com si res haguera passat, a excepció de l'esclau

⁵⁴¹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 733, núm. 5.

⁵⁴² L'actual plaça del Negret.

⁵⁴³ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

⁵⁴⁴ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 733, núm. 5.

Abrahim que va fugir per a que no el detingueren, la marquesa se'n va anar a gaudir de la correguda de bous.

Això suposava un gran escàndol, un atreviment i una falta molt greu a l'autoritat, a més a més tenint en compte que s'havia produït a la vista de tothom, en el carrer més important i públic de la València del XVII. La gent es va quedar expectant davant la reacció del virrei qui, encara que enfurit, va disposar que continuara la marxa fins la plaça del Mercat i seguiren els actes programats, no ordenant en eixe moment ninguna acció contra la marquesa de Quirra.⁵⁴⁵

No obstant, atenent a l'autoritat del seu càrrec, a l'afronta a la seua persona i a no consentir un desordre tant greu a ulls del poble, el qual estava expectant fins on arribava la paciència del virrei, posteriorment va decidir prendre mesures. A més, l'havien informat que la marquesa de Quirra havia manifestat en varies parts de València que "passaria per on volguera i quan volguera sense tindre el perquè de parar". A l'endemà del succés, el dimarts dia 5 de novembre, el virrei duc de Montalto va ordenar que apressaren al cotxer i a l'esclau que havien colpejat als soldats i, per la vesprada, la guàrdia es va presentar en el palau del marquès de Quirra, en el carrer Morvedre. Els dos van ser conduïts a la presó on van ser castigats de forma diferent. Mentre al cotxer, que era un criat lliure, li van rapar el cap fins les selles, que simbolitzava indicis de voler enviar-lo a galeres; a Abrahim, pel fet de ser esclau, li van pegar una forta pallissa amb pals, deixant-lo "prou llastimós", i després els van tancar en un calabós. El virrei va argumentar que açò ho manava "no per ganes, sinó perquè servira d'escarment i temor per als demés".⁵⁴⁶

La reacció de don Joaquim, qui va muntar en còlera per considerar que estaven atacant al seu honor i el de la seua Casa, no se feu esperar i, de forma immediata, va comunicar aquesta afronta als seus parents i amics. A l'endemà, dimecres dia 6, es va convocar una reunió particular en sa casa on estava present bona part de la noblesa, com ara el comte de Bunyol, el seu fill don Gaspar Mercader, don Lluís Mercader, don Jerònim Pasqual, el comte del Real,

⁵⁴⁵ *Ibíd.*

⁵⁴⁶ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

qui era el jurat en cap de València, el comte de Carlet i altres. Entre les opinions que van manifestar els assistents, amb els ànims molt exaltats, les més dràstiques van ser dos: uns proposaven matar a tots els criats del virrei i altres apostaven perquè el marquès de Quirra reptara i desafiara al virrei una vegada acabat el seu mandat.

Finalment, per un vot de diferència, es va acordar que s'havia de convèncer als membres de la Junta d'Electes de Contrafurs per a tractar el succés. El comte de Bunyol don Laudomi Mercader,⁵⁴⁷ cosí germà del marquès, es va encarregar de dur a terme totes les diligències, anant de casa en casa per tal de parlar amb cada un d'ells, mentre continuaven les reunions al domicili del marquès de Quirra durant els dies posteriors⁵⁴⁸.

Tot i que el virrei va tindre coneixement d'aquestes juntes, es va trobar amb l'inconvenient de que no tenia cap prova jurídica de les matèries que tractaven en elles, ni podia comptar amb la confidència de cap cavaller, perquè temien enemistar-se amb tan importants i poderosos nobles, i també per por de perdre la vida. Per aquest motiu, el duc de Montalto es va lamentar de no haver actuat quan la marquesa de Quirra no va parar davant la virreina assegurant que això havia fet que cresquera la seua animositat .

Per la seua banda, el virrei va informar puntualment al rei dels esdeveniments i, en carta del 20 de novembre de 1652, relatava els excessos que amb extraordinària diligència estaven portant a terme els parents i els membres de la bandositat de Quirra eixos dies. Aquests, estaven “sembrant en lo públic” murmuracions amb termes descompostos i de gran escàndol, predisposant a l'opinió de tenir per tirania la bona administració de justícia i la integritat del govern. A banda, desacreditaven al virrei i animaven a rebel·lar-se contra l'actual govern, ja que les queixes de molts podien desprestigiar les accions del ministre superior o nugar-li les mans per a no obrar més del que ells

⁵⁴⁷ Per aprofundir més en esta família vegeu: Muñoz Altavert, Mª Lluïsa, “Al fil de la història. El llinatge Mercader, comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna* N^o4, Universitat de València, 2017, pp.305-315.

⁵⁴⁸ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

volgueren. A més a més, anaven escampant que l'enteresa de l'administració no naixia dels delictes comesos, sinó del geni rigorós del virrei, el qual no s'encaminava a la quietud del regne. Unes accions de les quals responsabilitzava als nobles, cas del comte de Carlet, el comte del Real, i don Joan Bellví, els quals, segons els virreis, havien exagerat les proclames sense cap tipus de respecte.

Un altre tema de preocupació era que els dos cosins germans de don Joaquim, el comte de Bunyol i el comte del Real, a més de recolzar-lo i exhortar-lo, li havien prestat diners, ja que el marquès de Quirra era un dels personatges més volguts i respectats del regne, a qui consideraven capaç d'abanderar-los a tots per enfrontar-se a un govern mal vist i aconseguir del rei que tota la culpa recaiguera en el propi virrei. Açò ja era seriós i preocupant per al duc de Montalto, ja que segons escrivia al rei de vegades era més fàcil sacrificar una fitxa, que enfrontar-se a tots els que se queixaven, encara que fora de forma insulsa i sense fonament.⁵⁴⁹ És a dir, el virrei temia per la seua continuïtat en el càrrec i es presentava como una víctima d'un bàndol tan poderós.

Els nebots del marquès de Quirra, don Ximen Pérez Zapata "el jove" i don Gaspar Mercader, fills dels comtes del Real i de Bunyol respectivament, van pregonar en la plaça de la Seu, davant de la gent, "impressionant-la i adoctrinant-la", que la demostració feta amb l'esclau i el cotxer de son tio el marquès era matèria de duel i que devia compensar-se amb la mort dels criats del virrei. A banda, un cavaller va informar al duc de Montalto que, en la casa del comte del Real, en mig d'una discussió sobre el tema, un noble -del qual no va voler dir el nom, encara que se presumia que era el propi comte del Real- va afirmar que si a ell li hagueren fet això amb els seus criats, hauria botat les tàpies del Palau Reial⁵⁵⁰ per a venjar el seu greuge amb la mort de dos criats del virrei.

Com se pot observar, el clima en la València de finals de 1652 estava molt tèrbol i encrespat. Bona prova d'això es que, en les Juntes d'Estaments, don Antoni de Rojas va dir "tants atreviments i osadies" que van causar temor i

⁵⁴⁹ *Ibídem*.

⁵⁵⁰ El palau Reial de València era on vivien els virreis durant el seu mandat.

admiració a parts iguals. Açò va incentivar també la creixent falta de respecte contra el duc de Montalto, motiu pel qual van començar a aparèixer pasquins en les diferents places del Cap i Casal, per part dels membres de la bandositat de Quirra, on, entre altres coses, apareixia el desafiament que, previsiblement, faria don Joaquim Carròs de Centelles a don Lluís Guillem de Montcada quan deixara de ser virrei.⁵⁵¹

A poc a poc anaren calmant-se els ànims. Es va descartar definitivament matar als criats del virrei, també el desafiament, i es va acordar portar el tema a la Junta de Contrafurs, on demanarien explicacions al virrei per la seua actuació amb el cotxer i l'esclau. Per tal d'aconseguir que es convocara la Junta de Contrafurs, es van reunir varies vegades, davant la porta del palau de Diputació, el comte de Bunyol, el comte de Faura, el comte del Real, don Gaspar Mercader, don Lluís Mercader i don Sebastià Pertusa, per parlar amb els de la Junta i pregar-los, reduir-los i, inclús, violentar-los, per tal que convocaren la Junta. Però aquests es van negar argumentant que altres temes de més rellevància no s'havien tractat, i que el cas del marquès de Quirra era de poca importància per a convocar-la.⁵⁵²

Finalment, la facció de Quirra va aconseguir que convocaren la Junta de Contrafurs. Aquesta Junta, va ser una institució creada a les Corts de 1645, constituïda per representants dels tres Estaments, amb la finalitat de denunciar les transgressions de la legislació foral i exigir la corresponent reparació.⁵⁵³ El marquès de Quirra comptava amb bons recolzaments com eren, l'arquebisbe Urbina, que formava part del Consell d'Estat, don Pere de la Casta, del Consell de Guerra, el comte del Real, majordom de la reina, don Ximen Pérez Zapata "el jove", don Gaspar Mercader o el comte d'Elda -encara que no va participar dels desordres ni en eixe moment es trobava en València-, entre altres. Ara bé, les

⁵⁵¹ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

⁵⁵² Per un moment, aquests nobles, pensant que per esta via no obtindrien un resultat favorable, van tractar de portar el cas a l'Estament Militar. No obstant, per por a que entrara en ell don Pere de Caspe "qui procurava sempre atendre al major servei del rei", el van amenaçar, fent-li saber que si "es ficava on no li importava el matarien a estocades o el tirarien per una finestra; de manera que si anava corria perill". Aquesta amenaça també aplegà als oïts del virrei.

⁵⁵³ Guia Marín, Lluís J., "La Junta de Contrafurs: Uns inicis conflictius" en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 42, (separata), València, 1992, p. 33.

aspiracions del de Quirra es van desinflar, en decidir la Junta començar a tractar els casos més greus de contrafurs, com el de don Tomàs de Anglesola, seguit del cas del cotxer i l'esclau, que el consideraven de relativa poca importància.⁵⁵⁴

El marquès de Quirra i els seus partidaris, indignats per la demora, van replicar i, abans de tractar el tema en la Junta, per mitjà del canonge don Francesc Ferrer, van presentar una queixa formal al virrei, al qual donaren un termini de deu dies per a que contestara o actuara si no volia enfrontar-se a la Junta de Contrafurs.

Per la seua part, el comte del Real, qui tenia un geni i un caràcter fort i bel·licós, com a jurat en cap de València, va elevar una queixa a la Ciutat denunciant el succés relacionat amb el marquès de Quirra, amb la pretensió que també els jurats se pronunciaren contra el mal govern del duc de Montalto; el greuge que s'havia comés amb al marquès de Quirra; i el desconsol del Regne i de la Ciutat. Però quan el comte del Real va llegir la carta, un dels jurats -que li era contrari- es va enfrontar amb ell, manifestant que les queixes no tenien cap fonament, motiu pel qual el comte del Real va reaccionar esgarrant el paper i dient: -“No me quejo d'este roto, porque no lo tenía hablado como a los otros”.⁵⁵⁵

Per la seua banda, el duc de Montalto en carta dirigida a Felip IV, referia que el comte del Real, cosí-germà del marquès de Quirra, tenia un caràcter temperamental i es valia de la negociació i del càrrec que ocupava per introduir instàncies i “desasosiego” en una ciutat on, si “no tinguera tanta mà com té”, no se tindrien en consideració les queixes. A més, recriminava que les actuacions del comte del Real tenien major gravetat pel fet de ser jurat, i que en lloc d'interposar la seua persona per apagar els “incendis de l'odi i els coratges particulars” procurava encendre'ls i inclús li “afegia flames”.

Realment l'assumpte va adquirir tals dimensions que, en un moment donat, el virrei es va veure desbordat, ja que les juntes anaven multiplicant-se. En la sessió de la Junta de Contrafurs del dia 20 de novembre se va resoldre

⁵⁵⁴ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 12.

⁵⁵⁵ Ibídem.

donar pressa al canonge don Francesc Ferrer per a que complira la seua missió, marcada pel termini de deu dies. Davant açò, el duc de Montalto es va sorprendre de fins on havia pogut arribar “la cega fúria d’una passió.”⁵⁵⁶ Els oficials i col·laboradors del virrei van tractar de consolar-lo, exposant-li que tots els inicis de govern eren difícils. Però el duc de Montalto no es tranquil·litzava, ja que veia perillar el seu servei, així com la quietud del Regne. A banda, escrivia al rei que:

*“estando la enfermedad en sus principios y el furor encendido, la demostración de fuerza, más que sanar-los, podría dar con ellos el precipicio de mayores daños, y así conviene por la buena política dilatar el castigo que la justicia aceleradamente pedía, porque, si es necesaria, siempre llega a tiempo”.*⁵⁵⁷

Per eixa raó la seua intenció era desaprovar totes aquestes operacions, de forma que poguera apartar-les d’elles amb respecte i sense més irritació. Simultàniament, en relació amb les queixes expressades davant la Junta de Contrafurs sobre la seua actuació, el virrei va redactar un ampli informe conformat per 64 articles. En ell al·legava que no havia comés Contrafur i es defenia de l’advertència que li havien fet arribar, representant-li que els virreis i els capitans generals eren els primers magistrats en el Regne, però estaven subordinats als Furs i les lleis del Regne.⁵⁵⁸ Posteriorment, relatava el que havia passat i - citant els Furs, les seues ordres i decisions- defensava que, si en altres casos era necessari aplicar la justícia, en aquest encara ho era major, ja que era molt greu, doncs es tractava d’haver trencat la guàrdia, cosa penada i condemnable i que ninguna companyia toleraria ni permetria mai. A banda, referia la falta de respecte i desacatament que significava no haver parat davant la “virreina” i manifestava que era un gran escàndol, un atreviment i una falta de respecte a l’autoritat del Regne. A més, es justificava davant el rei escrivint que no havia comés Contrafur, ja que, segons els Furs, es podia castigar als esclaus a palos i als homes lliures rapant-los el cap⁵⁵⁹ i afegia altres exemples de càstigs ordenats pels lloctinents generals o virreis.

⁵⁵⁶ Ibídem

⁵⁵⁷ ACA, Consell d’Aragó, Lligall 732, núm. 12.

⁵⁵⁸ ACA, Consell d’Aragó, Lligall 733, núm. 5.

⁵⁵⁹ Ibídem.

En aquestes circumstàncies, també donya Beatriu va voler fer arribar el seu sentir a Felip IV i demanar justícia contra “las vejaciones y sin razones del virrey”. Amb aquesta finalitat, mitjançant carta de 4 de desembre de 1652, li explicava la seua versió sobre els successos del passeig de l’Albereda, argumentant que no havia parat davant la virreina perquè anava seguint a altres cotxes de dames, però que sí que li havia fet la cortesia que per costum en València se tenia. A més, explicava que el duc de Montalto era enemic seu i gaudia provocant-los molèsties i penúries, com era el cas que no reparara en els cotxes de les altres dames que tampoc pararen i sols es fixara en el seu i que, a més, havia ordenat parar-la i tallar-li les regnes si en una altra ocasió tornava a succeir, abusant així de la seua autoritat.

També li exposava la seua versió del que havia passat el dia 4 de novembre, al·legant que havia eixit de sa casa per anar a veure els bous i, en arribar al carrer Cavallers, com li se feia tard, la guàrdia va tindre la cortesia de deixar-la passar i ella va creuar el carrer. No obstant això, a l’endemà de vesprada, havien anat a per el seu cotxer i criat, “sense cap motiu i demostrant la ira i la ràbia que el virrei professava als de Quirra s’havien acarnissat en el seu esclau Abraham i, a palos, li havien trencat un pal i després havien seguit pegant-li colps, mentre l’esclau estava amb els braços nugats, deixant-lo mig mort”.⁵⁶⁰

És més, en un intent de convèncer el monarca del caràcter prepotent i problemàtic del duc de Montalto li referia alguns esdeveniments succeïts quan havia estat en Nàpols i en Sardenya. També senyalava l’enemistat del duc amb el marquès i la Casa de Quirra i acabava dient que ella, que havia sigut dama de la reina Isabel de Borbó, estava al servei de sa Majestat, i que un lacai i un cotxer no podien trencar la guàrdia de virrei. A més, assegurava que el cotxer empresonat eixe dia havia estat al servei del marquès i amb ella havia anat un altre.

El ben cert és que el dia 24 de desembre de 1652 el virrei, duc de Montalto, va escriure una altra carta a Felip IV, comunicant-li que havia posat en llibertat al

⁵⁶⁰ ACA, Consell d’Aragó, Lligall, 732, núm. 11.

criat i al cotxer del marqués de Quirra, aprofitant la festivitat de les Pasqües de Nadal. Referia ara que no li semblava necessari aplicar un càstig tan dur i que estava apesarat de veure'ls patir allí tancats,⁵⁶¹ adduint que, en realitat, havien actuat moguts per la ignorància i per les ordres de la seua senyora. Pretenia així que quedara patent el respecte a la justícia i l'efecte de la clemència.⁵⁶²

Ara bé, el conflicte no va concloure en el moment que recobraren la llibertat els criats del marqués, sinó que encara va durar un temps, com ho demostra la carta del propi virrei el 20 de gener de 1653.⁵⁶³ No obstant, un fet inesperat va afectar també la situació, i va ser la mort del seu nebot don Gaspar Mercader i Perellós, fill i hereu del seu cosí, el comte de Bunyol, l'11 de gener de 1653.⁵⁶⁴ Açò va afectar a part de la família i li va restar al marqués de Quirra a un dels seus partidaris més fermes. Finalment, l'assumpte va formar part del paquet de denúncies que es van lliurar a la Cort a través de nombrosos memorials i ambaixades, com les del senyor de Cortes⁵⁶⁵, el senyor de Borriol en 1654⁵⁶⁶ i la del baró de Gilet en 1656.⁵⁶⁷ però la falta d'un pronunciament immediat i satisfactori del rei, que haguera calmat els ànims de la noblesa, propiciarà posteriors conflictes del mateix caràcter en aquest virregnat.⁵⁶⁸

En tot cas, eixe any de 1653, els marquesos de Quirra, davant el fracàs en la Junta de Contrafurs i per evitar represàlies i nous enfrontaments amb el virrei, van decidir embarcar-se cap a Sardenya al·legant que en València no tenien hisenda suficient.⁵⁶⁹ Al seu marquesat de Quirra romandrien la resta dels anys cinquanta.

⁵⁶¹ Encara que es una suposició, mes pareix que els alliberara per la situació convulsa i conflictiva que es vivia a la ciutat de València amb el "Bàndol del marqués de Quirra en peu de guerra", que per llàstima i consideració.

⁵⁶² ACA, Consell d'Aragó, Lligall 732, núm. 11.

⁵⁶³ ACA, Consell d'Aragó, Lligall 583, núm. 20.

⁵⁶⁴ Agraïment a Maria Lluïsa Muñoz Altabert que m'ha facilitat les dades a partir del seu treball sobre els comtes de Bunyol.

⁵⁶⁵ Pérez Aparicio, Carmen, "Centralisme monàrquic i resposta estamental: l'ambaixada valenciana del senyor de Cortes (1667-1668), *Pedralbes: Revista d'història moderna*, N° 13, 1, Barcelona, 1993 (Exemplar dedicat a: Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)), pp. 327-340.

⁵⁶⁶ Guia Marín, Lluís, "A la cerca de l'horitzó. La noblesa valenciana...", pp. 315-336.

⁵⁶⁷ Fuertes Broseta, Miquel, "L'ambaixada del senyor de Gilet (1655-1656). La relació de la monarquia i el Regne de València a mitjans del segle XVII", en *Estudis: Revista d'Història Moderna*, N°42, València, 2016, pp.249-264.

⁵⁶⁸ Guia Marín, Lluís J., "Dona, Honor i Bandolerisme...", p. 301.

⁵⁶⁹ Ibídem, p. 307.

4.8. Obres socials i manifestacions devocionals

Don Joaquim va participar d'algunes inquietuds socials i pietoses. És en aquesta línia on cal situar -a més de diferents concessions i donacions a esglésies de la ciutat de València i dels seus estats de Nules i Sardenya- dos fets que mereixen ser destacats.

El primer d'ells va ser la seua petició conjunta amb la seua segona esposa, donya Beatriu de Saavedra, en agost de l'any 1646, de fundar i obrir Escoles Pies en València. Unes institucions que oferien instrucció als xiquets i xiquetes pobres, sense importar la seua condició legítima i natural, que en Sardenya i Itàlia ja existien però que no havien arribat encara als regnes de la península Ibèrica. Per a tal fi, van enviar des de Càller, on en eixe moment residien, a un frare agustí a Roma per a que obtingués del cardenal Ginetti llicència per a “dilatara esta religión al Reino de Valencia, donde tenemos nuestro estado y comodidad de poderla hacer a los padres”. No obstant, la seua sol·licitud no va ser aprovada ni van aconseguir el permís.⁵⁷⁰

En altre ordre, don Joaquim va demostrar la seua veneració pel beat Lluís Bertran,⁵⁷¹ que havia sigut beatificat en juliol de 1608 per Pau V. El dominic fra Josep Favores -procurador de la ciutat de València en la cúria romana per a la causa de canonització del seu correligionari Bertran- en un dels seus escrits destacava el protagonisme que va tenir el marquès de Quirra “a cuyo afecto, devoción y diligencias se deve especialmente la Canonización de nuestro Santo”. D'aquesta manera, quan finalment sant Lluís Bertran va ser canonitzat el 12 d'abril de 1671 pel papa Clement X -a l'igual que sant Francesc de Borja- es van celebrar grans festejos i actes en València i en distintes parts del regne per celebrar tan grates noves. I segons notícies, el marquès de Quirra i Nules va

⁵⁷⁰ Lezaún, Antonio, *Historia de la Orden de las Escuelas Pías*, Madrid, Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación, 2010, p.29.

⁵⁷¹ Este frare dominic, que havia pres els hàbits en el convent de sant Domènec de València, seria el primer mestre de novics del convent de Santa Creu de Llombai, fundat pel primer marquès – i ara sant- Francesc de Borja i Aragó, on desenvoluparia una gran tasca i deixaria un gran record. Posteriorment seria enviat a València, Albaida i al virregnat de Nueva Granada, en Amèrica. Climent Bonafé, Arturo, *Historia de la parroquia de la Santa Cruz de Llombai (1544-1994)*, València, Guada Litografia S.L., 1994, pp.39-40.

pagar 22 quadres amb figuracions dels miracles del nou sant valencià, destinats a un octavari que ell mateix havia subvencionat per a dites celebracions.⁵⁷²

4.9. Testament i últim codicil de don Joaquim

El dia 2 de novembre de 1663 don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va atorgar el seu testament en plica davant del notari Ignasi Martínez.⁵⁷³ En l'acte, celebrat al seu palau del carrer Morvedre, va estar present el marquès de Llombai, Francesc Carles de Borja-Centelles i Dòria, per tal d'acceptar el testament en nom del seu pare, el duc de Gandia, ja que la decisió del marquès de Quirra va ser nomenar hereu i successor a Francesc Dídac de Borja Centelles i Velasco, duc de Gandia, tot i prohibint la revocació.

No obstant, el desig de don Joaquim es va veure frustrat quan en octubre de 1664 va morir el duc de Gandia, i en març de 1670 el seu fill y successor Francesc Carles de Borja-Centelles i Dòria. Aquesta circumstància convertia al marquès de Llombai, Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León, net i fill respectivament dels anteriors, no sols en el nou duc de Gandia sinó també en el successor del marquès de Quirra i Nules.⁵⁷⁴

Poc després, en 1671, don Otger Català de Valeriola – comptant amb el beneplàcit de don Joaquim i front a les pretensions del marquès de Centelles, don Antoni Joan de Centelles; el comte d'Anna, don Joan Pertusa i Bonastre; i don Alfons Sanz Tolsà- va al·legar els seus drets a la successió en els estats del marquès de Quirra, que fonamentava en la successió de donya Joana de Centelles, neta del vinculador de Nules i avantpassada directa d'ell.⁵⁷⁵ La demanda va posar en relleu el fet desconegut per a la resta de pretendents de ser Otger descendent de la família dels Centelles.⁵⁷⁶

⁵⁷² Carbonell Buades, Marià, "Las fiestas de canonización de san Luis Bertrán en Roma (1671). Precisiones documentales acerca de los artistas participantes", en *LOCVS AMÆNVVS* núm.16, UAB, 2018, p.156.

⁵⁷³ AHNOB, Fernán Núñez, C.2079, D.6.

⁵⁷⁴ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón està pendiente...*

⁵⁷⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.2068, D.27.

⁵⁷⁶ Sanz Viñuelas, Vicente, "El ascenso de Otger Catalá de Valeriola; de la baja nobleza a III marquès de Nules", en Fortea, J.I., Gelabert, J.E., López, R., Postigo, E. (coord.), *Monarquías en*

Això no va impedir que don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud contradiguera aquesta pretensió argumentant no poder-se tractar aquesta causa mentre ell visquera, i finalment una sentència publicada per la Reial Audiència el dia 1 de desembre de 1671 va repel·lir la instància de don Otger Català de Valeriola.⁵⁷⁷

Tres anys després, el dia 27 de novembre de 1674, afectat d'una greu malaltia que feia témer per la seua vida, en el seu palau del carrer Morvedre don Joaquim va disposar -davant el notari Alejandro Ripoll- el seu últim codicil. En ell nomenava marmessors encarregats de fer complir les seues voluntats a don Carles Vallterra i Blanes, cavaller de Nostra Senyora de Montesa i de Sant Jordi de Alfama i doctor del Real Consell; al seu cosí-germà don Alfonso de Calatayud; al seu nebot don Ximén Pérez de Calatayud, comte del Real; al doctor Miquel Sessé, rector de l'església de sant Esteve, i al llicenciat Bernardo de Salafranca, rector de la parròquia de sant Llorenç, als qui atorgava els necessaris poders.⁵⁷⁸

En aquest últim codicil, reduïa la quantitat destinada a la seua ànima a 500 lliures -front a les 1.000 del primer testament- i deixava a disposició dels seus marmessors la seua sepultura en la cripta que els marquesos posseïen en l'església parroquial de Nules, tot i afegint 500 lliures més cas de no cobrir les despeses la quantitat inicial. Manifestava així mateix el seu desig de que quedaren satisfets els seus deutes, però també que se donaren per cancel·lats els que la Casa del Real tenia amb ell en concepte de restitució de dot de sa mare, donya Jerònima de Calatayud. Així mateix encomanava al seu hereu la restitució del dot de donya Estefania de Montcada d'acord amb la concòrdia signada amb el marquès d'Aitona; la restitució del dot de donya Luisa de Velasco i Tovar, exceptuades 4.000 lliures de que havia disposat en el seu testament per als seus criats; i la satisfacció de les sumes degudes al mercader Antoni Maymon relacionades amb l'arrendament del marquesat de Quirra.

conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica, Santander, FEHM, 2018, p.563.

⁵⁷⁷ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. A-13/39, volum 37.

⁵⁷⁸ AHNOB, Osuna, C.603, D.31.

Incorporava així mateix un destacable conjunt de llegats a familiars i criats. Entre els primers, deixava al seu cosí don Alfonso de Calatayud 500 lliures, diferents adreços a la dona d'aquest, Úrsula Siurana i de Calatayud, i a la seua neboda donya Maria Inés de Chaves i Mendoza, comtessa del Real, i dos de les seues millors joies al seu nebot el comte del Real i al seu cosí germà don Lluís de Calatayud. Per la seua banda, el doctor Bernardo Espejo rebria en compensació per les visites realitzades -tant a ell com a la seua família- 150 lliures, a més d'una joia a elecció de don Alfonso de Calatayud; i al doctor Gaspar Francesc Berenguer deixava - en compensació pel treball invertit en la seua defensa en diversos plets- la tapisseria dels draps de Salamanca "que acostumava a posar en lo quarto dels balcons del carrer Morvedre".

En altre ordre, encomanava al doctor Gaspar Berenguer prosseguir la tasca de construcció d'una capella en honor a sant Tomás en el convent de Santa Mònica i deixava a dit cenobi 100 lliures per a l'assistència del prior i la comunitat de frares, distingint a fra Diego de Sant Josep, a qui li donava 10 lliures per a un hàbit nou.

Referia també que havia portat de l'illa dos xiquets sards, anomenats Miquel Masini i Francesc Gaçull, respecte als quals disposava que se'ls alimentara mentre visqueren a València i que posteriorment, a més de pagar-los el viatge de tornada a Sardenya, se'ls donaren 100 lliures a cadascun. I tampoc oblidava als criats que havien estat al seu servei. Així, llegava 300 lliures a Marc Antoni Pérez i donya Anna Álvarez, 200 a Vicent Manuel, 100 a donya Antonia, donya Maria d'Escobedo i donya Ana de Sales i don Juan Rodolfo. 50 lliures rebrien donya Juliana de Toledo, Mónica Carratalà, Vicent Carratalà, Josep de Sant Josep, Josepa Manuel - filla major de Vicent Manuel- així com Maria Velasco, morena. Als seus cotxers Ramon Belloch, Bernat Belloch i Guillem España els deixava 10 lliures a cadascú d'ells, quantitat que també disposava per al seu lacai, Joan Soler. Com a testimonis d'aquest últim codicil actuaren don Carles Vallterra i Blanes, el doctor en medicina Maties Garcia i el cirurgià Jeroni Rodríguez.

Eixe mateix dia, 27 de novembre de 1674, va morir al seu palau del carrer Morvedre, als 54 anys d'edat, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, Mercader i Bou, marquès de Quirra i Nules, comte de Centelles, baró d'Almedíxer, cavaller de Santa Maria de Montesa, clauer i comanador d'Ares del Maestre, gentilhome de la Càmera de sa Majestat i majordom de sa Real Casa.⁵⁷⁹ A l'endemà el notari regent, Francesc Ferrer, a instància de don Alfonso de Calatayud, del comte del Real i del llicenciat Bernat de Salafranca, rector de sant Llorens - tres dels seus marmessors- així com de don Baltasar de Borja i Llançol, procurador del duc de Gandia i marquès de Llombai, don Pasqual Francesc de Borja-Centelles, va procedir a llegir i publicar l'últim codicil del difunt marquès, així com el seu testament, en el qual designava al seu hereu universal:

“Dono, deixo y lego o prelego a el excelentísimo don Francisco Diego de Borja y Centelles, duque de Gandía y conde de Oliva, primo y señor mío, si no fuera muerto al tiempo de mi muerte. Si no fuese vivo... dono, deixo y lego o prelego al excelentísimo don Francisco Carlos de Borja, marquès de Llombai, hijo del excelentísimo duque de Gandía y a sus sucesores, la baronía y marquesado de Nules, situado en el presente Reino de Valencia y el marquesado de Quirra en el Reino de Cerdeña, con las ciudades, villas, lugares i castillos y demás bienes y derechos a ellas anexos y pertenecientes; y también los derechos que me pertenecen para la recuperación del condado de Centelles, situado en el Principado de Cataluña, juntamente con toda la jurisdicción, alta y baixa, mero y mixto imperio, de todos los dichos estados, vasallos, tierras, aguas, montañas, dehesas, regalías i cualquier otros derechos... de cualquier género y especie que sean, en caso de morir yo sin hijos ni descendientes... y que hagan como su cosa propia... ”.⁵⁸⁰

Tant el codicil com el testament van ser llegits i acceptats davant de l'escrivà Vicent Posades i don Francesc Rodoldo, que actuaren com a testimonis, i dos dies després, el 30 de novembre de 1674, el duc de Gandia i marquès de Llombai, Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León, esgrimint els seus drets, per mig del seu procurador Cristòfol de Mora va prendre possessió de Nules, Moncofa i la Vilavella, i el dia 1 de desembre va fer lo propi en Mascarell.⁵⁸¹ El mateix dia presentà davant don Joan Escorcia i Lladró, lloctinent de la Governació de Castelló de la Plana, la clàusula del testament del marquès de Quirra al·legant que, com don Joaquim Carròs de Centelles havia mort sense

⁵⁷⁹ Ibídem.

⁵⁸⁰ Ibídem.

⁵⁸¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.2079, D.6.

fills, l'herència passava als Borja i, com el seu avi i el seu pare havien mort, a ell li corresponia la successió als estats de Nules, Quirra i el comtat de Centelles, així com la baronia d'Almedíxer, i demanava que com a tal successor el reconegueren.⁵⁸²

A més a més, com a posseïdor del marquesat de Quirra, i reconegut com a tal per la Reial Audiència de Sardenya, també va sol·licitar que s'emeteren salvaguardes reials per tal d'assegurar-se la possessió de tots els béns vinculats al títol, com eren cases, patronats de capelles, territoris, castells i viles. Aquesta petició va ser acceptada i reconeguda per "lo rei de Castella, d'Aragó i de Sardenya, don Carles, i la reina, sa mare, tutora, curadora i governadora", i el virrei de Sardenya, don Ferran Joaquim Fajardo de Requesens i Zúñiga, marqués de los Vélez, li va concedir, el dia 9 de gener de 1675, aquestes salvaguardes, "perquè ningú pugui molestar-lo, ni discutir-li la possessió de les dites propietats".⁵⁸³

D'aquesta manera, Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León, duc de Gandia, marqués de Llombai, comte d'Oliva, comanador de la Calzadilla de l'Orde de Sant Jaume de l'Espasa i gentilhome de la càmera de sa Majestat, es va convertir en el II marqués de Nules, unint de nou les possessions dels Centelles, i en III marqués de Quirra.

No debades, don Joaquim era l'últim membre agnàtic de la família dels Centelles i el seu òbit significava la fi d'una època de dos famílies i l'inici d'un període turbulent, en el que diferents personatges s'enfrontarien reclamant aquesta herència i patrimoni, esgrimint els seus drets i pretensions, així com la dels seus avantpassats.⁵⁸⁴

⁵⁸² BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón està pendiente...*

⁵⁸³ AHNOB, Osuna, C. 248, D. 25 (L.S.) 1-4.

⁵⁸⁴ Sanz Viñuelas Vicente, "¿Dotar de estabilidad a la nobleza? ...", pp.331-344.

4.10. L'inventari *post mortem*. L'espai interior del palau de València

A l'endemà mateix de la mort del marquès don Joaquim, i després de la lectura del testament del difunt feta pel notari Francesc Ferrer, l'hereu i successor, don Pasqual Francesc de Borja-Centelles, va voler inventariar els béns que posseïa el difunt, tant els immobles de la ciutat de València com el mobles. I així ho va ordenar al seu procurador, Baltasar de Borja i Llansol, ciutadà, perquè ho dugués a terme eixe dia, 28 de novembre de 1674.

Entre els béns immobles que posseïa el marquès es comptaven dues cases a Nules, així com un palau en el carrer Major d'aquesta població, una casa en el carrer Major de la Vilavella, cinc cases i un hort extramurs del cap i casal, en el carrer de Morvedre, parròquia de Sant Esteve, i una casa en el carrer de Roters, parròquia de la Santa Creu, també a València.⁵⁸⁵

Certament, tot i ser un inventari detallat, faltarien per anotar les propietats dels estats sards i catalans, així com les de la baronia d'Almedíxer. Ara bé, el document és indubtablement una font important d'informació per a conèixer tant l'estructura patrimonial com l'interior domèstic del palau del marquès de Quirra i Nules al carrer de Morvedre, on va viure i morir don Joaquim.⁵⁸⁶

El notari començava per la sala de la casa, d'aparença més bé austera, vist que només es trobaven dos bufets així com set bancs de pi i dos goteres de "damasquillo". Potser una de les goteres emmarcava la porta de l'oratori que acollia en l'altar un frontal de canemàs. El parament de l'altar consistia en dos canelobres de fusta platejats i dos tovalles. La iconografia del recinte venia representada per dos sants de pedra marbre romputs i un sant Francesc de cartó molt vell, així com una creu de bronze en la part de dalt de l'altar. En l'estança també hi havia un alba i un amit.

⁵⁸⁵AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

⁵⁸⁶ Els interiors de les residències son un tema interessant. A tall d'aprofundir: Franco Rubio, Gloria, *El ámbito doméstico en el Antiguo Régimen*, Madrid, Editorial Síntesis, 2018.

D'altra banda, el menjador de la casa incloïa diferents i variats quadres, en concret: deu retrats grans de diferents personatges de la família de l'anterior marquès i les mullers; un quadre d'una monja bernarda, així com un quadret mitjancer amb la imatge de sant Tomàs de Villanueva. Aquesta estança està decorada amb més cura, la qual cosa no és d'estranyar ja que, com era habitual a les cases nobles del moment, era en aquesta habitació on es desenvolupaven les recepcions de parents i amistats. A més, aquesta habitació comptava amb diversos baguls per a guardar, sobretot, roba: capes, camises, saragüells d'home, barrets, "txuxeries" de poca importància, algunes capses buides, una cortina de llenç de casa per a la finestra, sis tovalles de taula o dos torcabagues "alamandesques". Així mateix, una de les caixes contenia vestimenta i objectes per a celebrar oficis religiosos com ara una alba vella, una capsa redona de pi amb uns corporals, dos balones⁵⁸⁷ i dotze purificadors.

L'espai encara acollia dos bufets de pi, dos tamborets, un comptador o escriptori de pi color noguera amb diferents caixonets buits i una pileta de pedra de marbre amb la imatge de Nostra Senyora. Així mateix, en una caixa gran de pi, es va inventariar un dosseret de vellut per al capsal del llit, dos capells de palla, quatre petos amb la creu gran de Montesa, un parament de llit de tafetà d'Itàlia, un altre dosseret per al capsal del llit, quinze cortines, un cobretaula de domàs, tres cortinatges per als cotxes de domàs, altre cortinatge de cotxe de baieta i una capseta de pi amb diferents vestidures de xiquet, molt xicotetes.

A continuació, la comitiva, amb el notari al capdavant, es va endinsar en la primera quadra on es va enregistrar un tapís gran que penjava damunt la porta de l'alcova i que contrastava amb la col·lecció de caràcter sacre que adornava profusament aquesta part de la casa, formada per una imatge de santa Margarita, la conversió de sant Pau, sant Tomàs de Villanueva, sant Ignasi de Loyola. D'altra banda, una pintura de Nostre Senyor i dos apòstols estava col·locada damunt d'una finestra.

⁵⁸⁷Era un tipus de coll "vuelto" ampli de cotó o altres teixits fins que queia sobre la vestimenta ja fos un gipó, camisa, sotana, etc.

Ja en l'alcova hi havia dos tamborets vells de vaqueta així com quatre cadires de repòs velles de domàs, un llit de “granadillo” amb parament de tafetà d'Itàlia, dos matalafs i dos flassades blanques i tres trossos d'estora vells. El mobiliari important d'aquest espai estava constituït per dos comptadors amb bufet de marfil i banús, altre comptador de noguera i embotit de diferents tipus de fusta. L'accés al dormitori es feia a través d'un tancaporta de baieta coronat per una gotera de domàs. La finestra de la quadra comptava amb una cortina gran de baieta.

El quarto següent, dit lo “camarí”, incloïa deu espills, una taula redona de pedra jaspi amb un peu de fusta de noguera mentre que les parets estaven folrades per una estora prima. En un racó, un caixó de pi contenia diferents ferramentes agrícoles molt ordinàries.

La residència tenia una segona quadra on el notari va inscriure dos empostissats de pi amb els seus matalassos i flassades. L'alcova no contenia cap llit, tanmateix el mobiliari tenia una certa presència: un “bufetet d'estrado”, un bufet gran de noguera, una cadira de repòs de canemàs i una imatge de sant Tomàs de Villanueva. En la tercera habitació s'inventariaven cinc cadires de vellut, tres cadires de repòs de canemàs, dos cadires de domàs per a davall el dosser, un bufet de pi per a posar llums, una cortina gran de baieta davant la finestra i un tancaporta de baieta i dos goteres del mateix teixit.

El palau del marquès de Quirra disposava d'una galeria amb finestres que donaven al carrer de Morvedre i estava moblada amb dèneu cadires de vellut i dos goteres de baieta que segurament coronaven els accessos. Prop d'aquesta peça, el noble tenia una sala de visites a la qual s'accedia a través d'un cancell de pi. Un dosser gran de tela de plata i or presidia l'estança i, a l'igual que en altres espais, una estora folrava la resta de les parets. En aquesta sala s'exhibia la col·lecció pictòrica més important i nombrosa de la casa. Vint tapissos, que ja s'havien despenjat en el moment de l'inventari, quaranta retrats de tamany considerable de diferents membres de la família i dels descendents del marquès de Quirra; però també un quadro del rei Carles II, quatre paisatges d'algunes viles de l'estat sard de Quirra i un quadro sobre la rebuda que se li feu a don

Joaquim quan anà a l'illa italiana, així com set quadres grans amb diferents històries.

A continuació, el document ens descriu "l'estrado" del palau presidit, en aquest cas, per un dosser de tela d'or i decorat amb dos quadres grans d'històries de la Sagrada Escriptura i dos quadres de sant Francesc Xavier i de sant Francesc de Paula. Damunt la porta es trobava un país a la llarga d'una història i clavats en les parets tres trossos d'estora d'estrado. En quant al mobiliari, hi havia dos rebosts grans enreixats de ferro amb diferents vidres, plats fins i altres coses com "txuxeries d'esta ciutat". Les robes dels patges apareixien guardades en una calaixera de l'avant sala, on també hi havia dos bancs amb respatller, tot fabricat de fusta de pi.

Per últim, i ja en el pati, la comitiva dirigida pel notari s'endinsà en les cavallerisses on es registraren cinc mules, tres selles de cotxe -dos d'aquestes amb estreps-, dos parelles de guarnicions de collera per a tronc i un parell de "petxera" també per a tronc; altre parell de guarnicions per a tir llarg amb collera i altre parell de les guies també de collera. Els tres carruatges que posseïa el marquès estaven ben custodiats en dos carrosseres. En una, es trobava un cotxe amb vidrieres i cortines de baieta; en l'altra, un carruatge de vaqueta així com dos parells de frens per a les mules amb les cabeçades, a més d'una galera descoberta vella. Al costat de les cavallerisses s'amuntegaven deu cafissos de civada, dues-centes arroves de garrofes i tres braces poc més o menys de palla per a la provisió de les mules.⁵⁸⁸

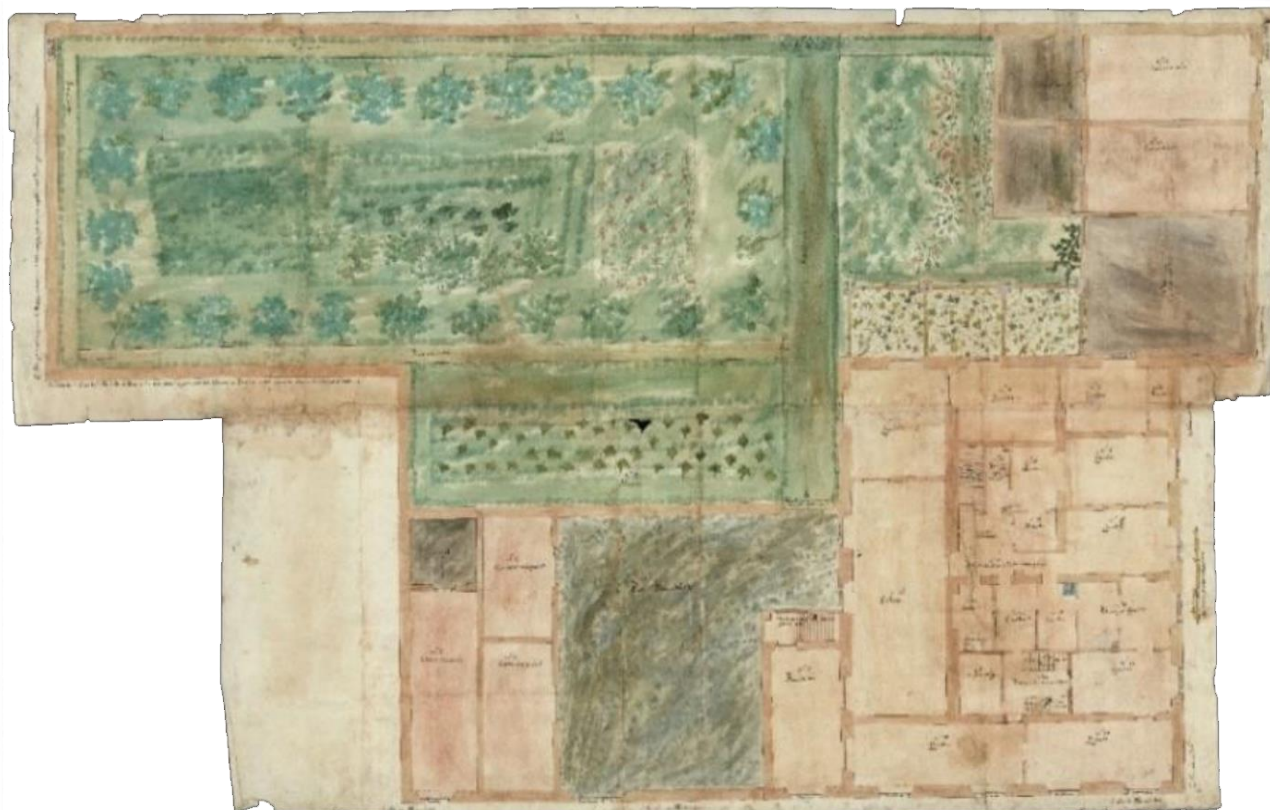
A banda d'esta informació minuciosament detallada que ofereix l'inventari, disposem també de la planta del palau del marquès de Quirra gràcies a un gravat del segle XVII que podem admirar en la imatge següent.⁵⁸⁹ I, d'igual manera, comptem amb un altre gravat de com seria el palau a mitjans del segle XVI.

⁵⁸⁸AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

⁵⁸⁹Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliària...*, p.133. Fig. 28. *Planta del palacio de los marqueses de Aitona en la calle Sagunt, sede de la Contaduría de los duques de Medinaceli en València, antigua residencia de los marqueses de Quirra*, Cristóbal Sales, h. 1797. Papel manuscrito y a color, 102 x 157 cm. Archivo Ducal Medinaceli [ADM], Mapas y planos, cajón V.

Vista de la ciutat de València, 1563, d'Anton van den Wyngaerde. En el cercle apareix el palau que posteriorment seria del marquès de Quirra i de Nules.

Planta de l'antic palau del marquès de Quirra i Nules al carrer Morvedre a finals del segle XVIII.

4.11 Algunes addendes posteriors

- *Mobiliari, pintures i joies*

El 8 de desembre, uns dies després del primer inventari, don Baltasar de Borja va realitzar una addenda a l'inventari. El motiu, assenyalava, era que havien “vingut a sa noticia recaure en béns de dita herència” tot un seguit de possessions que es detallaven a continuació, bona part de les quals destaquen per la qualitat dels materials emprats en la seua elaboració i per la riquesa de la seua decoració.

Per un costat, tota una sèrie d'escriptoris, cinc en total, dos dels quals a l'inventari es diu que eren de conxa i banús amb extrems de bronze i que apareixen conjuntament amb els respectius bufets de banús i marbre. Altres dos eren de banús i talc amb pintures de sibil·les i damisel·les i escuts de bronze, amb bufets perfilats de marfil i altres fustes embotides. L'últim dels escriptoris llistats és de banús i marfil, el notari el descriu com “romput” amb baraneta de marfil i amb dos escriptoriets xicotets -que servien al dit escriptori d'auxiliars- amb un bufet de banús i marfil i altres fustes embotides. A més dels escriptoris, es van inscriure quatre taules, una de pi coberta de domàs, dos més cobertes del mateix material i una tauleta de banús i marfil.

Per altre costat, un bon nombre d'elements decoratius i ostentosos que denoten la riquesa pròpia de les famílies que regien aquestos palaus nobiliaris moderns, entre els quals es comptaven catorze coixins “d'estrado” de tela de plata i or i vint coixins més “d'estrado” de tela d'or. També per a “l'estrado” hi havia al palau una catifa i dues estores turques, una mitjaneta i l'altra gran. No és d'estranyar la profusió d'elements decoratius a “l'estrado” ja que les visites i part de la sociabilitat d'aquestes famílies nobiliàries tenia lloc en aquesta estança, principalment la de les amitats de les marqueses. I encara que “l'estrado” era un espai específicament femení, els homes també podien ser convidats a ell sense per això causa perdés el seu caràcter íntim.⁵⁹⁰

⁵⁹⁰ Del Río Barredo, Maria José, “Espacios de mujeres en el Madrid del siglo XVII. El estrado, entre la casa y la calle”, en James S. Amelang, Fernando Robres, Rafael Benítez Sánchez-

Ressalten també la relació de tapissos i altres teles decoratives que guarnien les parets del palau, i que, tot i que en alguns casos el notari les descriu com usades i o velles, mostren un gust exquisit heretat des de generacions a l'hora de decorar la casa familiar. De tapisseries, en llista el notari quatre, totes amb diferents draps i diverses històries, entre les que mereixen menció especial una descrita com a fina amb cinc draps i altra de Salamanca amb huit draps de praderia. D'entre els draps i teles decoratius, destaquen uns de ben rics, com els dossers de domàs carmesí i de tela d'or, que possiblement farien de parament, juntament amb el "cortinatge de llit de terciopelo vert, ço és, sel, cinch cortines y rodapeu, tot bordat a les vores de puntes de ojuela de plata y torcals de or a la broca", en la cambra on s'ubicava el llit de *granadillo* i bronze amb tot el seu aixovar, cel, cobertor, gotera, dos cortines i rodapeu de tela blanca de plata brodat de sedes i tres cortines més de tela blanca de plata teixida a flors de sedes, del que curiosament s'assenyala que està poc usat.

Contràriament a aquest cert luxe i riquesa, és cridaner que el notari fera relació de set cortines de *friseta*, colorades i verdes, les colorades totes tacades i velles, així com un *lligadoret* de banús i marfil amb calaix i quatre cantoneres de plata "ussat y maltractat". També com a "un poch maltractades" descriu el notari dos caixetes de la forma d'escrivanies, de banús, petxina i marfil. Podria ser per l'ús o possiblement perquè ja havien pertangut als anteriors senyors del palau. En qualsevol cas, la minuciositat amb què el notari va allistar i descriure tots aquests objectes ens apropa més a la quotidianitat d'aquestes famílies nobiliàries i al dia a dia dels interiors domèstics.

Les làmines i papers pintats en gran nombre així com els quadres són altres dels elements decoratius que sobreixen en aquest inventari. Per un costat, el notari assenyala onze làmines mitjanes daurades amb guarnicions i destaca dos més amb pintures d'un fill i una filla de l'anterior marquès de Quirra, el que ens permet veure també la part més sentimental del pare que ha perdut als seus dos únics fills. Menciona, així mateix, fins quaranta-tres làmines més amb

Blanco, Ricardo Franch Benavent i Miriam Galante (coords.), *Palacios, plaza, patíbulos: la sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, València, Tirant lo Blanch, 2018, p.792.

diferents pintures, de xicoteta i mitjana grandària. Per altre costat, anota quatre quadrets de grandària mitjana de caràcter religiós, cosa habitual de les devocions particulars i privades pròpies d'aquesta època, entre els que es concreten dos, fets de pedra d'Asp, daurats i entallats, un amb la imatge de Sant Llorenç i altre de Sant Esteve. Però l'imaginaire no acaba ací. Entre els béns del difunt marquès es conten també nombrosos espills, tretze en total, deu dels quals estan pintats o decorats amb imatges devocionàries gravades als seus vidres.⁵⁹¹ Podem afirmar, amb tota probabilitat, que, entre eixos espills, els quatre guarits de negre eren heretats de l'anterior marquès, Cristòfol Carròs de Centelles, ja que al seu inventari ja apareixen descrits i penjats en l'alcova de la marquesa.⁵⁹²

A continuació, el procurador fa relació de tota una sèrie de joies que afirma que també formaven part de l'herència, i que per importància i valor, com era habitual, no s'enumeraven on apareixien, sinó totes seguides sense especificar la seua localització i sempre després d'haver sigut reconegudes, examinades i valorades minuciosament i amb cura per experts en la matèria davant del notari, en aquest cas per part dels platers Pere Chasor i Francisco Velasco, prohom i majordom segon de l'ofici d'argentera de la ciutat de València. A més, són els únics béns, que per la seua riquesa, apareixen amb l'estimació del seu preu. Un total de trenta-huit ítems, molts d'ells inclouen més d'una joia, el que dona una col·lecció d'aproximadament cinquanta joies, majoritàriament d'or. De fet, vint-i-set dels ítems descriuen i taxen objectes i tot tipus de joies d'or amb diamants i una bona mostra de pedres precioses, vuit dels ítems descriuen una bona col·lecció d'objectes de plata, de servei de taula –principalment coberts i vaixel·la, de servei religiós –canelobres i faristols, i d'ús privat del marquès i la seua família –principalment objectes de tocador, i tres són joies de perles i altres pedres semiprecioses. Per la gran quantitat de joies, ens centrarem en les més luxoses o cridaneres.⁵⁹³

Onze de les joies d'or, bona part de les més valuoses, són religioses o tenen valor religiós. De fet, tan sols aquests onze objectes tenen el valor de 593

⁵⁹¹ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

⁵⁹² Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*p. 140.

⁵⁹³ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

lliures. La seua importància radica en què ens serveixen no només per poder delectar-nos amb el luxe i ostentació pròpia de les famílies pertanyents a un llinatge com el que ens ocupa, sinó també per ser testimonis de la religiositat i devoció pròpies del període. El primer objecte religiós de l'enumeració és una imatge de sant Antoni de Pàdua, xicoteta, de Calambuco,⁵⁹⁴ guarnida d'or amb 26 diamantets i valorada en 18 lliures. La devoció per aquest sant havia de ser important en la família dels marquesos de Quirra i Nules doncs entre els nou adreços d'or que es compten en l'herència un, que es descriu com esmaltat de porcellana amb "espejuelos", constituït amb collaret (*gargantilla*), braçalet i arracades, conté una joia de sant Antoni de Pàdua i dos llaços i està valorat en 45 lliures. La devoció que per aquest sant tenia la família es va haver de mantindre durant generacions, ja que en l'oratori privat de l'anterior marquès, entre els cinc quadres religiosos que es trobaren, hi havia un oli gran de Sant Antoni de Pàdua.⁵⁹⁵

La col·lecció d'adreços religiosos la completaven sis més, tots d'or i pedres precioses, d'una finesa i riquesa sorprenent. 254 lliures fou el preu amb què va ser taxat un d'ells, d'or i maragdes, esmaltat de porcellana amb imatge de Nostra Senyora de porcellana, un llaç, una papallona, una aranya, un collaret amb penjoll, dos negretes, dos braçalets de granats verds i or i dos molls d'or i maragdes. La devoció per Nostra Senyora, així com hem vist amb Sant Antoni, havia de ser especialment fervorosa, ja que, a banda de en aquest adreç, el més valuós de tots, don Joaquim Carròs de Centelles posseïa una imatge exempta de Nostra Senyora de porcellana i or amb vint-i-set diamantets, valorada en 30 lliures.

De major a menor valor econòmic, la resta d'adreços religiosos que es trobaren foren: un adreç d'or esmaltat de porcellana i pedres de cristall, esmaltat a imitació de turqueses que contenia una joia amb la imatge de l'Anunciació; altre esmaltat de porcellana i pedres verdes que en contenia una joia amb la Puríssima Concepció; altre d'or esmaltat de porcellana blanca amb pedres de cristall en aquest cas amb una joia de Nostra Senyora de la Soledat, per la qual

⁵⁹⁴El calambuco era un tipus d'arbre americà, de fusta "negruzca".

⁵⁹⁵ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*p. 142.

s'havia de tindre especial devoció perquè també es troba al seu palau “un santico” d'or i perles amb la seu imatge; altre d'or i ambre amb una joia de Jesús, Maria i sant Josep i l'últim d'or esmaltat de blanc amb coral en el qual hi havia una joia amb la imatge de Nostra Senyora, estimats respectivament en 66, 48, 36 i 24, cadascú dels dos últims, lliures. La última de les joies religioses que es trobaren va ser una de Santa Caterina Màrtir de porcellana i or guarnida d'un fil de plata amb perles i una mariposa d'or i perles, estimada en 18 lliures.⁵⁹⁶

Encara es trobaren en joies del marqués tres adreços complets més, sense imatges o figures religiosa, però de gran valor econòmic. Amb 216 lliures, 13 sous i 5 diners es va taxar un que era d'or, perles vermelles i set rubins, “ço és, arracades, gargantilles, braçalets, un calu, un ayró, un santico i un espillet d'or per al pit amb perles i vermelletes”. Els altres eren d'or i cristall i d'or i ametistes i s'estimaren en 33 i 79 lliures i 2 sous respectivament. El fet que don Joaquim Carròs de Centelles no tinguera fills ni filles que arribaren a edat adulta, i per tant no haver hagut de dotar-los, ni esposes que li sobrevisqueren, tot i haver-se casat en tres ocasions, explica que aquest tipus de joies es compten entre els béns propis del marqués, la riquesa del qual era prou impressionant, cosa que ja hem pogut comprovar al parlar del dot de les seues esposes, concretament de la seua primera esposa, Estefanía de Montcada, que aportà 76.168 lliures.⁵⁹⁷

La col·lecció de joies del difunt marqués no acabava ací, d'anells d'or se'n trobaren setze valorats en 101 lliures i 4 sous amb tota una ampla mostra de pedres precioses, un d'ells contenia tretze diamants, altre set, altres incloïen maragdes, vermelletes, negretes i cristalls. Els dos rellotges de *faltriquera* d'or i plata sumaren un valor de 130 lliures; unes arracades d'or i perles de fil i grana en feren 84 lliures; el collar de quatre fils amb més de quatre-centes perles s'estimà en 80; dos braçalets també de perles es valoraren en 75 lliures i la papallona d'or amb vuitanta-cinc diamants en 100 lliures.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

⁵⁹⁷ Vicente Sanz Viñuelas, *Entre Sardenya i València ...*, p.120.

⁵⁹⁸ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

No ens ha d'estranyar que aquestos béns foren els únics que apareixen inventariats amb el seu valor i una estimació precisa i minuciosa feta per professionals reconeguts, doncs representen un aixovar riquíssim i un luxe sumptuós que va clarament en consonància amb la grandesa d'una de les més importants famílies nobiliàries del regne de València en la segona meitat del segle XVII. És sabut que els objectes marquen diferències d'estatus entre els distints grups socials a través de la possessió exclusiva de determinades peces.⁵⁹⁹

Amb els inventaris fets i el testament llegit, el duc de Gandia va prendre possessió dels nous estats i es va convertir en el II marquès de Nules i III marquès de Quirra. Un temps després, abans de començar de forma oficial el plet per l'herència del difunt don Joaquim Carròs de Centelles entre els distints pretendents, el dia 1 de febrer de 1675, el notari Blasco Tello, com a procurador del duc don Pasqual Francesc de Borja-Centelles, feia una addenda nova a l'inventari afegint, en aquesta ocasió, una sèrie de béns mobles i una interessant col·lecció de llibres.

En aquest cas, els béns que llista ens apropen, a diferència dels més ostentosos que acabem de veure, als interiors domèstics més quotidians, ja que majoritàriament formen part del mobiliari i aixovar d'ús més habitual. S'inventariaren els mobles, principalment de pi, de servici de taula i per a seure, quatre taules portables i altres més diverses, bancs i tamborets, en algun cas de noguer, i també alguns llits i elements relacionats amb el descans i el repòs, com els sis matalassos que el mateix notari indica que eren per servir a la família del marquès. Bona part dels elements d'aquesta nova addenda són mobles de plega, per guardar la roba blanca de llit i altres elements. De fet, en una caixa de pi mitjana es trobaren dotze llençols i sis coixineres de llenç, un cobertor, una vànova, dos flassades i altres elements comuns relacionats amb el llit.⁶⁰⁰ Però, juntament amb aquestes peces apareixen deu quadres amb pintures d'alguns emperadors i dèsset tapissos de les viles de Sardenya. Els primers eren, sens

⁵⁹⁹ Dos Gimaraes Sá, Isabel, "Habitar: del espacio a los objetos", en Máximo García Fernández (dir.), *Cultura material y vida cotidiana moderna: escenarios*, Madrid, Sílex, 2013, p.127.

⁶⁰⁰ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

dubte, les restes de la gran col·lecció pictòrica que va tindre l'anterior marquès de Quirra. Per l'inventari de don Cristòfol,⁶⁰¹ sabem que, la seua col·lecció de pintures, sumant també els quadros que tenia la marquesa a les seues quadres, estava constituïda per cent vint-i-una peces, cinquanta-cinc de les quals eren de grans i xicotets emperadors i de "nacions", segons s'anomenaven en l'inventari, configurant en el palau una reduïda galeria de retrats, encara que no sabem de quins personatges. Don Cristòfol els tenia, com era costum en l'època, exhibits i concentrats en una sola estança. Don Joaquim tenia les restes de la col·lecció de son pare guardada en un caixó. Sabem també que pocs mesos després de la mort de don Cristòfol cent cinc pintures foren venudes en almonedes, quedant així en la casa familiar només 16 de les mateixes, les que suposem que conservà el seu hereu.

Per altra banda, resulta si més no curiós com respecte a l'altra tipologia de pintures que tenia el I marquès de Quirra en la seua col·lecció, les naturaleses mortes, no només sembla que el seu hereu les va conservar sinó que les va ampliar. Don Cristòfol comptava amb diuit olis "de fruiteres y pardals"; don Joaquim, per la seua part, en té trenta-dos "fruiteretes i païsets" sobre fusta i quatre més pintades sobre llenç. Aquestes no estan guardades en cap banc o caixa, sinó que s'enregistren amb la resta de mobles, d'entre els quals destaquen dos aparadors de pi tenyits de negre amb vidrieres i escaletes daurats, on possiblement podrien exposar aquestos objectes més valuosos.⁶⁰²

Altres dels elements que trobem en aquesta addenda, bona part dels quals es trobaren dins de cofres o caixes, són així mateix d'ús quotidià i estan relacionats amb els cotxes i carruatges del marquès: un encerat de cotxe folrat de fris (que solia ser del cotxe del marquès) i dos banquetes del mateix cotxe, quatre ferros d'alerons de cotxe, quatre corretjons de cotxe amb les agulles i diferents "trastos" de cotxe.

⁶⁰¹ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*, p. 144.

⁶⁰² AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

- *La biblioteca*

Els últims mobles que menciona aquesta addenda són clarament els que contenen les possessions més nombroses i interessants d'aquest document, i segurament les més valuoses per al seu posseïdor, ja que es tracta de set armariets o "alasesnes" mitjanes de noguer, tret de l'últim que es menciona que és més xicotet, a mode de rebost que custodiaven una nombrosa i variada col·lecció de llibres. En total vuitanta-set llibres de diferent temàtica i grandària, vint-i-cinc dels quals eren manuscrits. Estaven més o menys ordenats per contingut quan el notari va enregistrar-los, la qual cosa ens fa pensar que n'eren estimats i preats pel marquès, que s'havia preocupat per guardar-los seguint un orde concret.

Pel curiós de la seua temàtica, començarem tractant el contingut de l'últim armariet, el més xicotet de tots. Aquest contenia deu llibres sobre astrologia i astronomia. Set volums estaven manuscrits en quart enquadernats amb taules i manetes. Els altres tres eren de reconeguts astrònoms de finals del segle XVI i principis del XVII, Andrés de Argolio, del qual posseïx els tres toms de "Les efemérides" i altres dos toms de "Argolio de primer mòbil", i els dos toms de "Les efemérides" de David Origano.

La resta d'armaris contenen llibres tant d'autors clàssics, entre els que destaca Tito Livio i Corneli Tàcito, com la més selecta representació dels llibres d'autors contemporanis amb les temàtiques pròpies que es trobaven en les biblioteques nobiliàries dels llinatges de la més alta estirp, com són història, literatura i religió. Menció especial mereix el contingut del quart dels armaris, que custodia dèsset llibres, els quals, llevat dels tres manuscrits sobre els quals el notari no dona cap informació, són tots obres de Calderón de la Barca, les seues comèdies en diversos toms, i Lope de Vega, tant comèdies com poesies.⁶⁰³

⁶⁰³ La Vega del Parnaso, Pastores de Belén, Arcadia, Peregrino en su patria, Dorotea, La Hermosura de Angélica, Triunfos Divinos, Corona Trágica, el Laurel de Apolo, Rimas y Rimas Humanas y Divinas del Licenciado Tomé de Burguillos.

El contingut del segon i cinqué armari és de caràcter religiós, amb catorze i dotze llibres respectivament. Entre alguns manuscrits, sense contingut específic, en el seu segon armari el marquès tenia els principals títols sobre vides de sants –Sant Miquel, Sant Tomàs de Vilanova, Sant Vicent Ferrer i Sant Lluís Bertran, i altres que tractaven diversos aspectes espirituals, com “Varón de Deseo” de Juan Palafox de Mendoza, mort pocs anys abans que don Joaquim, o Miracles de la Mare de Déu de Guadalupe. En l’altre armari, a banda de contenir també set manuscrits dels quals desconeguem el títol, destaca “El Símbolo de la Fe” de fray Luis de Granada i la vida de Sant Francesc de Borja, juntament amb memorials diferents i el llibre sobre la història de l’Orde de Montesa que acabava de recopilar Hipòlit Samper.⁶⁰⁴

El primer, tercer i sisé armari contien majoritàriament llibres d’història, tretze, altres tretze i huit respectivament. El contingut del sisé armari enregistrat és d’una temàtica molt clara, els huit llibres són sobre història d’Espanya, destaquen “Los Anales d’Aragó” de Jerónimo Zurita, juntament amb una *Historia de España*, diverses històries sobre els reis Carlos V, Felipe II i Felipe IV, una “Descripció de l’Escorial” i una “Història dels Reis Godos”. En el tercer armari els llibres versen sobre una història de caràcter més universal –“Varones Ilustres de la India”, “Repúblicas del mundo” de fray Geroni Román, “Epítoma de les Històries Portugueses”, “Història de la Unió del Regne de Portugal”, i sobre història de les guerres –hi havia un llibre sobre les guerres de Granada, un sobre les guerres de Flandes i altre sobre les guerres civils d’Anglaterra; tot i que també es troba un clàssic de la literatura castellana medieval com és *El Conde Lucanor*.

També d’història són els llibres continguts en el primer armari, no obstant en aquest cas pertanyen a àrees més diverses. Des d’una història de Tito Livio i altra de Cornelio Tàcito, fins una història de Madrid, la història de València del historiador Diago i la *Historia Imperial i Cesarea* de Pedro Mejía. També de guerres n’havia en aquest armari –de nou sobre les de Flandes, en aquest cas el llibre de Bentivollo, i sobre les guerres civils de França. Sobre política apareix registrada en aquest inventari una de les obres més difoses sobre

⁶⁰⁴ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

aquesta matèria en el moment “Governador Christiano” i un “Nobiliari General dels Reis i Títols de España” en dos toms. Així mateix, obres sobre les diferents ordes religioses més importants dels regnes d'Espanya “Difinicions d'Alcántara, Calatrava i Santiago” i “Cístel militante” de R. Zapater. Pararem la nostra atenció, per finalitzar, a l'última secció que podem distingir, els llibres de viatges i memòries,⁶⁰⁵ un gènere molt a la moda des de finals de l'edat mitjana i que no podia faltar en la biblioteca de qualsevol família de prestigi que s'estimara la cultura – un “Viatge del príncep, fill de Carlos Quinto a Alemanya” i “Les Memòries de Felip de Comines”.

- *Noves joies*

Uns mesos després i, quan ja havia començat el plet successori, concretament el 19 d'abril de 1675, el mateix notari Blasco Tello realitzava altra addenda afegint, de nou, béns que s'havien trobat en l'interim. Són només onze ítems, però de molt valor. Pareix que, tot i l'addenda del 8 de desembre de 1674, encara aparegueren unes joies d'or que requeien en l'herència de don Joaquim. Eren unes arracades d'or i amb 606 diamants prims, dos anells d'or dins d'una frasetta de color blau de plata amb dos anells i altres dos anells d'or, un amb nou diamants i altre amb vint-i-tres diamants. A més, una sèrie d'objectes de plata, majoritàriament decoratius, de servei de taula i tocador, que denotaven el luxe de la família del marquès –una font de taula, unes flors gravades, un braseret de taula, una palangana, una safata gran, una copa amb ansa, tres vellons, dèneu plats de diferent grandària i una gerra. Enregistren així mateix una tapisseria, altre element decoratiu certament ostentós, que contenia huit draps amb la història de Judit.

Sobreix en aquesta addenda una venera d'or amb setze diamants, la meitat gran i la meitat xics, la creu personal de don Joaquim per pertànyer a l'Orde de Montesa. Els últims dos ítems anotats en aquest document son drets a recobrar certes quantitats. Un d'ells, a recobrar 10 lliures d'Antoni Bueno i Francesca Alberola de Burjassot, 110 lliures. L'altre a recobrar del comte de

⁶⁰⁵ Sobre este tema llegir: Escartí, Vicent Josep, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*, València, Eliseu Climent, 1998.

Fuensalida 30.000 ducats moneda de billó, pels capítols matrimonials de dona Luisa de Velasco, marquesa de Quirra, germana del dit comte, tercera esposa del difunt don Joaquim.⁶⁰⁶

- *Béns immobles*

Encara el 8 de novembre de 1676 es redactà un document amb unes anotacions referides als béns immobles que conformaven el patrimoni del marquès de Quirra i Nules a València. En total eren sis cases, la més gran de les quals era, evidentment, la residència del I i II Marqués de Quirra y Nules al carrer de Morvedre que apareixia perfectament detallada i ben descrita ja al primer inventari que es va fer a la mort de don Joaquim, el de 28 de novembre de 1674, i que ara apareix delimitada amb les seues afrontacions.⁶⁰⁷ Quatre de les altres cinc cases eren contigües i annexes a la casa principal i totes juntes constituïen el palau dels primers marquesos de Quirra i Nules al cap i casal.⁶⁰⁸ L'últim dels béns immobles anotats en aquest document es la casa gran del carrer de Roters, parròquia de la Santa Creu.⁶⁰⁹ El document mencionat, considerava també com a part dels béns immobles que don Joaquim posseïa a la capital el dret de sepultura i capella intitulada del Gloriós Sant Ramón de Penyafort, construïda en el Real Convent de Predicadors de València, ubicada en la cantonada del creuer, entrant per la església del dit convent a mà esquerra.⁶¹⁰ Un lloc de sepultura privilegiat que només podien aconseguir els membres de les famílies més prominents del regne.

⁶⁰⁶ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

⁶⁰⁷ Una casa gran i hort contigu rodut de paret que conté una cafissada de terra amb diferents fruiters, situada fora dels murs de València, carrer de Morvedre, que afronta amb casa de Marc Antoni Pérez de Capaça, amb casa de Jaume Monçó, amb casa d'Andreu de Hoyos i amb altres cases de dita herència, en la qual casa solia habitar el marquès de Quirra.

⁶⁰⁸ Altra casa contigua i annexa a la damunt dita que afronta amb aquella i amb cases d'Andreu d'Hoyos i de Jaume Monçó. Altres dos cases contigües a la casa principal que afronten amb aquesta i amb altra casa xicoteta o pallissa recaient en dita herència. La casa petita i pallissa annexa.

⁶⁰⁹ Detalla sobre aquesta també el document les seues delimitacions: afronta amb casa de Josep Vicent del Olmo, secretari del Sant Ofici, amb casa dita de les Roques i amb casa de Jeroni de Caspe, generós.

⁶¹⁰ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 2.

Per altre costat, i pel que respecta als béns immobles que requeien en l'herència situats a Nules, també es va dur a terme un inventari⁶¹¹ ordenat pel duc de Gandia com a hereu del difunt don Joaquim, confeccionat en aquest cas per Bru Jeroni Llorens, notari de Nules, el 3 de desembre de 1674. En aquesta vila el marquès posseïa dos cases. La primera, situada en el carrer Major, anomenada *lo Palacio*, residència del senyor. Era una casa gran, tres parts de la qual donaven al dit carrer. Per un costat afrontava amb les cases de Josep Plances i Jaume Carbonell, amb carrer la Sang en mig. D'altre costat, amb casa de Francesc Pujol. Per davant, amb cases de Francesc Macià, Dorotea Campos, Vicent Llorens i Francés Munyós, amb el carrer major enmig. I a les espatlles amb els forns de don Bernardo Ros. Aquest palau en Nules era el resultat de la unió de tres o més cases per la obra que havia fet el I Marqués, segons es pot llegir als protocols de Vicent Gaçull.⁶¹²

A més a més, el marquès era posseïdor d'altra casa en el carrer dit de la Vilavella, que no havia d'estar a gran distància de la principal ja que tant el *palacio* com aquesta casa donaven als forns de Ros per les espatlles.⁶¹³ Per últim, com a part dels béns immobles en aquesta vila el document mencionava el dret de recobrar de la vila de Nules tot el que se li devia d'arrendament.⁶¹⁴

- *L'interior del palau de Nules*

De la mateixa manera que l'inventari del palau del carrer Morvedre de València, aquest inventari és veritablement una font important d'informació per a conèixer tant l'estructura patrimonial com l'interior domèstic del palau del II marquès de Quirra i Nules en la dita vila, doncs el notari s'endinsa a poc a poc a l'interior de la residència, anotant no només els béns sinó també el nom i l'orde de les estances. En aquest cas comença per la sala, on diu que es troba també

⁶¹¹ Es conserva en un estat delicat i es llegeix molt malament.

⁶¹² ACCV, Protocol, R. 2517, Vicent Gaçull, any 1624. Vegeu Felip Sempere, Vicent. *Recull per a una història de Nules (Barcelona, 1977 - Nules, 2000)*. 2 vols. Nules, Caixa Rural de Sant Josep de Nules, 2000, vol. II, pàg. 15.

⁶¹³ Aquesta casa també apareix detallada amb els seus límits. Afronta, d'un costat, amb cases de Francesc Pujol. D'altre amb casa de Josep Cavanillas, carrer en mig. Per davant, amb cases de Pasqual Macià, carrer enmig. I a les espatlles, amb forn del dit Ros.

⁶¹⁴ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 3.

la cuina al costat del rebost, per passar a continuació a descriure les dues quadres que queden respectivament a mà dreta i a mà esquerra de la mateixa. A continuació un oratori, com també en tenien en la seua residència de València, amb un quarto al seu costat. Abans del segon pis, a espatlles de l'escala, hi havia altre quarto. Després, passa pel porxe i finalment pel dormitori.

En la sala, juntament amb les dos quadres que estaven als seus dos extrems, lloc de sociabilitat per excel·lència, és on trobem el mobiliari més abundant. Els mobles són bàsicament funcionals i de pi negre, d'escriptori, taules i cadires. No obstant això, és veritat que aquestes últimes són de vaqueta de Flandes, vint-i-tres en total, dotze de les quals estaven decorades amb les armes dels Centelles, el que li dona certa importància i potència a tot aquest conjunt. En les quadres dels costats, apareixen majoritàriament bufets, però determinats elements decoratius també ens parlen de la importància dels senyors de la casa. En la quadra de la dreta estos elements decoratius són només “dos païsets molt vells”, però en la de l'esquerra s'enregistren catorze quadros de la casa d'Àustria, “dos païsets” i un quadret de la Soledat. Realment, pot paréixer un conjunt reduït si el comparem amb el de la casa del carrer Morvedre, però hem de tenir en compte que aquella era la seua residència fixa, per la qual cosa aquest patrimoni aparegut en la casa de Nules denota, sens dubte, la riquesa i poder dels marquesos.

Els elements pictòrics més importants apareixen en l'oratori i el quarto del costat. A més, destaca que aquestos elements no són només de caràcter religiós. Juntament amb un “quadro de Nostra Senyora de Bonayre, un frontal i casulla de catalufa” s'enregistren dotze quadros de la casa d'Àustria, i és que, ja havíem vist, que els dos primers marquesos tenien un clar gust pel col·leccionisme de pintures, entre altres de retrats imperials. Més quadros hi havia en el quarto situat a espatlles de l'escala, on penjaven vint quadros de la casa de Quirra i Nules, descrits, això si, com a molt vells. La resta de mobiliari d'aquesta estança eren caixons. Aquestes mostres pictòriques son un fenomen característic de l'època Moderna en què les galeries de retrats, ja fossin sants,

bisbes, reis, homes il·lustres o sèries genealògiques esdevingueren una moda que va tindre una gran repercussió en les cases nobiliàries.⁶¹⁵

Els elements del rebost, que estava junt a la cuina francesa, i el porxe són escassos i merament funcionals. És al dormitori on tornem a observar objectes que manifesten el luxe i el poder dels seus posseïdors. Allà, junt al llit de campanya, estaven les teles i elements que servien per a muntar el setial que per privilegi els marquesos de Quirra i Nules tenien en l'església local –dos tafetans, quatre coixins de domàs i dos cadiretes de vaquetes. Per últim, un armari de fusta de pi amb dihuit llibres de diferents autors i històries, mostra del indubtable gust per la lectura de don Joaquim, del qual ja hem pogut ser testimonis per les addendes que el seu hereu anà fent en successives ocasions.⁶¹⁶

En definitiva, a partir dels diferents inventaris⁶¹⁷ i addendes que va ordenar fer el duc de Gandia, s'aprecien els distints béns que requeien en l'herència de don Joaquim Carròs de Centelles, com a membre de la poderosa casa dels Carròs de Centelles, una de les principals famílies del regne de València en el segle XVII. Els rics aixovars domèstics permeten veure que entre les seues pertinences no sols es trobaven mobles, terres o edificis, sinó que també hi havia ornaments i elements que denotaven els seus gusts artístics, culturals i devocionals, quadres, joies, robes, cavalleries i una bona col·lecció de llibres. Objectes que mostren un luxe sumptuari en consonància amb la grandesa de una de les famílies nobiliàries més importants del seu entorn en la seua època. Un patrimoni que al remat recauria en la família dels Català de Valeriola, quan

⁶¹⁵ Gil Saura, Yolanda, "Les galeries de retrats a la Valencia barroca. La construcció de la memòria", en *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol.26, núm.70, 2011, p.656.

⁶¹⁶ AHNOB, Fernán Núñez C.1628, D.5, nº 3.

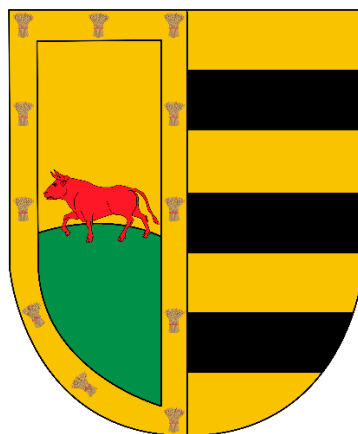
⁶¹⁷ Els inventaris són una font molt important per a conèixer als personatges a partir dels seus bens i disposicions. A manera d'exemple podem citar: Imízcoz Beunza, José María "Los inventarios de bienes en el Antiguo Régimen: definición, causas y normativa", *Aproximación metodológica a los protocolos notariales de Álava: (Edad Moderna)*, coord. por María Rosario Porres Marijuán, Universidad del País Vasco, 1996, pp.117-144; Corona Marzol, María Carmen, "Familia, Patrimonio y Espacio Doméstico. Los protocolos notariales y el universo de lo cotidiano", *Ars notariae. El arte notarial*, coord. por Joaquín Serrano Yuste, María del Mar Adell Garzón, Fundació Caixa Castelló, Castellón, 2000, pp. 61-69.

foren reconeguts per Reial Sentència com verídaders successors dels estats de Nules en maig de 1695.⁶¹⁸

⁶¹⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, (2018): “El ascenso de Otger Catalá de Valeriola...”, p.569.

INTERLUDI

L'EFÍMERA SUCCESSIÓ DELS BORJA AL CAPDAVANT DE LA CASA

CAPÍTOL V

Els Borja, ducs de Gandia i marquesos de Nules i Quirra. Una designació contestada

Per voluntat de don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, marquès de Quirra i Nules, el duc de Gandia, Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León, es va convertir en l'hereu i successor dels seus estats. Encara que les reclamacions i el conflicte successori li van dificultar gaudir plenament de dita possessió, durant anys va poder sumar els títols de marquès de Nules i Quirra als que ja posseïa. Posteriorment, la lluita per l'herència la continuaria el seu fill i successor, Lluís Ignasi Francesc de Borja-Centelles i Fernández de Córdoba, fins el final dels seus dies.

5.1 Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León (1653-1716)

5.1.1. Naixement, infància, matrimoni i descendència

Pasqual Francesc de Borja-Centelles i Ponce de León va nèixer al palau ducal de Gandia el 28 de març de 1653, sent batejat poc després, per temor a que morira prematurament, en la capella del palau pel jesuïta Carles Girón de Rebolledo.⁶¹⁹ Posteriorment seria cristianat a l'església col·legial de Gandia, el 27 d'abril, pel degà Josep Ausina, actuant com als seus padrins el seu avi, don Francesc Dídac de Borja-Centelles, VIII duc de Gandia, i la seua tia Ana Francisca de Borja i Dòria.⁶²⁰

Era fill de don Francesc Carles de Borja-Centelles Dòria-Colonna i de donya Maria Ponce de León i Aragón, marquesos de Llombai. En principi no estava destinat a heretar el títol ducal, però la prematura mort del seu germà major, Francesc Joan, el va convertir en el baró primogènit que regiria els estats familiars.

⁶¹⁹ <https://dbe.rah.es/biografias/28189/pascual-francisco-de-borja-centelles-ponce-de-leon>.

⁶²⁰ Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía Española: Casa Real y Grandes de España*, Tom IV, Madrid, ed: Enrique Teodoro, 1902, pp.175-176.

De germans va tindre a Ana Victoria, Jesualda, Maria Lluïsa -que morí albada-, Artemisa, Francesc Antoni, Carles Joan, Josefa i Lluís Melcior.⁶²¹

Molt jove, i encara vivint el seu avi, va rebre el títol de X comte d'Oliva i en 1665, a la prematura mort de son pare, un any després de la del seu avi, es va convertir en el X duc de Gandia i VII marquès de Llombai baix la cura de sa mare, qui havia sigut designada com la seua tutora i curadriu, heretant tots els títols, viles i baronies dels Borja. El 13 d'octubre de 1669 la reina governadora Mariana de Àustria el va dispensar de la minoria d'edat per a la lliure administració i govern de les seues propietats, ordenant a la Real Audiència de València que observés dita dispensa, i el 23 de març de 1670 Pasqual Francesc de Borja va poder prendre personalment la possessió de sa Casa.⁶²²

Prèviament a aquesta dispensa, el 16 de setembre de 1669, amb setze anys, el duc va contraure matrimoni en Montilla amb donya Joana Fernández de Córdoba i Figueroa, filla dels marquesos de Priego i ducs de Feria, a la qual li va oferir 4.000 ducats de renda anual per a les seues despeses de càmera.⁶²³ El matrimoni viuria entre Gandia i València i d'aquesta unió van nàixer un total de deu fills: Francesc Pasqual -que va morir als sis anys-, Lluís Ignasi, qui seria el seu hereu i successor; Josep Alfons -qui morí als 19 anys mentre estudiava a Salamanca-, Mariana Antonia, Ignasia Joana, Maria Francisca de Jesús -clarissa en el convent de Gandia, faltà jove-, Pia Maria i Jesualda Joana -que es consagrarien com a monges clarisses de Gandia i posteriorment entrarien en les Descalces Reials de Madrid-. Per últim, Joan Antoni i Maria Teresa moririen albats abans de complir cinc anys.⁶²⁴

D'aquesta forma, el llinatge dels Borja estava assegurat i es trobava en mans d'un noble fort i capaç, qui es convertiria en el duc més longeu de la seua nissaga, governant durant més de cinquanta anys els seus estats.

⁶²¹ <https://dbe.rah.es/biografias/28188/francisco-de-borja-y-doria-colonna>.

⁶²² Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica...*, pp.176-177.

⁶²³ *Ibíd.*

⁶²⁴ <https://dbe.rah.es/biografias/28189/pascual-francisco-de-borja-centelles-ponce-de-leon>.

5.1.2. Hereu del marquès de Quirra i Nules

Com ja hem referit, el 27 de novembre de 1674 va morir al seu palau del carrer Morvedre de València don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, i Pasqual Francesc es va convertir en l'hereu del finat per la seua disposició testamentaria. Amb l'important llegat que ara passava a les seues mans, amb territoris a València i Sardenya, el duc de Gandia augmentava el seu poder, patrimoni i la seua preeminència social sobre altres membres de la noblesa. I dos dies després del soterrar del difunt marquès, el 30 de novembre, per mig del seu procurador Cristòfol de Mora, va prendre possessió del marquesat de Nules.⁶²⁵ Posteriorment ho faria dels estats de Quirra i va demanar al virrei de l'illa que li atorgara salvaguardes en els seus nous territoris sards "perquè ningú puga molestar-lo, ni discutir-li la possessió de les dites propietats", petició que li va ser concedida el 9 de gener de 1675. D'aquesta forma el duc de Gandia es va convertir en el II marquès de Nules i el III marquès de Quirra.⁶²⁶

Però, com veurem, la tranquil·litat durà ben poc, ja que el 19 de febrer de 1675 començà de forma oficial un plet per la referida herència, en aparèixer altres sis pretendents, que s'enfrontaven amb recursos i advocats a la poderosa família Borja i que faria que este plet s'allargués molts anys entre sentències i resolucions fins al triomf de la família dels Català de Valeriola sobre tota la resta.⁶²⁷

Retrat de don Pasqual Francesc de Borja-Centelles, X duc de Gandia, atribuït a Jacint Espinosa; Oli sobre llenç (233x144cm); localitzat a la Galeria Daurada del Palau Ducal dels Borja de Gandia.

⁶²⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.2079, D.6.

⁶²⁶ Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València...*, pp.207-208.

⁶²⁷ *Ibídem*, p.209.

5.1.3. Cavaller de Santa Maria de Montesa

Don Pasqual Francesc de Borja-Centelles va rebre el títol honorífic de gentilhome de la Cambra de Sa Majestat. Eixa dignitat aportava llustre al seu llinatge, però seguint l'exemple d'altres nobles, va sol·licitar la concessió de l'hàbit de cavaller de l'Orde de Santiago.⁶²⁸ El 16 d'abril de 1678 s'iniciaren les necessàries proves per tal de demostrar la seua "limpieza de sangre" intervenint un total de 58 testimonis -nobles, eclesiàstics, cavallers, ciutadans, notaris, plebeus...- procedents de Gandia, les viles de Marchena i Lucena i la ciutat de Gènova. Finalment, i després dels tres expedients favorables del secretari, de l'escrivà de Càmera de l'Orde i del de les probes, com marcava el procediment,⁶²⁹ se li va atorgar l'hàbit de Santiago el 18 d'agost d'eixe any ⁶³⁰ i tres anys després, en 1681, rebria una mercè del càrrec de Comanador de la Calzadilla, en la província de Lleó, la qual mantindria fins a la seua mort.⁶³¹

5.1.4. Simbolisme, poder i reformes destacades

La família Borja era un llinatge important, poderós i pròxim a la Monarquia, fet que ells tenien ben present i exhibien sempre que els era possible. Una d'eixes primeres mostres simbòliques de la seua distinció sobre altres nobles la va experimentar don Pasqual Francesc de Borja quan el 14 de maig de 1666 es va aturar uns dies a Gandia la infanta Margarita d'Àustria, filla del rei Felip IV, la qual va residir al palau ducal abans d'arribar a Dènia, on havia d'incorporar-se a un vaixell que la portaria a Alemanya per a casar-se amb l'emperador Leopold I d'Habsburg.⁶³²

Anys després, el 12 d'abril de 1671 el papa Clement X va atorgar una butlla que canonitzava al seu avantpassat Francesc de Borja i Aragó, IV duc de Gandia i I marquès de Llombai, un fet que va ser molt satisfactori i celebrat, ja que ara tenien

⁶²⁸ AHN, Órdenes Militares, Caballeros Santiago, Exp.1173, año 1678.

⁶²⁹ Álvarez-Coca González, Maria Jesús, "La concesión de hábitos de caballeros de las Órdenes Militares: procedimiento y reflejo documental (s.XVI-XIX)", en *Cuadernos de Historia Moderna*, nº14, 1993, p.287.

⁶³⁰ Sanz Viñuelas, Vicente: "Entre Montesa y Santiago. La Casa de Nules...", pp.541-542.

⁶³¹ Ibídem.

⁶³² Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica...*, p.177.

entre els membres del seu llinatge a un sant venerat per l'església Catòlica de Roma.⁶³³ A la seua vegada, tan especial esdeveniment va animar la decisió d'engalanar algunes de les seues propietats amb tres obres destacades a Llombai, Gandia i València, que contribuïren a exhibir el seu poder al llarg del temps.

Al marquesat de Llombai -el primer estat que adquiriren els Borja com a senyoriu propi- el recent canonitzat havia fundat en 1544 un monestir, l'església del qual, dedicada a la Santa Creu, era una nau de grans proporcions, amb capelles entre contraforts, construïda en estil gòtic rural valencià amb pedra i morter. En dita església s'havien començat a fer algunes xicotetes reformes, però arran de l'herència de Quirra i Nules don Pasqual Francesc va decidir ornamentar-la i decorar-la amb esgrafiats barrocs, sòcols de ceràmica valenciana i elements xoriguerescs, finalitzant dita reforma en l'any 1686.⁶³⁴

Església de la Santa Creu de Llombai, fundada per Francesc de Borja i Aragó en 1544 – en la que encara es poden observar les seues armes a l'altar Major- amb els esgrafiats barrocs i sòcols de ceràmica després de la reforma del duc de Gandia.

⁶³³ Felipe Orts, Amparo, "La actitud institucional ante el proceso de canonización de san Francisco de Borja", en *Francisco de Borja y su tiempo: Política, religión y cultura en la Edad Moderna* / coord. por Enrique García Hernán, María del Pilar Ryan, Albatros, Valencia, 2011, pp. 59-78.

⁶³⁴ Sanz Viñuelas, Vicente: "“En obsequio del mayor lustre de esta Santa Iglesia”". Obras y reformas

Per la seua banda, a la ciutat de Gandia, al palau ducal es va remodelar el saló de les àguiles i s'ordenà la construcció de la fastuosa Galeria Daurada, d' estil barroc, obres que s'allargaren fins inicis del segle XVIII.⁶³⁵ Les pintures del sostre foren obra de l'afamat pintor conquenc arrelat a València Gaspar de la Huerta, i en elles se pretenia exaltar a la nova dinastia regnant i a l'aristocràcia com a grup, representant a la família Borja com a paradigma de la noblesa i destacant al seu membre més distingit, Sant Francesc de Borja, com a model de virtuts cavalleresques i cristianes. A més a més, el mosaic dels quatre elements del sòl de l'última dependència de la nau està considerada com l'obra mestra de la ceràmica valenciana del segle XVIII.⁶³⁶

La Galeria Daurada del palau ducal de Gandia, dedicada al sant de la família.

La tercera gran reforma, de major simbolisme, es va dur a terme a la ciutat de València en la capella que els Borja tenien a la seu, la qual es va dedicar al seu avantpassat sant Francesc de Borja. Una mostra pública a la vista de tota la ciutat de la magnificència de la família.⁶³⁷ Les diligències per a la renovació i construcció d'esta capella -que es realitzaria en estil neoclàssic segons la moda imperant- es van iniciar a finals dels anys seixanta, després del breu que va concedir el papa Alexandre VII en 1664 perquè s'erigís una capella en la catedral de València per a

bajo el patronato de los marqueses de Quirra y Nules”, en *Majestad y espacios de poder. La representación de las élites en la Edad Moderna, ss.XVI-XVIII*, Palermo, Confluencias, 2023, pp.45-64.

⁶³⁵ Ibídem.

⁶³⁶ <https://dbe.rah.es/biografias/28189/pascual-francisco-de-borja-centelles-ponce-de-leon>.

⁶³⁷ Sanz Viñuelas, Vicente: “*En obsequio del mayor lustre de...*”, pp.45-64.

l'encara beat Francesc de Borja,⁶³⁸ atenent a la petició del rei Felip IV, qui va mostrar un clar interès perquè es portés a bon terme la canonització del referit Borja, i a través del seu ambaixador en Roma, don Pere d'Aragó, va enviar diferents

Capella dels Borja dedicada a sant Francesc de Borja en la catedral de València.

instàncies i demandes al papat per dita causa.⁶³⁹

Per altre costat, també coneixem que després d'heretar els béns de don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, en agost de 1676, el duc de Gandia va ser aconsellat per Felip Serrano, obrer de vila, perquè portés a terme unes reparacions al palau del difunt marquès de Quirra i Nules, al carrer Morvedre de la ciutat de València, de cara la seua conservació. En dites actuacions, que ja havien finalitzat en juliol de 1677, es van reparar algunes de les terrasses i teulades de la casa

principal, es van pavimentar correctament totes les seues sales, es van reparar desperfectes de fusteria en finestres i portes, va ser reformada la coberta de la cotxera, es van revisar els danys a les cavallerisses i es dugueren a terme diferents amaniments a les cases contigües. Dites obres costaren 53 lliures, 4 sous i 6 diners i les va efectuar Pere Picó, obrer de vila. No obstant aixó, i encara que el palau va ser condicionat per a que el duc de Gandia el pogués utilitzar, uns anys després, en 1688 -quan estava en ple procés judicial i necessitava liquiditat- el va vendre al marquès d'Aitona per 2.000 lliures.⁶⁴⁰

⁶³⁸ El procés per a canonitzar al futur sant Francesc de Borja va ser llarg i costós, iniciant-se en 1607. L'any 1624 seria beatificat, però la seua canonització encara tardaria quasi mig segle en resoldre's i aprovar-se, junt a la del també sant valencià, Lluís Bertran.

⁶³⁹ Felipe Orts, Amparo, "La actitud institucional ante el proceso de canonización...", pp. 59-78.

⁶⁴⁰ Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria...*, pp. 374-375.

Tal vegada realitzaren altres millores al palau que els Borja tenien a la ciutat de València, així com en altres edificis seus, mes no podem constatar-ho

Façana del convent de la Sagrada Família a Nules.

documentalment. El que sí que faria don Pasqual Francesc de Borja, com a marquès de Nules, seria col·locar la primera pedra del convent de la Sagrada Família de Nules el 9 de juny de 1675, moment a partir del qual començaren les obres baix la direcció de l'arquitecte fra Josep de la Concepció. En 1679, de nou

es personaria el duc de Gandia en Nules per assistir a la seua inauguració – encara que les obres no finalitzaren fins l'any 1710-⁶⁴¹ i per a ser testimoni de la pressa de possessió per part dels Carmelites descalços.⁶⁴²

Un temps després, a finals del segle XVII i com a forma d'apropament a la Cort en la lluita pels seus interessos per retenir la possessió dels marquesats de Nules i Quirra baix el seu poder, la família Borja es va traslladar a Madrid, a unes cases de la seua propietat en el carrer Atocha, on fixarien la seua residència.⁶⁴³

⁶⁴¹ El 7 de novembre de l'any 1672 la reina regent, donya Mariana d'Àustria, va atorgar llicència reial per a la fundació d'un convent de carmelites descalços en la vila de Nules. Dita fundació seria possible gràcies a les més de 20.000 lliures de la suma dels llegats dels difunts Pere Just i Josep Jerònim Navarro, així com per la donació que va fer el marquès don Joaquim Carròs de Centelles d'un extens hort on es trobava l'antiga ermita de sant Miquel, perquè pogueren construir allí el convent. Així, el 29 de gener de 1673 els carmelites descalços prengueren possessió de dita ermita, constituint a partir d'eixe moment la comunitat de descalços de Nules, i a finals d'eixe any la comunitat es va traslladar a una casa en el raval de Vila-real, mes fins l'any 1675 no es va començar realment la construcció de l'edifici.

⁶⁴² <https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/parroquia-nules-castellon-iglesia-convento-de-la-sagrada-familia/>.

⁶⁴³ Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica...*, p.177.

5.1.5. La implicació en la Guerra de Successió

Amb la mort del rei Carles II, l'1 de novembre de l'any 1700, i la publicació del seu testament en el qual nomenava hereu i successor dels Regnes i senyorijs de la Monarquia Hispànica a Felip de Borbó, el duc de Gandia va ser dels primers nobles en mostrar la seua fidelitat i posicionar-se al costat del nou monarca, ocupant càrrecs de confiança.⁶⁴⁴ Ja durant la malaltia del rei, don Pasqual Francesc de Borja s'havia dirigit als Estaments valencians per proposar-los l'adopció de mesures preventives -per evitar problemes en el futur de la monarquia- mes el virrei va considerar improcedents dites pretensions en eixos moments d'inquietud i incertesa.⁶⁴⁵

Posteriorment, amb l'arribada de l'arxiduc Carles d'Àustria i la declaració de Guerra dels aliats contra Felip V el 15 de maig de 1702, les coses es van alterar per complet, i el duc de Gandia va ser el primer i el més destacat en tractar de fer front a la sublevació i contagi que s'estenia des de Dènia, i el 4 de setembre, després d'obtenir la llicència reial, ja s'havia traslladat des de la Cort fins a Gandia per a vigilar els seus dominis. Amb la seua presència, el duc va aconseguir la fidelitat dels seus vassalls i des d'allí va poder informar al rei del desenvolupament dels esdeveniments,⁶⁴⁶ començant a armar i formar milícies en els seus estats.⁶⁴⁷ I inclús en part dels seus senyorijs, com el marquesat de Llombai, va ordenar revisar les muralles i tancar tots els portells, esquerdes i forats que s'havien produït pel pas del temps.⁶⁴⁸

Felip V li va concedir al duc de Gandia amplis poders per a castigar als dissidents, atorgant-li així una gran capacitat en eixos moments convulsos per a la defensa del govern borbònic,⁶⁴⁹ però la situació era crítica, la rebel·lió anava

⁶⁴⁴ Pérez Aparicio, Carmen, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*, Vol. I, València, Tres i Quatre, 2007, p.169.

⁶⁴⁵ Ibídem, p.175.

⁶⁴⁶ En agost de 1702 ja es van enviar armes i pólvora a Gandia, com a mesura de prevenció davant l'amenaça que podia esdevenir des de Dènia, mentre esperaven l'arribada del duc.

⁶⁴⁷ Pérez Aparicio, Carmen, "De la Casa de Austria a la Casa de Borbón: la nobleza valenciana ante el cambio dinástico" en Felipo Orts, Amparo i Pérez Aparicio, Carmen (ed. lit.), *La nobleza valenciana en la Edad Moderna: Patrimonio, poder y cultura*, València, PUV, 2014, pp.516-517.

⁶⁴⁸ Agraïm la informació a don Vicente Bisbal Del Valle, qui ens la va facilitar a partir dels seus estudis.

⁶⁴⁹ Pérez Aparicio, Carmen, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*,

estenen-se pel sud del regne i les diferents companyies i cavalleries havien de costejar-les els mateixos nobles, o la Reial Hisenda. Ara bé, el duc de Gandia va ajudar al desallotjament i recuperació del port de Sagra, voltants de Pego, el Molinell i la gola del Molinell, de mans austriacistes, per acció del mestre de camp don Joan Ortí Malferit, fent presoners a 170 “rebels”.⁶⁵⁰

Durant els següents anys, amb gran esforç don Pasqual Francesc de Borja va aconseguir que els seus vassalls es mantingueren fidels a Felip V, així com controlar la costa, però la partida del cardenal Salazar i part de les tropes borbòniques en 1705 va causar una gran commoció, ja que açò podia derivar en conseqüències gravíssimes per als seus estats i el regne en general, per la falta de defenses. A més, després dels càstigs infligits als rebels, la reacció d'aquests ara no es faria d'esperar, ja que el govern borbònic mostrava la seua debilitat al no poder controlar el Principat de Catalunya i era patent la precarietat dels seus recursos per a fer front a la guerra, concretament a la rebel·lió de Dènia i al desembarcament a Barcelona, el que va ocasionar també la deserció de part de les milícies.⁶⁵¹

Davant aquesta situació, després de diverses missives i correspondències, el duc de Gandia va mostrar el seu pesar al considerar-se abandonat pel govern borbònic, i el que era més preocupant i pitjor, al sentir-se exposat a qualsevol contingència, motiu pel qual va sol·licitar permís a Felip V per a tornar a la Cort “no siendo justo que yo aia venido a estos parages para ser testigo de su total ruina”.⁶⁵² A l'obtenir la llicència, don Pasqual Francesc de Borja va poder marxar de València cap a Madrid a inicis de desembre de 1705, abans de l'entrada de Joan Batiste Basset i Carles d'Àustria al Cap i Casal,⁶⁵³ així com de la rendició i ocupació de Gandia i la resta dels seus estats per part de l'exèrcit austriacista el dia 11 de desembre,⁶⁵⁴ i el posterior segrest i

Vol. II, València, Tres i Quatre, 2007, p.44.

⁶⁵⁰ Ibídem, pp.61-62.

⁶⁵¹ Ibídem, p.72.

⁶⁵² Ibídem, p.73.

⁶⁵³ Pérez Aparicio, Carmen, “De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...”, p.526.

⁶⁵⁴ Pérez Aparicio, Carmen, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió*. (Vol.II)..., p.214.

confiscació dels seus béns i rendes per part del nou rei Carles III, junt als d'altres partidaris borbònics declarats i exiliats.⁶⁵⁵

En 1706 el duc de Gandia viatjaria junt a Felip V cap a Barcelona,⁶⁵⁶ però no deixaria de mantenir correspondència amb els seus procuradors i governadors,⁶⁵⁷ com va ser el cas de Francesc Figueres -qui es trobava al capdavant del seu marquesat de Llombai- per estar assabentat de la situació, la qual s'agreujaria en l'any 1707, després de la batalla d'Almansa, quan alguns dels seus dominis van ser ocupats pels miquelets, havent d'actuar de forma contundent les tropes borbòniques, instal·lant guarnicions militars per poder restablir l'ordre.⁶⁵⁸

Paradoxalment, al temps que recuperava de nou els seus estats en València, el duc de Gandia veuria com els seus estats a Sardenya eren segrestats i confiscats, després de l'ocupació de l'illa en agost de 1708 per part de les tropes aliades austriacistes, encara que curiosament els seus dominis no van eixir de la família. En el seu cas, qui va reclamar la nova possessió va ser don Lluís Melcior de Borja i Ponce de León, marquès de Taracena i germà del duc de Gandia però, en aquest cas, fidel i declarat austriacista i, per tant, contrari del duc. I este moriria abans de poder recuperar els seus estats sards, els quals els va poder recobrar el seu fill i successor, Lluís Ignasi de Borja, després de la invasió de Sardenya per part de Felip V en l'any 1717.⁶⁵⁹

5.1.6. La mort del duc de Gandia

Passats uns anys, el duc de Gandia va disposar les últimes voluntats en Madrid, el 30 de gener de 1716 davant l'escrivà reial Felip d'Alcocer. En elles,

⁶⁵⁵ Ibídem, p.473.

⁶⁵⁶ Pérez Aparicio, Carmen, "De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...", p.526.

⁶⁵⁷ Sobre aquest tema: Castillo Gómez, Antonio, "Del tratado a la práctica. La escritura epistolar en los siglos XVI y XVII", en C. Sáez i A. Castillo (coord.), *La correspondencia en la historia. Modelos y prácticas de la escritura epistolar*, vol.1, Actas del VI congreso Internacional de Historia de la Cultura Escrita, Madrid, Calambur Editorial, 2002, pp.79-108.

⁶⁵⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, "La Guerra de Successió al Marquesat de Llombai a través de les cartes del governador", en *Aproximació Històrica a la Ribera del Xúquer*, València, PUV, 2018, pp.145-167.

⁶⁵⁹ Guia Marín, Lluís, *Sardenya. Una història pròxima...*, pp.185-187.

designava hereu universal al seu fill Lluís Ignasi de Borja, marquès de Llombai, qui a la mort de son pare uniria en la seua persona el títols de XI duc de Gandia i IV marquès de Quirra, a banda d'altres títols i distincions. Fou el 8 de desembre de 1716, quan don Pasqual Francesc de Borja va morir en les cases de la marquesa de la Guardia, en la "plazuela" de Matute on en eixe temps vivia, després de rebre tots els sagraments. Els seus funerals es van celebrar en l'església de Sant Sebastià i, posteriorment, amb llicència del vicari, va ser soterrat a la Casa professa que tenia la Companyia de Jesús en Madrid -situada en eixe temps en la "plazuela de los Herradores", prop de la plaça Major- acatant la seua voluntat.⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.177, D.65.

5.2 Lluís Ignasi de Borja-Centelles i Fernández de Córdoba (1673-1740)

5.2.1. Natalici i desposoris de l'últim duc Borja

Lluís Ignasi Francesc de Borja-Centelles i Fernández de Córdoba, el que seria el segon fill dels ducs de Gandia, va nèixer el dia 28 de juliol de 1673 al palau ducal de Gandia. Tres dies després, coincidint amb la festivitat de sant Ignasi de Loiola, va ser batejat a la col·legiata de la ciutat pel degà, el doctor

Retrat de Joana Fernández de Córdoba, duquessa de Gandia i el seu fill Lluís Ignasi de Borja. Any 1680, atribuït a Claudi Coello. Oli sobre llenç.

Miquel Sabater, actuant com a padrí seu don Melcior Vicent de Borja-Centelles, ardiaca de Xàtiva i germà del seu difunt avi.⁶⁶¹

En principi no estava destinat a heretar el ducat, però a l'igual que succeí a son pare, la prematura mort del seu germà major en 1678 el va convertir en el successor del llinatge dels Borja i dels estats de Quirra i Nules.⁶⁶²

Una vegada complits els vint anys i per tal d'assegurar la continuació de la nissaga, es va concertar el seu matrimoni amb una dama de l'alta aristocràcia. L'elegida va ser donya

Rosalea Bernarda de Benavides i Aragón, filla dels comtes de Santisteban del Puerto (Jaen). L'enllaç l'oficià el degà de la col·legiata de Gandia⁶⁶³ el 26 d'abril de 1694, moment en el que - com era costum en la família Borja- es convertiren en els VIII marquesos de Llombai, ja que eixa dignitat simbolitzava la successió en la Casa.⁶⁶⁴

La parella romandria un temps en Gandia i València, però posteriorment marxarien a Madrid on s'instal·larien junt als seus pares, fixant la seua residència

⁶⁶¹ Ibídem, p.181.

⁶⁶² <https://dbe.rah.es/biografias/28192/luis-ignacio-borja-y-fernandez-de-cordoba-figueroa>

⁶⁶³ Ibídem.

⁶⁶⁴ Vegeu: Ardit Lucas, Manuel, *Creixement econòmic i conflicte social...*; I Bisbal Del Valle, Vicente, *Los Borja y la baronía de Llombai...*

en les cases que la família Borja posseïa al carrer Atocha. D'aquesta unió no va nàixer cap fill, fet pel qual Lluís Ignasi seria l'últim baró de la família Borja que ostentaria el ducat, extingint-se amb ell la branca masculina del llinatge.⁶⁶⁵

5.2.2. Dignitats, honors i servei a la Corona

A banda del títol de marquès de Llombai que va rebre amb motiu del seu casament, Lluís Ignasi també ostentaria la dignitat de gentilhome de la Càmera de Sa Majestat, en els últims anys del rei Carles II.⁶⁶⁶ En 1701 va sol·licitar ingressar com a cavaller de Santa Maria de Montesa.⁶⁶⁷ Les proves començaren el dia 15 de maig i van ser aprovades el 15 de juny, després d'interrogar a dotze testimonis, entre els qui figuraven nobles titulats, membres del Consell de la Suprema Inquisició i cavallers de Montesa.⁶⁶⁸

Concloues les proves, va ser armat cavaller pel duc de Montalto i de Bivona el 5 de juliol d'eixe mateix any, a l'església dels Pares de l'Esperit Sant de clergues menors de Madrid, en un acte en el que actuaren com padrins el XIII comte d'Almenara i el II marquès de Mirasol, sent el prior de Borriana l'encarregat d'imposar-li l'hàbit. Uns anys després, el 15 de maig de 1709, obtindria la mercè de Clauer major de l'Orde. I de forma especial davant la mort de son pare, en 1717 va rebre per Reial Decret la Comanda de la Calzadilla de l'Orde de Santiago, que des del seu avantpassat sant Francesc de Borja havia estat en mans de la seua família.⁶⁶⁹

L'adopció de la causa filipista en el context de la Guerra de Successió oferiria noves oportunitats d'ascensió social a Lluís Ignasi qui, a la mercè de gentilhome de la Càmera de Sa Majestat, afegiria la concessió de la Grandeza d'Espanya de primera classe el 2 de març de 1717, sent apadrinat per a l'ocasió pel seu cosí germà el duc de Lemos.⁶⁷⁰ Es tractava, sens dubte, d'una important aportació per al llinatge.

⁶⁶⁵ <https://dbe.rah.es/biografias/28192/luis-ignacio-borja-y-fernandez-de-cordoba-figueroa>.

⁶⁶⁶ Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica...*, p.181.

⁶⁶⁷ AHN, Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp.51, año 1701.

⁶⁶⁸ Sanz Viñuelas, Vicente: "Entre Montesa y Santiago. La Casa de Nules...", pp.543-544.

⁶⁶⁹ Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica...*, p.182.

⁶⁷⁰ *Ibídem*.

Posteriorment, Lluís Ignasi seria gentilhome de la Càmera de l'efímer Lluís I, i també en l'àmbit cortesà va gaudir de la consideració de sumiller de corps i cavallerís major del príncep d'Astúries, don Ferran de Borbó, així com de majordom major de la princesa d'Astúries, donya Bàrbara de Portugal. Cavaller insigne de l'Orde de Sant Genaro de Nàpols,⁶⁷¹ a la mort de la seua tia donya Maria Antonia Pimentel Idíaquez de Borja sense successió, obtingué el títol de príncep d'Esquilache, del regne de Nàpols, que sumà als que ja ostentava, i que va gaudir fins a la seua mort.⁶⁷²

Esdevinguda aquesta el 30 de gener de 1740 en el Real Sitio de El Pardo, la falta d'un hereu baró deixava la successió en els seus estats en la seua germana Maria Ana de Borja, marquesa de Solera i duquessa de Béjar.⁶⁷³ La nova duquessa de Gandia, a l'igual que primer va fer el seu pare i posteriorment el seu difunt germà Lluís Ignasi, continuaria pledejant pel marquesat de Quirra, i inclús va arribar a intitular-se com a marquesa de Nules i Quirra, encara que sense cap fonament ja, com a conseqüència de l'evolució del conflicte suscitat per la successió als estats de Nules i Quirra, que va involucrar a diversos candidats.

5.3 Pretensions, al·legacions i plets interminables: l'enfrontament pels estats de Nules i Quirra

Efectivament, la decisió testamentària del difunt marquès de Quirra i Nules de nomenar com hereu al duc de Gandia no va ser ben rebuda en algunes cases nobiliàries i diversos pretendents van voler impugnar el testament de don Joaquim i succeir-lo al marquesat de Nules i Quirra. Els aspirants eren Otger Català de Valeriola, don Antoni Joan de Centelles - marquès de Centelles - don Alfons Sanz Tolsà, don Joan Pertusa i Bonastre i don Antoni Ferran Coloma, comte d'Anna.⁶⁷⁴ Aquest fet va ocasionar un plet important, que va enfrontar els pretendents durant llargs anys, al temps que alguns dels territoris que don

⁶⁷¹ Ibídem.

⁶⁷² Ibídem, p.183.

⁶⁷³ Ibídem, p.184.

⁶⁷⁴ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto, que en este S.S.R.C. de Aragón está pendiente ...*

Joaquim havia posseït, concretament al Principat de Catalunya, es separaven definitivament de la resta.

5.3.1. La pèrdua del comtat de Centelles

El difunt don Joaquim havia gaudit en vida de la baronia de Pierola i el comtat de Centelles al Principat de Catalunya. Ara bé, si de la primera sols tindria l'usdefruit mentre visquera, tal i com constava al testament de donya Alamanda Carròs de Centelles,⁶⁷⁵ i que finalment va vendre, el segon estava unit al marquesat de Quirra i podia llegar-lo. Tot i això, arran de la seua mort, don Francesc Xavier de Blanes-Carròs de Centelles es va intitular comte de Centelles en l'any 1675 adduint els seus pretesos drets.⁶⁷⁶ Una actuació davant la qual, el duc de Gandia, va apel·lar esgrimint els poders i documents que li havia atorgat don Joaquim Carròs de Centelles sobre dit comtat, iniciant-se així un plet que s'estendria entre 1676 i 1682.⁶⁷⁷

Finalment, i per Reial Sentència, van ser reconeguts els drets de Francesc Xavier com descendent de don Enric Carròs i de Centelles, germà de Guillem Ramón de Centelles, baró de Centelles i VI comte de Quirra. D'aquesta manera, el comtat del Castell de Centelles va passar definitivament a la família Blanes-Carròs, sent el primer dels estats del difunt marquès que va perdre la família Borja. Don Francesc Xavier de Blanes-Centelles Carròs, reconegut com a IV comte del Castell de Centelles,⁶⁷⁸ estava casat amb la neboda del marquès de Quirra, Anna Maria de Calatayud, filla del seu cosí el comte del Real.⁶⁷⁹

5.3.2. El plet per les possessions de Nules i Quirra

A l'endemà mateix de la mort de don Joaquim, el 28 de novembre de 1674, dia que també es va publicar el seu testament i codicil·lis, el marquès de

⁶⁷⁵ Manconi, Francesco, *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón...*, pp. 326-327.

⁶⁷⁶ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p. 47.

⁶⁷⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C. 243, D.5.

⁶⁷⁸ Segons Antoni Pladevall relata a la pàgina 132, el III i el IV comte de Centelles van ser els dos únics que van tindre un pes significatiu a la vila de Centelles.

⁶⁷⁹ Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història...*, p. 47.

Centelles i don Otger Català, per separat, van suplicar davant la Real Audiència que s'ordenara al marquesat de Nules que “no donara la seua possessió a persona alguna” –referint-se al duc de Gandia- amb decret de nul·litat i sota pena de 1.000 lliures. Però les notificacions no es van poder fer arribar perquè els oficials de l'Audiència es van trobar amb les portes de Nules tancades, de tal manera que el dia 30 de novembre el duc de Gandia va ser reconegut com al seu senyor,⁶⁸⁰ no sense que abans els pretendents intentaren impugnar aquesta decisió.

El plet successori va començar de forma oficial el dia 19 de febrer de 1675. En ell, els demandants retraurien el testament de Gilabert de Centelles, el vinculador de Nules, així com el del comte Joaquim Carròs, en el qual se vinculava l'estat de Quirra amb la senyoria de Nules “de la cual casa no se puedan nuestros estados en manera alguna separar”. Aquests dos testaments serien les principals proves reivindicatives dels suplicants.⁶⁸¹

El dia 7 de juny de 1675 els procuradors fiscals del marquès de Centelles, el comte d'Anna, don Joan Pertusa, don Otger Català de Valeriola, donya Maria Ferrer i don Alfons Sanz –tots ells descendents de Gilabert de Centelles, vinculador de Nules- esgrimirien els seus drets ara que la branca masculina dels Centelles s'havia extingit i sol·licitaren que se declarara delicta, amb pena de 500 lliures, i que s'anul·larà la possessió del duc de Gandia sobre l'estat de Nules. No obstant, la seua pretensió va ser desestimada per considerar legítima la de don Pasqual Francesc de Borja.⁶⁸²

5.3.2.1. Otger Català de Valeriola

El principal opositor del duc de Gandia i el més tenaç seria don Otger Català de Valeriola, cavaller de l'Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi

⁶⁸⁰ Una possessió que Otger Català de Valeriola qüestionava, ja que afirmava que el duc de Gandia havia promès donar 500 lliures als vassalls de Nules perquè aquests el reconegueren com al seu nou senyor, però que estes lliures estaven condicionades a quan el duc guanyés el plet contra Gaspar Basset, qui afirmava ser un presumpte fill il·legítim de don Joaquim.

⁶⁸¹ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto...*

⁶⁸² AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. A-13/39, volum 37.

d'Alfama, el qual, el dia 1 de desembre de 1674, com a pretendent a succeir a don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, va interposar una demanda, on ja s'intitulava amb els cognoms Carròs i Centelles i presentava el testament de Gilabert de Centelles el vinculador, atorgat el 14 de novembre de 1365 davant Bertomeu Cerdà i publicat el 12 de febrer de 1368, on remarcava la clàusula que deia "funde i instituisc un vincle i mayorazgo perpetu de verdadera i rigorosa agnació de les viles, baronies i altres béns..."; així com la Reial Sentència del Suprem Consell d'Aragó publicada l'11 de maig de 1581 a favor d'Onofre Clotaldo de Centelles, en funció d'aquest vincle i testament.

Davant la mort del marquès de Nules i Quirra, Otger Català al·legava que s'havia extingit la descendència per línia masculina i de baró de Pere, Galcerà i Eimeric de Centelles, així com la dels descendents barons de les filles de Pere i Galcerà de Centelles. I afegia també el testament del comte Joaquim Carròs

atorgat el 8 de gener de 1601 davant Antoni Batlle i publicat el 18 de gener d'eixe mateix 1601, en el qual s'establia un altre vincle, que unia els estats de Quirra i Nules i no "se podia separar". Eren aquests els arguments amb els quals Otger Català de Valeriola es presentava com descendent per línia directa de baró del fill primogènit de donya Joana de Centelles, filla d'Eimeric de Centelles i, per tant, neta del vinculador Gilabert de Centelles.⁶⁸³ Aquests dos testaments serien les principals proves reivindicatives dels diferents suplicants. La qüestió principal radicava en el fet que tots els que s'enfrontaven per l'herència eren cognats, pel

fet d'haver accedit a la successió a través d'una dona. El difunt marquès era l'últim membre agnat de la família dels Centelles i havia mort sense un successor

⁶⁸³ Ibídem.

directe. Per tant, calia determinar quina dona estava més pròxima al vinculador de Nules per a establir la prioritat.³⁰

Don Otger tenia la seguretat que guanyaria, ja que descendia de donya Joana de Centelles i de Cervelló, neta del vinculador de Nules Gilabert de Centelles, i casada amb Bernat Guillem Català. De totes, aquesta era la dona que més pròxima filiació amb el vinculador ostentava. El problema radicava en el fet que Otger s'enfrontava a la poderosa família dels Borja, gens disposada a perdre l'herència en qüestió per tot el que els reportava.⁶⁸⁴

Com a testimonis, Otger Català va presentar 35 instruments i 6 declarants. Es tracta de don Dídac Benavente, don Félix Falcó, el doctor Melcior Fuster -canonge de la Seu- Mateu Alfonso, generós, don Pau Cisternes -cavaller de San Jaume- i Lluís Ignasi Royo, generós. Encara a finals de 1676, Otger se queixava que el duc de Gandia, tot i que *nulliter* i intrús, estava posseint els marquesats de Nules i Quirra. A partir d'este moment el plet s'intensificaria i Otger, a banda de presentar papers, informes i al·legacions, també va enregistrar algunes accions que havia dut a terme el duc de Gandia, com per exemple que els inventaris que havia fet dels béns recaients en l'herència del difunt marquès de Quirra i Nules foren rebuts pel notari Jacint Cerdà, en diferents jornades, entre el dia 27 de novembre, data de la seua mort i el mes de febrer de 1675. O també, les joies que va repartir el duc "com a cosa pròpia".⁶⁸⁵

Amb aquest motiu va presentar un memorial el 8 d'octubre de 1677 i, finalment, es va acordar que tots els plets i processos, que eren nombrosos, passaren al Consell d'Aragó, raó per la qual el rei nomenà en 1680 a uns

⁶⁸⁴ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto...*

⁶⁸⁵ També Otger va saber d'algunes "alhajes" que el duc de Gandia va repartir com "a cosa pròpia". O que al comte del Real li donà una tapisseria que li costà 2.000 "peces de a huit", com al doctor Gaspar Belenguer que li'n donà altra. Al comte de Paredes, aleshores virrei de València, o a sa muller, li donà un rellotge "de molt de valor" de diamants. I a més a més, Otger apuntava "per si acàs importara per aprobar que no es feren els inventaris bé", que també s'havia assabentat que el duc de Gandia havia venut tot el forment i canem que trobaren en la casa del marquès, en la vila de Nules, set dies després de la mort de don Joaquim, a Tomás Giberti per 841 lliures i 10 sous, davant del notari Jacint Cerdà. I de l'Estat de Quirra, els estarells i saques de forment els van vendre per unes 10.000 lliures. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

associats del Consell de Castella per al Consell d'Aragó per tal d'agilitzar el procés.⁶⁸⁶

Darrerament, després de la mort del marquès de Centelles, en 1681, solament quedarien enfrontats pròpiament Otger Català de Valeriola i el duc de Gandia. A més, el 26 de novembre de 1682, junt al seu pare es va immiscir en el plet don Josep Català de Valeriola i Sánchez, com immediat successor de don Otger.⁶⁸⁷

Per a defensar la seua causa, en la tardor de 1684 Otger va viatjar junt a la seua família fins a la Cort, on va residir durant els següents anys i inclús va servir com a intermediari dels electes dels tres Estaments del regne de València davant el rei Carles II, amb el que tenia una basa de poder major per a seguir amb la seua reclamació.⁶⁸⁸

Durant els següents anys continuarien apel·lant, lluitant i pledejant, presentant documents, testimonis i diferents instruments, sense rendir-se ni perdre l'esperança d'eixir victoriosos front al poderós duc de Gandia. I amb aquesta finalitat elevaren un nou memorial per a que se desestimara la pretensió del duc de Gandia i s'executaren les provisions aprovades del 23 de febrer de 1686 i del 5 de juny de 1687, comprovant la recusació dels relats i els endarreriments en el plet.⁶⁸⁹

Un dels principals valedors d'Otger seria el seu germà don Manuel Català de Valeriola, canonge de la Seu, qui des de València tractaria d'ajudar al seu germà en tot el que pogués, parlant amb advocats i notaris i remetent-li informes, memorials, clàusules testamentaries i testaments i tot el que podia ajudar-lo en la seua pretensió per a guanyar el plet al duc de Gandia.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ ACA, Consell d'Aragó, Llig.578, núm. 55.

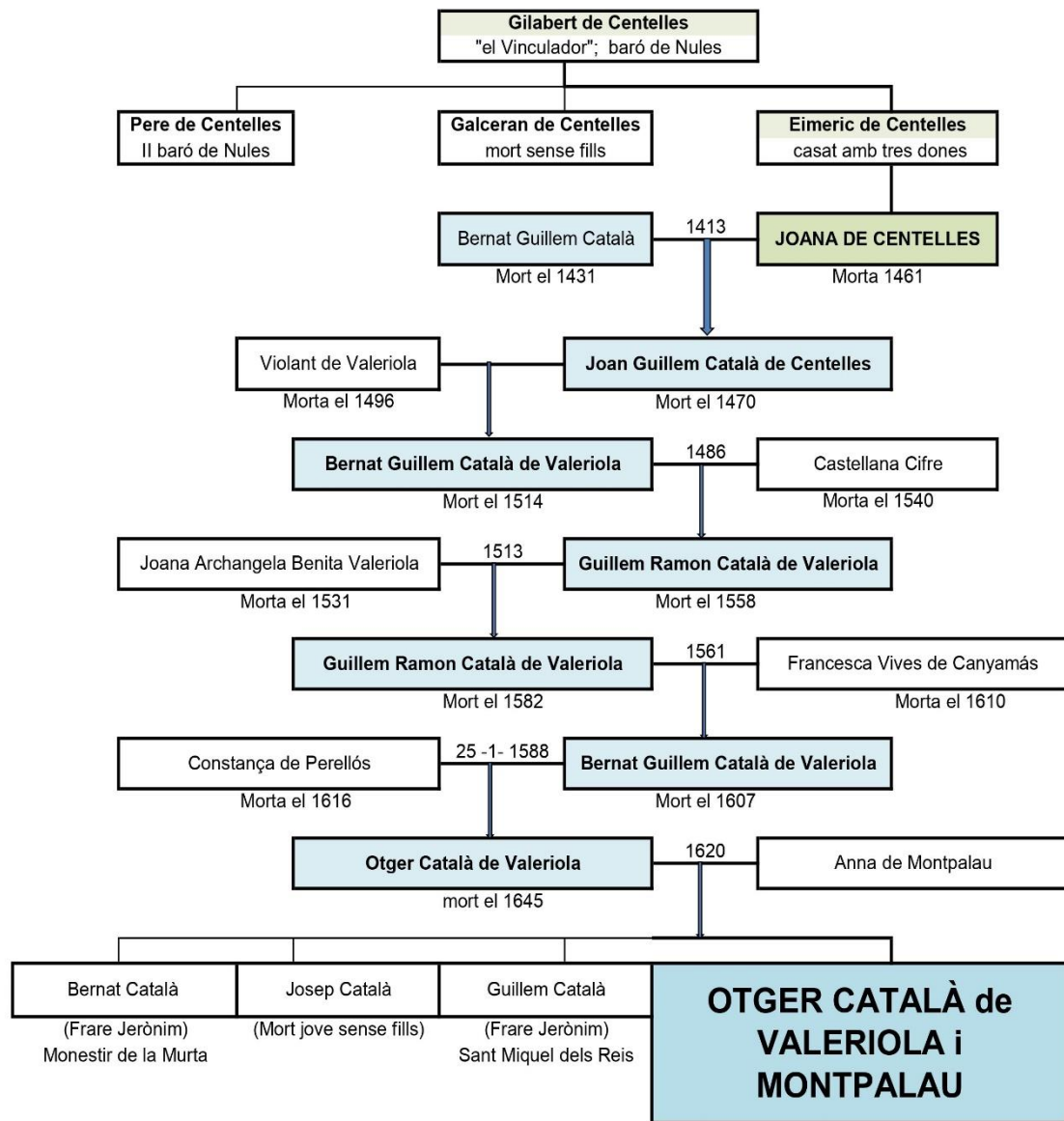
⁶⁸⁷ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. A-13/39, volum 37.

⁶⁸⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁶⁸⁹ ACA, Consell d'Aragó, Llig.576, núm.54.

⁶⁹⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

Pretensió de don Otger Català de Valeriola a la successió del marquès de Quirra i Nules

Per altre costat, el 22 de gener de 1686, don Manuel li demanava al seu germà que continués lluitant, a pesar de les dificultats que es trobaven, “porque esto a menester tiempo y nosotros hemos de lograrlo, pues Dios nos ha hecho merced de que se llegase a poner mano en el ajustado”. Així mateix, li manifestava la seua disponibilitat per a buscar i remetre-li qualsevol auto o document necessari per a la causa i el procés que li foren demandats, tot i que era el relator extern el que els havia de resoldre i destacar els punts essencials de la seua causa, justificant que Eimeric era fill de Gilabert de Centelles; que el

dit Eimeric s'havia casat amb donya Alamanda i que d'aquesta unió havia nascut la seua filla donya Joana, qui es va casar en Bernat Guillem Català.⁶⁹¹

D'aquesta forma trobem una de les persones que més va recolzar a don Otger, qui va treballar i rastrejar en els diferents arxius i fons notariais valencians, en benefici de la Casa dels Català de Valeriola, durant eixos anys tempestuosos.⁶⁹²

5.3.2.2. Antoni Joan de Centelles, marquès de Centelles

El segon pretendent als marquesats, que també seria un fort adversari del duc de Gandia, fou don Antoni Joan de Centelles, marquès de Centelles, del Consell de sa Majestat i gran canceller de Milà, el qual va interposar una demanda contra don Pasqual Francesc de Borja el dia 3 de juliol de 1676.

Al·legava que era més pròxim al vinculador de Nules, així com al difunt marquès de Quirra en grau de parentesc que el duc de Gandia, adduint que don Antoni era fill de donya Ana Maria de Centelles, verdadera agnada de la família per ser filla de don Jaume de Centelles i descendir de don Pere de Centelles i Cabrera. Per tant, demanava que se li concediren les

⁶⁹¹ Ibídem.

⁶⁹² Després de la firma apareix una anotació, tal volta d'Otger, on apuntava que en el testament complet del vinculador Gilabert, el qual havien presentat i registrat en la cort civil, es podia extraure la clàusula del vincle, que deia així: "*E si será cas que el dit noble en Pere de Centelles no haja, o sobrevisquen a aquell, y als altres fills nostres o filles llegendims, si aurà, filla o filles llegendims, y aquella o aquells eo los fills llegendims y mascles de aquella o de aquelles morran ans que els dits fills nostres o si etc.*" Però assenyalava uns dubtes respecte a algunes paraules i errates que apareixien en la mateixa clàusula i li demanava al germà que esbrinés si en els registres de la Cort Civil de València apareixen els mateixos errors que els de la còpia que tenien.

possessions amb tota la jurisdicció, mer i mixt imperi, fruits, rendes i qualsevols emoluments i drets que pertanyien al difunt marqués de Quirra.

Com a testimonis va aportar a Vicent Ferrera, cavaller; Francesc Vicent Navarro *olim* Martí, notari; mossèn Jacint Baldo, prevere; mossèn Josep Lahoz, prevere; Josep Pérez de Argansa, i don Francesc Bellví i Montcada, senyor de Bèlgida.⁶⁹³

En la seua demanda, el marqués de Centelles sol·licitava que no s'acceptaren les declaracions fetes per don Otger Català de Valeriola i senyalava que, amb la mort de don Joaquim Carròs de Centelles sense fills, s'havien extingit totes les rames mascles dels Centelles, per la qual cosa ell era el parent més proper nascut de verdadera agnació i que, per a succeir en un vincle, se devien considerar quatre requisits fonamentals, que eren: línia, grau, sexe i edat.

En funció d'aquests, adduïa ser agnat de la línia primogènita. Per grau, era el IX net del vinculador; per sexe, era baró fill de donya Ana Maria de Centelles, i per edat, tenia 64 anys i era el més vell dels litigants. A més, reivindicava que tenia més dret que Otger Català "per ser ell de la rama primogènita dels Centelles".

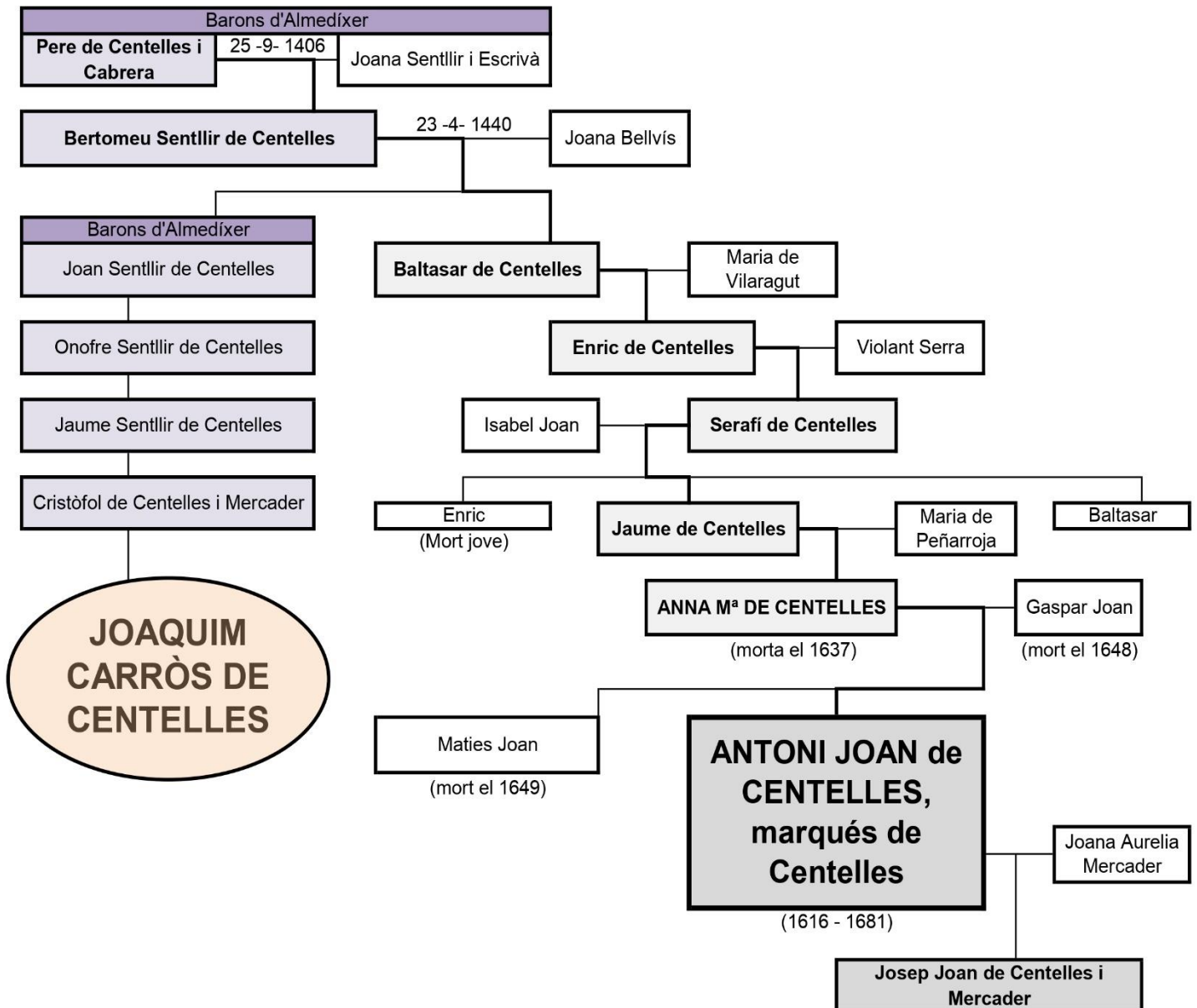
Front aquesta declaració, Otger Català va argumentar que el marqués de Centelles, respecte al vinculador de Nules, era cognat i no agnat, i que "no están llamados a la sucesión los hijos de las nietas, sino los hijos de las hijas", mentre que ell era descendent baró de la filla del vinculador i que el marqués de Centelles tenia drets però després d'ell.

L'11 d'octubre de 1679, junt al seu pare, se va sumar al plet don Josep Joan de Centelles, fill del marqués de Centelles, i, a la mort de don Antoni, en novembre de 1681, el seu fill Josep, com hereu i successor va continuar pledejant, encara que amb menor intensitat i convicció.⁶⁹⁴

⁶⁹³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

⁶⁹⁴ *Ibídem*.

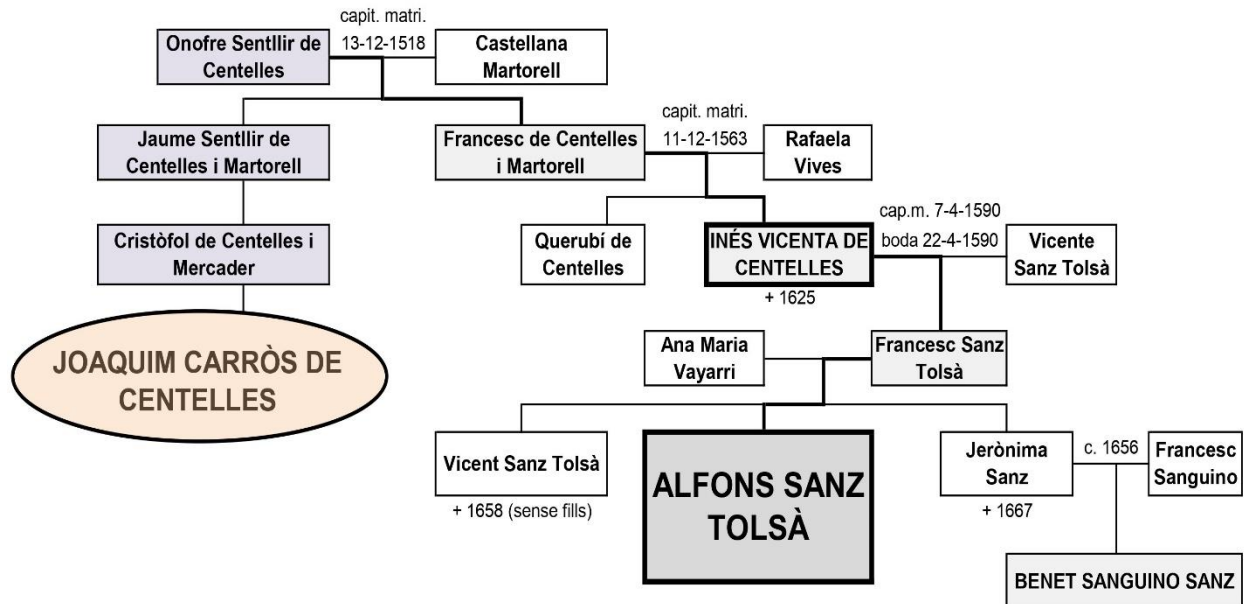
Pretensió del marquès de Centelles a la succecció del marquès de Quirra i Nules

5.3.2.3. Alfons Sanz Tolsà

Altres dels pretendents fou don Alfons Sanz Tolsà, qui el 16 de febrer de 1679 se va immiscir en el plet intitulant-se Alfons Carròs de Centelles i Sentllir *olim* Sanz Tolsà. En el seu cas pretenia la possessió de Nules i Quirra per ser descendent de donya Inés de Centelles, tia segona del difunt marquès de Quirra.

Pretensió de don Alfons Sanz Tolsà a la successió del marquès de Quirra i Nules

El 3 de maig de 1680, el duc de Gandia, don Alfons Sanz Tolsà i el seu nebot, don Benet Sanguino, fill de Jerònima Sanz Tolsà, van firmar una concòrdia per la qual, a canvi de cedir-li els drets que pogueren tindre sobre els estats de Nules i Quirra, el duc de Gandia els va concedir la baronia d'Almedíxer i demás béns de donya Juana Sentllir i Escrivà. A més, es va obligar a donar-los 200 lliures de renda anual sobre l'estat de Llombai, "pels dies de vida dels dos cavallers".⁶⁹⁵

Presentada la concòrdia davant la Reial Audiència el dia 28 de maig de 1680 per a que fora aprovada, el marquès de Centelles va suplicar que s'anul·lara, manifestant que "no se podían ceder los bienes del mayorazgo ni se podían ceder los derechos", consideració a la qual el duc de Gandia va replicar que ell no tenia legitimitat per a impedir-ho i, a més, que sí que se podien cedir els drets.⁶⁹⁶

⁶⁹⁵ Ibídem.

⁶⁹⁶ Ibídem.

Per la seua banda, don Alfons va presentar el testament de Jaume Sentllir de Centelles, avi del difunt marquès de Quirra, publicat en 1577, on constava que la baronia d'Almedíxer hauria de passar al seu germà Francesc de Centelles i als seus descendents, davant la mort dels seus fills Onofre Clotaldo i Cristòfol de Centelles i els seus fills, argumentant que com a net de Francesc de Centelles tenia uns drets sobre la baronia d'Almedíxer, dels quals mancaven la resta de pretendents. Referia, a més, que al testament de Cristòfol de Centelles i Mercader, publicat en 1624, se contemplava la possibilitat de successió de don Francesc Sanz Tolsà, pare de don Alfons. Finalment, se va imposar el contingut de la concòrdia i per aquesta via don Alfons Sanz i el seu nebot es convertien en barons d'Almedíxer.⁶⁹⁷

5.3.2.4. Antoni Ferran Pujades Borja, comte d'Anna

Per últim, el 4 juliol de 1679, va plantejar plet successori don Antoni Ferran Pujades Borja i Coloma, comte d'Anna, que al·legava ser el més pròxim al vinculador de Nules i al difunt marquès de Quirra, per ser fill primogènit de donya Isabel Francesca Pujades i Borja, comtessa d'Anna, “verdadera agnada i descendent del vinculador, per ser quinta neta de don Onofre Sentllir de Centelles”, motiu pel qual requeria succeir al marquès de Quirra i Nules.⁶⁹⁸

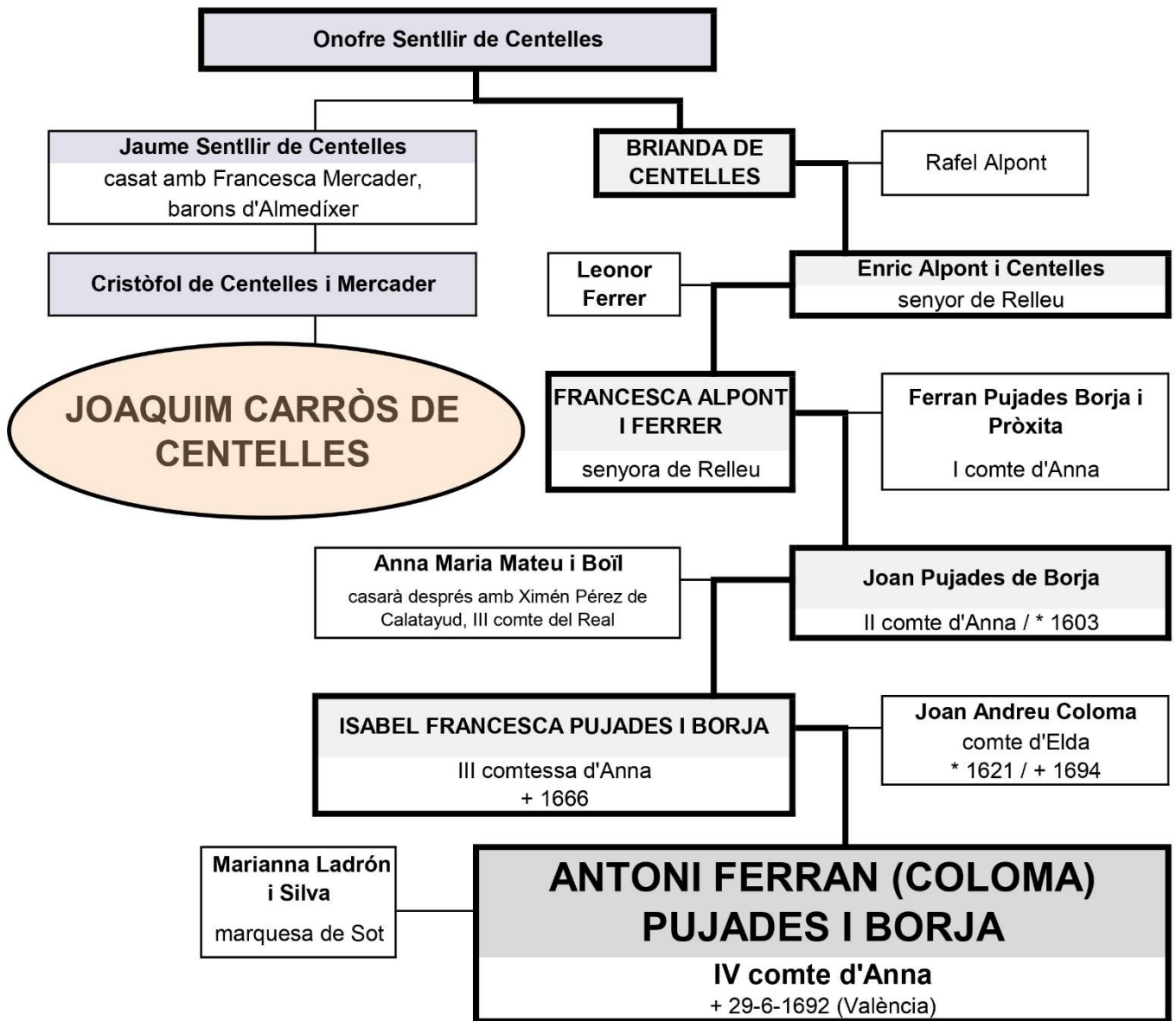
Al principi d'aquest plet també es va presentar la pretensió, per tal d'obtindre la successió en els referits estats, de don Joan Pertusa Bonastre però aquest, a l'igual que el comte d'Anna, no va prosseguir el litigi, que continuarien el marquès de Centelles, don Otger Català de Valeriola, i el duc de Gandia, amb els drets de don Alfons Sanz Tolsà i de don Benet Sanguini.⁶⁹⁹ En aquestes circumstàncies, a la mort del marquès de Centelles en 1681, encara que va continuar el seu fill, el plet va quedar plantejat principalment entre don Otger Català de Valeriola i el duc de Gandia.

⁶⁹⁷ Ibídem.

⁶⁹⁸ Ibídem.

⁶⁹⁹ AMV, Biblioteca Serrano Morales, sig. A-13/39, volum 37.

Pretensió del comte d'Anna a la successió del Marqués de Quirra i Nules

5 .3.2.5 Pasqual Francesc de Borja i Centelles, duc de Gandia

Front aquestes demandes, el dia 13 de abril de 1678 don Pasqual Francesc de Borja i Centelles va interposar la seua causa, en la qual referia que en l'últim testament de don Joaquim Carròs de Centelles, marquès de Quirra i Nules, havia quedat intitulat com hereu i successor a conseqüència de la mort del seu avi i el seu pare. Per tant, havia pres possessió dels estats de Quirra i

Nules, “els quals en la actualitat governava”. A part, defensava els seus drets en el vincle per pertànyer a la rama primogènita i, mort el marquès de Quirra, era indubtable la seua possessió, més quan s’havien extingit els agnats veritables, per tant, no entenia perquè tenia que apartar-se de la possessió dels referits estats.⁷⁰⁰

Com a testimonis presentava a Joan Navarro, el capità Domènec Torrosilla, generós; Justinià Roca de la Serna, generós; Vicent Ferrera, generós; don Pere Núñez Bosc, senyor de Samper; Francesc Llorens, Francesc Romeu, mossèn Felip Calatayud, prevere, i don Francesc Sapena. Per instruments va aportar la clàusula de fundació del vincle de Nules; els capítols matrimonials de Magdalena de Centelles i Carles de Borja i Castro, aprovats el 21 de novembre de 1548; i la sentència sobre la successió en els estats de Nules i Oliva a la mort del comte Pere de Centelles.

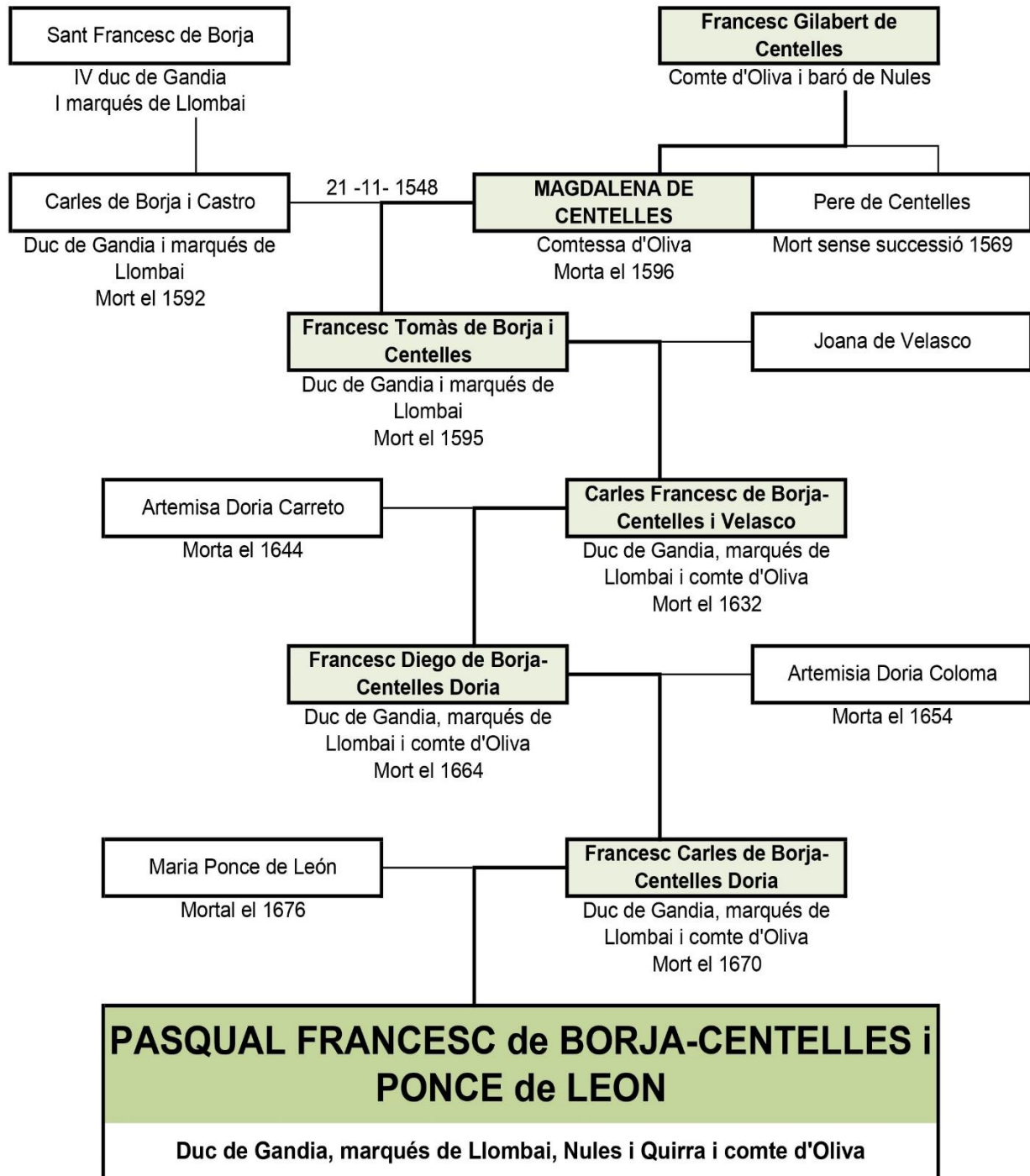
El duc de Gandia també destacava, front a les oposicions de don Otger Català de Valeriola i el marquès de Centelles, que, indistintament del testament del marquès de Quirra, a la seua mort cessava l’impediment que obligava a excloure als fills i descendents barons de donya Magdalena de Centelles, publicat per Reial Sentència en 1581, on segregava la senyoria de Nules de la d’Oliva. Per tant, devia tornar a la rama primogènita i prosseguir el seu curs. Raonaments als que afegia que descendia del vinculador i complia la condició d’agnació a través de donya Magdalena de Centelles; que don Otger tenia drets, però se situava darrere d’ell; que don Antoni Joan de Centelles no havia provat la seua descendència i que altres persones, com don Alfons Sanz Tolsà, tenien drets preferents.

Tant don Otger Català com el marquès de Centelles van replicar que els marquesats de Nules y Quirra no eren lliures, sinó que estaven vinculats i per tant calia tindre present la successió establerta al vincle.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Ibídem.

⁷⁰¹ Ibídem.

Al·legació del duc de Gandia sobre la seua pretensió a la possessió dels estats de Nules i Quirra

5.3.3. La resolució sobre el marquesat de Nules

La mort del marquès de Centelles va afavorir principalment a Otger Català de Valeriola en la seua lluita dins del lent procés judicial, ja que era l'únic que li podia disputar realment amb força la possessió de Nules, excepció feta del duc de Gandia.

La qüestió principal radicava en el vincle fundat per Gilabert de Centelles, i en què el seu testament era de caràcter agnàtic, però ara tots els interessats eren cognats, pel fet d'haver accedit a la successió a través d'una dona, ja que les distintes branques masculines s'havien extingit sense descendència. Per tant, calia determinar quina dona era la més pròxima al vinculador per tal d'establir la prioritat, perquè en eixa branca recauri majors drets.⁷⁰² Clarament, en els distints arbres genealògics que es presentaren, la dona més pròxima al vinculador era la seua neta Joana de Centelles i Cervelló, qui casà amb Bernat Guillem Català. Ara bé, el poder de la família Borja, la seua força, riquesa i proximitat a la Corona, així com ser un dels principals llinatges del regne, front als Català de Valeriola, seria clau perquè el plet s'allargués en el temps.

En 1688 es va excloure definitivament la pretensió del nou marquès de Centelles, quan el duc de Gandia va presentar una apel·lació i es van fer noves comprovacions i declaracions de testimonis, com la del justícia civil de València, i el de Centelles no va presentar unes instàncies i articles que se li van requerir. Desestimat el marquès de Centelles, una nova sorpresa se va produir en 1690 quan va aparèixer un efímer i nou pretendent, don Lluís Joan Centelles i Carròs, *olim* Joan de Torres, comte de Peñalva, qui va reclamar la possessió de l'estat de Nules per ser descendent de Pere de Centelles i va presentar un memorial i diversos articles. No obstant això, el rei li va demanar, com a oficial seu, que no compliqués ni dilatara més el litigi. A banda, la seua pretensió va ser impugnada i oposada per Otger i pel duc de Gandia i el comte de Peñalva va acabar sent condemnat a pagar unes costes del procés per allargar-lo, quan el dia 3 d'agost de 1690 el Consell no va admetre nous articles ni memorials.⁷⁰³

⁷⁰² Sanz Viñuelas Vicente, "¿Dotar de estabilidad a la nobleza? ...", pp.331-344.

⁷⁰³ ACA, Consell d'Aragó, llig.576, núm.54.

El 19 de setembre de 1691 confirmaren saber Otger Català i Tomàs Aguilar, procurador del duc de Gandia, que el plet s'havia remès de la Reial Audiència de València al Consell Suprem d'Aragó per ordre del rei, qui a més va disposar que no se dilatara un procés que ja durava quinze anys.⁷⁰⁴

Així les coses, el 20 de juny de 1692, després que la Reial Audiència li hagués donat novament la possessió de Nules a don Pasqual Francesc de Borja, Otger Català va presentar una recusació. I el 5 de desembre va elevar una suplicació perquè nomenaren un nou relator per al procés, petició a la que es va oposar el duc, però que finalment va ser acceptada l'11 de desembre.

Com el plet es va allargar tants anys, alguns dels jutges van morir durant la seua resolució i van haver de ser substituïts. Per exemple, per mort de Josep de San Clemente va ser designat Joan Josep de Tordesillas el 30 de juny de 1692. I tampoc faltaren les recusacions contra alguns jutges, com la que va presentar el duc de Gandia contra el regent don Joan Batiste Pastor i contra don Josep Rull per sospitar que no actuaven conforme a justícia.⁷⁰⁵

En 1693, el rei ordenà que no es dilatara més el litigi pels estats de Quirra i Nules, i sol·licità al Consell d'Aragó que l'informara sobre els articles i parts concloses del procés. Mentre, els jutges, advocats de les parts i el mateix Consell van acordar posar en segrest l'estat de Nules en tant es revisaven les proves i papers, i nomenaren com a segrestador al virrei de València. Ara bé, esta decisió no es va publicar, com constava en el procés, però enviaren les ordres al virrei i la Reial Audiència.

Després de vint anys de litigis, plets i recursos, finalment la Reial Audiència, amb vots del Consell d'Aragó, va publicar el dia 21 de maig de 1695 una Reial Sentència per la qual atorgaven el marquesat de Nules a don Otger Català de Valeriola, a qui se va concedir "la real i actual possessió", en base al testament del vinculador de Nules.

⁷⁰⁴ ACA, Consell d'Aragó, llig.578, núm.55.

⁷⁰⁵ Ibídem.

El duc de Gandia va presentar recurs el dia 27 d'eixe més, però la mort del relator del procés, don Josep de Salamanca, i la designació de don Josep de Ledesma van ajornar la suplicació, que es va allargar amb la mort d'aquest en novembre d'eixe any. A més a més, el 14 de juliol el rei va ordenar que don Francesc de Borja no intervingués en la plaça de la judicatura de l' Audiència de València en el plet entre el duc de Gandia i Otger Català de Valeriola.

Finalment, una nova sentència de 7 de juny de 1697 ratificava la successió en don Otger Català de Valeriola, qui s'havia convertit en el III marquès de Nules.⁷⁰⁶ Anecdòticament, don Pasqual Francesc de Borja continuaria intitulant-se com a marquès de Nules, però certament eixa senyoria ja mai tornaria al seu domini.

⁷⁰⁶ Ibídem.

5.3.4. El plet pel marquesat de Quirra

L'altre plet, obert en la Reial Audiència de Sardenya des de l'any 1675, va ser seguit pel duc de Gandia, com a posseïdor del marquesat de Quirra, contra don Otger Català de Valeriola i don Antoni Joan de Centelles, marquès de Centelles, que li'l disputaven en aquella Audiència, i encara que intentaren impedir-ho, el 24 de desembre de 1675 don Pasqual Francesc de Borja va ser reconegut com a hereu del difunt don Joaquim Carròs de Centelles en els estats de Quirra. Davant aquest fet començaren les al·legacions i proves de papers en el plet i,⁷⁰⁷ a la mort del marquès de Centelles en 1681 aquesta lluita romandria bàsicament entre els primers personatges.⁷⁰⁸

La pèrdua del marquesat de Nules per part del duc de Gandia sols va suposar el final del primer capítol d'un plet que continuava, ara sí, centrat en la possessió de Quirra.⁷⁰⁹ Un procés en el que també es farien presents altres litigants amb les seues pretensions. No hi havia dubte, per la vinculació senyalada al testament del comte Joaquim Carròs, que el titular de Nules havia de ser també el de Quirra i, per tant, els Català de Valeriola insistiren en la seua reivindicació, mentre els ducs de Gandia mantindrien durant eixe temps la possessió de Quirra, convertint-se en els senyors més poderosos de Sardenya. Aquest plet serà cronològicament simultani a la Guerra de Successió⁷¹⁰ i, a la mort de don Otger Català en 1705, el seu fill Josep va seguir pledejant pels seus drets, mentre el duc de Gandia reclamava també el marquesat de Nules.

En juliol de 1707 Felip V va suprimir el Consell d'Aragó, motiu pel qual els assumptes de Sardenya passarien al Consell d'Itàlia. No obstant, durant la Guerra de Successió, a l'agost de 1708, una esquadra angloholandesa es va

⁷⁰⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.860, D.1.

⁷⁰⁸ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto...*

⁷⁰⁹ L'administració d'aquest estat va estar durant uns anys en mans de Baltasar Carròs, administrador del duc de Gandia, abans que passara a Antoni Francesc Genovés en 1695 i que posteriorment fora segrestat l'Estat per la Reial Audiència. Guia Marín, Lluís, "La supervivència d'un llinatge. Els Carròs i Sardenya en la conjuntura dels canvis dinàstics del segle XVIII", en *Poderosos, Marginados y gente común: Una historia de todos* (Homenaje a Rafael Benítez Sánchez-Blanco), Albatros, 2023, pp.350-351.

⁷¹⁰ Guia Marín, Lluís, "Les rendes de Sardenya i l'exili valencià a la Guerra de Successió" en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 58, València, 2008, pp.258-259.

presentar davant la capital sarda, generant alhora adhesions en certes encontrades de l'illa i precipitant la desfeta de la causa borbònica en Sardenya. Així, el 13 d'agost va ser ocupada Càller i amb ella ràpidament es va aconseguir la possessió de tot el regne, que va ser incorporat a partir d'eixe moment al domini de Carles d'Àustria.⁷¹¹

Curiosament, eixe any de 1708 i després de presentar Josep Català de Valeriola, junt a un memorial, els seus serveis prestats al rei Felip V en València durant la guerra, els tribunals li donaren la raó en la seua pretensió al marquesat, però el duc de Gandia va al·legar la seua nul·litat per haver sigut una sentència emesa des de Madrid, on ja no tenien jurisdicció sobre els estats de Quirra per estar ara baix el domini de Carles d'Àustria, motiu pel qual el plet va continuar.⁷¹² Mes el pas del regne sard a la causa austriacista -reconeguda aquesta possessió de forma oficial pel tractat d'Utrech en 1713- tornaria a variar la situació, reapareixent el Consell d'Aragó, el que suposaria un nou entrebanc per a la possessió de Quirra.

Entre 1714 i 1715 el plet passà a les mans de Gregori Mercado i Francesc Arana, del Consell de Castella, i de Vicent Pérez d'Aracié, degà de Consell d'Ordes i regent del Consell d'Itàlia. Les diferents parts reclamaven distintes al·legacions i interessos, en base als seus drets. Així, el 14 de maig de 1714 es va designar com a regidor del marquesat de Quirra al visitador general nomenat per al regne de Sardenya, separant-se aquest domini momentàniament d'aquesta forma de la resta dels estats dels Borja, els quals a partir de 1715 passaven a estar administrats pel superintendent Marcos Marañón, nomenat per Carles d'Àustria, qui controlaria en eixe temps totes les rendes dels béns segrestats.⁷¹³

No obstant, durant el domini austriacista la Corona sols tindria en Sardenya l'alta i suprema jurisdicció, ja que degut a totes les concessions a la

⁷¹¹ Guia Marín, Lluís, *Sardenya, una història pròxima*, València, Afers, 2012, p.181.

⁷¹² Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, (Beca Serafí de Centelles 1996), Oliva, Ajuntament d'Oliva, 1998, p.102.

⁷¹³ Ibídem, p.193.

noblesa no disposava de grans rendes per a l'administració reial. Per exemple, i a l'igual que altres estats que tenien una àmplia jurisdicció, civil i penal, de primer i segon grau, i que podien considerar-se “escandalosament iguals” als del rei, el marquesat de Quirra posseïa 91 viles amb plens drets sobre terres, duanes, salines, estancs, piscifactories, etc.⁷¹⁴ distribuïdes en l'encontrada de Quirra, el jutjat d'Ullastre, la baronia de Sant Miquel, l'encontrada de Sarrabus, la baronia de Monreale, l'encontrada de Parte Montis, l'encontrada de Marmilla, l'encontrada de Parte Usellus, la baronia d'Uras i la baronia de Pula – a més d'un palau en Càller, la capital-;⁷¹⁵ pel que quedava patent la debilitat dels béns de la Corona en l'illa de Sardenya.

En l'any 1717 es produiria la invasió borbònica a l'illa de Sardenya, tornant a l'obediència borbònica,⁷¹⁶ fet que va propiciar que el nou duc de Gandia, don Lluís Ignasi de Borja, pogués recuperar totes les seues possessions a l'illa, inclòs el marquesat de Quirra.⁷¹⁷ Posteriorment en 1720, per la pau de la Haia, aquest regne seria cedit a Víctor Amadeu II de Savoia, duc que havia adquirit la dignitat reial uns anys abans en proclamar-se rei de Sicília.⁷¹⁸

Aquestes circumstàncies provocaren que, en relació al plet per la possessió del marquesat de Quirra, ja al segle XVIII, la causa fora substanciada, successivament, davant el Consell d'Aragó, el Consell d'Itàlia i el Senat de Turín, on estaria instal·lada la capital i la Cort de Víctor Amadeu de Savoia, rei de Sardenya després de la Guerra de Successió, i on es van remetre els instruments del procés per a la seua resolució final.⁷¹⁹

⁷¹⁴Lepori, Maria, “Il mito della Spagna nell'aristocrazia sarda del Settecento”, en *Centri di potere nel Mediterraneo occidentale. Dal Medioevo alla fine dell'Antico Regime*, Cagliari, Franco Angeli, 2018, p.409.

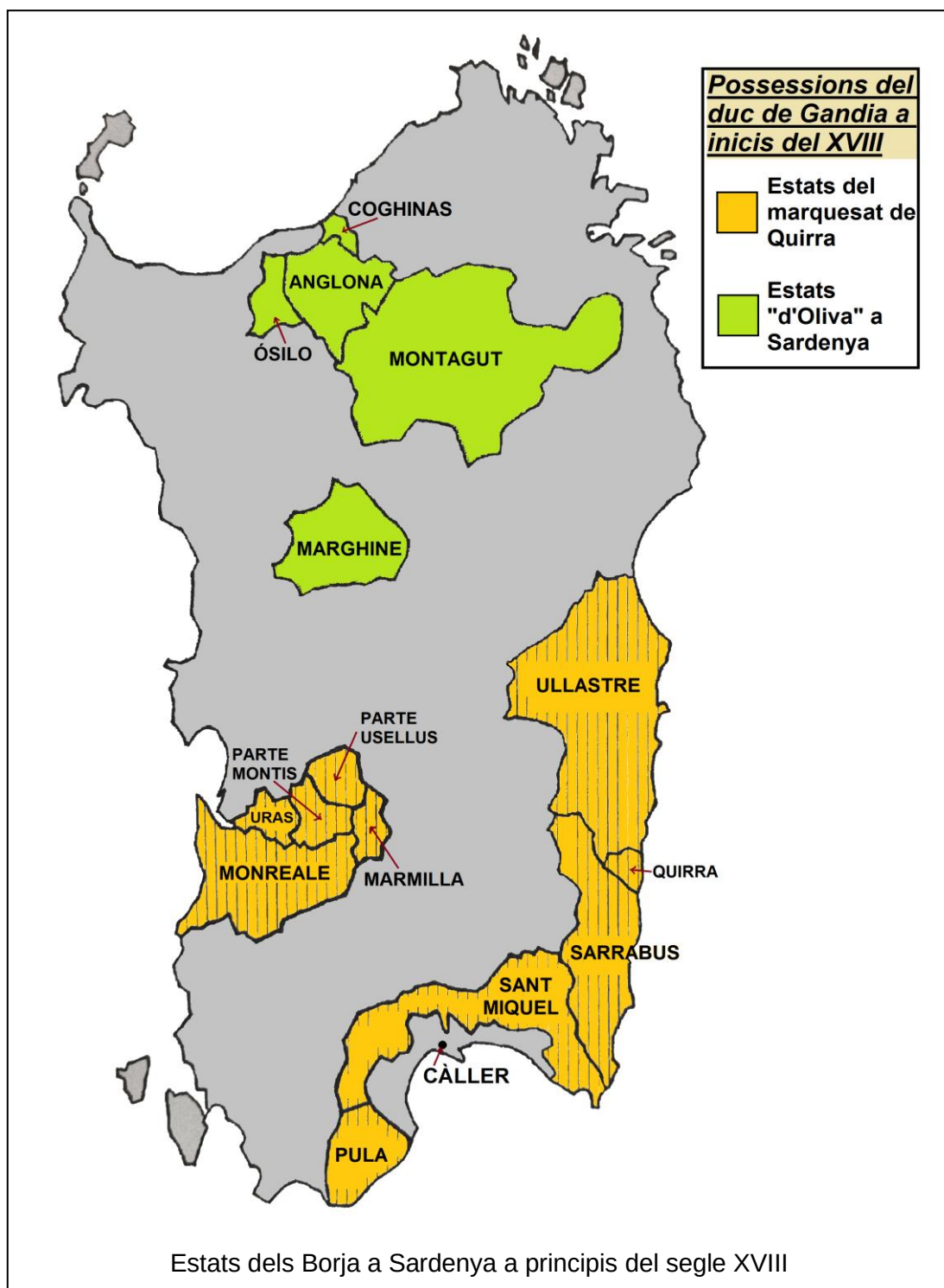
⁷¹⁵ Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya...*, pp.102-103.

⁷¹⁶ Guia Marín, Lluís, *Sardenya. Una història pròxima...*, p.183.

⁷¹⁷ Ibídem, p.195.

⁷¹⁸ Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya...*, p.103.

⁷¹⁹ Catalá Sanz, Jorge A, *Rentas y patrimonios de la nobleza...*, pp. 52- 53.

5.3.4.1 Noves interposicions i reclamacions

A banda, el plet es va complicar el 14 de març de 1712 quan don Miguel Martin Mazones va reclamar les viles de Sinay, Bruchey i Maracalagonis com a pròpies, i per tant fora de l'estat de Quirra, al·legant que el difunt marquès don Joaquim li les va vendre a don Benito Nater el 31 d'octubre de 1647 per 100.000 lliures, i este les va revendre posteriorment, per la mateixa quantitat, a don Agustí Martín,⁷²⁰ el 13 de juliol de 1653 -amb l'aprovació del marquès-, de qui ell les havia heretat per ser net. Però, a més a més, el mateix Miguel Martin li les havia comprat de nou en 1705 al duc de Gandia per 20.000 pesos, ja que per Real Sentència el duc li les havia arravatat en l'any 1691. Però ara, davant la deriva que prenia el plet i les pretensions sobre Quirra, començava un enfrontament que acabaria perdent. A banda de l'oposició que manifestaren a les seues pretensions el duc de Gandia i don Josep Català de Valeriola, el Consell d'Itàlia va sentenciar que les viles no les havien pogut comprar ni vendre, ja que este no havia autoritzat dita venta. No obstant això, el plet s'allargaria com a conseqüència de les súpliques i al·legacions, mes es va sentenciar que ni el duc ni don Josep tenien obligació de contestar a dita demanda.⁷²¹

Per si això no fora poc, altre opositor al duc de Gandia va aparèixer el 18 de juliol de 1717 reclamant la mitat de l'estat de Quirra. Es tractava de don Agustí Copons, marquès de Moya, qui va al·legar els drets que tenia la seua dona, donya Cayetana d'Oms, per la disposició testamentaria de la difunta marquesa Alamanda Carròs al ser descendent de don Berenguer d'Oms. El referit marquès pretenia que li fora reconeguda la seua pretensió, així com que li pagaren i restituïren les rendes i fruits endarrerits de la mitat del marquesat, però tant el duc de Gandia com Josep Català de Valeriola s'oposaren de forma contundent i no contestaren a les seues pretensions, encara que el marquès de Moya va continuar apel·lant durant uns anys.⁷²²

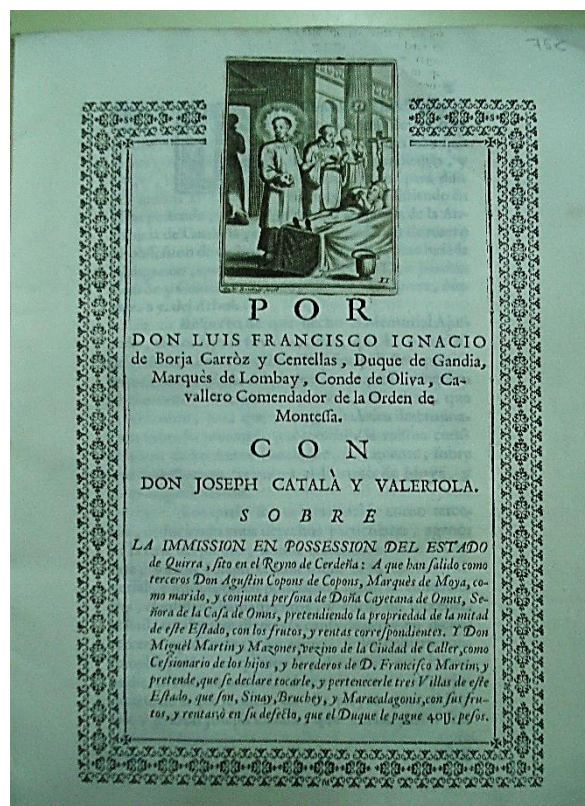
⁷²⁰ Don Agustí Martí també seria arrendatari del marquesat de Quirra durant 7 anys, pagant 13.000 pesos anuals a don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud.

⁷²¹ AHN, Consejos, 22082.

⁷²² Ibídem.

Acabada la guerra, i davant la mort del duc de Gandia el 1716, el marquesat de Quirra va passar al seu hereu Lluís Francesc Ignasi de Borja-Centelles, qui també era marquès de Llombai i comte d'Oliva. Ara seria ell qui s'enfrontaria a Josep Català de Valeriola i als mencionats marquès de Moya i don Miguel Martín. Les súpliques, memorials i apel·lacions continuaren, ajuntant-se en l'Audiència de Sardenya tres plets diferents alhora: un per tres viles, altre per la mitat de l'estat i un tercer per la successió universal del marquesat. No obstant això, el duc i don Josep tractarien d'excloure el dret dels altres dos pretendents, declarant que l'estat de Quirra era un "mayorazgo" des de 1324 en temps de don Berenguer Carròs i per tant no podia dividir-se ni alienar-se cap part seua.⁷²³

En l'any 1721, don Lluís Ignasi de Borja, com a IV marquès de Quirra i personatge molt proper al rei Felip V i a la seua Cort, li va demanar permís per a poder anar a Turín a jurar fidelitat a Victor Amadeu II de Savoia pels seus feus a Sardenya. Dita llicència li va ser concedida, mes tardaria un any en viatjar i complir amb la seua obligació amb el nou monarca sard,⁷²⁴ fet pel qual en l'any 1722 les rendes del marquesat de Quirra van quedar segrestades i Francesc López de Iglesia, com a procurador del duc de Gandia, va protestar i demanà a la Real Audiència que revocara la decisió. Per la seua banda, Josep Antoni Díaz Tamayo, en nom de Josep Català de Valeriola, marquès de Nules, reivindicava que no reconegueren la possessió de Quirra al duc de Gandia i sol·licitava els papers oficials del plet per a poder presentar un memorial,

⁷²³ AHNOB, Osuna, 4040.

⁷²⁴ Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya...*, p.104.

adduint l'agregació de Quirra a l'estat de Nules; petició que va ser autoritzada el 3 de setembre de 1723 en Madrid.⁷²⁵

Durant eixos primers anys de la nova monarquia italiana, aquesta no tingué massa interès en modificar la situació de l'illa, ja que sembla que tenien el territori com a provisional, en espera de poder canviar-lo per algun altre més interessant des del punt de vista econòmic o estratègic, com per exemple Sicília.⁷²⁶ Mes, davant el caràcter que anava adquirint el plet, l'any 1723, les rendes de l'Estat de Quirra foren segrestades i Francesc López, procurador del duc de Gandia, va demanar a la Reial Audiència que esta ordre fos revocada. Per la seua banda, Antoni Díaz Tamayo, en nom de don Josep Català de Valeriola, exposava que el duc no tenia autoritat per a declarar dita nul·litat.⁷²⁷ D'aquesta forma el marquesat de Quirra va quedar segrestat i en suspens a l'espera de la resolució del conflicte, mentre eren valorades les proves presentades i les seues justificacions en la Reial Audiència.

Les sentències, apel·lacions i revocacions continuaren, i poc a poc don Josep va anar imposant-se a la resta i apartant-los del plet. Al voltant de 1725, don Josep Català de Valeriola va presentar una queixa formal, junt a uns informes, afirmant que “con solo el título de heredero escrito del último legal poseedor cerca de 50 años ha, se ha mantenido disfrutando tan rico estado.”⁷²⁸

Finalment, el marquesat de Quirra va ser adjudicat, per Reial Sentència del Suprem Consell de Sardenya publicada el 30 de desembre de 1726, a Josep Català de Valeriola, ja que com a marquès de Nules estava vinculat a l'estat sard segons el vincle testamentari del comte Joaquim Carròs, fundat en 1601.⁷²⁹ A més a més, dita sentència estipulava que don Josep tenia dret a recobrar les rendes del marquesat de Quirra des de l'any 1709.⁷³⁰ Es posava així punt i final

⁷²⁵ AHN, Consejos, 22083.

⁷²⁶ Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya...*, pp.102-104.

⁷²⁷ AHN, Consejos 22083.

⁷²⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.70, D.15.

⁷²⁹ Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València...*, p.222.

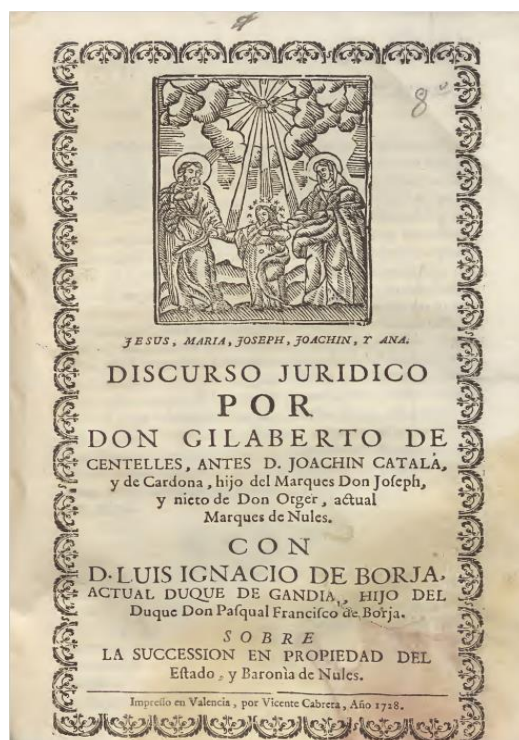
⁷³⁰ Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno...*, p.84.

a un llarg litigi que no es va poder sostroure a les repercussions de l'enfrontament dinàstic i a la cessió a la Casa de Savoia del regne de Sardenya.⁷³¹

Ara bé, don Lluís Ignasi de Borja va apel·lar la sentència, i don Josep no va poder prendre possessió efectiva del seu marquesat, encara que de facto ja era, com prova la carta que, el 17 de febrer de 1727, don Antonio Maria Coppola li va enviar des de Càller per a felicitar-lo per la sentència favorable del plet i el seu nomenament com a marquès de Quirra del dia 30 de desembre, ja que això significava tornar l'estabilitat als estats de Quirra els quals, durant els anys previs, havien estat segrestats pel virrei i administrats con "ligeresa". Dit emissor era nebot del marquès de Villa Rios, per qui s'havia assabentat de la notícia.⁷³²

Malauradament, en octubre de 1727 moria don Josep al seu palau de València, pel que seria el seu fill, Joaquim Català de Valeriola, qui gaudiria realment de la possessió dels dos marquesats del difunt Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, quan la Reial Audiència li ratificà la possessió de Quirra per sentència el 12 de desembre.

El duc de Gandia tornà a apel·lar, però la Reial Sentència va confirmar de nou, el 14 de gener de 1728, la possessió de don Joaquim Català de Valeriola i va condemnar a don Lluís Ignasi de Borja a pagar les costes del procés. La immediata resposta d'aquest en forma de reclamació va exigir una nova revisió de les sentències que, una vegada més, allargaren el plet fins que fou publicada una nova sentència el 29 de febrer de 1732, favorable de nou al marquès don Joaquim Català. Però tampoc aquesta va posar fi al conflicte. Don Lluís Ignasi - per mitjà del seu procurador Victoriano Barberà - va recórrer una vegada més la

⁷³¹ Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València...*, p.222.

⁷³² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa7.

sentència, front a Francesc Alonso, representant del marquès de Nules. Tot i això, una nova sentència de 9 de maig de 1733 confirmava l'anterior i reconeixia definitivament a Joaquim Català de Valeriola:

“Y como tal la debemos de confirmar y confirmamos y en su consecuencia mandamos se guarde, cumpla y execute según y como en ella se contiene. Y por esta nuestra sentencia, definitivamente juzgamos en grado de revista; así lo pronunciamos y así lo mandamos”.

D'aquesta forma, després de més de 50 anys pledejant, la casa ducal dels Borja va perdre el marquesat de Nules i Quirra en favor d'una família de la xicoteta noblesa de València, els Català de Valeriola.

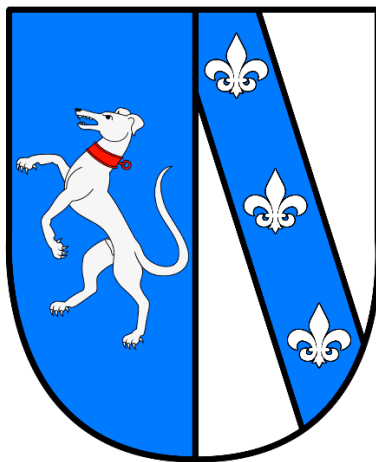
No obstant això, el duc de Gandia continuaria pledejant sense descans. Encara el 16 de maig de 1735 el seu procurador, Pedro Dàvila Camargo, va presentar un recurs per tal de provar novament les filiacions i les propietats, mes la resposta de Gabriel Pedrero - procurador de don Joaquim Català de Valeriola- defensada davant els jutges del Consell d'Itàlia, el regent don Manuel de Toledo, don Tomàs Martínez Galindo, el comte d'Albalat, el marquès del Risco, don José Montiano i don Juan Matías de Eguiluz, fou seguida de la ratificació dels drets dels Català de Valeriola i de l'exigència al duc de Gandia de pagar 1.500 dobles d'or en concepte de costes del procés.⁷³³

Ni tan sols això va impedir que el duc de Gandia s'intitulara com a marquès de Nules i Quirra i reivindicara el seu dret fins la seua mort en 1740, moment en què començava un nou episodi en la Casa dels Borja, marcat per la manca de descendència de don Lluís Ignasi.

⁷³³ Agrair a Joan Antoni Vicent Cavaller i al Museu de la Vilavella la informació facilitada.

SEGONA PART

ELS CATALÀ DE VALERIOLA, NOUS MARQUESOS DE NULES I QUIRRA

CAPÍTOL VI

Els Català i els Valeriola. La forja d'un llinatge

A l'igual que els Carròs i els Centelles, en origen, les famílies dels Català i dels Valeriola eren dos llinatges independents i diferenciats que pel temps, un matrimoni i un vincle quedaren units en una nissaga única. I a més a més, els Català també entroncaren amb els Centelles, el que seria un factor clau per a les posteriors reclamacions i ascens del llinatge.⁷³⁴

6.1. Dos antigues nissagues de la baixa noblesa

El primer membre de la família Català del que hi ha notícies documentades fou Guillem Català, veguer de Barcelona en 1160, tal i com consta en un privilegi, encara que l'origen llegendari o mite fundacional de la dinastia – contat en les trobes de mossèn Jaume Febrer- estima que el primer representant de l'estirp va ser un general de Carles Martell i Pipi el Breu anomenat Otger Cataló, qui va lluitar contra els musulmans, creant junt a altres barons el que seria la Marca Hispànica – i en concret els inicis del Principat de Catalunya- i fundaria el llinatge dels Català.⁷³⁵

No obstant això i pel que a nosaltres ens interessa, fou don Bernat Guillem Català, cavaller,⁷³⁶ qui va participar en la conquesta del Regne de València en 1238 i al que el rei Jaume I li concedí en agraïment el solar del que seria posteriorment la casa i palau del seu llinatge.⁷³⁷ El seu fill, Pere Guillem Català va contraure matrimoni amb donya Polònia de Centelles, sent aquesta la primera relació amb esta poderosa família. D'aquest matrimoni naixerien dos fills i seria el secundogènit, Bernat Guillem Català -un dels grans senyors del seu temps-

⁷³⁴ Imízcoz Beunza, José María, "Familia y redes sociales en la España Moderna", en Lorenzo Pinar, Francisco Javier (ed.lit.), *La familia en la historia*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2009, pp.135-186.

⁷³⁵ Esquerdo, Onofre, *Trobes de mossèn Jaume Febrer*, València, impremta del diari, 1796, trobes 30 i 39.

⁷³⁶ ADP, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷³⁷ Segons el llibre del Repartiment, a Bernat Guillem Català li tocaren les cases de Amet Rahat.

casat amb donya Castellana Montagud, filla del baró de Carlet, el que continuaria l'estirp.⁷³⁸

El matrimoni Català Montagud va procrear diversos fills, però no seria el primogènit, Pere Ramon -senyor de Gilet- sinó el secundogènit, Peregrí Guillem Català, senyor de la baronia de Betxí,⁷³⁹ qui perpetuaria el llinatge a partir del seu segon matrimoni amb donya Inés Sanz de Ripoll, filla del senyor de Senyera i de la senyora del Genovés. Este noble seria membre del Consell d'Estat, agutzil major del Regne i mostassaf de la ciutat de València en 1366. A més a més, fundaria un benefici, amb dret de sepultura pròpia, en la capella de sant Antoni Abat en la catedral de València. Es va casar dos vegades, la primera amb Violant Mir, de la qual no va tindre descendència, i la segona amb Inés Sanz de Ripoll, de la qual va nèixer Castellana Català – abadessa del monestir de la Saïdia-, Elionor i Bernat Guillem Català, cavaller, qui seria senyor d'Alcàsser.⁷⁴⁰

Bernat Guillem Català es va casar en l'any 1413 amb Joana de Centelles i Cervelló,⁷⁴¹ filla “del gran baró” Eimeric Centelles i Vilanova, senyor de Llombai, Catadau, Alfarp, Alèdua -a València- i baró de Centelles – a Catalunya-; i neta de Gilabert de Centelles, vinculador de l'estat de Nules. De nou un Català es casava amb una Centelles, i les cartes dotals es van firmar el 25 de juliol davant Martí Alagón, escrivà de València.⁷⁴² D'aquesta unió van nèixer quatre fills: Joan

⁷³⁸ El primogènit, Ramon Guillem Català, al seu últim testament, dictat en maig de 1334 davant Andreu Espingol, ordenà la construcció d'un hospital en la placeta front al convent de sant Agustí, amb el títol de Santa Maria dels Beguins i que estiguera baix la cura dels frares. Dita edificació li l'encomanà al seu germà i successor, Bernat Guillem Català. Aquest hospital el va constituir per albergar als homes de penitència, que eren els germans terciaris de sant Francesc. Este hospital seria un dels que existiren abans de construir l'Hospital General. Sobre este tema: https://chguv.san.gva.es/documents/10184/81656/Breve_historia_Hospital_General.pdf/3f6c55bb-d4a3-4713-b015-5e009a590b60

⁷³⁹ Peregrí Guillem Català va morir, segons la documentació, en l'any 1404, tal volta en la batalla del Cercat. Un enfrontament entre els Centelles i els seus partidaris contra els Soler i Vilaraguts, als afores de Llombai en el mes de desembre. Una rellevant aportació als enfrontaments entre aquests bàndols en Narbona Vizcaíno, Rafael, “L'Interregne a València” en *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el compromís de Casp* / coord. por María Teresa Ferrer Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 767-789.

⁷⁴⁰ Son pare va vendre la baronia de Betxí a Gil Rois de Liori i posteriorment, en 1417, van comprar el senyoriu d'Alcàsser i Bernat Guillem Català va prendre possessió.

⁷⁴¹ Va aportar un dot de 70.000 sous.

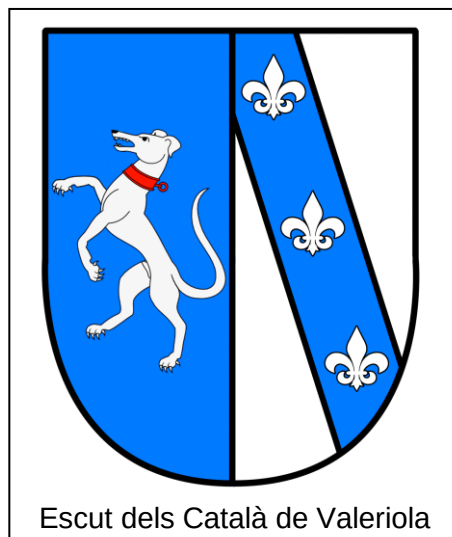
⁷⁴² Bernat Guillem Català va testar davant Dionisio Cervera, notari, el 31 de maig de 1432 i dit testament va ser publicat el 21 de novembre d'eixe any. Per la seua banda, Joana de Centelles, va atorgar les seues últimes voluntats el 14 de setembre de 1461, davant Thomàs Nicolau, encara que no seria fins el 6 d'abril de 1469 quan es va publicar el seu testament. Ella seria la

Guillem,⁷⁴³ el primogènit - qui contrauria un venturós i decidíu matrimoni per a la família- Guillem Ramon, Bernat i Beatriu.

El 17 de novembre de l'any 1417 Bernat Guillem Català i Joana de Centelles es van convertir en senyors d'Alcàsser, mitjançant la compra d'aquest lloc a Jaume Romeu i al seu nebot i hereu per 120.000 sous.⁷⁴⁴

6.1.1. La unió indissoluble amb els Valeriola

Joan Guillem Català i Centelles, fill i hereu de don Bernat Guillem i donya Joana, va contraure núpcies amb donya Violant de Valeriola, filla única del ric i poderós Nicolau de Valeriola i d'Úrsula de Vilarnau Claramunt.⁷⁴⁵ Joan Guillem pertanyia a una família de noblesa més elevada i es va convertir en el baró d'Alcàsser des de 1443, la qual cosa no va impedir que – com era habitual entre la noblesa- estiguera afectat per problemes econòmics que aquest matrimoni va contribuir a mitigar mitjançant una important aportació de la novia, al que encara va afegir el senyoriu de la Vall d'Alcalà, del qual Violant era l'única hereva.⁷⁴⁶ Malgrat tot, la situació econòmica del matrimoni no acabà de resoldre's i en juliol de l'any 1446 Joan Guillem Català de Valeriola va atorgar escriptura de venda de la seua baronia d'Alcàsser i amb els ingressos obtinguts va comprar la baronia de Planes.

peça clau en la reivindicació d'Otger Català de Valeriola, molts anys després, sobre l'estat de Nules, ja que era la neta del vinculador i, per tant, al ser ara tots els seus descendents cognats, ella era la més pròxima a Gilabert de Centelles. Sanz Viñuelas Vicente, "¿Dotar de estabilidad a la nobleza? ...", pp.331-333.

⁷⁴³ A banda, el matrimoni format per Bernat Guillem i Joana van tindre tres fills més: Beatriu, Bernat Guillem i Guillem Ramón. I ell també tingué una filla bastarda anomenada Castellana.

⁷⁴⁴ Febrer Romaguera, Manuel V., *Alcàsser, la seua història*, Alcàsser, Ajuntament d'Alcàsser, 2005, p.51.

⁷⁴⁵ Pons Alós, Vicente, Cruselles Gómez, José M., "Los linajes Valeriola en la Baja Edad Media", Universitat de València, (en premsa). Vull agrair a Vicente Pons que em facilitara l'exemplar manuscrit.

⁷⁴⁶ Febrer Romaguera, Manuel V., *Alcàsser...*, pp.54-55.

Tot i això, prova de la força de Nicolau de Valeriola,⁷⁴⁷ fou l'exigència en les capitulacions matrimonials de la seua filla de la incorporació als hereus del cognom de Valeriola després del de Català per tal d'evitar la pèrdua del primer llinatge.⁷⁴⁸

I així va quedar recollit en la carta de bodes protocol·litzada per Marcos de Pina el 4 d'octubre de 1444.⁷⁴⁹ Quedaven, a partir d'aquest moment, units els dos cognoms en els seus descendents, donant principi al llinatge dels Català de Valeriola.⁷⁵⁰

De la unió de Joan Guillem i Violant naixerien Joan Guillem, Bernat Guillem, Violant i Joana Català de Valeriola i Valeriola. El primogènit heretaria la Vall d'Alcalá, mentre que el segon -amb qui continua la nissaga- es convertiria en baró de Planes. Ara bé, en 1476 Bernat Guillem va vendre la baronia de Planes i la seua jurisdicció a Joan Olcina per 300.000 sous, que en part van alleugerir la seua difícil situació econòmica i li van permetre satisfer als seus creditors.⁷⁵¹ Uns anys després, en març de 1486, Bernat Guillem Català de Valeriola contrauria núpcies amb donya Castellana Cifre, filla del senyor de Benidoleig.⁷⁵² Dels seus set fills, de nou seria el secundogènit, Guillem Ramon, qui continuaria la nissaga familiar i emparentaria amb una altra Valeriola.

De fet, el 12 de març de 1513 va firmar els capítols matrimonials amb Arcàngela Beneta Valeriola - filla de Lluís de Valeriola, coper reial i governador

⁷⁴⁷ Nicolau era descendent d'Arnau de Valeriola, un prominent banquer i jurat de la ciutat de València, que va aconseguir que els seus descendents foren nomenats cavaller pel rei Martí l'Humà.

⁷⁴⁸ Soler, Abel, *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina*, València, IAM, 2013, pp.385-386.

⁷⁴⁹ ADP, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷⁵⁰ Joan Guillem Català va morir en la seua vila de Planes el 6 d'octubre de 1470. Havia testat en 1467 davant Ausias Pérez. Violant de Valeriola ho faria davant Bertomeu de Càries un 25 de juliol de 1496.

⁷⁵¹ Silvestre Pérez, Sergi, "Notes sobre Alcosser dels segles XIII al XVII" en *Conversos i expulsats: la minoria morisca entre l'assimilació i el desterrament*, coord. por Elia Gonzálbez Esteve, Josep Lluís Santonja, Muro, Ajuntament de Muro, 2010, p.201.

⁷⁵² Les cartes nupcials van ser redactades davant el notari Bertomeu de Càries el dia 14 de març de 1486. Posteriorment, Bernat Guillem va testar davant Joan Massó el 2 d'agost de 1513 instituint com als seus hereus a don Miquel Pelegrí, a don Guillem Ramon i a don Joan Jeroni Guillem (este últim mort sense successió). Pel que fa a la seua viuda, Castellana Cifre atorgà les seues últimes voluntats el 17 d'octubre de 1517, davant Llorenç Joan de Mont.

general d'Aragó- amb qui es va casar el dia 15 de març. Fruit d'aquest matrimoni naixerien quatre fills: Guillem Ramon, el seu primogènit; Miquel Jeroni, que arribà a ser comanador de l'Orde de Montesa; Francesc Joan, qui també va ocupar diferents càrrecs municipals, i Anna Arcàngela.⁷⁵³

Més enllà de l'àmbit familiar, Guillem Ramon va tenir una actuació destacada durant la revolta de les Germanies, context en el que va lluitar en el bàndol nobiliari contra els agermanats en la batalla de Gandia el 25 de juliol de 1521, en l'assetjament d'Oriola en agost del mateix any i en el setge de Cullera en el mes de setembre. Sobre aquests fets escriuria una obra titulada *La breu relació de la Germania de València*, que incloïa un relat autobiogràfic i va quedar inèdita fins que fa uns anys que ha estat objecte d'estudi per part de Febrer Romaguera.⁷⁵⁴ Conclòs el conflicte s'incorporà al govern municipal de la ciutat de València arribant a desenvolupant el càrrec de jurat en 1522, 1534 i 1552, i de justícia criminal en 1545 i 1555.⁷⁵⁵ Després de tan intensa vida, va redactar el seu últim testament davant del notari Joan Çavall, el 29 de maig de 1558, any en el que va morir.⁷⁵⁶

El seu fill i successor, Guillem Ramon Català de Valeriola i Valeriola seria l'encarregat de continuar la saga familiar. Amb aquesta finalitat, en juliol de 1543 va contraure el seu primer matrimoni amb Joanna Boïl d'Arenós, filla del senyor de Borriol, Alfafar i el castell de Boïl. Malauradament, ella morirà en juny de 1551, fet pel qual va contraure segones noces amb Francesca Vives de Canyamàs, filla del senyor de Benifairó i de la Garrofera. La unió és celebrà el 10 de febrer de 1561 i d'aquesta naixerien dos fills: Joan Guillem Honorat - qui va professar com a frare dominic, canviant el seu nom per fra Joan Vicent, i arribà a ser prior de Sant Mateu i del convent de Predicadors de València- i Bernat Guillem, qui

⁷⁵³ <https://dbe.rah.es/biografias/69255/guillem-ramon-catala-de-valeriola-i-cifre>

⁷⁵⁴ Català de Valeriola, Guillem Ramon, "La Breu relació de la Germania de València" en *Torrens: Estudis i investigacions de Torrent i Comarca*, N°3, Torrent, ed: Febrer Romaguera-Manuel Vicent, 1984, pp.53-144.

⁷⁵⁵ Felipo Orts, Amparo, *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la Insaculación*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2002, p. 202.

⁷⁵⁶ La seua dona, Arcàngela Beneta Valeriola, va morir temps abans i va testar davant Joan Andreu, l'11 de març de 1530, llegant una "doble de oro por parte y por legítima a don Guillem Ramon Català, su hijo". ADP, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

seria l'encarregat de continuar el llinatge. De nou li correspondria esta missió a un secundogènit.⁷⁵⁷

En l'àmbit públic, va prosseguir la funció política encetada per son pare en el consistori del Cap i Casal. Arribà a ser justícia criminal en tres ocasions (1558, 1564 i 1576) caixer de gros (1571), mostassaf (1578-1579), jurat (1580-1581), cap de Taula de l'Almodí i prohoms del Quitament (1581)⁷⁵⁸. Fou també un dels cavallers que s'encarregaren del desarmament general dels moriscos de València en febrer de 1563, i va obtenir el càrrec de familiar del Sant Ofici en 1569.

Arribat al final de la seua vida, Guillem Ramon Català de Valeriola va atorgar testament davant Berenguer Andreu el 25 de gener de 1582. En ell, nomenava hereu universal al seu fill Bernat Guillem, qui quedava com administrador de tots els béns, si bé el gaudi de l'usdefruit correspondria a donya Francesca Vives de Canyamàs fins a la seua mort.⁷⁵⁹ Uns dies després, el 7 de febrer de 1582, Guillem Ramon era soterrat a la capella familiar de la catedral de València, dedicada a Sant Antoni.⁷⁶⁰

6.2 Bernat Guillem Català de Valeriola. Vesant cultural i projecció política

Bernat Guillem Català de Valeriola i Vives de Canyamàs - qui havia nascut el 26 d'octubre de 1568- se situava al front de la Casa a la mort del seu pare. La primera notícia sobre la seua vida familiar ens situa davant el seu matrimoni amb donya Constança de Perellós i Mercader, filla del baró de Dos Aigües i senyor de Benetússer, un enllaç que ell mateix va forçar.⁷⁶¹ Relatava el propi Bernat Guillem que va començar a festejar amb la seua pretesa en 1586 contra la

⁷⁵⁷ <https://dbe.rah.es/biografias/69258/guillem-ramon-catala-de-valeriola-i-valeriola>

⁷⁵⁸ Felipo Orts, Amparo, *La oligarquía municipal de la ciudad...*, p. 202.

⁷⁵⁹ Donya Francesca Vives de Canyamàs va sobreviure al seu fill, Bernat Guillem, i va atorgar les seues últimes voluntats el 18 de març de 1610 davant del notari Agustí Joan Ferrández, nomenant al seu net Otger Català i Perellós, fill del difunt Bernat Guillem, com hereu de tots els béns de la família.

⁷⁶⁰ ADP, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷⁶¹ Sobre este tema: Torremocha Hernández, Margarita, *Matrimonio, estrategia y conflictos (ss.XVI-XIX)*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2020.

voluntat de tots els seus parents i particularment de son pare. Així les coses, la matinada del 13 de gener de 1588 va entrar fins a la cambra de donya Constança on van ser descoberts pel baró. El fet provocà l'inici d'un procés judicial que li van comportar la pena de presó. Però també estava en joc l'honor de la jove, motiu pel qual el 25 de gener es va desposar amb donya Constança, qui estava segrestada en casa de donya Leonor Calatayud i Lloris. Les benediccions nupcials les va impartir el doctor Agostí Fraxa, canonge de Tarragona i oficial de l'arquebisbe Ribera, i una vegada casats, fou empresonat de nou mentre acabara de resoldre's el cas, que s'allargaria uns mesos. Es tractava, en definitiva, d'un cas més de resistència a l'autoritat paterna.⁷⁶² En qualsevol cas, no hi ha dubte de que la decisió resultava profitosa per a ell i per al seu llinatge. De la unió naixerien sis fills – a banda de huit fills que va “malparir” abans donya Constança –, sent el seu hereu i successor el seu fill Otger, a qui va voler anomenar simbòlicament amb el nom del llegendari fundador del seu llinatge, el qual va nàixer el 18 d'abril de 1598.⁷⁶³

De la trajectòria vital de Bernat Guillem Català és, sens dubte, la seua dimensió cultural la que ha merescut major atenció. Fruit de la seua afició per la literatura també va organitzar justes poètiques tan del gust del seu moment. Amb tot, resulta especialment conegut per la creació de l'Acadèmia dels Nocturns. Es tracta d'una tertúlia literària la labor de la qual ha merescut l'atenció de nombrosos estudiosos interessats tant per les composicions que d'ella van emanar com de la rellevància que la seua pròpia creació va tindre en l'ambient cultural de la València de finals del segle XVI.⁷⁶⁴ Amb tot, esbossar la personalitat

⁷⁶² Entre molts altres estudis de Maria Adela Fargas Peñarrocha, veure “Obedecer y resistir: antidisciplinas cotidianas frente a la autoridad patriarcal en la edad moderna” *La vida cotidiana en el mundo hispánico: (siglos XVI-XVIII)* / coord. por Manuel Peña Díaz, 2012, pp. 119-136.

⁷⁶³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷⁶⁴ D'entre la nombrosa producció sobre aquesta Acadèmia, destaque a manera d'exemple: *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, edición de Pedro Salvá (Valencia, 1869). Fue reimpreso ampliado y con notas por Francisco Martí Grajales (Valencia, 1905-1912): https://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=145572; *Actas de la Academia de los Nocturnos* estudio introductorio, edición crítica y notas de José Luis Canet, Evangelina Rodríguez, Josep Lluís Sirera. Valencia: Alfons el Magnànim, 1987- 2000; Jose Maria Ferri Coll, *La poesía de la Academia de los Nocturnos*. Alicante: U. de Alicante, 2001; Pasqual Mas i Usó, *Academias y justas literarias en la Valencia Barroca: Teoría y práctica*, Kassel, Reichenberger, 1996; Pasqual Mas i Usó, *Descripción de las Academias Valencianas. Diccionario de académicos*. Kassel, Reichenberger, 1999.

de Bernat Guillem Català de Valeriola ens exigeix presentar uns mínims traços sobre tan important contribució a la cultura valenciana del Cinc-cents.⁷⁶⁵

Efectivament, en 1591, Bernat Guillem Català de Valeriola va fundar l'Acadèmia dels Nocturns al seu palau. Una acadèmia que pretenia ser una reunió social i literària dels escriptors, lletraferits, intel·lectuals i poetes del moment. El propi Bernat Guillem va escriure en les actes de constitució:

“Ans de aço, en lo mes de setembre, 1591, nos juntarem uns quants cavallers y amichs y instituirem una Academia pera exercitarnos en hobres y actes virtuosos. No posare açi los qui som ni res del sucçes della pues mes llargament se veura en los llibres que estan intitulats de la Academia, aon estan totes les hobres ques feren y fan en ella”.⁷⁶⁶

En dita Acadèmia dels Nocturns, Bernat Guillem actuaria com a president, i després de la seua primera intervenció recitant un poema, va inaugurar les sessions al·ludint als dos pilars sobre els que s'hauria d'assentar l'Acadèmia: l'exercici de l'enginy i la pràctica de la virtut. I tots els membres que assistien a aquestes reunions adoptarien un pseudònim pel qual serien anomenats per la resta de membres. Els primers deu acadèmics van ser Bernat Guillem Català de Valeriola, el seu president, i al que coneixerien per “Silenci”; el consiliari, Francesc Tàrrega, conegut per “Por”; el secretari, Francesc Desplugues, baix el nom de “Descuido”; el porter, Miguel Beneito, que participava a les reunions amb el sobrenom de “Sosiego”. També s'incorporaren a les sessions Gaspar Aguilar “ombra”; Francesc Pacheco “Fidel”; Maximiliano Cerdán “Temeritat”; Herando Pretel “Somni”; Gaspar de Villalón “Tinieblas” i Fabià de Cucalón “Horror”; Jerònim de Virués “Estudi”; Joan Fenollet “Temerós”; el llicenciat Escolano “Llum”; Jaume Orts “Tristessa” i Manuel Ledesma “Recolliment”.⁷⁶⁷ Però no serien el únics.⁷⁶⁸

⁷⁶⁵ Canet Vallés, José Luis, “Estructura del saber y estructura del poder. Organización y funciones de la Academia de los Nocturnos de Valencia”, *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad* / coord. por Evangelina Rodríguez Cuadros, València, Alfons el Magnànim, 1993, pp. 95-124.

⁷⁶⁶ Ferri Coll, José Maria, *El Libro de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, Biblioteca digital Miguel de Cervantes, 2015, p.194.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, p.195

⁷⁶⁸ Als primers es van anar sumant els següents: Evaristo Mont “Soledat”, el Mestre Antoni Joan Andreu “Vigilia”, el Mestre Gregori Ferrer “Indústria”, Gaspar Mercader “Llàmpec”, Francesc de Vilanova “Recel” (encara que després aquest sobrenom passaria a don Carles Boil), don Guillem de Castro “Secret”, don Francesc de Castro “Consell”, don Guillem Ramon Català “Reposo”,

Esta Acadèmia es reunia tots els dimecres per la nit en el palau dels Català de Valeriola. En ella participaven -com ja s'ha dit- destacats personatges de la societat valenciana del moment, així com joves de les famílies més notables, per als quals l'Acadèmia suposava l'oportunitat de formar-se en retòrica, poètica i adquirir nocions de cultura general, de religió i de política. L'Acadèmia va funcionar entre el 4 d'octubre de 1591 i el 13 d'abril de 1594, amb un total de 88 sessions, les quals podríem dividir en tres cursos. En dites sessions va predominar el vers, però també hi hagué prosa i inclús es tractaren temes científics⁷⁶⁹ i van adquirir tal renom que inclús en algunes reunions de dita Acadèmia va participar el gran dramaturg i poeta Lope de Vega -sobrenomenat com "el Fénix de los ingenios"- quan va vindre a València acollit pels seus amics don Lluís Pardo de la Casta i Guillem de Castro,⁷⁷⁰ durant el seu desterrament madrileny.⁷⁷¹

A més, durant aquest període Bernat Guillem Català de Valeriola⁷⁷² va convocar tres justes poètiques. Però no serien les úniques. Posteriorment, valent-se de la seua virtut poètica i aprofitant que la seua muller, donya Constança de Perellós, havia sigut nomenada "obrer" de Nostra Senyora d'Agost en la parròquia de sant Llorenç per a l'any 1602, Bernat Guillem va convocar unes Justes Poètiques tant en la parròquia com en el Reial monestir de la Saïdia -on tenia la seua sepultura en la capella de sant Bernat i san Benet- i en el seu palau.⁷⁷³ I, prèvia llicència del virrei, va manar imprimir les millors

López Maldonado "Sincer", don Tomàs de Villanueva "Tranquil·litat", Peregrí Català "Cura", don Joan Pallàs "Oblit", el Mestre Gaspar Gracian "Perill", don Maties Fajardo "Oscurit", el capità Andreu Rey de Artieda "Sentinella", Tomàs Cerdán de Tallada "Tro", don Jaume de Aguil·lar "Boira", Pedro Vicent Giner "Cautela", don Guillem Bellví "Pluja", Jeròni de Mora "Serè", el señor Lluís Ferrer "Nord", el doctor Joan Andreu Núñez "Lucero", misser Joan Joseph Martí "Atreviment", don Pedro Frigola "Espía", Hernando de Balda "Cometa", Estacio Gironella "Resplendor", el llicenciat Lorenzo de Valenzuela "Tent", Joan de Valenzuela "Asombro" i el llicenciat Bertomeu Sebastian "Estrella".

⁷⁶⁹ En total es van llegir 805 composicions en vers i 85 en prosa.

⁷⁷⁰ I va ser en esta època precisament quan Guillem de Castro i Lope de Vega van renovar el teatre valencià amb obres com "el Caballero bobo", "Las mocedades del Cid", "La viuda valenciana" o "Los locos de Valencia".

⁷⁷¹ <https://dbe.rah.es/biografias/11682/guillen-de-castro-bellvis>

⁷⁷² La producció poètica de Bernat Guillem Català de Valeriola son una vuitantena de poemes, recollides al Cançoner de l'Acadèmia dels Nocturns. Es tracta de poesies de regular factura i, majoritàriament, de temàtica religiosa, encara que també en va escriure de tipus burlesc o amorós.

⁷⁷³ La primera Justa Poètica, celebrada en la parròquia de sant Llorenç, va ser dedicada a l'Assumpció, sant Bernat i sant Joan Evangelista; la segona, en el Reial monestir de la Saïdia, seria dedicada a la Nostra Senyora de la Fe, sant Benet, sant Gregori Magne i a la llet que la

obres en un volum per “A gloria de Nostre Señor Déu y de la Sacratísima Verge María y dels sants en llaor de qui se han fet les justes poètiques. Amen”.⁷⁷⁴

A aquesta producció encara cal afegir l'autoria d'una autobiografia,⁷⁷⁵ en la que, en forma de dietari, va recollir gran quantitat de notícies personals i de la seua família, així com relats de successos ocorreguts en el regne de València, com per exemple la boda de Felip III en el Cap i Casal.

És evident l'afició literària del nostre personatge, però, en el seu desig d'ascensió social, tampoc va deixar d'implicar-se en alguns afers polítics. La primera notícia en aquest sentit ens transporta a la Cort de Madrid en 1584 quan, amb només quinze anys, es posà a disposició del rei Felip II per entrar al seu servei. Aquesta pretensió l'acompanyaria tota la seua vida. Des de ben prompte va destacar dins de l'Estament Militar com un declarat partidari de la Monarquia front als nobles que defensaven els privilegis forals del Regne de València, actitud que manifestà en diverses reunions del braç militar. En compensació, la Corona el va nomenar veedor general de la costa del Regne de València i també en diverses ocasions va actuar com ambaixador del Regne en la Cort.⁷⁷⁶

No obstant això, la seua carrera política es veuria reconeguda quan Felip III li atorgà en agost de 1599 el privilegi de noblesa, en setembre de 1604 l'hàbit de l'Orde de Calatrava, i a finals d'eixe any el càrrec de corregidor de la ciutat i regne de Lleó.⁷⁷⁷ Fou precisament mentre ostentava aquest últim càrrec quan la mort el sorprengué el 5 de setembre de 1607, essent soterrat al monestir benedictí de san Claudio de Lleó.⁷⁷⁸

Mare de Déu li va donar a sant Bernat; i la tercera i última en el palau dels Català de Valeriola, a sant Bernat, sant patró de Bernat Guillem, a qui de forma encoberta molts van elogiar en els seus versos.

⁷⁷⁴ Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Catalá de Valeriola, València, Generalitat Valenciana, 2008*, pp.32-33.

⁷⁷⁵ Escrita en valencià i castellà i que va quedar inédita fins el segle XX.

⁷⁷⁶ Fenollosa, Carles, *Bernat Guillem Català de Valleriola: Dietari (1568-1607)*, València, Fons Històriques Valencianes 83, 2022, pp.11-12.

⁷⁷⁷ <https://dbe.rah.es/biografias/46814/bernardo-catala-de-valeriola-y-vives-de-canamas>.

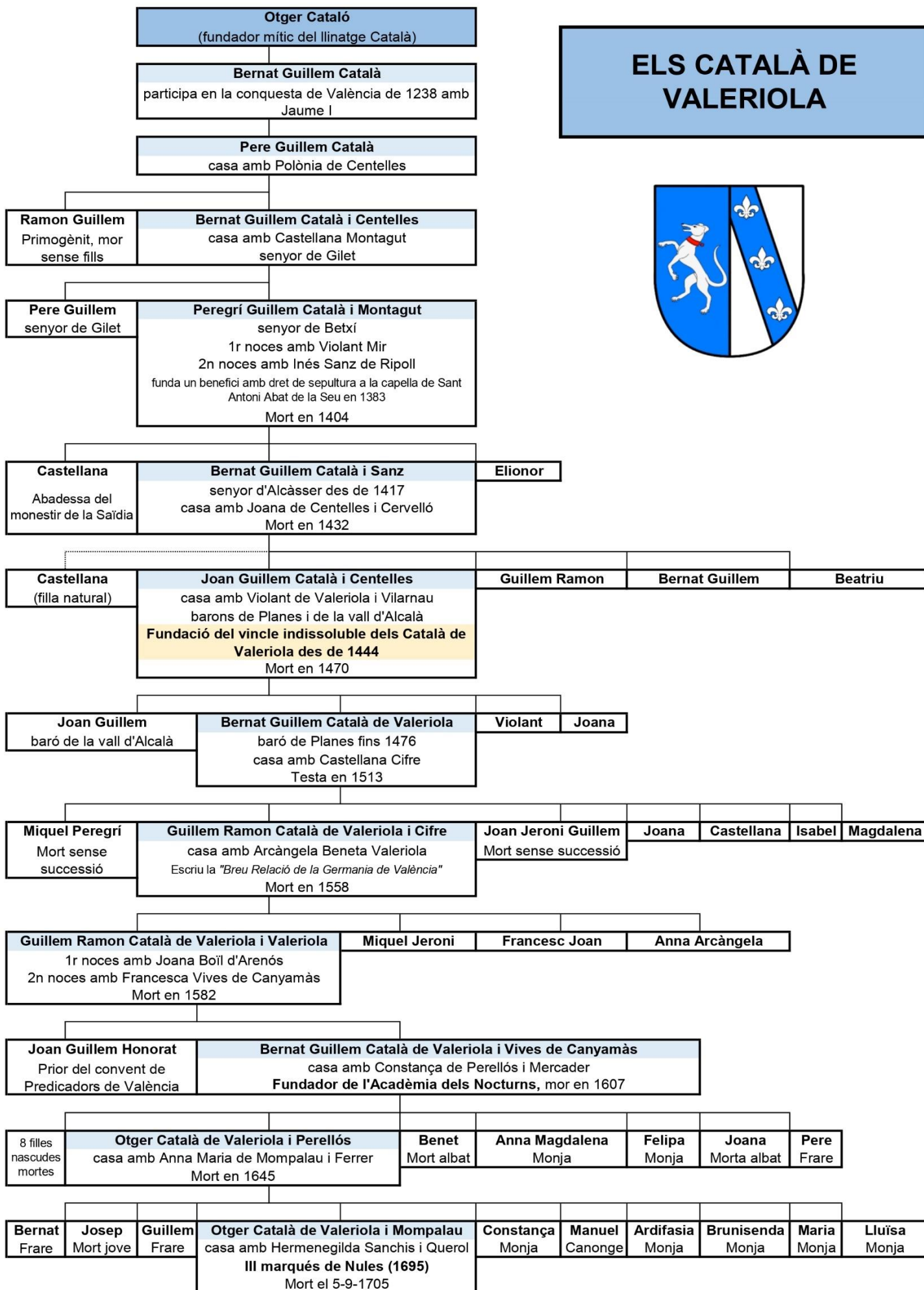
⁷⁷⁸ Fenollosa, Carles, *Bernat Guillem Català de Valleriola...*, pp.15-16.

El seu fill Otger Català de Valeriola i Perellós va ser l'encarregat de continuar el llinatge. El 29 de febrer de 1620, davant el notari Pablo Pereda, va signar els capítols matrimonials amb donya Anna Maria de Mompalau i Ferrer, filla dels barons de Gestalgar i senyors de Sot de Xera, Sans i la Torre d'En Lloris. El matrimoni viuria entre València i Aldaia i seria prolífic, tenint deu fills. Però Otger no tindria una vida llarga i el 18 de febrer de 1639 va dictar el seu últim testament davant Pere Joan de Huerta, el qual va ser publicat en 1645.⁷⁷⁹

Seria el quart fill, Otger Català de Valeriola i Mompalau, declarat com al seu hereu i successor, qui tindria la responsabilitat de perpetuar la nissaga, i qui posteriorment es valdria de diferents memorials i arbres de genealogia, en un clar domini de la mateixa, per a demostrar els seus drets i poder heretar dels seus avantpassats, complint els designis dels fundadors dels vincles i testaments.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ ADP, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷⁸⁰ Soria Mesa, Enrique, "Genealogía y poder. Invención de la memoria y ascenso social en la España Moderna", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, nº30, 2004, p.33.

CAPÍTOL VII

Otger Català de Valeriola i Mompalau (1634-1705). Trajectòria ascensional i espiritualitat barroca

Encara que pertanyents a la xicoteta noblesa, els Català de Valeriola van ser un llinatge molt present en la ciutat de València, tant en l'àmbit polític, cultural com en el religiós. No obstant això, no seria fins a l'arribada de don Otger Català de Valeriola i Mompalau, en 1695, quan la família va aconseguir situar-se entre la noblesa titulada del regne, elevant d'aquesta forma la seua nissaga. Un fet propiciat per l'obstinació del referit personatge per ascendir socialment, basant-se en els seus drets hereditaris, i aconseguit després d'un llarg plet a la mort del marquès de Quirra i Nules en 1674.⁷⁸¹ Però en principi Otger Català de Valeriola no estava destinat a ser el cap de la seua família.

7.1 Entorn i primers anys

Don Otger Català de Valeriola i Perellós va contraure matrimoni amb donya Anna Maria Mompalau i Ferrer⁷⁸² -filla del senyor de Xestalgar, Sot de Xera i Sans- el 29 de febrer de 1620.⁷⁸³ D'aquest enllaç van nàixer deu fills: Bernat, Josep, Guillem, Otger, Manuel, Constança, Aredifasia, Brunisenda, Maria i Lluïsa. El primogènit, don Bernat Català de Valeriola, va ingressar com a frare jerònim del monestir de la Murta d'Alzira, on va morir prematurament. El secundogènit, don Josep Català de Valeriola va morir molt jove sense haver contret matrimoni ni procreat fills. I quan l'any 1652 el tercer fill, don Guillem Català de Valeriola, va professar com a frare jerònim en el monestir de San Miquel dels Reis en València, el destí va canviar per a Otger, convertint-lo en l'hereu de la seua Casa. A part, quedaven un altre germà, don Manuel Català de Valeriola -canonge de la catedral- i les cinc germanes: Constança, Aredifacia,

⁷⁸¹ Sanz Viñuelas, Vicente, "El ascenso de Otger Català de Valeriola...", pp.567-569.

⁷⁸² La novia va aportar al matrimoni un dot valorat en 11.000 lliures valencianes. Català Sanz, Jorge A., "El coste económico de la política matrimonial de la nobleza valenciana en la Época Moderna", en *Estudis: Revista de Historia Moderna Núm.19*, Universitat de València, 1993, p.168.

⁷⁸³ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

Brunisenda, Maria i Lluïsa, les quals entrarien al servei de l'església, professant com religioses.⁷⁸⁴

Al ser el quart fill, en principi Otger no estava destinat a succeir al seu pare al capdavant de la Casa, quan aquest va morir al gener de 1645.⁷⁸⁵ No obstant això, a petició seua i recolzat per sa mare, va reclamar els drets del llinatge dels Català de Valeriola i en ells va ser ratificat quan es va pronunciar una sentència el 6 de març del referit any, declarant-lo hereu dels béns familiars, baix la cura de sa mare.⁷⁸⁶

Havia nascut el 31 de maig de 1634 al palau que els seus pares tenien a plaça Major d'Aldaia.⁷⁸⁷ A l'endemà va ser batejat en l'església parroquial de l'Anunciació d'Aldaia pel vicari fra Pere Ortís, amb els noms d'Otger Guillem Joseph Francesc i Segundo en una cerimònia en la que actuaren com padrins els seus tios, don Francesc Corella i Paula Peris i de Chulbi.⁷⁸⁸

Palau dels Català de Valeriola a la plaça Major d'Aldaia (actual plaça de la Constitució), on va nèixer Otger en 1634. Este Palau va ser enderrocat als anys 70 del segle XX. Agraïm la fotografia a José Ramón Sanchis Alfonso, cronista d'Aldaia.

⁷⁸⁴ Una forma de regular, concentrar i no dispersar el patrimoni per part de la noblesa va ser en moltes ocasions destinar a les seues filles a l'església, ja que el convent era un centre de reproducció social planificada, el dot de religiosa era menor que el dot de novia i les joves adquirien un prestigi social que també beneficiava a les famílies: Atienza López, Ángela "El mundo de las monjas y de los claustros femeninos en la edad moderna. Perspectivas recientes y algunos retos", en *De la tierra al cielo: Líneas recientes de investigación en historia moderna* / coord. por Eliseo Serrano Martín, Vol. 1, Zaragoza: Fundación Española de Historia Moderna, Institución Fernando el Católico, 2012, pp. 89-108. Novo Malvárez, Margarita M., *Los conventos de clausura del centro histórico de Palma. Potencialidades y nuevos usos vinculados a la gestión de su patrimonio cultural*, (Tesis Doctoral), Universitat Illes Balears, 2016, pp.342-387.

⁷⁸⁵ El seu pare, Otger Català de Valeriola i Perellós, va testar davant el notari Pere Joan de Tuesta el 18 de febrer de 1639, nomenant als seus fills com hereus, per ordre de primogenitura. Dit testament va ser publicat per Joan Bautista Díez el 20 de gener de 1645.

⁷⁸⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

⁷⁸⁷ La família tenia dos cases juntes en la plaça Major d'Aldaia (situades on en l'actualitat s'alça la Casa de la Música i la finca de la policia i del banc Sabadell, a plaça de la Constitució). Sanchis Alfonso, José Ramón, "Urbanismo y toponímia de Aldaia a mediados del XVIII. Análisis y configuración de un núcleo rural de la huerta valenciana", en *Aldaia: Història, etnologia, toponímia i urbanisme*, Vol.II, Aldaia, Ajuntament d'Aldaia, 2018, p.943.

⁷⁸⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., llibre 9, f.1.

Posteriorment, la família se traslladaria a la casa familiar dels Català de Valeriola a València, encara que sembla que alternaria entre les dos propietats. I anys després, Otger seria confirmat - a “las espaldas” de l’altar Major de la Seu de la ciutat de València- pel bisbe Jacint Minvarte, actuant com el seu padrí el beneficiat en la Santa Creu, mossèn Francesc Chovà.⁷⁸⁹

Des de la seua nova posició de cap de la família, Otger va decidir ascendir socialment -seguint el camí que el seu avi Bernat Català de Valeriola va marcar- i no va dubtar a anar a la guerra, al servei del rei, un camí efectiu per a aconseguir els seus propòsits i gaudir d’una posició social privilegiada a la ciutat de València.⁷⁹⁰

7.2. Exèrcit, defensa de Pavia i patent de capità

En el moment en què Otger Català de Valeriola es situava al capdavant de la seua Casa, la Monarquia Hispànica estava immersa en la guerra franc-espanyola, i un dels territoris més afectats era la península italiana. Veient una oportunitat per a ascendir socialment, encara que no mancada de risc, Otger va embarcar en el mes d’abril de 1653 cap a Milà des del port d’Alacant, entrant a formar part de l’exèrcit per a lluitar contra els francesos.⁷⁹¹ Segons relatava en el *Llibre de Memòries y calendaris de actes*, que escriuria anys després, el viatge el feu en un “patache genovés” i tardaren uns quinze dies en arribar a Gènova, on van haver de fer quarantena en un llatzeret per haver “peste en las costas de España” per traslladar-se després a Caresana -aldea del Monferrato- on començà a servir en l’exèrcit a les ordres de don Vicent Monsoriu, general d’artilleria de l’Estat.⁷⁹²

Tornat a Milà en el mes de juliol, amb 19 anys don Otger - “mançevo barvipuniente, ojos leonados, nariz puntiaguda”- va assentar plaça en la

⁷⁸⁹ Ibídem.

⁷⁹⁰ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto...*

⁷⁹¹ Ruiz Torres, Pedro, “La nobleza en el País Valenciano durante la transición del feudalismo al capitalismo”, *Manuscritos: revista d’història moderna* n.4-5, Dipòsit digital de documents de la UAB, 1987, pp.91-107.

⁷⁹² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9, p.7.

companyia del valencià Pere Clua i va entrar a formar part del terç de Llombardia. Des d'allí va escriure al rei perquè el recomanara al governador de Milà, petició que el monarca va atendre en carta de recomanació dirigida al marquès de Frómista el 21 d'agost de 1653. Començava així una carrera militar, que aconseguiria un primer reconeixement en el context de la defensa del cercol de la ciutat de Pavia en 1655, en el que la seua notòria actuació li va valdre per al que tant anhelava: ascendir socialment.

Diverses van ser les cartes enviades pels seus superiors perquè Otger Català fora honrat i obtingués una recompensa pels seus serveis. Així, el 19 de gener de 1656, des de la ciutat de Novara, Pedro Clua di Agramonte, capità d'una companyia d'infanteria espanyola del terç de Llombardia, feia constar que l'havia vist servir activament com soldat de la seua companyia en totes les campanyes militars des de feia tres anys. A més de destacar el seu valor i el fet d'haver complit amb totes les obligacions, el capità realçava que, estant la seua companyia assetjada a la ciutat de Pavia, Otger va ser nomenat per trencar les fortificacions de l'enemic, i ho va fer amb molt de valor, desallotjant als enemics que les ocupaven. A més, emfatitzava que al llarg del setge de la ciutat va ser ocupat en alguns serveis particulars, dels quals va donar molt bon compte. Per tot això, el capità considerava a Otger digne de qualsevol mercè que Felip IV tingués a bé concedir-li.

Aquesta consideració era compartida pel capità don Martín de Córdoba, sergent major del terç de Llombardia, quan el 4 de febrer de 1656, des de Milà, escrivia al rei certificant que coneixia a don Otger i que durant els últims tres anys havia estat servint:

“en todas las ocasiones que en dicho tiempo se han ofrecido, como son en el reencuentro del Cerro y campañas siguientes, y últimamente se halló a la defensa de Pavía donde dio muestras de su valor, hallándose en las salidas que se ofrecieron, procediendo como valiente soldado y honrado caballero”.

I tampoc va deixar d'intercedir en el seu favor don Íñigo de Velandia, cavaller de l'Orde de Sant Joan, del Consell Secret de sa Majestat, mestre de camp del terç de Llombardia i governador de Novara.

És evident que Otger Català de Valeriola gaudia del favor dels seus superiors, i així se va evidenciar quan, en missiva de 8 de febrer de 1656, el governador de Milà li notificava que se li havia fet mercè d'una companyia d'infanteria espanyola. Fou en data de 9 de febrer quan don Luis de Benavides i Carrillo de Toledo, marquès de Frómista i de Caracena, governador i capità general de l'estat de Milà, va signar el nomenament del jove Otger com a capità. En aquesta cèdula remarcava els mèrits i serveis prestats, destacant la seua actuació en el turó, en el pas del riu Burbia, i especialment en la defensa de Pavia, voltada pels exèrcits de França, Savoia i Mòdena. Notificava els avals rebuts dels seus superiors i l'instava a continuar complint amb el mateix ímpetu i prestància. Per tot això, li feia mercè d'una companyia d'infanteria espanyola, la qual havia de formar-se de rams de soldats del terç de don Iñigo de Velandia, mestre de camp del terç de Llombardia:

“dándoos y concediéndoos todas las honrras, gracias, preeminencias, exempciones, sueldos y demás prerogativas que por esta razón os tocan y pertenecen, tienen y gozan los demás capitanes de infantería española, sin que se os falte en cosa alguna... y os agan, tengan, traten, estimen y respeten por tal capitán”.⁷⁹³

En el mateix despatx ordenava al secretari Diego Patiño, del Consell de sa Majestat, veedor general de l'exèrcit i castells de l'Estat de Milà i a Pedro Felipe de Aizaga, tinent de la comptadoria principal, que prengueren nota del nomenament en els seus llibres i l'assentaren amb el sou que gaudien la resta dels capitans d'infanteria. Suposava aquesta compensació l'inici del cursus honorum d' Otger Català de Valeriola i Mompalau, qui en la seua condició de capità va nomenar com al seu alferes a Francesc Anton, d'Alacant, i com al seu sergent a Josep Tarazona, de València.⁷⁹⁴

Després d'una llicència temporal,⁷⁹⁵ el 29 de febrer assentà sou de capità reformat i va marxar cap a Gènova des d'on va tornar a València en les galeres

⁷⁹³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁷⁹⁴ Amb estes noves va enviar carta a la seua mare, donya Anna Maria Mompalau, qui li va escriure felicitant-lo i demanant-li que ara que ja havia aconseguit el seu objectiu, devia tornar a València i mirar pel futur de sa Casa i el seu llinatge. ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁷⁹⁵ En carta de 17 de febrer, el governador de Milà li concedia llicència per a tornar a Espanya, on devia atendre assumptes que requerien la seua presència, per la qual cosa manava a oficials

del duc de l'Infantado en un viatge certament accidentat degut a un fort temporal. La situació fou tan complicada que, segons escriuria posteriorment Otger, “obligó a echar mucha ropa y artillería, y el capellán de la galera, viendo el riesgo en que nos hallábamos, nos hizo decir la confesión general u nos echó la absolución”.⁷⁹⁶ Tot i això, després de tres dies intempestius va canviar el vent i pogué arribar a València el 21 de març, “con salud y dando gracias a Dios”.⁷⁹⁷

7.3. Cavaller de Santa Maria de Montesa

Mentre servia com a infant en el terç de Llombardia, Otger va sol·licitar al rei ingressar com a cavaller de l'Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama, en el seu desig de promocionar-se a si mateix i a la seua Casa. A més a més, pertànyer a una orde militar com cavaller, a banda de suposar una vinculació entre la noblesa i la defensa de la fe, també implicava la possibilitat d'accedir a la riquesa de les explotacions dels béns adscrits a les dignitats i comandes de la mateixa.⁷⁹⁸

El procés d'informació sobre seu llinatge i persona va començar el 23 de juny de 1654, sent nomenats comissaris fra don Joan de Brizuela Artés de Albanell, senyor d'Alcoleja i Beniafé, i fra Gregorio Torres, prior de l'església i palau del Temple de València, cavallers de Montesa. Van ser interrogats 14 testimonis i el dia 4 de juliol van quedar reconegudes les qualitats del pretendent, que, ratificades deu dies després, li permetien ser admès a l'Orde.⁷⁹⁹

En eixe moment Otger se trobava combatent en Milà, motiu pel qual l'11 d'agost de 1654 el rei va fer arribar la notificació de la concessió als seus representants a Itàlia. Li exigia, no obstant, la demostració de disposar d'una renda pròpia de cent lliures i, així mateix, era requisit indispensable que

i justícies que no li posaren cap impediment, sinó que li donaren “el favor y ayuda que pidiere y huviere menester”.

⁷⁹⁶ Ibídem.

⁷⁹⁷ Ibídem.

⁷⁹⁸ Fernández Izquierdo, Francisco, “¿Qué era ser caballero de una Orden Militar en los siglos XVI-XVII?”, en *Torre de los Lujanes: Boletín de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País*, nº49, 2003, p.143.

⁷⁹⁹ AHN, Órdenes Militares, Caballeros Montesa, Exp.112, año 1654.

presentara els documents exigits per al seu registre en l'arxiu del convent i que obtingués un certificat de l'infermer del propi convent, on es reconeguera que l'aspirant havia entregat el llit i roba que estaven obligats a donar, segons les disposicions acostumades.⁸⁰⁰ D'igual forma, i per la situació bèl·lica del territori, el rei autoritzava a que qualsevol cavaller de les quatre Ordes a qui ell li ho requerira li “donaren” l'hàbit.

Una vegada formalitzat tot el convingut, i quan el transcurs de la guerra ho va fer possible, don Otger Català de Valeriola va rebre l'hàbit de Santa Maria de Montesa en els primers dies del mes de gener de 1656, en el monestir de San Ambrosi de la ciutat de Milà, de mans de don Josep de Borja i de l'abat del monestir, actuant com als seus padrins el marquès de Coiro, governador de Mortara i cavaller de Calatrava, i don Vicent Monsoriu, cavaller de Santiago.⁸⁰¹

Arribat el temps de casar-se, prèvia llicència del rei, es va procedir a fer les proves de noblesa a la futura novia i estes van ser aprovades en agost de 1656.⁸⁰² Dos anys després, el 28 de maig de 1658, el rei escrivia a don Joan Crespí de Valldaura, lloctinent general de l'Orde de Santa Maria de Montesa, assenyalant que don Otger havia complit l'any de noviciat i, com tenia intenció de professar, li havia fet dita mercè havent-hi ja residit quinze dies en el convent de Montesa i només faltant per pagar les cinquanta lliures preceptives per la despesa esdevinguda. Amb això, el rei permutava el temps de residència oficial, de 4 mesos, per només 15 dies i el pagament de 50 lliures. A més a més, assenyalava que una vegada estigués ben instruït en les cerimònies “y demás cosas que debe haçer”, el mateix don Joan Crespí havia de concedir-li “la profesión con las solemnidades y requisitos que disponen dichas definiciones”.⁸⁰³

⁸⁰⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁸⁰¹ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar. Vida d'una aristòcrata valenciana a la fi del segle XVIII*, Ajuntament de Xaló, Institut d'estudis comarcals de la Marina Alta, 2007, p.21.

⁸⁰² Sobre este tema consultar: Pérez Castañeda, María Ángeles, Couto de León, María Dolores, *Pruebas para contraer matrimonio a las órdenes de Calatrava, Alcántara y Montesa*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1980.

⁸⁰³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

Pocs mesos després, el 24 de setembre, fra Gregorio Torres, prior de l'església del Temple, confessava haver rebut les 50 lliures de la professió d'Otger Català de Valeriola. L'endemà, dia 25, en l'església del Temple, davant el lloctinent general de l'Orde i acompanyat per don Gastón Mercader, comte de Bunyol i cavaller de Montesa, es va personar don Otger amb la cèdula de Felip IV. Aquesta, així com altres cartes del vicecanceller de l'Orde, don Cristóbal Crespi, i del protonotari don Miguel de Lanuza, van ser llegides per Pere Vicent Mey, notari de València i escrivà de la religió de Montesa. A continuació, don Otger Català de Valeriola va jurar obeir els mandats del rei:

“yo, don Oger Català, hago profesión a Dios Nuestro Señor, y Nuestra Señora de Montesa, en nombre y por su Magestad, administrador perpetuo de dicha orden, y prometo obediencia, pobreza y castidad conyugal y convertimiento de mis costumbres de bien en mejor hasta la muerte, según definiciones y privilegios de la ínclita y sagrada religión de nuestra Señora de Montesa”.

Realitzades posteriorment les cerimònies pertinents davant els testimonis Antonio Oqueta, infantó, i Francesc Sonera, mercader de València, fou finalment nomenat cavaller profés, podent gaudir a partir d'aquell moment del que aquests cavallers “suelen y acostumbran goçar”.⁸⁰⁴

No obstant això, la seua culminació en l'Orde es produiria uns anys després quan va aconseguir accedir a algun dels seus càrrecs. A 29 de març de 1664, Felip IV li va fer mercè de nomenar-lo marmessor general de Santa Maria de Montesa, a la mort de fra Juan Bautista Martí de Ventimilla.⁸⁰⁵ Poc després, el 6 de setembre de 1668, el rei li concediria la mercè del “pan y agua” o “paniaguado”, o companyia de 30 lliures de la Comanda de Vilafamés – vacant per la concessió a don Joan de Castellví de “pan y agua” de 40 lliures de la Comanda de Benassal-⁸⁰⁶; i en 1685, Otger seria nomenat tresorer general de l'Orde montesiana. Uns càrrecs que ostentaria fins a la seua mort i que, sens dubte, elevaven el seu prestigi personal i el del llinatge.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Ibídem.

⁸⁰⁵ Josep Cerdà i Ballester, *Los caballeros y religiosos de la Orden...*, p. 462.

⁸⁰⁶ Sanz Viñuelas, Vicente, “Entre Montesa y Santiago...”, p.541.

⁸⁰⁷ Josep Cerdà i Ballester, *Los caballeros y religiosos de la Orden...*, p. 462.

7.4. Matrimoni i descendència

Com a continuador del seu llinatge, Otger tenia l'obligació de contraure un bon matrimoni i, presumiblement abans de marxar a la guerra, va triar a una dama de noble bressol de la ciutat de València, anomenada donya Hermenegilda Sanchis i Querol, filla de don Vicent Sanchis, ciutadà, i donya Francesca Querol. Amb ella convindria uns acords i mantindria una relació, principalment epistolar. Però, convertit en capità d'infanteria i cavaller de Montesa, i ja retornat a València en març de 1656, reiniciaria la seua relació amb la seua promesa. La condició d'Otger de membre de l'Orde exigia provar també la neteja de sang de la futura novia, motiu pel qual s'iniciaren les proves pertinents el 6 d'agost de 1656.⁸⁰⁸ Fra Jaime Salvador, clergue militar i capellà d'honor de Santa Maria de Montesa⁸⁰⁹ fou l'encarregat de rebre les declaracions dels testimonis. I, complit aquest tràmit, el rei va concedir la preceptiva llicència per a contraure matrimoni el 12 de setembre.⁸¹⁰

A penes uns dies després, el 28 de setembre de 1656, davant el notari Florencio Palacios, es van redactar les capitulacions matrimoniales. D'acord amb elles, la novia aportava un dot valorat en 20.000 lliures distribuïdes de la següent forma: 2.000 lliures en plata treballada, 280 lliures en joies d'or i plata, 2.400 lliures en moneda i la resta en censals, d'acord amb la següent distribució:⁸¹¹

Composició del dot d'Hermenegilda Sanchis i Querol en censals, 1656	
Institucions i particulars	Propietat del censal
La Generalitat Valenciana	2.097 L 13 s 2 d
La Generalitat Valenciana	300 L
La vila de Moixent	3.000 L
El lloc d'Alginet	1.000 L
El lloc d'Alginet	2.000 L
La vila de Benigànim	2.360 L
Els corredors d'orella de la ciutat de València	560 L

⁸⁰⁸ AHN, Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.175, año 1656.

⁸⁰⁹ La realització d'aquestes proves era obligatòria perquè un cavaller de Montesa no podia casar-se amb cap dona que no complira uns requisits.

⁸¹⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁸¹¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 4.

La vila de Canals	4.000 L
TOTAL	15.317 L 13 s 2 d

Per la seua banda, don Otger li feia augment de 10.000 lliures valencianes en concepte de creix i se comprometia a restituir-li el dot, punt respecte al qual s'especificava l'absència d'obligació per part de sa mare donya Anna Maria de Mompalau de fer-ho, cas de no poder complir esta clàusula el contraient. Així acordat, ambdues parts firmaren i acceptaren -davant dels testimonis Josep Molina, prevere, i Francesc Ferrer, escrivà, veïns de la ciutat de València- seguir les disposicions dels capítols matrimonials, baix pena de 100 lliures.⁸¹²

Sota aquestes disposicions, l'enllaç entre don Otger i donya Hermenegilda se va solemnitzar el 4 d'octubre del mateix any en la parròquia de sant Joan del Mercat. I el mateix dia, donya Anna Maria de Mompalau -en virtut de la facultat i poder que el seu difunt espòs li atorgà en el seu últim testament⁸¹³ de poder disposar "su hacienda en el hijo que bien visto le fuera"-⁸¹⁴ va fer donació a Otger de tots els béns de la Casa dels Català de Valeriola. Se incloïen en ella els següents:

- Una casa gran en la ciutat de València, en el carrer dels Catalans ⁸¹⁵ en la parròquia de sant Llorens.
- Un forn de coure pa, anomenat "lo forn de Sent Llorens".
- Un censal de propietat de 1.680 lliures carregat pel senyor de Manises.
- 8 parts del comú de les carnisseries, de cada una de les quals se cobraven en eixe moment 20 lliures, i el corral de bous, valorat en 160 lliures.
- Una taula en les carnisseries del mercat, arrendada per mitja lliura de carn cada dia.
- Un censal de propietat de 400 lliures del que responia el marquès d'Orani.
- Dos taules cabriteres arrendades per 28 lliures.

⁸¹² Ibídem.

⁸¹³ Dictat davant el difunt Pere Joan Tuesta, notari, el 18 de febrer de 1639.

⁸¹⁴ BH Q/264, *Memorial ajustado del pleyto...*

⁸¹⁵ Actual carrer de Samaniego.

A banda d'estos béns, donya Anna Maria també li va fer donació de 13.000 lliures, recaients en l'herència del seu difunt espòs, amb la condició imposada que don Otger s'obligara a satisfer tots els càrrecs recaients en dits béns, i particularment les rendes anuals que corresponien a les seues germanes sor Constança, sor Aredifacia, sor Brunisenda, sor Maria i sor Lluïsa Català de Valeriola - totes elles monges dominiques al convent de santa Caterina de Siena - a cadascuna de les quals, d'acord amb el testament dictat pel seu pare, havia de satisfer una renda anual de 40 lliures. Així mateix, s'acordava que don Otger no pogués exigir a sa mare quantitat alguna, com també que deixara de tenir efecte la donació cas de pledejar contra les seues germanes o ties o impedir que aquestes cobraren la renda anual que tenien estipulada i consignada en un acte notarial rebut per Roc Bort. Igualment, deuriem respectar-se els actes fets per donya Anna Maria a favor de diverses persones sobre els béns de l'administració dels Valeriola. Actuaren com testimonis de tal acte Josep Molina, prevere, i l'escrivà Francesc Ferrer.⁸¹⁶

Una vegada celebrades les noces, la parella es traslladaria a viure al palau familiar dels Català de Valeriola, junt a Anna Maria de Mompalau, i allí naixerien els seus fills, encarregats de perpetuar la nissaga. El 7 de setembre de l'any 1659 va veure la llum la primera de les filles, a la qual van anomenar Maria,⁸¹⁷ i van batejar en l'església de sant Llorenç, sent els seus padrins mossèn Josep Costa i Maria Bueno, beata de sant Francesc.⁸¹⁸ Un any després, el 14 d'agost de 1660, va nàixer Maria Anna⁸¹⁹ qui, batejada en la mateixa parròquia, tingué com padrins a Anna Maria de Mompalau i Gaspar de Mompalau,⁸²⁰ prevere, i que moriria albada. Encara no havien transcorregut quatre anys quan, el 15 de novembre de 1664, vingué al món Josep⁸²¹ de qui foren padrins el seu oncle don Manuel Català de Valeriola, canonge de la Seu, i Maria Bueno, beata de sant

⁸¹⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 4.

⁸¹⁷ El nom complet era Maria Josepa Vicenta Francesca Bertomeua Nicolasa.

⁸¹⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁸¹⁹ El nom complet de la xiqueta era Maria Anna Josepa Vicenta Felícia Ignàsia Eusebia Simpliciana.

⁸²⁰ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁸²¹ El nom complet de l'hereu era Joseph Vicent Felix Ignasi Salvador Otger Antoni Fausto Llorenç.

Francesc.⁸²² I el 15 de juny de 1668 naixia l'última de les filles, Antonia,⁸²³ de la qual foren padrins el seu oncle, don Manuel Català de Valeriola, canonge de la seu, i la seua germana major, Maria Català de Valeriola.⁸²⁴

7.5 Una hisenda sanejada: carnisseries, forn i arrendaments

Assegurada la seua descendència, don Otger, persona amb ambició i anhel de prosperar i ascendir socialment, va reclamar diferents privilegis que havien ostentat els seus avantpassats. Però on realment va aconseguir la seua fortuna fou amb la compra de carnisseries del comú de la Ciutat de València, que va afegir a les que ja posseïa per donació de la seua mare, per a arrendar-les després. Com hem comentat, amb motiu del seu matrimoni en 1656, la seua mare li va fer donació de 7 parts del comú de les carnisseries majors de València.⁸²⁵ Però a aquestes, prompte va sumar les que personalment va adquirir. Així, el 8 de juliol de 1675 va comprar una part del comú a la seua mare per 280 lliures, davant el notari Florencio Palacios;⁸²⁶ el 13 de maig de 1660, davant el mateix notari, va adquirir 2 parts del comú a don Manuel de Castellví i al seu fill don Vicent, per 565 lliures; i el 27 de juliol de 1667, davant el notari Miquel Enric, menor, comprà a don Policarpio Peñarroja una part del comú, mig quart i “mitad de medio quarto” per 320 lliures, que va posar a nom de la seua dona, Hermenegilda. A més, com a hereu de la Casa també gaudia de l'administració d'Arnau de Valeriola, que eren 6 taules de les carnisseries i dos taules cabriteres, arrendades a la ciutat i que estaven en el clos de les carnisseries majors.⁸²⁷

En conjunt, l'arrendament d'aquestes taules constituïa una bona font d'ingressos per a Otger. El corral de bous de la ciutat solia arrendar-lo de sis en

⁸²² ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁸²³ El nom complet seria Crescència Antonia Mauricia Josepa Vicenta Maria Manuela.

⁸²⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2. Esta xiqueta també moriria en edat infantil.

⁸²⁵ Pertanyien a la família dels Català de Valeriola per la compra que d'elles va fer don Bernat, avi d'Otger, el 5 d'agost de 1602, a donya Catalina de Moncada, marquesa d'Aitona, davant el notari Joan Batiste Muñoz, per 1.100 lliures.

⁸²⁶ Esta part del comú l'havia comprat el seu pare, Otger Català de Valeriola i Perellós, el 14 de novembre de 1609, a donya Joana Escrivà i Blanes, amb escriptura feta per Agustí Joan Ferrandis, notari.

⁸²⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

sis anys, per preu de 550 lliures en dos pagues, una per Pasqua de Resurrecció i altra el dia de Tots Sants; les taules de tallar carn, arrendades per un període entre dos i quatre anys li reportaven mitja lliura de carn al dia, o el seu valor en diners –que equivaldria a unes 18 lliures a l’any– excepció feta dels dies de dejú i Quaresma; i les taules cabriteres -depenent del temps i de la taula- les arrendava per una compensació econòmica⁸²⁸ i dos cabrits en dos pagues, una en Pasqua i l’altra en Tots Sants. S’afegien a aquests guanys els que li proporcionaven l’arrendament del greix de les taules del mercat, que alquilava cada huit anys a raó de 9 o 12 lliures i arrova i mitja de ciris, en una paga a primers de setembre. I també tenia la potestat d’elegir el fuster que per temps de 8 anys seria l’encarregat d’adobar i reparar el corral de bous, les taules de l’administració dels Català de Valeriola i del comú, així com les taules cabriteres amb la fusta que fora menester; una llicència per la que Otger obtenia anualment 27 lliures i 18 sous.⁸²⁹

Així doncs, l’arrendament de les taules, així com el seu càrrec d’administrador de les carnisseries dels Català de Valeriola i de les carnisseries del Comú de València des de 1668,⁸³⁰ el situaren en bona i folgada posició econòmica. A més a més, el seu càrrec d’administrador del Comú i de l’administració d’Arnau de Valeriola – pel que percebia 350 lliures- li conferia facultat d’assignar les taules i d’establir als carnisseros o cabriters que desitjara⁸³¹. I així mateix va poder dur a terme alguns canvis, com ara mudar les carnisseries del mercat a la placeta anomenada de Pertusa, alies de la saboneria nova, llicència que va concedir l’1 de març de 1679 davant el notari Francesc Ferrer.

Amb tot, no serien les carnisseries l’únic negoci d’Otger. Se sumaren a ell l’arrendament del forn de sant Llorenç,⁸³² que llogat per períodes de quatre anys

⁸²⁸ Segons la taula, podia arrendar-la per 8 anys a preu de 9 lliures i dos cabrits anuals; o bé en 8 anys a preu de 20 lliures i dos cabrits; o 4 anys per preu de 20 lliures anuals solament.

⁸²⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁸³⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.2.1., caixa 3.

⁸³¹ Quedaven obligats, no obstant, a tallar personalment en les taules, sense poder subarrendar ni abandonar la taula, a menys que una greu malaltia els ho impedira. També haurien de donar bon compte i raó als avitualladors de la ciutat tant del preu de les carns com de la quantitat tallada.

⁸³² Otger va autoritzar el 14 d’abril de 1684 al forner Miquel Moscardó a fer dalt del forn de Sant Llorenç un Palomar, amb la condició que havia de “allinar los terrados” pel seu compte. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

li reportava 10 lliures i 10 sous “cada mes de pastim” i el mes “que no hi ha pastim” 5 lliures.⁸³³ I encara calia incorporar els beneficis proporcionats per les terres que havia aportat la seua dona donya Hermenegilda. Així, la cafissada de Russafa solia arrendar-la per unes 15 lliures a l’any, per temps de 4 anys; i les quatre cafissades situades a Sant Miquel del Reis per 60 lliures a l’any, per períodes entre 6 i 8 anys.⁸³⁴

Afegia també la possessió de censos de diferents tipus, de terres de domini útil, algunes casetes i la compra de noves terres devaluades que posteriorment arrendava a llauradors. En definitiva, un conjunt d’ingressos que li van permetre disposar d’una hisenda sanejada.⁸³⁵ Això no obstant, les elevades despeses derivades del plet pel marquesat de Nules que li exigiren traslladar-se temporalment a Madrid l’obligaren a prescindir d’alguns dels seus béns. És el cas de la venda realitzada a favor del mercader Pere Gil Dolç, el 2 d’agost de 1684, de 8 parts de les que tenia en el comú de les carnisseries majors de València per 3.000 lliures. Una suma que li permetia disposar d’una important quantitat en metàl·lic, al temps que es reservava l’administració de la resta de carnisseries.⁸³⁶

Pel que fa a la seua dona, donya Hermenegilda també disposaria de béns extradotals compostos per terres, censals i debitoris, heretats dels seus pares, que contribuirien a la millora i benefici de la hisenda del seu marit i que posteriorment recaurien en l’herència dels seus fills.⁸³⁷

⁸³³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.2.1., caixa 3.

⁸³⁴ *Ibidem*.

⁸³⁵ Ruíz Torres, Pedro, “La nobleza en el País...”, p.99.

⁸³⁶ *Ibidem*.

⁸³⁷ Estos béns extradotals eren els següents: Una cafissada de terra en l’horta de Russafa en el districte del Salinar. Altra cafissada de terra en l’horta de Russafa, en la partida de la Font d’en Corts. Quatre cafissades de terra horta en la partida de Sant Miquel dels Reis. Un cens de capital de 560 lliures carregat sobre la universitat de Guadassuar. Altre cens de capital de 2.000 lliures sobre la universitat de Guadassuar. Un debitori de capital de 750 lliures carregat per Pere Gil sobre dos cases de la parròquia de Sant Joan del Mercat. Un censal de capital de 200 lliures carregat a favor de mossèn Agustín Sanchis. Altre cens de capital de 1.100 lliures carregat per la vila de Cocentaina a favor de Joana Àngela Escrivà, que després va pertànyer a don Dalmasio Sanchis. Quatre debitoris que responien diferents persones del marquesat de Llombai en quantitat de 551 lliures. Un cens debitori de capital de 360 lliures carregat per diverses persones d’Alginet en favor de mossèn Baltasar Sanchis. El cens del marquès d’Orani que no està inventariat. Altre cens de 1.000 lliures carregat sobre la Cort Civil que tampoc està inventariat. Un cens de capital de 300 lliures carregat pel lloc de Polinyà. Altre cens de capital de 200 lliures carregat per la vila de la Pobla de Vallbona o de Benaguasil. Un cens sobre les generalitats de

7.6 Trasllat i nova vida a la “Villa y Corte”

Don Otger Català de Valeriola, junt a la seua esposa donya Hermenegilda, i el seu fill don Josep, partiren cap a la “villa y Corte” a inicis de la tardor de l’any 1684,⁸³⁸ on residirien els següents anys defensant la seua causa en el plet que l’enfrontava al duc de Gandia i marquès de Llombai pels marquesats de Nules i Quirra. I aprofitant la seua estada a Madrid, don Otger mantindria contacte amb València per mig de la correspondència i, de forma significativa, ho faria amb el seu germà, don Manuel Català de Valeriola, canonge de la Seu,⁸³⁹ qui l’ajudaria amb el plet, enviant-li documentació i informacions per a la defensa de la seua pretensió.⁸⁴⁰ Però no seria amb l’únic, ja que degut a la seua situació i posició, arribaria a convertir-se en intermediari dels electes dels tres Estaments del Regne de València, per a defensar la seua causa davant del rei.

7.6.1 La col·laboració amb els Estaments del Regne

El fet de trobar-se a Madrid i al mateix temps ser membre de la noblesa valenciana va portar els electes de l’Estament militar del Regne de València a pensar que don Otger Català de Valeriola els podria ajudar en l’èxit de les seues súpliques davant el rei, com en el conflicte per la successió en la Comanda major de Montesa i en altres causes. Per aquest motiu, es va reunir una junta de contrafurs i es va enviar un memorial a don Otger, qui hauria de fer d’intermediari aprofitant la seua presència en la Cort. D’aquesta forma, ell va estar en contacte epistolar amb els nobles valencians, amb l’objectiu de defensar la seua pròpia causa i també la dels electes valencians, els quals li demanaven “des de ara

218 lliures. Un cens de 1.500 lliures sobre la ciutat. Un cens de 150 lliures i per últim el cens de 200 lliures carregat per la ciutat de València. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 4.

⁸³⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., Caixa 4.

⁸³⁹ Gràcies a les notícies intercanviades entre els dos germans coneixem algunes curiositats com que don Otger es preocupava per la casa de Nuestra Señora de la Misericòrdia de València, que tenien bona relació amb la religiosa sor Gertrudis Cervelló, que li agradava el codonyat i li n’enviaven des del Cap i Casal a Madrid, que don Manuel tenia com a coadjutor a don Ramon Mascarell, que havien “quitat” alguns censals o inclús que don Otger li va enviar 1.330 rals i mig de plata per al pare provincial.

⁸⁴⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

comence apel·lar de part del Regne als senyors president, als senyors del Consell d'Aragó y als associats que hi ha en esta causa".⁸⁴¹

El 5 de desembre de 1684, al poc de temps d'haver-se instal·lat els Català de Valeriola a Madrid, els elets dels tres Estaments del Regne de València li van escriure perquè defensara davant del rei el manteniment de Batista Mallent, ciutadà, com a capità del terç per a Catalunya, ja que el marquès de Leganés i virrei de Catalunya havia nomenat a altre en dit càrrec. Davant d'aquest fet de "gran consideració", els elets, buscant els mitjans per aconseguir la millor i més ràpida execució de la seua petició, en assabentar-se que Otger estava allí, consideraren que "en ningun altre podem assegurar més bons efectes que fiant-lo a la bona direcció y acert", perquè pogués entregar una carta i un memorial al rei, demanant-li que disposés de tots els mitjans que fossen necessaris i més convenients. I el secretari Josep Ortí, qui signava la carta, acabà mencionant que don Otger era un "bon patrici en *desempeño* y garbo de les nobles execucions de esta, la seua Patria".⁸⁴²

Uns dies després, el dia 19 de desembre, en altra carta des de València, els síndics dels tres Estaments agraiïen a Otger que s'hagués fet càrrec del negoci que li havien proposat, i li comunicaven que encara que havien rebut carta seua el dia 13, la junta d'Estaments encara no s'havia pogut reunir per a tractar-la. De totes formes, li recomanaven que si pogués avançar alguna cosa en el seu cas, que ho fes sense tardança.⁸⁴³ Tanmateix, el rastre sobre aquest cas en particular es perd ací, ja que no existeix cap altra menció documental.

Seria dos anys després, el 19 de març de 1686, quan de nou els electes van escriure carta a don Otger, llavors cavaller de Montesa, per a encomanar-li un cas especial i significatiu, relacionat amb dita Orde. Demanaven al rei que

⁸⁴¹ Fuertes Broseta, Miquel, "La actividad de la Junta de Contrafueros en el conflicto por la sucesión en la Encomienda Mayor de Montesa", en *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia (siglos XIV-XIX)* / coord. por Enric Guinot Rodríguez, Fernando Andrés Robres; Josep Cerdà i Ballester (aut.), Juan Francisco Pardo Molero, València, Publicacions Universitat de València, 2019, pp.297-300.

⁸⁴² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

⁸⁴³ *Ibídem*.

concedís la comanda major de Montesa al comte d'Albalat qui, d'eixa manera, evitar el contrafur que suposaria col·locar un estranger al seu lloc:

"sia de son real servey que segons lo dispost en les Corts del any 1645 les encomandes de les ordes militars del present regne no sien donades a estrangers y que en conseqüència de dita disposició sia de son real servey manar se pose en execució la gràcia y mercè de la expectativa en la encomanda major de Montesa feta al comte d'Albalat, servint-se de revocar la concedida al marquès de san Damià de la expectativa en dita encomanda per ser este estranger y per consegüent deure ser preferit lo compte de Albalat".⁸⁴⁴

Els Estaments ja havien enviat a la Cort distints sobre aquest cas. No obstant això, tenint en compte el perjuí que la dilació podia causar, van decidir encomanar també la tasca a don Otger per major seguretat. Certament, el virrei ja havia elaborat un informe favorable al Regne sobre dita petició, però com don Otger ja havia actuat d'intermediari temps enrere, amb resultat favorable, els elets tenien la creença que el rei el rebria personalment. A banda, li demanaven que li entregués a don Pere d'Aragó, del Consell d'Aragó, una còpia i un memorial.⁸⁴⁵

Don Otger va complir el seu encàrrec i "quedo con particular reconocimiento a esta confianza", ja que li va donar la carta al rei, a don Pere d'Aragó i al comte d'Orpesa, així com el memorial a don Manuel de Lira. Tanmateix, el 27 de març, a causa de la seua mala salut, escrivia als elets excusant-se de no poder fer-se càrrec del negoci que se li havia encomanat ni d'altres gestions.⁸⁴⁶ Els elets van comprendre perfectament la situació i, en altra missiva, a banda d'agrair-li els seus serveis li demanaven que, en el moment que la seua salut li ho permetés, fora ell mateix qui reprengués de nou les gestions; mentrestant, buscarien altra persona per fer-se càrrec del negoci.⁸⁴⁷

Al mateix temps, i com a demostració de l'agraïment que els elets dels tres Estaments sentien vers don Otger Català de Valeriola, en tant que sempre havia complit amb voluntat i celeritat els distints serveis que se li havien sol·licitat,

⁸⁴⁴ ARV, Reial Cancelleria, 548, f.57.

⁸⁴⁵ Ibídem, f.58.

⁸⁴⁶ Ibídem, f.74.

⁸⁴⁷ Ibídem, f.77.

i perquè ara es trobava malalt i “en poques forces”, aquests van decidir enviar-li un regal per valor de 800 reals de plata.⁸⁴⁸ Afortunadament, Otger es va recuperar de la seua dolència.

De fet, com a conseqüència d'una nova carta seua rebuda uns mesos després, els elets van fer crida general i convocaren a l'Estament militar per a tractar la notícia que els havia participat i sobre la qual calia actuar: el rei havia manat que l'assumpte de les comandes es remetés a la justícia i, per tant, els elets de les comandes haurien de fer relació del cas i actuar en conseqüència.⁸⁴⁹

Uns anys després els electes dels Estaments van recórrer de nou a Otger i li van escriure una carta el 13 de setembre de 1689. En aquesta ocasió li encomanaren que actuara novament d'intermediari i entregara unes cartes al rei, així com a don Pere d'Aragó, membre del Reial Consell, perquè confirmaren la continuïtat del comte d'Altamira com a virrei de València, ja que consideraven que la seua actuació era favorable per al Regne. I en la mateixa carta li manifestaven la seua gratitud per les moltes ocasions que havia servit al regne en ocasions similars.⁸⁵⁰ I a l'any següent, el 14 de febrer de 1690, els elets li escrivien anunciant-li que havien rebut la seua carta del dia 8, així com la resposta de don Pere d'Aragó sobre la demanda de mantindre el comte com a virrei de València, mentre li demanaven que continués insistint davant del rei sobre dita petició.

Un mes després, el 14 de març, els elets li comunicaven a don Otger la decisió de nomenar Ximén Milà d'Aragó, marquès d'Albaida, com ambaixador davant del rei perquè actués com a mediador en l'assumpte del comte d'Altamira –ja que aquest havia sigut nomenat com virrei de Sardenya i ells volien que continués sent virrei de València-⁸⁵¹ i també en l'assumpte de la comanda de Montesa. Però li demanaven que l'ajudara i l'assistira en tot el que fos menester quan el marquès arribara a la Cort. Requeriment que Otger va acceptar i que va

⁸⁴⁸ *Ibíd*em, f.156.

⁸⁴⁹ *Ibíd*em, f.160.

⁸⁵⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

⁸⁵¹ Finalment seria nomenat com a virrei de València Carlos Homo Dei Moura i Pacheco, marquès de Castel Rodrigo.

comunicar el 22 de març a l'Estament militar, manifestant que l'ajudaria en tot el que ell pogués, però particularment en l'assumpte de don Luis Moscoso i Osorio, comte d'Altamira.

L'última carta de la que tenim notícia està datada el 27 de novembre de 1691, i en ella els elets li agraïen particularment el seu paper en l'assumpte de la comanda major de Montesa, així com en els diferents assumptes que estava tractant en nom del Regne de València.⁸⁵²

En definitiva, a banda dels assumptes propis que el mantenien a Madrid, don Otger també va servir l'Estament militar com a intermediari entre aquest i el rei i el Consell d'Aragó, cosa que li va permetre relacionar-se amb personatges influents i poderosos, així com entrevistar-se amb el rei Carles II en diferents ocasions, mentre continuava lluitant pels seus drets i pel marquesat de Nules. I es que la presencia de nobles valencians en la Cort servia per a defensar els interessos del Regne de València.

7.6.2 Un fet inesperat: la mort de donya Hermenegilda

El temps passava i els plets continuaven, quan donya Hermenegilda va caure malalta en el llit. En aquestes circumstàncies, el 2 de juliol de 1694, trobant-se dèbil, però en el seu “sano juicio, memoria y entendimiento” va dictar les seues últimes voluntats i codicil·lis davant l'escrivà Pedro Díaz de Alda. Segons afirmava, en juliol de 1684, abans de partir cap a la Cort, va atorgar davant el notari Miquel Enric un testament que ara ratificava en tot el que no fora contrari a estes últimes disposicions “y en lo que lo fuera lo revoco ya”.⁸⁵³

Manifestava ara el seu desig de que si moria en la Cort el seu cos fora sepultat en l'església “parte y lugar” que escolliren els seus marmessors, però que si expirara a València es complís tot com tal havia quedat disposat al seu testament. A més, demanava que es celebraren 200 misses per la seua ànima - cada una a raó de 3 reals- i que el dia del seu soterrar se li digués una missa de

⁸⁵² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

⁸⁵³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 10.

cos present amb diaques, subdiaques, vigília i respons, amb la condició expressada de que les despeses no excediren de 300 ducats de billó. Conformaven les seues manes pietoses la concessió de 20 reals per a la redempció de captius. I com als seus marmessors encarregats de vetlar pel compliment dels seus desitjos nomenava al seu marit, don Otger, i al seu fill, don Josep.

En el capítol de llegats familiars, deixava a la seua filla - que ja havia sigut dotada en 1683 quan es va cassar amb Felip Cruïlles Alfonso- una dobla d'or en concepte de legítima. I instituïa hereu universal al seu fill don Josep Català de Valeriola, mentre que el seu marit, Otger, gaudiria de l'usdefruit. Afegia, no obstant, la concessió d'un llegat a la seua filla donya Maria, que passaria als seus fills cas de que Otger aconseguira guanyar el plet sobre el marquesat de Nules, però que hauria de tornar al tronc principal i passar al seu fill don Josep Català de Valeriola o als seus fills, de no aconseguir-ho.

Actuaren com testimonis d'aquestes disposicions Leonardo Méndez de Avilés, Pedro Farrenzo, don Juan de Prada, Lorenzo de Santiago i el llicenciat Domingo Fernández de Samaniego, tots ells residents en la Cort de Madrid.⁸⁵⁴ Uns dies després⁸⁵⁵ moriria donya Hermenegilda sense aconseguir veure el triomf final del seu marit, sense haver pogut convertir-se en marquesa i sense haver tornat a la seua ciutat de València.

7.6.3 El reconeixement com a marqués de Nules

Encara no havia passat un any des de la seua viudetat, quan finalment la Real Audiència, amb vots del Consell d'Aragó, va publicar el dia 21 de maig de 1695, després de vint anys pledejant, una Real Sentència per la qual atorgaven el marquesat de Nules a don Otger Català de Valeriola. El duc de Gandia va presentar recurs el dia 27 d'aqueix mes. No obstant això, una nova sentència del 7 de juny de 1697 ratificava la successió en don Otger Català, com III marqués

⁸⁵⁴ Ibídem.

⁸⁵⁵ El dia 11 de juliol de 1684 ja s'havia publicat el seu testament.

de Nules.⁸⁵⁶ D'aquesta manera, als 61 anys don Otger veia complir-se la seua ambició i el seu somni.

A partir d'aquest moment i per a fer valdre el vincle de Nules adoptaria oficialment el nom de Gilabert Carròs de Centelles. Com a marquès de Nules ja podia disposar d'aquest estat, i el 22 d'abril de 1697, davant el notari Gabriel Huguet, va arrendar els drets dominicals o fruits del marquesat a Jaume Palos, de Borriana, per quatre anys i preu anual de 2.600 lliures en sis pagues. El 15 de juliol de 1700, de nou arrendà els drets a Diego Vicente i a Martí Sánchez, mercaders, per 3.200 lliures anuals, a partir de l'1 de maig. I en setembre de 1703 l'arrendà a Martí Sánchez, mercader, per a quatre anys i preu de 3.500 lliures anuals. També molt prompte va exercir el dret de nomenar governador del marquesat de Nules, càrrec per al que, el 13 de setembre de 1698, davant el referit notari, va nomenar al doctor Dionisio Sánchez, a qui va assignar un sou de 150 lliures anuals.⁸⁵⁷

Començava així a exercir els drets senyorials sobre una possessió que tant li havia costat de veure reconeguda; al temps que continuaria pledejant contra el duc de Gandia, però ara pel marquesat de Quirra. No obstant això, la Guerra de Successió frenaria la seua pretensió.

7.7 Espiritualitat, confraries i beneficis eclesiàstics

Otger Català de Valeriola seria un persona espiritual, devota i vinculada a l'Església,⁸⁵⁸ i mantindria una bona relació amb ella durant tota la seua vida, participant de forma activa.

7.7.1 Membre de l'Escola de Crist

En l'any 1653 es va fundar en Madrid la denominada Escola de Crist, inspirada en l'oratori italià dedicat a sant Felip Neri, i ben prompte es van crear

⁸⁵⁶ Vicente Sanz Viñuelas, *Entre Sardenya i València...*, p.219.

⁸⁵⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁸⁵⁸ Tots els seus germans eren religiosos, d'igual manera que també tenia oncles i ties al servei de l'Església.

diverses institucions similars en altres ciutats, com va ser la ciutat de València, on va ser impulsada per Joan de Muniesa, predicador reial, calificador del Sant Ofici i comissari general de l'Orde de sant Francesc, amb l'autorització de l'arquebisbe, don Martí López d'Ontiveros.

D'aquesta forma, l'Escola de Crist en València va començar a reunir-se a partir de l'11 de març de 1662 en la capella de la confraria del Santíssim Crist de l'Agonia, en l'Hospital General, però posteriorment traslladaren la seu a la capella de la Puríssima Concepció del Col·legi del Corpus Christi. Els fundadors de dita Escola en València serien 22 religiosos -entre els que destacaven representants de la Congregació de Sant Felip Neri, com el venerable Domingo Sarrió, així com canonges, paborde, ardiaques, membres de l'Orde de Montesa i del Col·legi del Corpus Christi, franciscans, mercedaris, agustins, carmelites i trinitaris- i 29 seglars, entre els que figuraven cavallers i ciutadans, així com destacats membres de la noblesa, com ara Otger Català de Valeriola.⁸⁵⁹

L'Escola de Crist tenia com a finalitat principal el desenvolupament de la part de la moral cristiana encaminada a aconseguir la perfecció mitjançant la imitació i el seguiment de la vida de Crist. A més, se caracteritzava per un fort rigorisme moral, una defensa fèrria de la Immaculada Concepció;⁸⁶⁰ la constant meditació sobre l'imprevisible moment de la mort, la fe en les indulgències i els sufragis com un mitjà d'alleujar les penes de les ànimes del purgatori; la lluita contra els vicis, enganys i vanitats del segle; la constant reflexió sobre la mort i la Passió de Crist, el recolliment espiritual, la meditació, la pràctica de l'oració mental, la lectura de llibres espirituals, hagiogràfics i devots; la visita a les presons, l'atenció als malalts, el seguiment de la guia d'un pare espiritual – que en el cas d'Otger seria el venerable Domingo Sarrió - i l'observança d'una vida exemplar. I d'aquesta forma, tant la Congregació de Sant Felip Neri com l'Escola de Crist es convertiren en importants exponents de la religiositat barroca valenciana.⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Felipo Orts, Amparo, "La espiritualidad de don Miguel y don Gerardo de Cervelló. Entre el oratorio de san Felipe Neri y la Escuela de Cristo de Valencia", en *Saitabi: Revista de la Facultad de Geografía i Història*, Núm. 58, València, 2008, pp.199-200.

⁸⁶⁰ Sobre esta devoció es pot aprofundir més en: Callado Estela, Emilio, *Sin pecado concebida: Valencia y la Inmaculada en el siglo XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2012.

⁸⁶¹ Felipo Orts, Amparo, "La espiritualidad de don Miguel y...", p. 200.

Una prova del fervor d'Otger Català de Valeriola, el qual estaria inspirat en el seu pare espiritual, el venerable Sarrió,⁸⁶² gran devot de la Verge Maria, la podem trobar en una carta d'esclavitud que ell li va dedicar a la Mare de Déu en 1669, la qual diu així:

“María Virgen Santísima, Madre de Nuestro Señor Jesuchristo Dios y hombre verdadero, única advogada y protectora de los pecadores, yo el maior de todos y el más necesitado de tu favor, Reina de piedad y misericordia, postrado ante tí me presento y offresco por perpetuo esclavo de tu Magestad y humildemente suplico me admitas por tal; y alcances de tu Benditísimo hijo la grasia que he menester para agradecerle, en todos mis pensamientos, palabras y obras; amando a su divina Magestad de todo corazón; para que quanto pensare, hallare y obrare, o dexare de pensar, decir o hacer, vaia siempre enderesado al más alto fin de sola la honrra y gloria de la Santísima Trinidad, a quien serán agradables mis acciones como la cosa tuia. Si tú, Virgen Inmaculada, admities y resibes esta donación y entrega de perpetuo esclavo tuio, de la qual con el favor divino, no pienso apartarme eternamente. Y pido a vuestro bienaventurado esposo Joseph y al ángel de mi guarda y a san Bernardo y san Benito abades, a los dos Juanes y a los dos Visentes, san Antonio de Padua, san Pasqual Bailón, san Francisco y san Roque, a santa Ana, vuestra dichosa madre, y santa María Magdalena, y a los sagrados apóstoles y a toda la corte del cielo, ángeles y espíritus bienaventurados, sean mis intercesores para que tú, dignísima Madre de Dios, me resibas por tu perpetuo esclavo y io te sirva con fidelidad y sea siempre tu devoto y te imite en la resignación de su santísima voluntat y en la profunda humildad y las demás virtudes que tuviste. Y para que conste en todo tiempo de este acto, para perpetua memoria y que todos los que la presente vieren me tengan por tu perpetuo esclavo, y Lusifer y todos los del infierno desesperen de tener parte en cosa mía, por ser io en todo y por todo tuio, hize esta sédula de mi mano y la firmé de mi nombre y sellé con el sello de mis armas en Valencia, día del señor san Roque, después de aver comulgado, a 16 de agosto 1669 años y el de mi edad de treinta y sinco y dos meses y medio. Y requiero a todas las criaturas que tuvieren noticia deste mi ofrecimiento si (lo que Dios no permita por mis grandes pecados) me desviara del camino drecho de las virtudes, me aquerden y adviertan que ia no soi mío y que solo puedo hacer, decir y pensar lo que agrade a la Reina de los Angeles, Mi Señora.

Perpetuo Esclavo de María Virgen y Madre de Dios. Don Otger Catalan”.⁸⁶³

A banda d'açò, prova de la seua religiositat personal i de la seua preocupació pels malalts, trobem que en “les témpores” de sant Mateu, quan hi havia comunió en l'hospital i tenia l'obligació de proporcionar “dos pebetes y un pomo, dos vasos para dar agua después de la comunión, con sus salvas; dos toallas blancas y una de seda, y una alombra a los pies del altar”. I a més a

⁸⁶² Roca Ricart, Rafael, “Notícies, vida i miracles del venerable pare Domenec Sarrió (1609-1677)”, en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs Núm. 16*, Alaquàs, 1997, p.34.

⁸⁶³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1. llibre 9, pp. 28-29.

més, el primer diumenge de novembre, en l'Hospital General, s'encarregava d'organitzar a càrrec seu la celebració de les 40 hores, la qual cosa li exigia buscar predicador per al diumenge per la

Firma d'Otger Català de Valeriola, any 1669.
ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

vesprada; ocupar-se de la música de la seu; aportar 12 ciris, 8 pebeters i 60 candeles de mitja lliura que romangueren enceses durant les 40 hores; dur dos càrregues d'enramada, així com 7 rams de peu per al diumenge i altres 7 rams per al dilluns; i disposar una salva per adornar l'altar el dilluns i convidar per a portar el pal·lio el diumenge i el dilluns.⁸⁶⁴

Otger Català de Valeriola mantindria la seua vinculació amb l'Escola de Crist fins a la seua mort, no obstant el seu desplaçament a Madrid. I així ho va voler deixar de manifest quan al seu testament li va llegar un cens de 100 lliures “para manutención de los gastos que se ofresen dentro de la Santa Escuela, como pagar salarios a los que ayudan del aliño del oratorio, acólitos, gasto de cera y portes de las cartas”.⁸⁶⁵ I així s'encarregaria de complir-ho el seu fill, qui va oferir a la Institució l'opció de rebre la deixa amb un cens o en diners en metàl·lic, opció aquesta última per la que se va decantar per estimar dificultós el cobrament dels cens pel temps de guerra que vivien. L'encarregat de satisfer-les - en doblons i reals de huit- va ser el notari Gabriel Huguet.⁸⁶⁶

7.7.2 Patronats i beneficis eclesiàstics

Entre les atribucions de la noblesa, a banda de l'ànsia del reconeixement social i l'ostentació d'honors, també es trobava la de posseir beneficis i capellanies dins dels temples religiosos, la qual cosa era tot un símbol de privilegi, entre altres connotacions.⁸⁶⁷ Com a successor de la Casa dels Català

⁸⁶⁴ Ibídem.

⁸⁶⁵ Monzó Climent, Juan Antonio, *La Escuela de Cristo en Valencia: Historia y Documentación*, (Tesis Doctoral,) Universitat de València, 2016, pp. 111 i 272-273

⁸⁶⁶ Ibídem, p.111.

⁸⁶⁷ Díaz Álvarez, Juan, “Nobleza y honor: El patronato eclesiástico de la Casa de Toreno en la Asturias del Antiguo Régimen”, en *Hispania Sacra*, vol.69, núm. 140, CCHS, 2017, p.580.

de Valeriola, ell va reclamar els que com a cap del seu llinatge li corresponien. Així, el 2 de juny de 1656, don Jacint Minvarte, bisbe de Maronea, va sentenciar i declarar que el benefici instituït en una capella de la girola de la Seu de València, baix l'advocació de sant Antoni Abad, li pertanyia a don Otger Català de Valeriola i a una tia seua, donya Victoria Català de Valeriola, amb el que podia disposar de dit benefici i capella i tenir el dret de soterrament en la mateixa.⁸⁶⁸

Uns anys després, el 19 de maig de 1663, es va publicar una sentència del vicari general declarant a don Otger com verdader patró del benefici de sant Nicolau, baix l'advocació de santa Caterina; així com de les rectories de Planes, Almudaina i Catamaruc. I el 26 d'abril de 1668, una nova sentència donada pel vicari general li atorgava el patronatge de sant Honorat, en la Seu de València, el qual compartia amb els hereus de Melchor de Cruïlles.⁸⁶⁹ A més, com a descendent de Nicolau Català de Valeriola també posseiria el benefici de la capella de la comunió de la parròquia de sant Llorenç,⁸⁷⁰ així com la capella de santa Caterina i sant Bernat a l'església de Santa Caterina Màrtir de València.⁸⁷¹

En l'any 1695, amb el reconeixement com a marquès de Nules per Reial Sentència, a tots els seus beneficis eclesiàstics heretats hauria de sumar altres que havien pertangut al difunt don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud,⁸⁷² com serien els beneficis de l'Esperit Sant, el del sant Crucifix, el de sant Bertomeu i el de sant Joan Baptista a la parròquia de santa Maria en Alzira, així com el de santa Llúcia en l'Hospital d'Alzira; el de santa Justa i Rufina en Oriola, i el de sant Jordi en l'església de Santa Maria de Montesa del Temple. A la catedral de València posseiria els beneficis de sant Miquel, el de sant Bertomeu, el de sant Gregori i el de santa Eulalia, també conegut com dels Centelles.⁸⁷³ Igualment tindria el de sant Senllir en la parròquia de sant Salvador, el de sant

⁸⁶⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁸⁶⁹ *Ibídem*.

⁸⁷⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodòvar. Vida d'una aristòcrata...*, pp.103-104.

⁸⁷¹ *Ibídem*, pp.116-117.

⁸⁷² Garés Timor, Vicent M., Sanz Viñuelas, Vicente. "El marquès de Quirra i Nules...", pp.37-45.

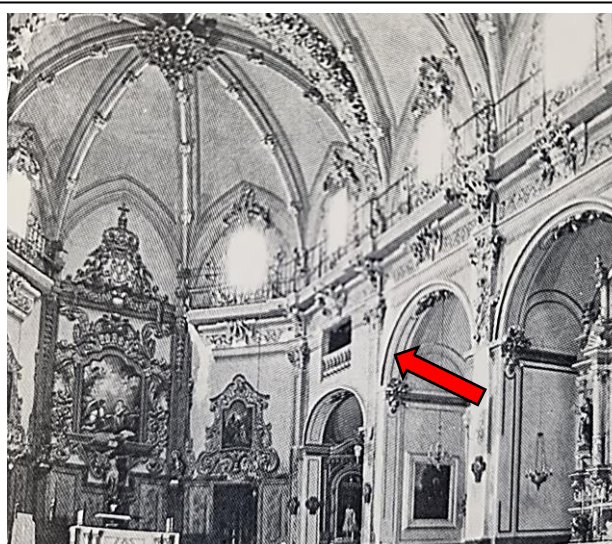
⁸⁷³ Beneficis que augmentarien posteriorment, en temps del seu fill i hereu, pel seu matrimoni i que ja gaudiria plenament el seu net, com van ser el benefici del Santíssim Sagrament, de Nostra Senyora de Guadalupe, de la Pietat i de sant Cristòfol a la parròquia de sant Tomàs; dos beneficis més en l'església de sant Joan del Mercat i els beneficis de santa Anna i sant Nicolau en la parròquia de la Santa Creu de València.

Jaume en la parròquia de sant Nicolau, a l'igual que ostentaria els beneficis de sant Jaume a l'església de sant Joan de l'Hospital, i deu beneficis o capellanies a la parròquia de Nules.⁸⁷⁴

7.7.2.1 Tribunes i cerimonial

A banda de València, Otger també mantenia vinculació amb Aldaia, on la família tenia un palau, on sembla que vivia majoritàriament el seu germà don Manuel. A l'església del lloc, baix l'advocació de l'Anunciació, la família dels Català de Valeriola havia adquirit la capella de sant Vicent Ferrer des de 1635,⁸⁷⁵ de la qual eren patrons.⁸⁷⁶

El 2 de juny de 1672, don Otger va obtenir llicència i facultat per poder obrir una tribuna en l'església parroquial d'Aldaia -a la qual accediria des del seu palau- per part dels reverends majoral i vicaris, el justícia, jurats i demés oficials, juntament amb tots "los habitants del poble". Dita obra seria costejada carregant-se el seu germà, don Manuel Català

Tribuna oberta per don Otger Català de Valeriola a l'església d'Aldaia en 1672.

de Valeriola, canonge de la Seu,⁸⁷⁷ 100 lliures sobre la casa que posseïa en Aldaia. I uns dies més tard, el 27 d'eixe mes, arribà la llicència de don Luis Alfonso de los Cameros, arquebisbe de València, per a la realització de la

⁸⁷⁴ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.2.5., caixa 3.

⁸⁷⁵ La capella albergava un retaule pictòric del pintor Joan Sariñena.

⁸⁷⁶ Sanchis Alfonso, José Ramón, "El establecimiento de una comunidad cristiana en Aldaia: la erección de su primera iglesia y la construcción de su universidad", en *Aldaia: Història, etnologia, toponímia i urbanisme*, Vol.I, Aldaia, Ajuntament d'Aldaia, 2018, p.116.

⁸⁷⁷ Havia aconseguit la canongia en l'any 1668, gràcies al suport de don Otger i al pagament que aquest va fer de les butlles corresponents.

tribuna, amb l'obligació de respondre 100 sous cada any, per part de la família, per a les despeses que foren menester en la sagristia de dita església.⁸⁷⁸

Convertit ja en marqués, en l'any 1700 don Otger autoritzaria en Nules - capital del seu marquesat- la construcció d'una nova tribuna en la parròquia de sant Bertomeu i sant Jaume, degut a la remodelació del temple per obres. En origen, dita tribuna es trobava en el lateral de la capella Major, al costat de l'evangeli i de la porta que donava accés a la capella de la Puríssima Concepció, però degut a "la obra nueva", la nova tribuna i el seu "sitio" s'havia traslladat al costat de la porta principal de temple "sin que se pueda dudar que queda menos precioso su derecho".⁸⁷⁹

En dita parròquia, a banda de la tribuna, també es trobava la cripta dels antics senyors i marquesos als peus de l'altar major, encara que cap dels Català de Valeriola la va utilitzar mai com a lloc de sepultura.⁸⁸⁰ I perquè no hi haguera dubte de les preeminències i drets del marqués, se va enviar un memorial amb el cerimonial que s'acostumava, quan el marqués visitava la població, perquè fos ratificat i beneït pel bisbe de Tortosa. Dit memorial referia el següent:

"Primeramente, en orden de dar agua bendita a la entrada y a la salida a los ilustres marqueses, no tienen que hacerlo ni el rector ni el clero porque es obligación de los capellanes de sus señorías. Cuando se hace la ceremonia de la aspersión del agua bendita antes de comenzar la Misa Mayor, el celebrante, después de hacer el *asperges* al coro se la ha de hacer a su señoría. Y, después, ponerse en la puerta del coro y hacerla al pueblo. Después de acabar el Evangelio y de besar el misal el celebrante lo llevará a que lo bese el marqués. En la inciensación del incienso, el acólito primero ha de hacerlo al coro y después al marqués. Y en la Paz los ministros del altar han de darla primero al diácono, después al subdiácono y después al marqués."⁸⁸¹

Don Alejandro Valencia, bisbe de Tortosa, va aprovar el protocol cerimonial que seguien en Nules, però va modificar que en compte de donar-li la imatge de Nostra Senyora per adorar-la abans que a la vila i resta de la població,

⁸⁷⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1. llibre 9.

⁸⁷⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 3.

⁸⁸⁰ Dita capella seria destruïda en l'any 1938, a l'igual que l'església, durant els bombardejos que va patir Nules en la Guerra Civil Espanyola.

⁸⁸¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 3.

degut a la nova situació de la tribuna, tan sols caldria col·locar la imatge de la Mare de Déu damunt de l'altar major, en totes les misses a les que assistís el marquès. D'igual manera que, acabada la lectura, donarien a besar el llibre dels Evangelis al senyor marquès.⁸⁸²

7.7.3. Funcions en l'església i confraries

Després del seu matrimoni, don Otger, com a feligrès notable, ocuparia distints càrrecs en algunes parròquies de València. Va ser nomenat Obrero Major, primer de Sant Bertomeu -on li va predicar la Quaresma el pare Pasqual, religiós agustí "muy siervo de Dios"- i en l'any 1666, de sant Llorenç -on l'encarregat de la prèdica va ser el venerable Domingo Sarrió,⁸⁸³ el seu pare espiritual- i en ambdues tindria també la missió, a banda d'administrar les obres pies, de venerar al Santíssim Sagrament. Dos anys després, en 1668, va ser sortejat i elegit majordom del Sant Crist de l'església de sant Salvador, així com majordom de la Reial Confraria de Sant Jaume. A més a més, també seria nomenat com fabriquero de la parròquia de Sant Llorenç, en la primera junta que es va realitzar en 1668, davant el notari Gaudenci Gasull.⁸⁸⁴

7.7.4 Donacions

Com altres nobles, va voler fer una donació, i a 31 de maig de l'any 1667 va regalar al col·legi de sant Fulgenci de València una custòdia o viril de plata sobredaurada, amb el cercle de dins on havia d'estar "la ostia", de oro. Un regal que li va costar 220 lliures i que donava davant el notari Lluís Beltran, amb la condició que dita custòdia no pogueren "prestar, empeñar, ni vender", ja que sinó revocava la donació i la feia a la parròquia de sant Llorenç de València.⁸⁸⁵

⁸⁸² Ibídem.

⁸⁸³ Prova de la relació entre Otger Català de Valeriola i el venerable Domingo Sarrió la va deixar escrita el primer en el seu llibre de memòries, en el que consten uns exercicis espirituals que van practicar durant la malaltia i mort del doctor Sarrió, qui va voler mostrar una ensenyança del seu traspàs i la resignació i paciència davant les dolències i adversitats, així com l'obediència als remeis mèdics i principalment als que ofereix l'esperit, als seus fills de confessió. Dits exercicis acabarien al cap d'una setmana amb una missa d'acció de gràcies a la Mare de Déu del Rosari.

⁸⁸⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1. Llibre 9. Este càrrec l'ostentaria fins l'any 1674.

⁸⁸⁵ Ibídem.

7.8 Últimes voluntats i institució d'un nou vincle

El 18 de gener de l'any 1701, Otger Català de Valeriola va dictar el seu últim testament davant el notari Gabriel Huguet en València. En ell, elegia com lloc de sepultura la capella de sant Antoni Abat de la catedral, on “estan enterrats els seus antecessors” cas de morir a València i l'església parroquial de Nules “en la sepultura que allí tenen els senyors”, cas de finir en algun dels seus senyorius. I nomenava marmessors encarregats de fer complir els seus desitjos al seu fill, don Josep Català de Valeriola, a qui en eixe moment fora el prior del Temple, a Miquel Sánchez, prevere de la congregació de l'Oratori de sant Felip, i a Francesc Rodríguez, beneficiat en la metropolitana de València.⁸⁸⁶

Demanava que el seu soterrar es fera amb molta moderació i “sin pompa”, que acudiren tots els residents de la parròquia on ell faltara i cinquanta de l'església Major. I si per casualitat morira en la parròquia de sant Pere demanava que acudiren al seu soterrar setanta beneficiats. Destinava 600 lliures per a les despeses de soterrar i per a la seua ànima, així com per a pagar misses en diverses esglésies.⁸⁸⁷ N'encomanava 100 en la parròquia on faltara, 200 en l'església Major, altres 100 en l'església del Colegi del Patriarca, 50 misses amb misereres en la parròquia de sant Salvador, que s'havien de celebrar en l'altar Major. 100 en el convent de trinitaris, altres 100 en l'Oratori de sant Felip, així com altres 100 en la parroquial de Nules i en el convent de Nostra Senyora de Montesa. En la capella de sant Joan de Letran, del convent de la Trinitat 50 misses, a l'igual que en la capella de sant Joan de Letran de Nostra Senyora de la Mercè, així com altres 50 en el convent de sant Francesc. Per últim, 25 misses en el convent de sant Domènec.

D'altra banda, feia donació d'almoines a diverses institucions com eren les següents: 40 lliures a la fàbrica de la parròquia de sant Llorenç,⁸⁸⁸ altres 40 lliures a l'Hospital General i 50 lliures a la Casa de la Misericòrdia. Per als xiquets de sant Vicent llegava 10 lliures, per a les monges caputxines de València 20 lliures

⁸⁸⁶ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 11.

⁸⁸⁷ A raó de 3 sous cada una de les misses.

⁸⁸⁸ Encara que per ser cavaller d'hàbit no li corresponia pagar fàbrica, mes era la seua voluntat.

i per a les monges caputxines d'Alzira sols 5 lliures. A la Junta d'Ancians de l'Escola de Crist deixava 100 lliures per a la conservació de dita institució. A les monges carmelites descalces del convent de sant Josep 10 lliures, al convent de Trinitaris descalços 15 lliures, al Col·legi de sant Fulgenci de religiosos agustins 25 lliures per a ajuda de la fàbrica de la seua església. A la confraria dels pobres estudiants per a roba i regals dels malalts 20 lliures, i per últim, a la Congregació de sant Felip Neri de València llegava 25 lliures per ornaments o cera per a la seua església. I a tots els demanava que pregaren per ell i l'encomanaren a Déu.

I també va voler tindre un record per als qui havien sigut els seus servidors i criats, llegant 10 lliures als que havien estat al seu servei més de dos anys i 5 lliures als qui ho havien fet durant menys temps.

En l'àmbit familiar, deixava a la seua filla donya Maria Català de Valeriola, senyora de Guadassèquies – qui ja havia rebut com a dot la hisenda de la seua àvia, donya Anna Maria de Mompalau- una dobla d'or en concepte de legítima, que també rebrien els seus possibles fills.⁸⁸⁹ I les seues germanes sor Aredifacia, sor Brunisenda i sor Lluïsa Català de Valeriola, totes elles religioses del convent de santa Caterina de la ciutat de València, rebrien 20 lliures anuals mentre visqueren.⁸⁹⁰

Respecte a l'administració d'Arnau de Valeriola, de la qual ell era administrador, li la traspassava al seu fill i hereu, don Josep Català de Valeriola i Sanchis, al qual instituïa com al seu hereu universal, a partir del qual fundava un vincle agnàtic amb tots els seus béns, en el qual estipulava que a ell l'hauria de substituir el seu fill major mascle i que la successió es continués en tots els descendents barons del seu fill don Josep, de major a menor, ja que la seua intenció era fundar un "mayorazgo" de rigorosa agnació. Si no fora així, aleshores nomenava al fill major de la seua filla, donya Maria, amb l'obligació de prendre el nom i les armes dels Català de Valeriola i Centelles per poder accedir a l'herència i la successió continuaria per tots els seus descendents barons, en ordre de primogenitura. Acabats tots els hereus mascles d'ambdues branques, aleshores

⁸⁸⁹ Malauradament, donya Maria Català de Valeriola no va tindre fills.

⁸⁹⁰ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 11.

haurien de succeir en el vicle les filles del seu fill don Josep, i faltant estes, les filles de donya Maria, sempre de major a menor. I si algun d'aquests successors heretessin algun altre "mayorazgo" de major importància i riquesa, aleshores este hauria de passar a l'immediat successor per tal que aquest no es dissolgués en altres. Quedaven exclosos, en qualsevol cas, el fills il·legítims, així com els eclesiàstics i religiosos, incapaces de continuar el llinatge.

Per a major declaració de dit "mayorazgo" ordenava que ni el seu fill don Josep, ni cap altre successor baró, pogués traure legítima, falcídia ni cap altre dret, no podent vendre, alienar ni empenyorar cap dels seus béns, així com tampoc podrien constituir dot alguna, encara que no disposaren de béns lliures, per tal de donar major integritat, conservació i prosperitat. També disposava que quan es fera quitament d'algun censal recaient en el "mayorazgo", la seua propietat s'hauria de dipositar a nom dels seus hereus en la Taula de Canvis de la ciutat, no podent fer-ne ús sense mediar un decret de la Reial Audiència per a tornar a carregar.

Finalment, contemplava la possibilitat d'incorporació del marquesat de Quirra, que passaria a formar part del vicle: "por cuanto poseo el marquesado de Nules y espero el de Quirra, los exceptos estos, de modo que aunque algun descendiente herede en estos marquesados, pueda también retener este mi mayorazgo". Però també la contingència de que s'extingira la seua descendència⁸⁹¹, cas en el qual deixava tant els vincles com les administracions de Lluís de Valeriola i Jaume Mira, cavallers, i la de Nicolassa de Valldaura i la d'Arnau de Valeriola a l'obra pia i Casa Hospici de la Misericòrdia de la ciutat de València.⁸⁹²

A més, instituïa dos capellanies en l'església de la Casa de la Misericòrdia: una baix l'advocació de la Mare de Déu de la Misericòrdia i l'altra baix la de sant Benet, sant Bernat i l'arcàngel sant Miquel, destinades a capellans

⁸⁹¹ Otger havia redactat el seu testament en 1677 i posteriorment en 1684, abans de marxar a la Cort i, per tant, de tenir nets.

⁸⁹² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 11.

que no tinguessin benefici i que foren confessors aprovats.⁸⁹³ A canvi, quedaven obligats a residir en la institució dedicats a l'atenció dels pobres, tant en la vessant espiritual com en la d'ajuda material. Si en el segon cas els competia assistir-los en la distribució de dinars i sopars i atendre'ls quan estiguessen malalts, en el primer quedaven obligats a ajudar-los a assistir a missa en dita església en sufragi de la seua ànima i dels seus fidels difunts, confessar-los, administrar-los els sagraments, donar-los consell espiritual i ensenyar-los la doctrina cristiana, però també a llegir i escriure, lliurar-los de vicis i cuidar de la seua bona criança i educació.⁸⁹⁴ Per exercir tals funcions rebrien 150 lliures i una almoina de 4 sous per cada missa, que suposava una suma anual aproximada de 222 lliures, per ser la missa diària.

Una institució que declarava fer per ser devot de “tan Santa Casa y en reconocimiento de lo mucho que mi alma deve a la espiritual enseñanza de aquellos exemplares presbíteros, desde el venerable padre doctor Domingo Sarrió, que fue muchos años padre espiritual mio, y porque educando en dicha congregación tantos estudiantes en ejercicios de virtud y oración, le será más fácil por tenerle a la vista, escoger tres al padre preposito” dels que li paregueren més convenients.

Satisfetes totes les manes de la seua herència, don Otger encomanava que els administradors donaren tots els dies un sou per a les dones que estaven presses i destinades en la casa de la Pietat, vulgarment anomenada la Galera “cuidando se convierta en su sustento y vestuario de ellas”,⁸⁹⁵ divent-se destinar el restant al suport dels pobres de la Casa de la Misericordia, principalment als més vells i malalts. Quedava així disposada l'última voluntat de don Otger Català de Valeriola, que rubricava com “indigno esclavo del Santísimo Sacramento y de la Virgen Maria”, marquès de Nules.

⁸⁹³ Serien proposats en una terna pel pare prepòsit de la Congregació de sant Felip Neri als administradors patrons de les seues administracions, perquè foren elegits.

⁸⁹⁴ Si els capellans no compliren en la seua tasca i funció, aleshores podrien multar-los.

⁸⁹⁵ La seua rebesneta, la duquessa d'Almodóvar, també s'encarregaria d'ajudar i socórrer a les presses de la Galera.

7.9 L'inventari *post mortem* del palau de València

El segle XVIII havia començat per a Otger amb la continuació del plet pel marquesat de Quirra, però aquest prompte es va interrompre degut la Guerra de Successió a la Corona Espanyola, conflicte en el que Otger Català de Valeriola seria partidari declarat de Felip V.⁸⁹⁶ Amb tot, malgrat els esforços i les aspiracions que tenia, la seua mort el 5 de setembre de 1705 frustraria el seu anhel d'aconseguir també ser reconegut com marquès de Quirra i hauria de ser el seu fill qui continués amb el plet amb el duc de Gandia.⁸⁹⁷

Otger Català de Valeriola i Mompalau seria soterrat a la capella de sant Antoni de la Seu de València, havent aconseguit l'ascens social que anhelava, que es va materialitzar amb el nomenament de marquès de Nules, passant així a formar part de la noblesa titulada del Regne. A la vegada també seria testimoni del naixement de tres dels seus nets, el que simbolitzava la continuació del seu llinatge, encara que patiria la mort de dos d'ells.

Uns mesos després, durant els dies 25 i 26 del mes de novembre de 1705, el seu fill i hereu va encomanar la realització de l' inventari dels seus béns al notari Gabriel Huguet. Aquest document ens permet endinsar-nos en la casa palau dels Català de Valeriola mig segle abans de la seua gran reforma, que es la que li donaria la configuració i la fisonomia actual. El notari Huguet, que es referia al palau amb la denominació de casa gran, va anotar fins a setze

⁸⁹⁶ Monzó Climent, Juan Antonio, *La Escuela de Cristo en Valencia...*, p.111.

⁸⁹⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 4.

habitacions o espais diferents, alguns dels quals mencionava amb noms genèrics i altres amb denominacions més concretes relacionades amb el seu ús i funció.⁸⁹⁸

Iniciava la relació per una anomenada “antesala”, l’estança des de la qual el notari s’endinsava, a poc a poc, en l’interior mentre enumerava un a un tots els béns que hi apareixien en les diferents habitacions.⁸⁹⁹ Aquesta “antesala” complia la doble funció d’entrada i d’espai distribuïdor de les diferents cambres i àrees de la casa. No podem deixar de banda la funcionalitat d’aquesta entrada com a espai de connexió i relació amb el carrer, un espai públic i obert a l’exterior, contraposat a la privacitat de les habitacions. Això explicaria que tots els objectes referenciats pel notari en aquest espai foren cadires de vaqueta, fins un total de setze, i un banc.

Des d’aquest espai el notari penetrava en les estances principals en les que esdevenia la vida privada de la família: el menjador, la cambra del propi marquès i el “quarto on acostumava estar”. Al menjador destacava la gran quantitat de cadires de vaqueta - una dotzena- complementades amb dos bufets que farien la funció de taula i al mateix temps de moble per emmagatzemar la vaixella. Aquesta cambra estava decorada amb cura, la qual cosa ens fa pensar que, com era habitual a les cases nobles, en ocasions es desenvoluparien les recepcions de parents i amistats. Tretze quadres embellien aquesta habitació, destacant d’entre tots ells un de la Santíssima Trinitat. No era l’única habitació de la casa decorada amb quadres, com veurem a continuació, però la temàtica de tots ells és religiosa. Tot i que en altres cases palaus de la noblesa valenciana era prou comú trobar quadres de temàtica profana, no ens ha d’estranyar que no en trobem d’aquests en la casa de don Otger Català ja que el marquès, a banda de cavaller de Santa Maria de Montesa, era membre de l’Escola de Crist.

La descripció que feia el notari de la “alcova ahon lo Señor marquès dormia” és breu. Només s’anotava el llit on dormia amb tres matalassos. Aquesta

⁸⁹⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 16.

⁸⁹⁹ En aquell moment l’entrada principal al palau estaria en el carrer dels Catalans (actual carrer de Samaniego), i s’accediria al mateix a través d’una portada emmarcada per un gran arc medieval.

simplicitat d'elements que es troba a l'àmbit més privat de la casa,⁹⁰⁰ contrasta absolutament amb la cambra, també privada, on el marquès solia passar el seu temps, la qual el notari anomenava com "quarto ahon acostumava estar". Encara que, si la comparem amb les habitacions d'ús més públic de la casa pot semblar una decoració austera, aquesta sala d'ús privat del marquès s'adornava amb cinc quadres de diferents temes religiosos, rics cortinatges i sanefes i luxosos bufets.

Proper a aquestes cambres d'ús privat del marquès hauria d'estar l'oratori, ja que aquest era el següent espai que descrivia el notari a l'inventari. La imatge que presidia aquest espai era la de la Immaculada Concepció.⁹⁰¹ I al seu interior disposava de tot el necessari per a la celebració dels oficis religiosos. El 1675, Otger Català de Valeriola i la seua esposa Hermenegilda, havien obtingut llicència del papa Alexandre VII per a poder celebrar missa en la seua pròpia casa, privilegi que possibilita la disposició d'aquesta cambra i el seu contingut, entre el qual destacava la indumentària eclesiàstica: casulles, estoles, alba i amit.⁹⁰²

Les criades de la casa del marquès també tenien la seua pròpia cambra a la planta noble de l'edifici. El notari es referia a eixe espai com el "aposento ahon dormien les criades". En aquesta cambra, a més de dos llits, es trobava tot l'aixovar o roba blanca de la llar ben custodiat dins de dos bancs. Aquesta habitació es situava més a dins, ja que així és com la localitza l'inventari, després de l'alcova del marquès i de tres cambres més que el notari menciona indistintament com a "quadra" o "quarto". El contingut d'aquestes cambres era

⁹⁰⁰ Aquesta austeritat es podria explicar pel fort rigorisme moral que Otger practicaria com a membre de l'Escola de Crist, despullant-se de tot símbol d'ostentació com a signe d'humilitat davant de Déu en la intimitat. Felipe Orts, Amparo, "La espiritualidad de don Miguel y...", p.200.

⁹⁰¹ Els cavallers de l'Escola de Crist eren "ardorosos defensors" de la Immaculada Concepció. Sobre este tema es pot aprofundir més a partir dels treballs de: Álvarez-Ossorio Alvariño, Antonio, "«¡Quieren los españoles definir!»: La Inmaculada Concepción y la Monarquía de España durante el siglo XVII", en Pablo González Tornel (coord.), *Intacta María: política y religiosidad en la España barroca*, Museo de Bellas Artes de Valencia, 2017, pp.55-73; Bravo Lozano, Cristina, "La Concepción Inmaculada de María en el contexto de la «Pietas hispanica»", en Pablo González Tornel (coord.), *Intacta María: política y religiosidad en la España barroca*, Museo de Bellas Artes de Valencia, 2017, pp.109-119.

⁹⁰² Don Otger va manar al mestre d'obres Pere Bochons que construís este oratori en l'any 1696 en la planta principal. Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, p.128.

similar, plenes de tamborets de diferents tipus i amb diferents ornaments, bufets, parets guarnides de cortinatges, pintures i quadres. Cal destacar que en aquestes tres habitacles el notari descrivia un balcó, absent tant a les habitacions privades del marqués com a la cambra de les criades, per la qual cosa sembla que aquests tres “quartos” donarien a l'exterior.

Continuava l'inventari per la cuina i el pastador. La primera, amb tot l'utilatge i estris necessaris per poder cuinar, tot i que no faltaven dues xocolateres de coure. Aquest estri de cuina parla del gust pel xocolate que es va introduint al llarg de tot el segle XVIII i que imperava a les cases nobles i d'aquells privilegiats que es podien permetre aquest plaer.⁹⁰³ El segon, amb els instruments i productes precisos per poder pastar el pa que posteriorment es duria a coure al forn.

Abans de passar al que seria l'espai al voltant del qual esdevenia la vida pública de la família, el notari es va parar per a enregistrar tots els objectes de plata que requeien en l'herència del marqués. I és que, per importància i valor, aquests objectes no s'enumeraven on apareixien, sinó tots seguits sense especificar la seua localització. En trobem de tres tipus diferents, de servei de taula, de servei religiós i d'ús privat del marqués, com l'escrivania de plata amb el tinter i arener i la venera de l'orde de Montesa d'or i diamants.⁹⁰⁴

Ara sí, el notari s'obria pas a l'espai més ricament decorat, escenari d'una veritable exhibició de mobiliari i objectes decoratius, “la sala que cau al carrer”. Aquesta peça, com en la de totes les cases nobles, esdevenia clau per al desenvolupament de les reunions i la sociabilitat de la família del marqués. Requeia aquesta, segons anotava el notari, al carrer dels Catalans,⁹⁰⁵ i cap on en aquell temps estava la façana principal del palau. El sostre estava recobert

⁹⁰³ Per a més informació sobre el xocolate en el set-cents, veure: Pérez Samper, María Ángeles, “El chocolate: ciencia y deleite” *España y el continente americano en el siglo XVIII: actas del VI Congreso Internacional de la Sociedad Española de Estudios del Siglo XVIII*. [Madrid 24, 25 y 26 de octubre de 2016] / coord. por Gloria Ángeles Franco Rubio, Natalia González Heras, Elena de Lorenzo Álvarez, 2017, pp. 811-824; o Pérez Samper, María Ángeles, “La alimentación española del siglo XVIII vista por los viajeros británicos” en *Tiempos Modernos* Vol.7, núm.21, Revista electrònica, 2010, p.7.

⁹⁰⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 16.

⁹⁰⁵ Actual carrer de Samaniego, com ja s'ha comentat.

amb un bell cassetonat i al seu interior reunia tamborets, taules, escriptoris i baguls per guardar la roba d'ús propi del marqués, teixida amb diferents i rics teles com ras, tafetà, escarlatí i seda. També trobem les armes del marqués, un espadí i una espasa, possiblement exhibides per Otger en les grans celebracions. Aquests mobles eren descrits com vells i antics, la qual cosa fa pensar que s'havien anat passant de pares a fills per herència familiar, de generació en generació. A les parets d'aquesta sala hi havia fins a setze quadres de diferents motius religiosos. Destaquen, entre ells, advocacions de la Verge, com el de la Mare de Déu de la Llet i el de la Mare de Déu del Rosari; sants, com sant Pere, sant Francesc o sant Lluís de França; i escenes de la Bíblia, com els pastors de Betlem, la fugida a Egipte, l'Adoració dels Reis o l'Oració de l'Hort. Contigua a aquesta sala trobem encara la que es anomenada a l'inventari com "un aposento més a dins de la dita Sala" on només s'enregistra una caixa gran i molt usada, que destaca perquè custòdia alguns arreus del cotxe, i un estant de pi on apareixen els únics llibres mencionats en aquesta casa gran i que, com no, són de temàtica religiosa.

Per últim, el notari s'endinsava en la planta baixa de la casa, que estava subdividida a l'inventari en tres espais: "un entresuelo", "la carrosera" i la "cavallerisa". El primer espai, l'entresol, s'aprofitava per tenir peces per guardar els estris i instruments necessaris per al cotxe, custodiats amb pany i clau. En la "carrosera" hi tenien dos cotxes de vaqueta amb tot el necessari perquè la família viatjara amb comoditat independentment de l'època de l'any, ja que els dos cotxes eren descrits amb les seues cortines i elements per poder vestir-los d'hivern. A la "cavallerisa" es resguardaven sis mules, dos de les quals es trobaven molt malaltes al moment de la redacció de l'inventari, amb totes les guarnicions, els frens i dues cadires de muntar.⁹⁰⁶

Seria aquest, a la fi, l'interior del palau de la família a principis del segle XVIII, i el que coneixerien i habitarien els seus descendents. No obstant això, el seu fill i hereu, don Josep Català de Valeriola, iniciaria importants reformes per modernitzar el palau en 1715 i compraria la casa del costat per poder ampliar el

⁹⁰⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 16.

palau o el carrer,⁹⁰⁷ però la seua sobtada mort pararia el seu projecte. També el seu net don Joaquim faria alguna obra en el palau i en el forn de sant Llorenç⁹⁰⁸ però, sens dubte, seria el seu besnet, don Vicent Català de Valeriola, qui duria a terme la gran remodelació, variant la façana principal del palau, de forma que l'última dels seus descendents, la duquessa d'Almodóvar, viuria en un palau totalment diferent, modern, condicionat i amb majors comoditats per a una aristòcrata Gran d'Espanya i la més rica de València.

⁹⁰⁷ Actualment és la plaça de Nules que en eixe temps encara no existia.

⁹⁰⁸ El forn de Sant Llorenç pertanyia a la família dels Català de Valeriola des del 9 de setembre de l'any 1533 i, encara que era contigu al palau, era un edifici totalment independent que donava cap a la plaça i l'església de sant Llorenç.

CAPÍTOL VIII

Josep Català de Valeriola i Sanchis (1664-1727). Del conflicte Successori a la renovació de la casa familiar

8.1 Naixement i desposoris d'un futur hereu

El dissabte 15 de novembre de 1664 naixia al palau familiar dels Català de Valeriola Josep Català de Valeriola i Sanchis, fill d'Hermenegilda i Otger. A l'endemà, el doctor Bernat de Salafranca, rector de l'església de sant Llorens Màrtir de València el va batejar amb els noms de Josep Vicent Félix Ignasi Salvador Otger Antoni Fausto Llorens. Foren els seus padrins el seu oncle, don Manuel Català de Valeriola i Maria Bueno, beata de sant Francesc.⁹⁰⁹ I, a l'igual que la seua germana Maria, seria confirmat al seu degut temps, encara que el seu pare, don Otger, va escriure que no recordava "el dia fixo".⁹¹⁰

La seua infantesa i joventut va transcórrer entre València i Aldaia,⁹¹¹ on la família tenia els seus palaus familiars⁹¹², però també durant algun període residiria a Madrid on son pare hagué de traslladar-se per a atendre els plets derivats de la lluita pel reconeixement com a successor en els estats de Quirra i Nules, com ha quedat recollit en capítols anteriors. Allí patiria la mort de la seua mare en juliol de 1694⁹¹³ i seria partícip de la sentència que el 20 de maig de 1695 -després de vint anys pledejant- reconeixia a son pare com marquès de Nules.⁹¹⁴

Aconseguit el seu propòsit i ja com a noblesa titulada, don Otger i don Josep tornaren al Cap i Casal i s'instal·laren de nou al seu palau del carrer dels

⁹⁰⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

⁹¹⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁹¹¹ Quan tan sols comptava 7 anys, per voluntat del seu pare va ser sortejat i triat com a Majordom del Sant Crist de la parròquia del Salvador de València, el dia 3 de maig de 1672, per a "machor onrra y Gloria de Déu". Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, p. 44.

⁹¹² Durant aquests anys mantindria una bona relació amb la seua germana, Maria Català de Valeriola, qui en desembre de 1683 va contraure matrimoni amb Felip de Cruïlles, futur senyor de Guadassèquies. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5.

⁹¹³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 10.

⁹¹⁴ Sanz Viñuelas, Vicente, "El ascenso de Otger Català de Valeriola...", p.569.

Catalans.⁹¹⁵ S'imposava ara trobar una esposa digna per a don Josep, hereu del marquesat, per tal d'assegurar la continuïtat del llinatge. L'elegida va ser donya Francesca de Cardona i Pertusa, jove donzella de 22 anys, filla dels difunts donya Vicenta i don Joan, qui va ser portantveus de general governador de València.⁹¹⁶

Els capítols matrimonials van ser redactats el 23 de febrer de 1696 davant del notari de València, Lluís Ribes. Amb el beneplàcit del germà de la novia, don Josep de Cardona Pertusa i Roca, es van reunir, per una banda, don Josep de Cardona, doctor en Teologia, degà i canonge de València, donya Maria de Cardona, donzella, i donya Francesca de Cardona i Pertusa, donzella; i per altra, don Gilabert Carròs de Centelles *olim* don Otger Català de Valeriola i el seu fill don Josep Català de Valeriola i Sanchis, per tal d'acordar els pactes i condicions que regularien el matrimoni entre don Josep i donya Francesca.⁹¹⁷

Don Otger Català de Valeriola es comprometia a donar hostatge a don Josep i a donya Francesca en el seu palau de València, i mentre visqueren amb ell, a més d'alimentar-los, els entregaria 50 lliures cada últim de més, perquè amb aquestes 600 lliures anuals, poguessin disposar de robes i vestits. Cas de traslladar-se el matrimoni a altra casa, els passaria 2.000 ducats de renda anuals per tèrcies anticipades, a més d'abillar la nova residència.

Per la seua banda, donya Francesca de Cardona aportava un dot valorat en 19.500 lliures, de la forma següent: 9.938 lliures 5 sous i 8 diners que el seu difunt pare, don Joan de Cardona, li havia llegat en el seu darrer testament – dictat davant el notari Lluís Ribes el 10 de maig de 1686-, en distints censos, que queden reflectits en la taula següent:⁹¹⁸

⁹¹⁵ En eixe temps, el palau dels Català de Valeriola tenia la seua façana cap al carrer dels Catalans, hui de Samaniego, i encara tardaria uns anys en variar la seua orientació, tal i com hui el coneguem.

⁹¹⁶ Francesca de Cardona i Pertusa va nàixer a València el dia 3 de juny de 1673.

⁹¹⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5. Any 1696.

⁹¹⁸ Per a complir açò, els anteriorment mencionats, don Josep de Cardona i donya Maria, amb el beneplàcit del seu nebot don Josep de Cardona i Pertusa, instaven al Consell de Sa Majestat i al seu lloctinent de portanveus de general governador de la present ciutat i regne i governador elet del present regne "dellà Xixona", perquè li concedira a donya Francesca els censals expressats al testament -part dels quals foren del dot de donya Inés de Cardona, germana del

Composició del dot de Francesca de Cardona i Pertusa en censals, 1696			
Institucions i particulars	Propietat del censal	Pensió anual	Drets pendents de recobrament
Regants sèquia Reial de Callosa	1.520 L	76 L	112 L 18 s
Vila de Corbera	1.000 L	50 L	9 L 10 s 6 d
Bertomeu Tarrasa i altres de Godella	400 L	20 L	23 L 4 s
Senyors de Novelda	932 L 6 s 8 d	46 L 12 s	22 L
Pere Joan Mata i Úrsula Dissa	1.000 L	50 L	6 L
Vescomte de Chelva	1.500 L	75 L	133 L 10 s
Joan Sancho López (notari)	300 L	15 L	20 L
Lloc de Polinyà de Corbera	300 L	15 L	41 L
Universitat de la Pobla de Vallbona	200 L	10 L	15 L 3 s
Diputats de la Generalitat	218 L	10 L 18 s	95 L 5 s
Lloc d'Albalat dels Sorells	300 L	15 L	130 L
Drets del "morbo" i funeràries de la reina	1.500 L	75 L	9 L 7s 6 d
Miquel Èpila i altres del lloc de Puçol	150 L	7 L 10 s	-----
TOTAL	9.320 L 6 s 8 d	466 L	617 L 18 s

La resta que aportava el seu germà serien robes de seda, lli, llana, així com joies d'or i diamants, valorades totes elles en 535 lliures i 17 sous. A més a més, es tractava d'un dot al pagament del qual contribuïren els seus oncles don Josep i donya Maria de Cardona, per "alleugerar y exonerar al seu nebot don Josep" de pagar part d'eixa quantitat. En concret, don Josep de Cardona, canonge i degà de València, li feia donació de 14 fanecades de terra en l'horta del lloc d'Aldaia - en la partida del "rech del dimecres" - valorades en 575 lliures;⁹¹⁹ el dret de recobrar 18 lliures del clero i capellans de l'església de sant Martí, que eren arrendadors de dites terres; un cens de 200 lliures y pensió de 200 sous; més el dret de recobrar 172 lliures, 18 sous i 4 diners de pensions de censals de la ciutat de València.⁹²⁰

dit noble don Joan de Cardona- i també les pensions dels dits censals i resta de béns que eren els exposats en la taula.

⁹¹⁹ Dites terres afrontaven per dos parts amb terres del clero de sant Martí, amb terres de Joan Osca, amb terres de María Peiró, viuda, i amb terres d'Àngela Mas, viuda.

⁹²⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5. Any 1696.

Per la seua banda, la seua tia donya Maria de Cardona, donzella, li concedia una casa baixa i escaleta, situades en el carrer de la Sèquia Podrida, en la parròquia de sant Martí, valorades en 560 lliures;⁹²¹ a més de robes i vestits estimats en 500 lliures.⁹²² Per últim, la pròpia donya Francesca de Cardona i Pertusa aportava per a conformar el seu dot la quantitat de 7.000 lliures, les quals li va llegar per a dit propòsit el seu besavi Francesc Roca, en el testament rebut per Antoni Morer, notari, el 16 de març de 1677. De forma que les distintes parts sumaven un total de 19.500 lliures.

Composició completa del dot de Francesca de Cardona, 1696	
Censals deixats pel seu difunt pare.	9.938 L 4 s 8 d
Béns aportats pel seu germà (robes i joies).	535 L 17 s
Béns aportats pel seu tio, el doctor don Josep de Cardona.	965 L 18 s 4 d
Béns per part de la seua tia donya Maria de Cardona.	1.060 L
Quantitat aportada per ella, de l'herència del seu besavi.	7.000 L
TOTAL del DOT	19.500 L

Disposada així la constitució dotal, donya Francesca renunciava a qualsevol altre bé i dret sobre l'herència del seu germà i dels seus oncles i, per tal de garantir-ho, se va signar una concòrdia entre les parts. Respecte als béns aportats per don Josep i donya Maria, s'estipulava l'exigència de restar subjectes al mateix "vincl i addicció" que havia imposat don Joan de Cardona. I acceptat el dot, don Josep Català de Valeriola se comprometia a concedir a donya Francesca el creix en quantitat de 6.250 lliures (ja que aquest es contemplava en base a les 12.500 lliures, deixant les últimes 7.000 lliures a banda). Així mateix, s'estipulava l'exigència a donya Francesca de vincular dites 7000 lliures -de les 19.500- per als fills haguts en el matrimoni, i la mateixa quantitat hauria de vincular don Josep dels seus béns. Eren aquests uns compromisos que els nuvis juraren complir sots pena de 1.000 sous.⁹²³

A l'endemà mateix, 24 de febrer de l'any 1696, don Josep Català de Valeriola va contraure núpcies en "fas de la Santa Mare església" amb donya

⁹²¹ Dita casa afrontava d'una part amb casa del convent de predicadors, d'altra amb casa de Victoriano Llarió, cavaller, i d'esquenes amb l'hort de Sebastià March, torcedor.

⁹²² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5.

⁹²³ Ibídem.

Francesca de Cardona i Pertusa-Roca, en la parròquia de Sant Martí en una cerimònia oficiada per don Josep de Cardona, amb l'assistència del rector de dita església.⁹²⁴

Traslladats al palau dels Català de Valeriola, fruit d'aquesta unió serien tres fills. El dia 26 de desembre de 1696 va nèixer la seua primera filla a la que anomenaren Maria Manuela Estefania, la qual va ser batejada a l'endemà, en la parròquia de sant Llorens, pel seu oncle don Josep de Cardona en una cerimònia en la que actuaren com padrins el seu avi, don Otger Català de Valeriola, i la seua tia, donya Maria de Cardona. Esta xiqueta, confirmada el 17 de gener de 1697 en la parròquia de sant Martí de València pel bisbe Aparici Gilart, moriria el 28 de febrer de l'any 1705.⁹²⁵ També don Joaquim⁹²⁶ Català de Valeriola i Cardona -l'esperat hereu de la Casa- nascut el 12 d'octubre de 1698 seria batejat en l'església de sant Llorens pel mateix celebrant i comptant amb idèntics padrins.⁹²⁷ I d'igual manera succeiria amb el tercer dels fills, Josep, nascut el 15 de març de 1700. Confirmat el dia 8 de juliol de l'any 1702, va faltar uns mesos després, el 16 de juliol, sent soterrat "en secreto" en la capella familiar de Sant Antoni, de la Seu de València.⁹²⁸

D'aquesta forma, la inicial alegria dels Català de Valeriola de procrear tres hereus per al llinatge molt prompte es veuria esvaïda per la prematura mort de dos dels fills.

8.2 La repercussió de la Guerra de Successió

Amb la mort del rei Carles II, l'1 de novembre de l'any 1700, s'iniciava un període convuls que derivaria en la Guerra de Successió a la Corona d'Espanya. En aquesta conjuntura tant don Josep com el seu pare se decantaren a favor de

⁹²⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9.

⁹²⁵ *Ibíd*em, p.22.

⁹²⁶ El nom complet del xiquet seria Joaquim Gilabert Otger Benet Bernat Josep Marià Simó Vicent Francesc Ignasi Eduard Domènec Tadeo Cristòfol Bertomeu Guillem Manuel Llorens Gil Esteve Martí Agostí.

⁹²⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9., p.22.

⁹²⁸ *Ibíd*em, p.23.

Felip d'Anjou,⁹²⁹ -ja que com altres nobles, pensaven que ell seria l'únic que podria garantir el manteniment de la integritat territorial de la Monarquia Hispànica, amb el recolzament del seu avi Lluís XIV-⁹³⁰ qui en recompensa per la seua fidelitat atorgaria la distinció de "Muy Leal y Fidelísima" a la seua vila de Nules.⁹³¹

En aquesta tessitura, don Josep Català de Valeriola – que ja havia patit la mort de dos dels seus fills- hauria de fer front també a la del seu pare, don Otger, el 7 de setembre de 1705 al seu palau de València.⁹³² Es convertia així en el cap de la família i IV marquès de Nules, restant-li en eixe moment sols un fill. Ara li corresponia a ell continuar amb el plet per l'estat i marquesat de Quirra, enfrontant-se amb el duc de Gandia, don Pasqual Francesc de Borja-Centelles, qui també havia pres part pel Borbó i havia eixit de València cap a Madrid abans de l'entrada de Joan Baptista Basset a la ciutat.⁹³³ Igualment, don Josep decidiria instal·lar a la seua família al seu palau d'Aldaia, davant la indefensió del Regne, per tal d'eixir de la capital, intentant així evitar possibles represàlies o càstigs.⁹³⁴ Per dit motiu no seria testimoni de la "caiguda" de València ni de la proclamació de l'arxiduc com a Carles III, el 16 de desembre de 1705.⁹³⁵

Certament, després del desembarcament dels aliats en Dènia, en agost de 1705, i la posterior rebel·lió en Tortosa a finals del mes de setembre -abans de la pèrdua de Vinaròs i de Dènia- el nerviosisme, la intranquil·litat i la constatació del perill s'havia estès entre la classe política, la noblesa i els partidaris de la causa borbònica, al veure que el govern de la capital era incapaç de fer front als esdeveniments bèl·lics i que la Generalitat disposava d'escassos

⁹²⁹ Monzó Climent, Juan Antonio, *La Escuela de Cristo en Valencia...*, p.111.

⁹³⁰ Pérez Aparicio, Carmen, "De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...", p.506.

⁹³¹ Sobre la qüestió de les fidelitats veure: Pascual Chenel, Álvaro, "Cultura política y retrato de corte: autoridad, lealtad, fidelidad y obediencia en la Monarquía de España en el cambio de siglo (1661-1714)", en Bravo Lozano, Cristina; Quirós Rosado, Roberto (coord.), *Los hilos de Penélope. Lealtad y fidelidad en la Monarquía de España, 1648-1714*, Albatros, 2015, pp.219-240.

⁹³² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 4.

⁹³³ Querol, Jordi, *Joan Baptista Basset, militar i maulet*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991, pp.57-59.

⁹³⁴ L'arxiduc, proclamat com Carles III, duria a terme la confiscació dels béns de tots aquells que estaven fora dels seus dominis, entre els quals es trobava el palau i béns dels Català de Valeriola.

⁹³⁵ Pérez Aparicio, Carmen, "De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...", p.477.

recursos. A més, el virrei va fer saber a la noblesa que el verdaderament important, per al servei del rei Felip, era que aquells que tingueren senyorijs devien traslladar-se a ells i “tenerlos en la debida obediencia de su Magestad”.⁹³⁶

D'aquesta forma, complint les ordres del virrei, el marquès de Villagarcía, don Josep Català de Valeriola molt prompte va partir cap a la seua vila i marquesat de Nules, al servei de Felip V i amb la missió d'animar als seus vassalls. Des d'allí, davant l'ocupació de Vinaròs pels austriacistes i el perill que això suposava per al territori, el virrei li va ordenar que, junt al comte d'Almenara -qui havia sigut nomenat coronel d'un regiment en novembre de 1705- ajuntessin tota la gent possible i es dirigiren cap aquells paratges “a dar calor” i transmetre la sensació d'un cert control de la zona.⁹³⁷ Don Josep va partir cap a Benicarló amb una companyia de dos-cents homes armats -als quals havia reclutat amb la promesa d'un sou de dos reals de plata al dia- i una vegada allí se van unir al marquès de Pozoblanco, i entre els tres nobles i els seus homes van poder contindre les incursions dels austriacistes, tractant d'evitar la propagació de la causa de l'Arxiduc cap al sud.⁹³⁸ Sembla que la preocupació principal del virrei era mantenir Benicarló i les poblacions veïnes fidels al Borbó i que no es “contaminaren”, així com bloquejar els camins i passos de muntanya a l'espera de l'arribada de noves tropes. I això ho van aconseguir durant tot el mes de novembre, sense cap operació contra els rebels, amb la presència de les tropes del marquès de Nules i el comte d'Almenara.⁹³⁹

Pel que fa a Nules, considerada la població més apassionadament borbònica de tot el país pel general anglès Peterborough, després de retre allí en el seu camí cap a Castelló de la Plana, sota l'amenaça d'aplicar-li el mateix càstig que va infligir el comte de las Torres a la població austriacista de Vila-Real, se va dirigir cap a Castelló.⁹⁴⁰ No obstant això, i demostrant que Basset no estava preocupat per la immediatesa d'un atac, el general Nebot -aprofitant l'absència del marquès- va passar per Nules amb 300 soldats per reclutar

⁹³⁶ Ibídem, pp.519-522.

⁹³⁷ Pérez Aparicio, Carmen, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió...*, Vol. II, p.126.

⁹³⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.705, D.10.

⁹³⁹ Pérez Aparicio, Carmen, *Canvi dinàstic i Guerra de Successió...*, p.135.

⁹⁴⁰ Ibídem, p.385.

milicians, mentre li aplegaven cavalls i queviures i feia córrer la veu – tantes voltes sentida i mai confirmada- que esperaven reforços de Catalunya.⁹⁴¹ Un fet molt significatiu fou el voler aconseguir lleves de soldats allí, ja que com s'ha dit, Nules -junt a Vilafermosa- era de les més fidels al Borbó⁹⁴², amb l'evident intenció de debilitar al marquès en les seues terres.

Posteriorment, atenent noves ordres del virrei, don Josep va tornar al seu marquesat de Nules ja que bona part del territori estava revoltant-se contra Felip V.⁹⁴³ En Nules s'ajuntaria novament amb el comte d'Almenara, qui des d'allí partiria per a fer front a un conat de rebel·lió a Sogorb, a partir d'una conspiració entre miquelets i sogorbins. Amb tota probabilitat, el marquès de Nules també participaria en aquestes accions.⁹⁴⁴ En qualsevol cas, es evident que don Josep es va posicionar en el bàndol borbònic des del qual – segons ell mateix referia- va prestar serveis al seu rei “exponiendo mi vida en todas las funciones del servicio de Su Majestad”, i gastant “gran summa de dinero”.⁹⁴⁵

Després de la victòria borbònica en la batalla d'Almansa, el 25 d'abril de 1707, i de l'entrada del duc de Berwick a València el dia 10 de maig, la capital va ser sotmesa al control militar i es va restablir el govern borbònic. A partir d'eixe moment molts dels nobles i oligarques que havien eixit de València van poder tornar, entre ells don Josep Català de Valeriola. Immediatament, els Estaments posarien en marxa una gran ofensiva per obtenir el perdó reial, mes les seues gestions sols van aconseguir el silenci del rei, pel que van recórrer al duc de Medinaceli perquè aquest li presentés un memorial a Felip V.⁹⁴⁶

Don Josep Català seria testimoni del Reial Decret del 5 de juny de 1707, pel qual el rei va concedir el perdó general als comuns i vassalls, indultant-los la vida i les demès penes corporals -salvo excepcions- encara que aquest perdó obria la porta a confiscació de béns i penes pecuniàries als partidaris de l'arxiduc,

⁹⁴¹ Ibídem, p.372.

⁹⁴² Ibídem, p.162.

⁹⁴³ Sanz Viñuelas, Vicente, “La Guerra de Successió al Marquesat de Llombai...”, pp.145-167.

⁹⁴⁴ Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de la història (ss. XIII-XVIII)*, Castellón, Universitat Jaume I, 2023, p.300.

⁹⁴⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.705, D.10.

⁹⁴⁶ Pérez Aparicio, Carmen, “De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...”, p.477.

i amb estupefacció s'assabentaria – a l'igual que la resta de la noblesa- que dos dies abans del referit Real Decret, el mateix Felip V va prohibir la reunió dels Estaments i de les Juntes d'Elets dels Estaments del Regne de València.⁹⁴⁷

No obstant això, el pitjor estava per vindre, ja que com a membre de l'estament nobiliari, als pocs dies hauria d'escoltar per boca del duc de Berwick, la suspensió i abolició dels Furs i privilegis del Regne de València per mig del Decret de 29 de juny de 1707, que a partir d'eixe moment quedaven a mercè de la voluntat del rei, manifestant així el dret de conquesta.⁹⁴⁸

La noblesa va protestar,⁹⁴⁹ al·legar i manifestar que la major part d'ella havien sigut fidels al rei, més no van obtenir cap resposta de Madrid.⁹⁵⁰ I quan alguns nobles -entre els que no va figurar don Josep Català de Valeriola, qui resignat va acatar la decisió reial- van presentar un nou memorial al rei el 22 d'agost, per mig del duc de Medinaceli, la resposta no es va fer esperar i els artífexs del document van ser empresonats al castell de Pamplona.⁹⁵¹

D'aquesta manera, don Josep Català de Valeriola seria testimoni d'uns dels moments més significatius i transcendents de la nostra història, com va ser la fi del Regne de València i la incorporació a la corona castellana.

8.3 La mort de donya Francesca i les segones noces amb la germana del senyor de Daimús i Quartell

En tan difícils moments, encara una trista circumstància va trastocar la vida de don Josep, quan la seua dona, donya Francesca de Cardona, va morir el 17 de juny de 1707 als 34 anys al seu palau,⁹⁵² no sense deixar disposades

⁹⁴⁷ Ibídem, p.478.

⁹⁴⁸ Pérez Aparicio, Carmen, "Las relaciones entre el rey y el Reino. Felipe V y los Estamentos valencianos", en *Estudios de Historia Moderna en homenaje a la profesora Emilia Salvador Esteban, vol.1*, València, Universitat de València, 2008, pp.472-473.

⁹⁴⁹ Al respecte, consultar: Irlés Vicente, Maria del Carmen, "Les elits polítiques valencianes després de la Nova Planta: continuïtat o canvi?", en *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana*, actes del IX congrés de la CCEPC, 2014, p. 91.

⁹⁵⁰ Pérez Aparicio, Carmen, "De la Casa de Austria a la Casa de Borbón...", p.464.

⁹⁵¹ Ibídem, p.479.

⁹⁵² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

les seues voluntats -el 12 de juny- davant el notari Gabriel Huguet. En elles, nomenava marmessors a don Joan Pertusa i Bonastre, cavaller de Montesa, al canonge don Jaume de Cardona, a Miquel Sanchis, membre de la Congregació de San Felip Neri, al seu germà don Josep de Cardona i Pertusa, i al seu marit, don Josep Català de Valeriola. Elegia ser enterrada en la capella de sant Antoni Abat de la catedral València, revestida amb l'hàbit de les caputxines descalces, destinant 500 lliures per a despeses de funeral i misses per la seua ànima. I conformaven les seus manes pies la concessió de 20 lliures d'almoïna per a l'Hospital General, altres 20 per a la Casa de la Misericòrdia i 15 per a la Casa de la Companyia de Jesús, a més d'ornaments d'altar confeccionats amb "tres vestits de boda" a elecció del seu marit.⁹⁵³

Així, don Josep Català de Valeriola es va trobar als 42 anys vidu i amb un sol fill per a perpetuar i assegurar el seu llegat, motiu pel qual va decidir, passat el temps de dol,⁹⁵⁴ buscar una nova esposa i contraure matrimoni. En aquesta ocasió l'elegida fou donya Maria Lluïsa de Ferrer i Pròxita, jove de 21 anys, filla dels difunts don Jeroni Ferrer i Ros i de donya Maria Antonia de Pròxita i Ferrer. Les habituals capitulacions matrimonials se signaren el 30 de setembre de 1711 entre donya Maria Lluïsa i el seu germà, don Manuel Francesc Ferrer Pròxita i Rocafull, cavaller de Santiago i comanador d'Orxeta, senyor de Daimús, Quartell, l'Àrab i l'Alqueria Blanca i regidor perpetu de la ciutat de Murcia, per una part; i pel propi don Josep, per l'altra.⁹⁵⁵

D'acord amb elles, la novia aportaria un dot de 5.000 ducats, que se comprometia a satisfer mitjançant un cens de 1.500 lliures de capital, del que

⁹⁵³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 4.

⁹⁵⁴ A diferència del seu pare, don Josep no va ser una persona que va manifestar la seua religiositat. No obstant això, el Diumenge de Rams de l'any 1710 va eixir sortejat com prior de la confraria de Nostra Senyora de la Soledat, càrrec que ostentaria fins el dia de Pasqua de Resurrecció de 1711. Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Catalá...*, p.23. A més, sembla que don Josep era devot de l'església de sant Salvador de València, i en una carta del 2 de juliol de 1710, el seu capellà i confessor, don Francesc Clemente, qui també era el vicari de dita església, li escrivia per a agrair-li la seua donació per a pagar la campana de l'església. D'igual forma li suplicava una almoïna per a poder adquirir un orgue nou, i es lamentava de que la fàbrica de l'església estava "impossibilitada" per a dur a terme totes les obres que precisava; i li recalrava que "Vuestra Señoría a manifestado tantas veces la pasión que tiene a este templo, que no a menester más ponderación para Vuestra Señoría que decirle que Dios se lo remunerará", de forma que l'animava a contribuir. AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28

⁹⁵⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

responia la baronia d'Almedíxer, el rèdits del qual satisfieien els creditors de dita baronia;⁹⁵⁶ altre cens de propietat de 420 lliures.⁹⁵⁷ I en compliment de les restants 2.970 lliures se comprometia a aportar 970 lliures en censos de “bona qualitat”, 1.000 lliures en robes i joies, i les altres 1.000 en diners en metàl·lic. Ara bé, quedava estipulat que, cas de no haver entregat dites partides en el termini de tres anys, don Manuel quedaria obligat a pagar a don Josep el rèdit anual del 5%,— la meitat en Nadal i l'altra part a sant Joan- cedint-li amb aquesta finalitat els drets dominicals del lloc de Daimús.⁹⁵⁸ Per la seua banda, don Josep Català de Valeriola acordava concedir-li l'augment o creix, i fer donació *propter nuptias* a donya Maria Lluïsa de 2.500 lliures, obligant tots els seus béns.

Com a testimonis intervingueren don Baltasar d'Híjar Escrivà i Mompalau, comte de l'Alcúdia i Gestalgar, virrei i capità general de l'Illa de Mallorca; don Antonio del Valle Monsoriu i Candas, tinent general dels exèrcits, tinent coronel d'infanteria espanyola, governador de les armes i corregidor de la ciutat de València, i don Josep Vives de Canyamàs, comte de Faura.⁹⁵⁹

Eixe mateix dia don Josep Català de Valeriola i donya Maria Lluïsa de Ferrer i Pròxita van contraure matrimoni canònic a la parròquia de sant Tomàs Apòstol.⁹⁶⁰ Instal·lats al palau dels Català de Valeriola junt a don Joaquim, el fill i hereu de don Josep, la parella va veure augmentar la seua felicitat quan en 1712 “feneciendo el dia martes” 5 de juliol, al temps que les campanes anunciaven la mitjanit i “entrava el dia 6”, va nàixer una xiqueta que a l'endemà

⁹⁵⁶ Esta baronia havia format part de les possessions del difunt marquès de Quirra i Nules, don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, encara que els Català de Valeriola no la posseïrien. El cens va ser carregat per don Cristòfol de Centelles, marquès de Quirra, a favor de don Grau Bou, senyor de Millars, curador de donya Isabel Sanz i donya Jerònima Sans, filles i hereves de don Joan Sans, difunt senyor d'Alboi, per escriptura feta davant Antoni Balansat el 12 de desembre de 1601.

⁹⁵⁷ Fou carregat per Gaspar i Francesc Abril, de Xàtiva, a favor del dit don Manuel en escriptura feta per Josep Jeroni Guerau, escrivà de dita ciutat, el 17 de juny de 1703, els rèdits del qual se satisfieien a partir d'una hipoteca sobre 11 fanecades de terra en la partida del Pintor en l'horta de Xàtiva, que confrontava amb el riu de Montesa, el camí reial de Montesa, i terres de Bautista Fuentes.

⁹⁵⁸ A compte de les 1.000 lliures en metàl·lic, don Manuel li va pagar 500 lliures, en 19 d'abril de 1712 a don Josep, davant el notari Francesc Carrasco.

⁹⁵⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

⁹⁶⁰ Caruana Reig, José, *Los Próxita y el estado de Almenara por el barón de San Petrillo*, València, Imprenta hijos de F. Vives Mora, 1932, p.49. Esta església, hui desapareguda, es trobava al carrer Cavallers.

va ser batejada en la parròquia de Sant Llorens pel seu rector, don Alexandro Valencia, amb els noms de Maria Josepa Joaquina, comptant com a padrins amb don Joaquim Català de Valeriola, i donya Luciana Ferrer i Milà, senyora de Benillup.⁹⁶¹ Dos anys després, el 17 de maig de 1714, Maria Josepa Joaquina⁹⁶² seria confirmada, per fra Andreu Capero, bisbe de Lugo, en l'oratori de la casa de donya Maria Luisa Brondo, comtessa de Castrillo, qui actuà com la seua padrina.⁹⁶³

Encara que no tindria més fills, don Josep almenys havia aconseguit part del seu objectiu, i podia gaudir novament d'una dona i dos fills.

8.4 Obres i reformes al palau dels Català de Valeriola

Una vegada convertit en marquès de Nules, el pare de don Josep, don Otger Català de Valeriola, en l'any 1696 va firmar unes capitulacions amb el mestre d'obres Pere Bochons per a dur a terme unes reformes al seu palau, substituint les terrasses per teulades.⁹⁶⁴ També serà ara quan - posant en marxa la llicència concedida en 1675 per Alexandre VII per a celebrar missa a la seua casa- s'escometa la construcció d'un oratori en la planta principal del palau.⁹⁶⁵ Amb tot, seria don Josep l'encarregat de portar a terme la primera de les grans reformes del palau del Català de Valeriola.

El palau tenia la seua porta i façana principal en el carrer dels Catalans,⁹⁶⁶ un dels més importants del barri de la parròquia de Sant Llorenç, ja que travessava d'est a oest tot el sector sud de la parròquia i enllaçava amb el carrer de Serrans, la plaça de Crespins i el carrer del Salvador.⁹⁶⁷ I l'edifici que havia estat la seu de l'Acadèmia dels Nocturns entre 1591 i 1594, canviaria totalment

⁹⁶¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9, p.24.

⁹⁶² Esta xiqueta, coneguda posteriorment com Maria Josepa Català i Ferrer, es casaria en primeres noces amb Pasqual Escrivà i Cabanilles, senyor de Beniparrell, Argeleta i Alboi; i en segon matrimoni amb Pere Llançol de Romaní. ACA, Diversos, Sástago, 220, núm.4.

⁹⁶³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9, p. 24.

⁹⁶⁴ Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català de Valeriola...*, p.117.

⁹⁶⁵ Ibídem, pp.124 i 128.

⁹⁶⁶ Actual carrer de Samaniego.

⁹⁶⁷ Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, p.17.

el seu aspecte per decisió de don Josep Català de Valeriola, qui en l'any 1715 va contractar una obra amb el mestre d'obres Josep Padilla que afectaria al cos del palau, recaient en un primer moment en el carrer dels Catalans.

L'obra consistia en elevar de nivell els forjats de la planta principal i en la construcció d'estances en la planta segona, així com una escala d'accés i l'anomenada torre Miramar, la qual estaria coronada per un penell en forma de gos rampant, en al·lusió a l'escut familiar. Aquesta reforma va produir una important renovació en la façana principal -com va passar en molts altres palaus de la ciutat- ja que la intervenció tenia l'objectiu de canviar l'aspecte de les antigues façanes medievals. Així, els antics arcs de mig punt medieval de les portalades es retallaren conformant grans buits rectangulars. També va aparèixer un nou element com va ser el balcó, el qual quedava protegit amb una barana de ferro. D'aquesta forma dotaven a la casa d'una major lluminositat.

Actual façana original del palau dels Català de Valeriola en el carrer dels Catalans (ara c/ de Samaniego).

Per la seua banda, en la planta noble s'ampliaren les finestres mitjançant la destrucció parcial dels arcs gòtics, i en la segona planta es col·locaren balcons més xicotets. Per a finalitzar es va emprar com a sistema decoratiu un falsejat de carreus de pedra en la planta baixa i en la primera planta, i en la segona es va emprar la rajola en cantoneres i emmarcant les finestres, pintant la resta de paret amb una tonalitat blanca.⁹⁶⁸

Posteriorment, sobre el forn de sant Llorens,⁹⁶⁹ que es trobava annex a un lateral del palau, es va construir un nou cos que donava al carrer de sant

⁹⁶⁸ Ibídem, p.119.

⁹⁶⁹ El forn de sant Llorenç era propietat dels Català de Valeriola des de l'any 1533, i es trobava entre el carrer de sant Llorenç i la plaça homònima, i d'ahí el seu nom.

Llorenç⁹⁷⁰ i al carrer de Mesa,⁹⁷¹ de forma que des d'eixe moment el palau dels Català de Valeriola tindria una façana cap a la plaça de Sant Llorenç.⁹⁷² Les obres se realitzaren entre juliol de 1715 i setembre de 1716, i van constituir una mostra pública d'ostentació i modernització arquitectònica, així com un signe de poder, riquesa i distinció.⁹⁷³

Uns anys després, el 13 de març de 1727, quan don Josep havia obtingut per Reial Sentència el marquesat de Quirra, li va comprar a Francesc Pasqual Llançol de Romaní, marquès de Llançol, una casa contigua al palau, que tenia la seua entrada pel carrer dels Catalans i afrontava el palau pel lateral i la part posterior. En les condicions de la venda es fixava que “dicha cassa se haya de demoler y derribar y hazer plaza a costas del dicho ilustre señor marquès de Nules y Quirra”. I també es disposava que el marquès de Nules podria construir allí, però ubicant la nova façana en una posició més “retrasada”, de tal manera que el carreró tingués més amplitud. Al quedar d'esta manera el carrer quasi tancat per la part del carrer de sant Llorenç - degut a la prolongació del palau- va rebre la consideració de plaça i seria coneguda com la plaça de Nules.⁹⁷⁴ No obstant, quan en octubre de 1727 va morir don Josep les obres no havien quedat concloses. El seu fill s'encarregaria de culminar-les.

8.5 Testament i disposicions finals

Don Josep Català de Valeriola va atorgar el seu testament el dia 7 de maig de 1718, “estant sa i lliure de tota malaltia”, davant el notari Gabriel Huguet. En ell, nomenava com als seus marmessors a la seua muller, donya Maria Lluïsa Ferrer i Pròxita; a la seua germana, donya Maria Català i de Cruïlles; al doctor Miquel Vives, rector de la parròquia de sant Llorenç; a don Gaspar Ferrer i Pròxita, canonge de la seu; al seu cunyat don Josep Cardona i Pertusa, cavaller de Montesa, i al seu fill, don Joaquim Català de Valeriola i Cardona, també

⁹⁷⁰ Actual carrer de Franciscans.

⁹⁷¹ Actual carrer de Navellos.

⁹⁷² Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, p.117.

⁹⁷³ Sanz Viñuelas, Vicente: “*En obsequio del mayor lustre de...*”, pp.45-64.

⁹⁷⁴ Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, p.115.

cavaller de Montesa, als qui conferia poder per a garantir el compliment de la seua voluntat.⁹⁷⁵

Elegia com lloc de sepultura, si moria a la ciutat de València, la seua capella de sant Antoni Abat de la catedral, on també reposaven les restes dels seus avantpassats, revestit amb l'hàbit de sant Francesc, del qual especificava el desig de que procedira del convent de la Corona de Crist⁹⁷⁶. Però, cas de perir a la vila de Nules l'elecció requeia en el convent de santa Teresa, de carmelites descalços, revestit amb l'hàbit propi del convent. I disposava per al seu soterrar i bé de la seua ànima 500 lliures, que augmentava a 1.000 lliures si en el moment de la seua mort haguera aconseguit la possessió del marquesat de Quirra.

Conformaven les seues manes pies les almoines de 5 lliures a l'Hospital General, 5 lliures als xiquets de sant Vicent Ferrer, i 5 lliures a la Casa de la Misericòrdia de la ciutat. També volgué tenir una consideració amb les persones que havien estat al seu servei, llegant 5 lliures a cadascun dels criats “de escalera arriba” i 2 lliures als de “escalera abajo”.

En l'àmbit familiar, deixava a la seua germana donya Maria Català de Valeriola una joia a la seua elecció i 10 lliures a cadascuna de les seues ties sor Brunisenda i sor Lluïsa Català de Valeriola, monges professes en el convent de santa Caterina de Sena de València. Per la seua banda, disposava respecte a la seua dona donya Maria Lluïsa Ferrer i Pròxita, l'obligació del seu seu fill, don Joaquim Català de Valeriola i Cardona, d'assistir-la en tot el que fos necessari cas de viure amb ell, o de retornar-li el dot i passar-li 200 lliures anuals si preferia canviar de residència.

Com als seus hereus universals nomenava a don Joaquim Català de Valeriola - fill de la seua primera dona, Francesca de Cardona i Pertusa- i a donya

⁹⁷⁵ Sobre els possibles canvis en els drets successoris, veure: Marzal Rodríguez, Pascual, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral y su tránsito a la Nueva Planta*, València, Publicacions Universitat de València, 1998.

⁹⁷⁶ Ocupava el lloc on s'emplaça l'actual Centre Cultural de la Beneficència.

Maria Josefa Català de Valeriola i Ferrer, filla de Maria Lluïsa Ferrer, la seua actual consort. Millorava en el terç i el romanent del quint a don Joaquim, però disposava que si la part que li tocara a Maria Josepa no arribés a les 10.000 lliures, quedaria obligat a suplir-li el que faltés, que s'incrementarien en altres 10.000 si en el moment de morir haguera aconseguit accedir a la possessió del marquesat de Quirra. I tampoc deixava de contemplar la circumstància de que Maria Josefa professés com religiosa o morís sense fills, i en aquest cas la seua herència es reincorporaria a don Joaquim.

En altre ordre, nomenava tutors de Joaquim a la seua germana donya Maria Català de Valeriola i de Cruïlles, viuda, i al seu cunyat don Josep de Cardona i Pertusa; i de Maria Josepa a la seua dona Maria Lluïsa Ferrer i a la seua germana, donya Maria Català de Valeriola.⁹⁷⁷

Així les coses, el naixement en juny de 1726 del seu net Vicent, assegurava la continuació del llinatge, i el reconeixement de don Josep Català de Valeriola com posseïdor de l'estat de Quirra, per Reial Sentència de 30 de desembre de 1726,⁹⁷⁸ materialitzava l'anhel de tornar a unir els dos marquesats baix la Casa dels Català de Valeriola. En aquestes condicions i afectat d'una malaltia, en octubre de 1727 don Josep va redactar un codicil - davant el notari Josep Borja Salon- per millorar, corregir o alterar algunes de les disposicions del document anterior.⁹⁷⁹

Respecte a la seua dona, incrementava a 400 lliures la renda vitalícia a rebre cas de no residir en la casa familiar; ordenava que se li donaren totes les robes i altres béns propis d'ella; i encomanava al seu successor que li entregara 10.000 lliures – per una sola vegada- en cas de cobrar-se l'import dels fruits del marquesat de Quirra “a mi pertenecientes”, si bé imposava a donya Maria Lluïsa que d'elles fera donació entre vius o en ultima voluntat a la seua filla Maria Josepa Català o als descendents.

⁹⁷⁷ Com a testimonis d'aquest testament intervingueren el doctor Josep Castell de Planells, el doctor Miguel Vicent Huguet, sacerdot, i Pere Gey, amanuense, tots veïns de València. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 11., any 1718.

⁹⁷⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, “El ascenso de Otger Català de Valeriola...”, p.569.

⁹⁷⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 11., any 1727.

Reiterava així mateix la condició de Joaquim Català de Valeriola i Cardona de fill primogènit i, per tant, de successor en els “mayorazgos” i vincles dels estats i marquesats de Nules i Quirra, motiu pel qual el nomenava també únic successor en diferents patronats de curats, beneficis, capellanies i capelles, així com de les administracions de Na Valldaura i Arnau de Valeriola i altres. I casat ara amb Ana Maria de Castellví i Escrivà - filla dels comtes de Carlet- i pare de Gilabert Vicent Català de Valeriola i Castellví, llegava a la seua nora i al seu net una joia de plata la seua elecció.

També en aquest nou document volgué tenir un record per al subdiaca Domingo Morón, doctor en Teologia i durant molts anys assistent en sa casa, a qui llegava un hàbit talar; per al seu criat Joan Martínez Valletero, a qui deixava 30 lliures en agraïment pels seus serveis; i per a la resta de criats i criades, que en el moment de la seua mort estigueren servint en sa casa, a cadascun del quals atorgava 5 lliures.⁹⁸⁰

Sota aquestes disposicions, a penes uns dies després, el 27 d'octubre de 1727, va morir don Josep Català de Valeriola i Sanchis, marquès de Nules i Quirra al seu palau de València, als 63 anys d'edat, sent soterrat a la capella familiar de sant Antoni Abat en la catedral.

⁹⁸⁰ Ibídem. Com a testimonis d'aquest últim codicil van estar presents Josep Salvador Hereu, doctor en ambdós drets; Joan Batiste Navarro, escrivà; i Joan Martínez Valletero, estudiant, tots ells veïns de València.

CAPÍTOL IX

Joaquim Català de Valeriola i Cardona (1698-1754).

Concentració patrimonial, noces i cerca de descendents

9.1 Naixement i infància

El diumenge, 12 d'octubre de l'any 1698, al palau familiar del carrer dels Catalans va nèixer Joaquim Català de Valeriola i Cardona, net primogènit d'Otger Català de Valeriola, III marquès de Nules, i el que assegurava la successió del seu llinatge. El nadó era fill de don Josep Català de Valeriola i Sanchis i de donya Francesca de Cardona i Pertusa. A l'endemà, dilluns 13 d'octubre, Joaquim va rebre les aigües del bateig a l'església de Sant Llorenç Màrtir per son oncle, el doctor don Josep de Cardona, degà i canonge de la seu, qui el batejà amb els noms de Joaquim Gilabert Otger Benet Bernat Josep Marià Simó Vicent Francesc Ignasi Eduard Domènec Tadeu Cristòfol Bertomeu Guillem Manuel Llorens Gil Esteve Martí i Agostí. Com a padrins actuaren el seu avi, don Otger Català de Valeriola, marquès de Nules i de la Creu de Montesa, i donya Maria de Cardona, donzella, tia seua.⁹⁸¹

El nom del xiquet va ser elegit en honor del difunt comte de Quirra, don Joaquim Carròs, qui havia vinculat l'estat de Quirra a la senyoria de Nules, en clara al·lusió a eixa unió i simbolisme, ara que els Català de Valeriola ja havien aconseguit el marquesat de Nules i lluitaven per Quirra. No obstant això, amb eixe nom, en part també retien homenatge al difunt marquès don Joaquim, amb la idea que altre Joaquim també reunira els dos marquesats baix la seua persona, com arribaria a complir-se.

Durant els seus primers anys, Joaquim va conèixer a la seua germana Maria Manuela, qui era major que ell, i al seu germà Josep, qui va nèixer dos anys després. Malauradament, primer ell, i després ella, van morir deixant-lo com a únic fill i hereu de la Casa, causant gran tristesa en la família, i en particular en el seu avi, don Otger Català de Valeriola, qui veuria com la situació per al seu

⁹⁸¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2, any 1698.

l·linatge es tornava delicada en eixos primers anys de l'inici del segle XVIII.⁹⁸²

En setembre de 1705, amb la mort del seu avi, el seu pare es va convertir en el IV marqu s de Nules. Ara bé, la Guerra de Successió que dividia al país alteraria la tranquil·litat de la família i del Regne. La família dels Català de Valeriola, partidària de Felip V de Borbó, hauria de marxar de València i refugiar-se en el seu palau d'Aldaia per major seguretat, mentre el seu pare anava al front de guerra a defensar la seua causa.⁹⁸³

Don Joaquim seria confirmat en eixe temps convuls, concretament el 23 de juliol de 1706, en casa de don Isidoro Aparicio Gilart, bisbe de Croya i auxiliar de l'arquebisbe de València.⁹⁸⁴ I com a membre d'una família noble i vinculada a l'església, també seria elegit "obrer major" de la parròquia de sant Llorenç per a l'any 1700 – quan comptaria un any i dos mesos –, elegit en el sorteig de la "extracció d'obrers" de l'església. Un càrrec que tornaria a ocupar en 1709 – comptant deu anys ara – quan el van elegir novament. Fet que era simbòlic i significatiu per a la família, i especialment per al seu pare, el marqu s don Josep, qui seria l'encarregat de tots els actes o ornaments necessaris durant eixe any.⁹⁸⁵

En juny de l'any 1707, tornats de nou al palau dels Català de Valeriola després de la batalla d'Almansa, la seua mare va morir. Aquest fet va alterar la situació familiar, ja que ara solament restaven el seu pare i ell per a perpetuar el seu l·linatge. No obstant això, la vida seguia i com era habitual, el seu pare, don Josep, va tornar a contraure matrimoni el 30 d'octubre de 1711 amb donya Maria Lluïsa Ferrer i Pr xita, amb qui esperava tindre més fills. D'aquesta unió sols naixeria una xiqueta, el 5 de juliol de 1712, a la que anomenaren Maria Josepa i que seria l'única germana de Joaquim, qui actuaria com al seu padr  de bateig en la parròquia de sant Llorenç.⁹⁸⁶

⁹⁸² Ibídem.

⁹⁸³ AHNOB, Fernán Núñez, C.705, D.10.

⁹⁸⁴ Per a saber més d'aquest personatge: Callado Estela Emilio, "Vida y afanes del obispo de Croya don Isidoro Aparicio Gilart (1633-1711)" en *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Universitat de València, 2021, pp. 441-488.

⁹⁸⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9. Fulls 23-24.

⁹⁸⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

9.2 L'obtenció de l'hàbit de Montesa

A l'igual que el seu avi Otger, Joaquim voldria ser cavaller de Santa Maria de Montesa i sant Jordi d'Alfama, com a símbol de prestigi personal abans d'heretar o posseir cap bé propi. Així ho va manifestar als superiors de la referida Orde i el dia 11 de gener de l'any 1717 es va autoritzar que procediren a efectuar les informacions per a confirmar la noblesa i "limpieza de sangre" del pretenent.⁹⁸⁷

Les informacions, dutes a terme per fra Vicent Antoni Sancho i per fra Vicent Grau, clergue i prior de Borriana, començaren el 18 del mes de gener. El seu expedient va resultar molt complet, ja que s'interrogaren a nobles titulats, cavallers de Santiago, secretaris, advocats, ciutadans i algun llaurador, conformant dotze testimonis. S'adjuntaren partides de batejos de diferents familiars, així com les actuacions del seu pare en l'estament militar i en la defensa de la costa del Regne de València. Finalment, el dia 30 de gener d'eixe mateix any van ser aprovades.⁹⁸⁸

El 19 de febrer es va despatxar, des de Madrid, comissió de Sa Majestat a fra Cristòfol Sanz de Vallés, cavaller de Nostra Senyora de Montesa i sant Jordi d'Alfama, substitut de lloctinent general de l'Orde en el Regne de València,⁹⁸⁹ o a qualsevol altre cavaller profés de l'Orde de Montesa a qui don Joaquim Català de Valeriola i Cardona requerira amb la dita comissió o lletra, perquè se li donara l'hàbit de Montesa en la forma acostumada. I aquest mandat es va executar el dia 6 de març de 1717 en el convent de Santa Caterina de Sena, de religioses dominiques de València,⁹⁹⁰ on va ser armat cavaller per don Cristòfol Sanz de Vallés i fra Vicent Grau, clergue i prior de Borriana. Com als seus padrins actuaren fra Vicent Sancho - qui havia realitzat les seues "informacions" - i el seu

⁹⁸⁷ AHN, Órdenes Militares, Caballeros-Montesa, Exp.110, año 1717.

⁹⁸⁸ Sanz Viñuelas, Vicente, "Entre Montesa y Santiago...", p.545.

⁹⁸⁹ El lloctinent general, fra Jerònim de Vallterra havia mort en 1716, i el nou lloctinent, fra Andreu Monserrat Ciurana i Crespi de Valldaura, no seria designat fins el 30 de juny de 1717. <https://historia-hispanica.rah.es/biografias/31149-andres-monserrat-ciurana-y-crespi-de-valldaura>

⁹⁹⁰ En dit convent estaven les seues ties-iaies, sor Aredifasia, sor Maria i sor Lluïsa Català de Valeriola, germanes del seu avi don Otger.

tio don Josep de Cardona i Pertusa, i va alçar acta Gaspar Mey i Bonilla, escrivà i secretari de l'Orde de Montesa.⁹⁹¹

Uns anys més tard, el 19 de novembre de 1721, en despatx de Sa Majestat per al Reial Consell d'Ordes i ratificat per don Diego Morales, se li va concedir comissió a fra Andreu Monserrat, lloctinent general de la Religió de Montesa o a altre qualsevol cavaller profés de la mateixa, perquè poguessin donar-li la professió a fra Joaquim Català de Valeriola i Cardona. I en virtut de dita ordre, fra Guillem Omara, cavaller profés, comanador i claver del dit sacre convent, va presidir la professió en la forma acostumada de fra Joaquim en 26 de novembre de 1721, davant del notari apostòlic i veí de Montesa, Antoni Sánchez, qui va estar present en el convent-castell de Montesa.⁹⁹²

D'aquesta manera, don Joaquim s'havia convertit en cavaller de Santa Maria de Montesa, seguint els passos del seu avi don Otger, i el difunt marquès de Quirra i Nules, en una clara mostra de distingir-se i voler ascendir socialment. No obstant això, ell no arribaria a exercir cap càrrec dins de l'Orde.

9.3 Desposoris amb la filla dels comtes de Carlet

Ja convertit en cavaller i complint amb el paper que tenia dins de la seua Casa com a l'hereu del marquesat, don Joaquim va haver de buscar una jove i noble candidata per a desposar-se i formar la seua pròpia família. L'elegida va ser donya Anna Maria de Castellví i Escrivà d'Ixer, filla dels comtes de Carlet i membre d'una de les famílies nobiliàries més antigues del Regne de València.

A banda de l'acceptació i enteniment entre les dos famílies, degut a que Joaquim era cavaller de Montesa es va haver d'obrir un expedient a la novia – com en el seu moment li va succeir a la seua àvia, donya Hermenegilda – per a provar la seua “limpieza de sangre” i noblesa. L'encarregat d'aquesta tasca fou

⁹⁹¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9, pp.24-25.

⁹⁹² *Ibídem*.

fra Vicent Grau, clergue i prior de Borriana, i les proves van ser aprovades el 8 de juny de 1722.⁹⁹³

El 24 d'agost de 1722 es van reunir les famílies per atorgar els capítols matrimonials.⁹⁹⁴ Així, per una banda van comparèixer Felip Lino de Castellví i Ximénez d'Urrea, comte de Carlet i Benimodo, baró de Tous i Terrabona i senyor de Massalet i Pintarrafes, i la seua muller, donya Maria Anna Escrivà d'Híjar, com a pares i administradors de la futura novia, Anna Maria Castellví. Per l'altra, don Josep Català de Valeriola i Sanchis, marqués de Nules, i el seu fill don Joaquim Català de Valeriola i Cardona, cavaller de Santa Maria de Montesa.⁹⁹⁵

El comte de Carlet va concedir llicència a la seua filla per casar-se i amb el beneplàcit i consentiment dels respectius pares per a la unió dels dos joves, estipularen els diferents capítols. En primer lloc es van constituir com a dot de la novia 6.000 lliures,⁹⁹⁶ a partir dels següents censos, béns i drets:

- 2.000 lliures en capital d'una part d'un cens de propietat de 8.000 lliures imposat sobre la baronia de Xaló.⁹⁹⁷
- Un cens de capital de 1.650 lliures sobre el lloc de Patraix i les seues regalies, que produïen un rèdit de 82 lliures i 10 sous, pagadors els dies 25 de juny i de setembre.⁹⁹⁸
- 165 lliures per les pagues pendents del duc de Maqueda sobre el dit cens (a raó de 41 lliures i 5 sous cada pagament).⁹⁹⁹

⁹⁹³ AHN, Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.51, año 1722.

⁹⁹⁴ Sobre aquest este tema, consultar: Fargas Penarrocha, Maria Adela, "De conflictos y acuerdos: la estrategia familiar y el juego del género en la época moderna", en *Anuario de Hojas de Warmi*, nº16, 2011, pp.1-18.

⁹⁹⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., Caixa 6.

⁹⁹⁶ Les quals serien compostes per iguals parts pel pare i la mare, es a dir, cadascú dels progenitors aportaria 3.000 lliures.

⁹⁹⁷ Cens amb drets pertanyents al senyor, publicats en origen per Vicent Pareja, escrivà de manament en representació de don Josep Llorens de Saboia, també escrivà, el 17 de desembre de 1689. Açò formaria part del dot matrimonial entre els pares de la novia, en 18 de gener de 1690.

⁹⁹⁸ Carregat per Juan Jerónimo Romaní i Ángela Mercader a favor de Antonia Gralla i de Calatayud i Jerònima Vilaragut i de Calatayud, tutora i curadora de don Ximén Pérez de Calatayud, que va pertànyer a donya Violant Serra Pallàs, muller de Ximén Pérez Calatayud, perquè el seu fill Luis de Calatayud li'l va cedir per a pagar la seua dot. De Violant passà a la seua filla Margarita de Calatayud y Castellví. Actualment les paga el duc de Maqueda i marqués d'Elx.

⁹⁹⁹ Es devien els pagaments del 25 de desembre de l'any 1720, de juny i desembre de l'any 1721

- 500 lliures en roba blanca, or, perles i diamants.¹⁰⁰⁰
- 1.686 lliures que els comtes de Carlet s'obligaven a pagar en béns en el termini de dos anys.

A més a més, establien que qualsevol bé parafernàl i propi d'ella que li pogués arribar seria sols per a donya Anna Maria, fet que don Joaquim ratificava i renunciava. I convenien i ajustaven que de les 6.000 lliures del dot, 3.000 lliures quedarien vinculades per als fills d'aquest matrimoni, als quals podria triar i cedir-les ella en herència. I respecte a les altres 3.000 lliures, donya Anna Maria podria reserva-se-les per a disposar a la seua voluntat i en testament.

S'establia que si donya Anna Maria moria sense fills ni descendents, aleshores sols podria disposar de 2.000 lliures per al seu soterrar, mentre que les altres 4.000 lliures haurien de ser retornades als comtes de Carlet, en la mateixa proporció que s'havia estipulat,¹⁰⁰¹ i si els comtes ja hagueren mort passaria als seus hereus respectivament.¹⁰⁰² No obstant això, si donya Anna Maria morís abans que don Joaquim, aquest podria gaudir en usdefruit durant la seua vida, les 4.000 lliures del dot.

Es posava de manifest que si tenien béns guanys i es donara el cas que a don Joaquim li reclamaren creditors, la part de béns de donya Anna Maria quedarien salvaguardats i serien considerats com arres del matrimoni. I si ella sobrevivia a don Joaquim, aleshores, com els béns del marquesat estaven

i de juny de 1722.

¹⁰⁰⁰ El document les descrivia així: "Primerament, dotze camises de llenç d'holanda guarides amb randes de "plabico" en preu i estimació de 140 lliures. Sis sinagües de cambray guarides amb randes, en preu i estimació de 76 lliures. Sis sinagües de cambray guarides amb franja de fil per preu de 37 lliures. Sis llenços de batistilla guarnits amb randes per preu de 30 lliures. Sis llenços de batistilla de seda en preu de 6 lliures. Una dotzena de llenços de cambray llisos, en preu de 14 lliures. Dotze parrells de calcetes de fil fi guarnides amb randes, en preu de 12 lliures. Quatre justillos d'Holanda guarits en randes per preu de 10 lliures. Dos almilles d'holanda guarides en randes per preu de 6 lliures. Sis pentinadors de cambray guarnits en preu de 6 lliures. Sis tovalles de cambray guarnides amb encaix per preu de 42 lliures. Un bagul per a la roba folrat per fora de damasc blau i taxonat en taxes daurades, i per dins folrat en tafetà blau, valorat en 30 lliures". Conformaven el conjunt de les joies, una creu d'or xicoteta amb diamants en preu de 12 lliures. Uns "desaliños" d'or amb diamants i maragdes en preu de 20 lliures. Una creu i un parell de "desaliños" de vermellejar encastats en or per preu de 12 lliures. Una joia de filigrana amb una Verge de Pilar per 7 lliures, i uns braçalets de perles fines en preu de 20 lliures.

¹⁰⁰¹ Es a dir, la mitat per a cada u d'ells.

¹⁰⁰² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., Caixa 6.

vinculats, se li concedirien a donya Anna Maria 600 lliures anuals, en concepte d'arres, les quals es pagarien per “tercias” –cada 4 mesos– iguals i en concepte d'aliments mentre ella visqués, sempre que no es casara de nou.

Per ambdues parts s'acordava renunciar a l'adquisició dels béns guanyats, establint que els que adquiriren a partir del matrimoni serien propis de cada cònjuge. I ajustaven que, a banda de les 600 lliures anuals que percebria donya Anna Maria, si quedava i romania viuda, li s'hauria de restituir tot el dot. A més a més, don Joaquim s'obligava a pagar-li cada any 200 lliures, satisfetes en “tercias”, per a les seues despeses de cambra o “alfilers”, per tots els anys de matrimoni.

Per últim, se contemplava que els marquesos de Nules i don Joaquim habitaven “de conformitat i companyia” en una mateixa casa i així desitjaven continuar una vegada efectuat el matrimoni. Però en cas de voler-se separar, “per contingències o algun fet”, i buscaven altra casa diferent, convenien en què don Joaquim podria posseir en propietat i usdefruit els béns dotals de la seua difunta mare, donya Francesca Cardona i Pertusa, per valor de 30.000 lliures, ja que ell era el seu hereu universal, i el seu pare havia renunciat al seu usdefruit. Per dit motiu, don Josep Català de Valeriola s'obligava a donar i pagar-li al seu fill 1.000 lliures anuals – en concepte d'aliments i que pagaria en tres pagues – sempre que estigueren separats i no visqueren en la mateixa casa, fins que es donara el cas d'heretar els vincles del seu pare.

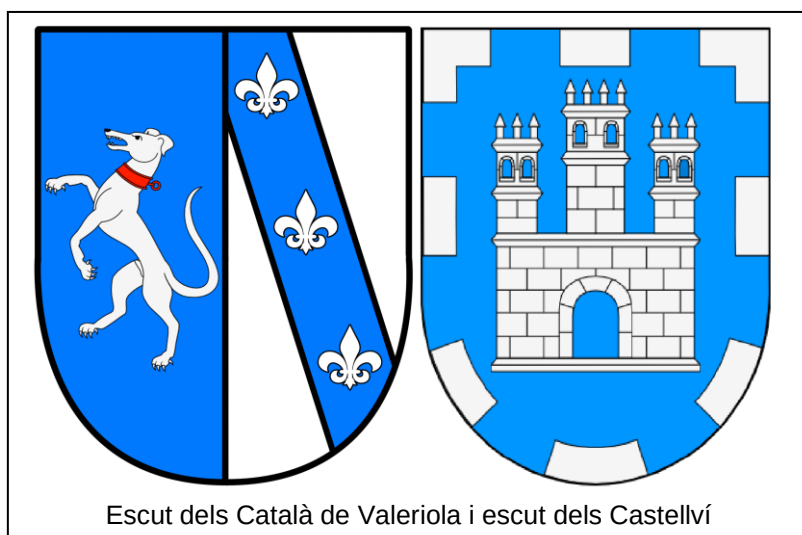
Les capitulacions foren llegides, acceptades i signades davant el notari Josep Royo, actuant com a testimonis don Manuel Ferrer, don Jordi Núñez i don Guillem Pertusa, cavallers de Montesa i veïns de València.¹⁰⁰³ Eixe mateix dia, 24 d'agost de 1722, don Gaspar Ferrer i Pròxita, prevere i canonge de la Seu, va desposar per paraules de present a don Joaquim Català de Valeriola i donya Anna Maria Castellví, en la casa del comte de Carlet, en presència de don Manuel Fortuny, vicari de la parròquia del Salvador, don Felip Lino de Castellví, comte de Carlet, don Josep Català de Valeriola, marquès de Nules y “molts”

¹⁰⁰³ *Ibidem*.

altres. I deu dies després, el 3 de setembre, van contraure canònic matrimoni i don Gaspar Ferrer de Pròxita els va donar les benediccions nupcials en la parròquia del sant Crist del Salvador de València, assistit pel vicari, don Manuel Fortuny.¹⁰⁰⁴

A partir d'aquest moment don Joaquim i donya Anna Maria formarien la seua família, i inclús un nou escut, ja que els dos eren membres de la noblesa titulada, i ell mateix descriuria les seues armes de la forma següent:

“Las armas de Català son un Perro con collar atado con una cadena en ademán de hecharse sobre uno. Las de Valeriola son una banda con tres flores de Lis. Y las de Castelví son un Castillo con puerta y ventanas, orlado con seis escudetes”.¹⁰⁰⁵

9.3.1 Els hereus de la nissaga

Una vegada casats, don Joaquim i donya Anna Maria s'instal·laren al palau dels Català de Valeriola, junt als marquesos don Josep i donya Maria Lluïsa. I allí, quatre anys després, naixeria el seu primer fill, qui estava destinat a continuar la successió del llinatge. L'anomenaren Vicent, degut a la gran devoció que professaven a sant Vicent Ferrer, i el batejaren en sant Esteve, en la pila baptismal on segons la tradició va rebre les aigües del baptisme el sant.

¹⁰⁰⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹⁰⁰⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

Vicent va nèixer el dia 3 de juny de 1726, i l'1 de febrer de 1727 seria confirmat.¹⁰⁰⁶

El 26 d'abril de 1728 venia al món la segona filla del matrimoni. Una xiqueta anomenada Maria Francisca,¹⁰⁰⁷ que va ser batejada en la parròquia de sant Llorenç eixa mateixa vesprada. A l'igual que al seu germà, la va cristianar don Gaspar Ferrer i Pròxita, canonge de la Seu, i els seus padrins foren, com en l'ocasió anterior, mossèn Francesc Alós, prevere i beneficiat de la Seu, i la germana Mariana.¹⁰⁰⁸

Ja convertits ens marquesos de Quirra i Nules, Joaquim i Anna Maria tindrien dos xiquets més. El 17 d'octubre de l'any 1733 va nèixer un xiquet al que anomenaren Joaquim, i que va ser batejat en la parròquia de sant Llorenç. Desgraciadament, va morir als pocs dies, el dia 24 del mateix mes. Uns anys després, el 23 de gener de l'any 1740, serien pares d'altre xiquet, al que també li imposaren el nom de Joaquim, i com era tradició, a l'endemà el batejaren en l'església de sant Llorenç. Però esta criatura tampoc estava destinada a viure, ja que faltaria l'11 de maig de 1741, un any després que la seua mare, donya Anna Maria de Castellví, qui sembla que va morir a conseqüència de les seqüeles del part, en febrer de 1740.¹⁰⁰⁹

9.4 Reunificació dels títols i possessió de Quirra i Nules

El 30 de desembre de 1726, per una Reial Sentència, després de 51 anys de plet, el seu pare, don Josep Català de Valeriola va ser reconegut com a V marquès de Quirra, eixint triomfant davant de Lluís Ignasi de Borja, duc de Gandia i marquès de Llombai.¹⁰¹⁰ No obstant això, el duc apel·laria a la Reial Audiència i per aquest motiu don Josep no arribaria a prendre la possessió

¹⁰⁰⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1, llibre 9, p.77.

¹⁰⁰⁷ El nom complet de la xiqueta era Maria Francisca Teresa Antonia Lluïsa Ana Fructuosa Vicenta Cleta Marcelina de Tots els Sants Català de Valeriola i Castellví.

¹⁰⁰⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1, llibre 9, pp.77-78.

¹⁰⁰⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1, caixa 2. Sobre la vida familiar, veure Fargas Peñarrocha, Maria Adela, "Vida familiar i relacions patrimonials a l'Edat Moderna", en Pérez Samper, María Ángeles (coord.), *La vida quotidiana a través dels segles*, Barcelona, Pòrtic, 2002, pp.207-227.

¹⁰¹⁰ Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València...*, p.222.

efectiva de l'Estat de Quirra. I pel que son les coses, el 27 d'octubre de 1727 va morir don Josep Català de Valeriola, i el 12 de desembre d'eixe mateix any, la Reial Audiència ratificà l'anterior Reial sentència i manà donar la possessió definitiva del marquesat de Quirra al seu fill i hereu, don Joaquim Català de Valeriola, marquès de Nules.¹⁰¹¹

D'aquesta manera, don Joaquim seria qui verdaderament gaudiria i reuniria de nou en la seua persona els dos estats, aconseguint finalitzar així el somni del seu avi Otger, en convertir-se en el V marquès de Nules i el VI marquès de Quirra. Ara bé, a l'igual que els seus predecessors hauria de defensar els drets als seus territoris, primerament, i també enfrontant-se a don Lluís Ignasi de Borja, qui no quedà conforme amb la sentència i va continuar pledejant contra ell.

9.4.1 Canvis en el marquesat de Quirra

Després d'heretar els estats del seu pare, i principalment quan va ser ratificat com a marquès de Quirra definitivament, don Joaquim va nomenar a don Josep Sousa com a governador o apoderat general dels seus territoris sards, ja que necessitava a una persona al front del seu marquesat. A diferència dels Carròs de Centelles, que en determinades temporades van residir a l'illa de Sardenya, els Català de Valeriola no ens costa que visitaren mai les seues propietats sardes i sols saberen d'elles a partir dels informes i cartes que reberen dels diferents agents o ministres al seu càrrec o vinculats a ells.

Encara que durant el primer any don Joaquim va percebre tot el que li corresponia de Quirra, i en principi no va tindre cap preocupació per eixe territori – excepció feta del plet amb el duc de Gandia-, a finals de 1728 les coses ja no marxaven igual i no li van enviar cap quantitat econòmica – ell esperava uns 4.000 escuts – i li van escriure manifestant que no podien pagar-li per la “pobreza y imposibilidad” dels seus vassalls i altres deutors, una notícia que al marquès no li va agradar gens.¹⁰¹²

¹⁰¹¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.243, D.12.

¹⁰¹² ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

Per eixa raó, don Joaquim va prendre cartes en l'assumpte i, aprofitant que era una persona devota, “bien hechor del Santo hábito” i relacionat amb els carmelites, va enviar a Sardenya al germà Francisco “del Carmelo” - amb llicència del seu Pare General, que estava informat de la seua missió- i amb plens poders seus per veure el que passava i perquè este pogués actuar en el seu benefici en tots els seus territoris. Així, amb la connivència del prior dels Carmelites de Sardenya, a qui el marqués va escriure perquè assistís al seu enviat, va quedar a l'espera dels esdeveniments. I és que al ser un frare, en principi podria utilitzar com a excusa de la seua presència el seu trasllat al convent de la capital, quan en realitat, la seua missió sols era supervisar el marquesat de Quirra.

Teòricament, al front del marquesat de Quirra estava el seu apoderat don Josep de Sousa per al “cuydado y buen gobierno” dels seus estats, cuidant, administrant i impartint justícia en el seu nom. Però per la falta de capital i algunes notícies que li havien arribat a València, alguna cosa no anava bé i no sabia exactament si es devia al seu apoderat o a la situació general de l'illa, però desconfiava de don Josep de Sousa. Per tant, entre els poders que li va concedir al germà Francisco i que també li va explicar al prior dels Carmelites de Càller en carta de 15 de febrer de 1729, s'incloïa la facultat de destituir-lo i nomenar a un altre en nom seu, si així ho considerés – com finalment va succeir- en pro del seu marquesat i vassalls.

Per la seua banda, el prior dels carmelites va acceptar el prec del marqués i va acollir al seu convent al germà Francisco, a qui va ajudar i assistir, seguint les supliques de don Joaquim i la seua promesa de reconeixement i gratificació que posteriorment ell faria a la seua Orde, a la qual escrivia que “la experimento por mi protectora”. Este carmelita, persona sagaç, entre les àmplies facultats atorgades, havia d'esbrinar l'estat de les seues rendes i “darles buen cobro”, així com l'estat de govern i administracions de totes les seus viles, llocs, encontrades, etc.; així com disposar i esmenar tot el que ell considerés necessari.¹⁰¹³

¹⁰¹³ Ibidem.

I sembla que la missió del frare va ser un èxit, i que quan va substituir al procurador general de don Joaquim per altre, anomenat Joan Tomàs Carboni, les coses van millorar i canviar totalment al marquesat de Quirra. Així, en una carta de don Joaquim Català de Valeriola al seu nou apoderat general, escrita en València el 5 de gener de 1729, li comentava que estava molt content i satisfet de les notícies que ara li arribaven des de Sardenya, tant les seues, com les de fra Francisco, qui continuava en l'illa i era altre dels que li escrivia.

Don Joaquim manifestava que havia sigut un encert per part del religiós d'haver-lo nomenat el seu regidor en el marquesat, ja que la mala gestió de l'anterior no havia sigut sols el "no haver tenido ningún producto de esos mis estados, sinó el mal trato que dava a mis vassallos", de tot el qual havia tingut notícia posteriorment "con arto dolor mio". Però, gràcies a les gestions del germà carmelita i l'elecció de Joan Tomàs Carboni, don Joaquim ara comptava amb un administrador honrat i de la seua confiança, per a regir i esmenar el que fos necessari, prometent-li que li enviaria una patent en la següent carta per si li fos menester.¹⁰¹⁴

D'aquesta forma, don Joaquim va solucionar este primer contratemps en el seu marquesat, ja que ara havia de continuar defensant-lo davant del duc de Gandia que seguia reclamant-lo, qui tal volta havia tingut alguna cosa a veure - per mig dels seus apoderats- en l'actitud del seu anterior administrador.

9.4.2 Últims enfrontaments amb el duc de Gandia

Don Lluís Ignasi de Borja es va oposar novament a la sentència, i més quan va ser condemnat a pagar les costes del procés, el 14 de gener de 1728, perquè s'havia declarat que el duc no havia presentat correctament la suplicació. A més a més, també li disputava a don Joaquim Català de Valeriola, a banda del de Quirra, el marquesat de Nules, encara que sense força ni fonament. I de nou van començar uns processos, en els que Victoriano Barberà, procurador del duc

¹⁰¹⁴ Document expedit per una autoritat, en este cas el marquès de Quirra i Nules, en què s'acreditava una condició o un mèrit i es donava l'autorització. ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

de Gandia, i Francesc Alonso, procurador del marqués de Nules, van haver de presentar els seus memorials. Un plet que es va resoldre amb una Reial Sentència, el 29 de febrer de 1732, novament a favor de don Joaquim Català de Valeriola, reconegut com verdader posseïdor de Nules i Quirra, però que en aquesta ocasió va absoldre al duc de Gandia de pagar les costes del procés. Sentència que seria ratificada l'any següent, el dia 9 de maig de 1733, i que va ser publicada per don Tomàs Comes.¹⁰¹⁵

Don Joaquim havia pres possessió del marquesat de Quirra en el moment que havia sigut ratificat com al seu marqués, en desembre de l'any 1727, i durant els següents anys va gaudir de les seues rendes, arrendant els drets dominicals, impartint justícia... quedant satisfet amb les sentències de 1732 i 1733. Però amb sorpresa veuria que, un temps després, de nou don Lluís Ignasi tornaria a pledejar contra ell per Quirra, interposant una segona suplicació.

Una vegada més tornaren a fallar a favor de don Joaquim Català de Valeriola, però en aquesta ocasió la Sentència, del 16 de maig de 1735, condemnà al duc de Gandia a pagar 1.500 dobles:

“Fallamos, atento a los Autos y méritos de este Pleyto, que debemos de confirmar y confirmamos en todo y por todo la Sentencia de Revista dada por el Regente y algunos Oidores de la Real Audiencia de Valencia, y pronunciamos en 9 de Mayo de año pasado de 1733, por la qual confirmaron en todo la Sentencia de Vista, dada y pronunciada por dicha Real Audiencia en 29 de Febrero del año de 1732 [...] Y condenamos al expresado Duque de Gandía, que interpuso la segunda Suplicación, y a sus fiadores, en la pena de las mil y quinientas doblas que dispone la Ley de Segovia; y por esta nuestra Sentencia, difinitivamente juzgando, así lo pronunciamos, mandamos y firmamos”.¹⁰¹⁶

Resignat, don Lluís Ignasi de Borja va acatar la sentència, però continuaria intitulant-se durant els següents anys com marqués de Quirra i Nules. No obstant això, ja no tornaria a pledejar amb don Joaquim Català de Valeriola, qui ja podria descansar i gaudir plenament del marquesat de Quirra, encara que sembla que mai arribaria a anar a Sardenya a visitar i conèixer personalment els seus estats.

¹⁰¹⁵ AHNOB, Osuna, C.4043.

¹⁰¹⁶ *Ibíd.*

Pel que son les coses, don Joaquim seria testimoni de la mort del gran rival de sa Casa, el duc de Gandia i marqués de Llombai, don Lluís Ignasi de Borja, qui acabaria sent també príncep d'Esquilache, el 30 de gener de l'any 1740.¹⁰¹⁷ Aquesta mort significava la fi de la branca masculina dels Borja, motiu pel qual els seus estats passaren a la seua germana, Maria Ana de Borja, duquessa de Béjar, qui tampoc tindria successió directa. A la seua mort en 1748, els estats dels Borja es veurién afectats per una sèrie de plets per la successió, que es resoldrien a favor del comte-duc de Benavente.¹⁰¹⁸

9.4.3 Gestió i administració d'un ric patrimoni

Ser un noble ric i poderós va ser fàcil per a don Joaquim Català de Valeriola qui es beneficiaria de les rendes dels seus estats, administracions, censos i arrendaments. Tant és així que podem assenyalar que del marquesat de Nules percebia unes 5.995 lliures netes dels seus fruits, mentre que del marquesat de Quirra la quantitat s'elevava a unes 14.360 lliures anuals. A més a més, obtindria unes 3.520 lliures de l'arrendament de 17 cases que eren de la seua propietat en València, dos forns i un magatzem de blat.¹⁰¹⁹

Per altra banda, l'arrendament de les carnisseries del comú de València li aportaven 740 lliures anuals, a les que se sumaven 189 lliures que li pagava la ciutat en qualitat de ser "amo útil" de les carnisseries majors i del corral de bous de la ciutat.¹⁰²⁰ Altra part del capital procedia dels rèdits dels distints censos "al quitar", que per valor de 27.362 lliures prenia la ciutat de València¹⁰²¹ -pagaments que eren reemborsats en una mínima part- així com de les pensions del distints préstecs censals concedits a institucions, nobles i particulars, els principals dels quals superaven les 10.000 lliures. I per últim, també s'hauria de tenir en compte l'arrendament de més de 1.180 fanecades de terres, sense comptar la masia de Ribarroja.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ <https://dbe.rah.es/biografias/28192/luis-ignacio-borja-y-fernandez-de-cordoba-figueroa>

¹⁰¹⁸ Bisbal Del Valle, Vicente, *La baronía i el marquesat de Llombai. Documentos sobre Alèdua, Alfarp, Catadau i Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005, pp.197-200.

¹⁰¹⁹ Catalá Sanz, Jorge A, *Rentas y patrimonios de la nobleza...*, pp.53-55.

¹⁰²⁰ Estes últimes quantitats, no sempre se pagaven puntualment.

¹⁰²¹ El principal censatari de la Casa dels Català de Valeriola era la ciutat de València.

¹⁰²² Catalá Sanz, Jorge A, *Rentas y patrimonios de la nobleza...*, pp.54-58.

Gràcies a eixa solvència econòmica, don Joaquim portaria a terme algunes obres en algun dels seus edificis, com fou la remodelació del forn de Sant Llorenç entre els anys 1730 i 1731, el qual era de la seua propietat.¹⁰²³ També la col·locació de reixes per a l'arxiu del seu palau o la renovació de les seues cavallerisses. De la mateixa manera, als llibres de comptes consten les millores als seus cotxes i carruatges, la compra de robes i vestits, el pagament al pintor Luis Martínez, el desembors a oficials, les inversions a les seues carnisseries, etc.,¹⁰²⁴ així com les reformes del palau, almàssera i casa de les rendes dutes a terme en la vila de Nules. D'aquesta forma, gràcies al seu immens patrimoni va poder viure amb els luxes i comoditats com el gran senyor que era, i contractar a arquitectes com Felip Rubio i Antoni Gilabert; a mestres d'obres com Martí Sans, Josep Palop, Pere Laviaga o Gregori Beixer; mestres picapedrers com Batiste i Josep Pons; a escultors com Francesc i Ignasi Vergara; pintors com Josep Vergara; dauradors com Francesc Lores i tota una sèrie d'artesans que amb els seus treballs ajudaren a manifestar el nivell i prestigi d'una de les famílies més il·lustres de la noblesa valenciana.¹⁰²⁵

9.5 Altres herències i reclamacions

A banda del marquesat de Nules i Quirra, les terres d'horta, el forn de sant Llorenç, les carnisseries de l'administració d'Arnau de Valeriola, les cases de l'administració de Lluís de Valeriola, els censals, cases i béns que va heretar del seu pare i de la seua mare, don Joaquim Català de Valeriola també rebria l'herència del seu tio, don Josep de Cardona i Pertusa, cavaller i procurador general de l'Orde de Santa Maria de Montesa, noble il·lustrat, arquitecte -deixeble del pare Tomàs Vicent Tosca-,¹⁰²⁶ gravador, traductor de francès i activista polític en la València del seu temps.¹⁰²⁷

¹⁰²³ Des que va ser adquirit pel seu avantpassat Guillem Ramon Català de Valeriola a Jaume Martínez el 9 de setembre de 1533.

¹⁰²⁴ Sanz Viñuelas, Vicente: "*En obsequio del mayor lustre de...*", pp.45-64.

¹⁰²⁵ <https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/capilla-de-san-miguel/>

¹⁰²⁶ Josep de Cardona i Pertusa va ser l'arquitecte de la sagristia i part de l'església de sant Miquel i sant Sebastià de València. Una església barroca d'inspiració italiana. <http://arquitectosdevalencia.es/arquitectura/iglesia-de-san-miguel-y-san-sebastian/>

¹⁰²⁷ Rubio Muñoz, Rubén, *Estudio constructivo y análisis de la sacristía de la iglesia de san Miguel y san Sebastián*, València, Universitat Politècnica València, 2016, pp.34-35.

Este noble, descendent de la família dels Cardona, encara que s'havia casat amb Rosa de Cardona i Vives de Cañamàs, no havia tingut cap fill que visqués i, per dit motiu, el 25 de març de 1713 va dictar el seu testament declarant com hereu universal al seu nebot, Joaquim Català de Valeriola, fill de la seua difunta germana, donya Francesca Cardona i Pertusa, i del marquès de Nules, don Josep Català de Valeriola; això, sempre que no procreés un fill seu. I com no va ser el cas, quan ell va morir el 16 de juny de 1732, aleshores el seu nebot, qui ara també era marquès de Quirra, va heretar tot el patrimoni familiar del seu oncle (cases, terres, béns), a excepció de la Comanda del Perú, la qual sols l'havia gaudit en usdefruit i per drets de "herència", al provar mitjançant documents que era descendent de Cristòfol Colom, descobridor d'Amèrica.¹⁰²⁸

Curiosa i anecdòticament, don Joaquim Català de Valeriola i Cardona era descendent del gran almirall Cristòfol Colom per línia directa i ara, ell i el seus fills, eren uns dels membres que quedaven de la branca primogènita per sang, encara que no fora la branca legítima. El descobridor d'Amèrica va tindre un fill anomenat Diego Colom, qui va rebre el títol de I duc de Veragua. Este es va casar amb Maria de Toledo i el matrimoni va procrear cinc fills: Lluís (II duc de Veragua), Felipa, religiosa; Maria (qui es convertiria en la III duquessa de Veragua), Joana i Isabel. Per la prematura mort de la seua neboda, filla de Lluís, quan este va morir el títol passà a Maria, qui s'havia casat amb Sanç Folch de Cardona, almirall d'Aragó i marquès de Guadalest, qui també seria almirall de les Índies i marquès de Jamaica. D'aquest matrimoni va nàixer Cristòfol, qui per heretar el vicle i els títols canvià els seus cognoms com Colom Cardona. Este va contraure núpcies amb la noble Anna de Centelles, filla del comte d'Oliva, però d'aquesta unió no va nàixer cap fill; pel contrari, amb Caterina de Baeza va tindre un fill il·legítim, al qual anomenà Francesc Colom de Cardona,¹⁰²⁹ qui seria el rebesavi del marquès don Joaquim. Però degut a la seua condició il·legítima, Francesc no va poder heretar cap títol ni propietat del seu pare, i aquests passaren a la branca de la seua tia Maria de Cardona i Colom.¹⁰³⁰

¹⁰²⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹⁰²⁹ Marqués Planagumà, José M., "L'arxiu de Francesc de Cardona i la seua família valenciana (segle XVII)" en *Analecta Sacra Tarraconensia: revista de ciències històricoeclesiàstiques*, Núm.71, Barcelona, 1998, pp.501-503.

¹⁰³⁰ Salas Benedito, Maria, *Del reino de Valencia a la corte imperial...*, pp.106-107.

Francesc de Cardona-Colom i Baeza, en quedar-se sense títols ni béns per ser fill natural, va fer carrera a l'exèrcit, on seria nomenat alferes de la Reial armada en gener de 1599, i posteriorment capità d'infanteria. El 1618 va rebre el nomenament Reial de sergent major de la Gent de Milícia de València, on es va establir definitivament. Francesc s'havia casat amb Inés Sancho i d'aquesta unió havia nascut Cristòfol de Cardona i Sancho (besavi del marquès don Joaquim). Este Cristòfol va servir a Flandes en 1626, i en 1629 fou ascendit a capità d'infanteria.¹⁰³¹ Posteriorment seria batlle general de València i cavaller de Santa Maria de Montesa. Del seu primer matrimoni amb Jerònima Bartolí van nàixer quatre fills: Josep, degà de la catedral de València, Joan -avi de don Joaquim-, Maria, donzella; i Inés, qui es casaria amb Gaspar Frígola.¹⁰³²

Per la seua part, Joan de Cardona, qui seria tinent de portantveus de general governador, es casaria amb donya Vicenta Pertusa i tindrien dos fills: don Josep de Cardona i Pertusa, arquitecte i cavaller de Montesa, i donya Francesca Cardona i Pertusa, mare de don Joaquim i primera muller de don Josep Català de Valeriola, marquès de Nules.

Aleshores, a banda de l'herència del seu oncle don Josep de Cardona, el marquès don Joaquim també seria hereu, de sang i simbòlicament, de l'almirall Cristòfol Colom.¹⁰³³ No obstant això, també hauria d'enfrontar-se a la reclamació del seu tio Josep Cardona i Brizuela,¹⁰³⁴ cosí germà de la seua mare i del difunt don Josep de Cardona i Pertusa, qui al·legant un vincle familiar i el fet que don Josep hagués mort sense haver elegit i designat a ningú en el referit vincle, entre altres arguments, en 1733 va aconseguir apropiar-se d'una casa en Madrid, en la parròquia de San Juan -que confrontava amb la casa "del Tesoro" i amb la porteria de Santa Clara- la qual havia pertangut a donya Maria de Cardona, tia de don Cristòfol de Cardona, avi de don Josep i besavi de don Joaquim, respectivament.¹⁰³⁵

¹⁰³¹ Don Otger Català de Valeriola, avi patern de don Joaquim, també seria capità d'infanteria i cavaller de Santa Maria de Montesa.

¹⁰³² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 3.

¹⁰³³ *Ibidem*.

¹⁰³⁴ Este home acabaria convertint-se en 1742 en el seu sogre, ja que don Joaquim es casaria amb Rosa Cardona, cosina segon seua, filla del referit don Josep Cardona i Brizuela.

¹⁰³⁵ <https://dadun.unav.edu/handle/10171/30429>

9.5.1 Demanda de la marquesa viuda donya Maria Lluïsa

La reclamació del seu oncle don Josep de Cardona i Brizuela no seria l'única demanda a la que s'hauria d'enfrontar el marquès de Nules i Quirra, ja que l'any següent, en 1734, la seua madrastra donya Maria Lluïsa Ferrer, marquesa viuda de Quirra i Nules, li va interposar una querella perquè complira l'última voluntat del seu pare, el difunt marquès, i pagués a la seua germana Maria Josepa Català de Valeriola i Ferrer les 20.000 lliures que li corresponien per herència.¹⁰³⁶

La marquesa viuda suplicava al tribunal que rebutgés el recurs que havia elevat el seu fillastre, el marquès, i demanava que se li donés a la seua filla tot el que el seu difunt pare havia disposat i que li corresponia com a filla seua. Per dita raó presentava el testament de don Josep, atorgat el 7 de maig de l'any 1718, en el que disposava 10.000 lliures per a la seua filla Maria Josepa, per al temps de prendre estat, així com l'últim codicil, dictat el 21 d'octubre de 1727, en el qual la millorava amb 10.000 lliures més dels fruits de l'estat de Quirra. I també assenyalava donya Maria Lluïsa que el seu difunt espòs havia ordenat que si amb els seus béns no arribava a la quantitat estipulada, aleshores seria don Joaquim, com a nou marquès, qui hauria de completar – de la seua millora en el terç i el romanent del quint – la part de la seua germana.

Segons afirmava la marquesa viuda, dins dels nou dies posteriors a la mort de don Josep Català de Valeriola es van dur a terme, per part de l'escrivà Josep Borja, els inventaris dels béns, drets i accions del difunt, però ella no va tindre “libertad de contradecirle”, com a curadora de Maria Josepa -al ser esta menor d'edat- ja que, per un costat, va haver d'atendre a les visites que anaven a manifestar-li el seu condol i, per altre, don Joaquim, qui vivia en el mateix palau, es va fer càrrec dels llibres de notícies, compte i raó i justificatius de drets, amb el que ella no va tindre accés i, per tant, desconeixia part del tocant a l'herència. També referia que els advocats i procuradors salvaguardaren els interessos de

¹⁰³⁶ <https://www.cervantesvirtual.com/obra/apuntamiento-de-los-fundamentos-de-propone-dona-maria-luisa-ferrer-y-proxita-madre-de-dona-maria-josepha-catala-y-ferrer-sobre-que-se-desprecie-el-recurso-por-el-actual-marques-1019504/>

don Joaquim i sols va poder protestar respecte als inventaris, ja que alguns béns havien sigut omesos i això podia perjudicar a la seua filla.

Recelant d'aquestes accions i desitjant evitar posteriors plets, resguardant els drets de la menor, li va parèixer indispensable continuar amb les diligències dels inventaris fins que quedés clar el patrimoni líquid del difunt don Josep, fora del vincle, i així tenir coneixement del que li tocava a Maria Josepa en concepte de legítima i de lliure disposició. I es que don Joaquim havia quedat com a depositari dels béns de l'herència, quedant-se amb tots per al seu "uso y goze", dins del mateix palau familiar. D'aquesta forma va utilitzar les mules, cotxes, cavalls, servici de plata i demés, sense haver-los justificat ni valorat. I al no estar inventariats, sols s'aprofitava don Joaquim en perjuí de la seua germana. Per dit motiu, com a la seua curadora, Maria Lluïsa demanava que quedaren inventariats tots els béns, i en particular els que estaven dins del palau dels Català de Valeriola.

Per altra banda, la marquesa viuda també es queixava que en les anotacions dels diferents cens i drets de cobrar pensions, no constaven el capital ni les quantitats líquides, ni les pensions que estaven vençudes. A més a més, assenyalava que en l'inventari *post mortem* no s'havien contat els llibres de la "Libreria Historial", de quantia considerable, per no fer voluminós l'inventari, i que passats set anys encara continuaven sense haver-se inventariat, però don Joaquim si que els utilitzava i gaudia.

Donya Maria Lluïsa també clamava per les obres i reparacions en les diferents cases del marqués, ja que açò podia afectar a la liquiditat i al preu just legítim, així com assegurava que don Joaquim estava cobrant les rendes del marquesat de Quirra des de l'any 1709, amb caràcter retroactiu, com si fos ell l'únic hereu i sense comptar amb la seua germana. A més a més, encara que Maria Josepa era hereva de la seua tia Maria Català, i així constava en els inventaris, per algunes escriptures de venta a favor de don Joaquim, aquest s'havia fet amb alguns d'eixos béns, com el forn de Moncofa.

Referit tot l'anterior, la marquesa viuda va presentar una "addicion" de béns que s'havien omès sol·licitant que s'incorporaren al cos de l'herència. I malgrat que en un principi don Joaquim es va negar adduint desconèixer la relació del que pretenia afegir donya Maria Lluïsa, finalment arribaren a un acord. Qualsevol dels hereus podria demanar la partició de l'herència, per a poder gaudir de la seua part, cosa que exigia la realització d'inventaris on quedaren reflectits tots els béns, drets i accions que deixà don Josep, així com la liquidació de tots els seus crèdits i drets, valorant tant béns mobles com semovents des d'eixe mateix moment. Encara que donya Maria Lluïsa pretenia que si apareixien més bens s'haurien de tornar a dividir entre les parts, don Joaquim va al·legar que, una vegada satisfeta la legítima, segons el codicil del seu pare, ell era l'hereu universal de la resta de drets i propietats. I així va ser establert el dia 26 de setembre de 1734.¹⁰³⁷

Tot i que finalment, s'aconseguí arribar a un acord, aquesta confrontació marcaria un punt d'inflexió en la relació entre la marquesa viuda i don Joaquim Català de Valeriola.

9.6 Viduïtat i exèquies reials de Lluïsa Isabel d'Orleans

En la vida dels marquesos de Nules i Quirra tot anava bé, i donya Anna Maria de Castellví va parir al que seria el seu quart fill el 23 de gener de 1740. Però com el destí és capritxos, sembla que la situació es va complicar i ella va morir en febrer d'eixe mateix any. La marquesa demanà ser soterrada en la capella de sant Antoni, en la catedral, després de fer testament davant Cristòfol Clergues i nomenar com a hereus als seus fills Vicent, Francisca i Joaquim. D'aquesta forma, don Joaquim Català de Valeriola es trobà viudo i amb tres xiquets als 41 anys d'edat.¹⁰³⁸

Pel que son les coses, uns mesos després d'haver mort la seua esposa i haver rebut les mostres de condol per part de la noblesa valenciana, el 4 de juliol de 1742 don Joaquim va rebre una carta del rei Felip V en la qual li participava

¹⁰³⁷ Ibídem.

¹⁰³⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 12.

la mort de la reina Lluïsa Isabel d'Orleans,¹⁰³⁹ viuda del rei Lluís I, el seu primogènit, i l'instava a complir amb el cerimonial establert per les exèquies reials com a noble destacat del regne:

“Ilustre Marqués de Nules, primo. La funesta noticia que he tenido de la temprana muerte de la Reyna doña Luisa Isabel de Orleans, mi muy cara y amada Hija me ha ocasionado el justo sentimiento y de dolor que corresponde a esta pérdida, en que por el amor de mis vasallos los considero igualmente interesados. Y siendo tan debida su manifestación os he querido prevenir de ello, para que como tan buen y leal vasallo dispongáis se haga por vuestra parte la demostración correspondiente en tales casos se acostumbra y la misma que se executó por el fallecimiento de la Reyna doña María Ana de Habsburgo, mi tía, que en ello me servisteis. Del Buen Retiro a 4 de julio de 1742. Yo el Rey.”¹⁰⁴⁰

Quan es produïa la mort d'un membre de la família reial s'iniciava un cerimonial funerari establert, amb un marcat protocol, i bé per elecció o bé per designació – com va ser el cas de don Joaquim en València – la noblesa havia de servir com a guia dels comissionats de les ciutats, organitzar les misses i funerals en les seues esglésies i catedrals i, inclús alguns d'ells, acompanyar-los en ambaixades fins a la Cort i transmetre-li les cartes per a expressar el condol al monarca, així com organitzar les solemnes celebracions d'honres fúnebres de les diferents parts i ciutats del regne. Tot això, mostrant decorosament la posició que ocupaven en la jerarquia i societat estamental, amb un rigorós ordre de precedència per a donar les condolences, rendir homenatge i fer el besamans, si procedia, si acudien a la cort.¹⁰⁴¹

D'aquesta forma, don Joaquim seria un dels nobles que va ser designat com a membre de l'alta aristocràcia per a garantir que tot es complira com s'esperava, ja que estos actes formaven part d'una formula i llenguatge cortesà,

¹⁰³⁹ El 9 d'abril de 1714 el seu pare, don Josep Català de Valeriola, també va rebre una carta, en aquest cas del marquès de Mirasol, participant-li la mort de la reina Maria Lluïsa Gabriela d'Orleans, primera esposa de Felip V, però la diferència respecte a la que va rebre don Joaquim era que al seu pare sols li comunicaven la mort de la reina, que el rei havia caigut en una profunda pena i tristesa i que els funerals de les seues exèquies se celebrarien en la catedral, amb tot el cabildo, el dia 28 d'abril d'eixe mateix mes, convidant-lo a assistir a dita cerimònia amb la dignitat que li corresponia, però no li encomanaven cap paper ni funció en el quefer dels funerals i el seu desenvolupament. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 6.

¹⁰⁴⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.418, D.21, nº1.

¹⁰⁴¹ Melgosa Oter, Óscar R., “La expresión del sentimiento a la muerte de los Austrias: las embajadas de pésame”, en *Obradoiro de Historia Moderna Núm.21*, Universidad de Burgos, 2012, pp.266-272.

plagat de signes que tendien a expressar i reconèixer la majestat regia. A més a més, el marquès de Nules i Quirra també aportaria un capital honorífic per a costejar les exèquies reials, manifestant així la seua grandesa. Es tractava d'una cerimònia solemne, extraordinària i pública, en la que, entremesclant el caràcter polític i religiós, homenatjaven a la reial persona difunta.¹⁰⁴²

En la ciutat de València es celebraria un novenari i un ofici de difunts, en esta ocasió per la que havia sigut reina d'Espanya durant 229 dies.¹⁰⁴³ Esta cerimònia es va dur a terme un mes després de la mort de Luisa Isabel d'Orleans i s'havia de realitzar durant dos dies consecutius. En el primer, que sempre era per la vesprada, se solemnitzaven les vespres de difunts, mentre que a l'endemà es celebraven tres misses de pontifical: la de la Mare de Déu, la de l'Esperit Sant i la més solemne, la de Rèquiem, a la que s'assitia per invitació i en la que es predicava un sermó fúnebre i finalitzava amb l'absolució del simulacre de tomba, la qual estava col·locada en el túmul o baldaquí erigit, el qual era efímer i simbòlic.¹⁰⁴⁴

Estes exèquies reials tenien un caràcter obligatori i, per tant, comptaven amb una normativa legislativa en la que, si venia el cas, a través de cartes reials el rei podia ordenar dites celebracions si no es realitzaven com era d'esperar. A més a més, l'organització d'una cerimònia com aquesta exigia la coordinació d'un ampli conjunt de necessitats de distinta índole. S'havia de construir un túmul monumental – o reaprofitar elements dels anteriors- així com el seus adorns i ornaments, que eren simbòlics i efímers; el revestiment interior del temple amb penjolls de dol i la instal·lació de diversos centenars de torxes, ciris i espelmes. També havien d'arribar a acords amb els cabildos per al desenvolupament litúrgic: nomenament d'oficiants, provisió d'ornaments sagrats, cors musicals, un bon sermó. I per suposat regular els seients dels invitats d'acord al protocol.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴² Ibídem, p.251.

¹⁰⁴³ Luisa Isabel va regnar junt a Lluís I de Borbó, entre el 15 de gener i el 31 d'agost de 1724.

¹⁰⁴⁴ Alló Manero, Adelaida, i Esteban Lorente, Juan F., "El estudio de las exequias reales de la Monarquía Hispana: siglos XVI, XVII y XVIII", en *Artigrama*, núm.19, Universidad de Zaragoza, 2004, p.40.

¹⁰⁴⁵ Ibídem, p.50.

Amb motiu dels funerals es prohibiren les representacions de comèdies i els diferents actes o manifestacions d'alegria, i es va procedir al cessament de l'activitat administrativa, la confiscació de "bayetas y paños" als mercaders de la ciutat, i l'estudi dels tràmits de les exèquies reials anteriors. Arribada la notícia a la ciutat, esta nomenava una "junta d'exèquies" formada per diversos comissaris –de la que en este cas formaria part don Joaquim Català de Valeriola- i s'ordenava un pautat repic de campanes per a donar a conèixer la notícia a la ciutat, s'elegien els ambaixadors per a desplaçar-se a Madrid per a manifestar el condol, s'escollia el temple - en este cas la catedral de València- i, per últim, se manava pregonar un bàndol, anunciant les dates de les honres fúnebres, ordenant vestir de dol a la població i convidant-los a les diferents celebracions.¹⁰⁴⁶

L'altra part de les exèquies seria la processó fúnebre, acabades les misses, en la que els nobles, en perfecte ordre i seguit dels cavallers i religiosos, portaven els blasons de la difunta i les insígnies del poder, complint així amb la tradició.¹⁰⁴⁷ Uns actes en els quals el marquès de Quirra i Nules va tindre un paper destacat, per ordre del rei, i que en part el van fer abandonar el seu dol, per complir amb el seu deure i dignitat.

9.7 Segones núpcies i paternitat. Una nova filla per als marquesos

Don Joaquim Català de Valeriola prompte va pensar en el futur de la seua Casa i, considerant que encara era relativament jove -tenia 43 anys-, va decidir contraure nou matrimoni. L'elegida va ser una jove de 20 anys, que a diferència de la vegada anterior, no era filla de cap comte, sinó família seua, al ser filla del seu tio don Josep de Cardona i Brizuela, cosí germà de la seua difunta mare.¹⁰⁴⁸ Ella s'anomenava Rosa de Cardona i Jofré.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁶ Ibídem, pp.61-62.

¹⁰⁴⁷ Ibídem, p.80.

¹⁰⁴⁸ Atienza Hernández, Ignacio, "Nupcialidad y familia aristocrática en la España Moderna: estrategia matrimonial, poder y pacto endogámico", en *Zona abierta*, nº.43-44, 1987, pp.97-112.

¹⁰⁴⁹ Rosa de Cardona tenia vint i quatre anys menys que don Joaquim, i havia segut batejada en setembre de 1722, un mes després d'haver-se casat el marquès per primera vegada.

Les negociacions van fructificar i com en l'ocasió anterior en què va voler desposar-se, al ser don Joaquim cavaller de Santa Maria de Montesa, primerament havien d'obrir un expedient a la futura novia per constatar que complia amb tots els requeriments de "naturaleza, legitimidad y limpieza de sangre".¹⁰⁵⁰ Fra Vicent Grau va ser l'encarregat de dur a terme les informacions i va emetre un informe favorable, que va ser aprovat i ratificat pel rei el dia 27 d'agost de 1742. D'aquesta forma don Joaquim ja tenia llicència per a poder casar-se.

Uns mesos mes tard, el 15 de desembre de 1742, davant l'escrivà Roc Pérez van redactar els capítols matrimonials. Per una part, van comparèixer don Josep de Cardona i Brizuela, donya Maria Manuela Jofré i Artés i la seua filla, donya Rosa de Cardona, donzella. Per l'altra, don Joaquim Català de Valeriola, marquès de Quirra i Nules i cavaller de Montesa.¹⁰⁵¹ El pare de la novia li va constituir un dot valorat en 6.000 lliures en els següents béns:

- 2.000 lliures per valor de tres cafissades de terra campa, envoltades de moreres, situada en l'horta i terme de Carpesa, en la partida de Coscollana, junt a la sèquia de Petra.
- 2.000 lliures per valor d'11 fanecades de terra situades en l'horta del lloc de Russafa, partida del Salinar, junt a la sèquia del Valladar.¹⁰⁵²
- 2.000 lliures en diferents joies d'or, plata, pedres precioses i robes de seda y altres teixits.

Per la seua banda, després d'haver sigut ajustat i convingut, don Joaquim prometia donar-li per drets d'arres 1.500 lliures anuals, cas que ella quedara viuda, obligant tots els seus béns. A més a més, de les seues rendes li assignava durant els anys de matrimoni 500 lliures anuals en concepte "d'alfileres" i per a despeses de la seua cambra, així com es comprometia a que donya Rosa visqués amb la dignitat i distinció pròpia d'una marquesa.

¹⁰⁵⁰ AHN, Órdenes Militares, Casamientos Montesa, Exp.45, año 1742.

¹⁰⁵¹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5.

¹⁰⁵² Els dos blocs de terra van pertànyer a donya Anna Francisca Núñez i de Cardona, marquesa viuda de Busianos i al seu hereu don Josep de Cardona i Brizuela.

Llegides, acceptades i signades davant del notari, van actuar com a testimonis de les capitulacions matrimonials els doctors Josep Camarasa, prevere, rector de sant Martí i Vicent Camarasa, prevere de la ciutat de València.¹⁰⁵³ Eixe mateix dia es va celebrar el matrimoni i les benediccions nupcials en la parròquia de sant Llorenç de València, convertint-se donya Rosa en la nova marquesa de Nules i Quirra.¹⁰⁵⁴

La felicitat dels marquesos augmentaria al cap d'uns anys quan va nèixer una xiqueta el dilluns 24 de juliol de 1747. L'anomenaren Maria Antonia de l'Alegria i va ser batejada,¹⁰⁵⁵ com era costum familiar, en la parròquia de sant Llorenç pel doctor Vicent Casaña, paborde i rector de la mateixa.¹⁰⁵⁶ Com als seus padrins actuaren els seus germans majors, don Vicent i donya Francisca Català de Valeriola i Castellví.¹⁰⁵⁷ No obstant això, don Joaquim no aconseguiria més fills barons per assegurar el llinatge.¹⁰⁵⁸

Ara bé, en eixe temps, mentre ell tornava a ser pare, van succeir dos fets significatius pel que a la seua família respecta. Per un costat, el seu fill Vicent es cassaria amb una nobilíssima dama de l'alta aristocràcia castellana -establint-se en una casa propietat seua, en la parròquia de sant Martí- i per altre, la seua filla Francisca cauria malalta i moriria entre 1747 i 1753.

9.8 Reivindicacions i plets

Durant els anys al front dels seus estats, don Joaquim Català de Valeriola, a més d'ocupar-se de l'administració i govern dels seus territoris, també es va veure immers en tres plets significatius, dos dels quals serien per a reivindicar

¹⁰⁵³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 5.

¹⁰⁵⁴ Donya Rosa tan sols tenia 4 anys més que el que seria el seu fillastre, don Vicent Català de Valeriola.

¹⁰⁵⁵ El seu nom complet era Maria Antonia de l'Alegria i l'Assumpció Anna Joaquina Josepa Vicenta Rosa Francisca Tadea Cristiana Bernarda Cristòfora Jacoba Luisa Manuela Thomasa Benita Maria de Betlem Peregrina Llorença de Tots els Sants.

¹⁰⁵⁶ Esta xiqueta es convertiria anys després, pel seu matrimoni, en la comtessa del Casal, al casar-se amb don Francesc de Paula Villarasa Cavanilles i Valda.

¹⁰⁵⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹⁰⁵⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 2.

antigues senyories que en el passat havien pertangut als seus avantpassats i altre per a manifestar la seua autoritat com a senyor.

9.8.1 La pretensió de la baronia de Xilxes (1737)

Després d’haver guanyat el marquesat de Quirra contra el duc de Gandia, animat per la força del vincle i els bons resultats que havien aconseguit els Català de Valeriola en el temps, i volent imitar al seu avi Otger, com en altres fets, don Joaquim va posar el seu punt de mira en la baronia de Xilxes – la qual en origen havia pertangut a la Casa dels Centelles – i com a legítim successor en el vincle instituït per Gilabert de Centelles en 1365, ara pretenia reclamar-la com a part del seu “mayorazgo”. Una empresa complicada, ja que feia més de dos-cents cinquanta anys que esta havia passat a la Casa dels Pròxita i haurien d’indagar en els arxius familiars, en els arxius de les institucions reials i en els fons notariais.¹⁰⁵⁹

Don Joaquim Català de Valeriola pretenia demostrar que en el vincle instituït per Gilabert de Centelles al segle XIV, la baronia de Xilxes estava també inclosa. Per dit motiu, el marquès de Nules i Quirra va presentar una demanda contra el comte d’Almenara en la Reial Audiència de València, sobre la seua pretensió de la baronia de Xilxes, el 26 de febrer de 1737. En dita demanda, don Joaquim aportava l’escriptura de venda de la referida baronia per part del rei Pere IV, el 10 de maig de 1357, que li la va vendre per 140.000 sous barcelonesos, amb tota la seua jurisdicció, a Gilabert de Centelles. També va aportar el marquès el testament del vinculador, qui el 14 de novembre de 1365,¹⁰⁶⁰ davant del notari Bertomeu Cerdà, va vincular tots els llocs, castells i alqueries que posseïa, junt als quals s’incloïa la baronia de de Xilxes, així com els papers que demostraven que en dites senyories van substituir a Gilabert, primer el seu fill Pere, després el seu net Gilabert, seguit del seu besnet Bernat i pel seu rebesnet Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d’Oliva.

¹⁰⁵⁹ Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de...*, p.382.

¹⁰⁶⁰ De nou el testament del vinculador de Nules tornava a ser una peça clau en un plet per uns territoris, i era tret de nou per a reivindicar-los.

En eixe punt, don Joaquim manifestava que la venda que va fer el primer comte d'Oliva de la baronia de Xilxes a donya Beatriu Boil Castellet de Centelles,¹⁰⁶¹ el 18 de setembre de 1469 per 7.000 lliures, davant l'escrivà Antoni Barreda, va ser nul·la, ja que esta estava vinculada i per tant la va vendre "sense cap justa causa". Per dit motiu, don Joaquim defensava que aquesta venda havia de ser revocada i quedar sense efecte per anar contra el vincle establert per Gilabert de Centelles.¹⁰⁶²

Don Joaquim Català de Valeriola fonamentava la seua pretensió en el fet de ser posseïdor del vincle de Gilabert de Centelles, per sentències de vista i revista de la Reial Audiència i per altra del Consell de Castella i Sala de 1.500 "sueldos", publicada el 16 de maig de 1734 contra el duc de Gandia, "detenidor" del dit vincle. Per tant, era a ell a qui corresponia reclamar la baronia de Xilxes. I per això demanava que se li llevés la baronia de Xilxes a don Vicent Pasqual Vich de Pròxita i Calatayud, comte d'Almenara.¹⁰⁶³

Davant aquest requeriment, don Ximén Pérez Zapata de Calatayud, comte del Real,¹⁰⁶⁴ -procurador del seu fill menor d'edat don Vicent Pasqual Vich de Pròxita i Calatayud, comte d'Almenara- va declarar vàlida la venda feta pel comte d'Oliva no sense i va al·legar que, si finalment la reclamació de la baronia de Xilxes es resolía a favor del marquès de Nules, també s'hauria d'actuar contra el duc de Gandia - en eixe moment comte d'Oliva- i contra el duc de l'Infantat - possessor de la vall d'Aiora-, per disposar de béns que requeien en el vincle de Gilabert de Centelles. I com a tal també aportava diferents testaments i instruments per tal de demostrar la seua raó.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶¹ Era viuda de Pere de Centelles.

¹⁰⁶² ARV, Escrivania de Càmera, 1737, exp. 59, f.60.

¹⁰⁶³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.4.4., llibre 28.

¹⁰⁶⁴ Ximén Pérez Zapata de Calatayud, futur comte del Real, s'havia casat en segones noces, en 1712, amb la seua neboda donya Agnès Maria Ferrer de Pròxita i Calatayud, filla del comte d'Almenara. Degut a que el comte d'Almenara no tenia fills barons al final dels seus dies, li deixà el comtat al seu net Joaquim, però a la seua mort, seria Vicent Pasqual qui finalment l'heretés i es va convertir en el comte d'Almenara, baix la cura dels seus pares mentre ell va ser menor d'edat. Úbeda Revert, Xavier, "Litigar per la terra. La construcció del patrimoni senyorial dels comtes del Real (segles XVI-XVIII)", en *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València, PUV, 2018, pp.103-104.

¹⁰⁶⁵ ARV, Escrivania de Càmera, 1737, exp. 59, f.60.

En nom del marqués de Nules i Quirra actuaria Francesc Giner, qui el 26 de febrer de 1737 va iniciar recurs contra el comte d'Almenara. Afirmava que el seu representat no havia pogut reclamar anteriorment la baronia per estar immers en el plet a la successió “que suscitó don Otger Català, su abuelo, en el año 1674 y no se ha terminado asta el de 1734”, motiu pel qual -adduint no haver prescrit el seu dret per la força del vincle- ara sol·licitava que declaraessin nul·la la venda feta pel comte d'Oliva. I a més a més, reclamava la restitució de tots els fruits i emoluments percebuts fins l'entrega efectiva de la baronia.¹⁰⁶⁶

L'11 d'abril de 1737 Francesc Giner presentava una queixa davant la Reial Audiència perquè la demanda encara no s'havia entregat a la part del comte del Real, com a curador del d'Almenara, per causa dels escrivans, i demanava que “se sirva dar providència” per a que els autos de la demanda de Xilxes se feren arribar a la Casa d'Almenara perquè aquesta poguera respondre “o lo que les convenga”.¹⁰⁶⁷ Finalment el comte del Real va atorgar poders, el 22 d'abril de 1737, a don Juan Muedra, Juan Boira i Baptista Navarro, procuradors en Cort, perquè defensaren els drets del seu fill en la mencionada causa. Van demanar diversos ajornaments per a poder preparar la seua defensa, mentre que la part del marqués de Nules demanava que se “l'apremie”.¹⁰⁶⁸

Com a procurador i en nom del comte del Real, el 21 d'agost de 1737, Felip Mateu va contestar a les demandes de don Joaquim i va asseverar que el comte d'Almenara devia quedar absolt, ja que no hi havia res que poguera provar el que manifestaven i dubtava dels instruments presentats. I es que l'estratègia jurídica va consistir en posar en dubte la vinculació i la venda de la baronia de Xilxes -encara que açò arribà a ser demostrat- i en reivindicar que la Casa dels Pròxita “de tiempo immemorial que de si y los suyos” posseïa la referida baronia, no en força de la suposada venda que “como nulla se impugna”, sinó en virtut del títol aprovat per sa Majestat i el seu Suprem i Reial Consell d'Aragó “aviéndose enagenado y extrahído del pretendido vinculo (si es que en él

¹⁰⁶⁶ Ibídem.

¹⁰⁶⁷ Ibídem, f.68v.

¹⁰⁶⁸ Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de...*, p.383.

recahía) por causa necessària, útil y beneficiosa al mesmo vínculo y de las que el drecho tiene aprovadas”.¹⁰⁶⁹

Per aquest motiu i al·legant que se tractava d'una venda real i perfecta, sol·licitava l'absolució per al comte d'Almenara, considerant que això era de justícia. A més a més, assenyalava que per dita suposada venda s'havien hipotecat tots els seus béns, especialment la baronia d'Aiora -que en eixe moment era del duc de l'Infantat- i si restituïen la baronia de Xilxes al marquès de Nules i Quirra, aleshores haurien de fer el mateix amb el comtat d'Oliva i la baronia d'Aiora, en mans del duc de Gandia i de l'Infantat, respectivament. Pel que aquests haurien de prendre part i “tomar la voz” en la defensa d'aquest plet.¹⁰⁷⁰

No obstant això, la part del comte d'Almenara va presentar els capítols matrimonials de don Gaspar de Pròxita, fill del comte d'Almenara, amb donya Catalina del Milà, signats el 30 de maig de 1499 – on constava que la baronia de Xilxes havia quedat vinculada a don Gaspar per l'herència de la seua àvia, Beatriu Boil Castellet de Pròxita- així com el testament de Caterina del Milà, comtessa d'Almenara, i la sentència emesa per la Reial Audiència, amb vots del Consell d'Aragó, sobre la possessió del comtat d'Almenara i les baronies de Quart, Xilxes i la Llosa en favor de don Lluís de Pròxita Aragó, el 30 d'agost de 1677. Uns documents que pretenien justificar la possessió de Xilxes des de temps immemorial, i especialment en virtut de les sentències publicades, que acreditaven que dita baronia la posseïa la Casa d'Almenara des de feia més de 243 anys.¹⁰⁷¹

Encara que l'argumentació del marquès de Nules i Quirra era certa, la via de prescripció li atorgava la legítima possessió al comte d'Almenara, ja que la baronia estava des de feia més de dos-cents cinquanta anys en mans de la Casa dels Pròxita, sense que cap dels ascendents de don Joaquim ho hagués reclamat i dita baronia havia estat vinculada posteriorment, tant per matrimoni com per

¹⁰⁶⁹ ARV, Escrivania de Càmera, 1737, exp. 59, f.80r.

¹⁰⁷⁰ Ibídem, f.80v.

¹⁰⁷¹ Ibídem, f.90v.

herència. En este sentit, per part del marquès de Nules s'argumentava que el vincle d'Almenara comprenia les viles i baronies de Llutxent, Quatretonda, Pinet, etc. i en eixos moments, amb l'excepció d'Almenara, la Llosa, Quart, i Xilxes, totes havien sigut alienades. I encara que la principal funció dels vincles era la preservació dels béns que estaven vinculats en una sola branca familiar, això no significava que en el Regne de València no existiren mecanismes que autoritzaren la disgregació d'alguns d'eixos béns per causes legítimes i justificades davant la justícia o el rei.¹⁰⁷² De fet, aquest procediment va ser utilitzat per bona part de les cases nobiliàries per evitar la ruïna o l'embargament i fer front als costosos dots matrimonials.¹⁰⁷³

El duc de Gandia i el duc de l'Infantat també arribaren a personar-se en el plet,¹⁰⁷⁴ a favor del comte d'Almenara, ja que sinó, cabia la possibilitat que se'ls discutira la possessió del comtat d'Oliva i la vall d'Aiora. A banda, sembla que la part del comte tenia sobradament justificada la seua possessió per diversos instruments i testimonis, però el comte del Real va morir abans que es dictés sentència i va ser la seua viuda, donya Inés de Pròxita – com a tutora i curadora del fill- la que hagué de fer-se càrrec i continuar amb el plet, guanyant-lo en primera instància el 2 de desembre de 1744.¹⁰⁷⁵

La Reial Sentència dictaminava que don Joaquim no havia provat “su acción y demanda”, motiu pel qual no s'acceptava la seua reclamació, mentre que el comte del Real, curador del comte d'Almenara, sí que havia presentat les seues defenses “ben provades” i per tant quedava absolt. No obstant això, cap part era condemnada a costes. Però, don Joaquim no es va conformar amb el dictamen i, el 7 de desembre de 1744, el seu procurador, Francesc Giner, apel·lava la sentència i demanava la seua revisió per tal de poder intervenir a favor de la seua part. A més a més, declarava que quan l'avi del marquès, don Otger Català de Valeriola, va ser declarat successor en el “mayorazgo” de

¹⁰⁷² Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de...*, p.384.

¹⁰⁷³ Un clar exemple de desvinculació el trobem en el llinatge dels Roig, on el patrimoni es va dividir entre els distints fills en temps convulsos i de guerra. Per a més informació: Marí García, Enric, *El Linaje valenciano de los Roig. Memoria, familia y patrimonio a través de quince generaciones*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2017, p.304.

¹⁰⁷⁴ El procurador del de Gandia seria Victoriano Barberà, i el de l'Infantat Joan Antoni Viñerta.

¹⁰⁷⁵ Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de...*, p.384.

Gilabert de Centelles el 21 de maig de 1695, “se le mandó dar la posesión” no sols de les viles de Nules, Moncofa, Vilavella i Mascarell, sinó també de la resta de béns que don Gilabert, el vinculador, posseïa al regne de Valencia”.¹⁰⁷⁶

El plet va continuar durant els següents anys, i el comte d’Almenara va al·legar la “prescripció immemorial” que li conferia el fet que la baronia portés segles en el seu llinatge, així com que la baronia de Xilxes entrara en la Casa d’Almenara per altre títol amb facultat Reial i utilitat de “mayorazgo”, i no per la venda feta a Beatriu Boil Castellet. Així les coses, l’última notícia de que disposem sobre el plet ens situa en el 26 de gener de 1745, quan el procurador del marquès va fer el darrer intent per guanyar, abans que fos ratificada l’anterior Reial sentència en favor del comte d’Almenara, qui finalment aconseguiria mantindre entre les seues propietats la baronia de Xilxes, bàsicament per haver prescrit el temps de la demanda, així com per la mort de don Joaquim en abril d’eixe any, que va posar també fi a les pretensions i lluites per dita possessió.¹⁰⁷⁷

9.8.2 El plet amb la vila de Nules (1745)

En octubre de 1745 el consell, justícia i regidors de la vila i honor de Nules es varen enfrontar al seu marquès per la jurisdicció. Davant aquest acte, don Joaquim va defensar que solament a ell li competia la jurisdicció suprema, mer i mixt imperi i el seu exercici i governació en la vila de Nules i tots els seus termes. A més a més, va al·legar que els Reials privilegis que els distints reis havien atorgat als seus avantpassats eren legítims, vàlids i continuaven efectius, i no eren subrepticis com al·legava la vila, ni havien deixat de tenir efecte amb la derogació dels Furs valencians.¹⁰⁷⁸

Va ser un plet curt, en el qual don Joaquim va aportar la corresponent documentació i privilegis i va manifestar que “en tots els temps”, els barons i marquesos de Nules sempre havien procurat, a part d’impartir justícia, tractar-los amb la major benignitat. Pretenia així deixar clar que la vila de Nules no podia

¹⁰⁷⁶ ARV, Escrivania de Càmera, 1737, exp. 59, f.557.

¹⁰⁷⁷ Ibídem, f.625.

¹⁰⁷⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.838, D.3.

ser escoltada en la demanda de revocació dels privilegis que gaudia el marquès, i molt menys en la de poder elegir un justícia reial per a que exercira la jurisdicció suprema en el seu marquesat. Amb els papers i recursos presentats, el marquès esperava una ràpida resolució del plet al seu favor. I, tot i que la vila va intentar fer valdre les seues pretensions, ningú va qüestionar la jurisdicció suprema ni la facultat de don Joaquim de nomenar als oficials, motiu pel qual esta part de la demanda de la vila va quedar “desierta”. Es així com “imponiendo a la Villa perpetuo silencio” en les seues pretensions de jurisdicció, don Joaquim - personatge ric, poderós, pròxim al rei i que posseïa els Reials Privilegis- va eixir triomfant i no va dubtar en castigar posteriorment als oficials que se li havien enfrontat, substituint-los per altres adeptes a la seua persona.¹⁰⁷⁹

9.8.3 El requeriment sobre el comtat de Centelles (1745)

La dècada dels anys quaranta del set-cents també seria el moment en el qual don Joaquim Català de Valeriola, arran de la mort de don Francesc Xavier de Blanes-Carròs Centelles i Descatllar,¹⁰⁸⁰ comte del castell de Centelles - al principat de Catalunya- el 23 de gener de 1742,¹⁰⁸¹ va decidir reclamar la possessió de dit comtat, tal i com en el seu moment va fer el seu avi a la mort de don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, al·legant uns drets genealògics i uns vincles més antics i de major força que els que van presentar en el seu moment la família dels Blanes-Carròs i que els va permetre guanyar el comtat.

El nou comte de Centelles s'anomenava don Francesc Xavier de Blanes Centelles i de Pinós,¹⁰⁸² i contra ell es va enfrontar don Joaquim Català de Valeriola en abril de 1745. Segons va referir en la seua demanda, els Blanes havien aconseguit fer-se amb el comtat del castell de Centelles gràcies al

¹⁰⁷⁹ *Ibídem*.

¹⁰⁸⁰ Este personatge fou qui li va guanyar el comtat de Centelles al seu avi, don Otger Català de Valeriola, per Reial Sentència en 1684.

¹⁰⁸¹ Carbonell Buades, Mariano, “El palau Centelles de Barcelona en el marco del patrocinio arquitectónico y urbanístico de Lluís de Centelles a inicios del siglo XVI” en *Lexicon Speciale* nº2, Universitat Autònoma de Barcelona, 2021, p.168.

¹⁰⁸² Francesc Xavier de Blanes seria comte del castell de Centelles fins el moment de la seua mort, el 5 de maig de 1780, i encara que va contraure dos matrimonis no va tindre fills. <https://www.cge.cat/admin/uploads/docs/20130312123155-1.pdf> p.66.

testament de Lluís de Centelles, però assegurava que existia un vincle més antic establert per don Gilabert de Centelles, senyor i vinculador de Nules.¹⁰⁸³

Segons manifestava el marquès, don Gilabert va fer donació de la baronia de Centelles al seu fill don Eimeric de Centelles,¹⁰⁸⁴ en contemplació del seu matrimoni amb donya Leonor de Melano, l'1 de gener de 1362, davant del notari Jaume Conesa, amb pacte i condició que succeïren en ella tots els descendents barons i legítims del matrimoni i, a falta de baró, haurien de ser els seus successors [els de Gilabert] cridats en el vincle de Nules, com així constava en la donació paterna. Per tant, els Català de Valeriola tenien dret al comtat de Centelles perquè ara don Joaquim posseïa el vincle de Nules,¹⁰⁸⁵ així com per ser també descendents de donya Joana de Centelles -qui casà amb Bernat Guillem Català-, filla i neta respectivament d'Eimeric i Gilabert de Centelles.

En base a aquets dos fets - ser descendent de don Eimeric de Centelles i posseir el vincle i marquesat de Nules pel qual va acabar guanyant també el marquesat de Quirra- don Joaquim va al·legar el seu dret al comtat del castell de Centelles. Amb aquesta pretensió va presentar diversos papers, instruments, genealogies i sentències passades, com la del triomf de don Onofre Clotaldo de Centelles, l'11 de maig de 1581, sobre la baronia de Nules front a la duquessa de Gandia -en la que se declarava "el gravamen y vinculo perpetuo"-, o la que va guanyar don Cristòfol de Centelles, I marquès de Quirra, el 26 de gener de 1610 en l'Audiència de Catalunya, contra les germanes Joana i Violant de Centelles.¹⁰⁸⁶

La part del comte de Centelles va defensar que la donació de la baronia implicava als fills barons d'Eimeric de Centelles, però no a la resta de fills i, per tant, una part de la demanda i reclamació de don Joaquim quedava sense fonament. A més a més, segons assenyalaven, el vincle de Nules no afectava al

¹⁰⁸³ AHNOB, Fernán Núñez, C.98, D.46.

¹⁰⁸⁴ Eimeric de Centelles seria conseller i camarlenc del rei Martí "l'Humà", senyor de la baronia de Centelles, de la de les torres Albes i de la vila de Llombai, en el Regne de València.

¹⁰⁸⁵ En el temps que don Otger Català de Valeriola va reclamar la baronia i el comtat de Centelles i es va enfrontar a Francesc Xavier Blanes-Carròs de Centelles i a la seua mare, donya Isabel Blanes i Descatllar, pare i àvia de l'actual comte, encara no posseïa el vincle de Nules.

¹⁰⁸⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.98, D.46.

comtat de Centelles, ja que este no havia quedat vinculat en el seu testament i, per tant, era patrimoni lliure.

El procurador de don Joaquim, el doctor Josep Viñals i de la Torre, des de Barcelona li advertia el 6 d'abril de 1745 de la dificultat que comportava que el plet se litigara en la Reial Audiència de Catalunya, i no en València, representant que en els vincles i fideïcomisos contractuals en Catalunya “se ha caminado siempre con mucha estrechez y sin extraviarse de lo literal de las palabras”, de forma que les ampliacions, extensions i repeticions del gravamen rarament havien segut admeses. I afegia que, encara que certs vincles disposats en testaments sí que servien per ampliar i propagar el fideïcomís i repetir el gravamen, no s'atenien “mucho en los vínculos” contractuals. Dubtava per aquests motius poder obtenir una sentència favorable a la seua reclamació, més quan el comte de Centelles havia ostentat la possessió del seu estat durant molts anys de forma pacífica i sense disputa.¹⁰⁸⁷

Tot i això, don Joaquim va prosseguir en la seua reclamació. Pretenia el comtat amb tots els seus castells, viles, drets, preeminències i fruits, intentant imitar a l'anterior marquès, homònim seu. I per a fonamentar els seus drets va esgrimir tots el documents que estimava pertinents. Figuraven entre ells els capítols matrimonials d'Eimeric de Centelles, axí com el seu testament i fundació d'un vincle en favor de seu fill Gilabert i la donació de Gilabert de Centelles, vinculador de Nules.¹⁰⁸⁸ A aquests, va afegir diferents inventaris i testaments per a demostrar que descendia de donya Joana de Centelles, filla d'Eimeric de Centelles i per tant tenia un dret legítim; una antiga demanda de Guillem Ramon de Centelles, senyor de Llombai i la baronia de les Torres Albes -reclamant el castell i la baronia de Centelles a la mort de Crisògon Andreu de Centelles, sense fills, en 1473- la qual va ser acceptada basant-se en el vincle d'Eimeric; les clàusules de l'últim testament de don Lluís de Centelles, baró de Centelles, datades el 18 de març de 1529, així com diversos papers en notes i calendaris relatius a la baronia de Centelles; la instància cursada per Otger Català de

¹⁰⁸⁷ Concretament des de 1682 quan el pare de l'actual comte va guanyar per Reial sentència el comtat de Centelles davant del duc de Gandia.

¹⁰⁸⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.98, D.46.

Valeriola -davant el notari Jaume Borrell, el 28 de gener de 1675- sol·licitant la possessió del comtat de Centelles; la Reial sentència favorable a Cristòfol de Centelles, marquès de Quirra, contra les germanes de don Lluís Carròs de Centelles en 1610, i la còpia d'un document en el que se donava notícia de com els Blanes havien accedit al comtat de Centelles, en el Principat de Catalunya, guiant-se pel testament de don Lluís de Centelles.¹⁰⁸⁹

Amb tot, no acabava ací el llarg llistat de documents. Tampoc faltaren els destinats a tractar de demostrar que don Lluís era fill il·legítim de don Guillem Ramon de Centelles i de donya Violant de Clariana, i que va heretar la baronia de Centelles després d'haver sigut legitimat pel rei Ferran el Catòlic el 14 de

Don Serafí de Centelles Carròs, baró de Centelles. Retrat pintat a la manera de Juan van der Hamen, any 1555.

novembre de 1487¹⁰⁹⁰ i haver renunciat als seus drets el baró d'Erill, nebot de Guillem Ramon.

Dit don Lluís de Centelles es va casar amb Toda Carròs -germana de la comtessa Violant Carròs- i d'aquesta unió van nàixer Guillem Ramon,¹⁰⁹¹ Serafí,¹⁰⁹² Enric, Isabel i Eulàlia Joana de Centelles. Per una sentència favorable de l'infant don Enric, va aconseguir la baronia de Centelles després de la mort de Crisògon Andreu de Centelles, basant-se en el testament del seu pare. Per la seua banda, don Lluís va nomenar hereu i successor en la baronia al seu fill segon, don Serafí de Centelles, pare de don Joaquim Carròs de Centelles, qui en 1556 es convertiria en baró de Centelles i

¹⁰⁸⁹ Sobre aquest últim testament, la part del marquès don Joaquim advertia novament que existia el vincle més antic de Gilabert de Centelles.

¹⁰⁹⁰ Lluís i el seu germà Eimeric eren il·legítims perquè el seu pare, Guillem Ramon de Centelles, els va tindre amb donya Violant de Clariana -la qual acabaria sent la seua muller quan ell va enviuadar- mentre continuava casat amb donya Margarita Eslava. Posteriorment la parella tindria una filla anomenada Laura de Centelles.

¹⁰⁹¹ Guillem Ramon Carròs de Centelles es convertiria en comte de Quirra a la mort de la seua tia la comtessa Violant Carròs, pel que adoptà el cognom Carròs.

¹⁰⁹² Serafí seria senyor de Beniferri i es casaria amb donya Hipòlita d'Oms i de Centelles. Serien pares de don Joaquim Carròs de Centelles, comte de Quirra, qui va casar a la seua filla Alamanda

posteriorment en comte de Quirra. A més a més, pels seus serveis a la corona, don Joaquim seria recompensat amb el títol de I comte del castell de Centelles en juny de 1599, manifestant que dits béns eren lliures i, per tant, podia disposar de la seua herència a la seua voluntat.¹⁰⁹³

Per la seua banda, la part del comte de Centelles va presentar proves d'una Reial sentència en la que es declarava que la baronia de Centelles -ara ascendida a comtat- en virtut del vincle d'Eimeric I de Centelles, així com per la donació feta pel seu pare, don Gilabert de Centelles, després de la mort sense fills del comte Crisògon Andreu -net d'Eimeric-, pertanyia a Guillem Ramon de Centelles - també net d'Eimeric i cosí germà del difunt comte- des de 1478. I per reforçar els seus drets van presentar la legitimació feta pel rei Ferran el Catòlic a don Lluís i el seu germà don Eimeric de Centelles en 1487, fet que els permetia poder retenir la baronia de Centelles de forma legal. Adduïen també que per altra sentència don Lluís de Centelles - avantpassat directe de l'actual comte, don Francesc Xavier de Blanes Centelles i Pinós- havia sigut reconegut com hereu i successor en la baronia de Centelles. D'aquesta forma, pretenia demostrar que la possessió l'havia ostentat sempre la branca d'Eimeric de Centelles i no la de Joana de Centelles, germana d'aquell i avantpassada dels Català de Valeriola.

Al respecte, don Joaquim acceptava que, efectivament, fins a Guillem Ramon de Centelles la successió s'havia produït per línia legítima, però que després d'ell, el seu successor, don Lluís de Centelles era il·legítim i bord, per haver sigut procreat fora d'un matrimoni legítim, i d'ell descendia don Joaquim Carròs, comte de Quirra i de Centelles, així com l'actual comte don Francesc Xavier.¹⁰⁹⁴ És per això que els advocats del marquès de Nules demandaven que, mort don Joaquim Carròs, últim baró del llinatge de don Lluís, el comtat havia de recaure en qui posseïa el vincle de Nules, que en eixe moment era don Joaquim Català de Valeriola, ja que els descendents de les altres branques dels

Carròs amb Cristòfol de Centelles, baró de Nules i va ser el que va vincular Quirra a Nules, en el seu últim testament en l'any 1601.

¹⁰⁹³ AHNOB, Fernán Núñez, C.98, D.46.

¹⁰⁹⁴ *Ibidem*.

Centelles s'havien extingit en el temps o tenien menys drets que ell, per descendir per línia femenina.

A més a més, se pretenia deixar clar que don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, marquès de Quirra i Nules, havia sigut l'últim baró del llinatge dels Centelles i amb la seua mort sense successió, el 27 de novembre de 1674, la següent amb major dret de transmetre el vincle era donya Joana de Centelles i de Català, l'avantpassada de l'actual marquès de Nules i Quirra. I per recolzar el seu argument no va dubtar en enviar les còpies de la Reial sentència que va reconèixer al seu avi, don Otger Català de Valeriola, com a successor i posseïdor de Nules en 1695, i la posterior confirmació que va obtenir el seu pare, don Josep Català de Valeriola, en sentència en setembre de 1708, després d'haver-se convertit en el IV marquès de Nules.¹⁰⁹⁵

Però finalment don Joaquim veuria frustrada la seua pretensió, ja que la Reial Audiència de Catalunya no va admetre el vincle de Nules, en no ser Centelles una baronia vinculada en dit testament i haver ser reconeguts la resta de vincles per reials sentències des del testament de don Lluís de Centelles - avantpassat directe de don Francesc Xavier de Blanes Centelles- legítim comte del castell de Centelles.¹⁰⁹⁶

No podem precisar quan de temps va durar este plet, però en 1747 -dos anys després d'haver iniciat la seua reclamació- en el moment de redactar els capítols matrimonials del seu fill Vicent, don Joaquim Català de Valeriola es va intitular com a comte de Centelles, a més de marquès de Quirra i Nules.¹⁰⁹⁷ No obstant això, quan va dictar el seu últim codicil en 1754 ja no apareixia cap menció del comtat de Centelles, a diferència de la baronia de Xilxes, que encara continuava reclamant.

¹⁰⁹⁵ *Ibíd.*

¹⁰⁹⁶ El comte era fill de Francesc Xavier Blanes-Carròs i Centelles, net de Joan de Blanes Centelles i Isabel Descatllar, besnet de Ramon de Blanes i Centelles, qui al seu temps era fill de Toda de Centelles i Vidal de Blanes, net d'Enric de Centelles Carròs i besnet de don Lluís.

¹⁰⁹⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

9.9 Entre la devoció i la sociabilitat religiosa. Un altar per a sant Vicent Ferrer

Com és sabut, les manifestacions religioses van oferir a les elits un espai de sociabilitat religiosa i festiva en el qual exterioritzar el seu propi prestigi al mateix temps que les dotaven de mecenes i protectors que amb la seua presència van contribuir a enaltir-les. Des d'aquesta perspectiva, la pertinença a determinades congregacions elitistes es va convertir en un referent de prestigi que sumar als “actes positius” del llinatge¹⁰⁹⁸. Una aportació a la qual tampoc don Joaquim va ser alié i que en el seu cas tingué la seua expressió en la gran veneració que professava a sant Vicent Ferrer. Així ho va demostrar en posar-li aquest nom al seu fill i hereu, i no menys destacable resulta el fet que posseïra una capella en l'església de l'Anunciació d'Aldaia, dedicada a sant Vicent, amb un retaule pictòric de l'afamat pintor Joan Sariñena.¹⁰⁹⁹

En febrer de 1730 assistim, per mitjà d'uns contractes conservats, a una nova manifestació en aquest sentit amb motiu de la seua l'elecció com a clavari de sant Vicent. En aquesta ocasió, tal com era costum, el clavari va pagar la construcció d'un altar en honor del sant, al lloc “acostumat” al carrer del Mar. Aquest altar, de bona fusta, s'erigiria per a les festes celebrades dedicades al sant patró de la ciutat i hauria d'estar acabat per al dia de la Pasqua de Resurrecció.¹¹⁰⁰

Els fusters contractats per realitzar la construcció serien Miquel Estevan i el seu operari o ajudant Luciano Esteve. Haurien de fer l'altar amb tots els ornaments, pedestals i detalls que se'ls demanessin. També haurien de realitzar els diferents bastidors que necessités el pintor contractat per fer la pintura. Així mateix, hauria d'haver una cornisa de fusta, així com un lloc als peus del mateix

¹⁰⁹⁸ Així es pot veure a López-Guadalupe Muñoz, Miguel Luis, «Ver y ser vistos: élites granadinas en las manifestaciones populares de piedad» en *Las élites en la época moderna*, ed. Enrique Soria Mesa y Juan J. Bravo Caro, vol. 4, Córdoba, Universidad de Córdoba, 2009, pp.281-297. Per a les elits valencianes, Felipo Orts, Amparo, “La hermandad de la celda de San Vicente Ferrer y las élites valencianas en el siglo XVII”, Emilio Callado Estela (ed. lit.), *Frailes, santos y devociones: Historias dominicanas en homenaje al profesor Alfonso Esponera*. Valencia, Tirant Humanidades, 2020, pp. 83-106.

¹⁰⁹⁹ Sanchis Alfonso, José Ramón, “El establecimiento de una comunidad...”, p.116.

¹¹⁰⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 2.

altar, on poder dispositar espelmes i ciris, on fos fàcil apagar-les i encendre-les. També es contemplava que el fuster contractés dos homes per vigilar l'altar mentre el sant romangués allí, custodiant-lo. Així mateix, tindria l'obligació de tapar el respatller de l'altar amb els draps que se li proporcionessin. A més a més, si hi accedia, tindria l'obligació de cuidar les flors i col·locar-les en la composició del mateix altar. I les cordes necessàries per penjar les aranyes serien de cànem.

Una vegada realitzat tot això, el fuster col·locaria 40 llums d'oli on fos més convenient. I tindria l'obligació de fer el taulat per als focs al lloc que se li enviés, segons costum. Finalment, s'establia que el fuster donaria per compost i acabat aquest altar dissabte immediat a la festivitat del sant. I si per distracció o omissió no ho hagués conclòs, el clavari, que en aquest cas era don Joaquim Català de Valeriola, a les seues costes podria buscar altres artesans per acabar l'altar. Quedava també estipulat el preu de l'obra a pagar en tres terminis: la primera avançada, la segona a mitjan Quaresma i la tercera i última una vegada conclòs l'altar, per una quantia total de 100 lliures.

Tot seguit, se signaven les condicions amb el pintor Josep Fortea, qui havia d'ornar l'altar amb el seu art. En primer lloc, tindria l'obligació d'aparellar amb guix molt i cola els diferents bastidors, on posteriorment executaria les seues pintures.¹¹⁰¹ Així mateix, hauria d'avisar el florista de la composició del jardí i la col·locació dels rams de flors. Seria obligatori que assistís a la col·locació de l'altar perquè, juntament amb el fuster, poguessin compondre'l de manera que el resultat fos satisfactori i més encertat. Hauria de pintar un jardí i un camp amb tons verds i “pajizos”, així com unes pedres, unes aigües i una demostració de raigs de plata al lloc on es col·locaria la imatge; el pou es pintaria de plata.¹¹⁰² Tot hauria d'estar finalitzat per a la Pasqua de Resurrecció, que era dissabte

¹¹⁰¹ Sanz Viñuelas, Vicente: “*En obsequio del mayor lustre de...*”, pp.45-64.

¹¹⁰² Tal volta este símbol ens podria senyalar el miracle que representarien en eixe altar i eixa festivitat, donat que la celebració dels miracles de Sant Vicent es remuntaven al segle XV. https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/historia-critica-del-teatro-infantil-espanol--0/html/ff9ac0da-82b1-11df-acc7-002185ce6064_73.html o vegeu també: Zanón Alcaide, Virginia, i Aura Castro, Elvira, “Els milacres de san Vicente Ferrer, patrimonio cultural inmaterial valenciano”, en *ARCHÉ: Publicación del Instituto Universitario de restauración del patrimonio de la UPV*, Núm. 8,9 i 10, València, 2013-2015, pp.129-133.

immediat a la festivitat del sant. I el pagament de les 90 lliures també es distribuïria en tres pagues.

Posteriorment, s'ajustava amb Martin “el florero” un preu de 25 lliures, en què quedaven compreses totes les flors que es necessitessin per a aquest altar. Tots aquests contractes van ser signats a finals de febrer de 1730. I pel que fa als timbalers, clarins i dolçainers, a aquests se'ls pagarien 7 lliures i dos pesos per la seua participació a la festivitat, així com a “Pencha Rey”, li assignarien 4 lliures per penjar les diferents teles i draps.

Com es pot observar amb tot allò contractat, el marquès don Joaquim pretenia lluir-se i destacar en la celebració de la festivitat, i per això no li importava gastar més de cent trenta lliures, per celebrar un sol dia, com a signe d'opulència i distinció.¹¹⁰³

Un any després, el 3 de novembre de 1731, el mateix don Joaquim Català de Valeriola acabava de pagar les 70 lliures ajustades a l'escultor Francisco Bergara, per un retaule per a l'altar de sant Antoni Abat, per a la capella que la família posseïa a la catedral.¹¹⁰⁴ Una nova mostra d'ostentació, que seria contemplada per parents i amics i que pretenia mostrar l'esplendor i riquesa de la família.¹¹⁰⁵

A més a més, també hi ha notícies de dos fundacions que crearia al seu marquesat de Nules. La primera tingué lloc el 9 de febrer de 1746, i junt al seu fill i hereu, don Joaquim va col·locar la primera pedra per a la construcció de l'església de la Vilavella on haurien de col·locar-se les seues armes. Després de la benedicció del futur nou temple es va realitzar una funció “lucidísima” a la que també assistiren, junt als marquesos, els rectors de Nules, Mascarell i la Vall d'Uixó, així com molts beneficiats de la parròquia de Nules i tota la comunitat de carmelites descalços de Nules.¹¹⁰⁶ La segona de les fundacions es duria a terme

¹¹⁰³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 2.

¹¹⁰⁴ Esta capella era propietat de la família des de 1383, quan el seu avantpassat Peregrí Guillem Català i Montagut va fundar un benefici, amb sepultura pròpia, baix l'advocació de sant Antoni.

¹¹⁰⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 2.

¹¹⁰⁶ Riba, Victor, *Villavieja de Nules y sus aguas termales. Apuntes históricos*, Castelló,

als afores de Nules, al costat del camí Reial de Vila-Real, en maig de 1752. De nou don Joaquim va estar acompanyat pel seu fill don Vicent quan van col·locar la primera pedra per a la construcció d'una ermita -situada en les eres front a l'anterior ermita- baix l'advocació de Nostra Senyora dels Àngels i de sant Miquel,¹¹⁰⁷ i per a la seua realització van contractar als arquitectes Felip Rubio i Antoni Gilabert; com a mestre d'obres a Batiste Pujante i per a realitzar l'altar a Ignasi i Francesc Vergara.¹¹⁰⁸

Com ja hem vist, don Joaquim Català de Valeriola seria un clar paradigma de l'ostentació i va voler deixar la seua empremta de forma pública i notòria, a l'igual que anteriorment havien fet els seus avantpassats, els quals van participar en major o menor mesura de les manifestacions de la religiositat o cultura local, tot i que sense adoptar un paper de vertader lideratge.¹¹⁰⁹

9.10 Testament i llegat del marquès

Després del seu segon matrimoni, trobant-se sa i amb totes les seues facultats, el dia 2 de gener de 1744, don Joaquim Català de Valeriola, marquès de Nules i Quirra i cavaller de Santa Maria de Montesa, al seu palau de València, davant del notari Joaquim Lombart, va dictar el seu testament per deixar les coses ben nugades pel que pogués succeir.¹¹¹⁰

Primerament, va nomenar com als seus marmessors a la seua consort, donya Rosa de Cardona, marquesa de Nules i Quirra; a don Vicent Català de Valeriola, marquès de Nules, el seu fill primogènit; a don Antoni Escrivà d'Ixer, de la religió de sant Joan i gran conservador d'ell; al seu cunyat don Joaquim de Castellví i Escrivà, comte de Carlet i l'Alcúdia; al seu cunyat don Josep Mercader,¹¹¹¹ a don Guillem Pertusa, cavaller de Santa Maria de Montesa; al

Establecimiento tipográfico Jose Rovira, 1898, pp.98-99.

¹¹⁰⁷ Don Joaquim moriria abans d'acabar-se les construccions de la Vilavella (1756) i de l'ermita de Nules (1758), pel que seria el seu fill i hereu el que les inauguraria com a nou marquès.

¹¹⁰⁸ <https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/capilla-de-san-miguel/>

¹¹⁰⁹ Pérez García, Pablo, "La nobleza valenciana del Quinientos: lo social y su nomenclatura", en *e-Spania: Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes* núm.34, 2019, p.32. <https://journals.openedition.org/e-spania/32914>

¹¹¹⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., Caixa 7.

¹¹¹¹ Josep Mercader i Carròs era senyor de Guardamar i estava casat amb Apol·lònia de Castellví,

pare mestre fra Vicent Pertusa, de l'Orde de predicadors; al pare don Josep Nebot, prevere de la Reial Casa i Congregació de sant Felip Neri; i al rector i vicari que fossin, en el temps de la seua mort, de l'església de sant Llorenç de la ciutat de València. A tots junts i a qualsevol *in solidum*, donant-los tot el poder necessari.

Va disposar que, si moria en la ciutat de València, el seu cos fora soterrat en la seua sepultura de la catedral, en la capella de sant Antoni Abad, on estaven enterrats els seus pares i la seua primera esposa, donya Anna Maria de Castellví, vestit amb l'hàbit de sant Francesc de Paula "en l'interior" i amb l'hàbit de la religió de Nostra Senyora de Montesa en "lo exterior", deixant les "demés formes" del seu soterrar a elecció del seus marmessors als qui encomanava que "se haga con mucha moderación y sin pompa".

A més, va ser voluntat seua que s'obris el seu cadàver i li se tragués el cor, el qual volia que soterraren en una de les grades de les del peu del presbiteri de l'altar major de l'església parroquial del sant Crist de sant Salvador de la ciutat de València. Don Joaquim assenyalava que haurien de demanar permís al clergat de dita parròquia i a les persones que correspongués, i que haurien de pagar tot el cost que comportara tornar a compondre dita grada i deixar-la arreglada. I ordenava que el dia que es col·loqués el seu cor allí es celebrara una missa cantada de *Requiem* amb assistència de tots els beneficiats residents en la parròquia, donant d'almoïna per dita missa i assistència 100 lliures. No obstant això, si moria fora de la ciutat i dels seus ravals, aleshores deixava la decisió del seu soterrament als marmessors, demanat que el seu cos fos soterrat en la capella del sant Crist de l'església o convent que elegiren, sense separar el seu cor.

Per al sufragi i bé de la seua ànima va prendre dels seus béns 1.000 lliures, de les quals en destinava 100 per a la missa dels beneficiats i almoïna

filla dels comtes de Carlet i cunyada de don Joaquim Català de Valeriola. Barber Castellà, Frederic, "Espai domèstic i vida privada dels senyors de Guardamar (1660-1755)" en *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València, PUV, 2018, p.72.

quan soterrassin el seu cor i la resta per a la composició de les grades, l'almoïna dels hàbits, el seu soterrar i demés despeses i drets.¹¹¹² Així mateix, don Joaquim disposava que se celebressin *in continenti* quatre misses reservades per la seua ànima i la dels seus difunts en la catedral; quatre en l'església del sant Crist de san Salvador; quatre en la capella de Nostra Senyora de l'Assumpció – que diuen la del Miracle- en València, i altres quatre en l'església del convent de sant Sebastià de religiosos de sant Francesc de Paula, extra murs de València, per a cada una de les quals deixava 4 sous d'almoïna. La resta es destinarien a la celebració de misses per la seua ànima en totes les esglésies i convents de religiosos de la ciutat, a elecció dels marmessors.

Conformaven les seues manes pies la concessió de 20 lliures a l'Hospital General, a la Casa col·legi dels xiquets orfes de sant Vicent Ferrer i a la Casa Hospital de Nostra Senyora de la Misericòrdia, per ajuda de les seues necessitats. I després d'encomanar el pagament dels seus deutes, volgué tenir un record per als seus criats i criades que al temps de la seua mort estigueren en sa casa i servei, a cadascun dels quals llegava 10 lliures per una sola vegada, perquè recordaren pregar a Déu per la seua ànima.

En l'àmbit familiar, declarava haver-se casat dos vegades. La primera amb donya Anna Maria de Castellví i Escrivà, difunta, de la qual tenia dos fills: don Vicent i donya Francisca, donzella; i la segona amb donya Rosa de Cardona i Jofré, la seua actual consort, de la qual de moment no tenia cap fill.

A seua filla donya Francisca, li deixava 20.000 lliures - en contemplació de tots els seus drets d'herència- quantitat que li l'hauria de pagar el seu hereu i successor al temps de prendre estat, i no abans, a partir de cases, censos, terres o diners, si ell ja hagués mort. No obstant això, si la filla morira en qualsevol temps sense fills legítims, llevat de 2.000 lliures que podria disposar lliurement per a la seua ànima, les altres 18.000 lliures haurien de restablir-se i tornar al seu fill don Vicent o als seus successors. Disposava així mateix que mentre donya Francisca no es casara, el seu successor quedava obligat a mantindre-

¹¹¹² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., Caixa 7.

la en la seua casa i companyia, amb el realç corresponent a la seua condició, a més de lliurar-li i cada any 500 lliures en concepte de robes i “alfileres”, quantitat que, cas de decidir viure en altra casa, s’elevaria a 1.000 lliures.

Contemplava també la possibilitat de tindre fills del segon matrimoni, assignant en tal cas al primer fill baró una renda vitalícia de 400 lliures anuals i a la resta una renda vitalícia anual de 200 lliures, que hauria de satisfer el seu fill i hereu don Vicent com a cap dels Català de Valeriola, renda que cessaria cas de prendre estat i que seria substituïda per l’entrega de 6.000 lliures en tal concepte, que podria compondre a partir de censos, terres, diners, etc. D’elles, cas de morir sense descendents, podrien disposar de 1.000 lliures per a la seua ànima, retornant les 5.000 restants a la Casa.

Com hereu i successor nomenava al seu fill primogènit, don Vicent, el qual estava destinat a succeir-lo en els seus “mayorazgos” i vincles dels estats i marquesats de Nules i Quirra, així com altres que posseïa. Sobre ell requeien també els patronats de curats, beneficis, capellanies i capelles de que disposava, que quedaven incorporats al “mayorazgo”, així com les administracions del comú d’Arnau de Valeriola, l’administració de Na Valdaura i l’administració de Lluís de Valeriola, a més d’altres títols i pertinences com el forn de sant Llorenç.¹¹¹³ En este punt fundava un nou vincle a partir del reial privilegi concedit pel rei en benefici de la seua Casa.

9.10.1 Real cèdula i fundació d’un nou vincle

En l’any 1740, després d’haver nascut el seu tercer fill, i ser baró, don Joaquim va pensar en el futur del seu llinatge i va elevar una súplica a Felip V, en la qual manifestava el seu desig de fundar un nou “mayorazgo” en cap d’un dels seus altres dos fills Joaquim o Francisca, ja que els estats generals de Nules i Quirra passarien al seu primogènit don Vicent. Atenent la seua petició, va aconseguir que des de San Ildefonso, el rei li expedira, el 27 de setembre de 1740, una cèdula i facultat reial per a poder fundar un nou “mayorazgo”¹¹¹⁴. En

¹¹¹³ Ibídem.

¹¹¹⁴ Un fet a tenir en compte es que des de l’any 1707 s’havien derogat els Furs Valencians i ara

ella se li atorgava permís per a establir-lo a partir de tots els seus béns mobles i seents, “juros”, rendes, censos, joies i altres drets lliures, així com per a disposar la seua successió en els fills o filles legítims que no el succeïren en el ja existent.¹¹¹⁵

Ara, designava com a legítim i universal hereu d'aquest nou vincle al seu fill don Vicent Català de Valeriola, el qual seria de rigorosa agnació, ordenant que en tots els béns compresos en ells se succeïren els descendents del seu fill, per ordre de primogenitura i masculinitat. I cas que don Vicent no tinguera fills barons el vincle passaria als fills que don Joaquim hagués pogut tenir en el seu segon matrimoni. I si això no poguera ser, aleshores passaria a la filla major de don Vicent,¹¹¹⁶ però després d'ella, succeïren els fills i descendents barons, i si aquesta no en tingués, hauria de passar a la segona filla de don Vicent, i així successivament. I si no hi hagués descendència, aleshores recauria en la seua filla donya Francisca i els seus fills barons, en ordre de primogenitura. Si fallava la successió, hauria de passar al seu descendent més pròxim, declarant que el “mayorazgo” sols podria gaudir-lo una única persona, preferint-se sempre el major al menor. Però en dits estats no podria mai succeir ningú que no fos legítim, així com tampoc podria posseir-los cap eclesiàstic ni persona alguna que “no pueda contraer matrimonio”. I així quedaven tots els seus béns units i indivisibles.

Per últim, don Joaquim disposava que, cas que s'extingira el seu llinatge i acabés l'agnació rigorosa de tots els fills barons, aleshores era voluntat seua que tots els successors, per heretar el “mayorazgo” adoptaren els cognoms i les armes dels Català de Valeriola, i si no ho acceptessin passarien al següent. Cas que algun dels successors hagués comés un delicte de lesa majestat divina o humana i meresquera que li confiscaren el béns, aleshores perdria -des d'aquest mateix moment- el seu dret i la successió, i els béns haurien de passar a l'immediat successor.

tot es regia per la legislació castellana.

¹¹¹⁵ En eixe temps encara vivia el seu fill Joaquim, i per tant era lògic que el marquès pensara en poder crear un nou vincle en altra branca familiar; fet que podria explicar la seua pretensió sobre la baronia de Xilxes. No obstant això, el xiquet va morir l'any següent, frustrant eixe somni.

¹¹¹⁶ Este punt de la clàusula seria posteriorment utilitzat per a reclamar la successió dels estats i béns dels Català de Valeriola en la persona de la seua neta, donya Josepa Domènica.

Una vegada incorporada la cèdula Reial i el nou vincle, don Joaquim va fer constar al seu testament l'obligació contreta els seus capítols matrimonials, signats davant el notari Roc Pérez en l'any 1742, de satisfer a la seua esposa, donya Rosa 1.500 lliures anuals durant la seua viudetat. En altre ordre, com els seus dos fills, Vicent i Francisca, eren menors de 25 anys però majors de 16, disposava que si ell moria sense haver assolit la majoria, actuara com el seu curador don Joan Batiste Ferrer, canonge i paborde de la catedral, a qui li conferia el poder necessari, tot i exposant que - coneixedor de totes les dependències i negocis de la seua Casa i persona de la seua major confiança- sabia atendre la comanda amb “tota la perfecció” i el major benefici, utilitat i conveniència “dels meus fills”.¹¹¹⁷

Concloïa manifestant el desig de que a la seua mort se realitzara inventari extrajudicial de la seua herència i de tots els seus béns integrats en el seu “mayorazgo”. I així ho va signar en la ciutat de València el dia 2 de gener de l'any 1744, en presència del doctor Francesc Marín, sacerdot; Francesc Aguilus, escrivà; i Josep Gallart, estudiant, el quals actuaren com testimonis davant el notari Lombart.¹¹¹⁸

9.10.2 Últims codicils i mort de don Joaquim

Déu anys després, però ara greument malalt i al llit, el 23 de març de 1754, don Joaquim va atorgar el seu últim codicil, de nou al seu palau. Una vegada més va cridar al seu notari, Joaquim Lombart, per a dictar les seues últimes voluntats.

En primer lloc manifestava que la seua filla, donya Francisca Català de Valeriola i Castellví, havia mort sense fills, per la qual cosa ja no podia heretar-lo com ell havia disposat. Ara, en canvi, estava donya Antonia de l'Alegria Català de Valeriola i Cardona, filla seua, fruit del seu segon matrimoni amb donya Rosa de Cardona, a la qual llegava “para que pueda mantener el lustre y calidad de su persona y casa”, i pels seus drets en l'herència, 30.000 lliures, al temps que

¹¹¹⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., Caixa 7.

¹¹¹⁸ *Ibídem*.

li assignava com tutora –per ser menor d’edat- la seua mare, donya Rosa, qui ara veia augmentada la assignació per viduitat a 2.000 lliures, amb la condició que no contraguera nou matrimoni.

Per altra banda, incorporava nous llegats. Així, atorgava 400 lliures per a constituir el dot d’una religiosa pobra, a elecció de don Josep Nebot, prevere de la Reial Casa de la Congregació de sant Felip Neri, a qui, a més deixava disposat que se li entreguessin 100 lliures, per una vegada, “para lo que le tiene comunicado”; 100 lliures a destinar a ornament i necessitats de la capella de la comunió de la parròquia de sant Llorenç, de la qual era feligrès; 200 lliures al convent de trinitaris descalços de la ciutat de València, per a celebrar 6 misses cantades per la seua ànima; 5 lliures anuals amb caràcter vitalici a sor Llorença Tàrrega de santa Caterina i sor Teresa Boscasa i de sant Miquel, religioses professes en el convent de Jerusalem de l’Orde de sant Francesc; i – durant la seua vida- la mateixa ració diària que en eixe moment rebia el seu ajuda de càmera Manuel Garró, “por lo bien que le ha servido y para que se acuerde de encomendarle a Dios Nuestro Señor”.¹¹¹⁹

Finalitzava el codicil disposant la realització d’un inventari de béns després de la seua mort. Com a testimonis van estar presents el pare i doctor Josep Nebot, el doctor Ginés Mora, rector de l’església de sant Salvador i el doctor Josep Blanch, rector de la parròquia de sant Llorenç, tot i que degut a la seua gravetat don Joaquim Català de Valeriola no va poder signar, fent-ho en el seu nom el pare Nebot.¹¹²⁰

Encara, a l’endemà mateix, dia 24 de març, va cridar de nou al seu notari i a l’escrivà Josep Àlvarez Jordan amb la finalitat d’afegir un últim codicil. En ell llegava 200 lliures anuals, mentre visquera, a mossèn Joaquim Lombart, prevere, fill del seu notari, en agraïment pels serveis prestats en la “villa y Corte” en relació amb un plet pendent en el Real Consell.¹¹²¹ I disposava també el pagament de

¹¹¹⁹ Disposició que don Joaquim assenyalava que era coneguda per la seua dona i tota la seua família.

¹¹²⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., Caixa 7.

¹¹²¹ Este plet deu ser el de la baronia de Xilxes contra el duc d’Almenara.

les despeses causades per viatges, advocats, relators, escriptors i les seues dietes en Madrid.¹¹²² Redactat el document per l'escriptor Josep Álvarez Jordan, actuaren de testimonis el doctor Josep Blanch, rector de sant Llorenç, el metge don Manuel Mañez i el cirurgià Manuel Orbera. Don Joaquim tampoc pogué signar-lo.¹¹²³

Uns dies després, el 2 d'abril de 1754, don Joaquim Català de Valeriola i Cardona va morir al seu palau de València als 55 anys d'edat. A l'endemà va ser soterrat en la seua sepultura en la capella de sant Antoni Abad de la catedral de València, amb l'assistència de vint-i-cinc preveres, cinc capes en la rectoral, creu i dos acòlits, en missa cantada de *Requiem* de cos present.¹¹²⁴

D'aquesta forma, don Joaquim,¹¹²⁵ qui havia aconseguit tornar a gaudir plenament dels marquesats de Quirra i Nules i havia fet ostentació de la seua força, riquesa i poder; qui havia estat ben relacionat amb la monarquia Borbònica, havia participat en les manifestacions festives i devocions de la ciutat, i qui havia vist com la branca masculina de la família dels Borja -els grans rivals de la seua Casa- s'havia extingit,¹¹²⁶ abandonava este món amb una sola pena: la de morir sense haver pogut conèixer a cap net seu que assegurés i continuara el llinatge dels Català de Valeriola.

¹¹²² Una disposició que hauria de pagar el seu fill i hereu.

¹¹²³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., Caixa 7.

¹¹²⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.177, D.65.

¹¹²⁵ Don Joaquim Català de Valeriola serà pròximament un personatge novel·lat en el llibre "*Sang al Comuner*", que l'amic Adrián Hernández García està escrivint, ambientat en Aldaia a mitjans del segle XVIII i a qui jo li he facilitat les dades d'aquest personatge, fet que permetrà traure a la llum a un membre dels Català de Valeriola i donar-lo a conèixer en una novel·la.

¹¹²⁶ Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya...*, p.107.

CAPÍTOL X

Vicent Català de Valeriola i Castellví (1726-1766). L' entroncament amb la Casa d'Almodóvar i l'engrandiment del palau de València

10.1 Natalici i desposoris del continuador del llinatge

El 3 de juny de l'any 1726 va nèixer al palau dels Català de Valeriola l'anhelat fill i hereu de don Joaquim i de donya Anna Maria i, eixe mateix dia, va ser batejat "per devoció" en la parròquia de Sant Esteve, prèvia llicència del rector de la de Sant Llorenç.¹¹²⁷ La cerimònia tingué lloc en la pila "on fon batejat sant Vicent Ferrer" i el nounat rebé el nom de Vicent, com era costum fer-ho als que allí batejaven encara que el seu nom complet seria: Gilabert Vicent Joaquim Josep Felip Marià Guillem Millà Lluís Tadeu Miquel Cristòfol Bernat Fèlix Claudi. El va batejar el canonge don Gaspar Ferrer i Pròxita i actuaren com a padrins mossèn Francesc Alós, beneficiat en la Seu de València; i sor Mariana.¹¹²⁸ Uns anys després, concretament l'1 de febrer de 1727, el nostre personatge seria confirmat per don Diego Muñoz Vaquerizo, bisbe de Sogorb, actuant com a padrí don Josep Crespí de Valldaura.¹¹²⁹

Els esdeveniments familiars se succeïen i el 26 d'abril de 1728 naixeria la germana, Maria Francesca - amb qui compartiria la infantesa i part de la joventut - i encara tindria dos germans més, ambdós anomenats ambdós Joaquim -un nascut en 1733 i l'altre en 1740- que, desgraciadament, van morir albat. Aquest últim any també sofriria la mort de sa mare, donya Anna Maria de Castellví quan a penes comptava 34 anys d'edat. I poc després, en 1742, el seu pare, don Joaquim, enllaçava en segones noces amb donya Rosa de Cardona i Jofré. D'aquesta unió naixeria Maria Antonia de l'Alegria, de la qual actuarien com als seus padrins el mateix Vicent i la seua germana Francisca, el 24 de juliol de 1747.¹¹³⁰

¹¹²⁷ Els Català de Valeriola eren feligresos de l'església de Sant Llorenç, ja que el seu palau es situava al costat mateix de la parròquia.

¹¹²⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹¹²⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., llibre 9., p.77.

¹¹³⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

És més, en el moment en què la seua germanastra venia al món, Vicent iniciava les gestions orientades a contraure matrimoni i formar la seua pròpia família.

10.2. L'enllaç amb la filla dels marquesos d'Almodóvar. Tres cerimònies de casament

Vicent, que era l'hereu de dos de les famílies nobles més importants i antigues del Regne de València havia de casar amb una muller del seu rang.¹¹³¹ Els parents van intentar que la candidata fora una dona de l'alta aristocràcia i pròxima a la Cort. Així les coses, l'elegida va ser donya Rafaela de Luxán i Góngora, filla del difunt don Fernando de Luxán, cavaller d'Alcàntera - majordom del Rei, membre del Consell d'Índies i aposentador major de la reial junta de la casa de "aposentos"- i de donya Ana Antonia de Góngora, marquesa d'Almodóvar.

Probablement en octubre de 1746 ja havien començat les negociacions perquè don Vicent va desplaçar-se a Madrid per a conèixer a qui seria la seua futura promesa. Pel que es desprén de la documentació, l'intermediari de les negociacions "para atender los asuntos del señor marquesito" va ser el comte d'Albalat dels Sorells, don Josep Torán i Sorell, qui en eixe temps es trobava en la Cort. Sabem que el dia 15 d'octubre, la mare de la novia, donya Ana Antonia de Góngora, demanava "que si el novio se allaba [aún] en esta Corte quería verlo", ja que ella no l'havia pogut conèixer personalment.¹¹³² En qualsevol cas, les negociacions entre les dos famílies arribaren a bon port i 31 d'agost de 1747, davant de Bernardo García Caltañazor, escrivà del rei, es redactaren els capítols matrimonials.

En representació de la futura núvia va intervenir don Francisco de Ávalos i Bonetán,¹¹³³ en virtut del poder especial que li havia atorgat el dia anterior don

¹¹³¹ Molina Recio, Raúl, "Reproducción social y estrategias...", pp.579-594.

¹¹³² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹¹³³ Era oficial de la secretaria del "negociado de incorporación de los enajenados" de la Reial Corona.

José Antonio de Chaves Osorio Robles i Rubín de Celis,¹¹³⁴ marit en segones nocces de donya Ana Antonia de Góngora Avilés Rios i Bañuelos,¹¹³⁵ qui actuava com apoderat de donya Rafaela de Luxán i Góngora.¹¹³⁶ I per la part del nuvi, don Josep de la Rui, apoderat de don Joaquim i de don Vicent Català de Valeriola i Castellví, els quals li havien conferit els necessaris poders davant el notari Joaquim Lombart, el 16 d'agost de 1747.¹¹³⁷

D'acord amb els concerts matrimonials, el padrastre de donya Rafaela se comprometia a aportar un dot -a compte dels drets d'herència paterna i materna de la núvia- de 200.000 reals de billó que es componia de "harebuenos" -bonos de la tesoreria general de guerra- joies, vestits, roba... S'afegien una casa situada en el carrer de las Huertas de Madrid, que la seua àvia, donya Maria Catalina de Avilés Bañuelos Torres i Sandoval, comtessa de Canalejas i marquesa de Ontiveros, "adelantada mayor de la Florida Castellana", li havia regalat "por el amor que le tiene" per al seu gaudi; així com joies, vestits i roba blanca que en sa mare, la marquesa d'Almodóvar, se comprometia a cedir-li en el moment del matrimoni en concepte de legítima.

Don Joaquim Català de Valeriola, per la seua part, s'obligava a d'assenyalar – una vegada casats- "con la decencia y adorno correspondiente" una casa separada en la ciutat de València, perquè habitara el nou nucli familiar, proveïda de tot el parament de plata llaurada necessari, així com de cotxes, mules, cavallerisses i tot el que necessitaren, a banda dels aliments dels nous marquesos. Amb aquesta finalitat, havia de consignar béns, finques i rendes quantioses i segures del seu "mayorazgo", en quantitat de 3.000 pesos anuals des del dia en què se celebrara el matrimoni. Uns diners lliures i sense cap gravamen ni descompte perquè el seu fill els pogués beneficiar, administrar, arrendar i percebre unes rendes i un usdefruit per a si, lliurement, sense la intervenció del seu pare ni de ningú. A més a més, don Joaquim i don Vicent,

¹¹³⁴ Era capità general dels Reials Exèrcits de Sa Majestat, degà en el Suprem Consell de Guerra.

¹¹³⁵ Donya Ana Antonia era senyora de les viles de la Rambla i Santa Maria de Trassiera de la Zarza i torre del Cañaveral, marquesa d'Almodóvar del Rio, que en primeres núpcies ho va ser de don Fernando Luxán Silva Guzmán i Toledo.

¹¹³⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹¹³⁷ *Ibidem*.

prometien donar cada any a donya Rafaela 3.000 reals per a “sus alfileres y gastos de cámara” i en el supòsit que donya Rafaela quedara viuda, rebria 2.000 ducats de billó anuals en concepte de pensió de viudetat -el que equivalia a 22.000 reals de velló- provinents de les rendes dels estats de Quirra i Nules.

Arribats a aquest punt, i després de jurar la núvia accedir al matrimoni lliure i voluntàriament, així com manifestar la seua renúncia als béns familiars en rebre el dot acordat -entre el dot, les arres i les donacions fetes per l'àvia i la mare de donya Rafaela, la quantitat dotal va ascendir a 362.087 reals de billó i 26 maravedís- davant els testimonis presents a l'acte -don Diego Cotilla, don Felipe Muñoz i don Manuel Barreda, veïns de la Cort-¹¹³⁸ se va procedir a la formalització de les arres, l'augment per part del nuvi a la núvia de 2.000 ducats de billó -en atenció a “las muy singulares prendas y distinguida noblesa” de donya Rafaela-¹¹³⁹ i a la signatura de les capitulacions el 31 d'agost de 1747 davant del notari, Bernardo Garcia Caltañazor, i els testimonis don Tomàs Birves, don Juan Muñoz i Domingo Josep de Casas, residents en la Cort.¹¹⁴⁰

Sembla que els problemes de salut que don Vicent Català de Valeriola – ja mencionats en les capitulacions- el van impossibilitar per viatjar fins a Madrid per a desposar-se amb donya Rafaela, vist que el 24 de setembre de 1747 se celebrarà l'enllaç matrimonial per poders en la capella major del convent Reial de l'Encarnació davant de don Nicolàs de Silva i Cardona, capellà major del referit convent. Com a testimonis actuaren don José Antonio María Oviedo Portocarrero, marquès de Buscayolo, don Ignacio Fernández de Córdoba, comte de Bornos i també estigueren presents don Joaquin de Luxán i Silva, comte de Castroponce; don Vicent Osorio i Gusmán, marquès de Mortara; don Isidro de la Cerda i Luxán, comte de Paredes; don Juan Francisco Arias i Centurión, marquès de Casasola, i don Joaquin de la Cerda i Torquemada, marquès de la Mota. L'acte el va verificar el notari don Felipe Borderes Montenegro.¹¹⁴¹

¹¹³⁸ Ibídem.

¹¹³⁹ Promesa feta per escrit en València, el dia 16 d'agost de 1747, davant dels testimonis don Josep Gisbert Sánchez, advocat dels Reials Consells; don Pere Lavarta i don Miquel Garró, veïns de la ciutat, davant el notari Joaquim Lombart.

¹¹⁴⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹¹⁴¹ Ibídem.

Posteriorment, en el lloc de Villaverde,¹¹⁴² a 15 de novembre de 1747, amb llicència de don Manuel de Palancos, rector de la parròquia de Santa Cruz, de nou, don Nicolàs de Silva i Cardona, capellà major del convent Reial de la Encarnació, tornà a desposar per poders i com a ratificació a don Vicent i a donya Rafaela, actuant novament don Juan Antonio de Chaves, pel poder especial atorgat, com el marit. Dita cerimònia es va dur a terme en presència de don Pedro de Luxán Góngora Avilés i Silva, marquès d'Almodóvar del Río; de don Miquel Ortega, prevere, i dels apoderats d'ambdós parts, don José de la Rúa i don Francisco de Ávalos.¹¹⁴³

El 6 de juny de l'any 1748,¹¹⁴⁴ una vegada la novia havia arribat València, don Josep Camarasa, rector de la parròquia de Sant Martí, va donar les benediccions nupcials en l'oratori del palau dels Català de Valeriola als recents casats, complimentant així els esponsalícis per paraules de present que havia oficiat don Nicolau de Silva i Cardona, casant-los canònicament com havien acordat. Els marquesos de Nules, per disposició de don Joaquim Català de Valeriola, es traslladaven a una casa en la parròquia de Sant Martí¹¹⁴⁵ ja que, d'eixa forma, tant el pare com el fill, tenien la seua intimitat i podien governar les seues pròpies famílies.

10.3 La gran transformació del palau dels Català de Valeriola

Don Joaquim Català de Valeriola moria el 2 d'abril de 1754 i, immediatament, don Vicent i donya Rafaela es van convertir en marquesos de Quirra i Nules.¹¹⁴⁶ Com a membres de l'alta noblesa, els marquesos tingueren una presència destacada en els àmbits culturals i religiosos de la València del segle XVIII. Així l'any 1755,¹¹⁴⁷ amb motiu dels tres-cents anys de la canonització

¹¹⁴² En les capitulacions s'establia que la núvia seria entregada al nuvi o als seus enviats, en un lloc fora de la Cort de Madrid, com Arganda o Villarejos, el qual hauria de ser acordat i decidit per les dos parts, i finalment Villaverde va ser el lloc escollit.

¹¹⁴³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹¹⁴⁴ Donya Rafaela de Luxán arribaria a València al poc de temps d'haver-se produït el terratrèmol de Montesa (entre el 23 de març i el 2 d'abril), encara que sembla que este fenomen no afectà al palau de la família dels Català de Valeriola, tot i que sí que sentirien els tremolors. https://www.ign.es/resources/acercaDe/libDigPub/El_terremoto_de_Montesa_1748.pdf

¹¹⁴⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹¹⁴⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 7.

¹¹⁴⁷ Degut a que el rei Ferran VI havia prohibit les corregudes de bous, com a gran celebració per

de sant Vicent Ferrer, el marquès va pagar alguns dels oficis que s'havien de celebrar en la capella de Sant Vicent del convent de predicadors.¹¹⁴⁸

Per aquella època el marquès també seria testimoni i inauguraria l'església de la Vilavella, al seu marquesat de Nules, en setembre de 1756.¹¹⁴⁹ Però sens dubte, una de les principals inquietuds de don Vicent seria la reforma i eixamplament del seu palau d'acord amb els nous estils arquitectònics. En concret, en 1760 va ordenar la construcció d'una nova planta en el cos de l'edifici que donava a la plaça de Nules, cedint per a ús públic de la ciutat una part de la casa anteriorment comprada i enderrocada pel seu avi i que s'havia convertit en eixa "plaça" o carrer ample. Allí, el marquès va decidir edificar la façana principal

Façana principal del Palau dels Català de Valeriola en la plaça de Nules

als festejos del sant valencià, es va organitzar en la capital una naumàquia entre els ponts del Real i el de la Trinitat. Espectacle singular i en la que tota la noblesa va estar present, entre ells don Vicent i donya Rafaela, marquesos de Nules i Quirra.

¹¹⁴⁸ León Navarro, Vicente, "Dos centenarios de san Vicente Ferrer (1655 y 1755). Hechos y polémicas" en Callado Estela, Emilio (ed.) *La catedral barroca: iglesia, sociedad y cultura en la Valencia del siglo XVII*, vol.2, València, Institució Alfons el Magnànim-centre valencià d'estudis i d'investigació, 2019, p.254.

¹¹⁴⁹ Riba, Víctor, *Villavieja de Nules y sus aguas termales...*, p.33.

del palau, traslladant l'entrada del palau des de l'antic carrer dels Catalans, circumstància que provocà un canvi en la distribució de l'habitatge.¹¹⁵⁰

La decoració de la façana principal seguiria el nou estil arquitectònic emergent, el neoclàssic, a base d'arquitectures fingides representant frontons curts i rectes emmarcant els balcons de la planta noble. La resta del parament es decoraria amb motius lineals. A més a més, es van unificar totes les façanes del palau amb motius lineals, a excepció de la segona planta del cos de l'edifici que donava cap a la plaça de Sant Llorenç, en la qual s'empraria una profusa ornamentació vegetal.¹¹⁵¹

Detall de la decoració vegetal en la part alta del palau, en el tram que dona als actuals carrers Navellos i Franciscans.

A causa de les diverses ampliacions de l'edifici, el palau acabaria tenint 35 estances que s'organitzaven en espais privats, públics i semiprivats. En algunes d'aquestes s'introduïrien els fumerals així com cristalls en les finestres substituint a les teles encerades. També es crearien noves habitacions al palau com serien el rebedor, el tocador, l'escrivania, la secretaria i l'arxiu i la biblioteca així com un pati central a partir de la nova entrada principal.

¹¹⁵⁰ Tal i com hui en dia encara es pot apreciar.

¹¹⁵¹ Sanz Viñuelas, Vicente: "*En obsequio del mayor lustre de...*", pp.45-64.

En la planta noble s'ubicaven les alcoves, l'oratori, el menjador i la cuina; a més d'una "pieza de la chimenea donde se venía el señor marqués", un espai d'ús privat per a don Vicent, dotat de totes les comoditats del moment. En la planta baixa trobem la bodega, les quadres, el pati i els dormitoris propis de l'ajuda de cambra, el cotxer, el mosso de quadra i mossèn Joaquim Mompó.¹¹⁵²

En l'entresol, així com en la capella de la planta primera, es col·locava un paviment de taulells policromats amb motius florals. Com a curiositat i fet excepcional, existia una sala anomenada "la pieza del Sol" ja que el paviment simulava una catifa al centre de la qual hi havia representat un gran sol. Els taulells emprats procedien de la fàbrica de Vicent Navarro, del carrer de la Corona. Això de banda, es construiria un oratori d'estil neogòtic que estaria situat cap al carrer de la Mesa¹¹⁵³ i que estaria decorat amb motius florals i motllures daurades. Pel que fa a l'última planta del palau, bona part d'ella s'habilitaria per a les criades i la golfa, així com per al "quarto de los colchones", per al "quarto de las pinturas", per al "quarto de la paja" i també allí s'ubicava l'arxiu i llibreria.¹¹⁵⁴

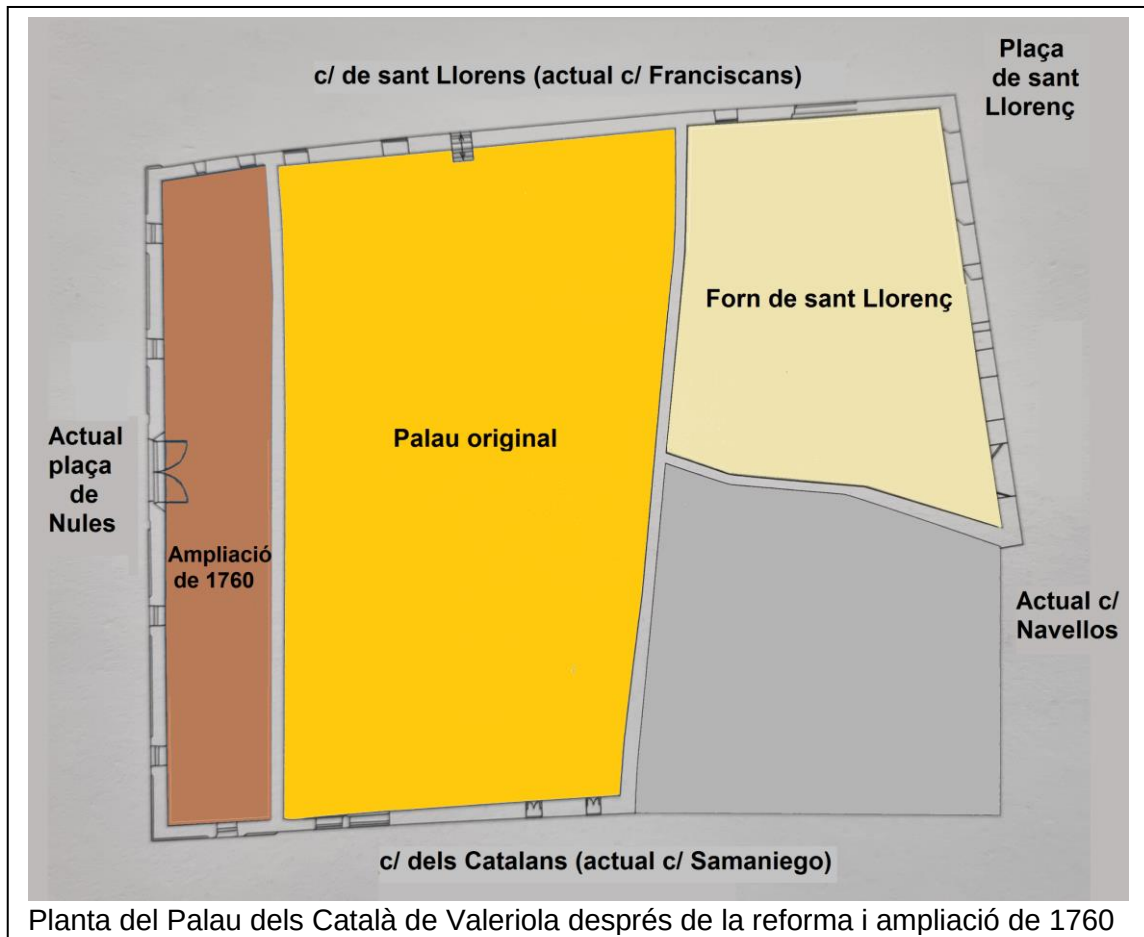

¹¹⁵² Confessor i capellà dels marquesos.

¹¹⁵³ Actual carrer de Navellos.

¹¹⁵⁴ Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Català...*, pp.128-129.

L'objectiu d'aquesta reforma era fer un habitatge més confortable, lluminós i higiènic però també convertir el palau en un espill de la magnificència i riquesa del llinatge, tot seguint una política arquitectònica d'engrandiment i embelliment encetada per l'avi, don Josep Català de Valeriola.

Planta del Palau dels Català de Valeriola després de la reforma i ampliació de 1760

10.4 Una hereva per a una noble Casa

Encara que havien passat molts anys des del seu matrimoni, per fi la marquesa va quedar embarassada i va dur a bon part la gestació de tal manera que, l'1 de novembre de l'any 1764, va vindre al món una filla que va significar l'alegria dels marquesos a més de ser la successora necessària del llinatge. Tal va ser la gaubança, que don Vicent va escriure esta carta al marquès don Pablo Jeroni Grimaldi, primer secretari d'estat i de despatx del rei Carles III:

“Muy Señor mío. El día primero de este Mes se sirvió la Providencia Divina de consolar a mi Casa, concediéndola una Hija, que dio a luz con toda prosperidad la Marquesa mi Mujer, después de diez y siete años de nuestro

Matrimonio. Y siendo este feliz alumbramiento por su naturaleza y circunstancias tan digno de la Real noticia, he de dever a Vuestra Excelencia se sirva participarlo al Rey nuestro señor (Dios le guarde) poniendo a Sus Soberanos pies la deseada dichosa sucession, que acabo de conseguir, y quanto valgan mi persona y Casa. Y con este motivo solicito repetidas órdenes de Vuestra Excelencia, cuya vida guarde Dios muchos años. Valencia y noviembre a 10 de 1764.”¹¹⁵⁵

Uns dies després, el secretari d'estat va respondre amb una altra carta felicitant els marquesos i manifestant el seu content:

“Muy Señor mío. He dado parte al Rey del feliz parto de mi Señora su Esposa de Vuestra Excelencia y Su Majestad lo ha celebrado mucho. Deseo otras ocasiones en que manifestar a Vuestra Excelencia mis deseos de servirle y las veras con que ruego a Dios le guarde muchos años. San Lorenzo el Real, a 16 de noviembre de 1764”.¹¹⁵⁶

Encara que havia nascut una xiqueta i no un xiquet, la felicitat en el palau dels Català de Valeriola va ser molt gran ja que la perpetuació de la nissaga quedava assegurada. La xiqueta, a qui anomenaren Josepa Domènica, va ser batejada a l'endemà mateix del seu naixement en la parròquia de Sant Llorenç, com era costum en la seua família. La va batejar don Enric de Castellví i Monsoriu, baró de Marzal i prevere, canonge de la catedral i ardiaca de Sant Felip Neri, i com a padrins actuaren don Joaquim Antoni de Castellví i Idiáquez, comte de Carlet i l'Alcúdia i baró de Tous, i donya Maria Antonia de l'Alegria Català de Valeriola i Cardona, comtessa del Casal.¹¹⁵⁷

10.5 Testament del marquès de Nules i Quirra

Don Vicent Català de Valeriola, qui com ja s'ha assenyalat anteriorment tenia una salut delicada, pel que pogués succeir, havia atorgat testament el 30 de juliol de 1755, davant el notari Francesc Lluís Simian. No obstant això, com les coses havien canviat i tenia una filla i hereva, va tornar a dictar un altre testament el 12 de març de 1765, davant el mateix notari per deixar-ho tot lligat.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹¹⁵⁶ *Ibídem*.

¹¹⁵⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹¹⁵⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 12.

Entre altres disposicions, nomenava marmessors a la muller, Rafaela de Luxán i Góngora; al cunyat, Francesc de Paula Cavanilles, comte del Casal; a l'altre cunyat, Pedro de Luxán i Góngora, marquès d'Almodóvar; al seu cosí Joaquim Antoni de Castellví Idiáquez, comte de Carlet i al rector que en eixe temps ho fora de la parròquia de sant Llorens.

El marquès ordenava que el seu cos fos soterrat en la capella de Sant Antoni de la catedral de València, vestit amb hàbit del convent de predicadors tanmateix el seu cor havia de ser inhumat en la capella de la Mare de Déu del Roser del referit convent de predicadors. I assignava per a bé de la seua ànima 2.000 lliures, i 100 lliures més, destinades al convent de predicadors per a ornamentar la capella de la Mare de Déu del Roser.

També llegava, per una sola vegada, 25 lliures que l'hereva havia d'invertir en ornaments per a les sagristies de les esglésies de Nules, la Vilavella, Moncofa, Mascarell i la de Sant Llorenç en València. Altres 25 lliures eren destinades com a almoina per a l'Hospital General i 10 lliures per a diferents institucions com la Casa de la Misericòrdia de València, la casa i col·legi de xiquets orfes de sant Vicent Ferrer, l'hospital de pobres sacerdots malalts i l'hospital de pobres estudiants malalts de la ciutat. Don Vicent repartia 25 lliures al col·legi de sant Joaquim de les Escoles Pies, 10 lliures per ajudar a la redempció de captius cristians així com 10 lliures més per a la manutenció dels llocs sants de Jerusalem. La Real casa i oratori de sant Felip Neri rebia 30 lliures perquè celebraren una missa d'aniversari per ell a l'endemà de la seua mort.

Deixava una "alaja" a la sogra, Ana Antonia de Góngora, marquesa viuda d'Almodóvar; a la seua madrastra, donya Rosa de Cardona i Jofré, marquesa viuda de Nules i Quirra; i a la seua tia Josefa Català i Ferrer -muller de Pedro Llançol de Romaní alcalde del crim en la Reial Audiència de València-. També destinava com a llegats una "alaja" a la germana, Maria Antonia de l'Alegria i al seu cunyat i marit d'esta, Francesc de Paula Cavanilles, comte del Casal. Així com també al seu cunyat, Pedro de Luxán i Góngora, marquès d'Almodóvar; al seu cosí Joaquim Antoni de Castellví, comte de Carlet.

Altres legataris eren les seues ties Maria Apolonia de Castellví, viuda de Josep Mercader i Carròs; Maria Josepa de Castellví, viuda d'Antoni Lorenzo de Silva i Portocarreto i sor Francisca de Castellví, religiosa del convent de Santa Maria Magdalena, de l'Orde de predicadors, a qui llegava 100 lliures a cada una d'elles per una sola volta.

Al seu ajuda de cambra, Joan Antoni Quegler, li deixava 4 sous valencians diaris durant la resta de la seua vida i, quan este morís, aleshores havien de passar a Josefa Maria Melià, la consort, en usdefruit. El mateix ordenava per a Maria Ignàsia Anós, per la cura que havia tingut d'ell des de la infantesa, i encara tenia. Pel que feia a altres criats i criades, a tots els de “escalera arriba” els deixava 25 lliures, mentre que als “d'escalera abajo” sols els en deixava 10 lliures.

Seguidament, llegava a l'esposa, Rafaela, el romanent del cinqué dels seus béns. Declarava que sols havia contret matrimoni amb ella i que d'aquest tenia una única filla anomenada Josepa Domènica, d'infantil edat, a qui nomenava hereva universal i successora en tots els béns, vincles i “mayorazgos”. La curadora de l'hereva havia de ser la mare, donya Rafaela de Luxán i Góngora. I com a testimonis de l'acte actuaren Manuel Martí Navarro, escrivà; Manuel Llaser i Vicent Llaser, veïns de València.¹¹⁵⁹

Pel que són les coses, encara no havien passat dos anys del naixement de la filla quan sembla que un brot de febres terçanes va afectar la capital i Regne de València, causant grans contagis i mortaldat. Una malaltia que en part s'explicava per les grans zones arrosseres pròximes a la ciutat, la falta d'higiene i ventilació en la majoria dels carrers i el contagi entre la seua nombrosa població.¹¹⁶⁰ El metge Antoni Capdevila, en una de les seues cartes a l'erudit jurista i historiador Gregori Mayans, donava notícia d'estes febres: “aviendo

¹¹⁵⁹ Ibídem

¹¹⁶⁰ Alberola Romà, Armando, “Una enfermedad de carácter endémico en el Alicante del XVIII: las fiebres tercianas” en *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, Núm.5, Universitat d'Alacant, 1985, p.132.

visitado 500 de Calenturas punticulares malignas, no he tenido el menor quebranto en mi salud”.¹¹⁶¹

Siga com siga, don Vicent Català de Valeriola caigué malalt i la seua salut ja no ho va resistir: va morir el 8 d’abril de 1766 als 39 anys d’edat, sent soterrat en la catedral de València, en la capella familiar. Tanmateix esta no seria l’única desgràcia, ja que la muller, donya Rafaela Luxán i Góngora, també caigué malalta i va faltar el dia 21 d’abril, dotze dies després del marit.

La situació va esdevenir especialment crítica per a la Casa dels Català de Valeriola però, per sort, Josepa Domènica va sobreviure, convertint-se, quan encara no havia complit dos anys, en marquesa de Quirra i Nules sota la cura del seu tio Joaquim Antoni de Castellví, comte de Carlet qui havia sigut nomenat per la seua mare com el seu tutor, curador i defensor.¹¹⁶²

D’aquesta forma començava l’última etapa d’aquest antic llinatge que, pels atzars biològics, havia recaigut sobre una dona, circumstància que ocasionaria nombrosos plets i al·legacions per distints parents barons que aviat van exigir davant els tribunals fer complir els pactes i condicions de la successió regular agnatícia dels vincles fundats pels avantpassats de Josepa Domènica.¹¹⁶³

¹¹⁶¹ <https://bivaldi.gva.es/es/corpus/unidad.do?posicion=1&idCorpus=20000&idUnidad=47921>

¹¹⁶² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 12.

¹¹⁶³ Sanz Viñuelas, Vicente, “¿Dotar de estabilidad a la nobleza?...”, pp.331-334.

CAPÍTOL XI

Josepa Domènica Català de Valeriola i Luxán, II duquessa d'Almodóvar (1766-1814). De la lluita pel manteniment dels marquesats a la fi del llinatge

11.1 Un naixement llargament esperat

Havien passat molts anys des del matrimoni de Vicent Català de Valeriola i Rafaela de Luxán i Gòngora, marquesos de Nules i Quirra, i ja quasi s'havia perdut l'esperança de donar continuïtat dinàstica a la Casa, quan la marquesa va quedar embarassada. El dijous 1 de novembre de 1664 venia al món en el palau familiar la que estava destinada a ser l'hereva i l'última representant dels Català de Valeriola. Encara que va nèixer una xiqueta en compte del desitjat baró, l'esdeveniment va ser molt celebrat i motiu de gran alegria.

Al dia següent, 2 de novembre, com era tradició en la família, va ser batejada en la parròquia de sant Llorenç per don Enric de Castellví i Monsoriu, baró de Marza, prevere, canonge de la catedral i ardiaca de sant Felip Neri, assistit per don Vicent Lluís Bellver, rector de sant Llorenç. L'imposaren els noms de Josepa Domènica Antonia Caietana Joaquina Anna Rafaela Vicenta Joana Agustina Jerònima Maria dels Desemparats Bibiana Ramona Llorença Egidia de Tots els Sants. I com els seus padrins van actuar els seus oncles, don Joaquim Antoni de Castellví i Idiáquez - comte de Carlet i l'Alcúdia i baró de Tous- i donya Maria Antonia de l'Alegria Català de Valeriola, comtessa del Casal.¹¹⁶⁴ A l'any següent, el dia 3 de febrer de 1765, Josepa Domènica va ser confirmada en l'església de la Mare de Déu del Milacre per don Josep Tormo, bisbe de Tricomi i auxiliar de la diòcesis de València, i com a la seua padrina va actuar donya Magdalena Vañón.¹¹⁶⁵

Però les coses es van alterar per a la jove Josepa Domènica quan en el mes d'abril de 1766, a conseqüència d'unes febres, van morir els seus pares al

¹¹⁶⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹¹⁶⁵ *Ibidem*.

palau dels Català de Valeriola -el dia 9 el seu pare, i el dia 21 la seua mare- deixant-la òrfena i única hereva dels marquesats de Nules i Quirra. Ara bé, com la xiqueta sols comptava dèsset mesos, van nomenar com a curador interí, mentre venia la seua avia d'Alacant, al seu tio, don Joaquim Antoni de Castellví, comte de Carlet i l'Alcúdia.¹¹⁶⁶

Fou aquest qui, com a tutor i defensor de la seua neboda, el 12 d'abril de 1766, uns dies després de la mort del marqués don Vicent, va sol·licitar a don Felip Musoles, del Consell de sa Majestat i alcalde del Crim de la Reial Audiència de València - per mitjà del notari Tomàs Estruch- la declaració de successió en els marquesats de Nules i Quirra, així com en tots els seus vincles i “mayorazgos”, béns lliures, jurisdiccions i patronats que corresponien a Josepa Domènica per dret i herència. Així se va decretar, convertint-se la xiqueta en la VII marquesa de Nules i VIII marquesa de Quirra.¹¹⁶⁷

11.2 La curadoria de la comtessa de Canalejas (1766 - 1776)

Abans de morir, el 21 d'abril de 1766, la marquesa donya Rafaela de Luxán havia dictat testament davant de l'escrivà Tomàs Estruch i havia nomenat com a curador i tutor interí de la seua filla i dels seus béns a don Joaquim Antoni de Castellví, comte de Carlet i l'Alcúdia, fins que la seua mare, la comtessa de Canalejas i marquesa viuda d'Almodóvar del Rio, acceptés la curadoria de la seua neta.¹¹⁶⁸

Una vegada en València, el dia 30 d'abril donya Ana Antonia de Góngora, va fer-se càrrec d'ella i va sol·licitar que se li reconegueren totes les facultats, poders i drets per a poder gestionar el gran patrimoni de la xiqueta, així com que se comunicara als inquilins, arrendataris i detentors dels béns de la nova marquesa l'exigència de reconèixer-la com la seua nova senyora i satisfer-li els pagaments corresponents. Per la seua part, don Josep de Cregenzan, del

¹¹⁶⁶ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.4., caixa 12.

¹¹⁶⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.3., caixa 3.

¹¹⁶⁸ El motiu radicava en què la comtessa de Canalejas es trobava en la ciutat d'Alacant i, davant la ràpida i imprevista mort dels marquesos de Nules i Quirra, no havia pogut acudir a València i alguna persona s'havia de fer càrrec de la menor.

Consell de sa Majestat i ministre de la Sala del Crim de la Reial Audiència de València, com a jutge del procés, va reconèixer la facultat de donya Antonia per actuar com a tutora, curadora, administradora i defensora de la menor.¹¹⁶⁹

A partir d'eixe moment ja podia prendre possessió de tots els béns, i en especial dels marquesats de Nules i Quirra, en nom de la jove Josepa Domènica, i administrar-los personalment. A més, se la facultava per a nomenar, substituir o revocar als procuradors dels diferents estats segons el seu criteri, així com per a defensar a la seua neta i els seus interessos en totes les instàncies, podent realitzar amb aquesta finalitat peticions, demandes i requeriments quan fos necessari. I en este punt, per a major “firmeza y validad” del poder de la comtessa de Canalejas, el jutge l'autoritzava a demanar els trasllats i testimonis que estimara adients en defensa de la seua potestat, en document de 7 de maig de 1766.¹¹⁷⁰

Començava així una nova etapa en la vida de Josepa Domènica Català de Valeriola i Luxán, qui residiria durant els següents anys al seu palau de València junt a la seua àvia, mentre era criada i educada d'acord al seu rang, cognom i posició, rodejada de luxes i privilegis.

També en eixe temps, la jove marquesa rebria una herència que seria la primera de moltes altres que percebria al llarg de la seua vida. En esta ocasió va heretar –conjuntament amb la seua tia Maria Antonia de l'Alegria- de la seua tia àvia Maria Josepa Català de Valeriola i Ferrer –germana del seu avi Joaquim- qui va morir en octubre de l'any 1767. Aquesta dona -que malgrat haver-se casat en dos ocasions¹¹⁷¹ no havia tingut descendència- en el seu testament, redactat davant el notari Josep Antoni Carnicer, distribuïa el seu llegat entre familiars dels seus marits i la seua neboda i reneboda, a les quals va llegar els seus béns corresponents a la Casa de Nules,¹¹⁷² a més de l'herència –repartida en parts

¹¹⁶⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹¹⁷¹ El seu primer marit va ser Pasqual Romaní Cabanilles *olim* Escrivà, senyor de Beniparrell, Argeleta i Alboi, amb qui es va casar en l'església de Sant Esteve el 4 de setembre de 1737. I una vegada viuda, es tornà a casar amb Pere Llançol de Romaní Cabanilles, el 25 d'abril de 1755.

¹¹⁷² Una part d'eixos llegats eren uns deutors que tenien sobre unes terres en Llombai, els quals

iguals- de la seua difunta tia Maria Català i Sanchis.¹¹⁷³

Però no tot serien alegries, ja que pràcticament des de la mort dels seus pares, donada la seua condició de dona, diversos pretendents barons van al·legar els seus drets a la successió en el vincle de Gilabert de Centelles, senyor de Nules. Unes pretensions a les que donya Ana Antonia de Góngora es va enfrontar en defensa dels interessos de la seua neta, designant procurador a l'advocat don Josep Gisbert i Sanchis.¹¹⁷⁴

11.2.1 El segrest dels marquesats de Nules i Quirra

Els plets, reclamacions i apel·lacions es van intensificar, i al voltant de 1767 o principis de 1768 es va decretar el segrest del marquesat de Nules i del de Quirra, privant momentàniament a Josepa Domènica de la seua possessió. Una ordre a la que la comtessa de Canalejas es va oposar i va recórrer. El marquesat de Nules, origen de les diferents demandes pel seu vincle i pel testament de Gilabert de Centelles de 1365, romandria durant els següents anys segrestat. Però el marquesat de Quirra era diferent, i ahí els advocats i procuradors de la comtessa de Canalejas van pledejar amb major força.¹¹⁷⁵

Segons ells, no entenien com els membres del Consell de Turín no havien fallat immediatament a favor de la marquesa, comparant els papers i documents amb els arbres genealògics dels Català de Valeriola, dels Carròs, Borja i

s'havien incorporat a la família a través del dot que va aportar donya Hermenegilda Sanchis en 1656, quan es va casar amb don Otger Català de Valeriola. Posteriorment, aquests deutors foren entregats a la seua filla donya Maria, i a la mort d'esta a la seua neboda donya Maria Josepa Català de Valeriola, que era la testadora. I per un llibre de "cuentas de lo fiado" de Francesc Ortiz de Cortassa, llaurador de Llombai, sabem que este, fill del difunt Miquel Ortiz i de Vicenta Ferrer, junt als seus germans fra Joan Ortiz, frare franciscà, i fra Miquel Ortiz, frare dominic, ja en 1745 tenien unes terres arrendades en la partida de Xubec, que eren de la Casa del marquès de Nules, a qui li pagaven anualment una mitja de 20 lliures – que amb els anys aniria incrementant-se- en dos pagues, una en sant Joan de juny i l'altra per Nadal. Posteriorment, Francesc es va casar en 1753 amb Esperança Solà, de Catadau, i serien els seus fills Francesc i Vicent Ortiz Solà de Cortassa, qui es quedarien les terres i continuarien pagant eixe deutor, a partir de 1768, als procuradors de donya Josepa Domènica Català de Valeriola, marquesa de Quirra i Nules, i de donya Maria Antonia de l'Alegria Català, comtessa del Casal. Ortiz Solà, Francesc, *Llibre de "cuentas de lo fiado"*, Llombai, 1747-1792, propietat de Marina Bisbal Añó "de Cortassa", a qui agraïm el haver-nos deixat consultar esta font.

¹¹⁷³ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.3., caixa 2.

¹¹⁷⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.2.1., caixa 2.

¹¹⁷⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

Centelles, ja que eren raons fonamentals i de pes que assitien a la seua “ama”, la marquesa de Nules i Quirra. A més a més, constava el procés pel qual el seu rebesavi Otger Català de Valeriola havia guanyat el plet per Nules en 1695, així com el del seu besavi Josep quan va guanyar finalment el de Quirra en 1726, i dos sentències del Consell Suprem de Turín que els ratificaven com legítims hereus, dels quals Josepa Domènica era l’única descendent.

A diferència de la resta de pretendents que estaven litigant per l’herència, i que sols es fonamentaven en el testament de Gilabert de Centelles i de “ser preferidos a las hembras”, segons els advocats de la marquesa no podrien provar mai descendir de la Casa de dit fundador, ni per línia masculina ni femenina, per quant es van extingir molts anys enrere amb la desaparició de don Bernat Centelles, don Alfons Carròs i Centelles, don Josep Joan de Centelles i don Joaquim Carròs de Centelles, últim marquès de Nules i Quirra per eixa línia. I respecte al marquesat de Quirra no tenien ninguna força ni raó.

Per tant, l’única que descendia del vinculador, a partir de donya Joana de Centelles i dels Català de Valeriola, últims posseïdors i marquesos de Nules i Quirra, era donya Josepa Domènica. Per aquest motiu, l’administrador i els advocats aconsellaren a la comtessa ordenar als advocats de Madrid que supliquessin la providència de la restitució dels estats, mentre els advocats de València –que tenien accés a l’arxiu del palau dels Català de Valeriola- estudiaven tots els documents i informaven als de Madrid sobre el fet “que es lo que importa para probar la razón”; assegurant que en haver notícies o novetat importants ella seria avisada immediatament.¹¹⁷⁶

Amb tot, finalment el segrest es va resoldre el 23 de gener de 1769, reconeixent a Josepa Domènica com hereva legal i posseïdora de Quirra i Nules, tornant-li la tenuta i possessió novament. No obstant això, el cas de Nules va ser més complicat, ja que era el principal focus de la demanda dels altres pretendents –que continuaren amb les seues reclamacions- a diferència de Quirra, on la marquesa era sense cap dubte, pel moment, l’autèntica senyora

¹¹⁷⁶ *Ibídem*.

reconeguda dels estats.¹¹⁷⁷

11.2.2. La gestió del marquesat de Quirra

El dia 29 de gener de 1769 Francesc Bruscu, secretari de la comtessa de Canalejas en Sardènia -curadora de la seua neta-, li escrivia en recomanació de Francesc Artemalla, a qui havia deixat com a comptador en el marquesat, i li assegurava que podia confiar en ell com a bon transmissor dels correus entre València i Sardènia per considerar-lo persona competent i lleial a la Casa dels Català de Valeriola.¹¹⁷⁸ El secretari havia partit el dia 13 de Càller, i el segrest del marquesat de Quirra a favor de Josefa Domènica es va resoldre deu dies després, el 23 de gener, motiu pel qual es va assabentar quan ja s'havia resolt el plet. Seria l'administrador de la comtessa de Canalejas, Agustí Grondona, qui li va escriure manifestant l'alegria per haver-se fet justícia, així com el seu disgust per com havia trobat l'administració del marquesat.¹¹⁷⁹ A partir d'eixe moment i durant els següents anys les notícies girarien, bàsicament, en torn a tres qüestions.

11.2.2.1. La complexa administració

En carta de 25 de juny de 1769 l'administrador Grondona participava algunes notícies sobre la situació de Quirra. Referia, entre altres problemes, les dificultats que havia trobat per a reduir els censos -motiu pel qual li demanava la remissió dels poders que tenia anteriorment per a fer els carregaments de diners-; la necessitat de procedir a la reparació dels comptes mitjançant el cobrament de les rendes endarrerides; el mal estat dels llibres de comptes -que des de que havia arribat havia intentat posar en ordre, buscant un bon comptable- perquè els escrivans no l'obeïen i inclús l'acusaven de maltractament quan els exigia complir amb la seua obligació. Conseqüència d'aquesta situació, Grondona conclouia que el govern del marquesat s'havia reduït a una "Babilònia sin

¹¹⁷⁷ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹¹⁷⁹ Una queixa i reclamació que posteriorment també formularia el marquès d'Almodóvar personalment, de forma detallada.

subordinación”, fins el punt de que tractar d’aconseguir millorar l’administració li havia comportat ser calumniat, maltractat i mortificat.¹¹⁸⁰ Un problema que atribuïa principalment a la “sublevació” dels seues subordinats. No obstant això, manifestava a la comtessa estar disposat a continuar a les seues ordres i acatar les seues decisions, així com a prendre comptes als procuradors forans, ocupar-se de l’administració de les rendes de les diferents viles, baronies i encontrades i de la venda dels cereals per tal obtenir un major benefici amb el que poder satisfer les despeses i càrrecs del marquesat.

Justificava, per altra banda, no haver pogut presentar puntualment els comptes generals de 1768 per haver-se endarrerit els dels judicats d’Ullastret i Oliena, al temps que enviava el procedent de les rendes corresponents a 1769. Però també li exposava les despeses extraordinàries que havia comportat la visita al marquesat de Quirra del virrei i del arquebisbe de Càller, als qui havia hagut de rebre i homenatjar, oferir ostatge i menjars d’acord amb la seua dignitat i per a lluïment de la marquesa.¹¹⁸¹

De nou el 3 de juliol de 1771 la comtessa de Canalejas va rebre notícies de l’administrador. En aquesta ocasió li feia arribar els comptes dels seus estats corresponents a l’any 1770. Segons la seua comptabilitat, els càrrecs ascendien a 36.133 lliures, 4 sous i 4 diners mentre que els descàrrecs se situaven en 39.746 lliures, 15 sous i 3 diners. La diferència suposava, per tant, 3.613 lliures, 10 sous i 11 diners de moneda sarda, que Grondona assegurava haver satisfet mitjançant la sol·licitud d’un préstec a restituir amb la venda del forment.¹¹⁸²

Uns mesos després, el 21 de març de 1772, Grondona comunicava a la comtessa l’enviament de 1.000 lliures, tot i justificant la impossibilitat de ser major la quantitat per les despeses extraordinàries provocades per la necessitat de construir noves presons pel mal estat de les existents. Un problema al que s’afegia el ruïnós estat del palau, que havia requerit anar mantenint-lo mitjançant “remiendos”, però que ara havia arribat a tal estat que “se va a tierra si no se

¹¹⁸⁰ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹¹⁸¹ *Ibíd.*

¹¹⁸² AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

pone remedio y especialmente la frontera o delantera, que es preciso hacerse toda de nuevo". Situació a la que l'administrador proposava fer front restaurant una part cada any per tal d'evitar el perjudici que per a les rendes del marquesat suposaria una actuació integral de una sola vegada.¹¹⁸³

Sembla que a partir d'aquests anys la situació econòmica es va anar ressentint cada vegada més, fins el punt que en juny de 1775 l'administrador va comunicar a la comtessa la relació de rendes corresponents a 1772 que encara no s'havien satisfet. Un endarreriment que atribuïa als baixos preus del blat, que s'havia venut i embarcat per menys de 14 reals sards l'estarell - "una llàstima el considerarlo"- degut a les fortes pluges caigudes coincidint amb el moment de la collita.¹¹⁸⁴

Fou a través d'aquesta correspondència entre València i Sardenya, entre la comtessa de Canalejas i els seus regidors, secretaris i administrador general, com aniria governant i vetlant pel marquesat de la seua neta, demanant en unes ocasions majors partides de rendes, i aprovant decisions o accions ja realitzades o ordenades en Quirra, en altres.¹¹⁸⁵ I el mateix procediment s'imposaria quan a la mort de la comtessa assumira la procuradoria de donya Josepa Domènica el marquès d'Almodóvar.

En missiva de 18 de novembre de 1776 informava l'administrador que les despeses d'eixe any – a conseqüència de les obres del palau, de la presó i de les males collites de l'any anterior i el compliment de la crida del virrei exigint socórrer als vassalls i proporcionar-los aliments perquè no defalliren- ascendien fins a les 12.000 lliures.¹¹⁸⁶ Una quantitat a la que encara calia afegir les despeses derivades de les gestions realitzades a la baronia de Pula - un dels territoris que componien el marquesat de Quirra- on l'administrador assegurava

¹¹⁸³ Decisió que la comtessa de Canalejas va aprovar, en nom de la seua neta, ordenant que es reformés el palau de Càller, en diferents partides i anys.

¹¹⁸⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹¹⁸⁵ Però sembla que a la comtessa de Canalejas no li van acabar de convèncer les explicacions del comptador, o bé que va tindre altres informes, o que l'administrador el va cessar aprofitant la mort de donya Antonia, però posteriorment el càrrec de comptador l'ocuparia Salvador Gamely.

¹¹⁸⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

que s'havia manat netejar i cultivar algunes terres ermes,¹¹⁸⁷ així com plantar cada any diferents espècies d'arbres fruitals i de vinya amb la finalitat de poder seleccionar les més adients per al conreu, amb el consegüent benefici per a les famílies i, per extensió, per a les rendes de la marquesa.¹¹⁸⁸

Si atenem a la correspondència, foren aquests uns anys de males collites que provocaren especials problemes en 1779, que l'administrador presentava com nefast, de elevada mortaldat i fam, que havia provocat que els vassalls patiren grans necessitats. De fet, durant la curadoria del marquès d'Almodóvar, arribaren preocupants notícies sobre la realitat de Sardenya en eixos anys finals de la dècada dels setanta, i es que tal i com escrivia Grondona, "este reino se ha visto en las mayores aflicciones por falta de víveres para el preciso alimento por la fatalidad de seis añadas tan malas",¹¹⁸⁹ i afirmava que eixe any la situació encara era pitjor, que molts vassalls havien mort de fam i altres havien arribat a menjar-se "hasta los perros y burros en las villas". Certament, i complint la seua tasca, l'administrador els havia auxiliat en part, i a més a més, el virrei havia fet una bona gestió i havia ordenat portar forment de distints llocs per alleujar la fam i que almenys hi haguera pa, però la situació era pèssima.¹¹⁹⁰

L'administrador es lamentava que, encara que el virrei havia manat dur forment de Tunis, Livorno i Gènova, aquest arribaria massa tard per a poder plantar-lo. Això agreujaria la situació i dificultaria cobrar les rendes als vassalls,

¹¹⁸⁷ Agustí Grondona manifestaria al marquès d'Almodóvar que havia gastat grans quantitats de diners particulars seus, i que esperava que ara se li restituïren per part del curador de la marquesa de Quirra. A més a més, aprofitava per informar-lo que degut a aquesta explotació de terres incultes de pitjor qualitat i el fet de treballar-les pel bé comú "a la moda forastera" en arbres fruitals, així com per la seua "bona" administració de justícia en temps convulsos, el rei Víctor Amadeu III de Sardenya l'havia recompensat en 1778, per treballar "el bien común siendo un buen ejemplo", nomenant-lo cavaller a ell i els seus descendents "in perpetuum". I ara, dos anys després, volia distingir-lo com a noble, concedint-li la creu de comanador de la Sagrada religió de sant Maurici i sant Llàtzer, sobre els seus béns i alguns que havia comprat personalment en la baronia de Pula "dejando siempre il-lesos los derechos baronales". Esta aclaració la realitzava Grondona, perquè en el moment en què fos nomenat noble, les coses canviarien per a ell, com així va ser finalment, ja que el seu estatus s'hauria modificat.

¹¹⁸⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹¹⁸⁹ Com solia passar en èpoques de carestia, el malestar havia arribat a un punt àlgid i alguna ciutat, com la de Sàcer, s'havia revoltat "cometiendo muchas impertinencias hasta dar fuego a la casa de la Ciudad y quemar en la plaza en público los papeles que se hallaban en los archivos, saqueando y robando bodegas y casas de particulares", motiu pel qual el virrei havia enviat dos fragates en mil soldats per sufocar la rebel·lió.

¹¹⁹⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

doncs encara que poguessin tenir collita, alguns també eren “de mala inclinación”, motiu pel qual en ocasions s’havia d’utilitzar la força. I afegia que la situació era tan greu que “presentemente no se oyen más que homicidios” i robatoris, principalment de ramats, el que havia obligat a empresonar a diversos vassalls i tenir les presons del marquesat plenes de “reos”.¹¹⁹¹

Tot i això, el 20 de gener de 1780¹¹⁹² comunicava que feia dos mesos, per mig de la companyia Batisora, havia enviat 5.000 pesos de les rendes corresponents a la marquesa de Quirra.

11.2.2.2. La debatuda actuació de l’administrador

Però Agustí Grondona tampoc desaprofitaria l’ocasió de recordar reiteradament els esforços invertits en la gestió del marquesat, tant propis com dels seus fills -“nos empleamos con buen celo y atención al servicio de esta ilustre casa”, per tal d’aconseguir algun reconeixement. Els serveis prestats durant més de 20 anys dedicats a administrar, repoblar, cultivar i augmentar les rendes que havia de cobrar la marquesa “con mi buena aplicación y gasto” així com per altres “extraordinarios servicios”, foren adduïts per a que se li considerara mereixedor d’alguna recompensa, com una pensió vitalícia que li permetera mantenir-se amb la decència que estimava que li corresponia.¹¹⁹³

No obstant, la correspondència deixa entreveure també veus discrepants respecte a la gestió de l’administrador. És el cas de la informació emanada d’algunes de les cartes del comptador Francesc Rapallo. El 28 de juny de 1775, alertava aquest a la marquesa que l’administrador li havia enviat els comptes del sense revisar-los amb ell, motiu pel qual li’ls feia arribar de nou de forma

¹¹⁹¹ Ibídem.

¹¹⁹² En aquesta ocasió, Agustí Grondona va escriure una carta a don Lluís Álvarez de Mendieta -governador de la sala del Crim de la Reial Audiència de València i cotutor de donya Josepa Domènica- per a informar-lo de les notícies sobre Quirra, ja que no havia pogut localitzar al marquès d’Almodóvar, tutor i curador de la marquesa de Quirra.

¹¹⁹³ Com exemple d’aquesta petició assenyalava que alguns personatges de l’illa, com era el seu cas, servien a distints senyors d’Espanya i amb “molt menys treball”, tots ells havien sigut recompensats amb una pensió vitalícia, com també va ser el cas del seu antecessor, Antoni Espanu, que va ser gratificat per don Joaquim Català de Valeriola amb 500 escuts anuals, havent servit tan sols set anys com administrador.

detallada,¹¹⁹⁴ al temps de denunciava les excessives despeses de la fàbrica de la façana del palau marquesal de Quirra en Càller. Però més greus resulten les seues acusacions contra Grondona relatives a haver registrat en els comptes moltes partides abonades per “orden verbo dado”; a ordenar que s’annotara “tal cosa en cargo o en descargo suyo”; o suprimir algunes dades que anteriorment havia fet anotar, motiu pel qual els llibres i papers no podien trobar-se amb la “limpieza que merecen”.¹¹⁹⁵

Amb tot, referia el comptador no ser la seua intenció desacreditar a l’administrador¹¹⁹⁶ ni entaular amb ell un plet -que estimava “un gesto excesivo y sin fruto”- sinó demanar a la comtessa de Canalejas que remetés a Grondona el mètode d’administrar el marquesat correctament, ajudat si fos menester per alguns dels seus advocats, que podrien valorar el que fos més convenient, així com afegir o suprimir disposicions. D’aquesta manera, el secretari del marquesat podria despatxar en forma d’ordre estes disposicions a l’administrador, a ell com a comptador general, als consultors i als regidors.¹¹⁹⁷

No seria Rapallo l’únic en qüestionar les accions de Grondono. També el comptador Salvador Gamely se pronunciava en similar sentit quan referia la seua nefasta gestió i l’aprofitament dels diners de la jove marquesa. En carta del 14 de gener de 1781 manifestava al marquès d’Almodóvar que l’antic administrador havia comprat i inclús “usurpat” terres de la marquesa de Quirra i amb elles havia fundat el títol de comanador de la religió de sant Maurici i sant Llàtzer, mercè que li va concedir el rei sard i el va investir el dia 6 de gener de 1781. Però el més greu, i el motiu pel qual li escrivia, era que des de que havia obtingut el títol de comanador havia abandonat el càrrec d’administrador, que havia transferit al seu fill Joaquim, fet que no estimava correcte ni beneficis per a la bona administració i recaptació dels fruits i rendes de l’estat.

¹¹⁹⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹¹⁹⁵ Declaracions que feia el comptador segons relatava ell mateix “porque pienso salvar mi alma” i per a mostrar que era un bon servidor del marquesat.

¹¹⁹⁶ Francesc Rapallo, també aprofitaria la missiva per a suplicar-li a la comtessa de Canalejas que tingués a bé manar-li una nova patent per a exercir el seu càrrec, així com concedir-li un salari igual al que tenia el seu antecessor, ja que ell sols cobrava 600 pesos, mentre que els anteriors havien gaudit de 750, segons constava en els llibres de la comptadoria.

¹¹⁹⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

I en una segona carta, Gamely denunciava per excessives i inútils les despeses de les obres i fàbrica del palau que la marquesa de Quirra a Càller ja que s'havien realitzat com si donya Josepa Domènica anara a residir al palau, quan cap dels Català de Valeriola havia anat mai a Sardenya. És més, assegurava desconèixer en què s'havien invertit afirmant que les obres realitzades en 1779 i 1780 havien passat a la comptadoria sense rebuts ni justificants de cap mestre d'obra ni sobreestant, amb notes "pésimamente formadas" i signades per l'administrador. A més, passava un salari de sobreestant al seu fill Joaquim, sense cap rebut i mitjançant unes simples notes on estaven consignades certes quantitats. I conclouïa referint que eren tants els excessos de l'administrador que reduir-los a unes poques línies era impossible.¹¹⁹⁸

D'aquesta manera, el duc d'Almodóvar es va assabentar d'alguns problemes que calia solucionar amb diligència, a banda dels diferents plets per la reclamació de la tenuta i possessió, tant de Nules com de Quirra que, com a tutor de Josepa Domènica, li corresponia defensar.

11.2.2.3. Les complicacions amb els vassalls

La situació del marquesat se va veure encara més enrarida pels enfrontaments suscitats entre alguns dels seus vassalls. En carta del 2 de febrer de 1771, Agustí Grondona notificava a la comtessa de Canalejas que els vassalls del judicat d'Ullastret i els de l'encontrada de Sarrabus -ambdues pertanyents al marquesat de Quirra- s'havien enfrontat de forma armada, la qual cosa l'havia obligat a intervenir per tal d'evitar una guerra civil entre els dos partits, que haguera pogut escampar-se per tota la senyoria. Entre els dos implicaren a 27 viles en disputa per uns terrenys situats entre els dos territoris i que els marquesos havien cedit tant a uns com a altres per a llaurar i pasturar, de forma indivisa. No obstant això, en els últims temps "los unos quieren labrar donde los otros pretendent pastorear", motiu pel qual – escrivia l'administrador- els enfrontaments havien arribat a un punt en què s'havien produït sis morts i cinc ferits.

¹¹⁹⁸ *Ibidem*.

La notícia també havia arribat a oïts del virrei qui va assabentar-se que el judicat d'Ullastret estava armant-se a tota presa amb 500 homes a cavalls, motiu pel qual els de Sarrabus estaven prenent mesures per a resistir-los. Davant aquest fet, l'administrador, amb el consentiment del virrei, va partir amb un destacament de dragons el 27 de setembre – amb una forta tempesta de vent, aigua i neu “que nos acompañó hasta el dia que nos restituimos a Càller”.¹¹⁹⁹ Quan va arribar a Villapugui, va convocar - en el seu nom i en el del virrei- als “principals” de l'encontrada i el judicat en una església de campanya, situada baix el castell de Quirra per tal que manifestaren les seues pretensions.

Rodejat en tot moment dels dragons “que estaban con la espasa a la mano” l'administrador va fer notificar a les parts la solució que s'havia arbitrat respecte al terrenys en nom de la marquesa de Quirra. Se'ls reservava el dret de recórrer davant la Reial Audiència o on més els convingués, però quedaven obligats a jurar un “auto” de pau entre ambdues parts “de no ofenderse”. Finalment, així va succeir i, una vegada calmada la situació, es va retirar a Càller i cessaren els aldarulls i enfrontaments entre les parts.¹²⁰⁰

Uns anys després, el 24 de març de 1775, l'administrador escrivia a donya Antonia sobre una resolució que havia pres en la baronia de Pula, ja que, segons relatava, en diverses ocasions els seus habitants havien volgut “avassallarse” i mai s'havia considerat per no resultar d'interès per a les rendes i interessos de la marquesa. No obstant això, ara les coses havien canviat i, a instància dels propis pobladors i assessorat pels advocats del marquesat, el doctor Àngel Corongiu i el doctor Joan Batista Sauna, s'havia considerat la conveniència de fer-los vassalls.

Amb aquesta finalitat sol·licitava l'aprovació de la comtessa de Canalejas, no sense representar-li els avantatges que a la marquesa de Quirra li podia comportar. Referia que, a més d'incrementar el nombre de vassalls baix la seua jurisdicció, aquests pobladors haurien de pagar per les noves terres conreades, així com pels ramats, a raó d'un sou per cap de cabres i ovelles que

¹¹⁹⁹ Ibídem.

¹²⁰⁰ Ibídem.

pasturaven.¹²⁰¹ A més, la marquesa s'estalviaria despeses per la conducció de dits fruits, que fins eixe moment es pagaven dels cofres de la baronia i percebria altres drets, com els de "carceleria y amotaferia, que es derecho de taberna" i deurien satisfer els personals i dominicals. Petició que va ser aprovada en nom de la jove marquesa de Quirra per la seua avia i tutora.

En definitiva, la correspondència creuada amb els administradors dels estats de Quirra que la documentació ha conservat ens proporciona -sempre des de la seua perspectiva – unes pinzellades, tot i que fragmentàries i escasses, sobre la situació del marquesat. En ella se transmet la difícil situació d'aquest període, propiciada per la conjunció de les males collites, la fam, els enfrontaments entre els vassalls i la mala praxis de l'administració, que dificultaren el govern del territori i repercutiren negativament sobre les rendes de donya Josepa Domènica.

Per altra banda, poques notícies han quedat d'eixos anys de l'administració en el marquesat de Nules, però si que és coneix -per mig de la correspondència del marquès d'Almodóvar- que Joan Batiste Gostau, segrestador reial durant eixe temps, havia saquejat sense vergonya 8.000 pesos del marquesat de Nules, que li va entregar l'arrendatari Enrique Plaset, cometent innumerables excessos i desatenent molts temes que van haver de solucionar posteriorment la comtessa de Canalejas i els seus administradors.¹²⁰²

11.2.3 Els primers anys entre València i Aldaia

La comtessa de Canalejas i la seua neta, residirien habitualment a València durant els primers anys de vida de la xiqueta, encara que realitzaren algun viatge esporàdic a Madrid, on tenien casa i també part de la família. Ara bé, una vinculació més forta mantindrien amb Aldaia, població propera a València -que pertanyia a l'abat del monestir de Poblet-¹²⁰³ on els Català de Valeriola posseïen terres i propietats, a més d'un palau familiar des de temps

¹²⁰¹ *Ibídem*.

¹²⁰² *Ibídem*.

¹²⁰³ Agraïm esta informació a José Ramón Sanchis Alfonso, Cronista oficial d'Aldaia.

d'Anna Maria de Mompalau.¹²⁰⁴ Allí passarien les dos algunes temporades, principalment a l'estiu i a l'època de les collites.¹²⁰⁵

A més a més, la família disposava de tribuna en l'església parroquial de l'Anunciació d'Aldaia, a la que s'accedia des del seu palau, per a assistir als oficis religiosos. Josepa Domènica mantindria una estreta relació amb l'església, a l'igual que la seua família, i en el cas d'Aldaia, on tenien la propietat de la capella de sant Vicent Ferrer, la jove marquesa va fer importants donacions de béns.¹²⁰⁶

Tribuna dels marquesos de Nules a l'església d'Aldaia, des don escoltarien la missa la comtessa de Canalejas i la seua neta la marquesa de Quirra i Nules.

No podrien, en canvi, acudir com en temps passats, al palau, a la seua tribuna a l'església ni tampoc visitar les seues terres del marquesat de Nules a l'estar segrestat pel plet que seguia la comtessa de Canalejas en nom de la seua neta contra distints pretendents. Per tant, seria València l'escenari principal on viurien, es relacionarien i participarien dels actes religiosos i culturals.

Així les coses, la salut de la comtessa de Canalejas començà a ressentir-se. Ja en 1774 va estar "postrada en cama por sus achaques", motiu pel qual el seu fill, el marquès d'Almodóvar, va haver de viatjar fins a València per ocupar-se momentàniament de la seua neboda i dels assumptes dels Català de Valeriola.¹²⁰⁷ I, a penes uns anys després, el 22 d'abril de l'any 1776, donya Ana Antonia de Góngora moria als 75 anys d'edat, sent soterrada en la capella de la comunió de l'església de sant Llorenç de València.¹²⁰⁸ La vida de Josepa Domènica s'alterava amb la pèrdua d'una figura molt important per a ella, quan sols comptava 11 anys.

¹²⁰⁴ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.3., Caixa 2.

¹²⁰⁵ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar. Vida d'una aristòcrata...*, p.38.

¹²⁰⁶ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5, caixa 3.

¹²⁰⁷ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5, caixa 7.

¹²⁰⁸ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.38.

11.3 La curadoria del marqués d'Almodóvar (1776 - 1782)

Josepa Domènica es va trobar novament òrfena i sola, en perdre la persona que l'havia criat, educat i havia sigut el seu referent en la infantesa. A partir d'aquest moment quedaria baix la cura i tutela del seu tio, don Pedro Francisco de Suárez de Góngora i Luxán, marqués d'Almodóvar, qui en eixe moment era ambaixador a Lisboa, on residia junt a la seua segona esposa.¹²⁰⁹

Es de suposar que el marqués, a l'igual que havia fet en l'any 1774 quan la seua mare va estar malalta i hagué de fer-se càrrec durant un temps de la seua neboda i els seus estats, al final de la vida de la comtessa de Canalejas tornara a demanar llicència al rei per a viatjar a València. D'aquesta forma assistiria a la mort de la seua mare i s'ocuparia personalment de la seua neboda i del seu posterior trasllat a la capital portuguesa, on ara passaria a residir. I amb motiu del seu desplaçament, una de les seues primeres disposicions com a tutor legal de la xiqueta -encara que ell era una persona culta i amant dels llibres- fou la de vendre la seua biblioteca -la qual comptava amb més de 600 obres -per evitar que es fera malbé, ja que la marquesa viuria fora del país durant els següents anys i la biblioteca quedaria abandonada, al temps que podrien obtenir algun benefici econòmic per poder invertir en béns mes profitosos.¹²¹⁰

11.3.1 Lisboa, Londres, París i Madrid

D'aquesta forma, i acompanyada pel seu oncle matern, a qui havia conegut un parell d'anys abans, però amb qui havia tingut molt poca relació degut als seus viatges internacionals com ambaixador de la monarquia espanyola, Josepa Domènica abandonava la ciutat de València i partia cap a Lisboa, on residiria els següents anys junt als seus oncles¹²¹¹. Allí, en desembre de 1776

¹²⁰⁹ Don Pedro Francisco de Suárez de Góngora i Luxán, després d'enviudar en 1769 de la seua primera muller, donya Francisca Javiera Fernández de Miranda Ponce de León, s'havia casat en abril de 1773 amb donya Maria Joaquina Montserrat i Acuña, la qual era 24 anys més jove que el seu marit i seria una peça clau en la vida de la duquessa d'Almodóvar.

¹²¹⁰ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad y la gestión de bibliotecas en el siglo XVIII: el entorno cultural e intelectual de las duquesas de Almodóvar", en *Arenal: Revista de Historia de las mujeres* Vol.29, núm.2, 2022, pp. 425 i 436.

¹²¹¹ Davant la notícia que la jove marquesa de Quirra i Nules vivia junt al marqués d'Almodóvar, l'intel·lectual il·lustrat Gregori Mayans, qui mantenia una intensa correspondència amb ell, en una

seria testimoni del naixement de la seua cosina, filla de Pedro Francisco i Maria Joaquina, a la que van batejar amb el nom de Carlota Maria, en honor de la filla de príncep Carles – futur Carles VI- en Lisboa. Però desgraciadament esta xiqueta va morir al poc de temps, motiu pel qual la relació entre Josepa Domènica, de 12 anys, i la seua tia es va fer més forta i estreta, i així es mantindria al llarg de les seues vides.¹²¹²

Per la seua part, el marquès d'Almodóvar, qui havia rebut una extraordinària formació, era un intel·lectual que amb la seua funció com ambaixador va anar formant-se i desenvolupant la seua faceta d'il·lustrat, adquirint i llegint nombrosos llibres dels diferents països pels que va viatjar, arribant a conformar una fastuosa i espectacular biblioteca. Tant és així que tindria una important influència tant en la seua jove esposa com en Josepa Domènica. A més a més, durant eixe temps viurien l'inici d'un actiu ambient intel·lectual i cultural en Lisboa, que esdevenia un espai privilegiat per a formar-se i poder participar en les primeres "assembleias".¹²¹³

En l'any 1778 acabà la seua missió en Lisboa i va ser designat com a nou ambaixador espanyol en Londres, on es van instal·lar a partir del mes de juliol junt a la seua dona i la seua neboda. No obstant això, abans de marxar cap Anglaterra van passar per Madrid,¹²¹⁴ on don Pedro Francisco va entaular amistat amb l'ambaixador anglès Thomas Robinson, un contacte que li va permetre ser molt ben rebut, una vegada a Londres, pel germà de l'ambaixador, Frederick Robinson, qui li seria de gran ajuda a l'hora d'instal·lar-se i introduir-se en la societat londinenca.

Durant eixe temps, Josepa Domènica, baix la cura dels seus oncles, va entrar en contacte amb els actius cercles de sociabilitat dels que ells, com ambaixadors, participaven i assistiria a les "assembleies" i sopars que organitzava

carta va escriure "viva muchos años para continuar en ser tutor, o por mejor decir, segundo padre, de mi señora la Marquesa de Nules que, como aprendió de su abuela a ser buena y prudente, christianamente conforme su voluntad con la divina". Ibídem, p.425.

¹²¹¹ Ibídem, p.429.

¹²¹² Ibídem, p.426.

¹²¹³ Ibídem, p.429.

¹²¹⁴ Ibídem, p.426.

Maria Joaquina en el saló de la seua residència, cada dimecres, on també es van celebrar debats, recitals de música i de literatura o partides de cartes.¹²¹⁵ D'aquesta forma la marquesa de Quirra i Nules aniria formant-se, adquirint habilitats socials i els principis culturals i intel·lectuals del segle de les llums.¹²¹⁶

A més a més, degut a la intensa vida social de la capital anglesa en eixos anys, i a la seua fàcil adaptació, també assistirien al teatre, a l'òpera, a les mascarades, als concerts, les subhastes, al "Panteón"¹²¹⁷ o a la mateixa Cort. Així, Josepa Domènica començaria a dominar l'anglès, a banda del francès o l'italià, adquirint una acurada educació. Curiosament, en la correspondència entre Frederick Robinson i el seu germà, l'ambaixador anglès en Madrid, se troben cartes on aquests descrivien a la marquesa de Quirra i Nules com "una niña, no bonita pero sensata y de buen comportamiento, tiene trece años y muy pequeña, y no demasiado joven para casarse".¹²¹⁸

Però en juny de 1779 les coses es truncaren i l'ambaixada va acabar abruptament, degut a l'inici de la guerra entre Espanya i Anglaterra en el context del conflicte de la Independència dels Estats Units d'Amèrica. Aquest fet va ocasionar que els marquesos d'Almodóvar i Josepa Domènica haguessin d'abandonar el país i establir-se a Paris durant alguns mesos, on don Pedro Francisco va adquirir nous volums per a la seua biblioteca.

En març de 1780 arribaren finalment a Madrid, on es van instal·lar definitivament. Eixe mateix any, en el mes d'abril, el rei Carles III va distingir a don Pedro Francisco de Suárez de Góngora i Luxán amb el títol de I duc d'Almodóvar, en compensació per la seua dedicació i servei a la corona durant tants anys. També se li concedia la dignitat de Grande de España i s'afegia a

¹²¹⁵ La primera "assembly" que va organitzar la marquesa d'Almodóvar tingué lloc el primer dimecres de febrer de 1779 i en eixa reunió van ser convidades 28 persones, entre les que es trobaven Frederick Robinson, els ambaixadors-marquesos d'Almodóvar i la jove Josepa Domènica Català de Valeriola, la duquessa de Bedford, la duquessa d'Argyll, lady Augusta Campbell, el vescomte Stormont i la seua esposa o Mrs Fitzroy, entre altres.

¹²¹⁶ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.432.

¹²¹⁷ Seria un dels centres més importants d'entreteniment públic en la ciutat, en el qual es celebraven reunions socials i mascarades. Estava situat en Oxford Street i havia sigut inaugurat en 1772.

¹²¹⁸ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.431.

la seua posició ser cavaller de l'Orde de Carles III i de la del Toisó d' Or. A més de tan alts honors, la felicitat dels ducs es va veure augmentada amb l'embaràs de donya Maria Joaquina, qui eixe mateix mes d'abril va parir un xiquet. Però desgraciadament, el baró moriria al poc de nàixer, truncant-se la successió directa de la parella, que ja no tindria més fills, fet que va convertir a Josepa Domènica en la futura hereva dels ducs.¹²¹⁹

L'any següent, quan els ducs vivien un moment de reconeixement social i intel·lectual junt a la seua neboda, també fou el moment en què es van consolidar al si de la societat il·lustrada del moment i el duc d'Almodóvar es dedicaria a l'escriptura i la publicació de dos obres,¹²²⁰ així com a reprendre i concretar les negociacions per a casar a la seua neboda, qui ja tenia 16 anys, tal i com tenien acordat amb els marquesos de Mortara i ducs de Ciudad Real, amb el seu fill don Benet d'Osorio i Orozco Lasso de la Vega, marquès de Zarreal.¹²²¹

11.4 Matrimoni amb el marquès de Mortara

Una vegada instal·lats novament a Madrid en març de 1780, després del seu periple per Lisboa, Londres i París, una de les tasques de don Pedro Francisco fou vetlar pel futur de la seua neboda, però el naixement del seu fill i la seua posterior mort al poc de temps, així com haver segut recompensat amb el títol ducal, li va impedir centrar-se en el matrimoni de Josepa Domènica fins l'any 1781.

Realment els acords i les negociacions ja els havia aparaulat la seua difunta mare, la comtessa de Canalejas, amb els ducs de Ciudad Real i marquesos de Mortara en l'estiu de 1775, i en principi es va estipular que el matrimoni es podria celebrar a partir de 1778, quan Josepa Domènica complís 14 anys. En aquell moment ja van elaborar un primer esborrany dels capítols matrimonials per a "contraer matrimonio en servicio de Dios y conservación del

¹²¹⁹ Ibídem, p.426.

¹²²⁰ La primera obra del duc se titulava *Década epistolar sobre el estado de las letras en Francia* (1781) i la segona *Historia política de los establecimientos ultramarinos de las naciones europeas* (1784).

¹²²¹ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.433.

honor y gran lustre de sus Casas".¹²²²

Ara, aprofitant que les dos famílies residien en Madrid, van reprendre els acords per a casar a Josepa Domènica amb Benet d'Osorio i Orozco Lasso de la Vega.¹²²³ No obstant això, en aquests moments tant el marquès de Mortara com el seu fill es trobaven servint en l'exèrcit a Gibraltar¹²²⁴ - en el context de la guerra contra Anglaterra- on en maig de 1782 va trobar la mort don Joaquim Antoni, fet que va retardar el matrimoni uns mesos més.¹²²⁵ A més a més, poder celebrar els desposoris exigia una dispensa papal -pel parentesc en tercer i quart grau que tenien-, realitzar les amonestacions i diligències marcades pel Concili de Trento, així com comptar amb la llicència real, i l'autorització al nuvi de poder abandonar l'exèrcit i retornar a Madrid per a casar-se.¹²²⁶

En aquestes circumstàncies, no seria fins al 15 de setembre quan es van signar les capitulacions matrimonials, prèviament a la celebració de la boda, davant l'escrivà Vicente Villaseñor Acuña. A l'acte van comparèixer, per una part, donya Rafaela Lasso de la Vega i Sarmiento, junt al seu fill don Benet d'Osorio i Orozco, convertit ja en marquès de Mortara,¹²²⁷ i per l'altra, donya Josepa Domènica Català de Valeriola i Luxán, marquesa de Quirra i Nules, junt al seu tio i tutor, don Pedro Francisco de Suárez de Góngora, duc d'Almodóvar.¹²²⁸

Segons estipulaven, Josepa Domènica aportava com a dot els marquesats i "mayorazgos" que posseïa,¹²²⁹ així com la legítima paterna i materna i altres béns que li pertanyien de forma lliure, com eren vint-i-dos cases

¹²²² ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²²³ Este jove reuniria en la seua persona diversos títols nobiliaris. Era membre de l'alta aristocràcia i la seua família formava part de l'entorn dels monarques, pel que era un gran partit.

¹²²⁴ El marquès de Mortara era capità del sext Batalló de Reials Guardes Espanyols i com a tal va participar en el III setge de Gibraltar per a tractar de conquerir la plaça de mans angleses.

¹²²⁵ <https://dbe.rah.es/biografias/75846/joaquin-antonio-de-osorio-y-orozco>.

¹²²⁶ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²²⁷ A banda de ser el VII marquès de Mortara, també ostentaria els títols de IX duc de Ciudad Real, IX marquès de San Damián, VI marquès d'Olías, VI marquès de Zarreal, IX comte d'Aramayona, i VIII comte de Lences.

¹²²⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²²⁹ Certament, en eixe moment Josepa Domènica mantenia un plet pels marquesats de Quirra i Nules, encara que mentre del primer mantenia la possessió, el marquesat de Nules es trobava segrestat des de feia anys.

a la ciutat de València, els beneficis i administracions dels Català de Valeriola, així com censos, pensions; terres en Aldaia, Russafa, Benaguasil, Benicalap, Borbotó i Moncofa – on també posseïa un forn-; les alqueries del Pi, de Bartuli i de les Penyetes, totes elles a València; i l'oliverar de Riba Roja de Túria; a més de dos forns al Cap i Casal i altres propietats, com dos cases en Aldaia,¹²³⁰ que suposaven al voltant 100.000 rals de billó de renda líquida anual. Quantitat que hauria de gaudir durant el seu matrimoni per a les seues despeses personals i de càmera.¹²³¹

Per la seua banda, en concepte d'arres i donació *propter nuptias*, don Benet li ofería 10.000 ducats de billó, assenyalats de la desena part dels seus béns del marquesat de Mortara i dels que en eixe moment posseïa, quantitat que si el matrimoni es dissolgués s'hauria de restituir a l'igual que el dot. Així mateix, en cas de premoriència donya Josepa Domènica rebria en concepte de viudetat 3.000 ducats,¹²³² sempre que no es tornés a casar, pagats en terços avançats dels fruits i rendes del seu marquesat.¹²³³ Per altra banda, en concepte “d'alfileres” el marquès de Mortara li ofería 33.000 rals de billó anuals.¹²³⁴

En les capitulacions també s'acordava que si finalment es resolien els plets de tenuta dels marquesats de Nules i Quirra, dictant-se Reial sentència a favor de Josepa Domènica Català de Valeriola, com tots esperaven, aleshores s'augmentaven i es consignaven 11.000 rals de billó anuals com “alfileres” de la marquesa, que es sumarien als anteriors.¹²³⁵ I una vegada celebrat el matrimoni, el marquès de Mortara hauria d'atorgar carta de pagament i rebut del dot en favor del duc d'Almodóvar, curador de la jove marquesa, de les quantitats contingudes i aportades, les quals li serien entregades a la novia.

¹²³⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.38.

¹²³¹ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²³² Anteriorment, en les negociacions prèvies, van estipular 2.000 ducats de renda per viudetat, però al morir el pare i heretar el marquesat de Mortara, s'havia incrementat la quantitat.

¹²³³ Si moria donya Rafaela, mare de don Benet, abans que ell, li augmentaria la quantitat de viudetat a donya Josepa Domènica en 4.000 ducats anuals.

¹²³⁴ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²³⁵ S'estipulava també que si donya Josepa Domènica succeïa a la seua àvia en els seus estats, se li augmentarien anualment 10.000 ducats de billó en concepte “de alfileres”, que es sumarien a les quantitats anteriors.

A més a més, per a consensuar la major “decencia” i esplendor de les respectives Cases dels marquesos de Mortara i Quirra, s’acordava que a partir dels desposoris es traslladarien a la casa-palau del marquès de Mortara. I encara que en un principi s’havia estipulat que viurien en habitacions separades per la seua major comoditat ¹²³⁶ -conservant amb els seus pares la unió i harmonia “que produce el amor recíproco y la buena crianza”- ara la mort del marquès pare havia canviat les coses, atès que don Benet era el nou marquès i podia disposar de tot el palau a la seua voluntat.¹²³⁷

També quedava estipulat que si els nous marquesos de Mortara i Quirra tingueren dos o més fills o filles i aconseguiren reunir tots els estats que els corresponien per dret i herència, a l’hora d’establir la successió en ells s’havia d’atendre al que estava estipulat en les seues respectives fundacions i vinculacions, així com al que estigués determinat per les executòries de la justícia, per evitar alterar l’ordre successori i esquivar plets i litigis en el futur.

D’aquesta forma, pel major “lustre, esplendor y permanencia” de les dos Cases heretades dels seus progenitors i atenent a que amb major “realce” continuen en els seus descendents per al millor servei de la Monarquia, es van llegir i signar els capítols matrimonials, obligant-se a complir i executar el que en ells havien decretat. Finalment, amb tots els béns i augments fets, la quantitat dotal va ascendir a 1.558.958 rals de billó i 10 maravedís de billó.¹²³⁸

Una vegada complimentada aquesta part, es van intercanviar alguns presents. Josepa Domènica li regalà al seu futur marit roba blanca i una agulla de corbata de brillants i botons a conjunt, mentre que don Benet la va obsequiar amb un adreç de brillants i rics vestits. Posteriorment, es va solemnitzar el matrimoni canònic de la parella el mateix 15 de setembre de l’any 1782 en la parròquia de la santa Creu de Madrid,¹²³⁹ quan donya Josepa Domènica

¹²³⁶ Inclús quedava estipulat en els capítols en 1775 que si per alguna raó o imprevist s’arribés a forçar la separació de don Benet i donya Josepa Domènica dels seus pares, de forma que no visqueren en la mateixa casa, don Joaquim Antoni d’Osorio, marquès de Mortara, hauria de proveir-los amb 4.000 ducats anuals per a poder mantenir-se.

¹²³⁷ ADV, Fons Duquessa d’Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²³⁸ Ibídem.

¹²³⁹ Dita parròquia estava situada en la plaça que hui en dia porta el seu nom, front a la plaça

comptava 17 anys i don Benet en tenia 20. I, ja com a marit i muller, ofrenaren al convent de les Calatraves de Madrid joies, objectes de plata i dos creus d'oratori, perquè pregaren per la seua felicitat.¹²⁴⁰ D'aquesta forma complien amb el seu deure i amb el desig de la difunta comtessa de Canalejas, consolidant-se dos llinatges prestigiosos i dos grans fortunes.

11.5 Vida marital i anul·lació del casament

Una vegada casats, els marquesos de Mortara, Quirra i Nules s'instal·larien a la residència dels Mortara al carrer del Prado, de forma que donya Josepa Domènica viuria en Madrid, prop de la Cort i dels seus tios, els ducs d'Almodóvar, participant de la còmoda vida cortesana de la capital.¹²⁴¹ A partir d'eixe moment, els assumptes i béns de la marquesa serien regits per la seua sogra, la marquesa viuda de Mortara, i el seus administradors, ja que el seu marit era menor d'edat a l'igual que ella¹²⁴², i seria després don Benet l'encarregat de defensar els interessos de la seua esposa, pledejant i defensant la seua causa de Nules i Quirra.

A diferència dels Carròs de Centelles, primers marquesos de Quirra, que en diversos moments van visitar i viure a Sardenya, ni don Benet ni donya Josepa Domènica van anar mai a l'illa. Sí que passaren algunes temporades a València, encara que de forma puntual, ja que bàsicament durant el seu matrimoni van residir a Madrid.

La jove parella gaudiria durant eixos anys una vida sumptuosa i plena de luxes i comoditats. La marquesa assistiria a tertúlies i viuria el fenomen de la Il·lustració, i inclús amb el seu marit es va subscriure en l'any 1786 al *Diario curioso, erudito, económico y comercial*, que es publicava a Madrid.¹²⁴³ Un

Major.

¹²⁴⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, pp.39-40.

¹²⁴¹ *Ibidem*.

¹²⁴² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 8.

¹²⁴³ Este periòdic - compost per quatre pàgines numerades a dos columnes- era de caràcter diari i en ell es publicaven notícies comercials, literàries, cròniques teatrals, civils, econòmiques i de cultura general, sent un gran difusor de la cultura europea per a Espanya, així com de l'actualitat espanyola i estrangera.

periòdic d'informació i de divulgació que va ser el noticiari que més entusiasme va despertar en eixos moments en la societat madrilenya, i que mostra els interessos i inquietuds de donya Josepa Domènica.¹²⁴⁴

També durant eixa etapa la marquesa, a l'igual que la seua tia, la duquessa d'Almodóvar – o tal vegada impulsada per ella- entraria a formar part de la *Junta de Honor y Mérito*, creada pel rei Carles III en agost de 1787, a instància de Floridablanca. Es tracta d'una associació filantròpica, creada com una secció separada i alhora dependent de la *Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País*, presidida per donya Maria Josepa Alfonso Pimentel i Téllez-Girón, duquessa d'Osuna, de Benavente, de Gandia i marquesa de Llombai,¹²⁴⁵ amb una intencionalitat principalment benèfica. Es buscava, a més d'ensenyar les xiquetes a llegir i a escriure, donar una ocupació digna a les dones i ajudar les més necessitades, com van fer moltes altres nobles. Així mateix, al seu si es llegien composicions poètiques, convertint-se també en una associació literària, i que va contribuir a crear una consciència il·lustrada en una generació de dones.¹²⁴⁶

Siga per estes noves corrents de pensament, per les idees de llibertat i felicitat pròpia de l'individu que fins aleshores s'havien negat i ara apareixien amb força amb la il·lustració, o perquè la providència així ho va disposar, el ben cert fou que al voltant de 1788, abans de complir-se el sext aniversari de la seua boda, donya Josepa Domènica va decidir acabar amb el seu matrimoni, assegurant que dita anul·lació es sustentava per “rato y no consumado”, motiu pel qual els seus advocats posaren en marxa tot el procediment davant del rei i del papat, desemborsant la marquesa 30.917 rals de billó. Una decisió que va causar un gran estupor en tota la noblesa així com en la societat madrilenya.¹²⁴⁷

El fet que el matrimoni no s'hagués consumat durant eixos quasi sis anys des de que s'havien rebut les benediccions matrimonials i no poder complir amb

¹²⁴⁴ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.72.

¹²⁴⁵ Catalogo Colectivo de la Red de Bibliotecas de los Archivos Estatales: Registro de autoridad de la Junta de Damas de Honor y Mérito. Biblioteca Nacional <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/155935>.

¹²⁴⁶ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, pp. 60-61.

¹²⁴⁷ *Ibidem*, pp.40-41.

la finalitat de la procreació per a perpetuar la família, que al cap i a la fi era la base principal del matrimoni, foren motius de pes per a trencar-se les relacions.¹²⁴⁸ Ara bé, tal volta -com senyala Irene Ballester- la nul·litat matrimonial podria haver sigut acordada per les dos famílies.

El 22 de juliol de 1788 donya Josepa Domènica ja va poder començar a governar les rendes de la seua Casa per si mateixa i per mig dels seus administradors, a conseqüència de la reial ordre de Carles III.¹²⁴⁹ Un any després, el matrimoni canònic seria anul·lat en virtut de la butlla de Pius VI, despatxada en Roma el 28 de juliol de 1789, la qual seria acatada per l'arquebisbe de Toledo, don Francisco Antonio de Lorenzana, qui va dispensar i absoldre a la parella de la seua unió.¹²⁵⁰ A partir d'eixe moment, amb 24 anys, la marquesa de Quirra regiria per primera vegada la seua vida.¹²⁵¹

Donya Josepa Domènica Català de Valeriola va abandonar la casa del seu marit i va reclamar la restitució del seu dot, tal i com estava previst en les capitulacions matrimonials. Molt segurament es traslladaria a viure a la casa que tenia en el carrer de "las Huertas" núm.2 -que posseïa per herència de la seua mare- encara que també tenia altra casa per part del seu pare enfront de l'anterior, en el núm. 3 del mateix carrer, on llogava diverses habitacions.¹²⁵² Ja

¹²⁴⁸ Tal vegada, el fet que no s'hagués consumat el matrimoni i no haver complit amb el que s'esperava de la parella, en compte de ser culpa de Josepa Domènica, com es va especular en una espècie de llegenda negra que va sorgir al voltant de la seua figura, tindria més a veure amb don Benet, qui tal volta fos homosexual o impotent, dos "problemes" intractables en aquella època, així com temes tabús dels quals no era possible parlar, la qual cosa unida a la diferència de caràcters o el poc enteniment entre ells acabaria de trencar el matrimoni.

¹²⁴⁹ Sobre el tema de senyorijs en mans de dones consultar: Atienza Hernández, Ignacio, "De lo imaginario a lo real: la mujer como señora/gobernadora de estados y vasallos en la España del siglo XVIII", en G. Duby i M. Perrot (dir.), *Historia de las mujeres en el Occidente*, vol.3, Madrid, Taurus, 2000, pp.635-654; o Atienza Hernández, Ignacio, "Mujeres que mandan: aristócratas y ciclo vital en el siglo XVIII", en Isabel Morant (dir.) *Historia de las mujeres en España y América Latina*, Madrid, Cátedra, 2005, vol.2, pp.457-476.

¹²⁵⁰ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²⁵¹ Una vegada separats, la marquesa de Quirra va reclamar la restitució del seu dot. Com el seu apoderat general actuaria don Francesc Noguera, mentre que per part del marquès de Mortara ho faria don Francesc López García, comptador de la seua Casa. Com era una quantitat molt elevada, es va estipular que s'havia d'anar restituint en els següents anys, i així es va fer fins l'any 1802, moment en què finalment va ser completada tota la quantitat dotal, que es va acabar de satisfer per part de la testamentaria del marquès de Mortara, qui va morir en Sevilla el 15 d'octubre de 1800. Curiosament, ell es va casar de nou amb donya Maria Paula de Mena i Benavides (1795) però, com era de suposar, no va haver descendència. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹²⁵² Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.40.

no es tornaria a casar i no tindria fills, amb la qual cosa es va convertir, voluntàriament i per decisió pròpia, en l'última del seu llinatge, dedicant-se a partir d'eixe moment a les obres culturals, religioses i de caritat.

11.6 Noble il·lustrada i II duquessa d'Almodóvar

La nova vida de donya Josepa Domènica durant els següents anys, transcorreria entre València i Madrid, segons ens mostren els seus llibres de comptabilitat. Testimonis d'eixa vida entre València i Madrid eren els viatges que realitzava entre les dos capitals¹²⁵³, així com els preparatius per al seu allotjament. Per exemple, al palau dels Català de Valeriola de València, l'arribada de la senyora va ocasionar grans despeses per tal de condicionar-lo. Almenys la primera vegada - després de tant de temps- va ser necessari pintar i netejar, comprar mantes, nous matalafs, calfar la casa, comprar menjar, buscar més criats..., tot per tal de garantir la seua comoditat. I quan els carruatges de la marquesa de Quirra arribaven al portal de Serrans -prova de la seua importància i distinció- els guardes que el custodiaven eren els encarregats d'acompanyar-la fins el seu palau i els qui tenien cura de tot mentre es descarregava el seu nombrós equipatge.¹²⁵⁴

D'aquesta forma mantindria contacte amb els seus familiars més directes, així com amb les amistats que residien a València -com era el cas dels seus oncles, els comtes del Casal i el comte de Carlet- i en Madrid -els ducs d'Almodóvar- i exerciria un major control de les seues propietats.

En qualsevol cas, eixos primers anys de llibertat i autonomia, quan per

¹²⁵³ En el segle XVIII els viatges entre Madrid i València duraven al voltant d'una setmana i es podien realitzar pel Camí Reial de Madrid -a través del port d'Almansa- o pel camí de Cabrillas - que anava de Madrid a Requena- que eren els dos itineraris habituals. No obstant això, la marquesa utilitzaria habitualment el primer, ja que era més còmode per a un viatge en carruatge perquè el camí era "de buen firme" i estava ben cuidat, a diferència de l'altre, que s'utilitzava més per caminants i cavalleries. Per tant, en eixa ruta i atenent a la informació que ens proporciona un gravat del segle XVIII, l'habitual seria fer nit en Ocaña, Villanueva de Alcardete, La Roda, en la venta del Rincón de Chinchilla, en Almansa, Vallada i Carcaixent, abans d'arribar a València. A banda, haurien de realitzar diverses parades en nombroses posades per a poder realitzar els àpats necessaris durant el viatge. <http://opinionycultura.blogspot.com/2014/03/caminos-de-valencia-madrid-y-viceversa.html>.

¹²⁵⁴ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.42.

primera vegada era ella la que prenia les seues decisions sense estar baix la cura de ningú, sembla que es trobava molt a gust en Madrid, on vivia rodejada de grans luxes i comoditats.¹²⁵⁵ Una d'elles -com es desprèn de les seues despeses- era el seu jardí, un element propi de l'alta aristocràcia, el qual comptava amb gran quantitat de rosers, gesmilers, clavells, tarongers, maria llüises i grans diversitat de plantes aromàtiques que li recordarien a València i el seu perfum.¹²⁵⁶ D'igual manera, als seus palaus tindria estances privades decorades i distribuïdes segons la moda imperant, com serien el dormitori, el vestidor, o el "boudoir"¹²⁵⁷ com a lloc exclusivament femení, separats dels espais de la vida familiar i dels llocs que ocuparien els criats.¹²⁵⁸ Així com el lloc per a l'estudi, la zona anomenada "apartament de parada" -on la senyora rebria a les amistats pròpies de la seua categoria social- i també "l'apartament de societat", on rebia les visites de persones de diferent classe social.¹²⁵⁹

Donya Josepa Domènica també es va interessar d'anar sempre a la moda que dictava la cort madrilenya i sembla que va ser ella una de les responsables d'estendre-la a València quan ja es va instal·lar definitivament al Cap i Casal. A Madrid comprava vestits de tafetà tornassolats, vestits brodats en or i seda, calces de seda, nombroses joies com cadenes i creus d'or, collars d'or, diamants i perles, arracades de perles, sabates de seda de Xina, mantellines negres, ventalls xinesos, etc. I també allí adquiria roba per als seus criats i treballadors perquè vestiren amb uniformitat i amb les armes de la Casa.

Un luxe que es va poder permetre còmodament, a diferència d'altres nobles -ja que com era costum entre l'alta noblesa, en part vivia de la seua imatge i aparença- doncs les seues administracions li proporcionaven a l'any una renda d'uns 553.882 rals de billó.¹²⁶⁰ Uns ingressos que li van permetre mantenir gran nombre de criats, secretaris i administradors, i mentre vivia a Madrid va mantenir

¹²⁵⁵ Sobre aquest tema pot ser interessant: García Fernández, Máximo, *Cultura material y vida cotidiana moderna: escenarios*, Madrid, Sílex, 2013.

¹²⁵⁶ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.43.

¹²⁵⁷ Una saleta situada entre el menjador i el dormitori on tenien lloc conversacions femenines íntimes.

¹²⁵⁸ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.46.

¹²⁵⁹ *Ibidem*, p.93.

¹²⁶⁰ *Ibidem*, p.44.

correspondència personal amb el seu apoderat, Francesc de Mendilagoitia, qui la mantenia informada dels successos i novetats de les seues possessions.¹²⁶¹

A més, la marquesa de Quirra participaria en els salons literaris i les tertúlies de la capital, com a dona il·lustrada que era, i es de suposar que es relacionaria o s'envoltaria de les dames més cultes, il·lustrades i famoses de la cort madrilenya, com per exemple la comtessa de Montijo i la duquessa d'Osuna i Gandia.¹²⁶² Així com també va voler mantenir-se informada de tot el que passava en el país i es va subscriure a diversos periòdics com van ser el *Diario de Madrid*, el *Correo Mercantil*, la *Gazeta de Madrid*, el *Correo de Salamanca* i el *Mercurio*, el *Semanario de agricultura* -per a conèixer els nous mètodes per a l'agricultura-¹²⁶³ o a *La Espigadera*, diaris de caràcter polític, miscel·lani, econòmic o literari, que ens donen testimoni dels seus amplis interessos i la seua inclinació per l'ideari reformista del segle XVIII.¹²⁶⁴

Tan regalada vida no li va impedir preocupar-se dels més necessitats. Són nombroses les almoines aportades a congregacions religioses, com per exemple a la Reial Església de Sant Isidre de Madrid en benefici de les dones pobres, a la Il·lustre Congregació del Patriarca Sant Joaquim en benefici de les monges agustines calçades, a la Congregació de Nostra Senyora de l'Assumpció, o a l'església de Sant Gaietà de Madrid. Mentre que en València va distribuir almoines entre nombrosos necessitats de la ciutat.¹²⁶⁵

11.6.1 Hereva del ducat d'Almodóvar

La relació amb els seus oncles, els ducs d'Almodóvar, sempre va ser molt propera i afectuosa i la marquesa de Quirra celebraria el nomenament del seu tio com a director de la Reial Acadèmia de la Història -institució que va dirigir

¹²⁶¹ Ibídem, p.42.

¹²⁶² Ibídem, p.62.

¹²⁶³ Aquests temes posteriorment continuarien preocupant-li i tractaria d'impulsar-los per a millorar els seus estats valencians, principalment després d'heretar els béns del seu oncle, el comte de Carlet.

¹²⁶⁴ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", pp.439-440.

¹²⁶⁵ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, pp.41-42.

entre 1792 i 1794-¹²⁶⁶ substituint a Campomanes, així com el fet que fos membre de l'Acadèmia Espanyola i la de Belles Arts de "San Fernando".¹²⁶⁷

El 14 de maig de 1794,¹²⁶⁸ amb la mort del marquès, Josepa Domènica es va convertir en l'hereva dels seus títols nobiliaris, la qual cosa la convertia en II duquessa d'Almodóvar, Grande de España¹²⁶⁹ marquesa d'Ontiveros, comtessa de Canalejas, "adelantada" major de la Florida, castellana perpètua

Retrat del I duc d'Almodóvar

d'Avilés i sant Joan de Nieva, senyora de la Zarza, de Torre del Cañaveral i de santa Maria de Trasierra, així com de les viles de Rambla, Ontiveros, Vita, Herreros de Suso, Malaguilla i sant Miquel de Pedrosas; de las Casas de santa Paya, i Parenta Major de la de Luxán a Madrid¹²⁷⁰

A més, també heretava a Còrdova les alqueries o "cortijos" del Cañaveral, de la Zarza, del Almilló, de Peralta, de Peraltila, de Matasanos, l'hort de Góngora, el lloc de Bañuelos i balcones a la plaça Major de Còrdova. A Valladolid huit cases -dos a la plaça Major-,¹²⁷¹ a la vila d'Ontiveros el seu palau i el seu hort corresponent, més dos cases més; a Medina del Campo tres cases i diversos terrenys a Canalejas, Segòvia, Condado i Terminón. I pel que fa a béns immobles a Madrid, també li corresponien el palau dels seus oncles i unes cases al carrer Atocha -on llogava habitacions i baixos per a tendes-, una casa al carrer

¹²⁶⁶ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p. 433.

¹²⁶⁷ Bolufer Peruga, Mónica, "Los espejos del género entre ilustración y romanticismo. Retratos femeninos en la mirada y el pincel de Vicente López Portaño (1772-1850)", en *Dieciocho: Hispanic enlightenment*, vol.45, Núm.1, 2022, p.141.

¹²⁶⁸ <https://dbe.rah.es/biografias/16022/pedro-francisco-de-suarez-de-gongora-y-lujan>.

¹²⁶⁹ El ducat d'Almodóvar seria conegut com a tal fins l'any 1871, quan Amadeu de Savoia va crear el ducat d'Almodóvar del Valle, motiu pel qual, l'antic títol que ací ens ocupa passaria a denominar-se Almodóvar del Río per a diferenciar-se del nou ducat.

¹²⁷⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.17.

¹²⁷¹ També s'hauria d'enfrontar en dos plets a unes reivindicacions de Manuel Verdesoto sobre uns terrenys a la vila d'Abades (Valladolid), els quals li'ls reclamava al considerar que tenia més dret per ser descendent del primer matrimoni de la fundadora d'aquesta herència, mentre que la duquessa descendia del segon matrimoni. *Ibidem*, p.42.

del Tresor i dos cases al carrer de Sant Isidre.¹²⁷²

Prova de la seua educació distingida i del seu amor per la cultura i els llibres, la nova duquessa també va manifestar activament el seu desig de conservar la magnífica biblioteca del seu difunt tio, la qual tindria un fort component internacional i l'hauria anat formant durant els distints viatges – al llarg de més de 17 anys- que ell com a diplomàtic havia realitzat.¹²⁷³ Amb la seua tia -qui gaudia de l'usdefruit de bona part dels béns i era alhora l'administradora de tots els béns del seu difunt espòs fins que aquests pogueren passar lliurement a la seua neboda- va arribar a diversos acords,¹²⁷⁴ entre ells que la biblioteca passés íntegra a Josepa Domènica -encara que una part li corresponia a ella per herència-, decisió aquesta que li causaria algun maldecap que altre... amb la Inquisició.

Pel demés, a partir d'eixe moment Josepa Domènica va decidir canviar la seua residència oficial -abans de tornar a València- instal·lant-se junt a la seua tia, donya Maria Joaquina, la duquessa viuda, al seu palau del carrer d'Atocha.¹²⁷⁵

11.6.2 Contrarietats amb la Inquisició

El segle XVIII va ser el segle de la Il·lustració i de la difusió de noves idees i corrents de pensament, però alhora va comportar cert enfrontament amb l'església, la religió i les tradicions.¹²⁷⁶ Per dit motiu, el Sant Ofici va mostrar una preocupació i un control sobre la lectura d'aquelles obres que poguessin ser perjudicials per a la fe catòlica per les seues màximes herètiques o problemàtiques. Davant una biblioteca de la importància de la del duc d'Almodóvar, de la seua vida com ambaixador i la seua relació amb diversos països, sembla que aquest tindria una llicència especial de Roma -recollida al registre inquisitorial- per a poder conservar tots els seus llibres, inclosos també

¹²⁷² Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, pp.42-43.

¹²⁷³ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.435.

¹²⁷⁴ *Ibíd.*, p.427.

¹²⁷⁵ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.43.

¹²⁷⁶ <https://brevehistoriahispanica.com/la-espana-de-la-ilustracion-el-siglo-xviii/>

aquells que apareixien a l'índex prohibit de la Inquisició i, a la seua mort, el permís especial se li va concedir també a la seua viuda per a poder seguir conservant tots els seus llibres. Però en el moment que donya Josepa Domènica va demanar la propietat i custòdia de tota la biblioteca del difunt duc d'Almodóvar, les alarmes van saltar, ja que es tractava d'una dona jove -de 29 anys- i "divorciada", motiu pel qual l'actitud del Sant Ofici es va tornar més cautelosa i previnguda.¹²⁷⁷

L'inquisidor general Francesc Lorenzana va fer pública el 13 d'octubre de 1794 una llista dels llibres prohibits que contenia la llibreria de la Casa d'Almodóvar. Ara bé, sembla que entre els complexos assumptes i tràmits de la testamentaria, el trasllat de la nova duquessa a València a finals d'eixe any -on es va instal·lar definitivament al palau dels Català de Valeriola- i el posterior enviament de la biblioteca del seu tio, va retardar l'execució de la demanda inquisitorial. En 1796, donya Maria Joaquina, duquessa viuda d'Almodóvar, va escriure al secretari de càmera de l'arquebisbe i inquisidor de Toledo, sol·licitant-li que permetera la custòdia íntegra de tots els llibres a la seua neboda, en els mateixos termes i baix la mateixa reserva que li l'havia concedida a ella. No obstant això, la resposta va ser que no se li permetia a la jove mantenir tots els llibres de la llibreria inclosos a l'índex prohibit, i un qualificador del Sant Ofici, en aquest cas Joaquim Llorenç de Villanueva, doctoral de l'Encarnació de València, hauria d'acudir al seu palau per a confiscar aquells que no foren adequats. Ara bé, per deferència a donya Maria Joaquina, permetia que baix el criteri del qualificador poguera mantenir en la biblioteca alguns llibres que no foren tan nocius, perniciosos, ni "perillosos".

Finalment, 24 llibres serien confiscats i enviats al Tribunal del Sant Ofici, mentre que se li permeteren guardar baix la seua custòdia 41 llibres -com va aprovar l'inquisidor general Francesc Lorenzana- amb la condició que aquests haurien d'estar apartats de "mirades curioses" i tancats en un armari baix clau, al qual solament les dos duquesses, tia i neboda, tindrien accés. D'aquesta forma

¹²⁷⁷ Guinot Ferri, Laura, "The Keys to the Forbidden Books: the Dutchess of Almodóvar and her Libraries", en Watson, Elise and Farrell-Jobst, Jessica (eds.): *Gender and the Book Trades*, Brill, Leiden-Boston, en premsa (2024).

evitarien que persones poc formades, com els criats, poguessin llegir-los o consultar-los tan sols.¹²⁷⁸

Així, la jove duquessa d'Almodóvar va poder conservar i gaudir de quasi tota la biblioteca del seu oncle – a la que amb el temps sumaria la del seu altre tio, el comte de Carlet- i ho va poder fer gràcies a la mediació de la seua tia Maria Joaquina, deixant entreveure's eixe llaç afectiu entre les dos en la defensa dels interessos familiars. Esta relació perduraria en el temps, i encara que Josepa Domènica residís a València, continuarien el lligam per correspondència, enviant-se regals i objectes i es de suposar que en ocasions viatjaria a la capital. Això va ser així fins l'any 1807, moment en què la seua tia va faltar.¹²⁷⁹

11.7 La reforma de la capella de sant Antoni Abad

En 1795, donya Josefa Domènica va ser informada per Francesc Antoni Cebrián, canonge i apoderat del capítol de la catedral de València, que en 1771, en el context de la renovació de la catedral, realitzada d'acord amb els nous corrents artístics i arquitectònics - quan la girola i tot el temple es van revestir amb la reforma neoclàssica projectada per Antonio Gilabert ¹²⁸⁰- es van dur a terme unes obres a la capella de sant Antoni, la qual estava sota el seu patronatge. Com que en aquell temps ella no es trobava a la ciutat,¹²⁸¹ el capítol va acceptar costejar les despeses de la volta, la cornisa, el llumíent de les parets, l'estuc, l'obra del retaule, la pedra de llustre, tota la talla i el daurat final. Posteriorment, la mort de la seua àvia, el seu trasllat amb el seu tio i curador, la seua boda i la seua residència a Madrid posposaren una reclamació econòmica que ara que residia València el capítol catedralici va estimar oportú presentar.¹²⁸² Una demanda, en resposta a la qual la duquessa d'Almodóvar i marquesa de Quirra no sols va assumir les 1.061 lliures i 8 sous que se li demanaven sinó

¹²⁷⁸ Ibídem.

¹²⁷⁹ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.427.

¹²⁸⁰ Garín Ortiz, Felipe M., Catalá Gorgues, Miguel Ángel, Alejos Moran, Asunción, Montoliu Soler, Violeta, *Catálogo monumental de la ciudad de Valencia*, Valencia, Caja de Ahorros de Valencia, 1983, p.165.

¹²⁸¹ Tal vegada, en eixe moment, la comtessa de Canalejas i la seua neta Josepa Domènica es trobarien en Madrid, on anaven en ocasions puntuals, fet que explicaria el que no es trobaren a la ciutat.

¹²⁸² ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.2.5., caixa 3.

que se va comprometre a fer-se càrrec d'altres reformes que hi mancaven, així com de les pintures per a l'altar, la làpida familiar i el seu escut d'armes.

De fet, va desemborsar 510 lliures per la col·locació d'un altar damunt d'una tarima, amb el frontal, mitjos sòcols als costats de l'altar, pedestals, columnes, així com les guarnicions del nínxol, tot de jaspi negre, a més de millorar -en base d'escaiola i pa d'or- les bòvedes, arcs i llunetes, i disposant en la grada i el tauler del terra rajoles blanques i negres portades des de Gènova, sempre cuidant que es guardara la uniformitat amb les altres capelles de la catedral. Posteriorment va acordar pagar a un mestre picapedrer 170 lliures per realitzar un sòcol de cinc pams i mig, des dels brancals de les portes d'entrada a la capella fins al retaule, de jaspi negre i jaspi roig bo del Buixcarró,¹²⁸³ fet a taulers, combinant-los.¹²⁸⁴

Quadre de sant Antoni Abad pintat per Vicente López per encàrrec de la duquessa d'Almodóvar i marquesa de Quirra en 1795 per a la seua capella de la catedral

Una aportació que li valgué el reconeixement del consell municipal, que no va dubtar en agrair-li una contribució que redundava en “obsequio del mayor lustre de esta Santa Iglesia” i la situava com digna successora dels seus avantpassats.

En tot cas, no seria l'única. Així mateix, va encarregar al pintor Vicente López -qui també la retrataria a ella- que pintés un quadre de sant Antoni Abat per presidir aquesta capella¹²⁸⁵, així com altre llenç de la Fugida de la Sagrada Família a Egipte, que costaren 6.000 rals de billó.¹²⁸⁶

¹²⁸³ El Buixcarró és un dels cims més alts de la serra de Quatretonda, a la província de València.

¹²⁸⁴ Sanz Viñuelas, Vicente: “*En obsequio del mayor lustre de...*”, pp.59-64.

¹²⁸⁵ Aquest quadre seria el primer que li donaria fama al pintor Vicente López, permetent-li deixar les tasques de restauració que duia a terme en la catedral de València i obrir-se camí en el món de la pintura. Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.113.

¹²⁸⁶ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.2.5., caixa 3.

Quadre de la Fugida a Egipte, pintat per Vicente López en 1795

A més a més, renovaria la làpida de la sepultura del seu pare -on a la seua mort ella mateixa seria soterrada-, col·locant una làpida de jaspi negre de 6 pams de llarg per 4 pams d'ample amb lletres gravades i daurades -que va costar 13 lliures- a la qual es pot llegir:

El ilustre señor don Gilaberto Carroz de Centelles, antes don Vicente Catalá de Valeriola y Castellví, marqués de Nules y Quirra, que murió en 8 de abril de 1766, está sepultado en esta capilla de san Antonio Abad, renovada a expensas de su hija, la excelentísima señora doña Josefa Dominga Catalá de Valeriola Castellví Luján y Góngora, duquesa de Almodóvar y marquesa de Quirra, como patrona de ella en 1795.

Precisament, en una obra escrita sobre la catedral consta que aquesta era una de les capelles més antigues del temple, i que conservava un dels primers quadres que va pintar Vicente López Portaño,¹²⁸⁷ representant a sant Antoni Abad, per encàrrec de la duquessa d'Almodóvar, que va renovar la capella i va col·locar les seues armes al timpà de la làpida de jaspi negre -la pintura i el daurat de les quals va costar 8 lliures-

Làpida i escut d'armes dels Català de Valeriola en l'antiga capella de sant Antoni Abat, en la catedral de Valencia.

¹²⁸⁷ Este conegut artista fou un pintor de transició entre el neoclassicisme i el romanticisme.

sumant el total de despeses de millora i restauració de la capella, sense comptar les pintures, 701 lliures.¹²⁸⁸

Aquesta capella i benefici pertanyia a la família des de 1383, sent el primer titular don Peregrí Guillem Català i Montagut, senyor del castell i lloc de Betxí i membre del Consell d'Estat, que va obtenir llicència per establir allí el seu panteó familiar. En aquell moment ja estava dedicada a sant Antoni Abat. Tot i això, en l'actualitat, aquesta capella, la primera de la girola a la part de l'Evangeli, està dedicada a Sant Dionís i Santa Margarida. En ella solament queda la làpida sepulcral anteriorment esmentada, així com l'escut dels Català de Valeriola, tal com es pot contemplar al seu lateral dret. I pel que fa al quadre de sant Antoni, i al de la Fugida a Egipte, pintats per Vicente López, encara es conserven a la catedral però en una capella diferent, la de sant Lluís Bisbe, al seu lateral esquerre.¹²⁸⁹ Però tot i així, encara podem contemplar una part d'aquesta ostentació que va exhibir l'última Català de Valeriola,¹²⁹⁰ per a més glòria de la seua Casa i del seu llinatge.¹²⁹¹

11.7.1 Altres restauracions i donacions

A l'igual que havia fet amb la capella de sant Antoni -propietat de la família Català- donya Josepa Domènica també es va encarregar de reformar la capella de santa Llúcia i sant Bernat, a la parròquia de santa Caterina de València -en aquest cas propietat de la família Valeriola- on en aquell temps encara es trobava el sepulcre de marbre del fundador.¹²⁹² Dites reformes i millores les va dur a

¹²⁸⁸ Llorente Olivares, Teodoro, *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Valencia*, Barcelona, Editorial de Daniel Cortezo, 1887, p.600.

¹²⁸⁹ El de Sant Antoni a la banda inferior i el de la Fugida de la Sagrada Família a Egipte a la banda superior del lateral esquerre de la capella.

¹²⁹⁰ Possiblement la làpida sepulcral de la duquessa d'Almodóvar va desaparèixer durant la Guerra Civil Espanyola, en el saqueig de la catedral, mes la reforma duta a terme per donya Josepa Domènica va desaparèixer a principis de la dècada de 1960, durant la repristinació artística de la catedral. Cisneros Álvarez, Pablo, "El context artístic, social i religiós de la València en la qual va viure la duquessa d'Almodóvar", *Dos-cents anys a l'ombra de la duquessa d'Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.65 i 67.

¹²⁹¹ Sanz Viñuelas, Vicente: "*En obsequio del mayor lustre de...*", pp.59-64.

¹²⁹² Esta capella era propietat d'Arnau de Valeriola, acabat banquer del segle XIV, qui va establir un benefici i dret de sepultura baix la invocació de santa Llúcia i sant Bernat i va testar davant del notari Guillem Rausell el 21 de maig de 1397. El seu sepulcre actualment es troba al museu de Belles Arts sant Pius V a València.

terme entre juny i setembre de 1795, quasi de forma paral·lela a la de la capella de sant Antoni, i en elles es va procedir a restaurar, pintar i daurar el retaule -a càrrec del pintor Ramon Aparicio- i posteriorment també es va daurar l'altar. A més, va manar renovar el paviment de la capella amb 206 taulells de flor solta i 180 de blancs, 141 de blaus i 58 de negres. El cost total de la restauració va ser de 208 lliures i 9 sous.¹²⁹³ I tots els anys la duquessa donava una almoïna al sagristà de la parròquia per vigilar i encendre el llum de la capella.¹²⁹⁴

Per altre costat, la duquessa també ordenà esculpir una imatge de Nostra Senyora de l'Assumpció per a la parròquia del sant Crist del Salvador de València; ¹²⁹⁵ disposà que fos restablert el frontal de l'altar de la capella de sant Vicent Ferrer de l'església parroquial d'Aldaia, de la qual era propietària i va ofrenar un calze per a l'oratori de l'alqueria de Bartuli, que també formava part de les seues propietats.¹²⁹⁶ Les actuacions en aquesta línia no conclogueren ací i en el seu palau de València va manar construir un nou oratori de planta quadrada, decorat amb una iconografia amb motius sacramentals a les seues parets -com les espigues o el raïm- i pintures murals, en parets i sostre, que recorden els motius ceràmics valencians del segle XVIII, amb una coloració verda, groga, blanca i blava, a la moda artística del final de la centúria.¹²⁹⁷

Uns any després, en desembre de 1803, el rector i l'ajuntament d'Estivella li van sol·licitar –en la seua condició de baronessa del lloc- ajuda per a costejar les despeses de la pintura i daurat del retaule major de l'església dels sants Joans, de les quals devien 200 pesos al daurador Vicent Orengo. En resposta a aquesta petició donya Josepa Domènica els va entregar per mig de Joan Batiste Obrer -arrendatari dels drets dominicals- la quantitat de 100 pesos perquè satisfieren la meitat del deute. Però no seria l'única donació que feu a dita baronia, ja que a principis de 1806 -a través del seu apoderat Francesc de

¹²⁹³ Lamentablement esta capella va ser destruïda durant els bombardejos de la Guerra Civil i no queda cap record ni resta seua, a banda del sepulcre del fundador.

¹²⁹⁴ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.117.

¹²⁹⁵ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.5.1., protocol 275, any 1814, p.47v.

¹²⁹⁶ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.117.

¹²⁹⁷ *Ibidem*, pp.95-96.

Mendiolagoitia- va donar 100 lliures per a contribuir a pagar una campana nova per a l'església.¹²⁹⁸

11.8 Hereva del comte de Carlet i l'Alcúdia

Una persona que va influir en la duquessa d'Almodóvar i amb la que va

Retrat del comte de Carlet, Joaquim Antoni de Castellví, pintat per Vicente López (1800).

mantenir una gran relació, principalment durant els últims anys de la seua vida – instal·lada definitivament a València- fou el seu tio i padrí, don Joaquim Antoni Castellví i Idiàquez, comte de Carlet i l'Alcúdia, cosí germà del seu pare. Este aristòcrata va ser un intel·lectual il·lustrat -molt interessat en la ciència- que va viatjar per diferents països europeus entre 1770 i 1772 -junt al seu amic i protegit, Tomàs Villanova, metge i catedràtic de Química i Botànica en la Universitat de València- ampliant els seus coneixements sobre botànica, química i medicina. Així mateix, mantenia correspondència amb

Gregori Mayans i Síscar; va participar en 1770 en alguns informes per a la nova edició de l' Enciclopèdia -que es preparava a la ciutat de Liorna-¹²⁹⁹ i en distints moments de la seua vida va viatjar a Roma, on mantenia una gran amistat amb Josep Nicolàs d'Azara, ambaixador espanyol en la Santa Seu.¹³⁰⁰

Amb ell, donya Josepa Domènica podria compartir les seues inquietuds culturals, religioses i intel·lectuals, converses interessants sobre qualsevol temàtica, a banda de gaudir de la seua amplíssima biblioteca¹³⁰¹ de més de 700

¹²⁹⁸ Gomis Corell, Joan Carles, "Entre modernització i tradició. Algunes contradiccions de la il·lustració valenciana", en *Dos-cents anys a l'ombra de la duquessa d'Almodóvar*, Edicions 96, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, 2015, pp.155-156.

¹²⁹⁹ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.64.

¹³⁰⁰ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", pp.436-437.

¹³⁰¹ Entre les obres hi havia llibres de temàtica històrica, literatura de viatges, ciència, gramàtica, diccionaris, novel·les, fàbules, recopilació de periòdics, vides de sants i altres. La majoria estaven escrits en francès, encara que també hi havia en valencià, castellà i llatí.

obres.¹³⁰² A més a més, en el palau del comte de Carlet, situat al carrer de Serrans, front a la parròquia de sant Bertomeu, la duquessa disposava d'una habitació i unes estances pròpies -anomenades “de la Tribuna”-, ja que els seus últims anys ell va estar delicat de salut.¹³⁰³ De fet, en previsió del que li pogués succeir,¹³⁰⁴ el comte de Carlet va atorgar el seu testament en 1793.¹³⁰⁵

Finalment, don Joaquim Antoni de Castellví va faltar el dia 8 de març de 1800, deixant a la seua neboda com a única hereva de tots els seus béns, títols i propietats, a excepció del vincle dels Castellví i el comtat de Carlet. D'aquesta manera, donya Josepa Domènica Català de Valeriola, duquessa d'Almodóvar, es convertia també en comtessa de l'Alcúdia i de Gestalgar, baronessa de Xaló, Llíber, Gata de Gorgos, Tous, Sot de Xera, Resalany, Sans, Estivella, Beselga i Arenes, i senyora de la Torre d'en Lloris i Miralvó.

A més, heretaria el palau del comte de Carlet al carrer de Serrans de València, un forn i deu cases en la mateixa ciutat, el molí de Vintimilla a Alboraia, el palau d'Ontinyent, més de 1.000 fanecades de terra secana -de vinya i oliveres- i les alqueries de Morera, Corral de Martínez, la Torre del Barranc del Rei i venta vella, en aquest terme, dos cases de camp a la partida de les Alcusses de Moixent, amb un celler i més de 1.200 fanecades. Amb tot açò, la seua fortuna va augmentar considerablement, ja que la Casa del comte de Carlet era una de les més poderoses del Regne i això li suposaria a la duquessa més de la meitat de les seues rendes, convertint-la en l'aristòcrata més rica de València.¹³⁰⁶

Per altre costat, i com també va succeir quan va faltar el duc d'Almodóvar, Josepa Domènica va voler conservar la fastuosa biblioteca del seu tio, el comte de Carlet, sumant-la a la que ja posseïa, tot i que en aquest cas també hagué de

¹³⁰² Guinot Ferri, Laura, “Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...”, p.437.

¹³⁰³ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.45.

¹³⁰⁴ En el mes de març de 1793 va morir a Fuenterrabía (País Basc), Francesc de Castellví i Idiáquez, sense descendència. Este personatge era l'únic germà del comte de Carlet i, mort ell, don Joaquim Antoni va voler deixar la seua herència a la seua fillola i neboda. *Ibíd*em, p.27.

¹³⁰⁵ Ruiz Torres, Pedro, “La herencia de la desigualdad. Linajes de la nobleza valenciana, patrimonios y relaciones agrarias a finales del Antiguo Régimen” en *Memoria Académica 2014-2015*, Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia, València, 2015, p.21.

¹³⁰⁶ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, pp.46-47.

tractar amb la Inquisició pels llibres “perillosos” que pogués contenir. No obstant això, els diferents instruments de física i tota la col·lecció instrumental per a realitzar experiments que don Joaquim Antoni de Castellví va anar conformant en els seus viatges -com per exemple una màquina de compressió, una bomba de foc, una bomba d’aigua, una màquina elèctrica o un microscopi- va decidir vendre-la, en la seua major part a la Universitat de València, perquè li donaren ús.¹³⁰⁷

11.8.1 Litigis per la nova herència

Amb la desaparició del comte de Carlet, el seu títol comtal i el vincle agnàtic dels Castellví va ser reclamat per don Antoni Benet de Castellví i Duran, comte de Castellà i de Villanueva, baró de Bicorp i Torres Torres, qui va ser reconegut com a VII comte de Carlet en 1802.¹³⁰⁸ Sembla que respecte a este títol no es van produir plets ni enfrontaments,¹³⁰⁹ ja que la duquessa d’Almodóvar sabia que no el podia mantenir pel vincle establert i per això mai es va intitular com a comtessa de Carlet.

Ara bé, qui sí que es va enfrontar a Josepa Domènica per la baronia de Tous va ser Diego Manuel de Fenollet-Joan i Vallterra Blanes, comte d’Olocau, qui va reivindicar el vincle fundat per Antoni Arnau Joan el 18 d’octubre de 1360, al·legant que ell descendia del seu fundador a través de la seua germana, Beatriu Joan, mentre que la duquessa d’Almodóvar ho feia pel seu tio, el difunt comte de Carlet. A més, el vincle era agnàtic i exclouia a la descendència femenina mentre hi hagués un baró. Encara que donya Josepa Domènica va apel·lar, finalment va perdre la baronia de Tous -que comprenia el castell i les seues terres de la vall, així com un pont en el port de València per a descarregar mercaderies- i per Reial Sentència va ser reconegut el comte d’Olocau en el mes de juny de 1803.¹³¹⁰

¹³⁰⁷ Guinot Ferri, Laura, “Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...”, p.437.

¹³⁰⁸ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d’Almodóvar...*, p.28.

¹³⁰⁹ Sembla que la duquessa mantindria bona relació amb el nou comte de Carlet i de Castellà, ja que este, anys després i com consta en un document d’instrucció pública, va sol·licitar a la testamentaria benèfica el seu desig i dret d’adquirir els retrats de la seua tia, la duquessa d’Almodóvar i el del seu tio, el comte de Carlet.

<https://96milmotsmes.wordpress.com/2015/03/20/josepa-domenica-catala-de-valeriola-duquessa-dalmodovar-una-valenciana-il%C2%B7lustrada-2/>.

¹³¹⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d’Almodóvar...*, pp.27-28.

11.9 Anys de plets pels marquesats de Nules i Quirra

A la mort de don Vicent Català de Valeriola el 8 d'abril de 1766, va quedar com a única hereva dels marquesats de Quirra i Nules donya Josepa Domènica, qui en principi estava destinada a regir dits estats com havien fet els seus antecessors. No obstant això, el fet que ella fora dona seria un condicionant que alteraria la situació, i als pocs mesos van començar a aparèixer alguns pretendents als referits marquesats -en principi en serien set, però finalment arribaren a ser fins a catorze els interessats, al·legant el vincle agnàtic del testament de Gilabert de Centelles de 14 de novembre de 1365- que reclamaven la tenuta i possessió del “mayorazgo” de Nules.¹³¹¹ De nou s'iniciava un plet, com cent anys abans havia succeït a la mort de don Joaquim Carròs de Centelles, però en aquesta ocasió el problema no radicava en la falta de descendència, sinó en què aquesta fos femenina, motiu pel qual els marquesats van quedar en segrest.¹³¹²

11.9.1. Aspiracions i pretendents al vincle de Nules

El primer en reclamar els seus drets i en interposar demanda en el Consell de Castella - el 14 de juny de 1766- va ser don Joan Pau Azlor d'Aragó, duc de Villahermosa, qui seria ambaixador i un important literat i col·leccionista, qui eixe mateix any també havia heretat els títols de comte del Real, Villamonte i Sinarques.¹³¹³

Al·legava ser descendent de don Joan Guillem Català de Centelles, fill secundogènit de donya Joana de Centelles, qui al seu temps era la neta del vinculador de Nules. El seu avantpassat Joan Guillem es va casar amb donya Leonor Àngela Gòmis i, fruit d'aquesta descendència -emparentada també amb la Casa del Real- descendia ell. A més, també deia ser descendent de donya Elvira de Centelles, filla del vinculador. Per açò, al·legava tenir major dret al

¹³¹¹ Per a més informació: Peset Reig, Mariano; Graullera, Vicent; Mancebo, María Fernanda, “Plets, senyories i propietats a la València del segle XVIII”, en *Estudis d'història agrària*, núm.6, Universitat de Barcelona, 1983, pp.204-239.

¹³¹² AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³¹³ Úbeda Revert, Xavier, “Litigar per la terra...”, pp.85-106.

marquesat de Nules que donya Josepa Domènica pel fet de ser baró¹³¹⁴ i seria un dels rivals més tenaços, no deixant de pledejar fins a l'últim moment.

Retrat del duc de Villahermosa, pretendent als estats de Nules i Quirra (segle XVIII).

A més a més, quan el rei Carles III el va nomenar ambaixador en Turín a finals de juny de 1778,¹³¹⁵ el duc de Villahermosa elevaria també la seua pretensió sobre el marquesat de Quirra, al·legant els seus drets i tractant de prendre la seua possessió. Encara que els procuradors i representants de la comtessa de Canalejas li ho impediren -i manifestaren que portava “malas y estorcidas” intencions-, no deixaria d'aprofitar els anys d'estada a la Cort de Turín per tal d'aconseguir l'exclusió de donya Josepa Domènica del seus dominis, o almenys, l'embargament de les rendes de Quirra. Una pretensió per a la que – segons referia l'administrador de la marquesa- el duc de Villahermosa

comptava amb el recolzament dels seus advocats i procuradors en la Cort “donde tiene más de dos agentes de la primera clase a quienes hace continuamente trabajar sin ahorro de gastos y cuantiosas dádivas”.

Mostra d'eixa tenacitat la va manifestar en 1780 quan, després de presentar diversos papers i memorials, va demanar al Real Consell Suprem de Turín que segrestara les rendes del marquesat de Quirra i se li donara a ell la seua possessió immediata, fet que va ser ràpidament contestada per l'administrador general de Quirra, Agustí Grondona, qui va alertar al marquès

¹³¹⁴ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³¹⁵ <https://dbe.rah.es/biografias/16744/juan-pablo-azlor-de-aragon-y-zapata-de-calatayud>.

d'Almodóvar, curador en eixe temps de donya Josepa Domènica, perquè actuara amb contundència.¹³¹⁶

La segona en reclamar els drets del seu fill seria donya Laura Maria de Castellví, comtessa de Cervelló. Ho faria el 21 de juliol de 1766 com a curadora de don Felip Carles Osorio i Castellví, menor d'edat.¹³¹⁷ En el seu cas, el futur comte descendia de diverses branques dels Centelles, com eren les de don Bernat i don Pere de Centelles i Cabrera, besnets per la rama primogènita del vinculador, per ser estos germans, fills i nets -respectivament- de don Gilabert i don Pere de Centelles.¹³¹⁸ Així mateix, descendia de don Eimeric de Centelles i de Vilanova i de dos dels seus fills: don Eimeric de Centelles i Cervelló, baró de Llombai, i donya Joana de Centelles, casada amb don Bernat Guillem Català, els quals eren fill i nets del vinculador, respectivament, per línia masculina secundogènita.¹³¹⁹ I per concloure, una tercera línia associada a Gilabert de Centelles li venia per descendir de la seua filla donya Elvira de Centelles i de Vilanova -casada amb don Nicolau de Pròxita, baró d'Almenara- pel que, a banda de les altres branques, també li pertocava la línia secundogènita femenina del vinculador. Al·legava, així, que don Felip Carles descendia en línia directa dels tres fills que van continuar la successió del baró de Nules, així com de set dels seus nets i huit dels seus besnets, motius pels quals reunia majors drets que la resta dels pretendents.¹³²⁰

Don Enric Castellví i Monsoriu, baró de Marza, prevere i canonge de la Seu, va presentar la seua demanda poc després al·legant els seus drets i filiació pel fet de ser descendent de Joan Guillem Català de Centelles i donya Violant de Valeriola i, per tant, fill primogènit de donya Joana de Centelles, neta del vinculador de Nules.¹³²¹ També adduïa que com a baró tenia més dret que la jove marquesa. No obstant això, el fet de descendir d'una filla -donya Joana Català de Valeriola- situava la seua pretensió per darrere de la del duc de

¹³¹⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹³¹⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³¹⁸ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³¹⁹ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.1., caixa 5.

¹³²⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.1317, D.9.

¹³²¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

Villahermosa, descendent de fill secundogènit baró. Aquesta circumstància, sumada a la seua condició de canonge, l'exclusió del dret de successió dels religiosos en alguns dels vincles i, sobretot, la seua mort en 1784, posaren fi a la seua pretensió.¹³²²

El quart aspirant als marquesats seria don Joaquim Ferrer i Pròxita, comte d'Almenara, qui representava descendir de donya Elvira de Centelles i de Vilanova, filla del Vinculador de Nules, qui es va casar amb el baró d'Almenara, don Nicolau de Pròxita.¹³²³ D'aquell matrimoni, en línia directa i masculina, descendia el demandant, qui va pledejar fins l'any 1783 en què va morir. A partir d'eixe moment seria la seua dona, donya Maria Manuela Crespí de Valldaura qui, com a tutora i curadora del seu fill i nou comte, don Francesc d'Asís de Pròxita i Pinós, reivindicaria el seu dret a la successió fins al final.¹³²⁴

També pretendria la successió al vincle don Joan de la Creu Bellvís de Moncada, III marquès de Bèlgida, per mig de la seua mare, donya Florència Pizarro -ja que ell era menor d'edat-. Este personatge també provenia de la branca de don Pere de Centelles i Riusech, net del vinculador i de la rama primogènita. Ara bé, al ser menor d'edat no tindria la mateixa força que els altres pretendents, encara que mantindria les seues pretensions fins la resolució del plet en 1788.¹³²⁵

Altre personatge que deixaria la seua empremta en el plet contra la marquesa de Quirra i Nules seria don Francesc de Paula Dànvila-Centelles i Villarrasa,¹³²⁶ també descendent de Gilabert de Centelles per la branca primogènita del seu fill Pere de Centelles,¹³²⁷ a l'igual que el comte de Puñonrostro, el comte de Cervelló, el duc de l'Infantado i el marquès de Bèlgida. Seria aquest un personatge conflictiu que, sense cap fonament, no sols va reclamar el marquesat de Quirra, sinó que es va intitular com a tal i així es va

¹³²² AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³²³ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³²⁴ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³²⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³²⁶ *Ibídem*.

¹³²⁷ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

presentar a la ciutat de Càller, no dubtant per tal d'aconseguir el seu propòsit en recórrer inclús a Víctor Amadeu de Savoia.¹³²⁸ I és que, segons manifestaven els administradors de la marquesa de Quirra, este personatge “tiene muchas malas intenciones”,¹³²⁹ i era capaç de qualsevol cosa per tal de veure complir el seu desig. Ara bé, si la seua mort el 25 d'abril de 1777 va posar fi a les seues aspiracions, la seua viuda, donya Maria Antonia de Torres, prosseguiria les accions en favor del seu fill don Salvador Dànvila, -d'un any-¹³³⁰ encara que amb menys força i decisió que el seu difunt espòs.¹³³¹

Per últim, en 1766 el comte de Centelles, don Francesc Xavier Blanes-Carròs de Centelles i de Pinós – fill de qui havia guanyat el comtat de Centelles a la mort del difunt marquès de Quirra, don Joaquim Carròs de Centelles, en 1682- es postulava com a candidat per a succeir en els estats de Nules i Quirra,¹³³² tal vegada amb la convicció de poder tornar a ajuntar-los amb el comtat de Centelles com van estar al llarg del segle XVII. Fonamentava el seu dret en ser descendent de don Eimeric de Centelles i Cervelló, baró de Llombai, fill de don Eimeric de Centelles i Vilanova i net de don Gilabert de Centelles, vinculador de Nules.¹³³³ La seua mort el 5 de maig de 1780 va acabar amb la seua pretensió, encara que li va passar el dret al seu rebesnebot, don Lluís Antoni Pignatelli, comte de Fuentes, qui per falta de descendència de don Francesc Xavier es va convertir en el seu hereu.¹³³⁴

Don Lluís Antoni Pignatelli d'Aragó i Gonzaga, comte de Fuentes i del Castell de Centelles, també esgrimiria els seus drets com a descendent del vinculador de Nules, adduint els mateixos avantpassats que l'anterior, així com

¹³²⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹³²⁹ A principis de 1776, Francesc Dànvila “había tenido y se había llevado con tintes matrimoniales a una muchacha de un rico labrador de esa Ribera” i posteriorment la xica va saber que tot era una falsedat i el va demandar, aconseguint que ell fos arrestat en Turín per a efectuar-se el matrimoni per la Santa església Catòlica, fet impossible ja ell ja estava casat i la seua dona embarassada, el que també va ser motiu d'escàndol en la ciutat.

¹³³⁰ Esta dona es trobava embarassada del seu segon fill en el moment de la mort del seu marit.

¹³³¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹³³² AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³³³ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³³⁴ Fluvià Escorza, Armand, González Virós, Itziar, Vivas, Pere, *El Palau Centelles, seu del Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Consell de Garanties Estatutàries de Catalunya, 2002, p.66.

ser descendent de diverses branques que en origen emparentaven amb els Centelles. Amb tot, la seua reclamació quedava més llunyana que la d'altres pretendents per ser menor el grau de parentesc, motiu pel qual no obtindria el desitjat títol.¹³³⁵

Encara el 27 d'abril de 1768, quan degut a les diverses reclamacions els marquesats de Nules i Quirra havien quedat segrestats, don Vicent Maldonado i Boil, II marquès de la Scala, veuria l'oportunitat de requerir l'estat de Nules. Esgrimia descendir de don Nicolau de Pròxita - baró d'Almenara- i de donya Elvira de Centelles i Vilanova - filla del vinculador de Nules- i, per tant, ser més propera la seua branca a Gilabert de Centelles que la d'altres aspirants.¹³³⁶ Inclús va adoptar el nom del seu avantpassat per reforçar la seua pretensió, però aquesta acabaria relegada per descendir d'una branca femenina.¹³³⁷

Entre tant, la comtessa de Canalejas, tutora de la seua neta, assumiria la seua defensa, presentaria papers, memorials i recusaria les diferents pretensions. No obstant això, degut a la situació i la qualitat dels pretendents a la successió, els estats de Nules i Quirra van quedar segrestats fins que va ser resolta, momentàniament, la tenuta per sentència atorgada a favor de donya Josepa Domènica el 23 de gener de 1769.¹³³⁸ No obstant, aquesta no seria acceptada pels pretendents, que continuarien pledejant ja que l'herència que estava en joc era molt apetitosa. Així, davant les apel·lacions i al·legacions dels advocats del comte de Cervelló, en primer lloc, seguida de les del duc de Villahermosa, Francesc Dàvila i la resta d'interessats, dos dies després, el 25 de gener de 1769, es va ordenar novament el segrest del marquesat de Nules, que era al cap i a la fi l'estat reivindicat i en disputa.¹³³⁹ La situació va ser diferent respecte al marquesat de Quirra -agregat de l'anterior- ja que donya Josepa Domènica va ser reconeguda com l'única hereva real i verdadera, atenent al testament de don Vicent Català de Valeriola, així com als vincles dels seus avantpassats, últims posseïdors de dit marquesat.¹³⁴⁰

¹³³⁵ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³³⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³³⁷ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³³⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹³³⁹ AHNOB, Fernán Núñez, C.424, D.18.

¹³⁴⁰ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

Així, la comtessa de Canalejas, com a tutora de la seua neta, va poder començar a regir novament l'estat de Quirra, mentre que el marquesat de Nules va quedar baix l'administració d'un personatge obscur -com després manifestaria i demandaria el marquès d'Almodóvar,¹³⁴¹ tio i curador de donya Josepa Domènica- qui es va valdre d'eixa posició per desatendre els assumptes i enriquir-se amb les rendes dels fruits de Nules. Este personatge -insolvent i desacreditat segons algunes informacions- va ser Joan Batiste Gostau,¹³⁴² qui en abril de 1774 seria empresonat "por sus muchas trampas sucias y su notoria mala fama",¹³⁴³ en vespres de resoldre's novament el segrest del marquesat de Nules -per la mediació del seu oncle, el marquès d'Almodóvar- donant-li la seua tenuta i possessió a donya Josepa Domènica a finals de 1774 o principis de 1775.¹³⁴⁴

11.9.2. Noves reclamacions i candidats

El 28 de setembre de 1771 un nou pretendent es va incorporar al plet. Es tractava del XII duc de l'Infantado, al que el seguiria el 25 de novembre el comte de Puñonrostro. Es complicava així la situació ja que ara eren onze els interessats en aconseguir els marquesats.¹³⁴⁵ El primer d'ells, don Pere Alcàntara Silva Hurtado de Mendoza, duc de l'Infantado,¹³⁴⁶ sustentava el seu dret en el fet de ser descendent de don Bernat de Centelles i Cabrera, besnet del fundador i vinculador de Nules, al ser este fill de Gilabert de Centelles Riusech i net de don Pere de Centelles i Vilanova, primogènit del vinculador de

¹³⁴¹ Durant el temps de segrest, a la marquesa donya Josepa Domènica se li va assignar una quantitat fixa en concepte d'aliments de 2.000 pesos, decisió en la qual la seua àvia i curadora no va estar d'acord, ja que segons va al·legar en diferents cartes les despeses dels comptes de la Casa de la jove marquesa excedien d'eixa quantitat, mes no va obtindre cap compensació més. ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹³⁴² Joan Batiste Gostau seria demandat i empresonat posteriorment, havent de pagar 4.000 pesos per a eixir en llibertat, i reclamant-li que presentés tots els papers sobre la seua gestió i administració durant el segrest de Nules, ja que se li va acusar d'haver robat més de 8.000 pesos de les rendes que li va entregar Enrique Plaset, arrendatari del marquesat de Nules.

¹³⁴³ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 7.

¹³⁴⁴ D'aquesta forma, quan la comtessa de Canelejas va negociar els acords matrimonials per a la seua neta amb el marquès de Mortara en 1775, la marquesa es trobava en "la quieta y pacífica posesión de tales estados". ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.2., caixa 6.

¹³⁴⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.424, D.18.

¹³⁴⁶ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

Nules.¹³⁴⁷ Des d'aquest moment se constituïria en un dels rivals més tenaços als que es va haver d'enfrontar la part de donya Josepa Domènica.

També l'altre candidat, don Francesc Xavier Arias Centurió, IX comte de Puñonrostro, pledejaria amb força i obstinadament amb el comte de Cervelló i la marquesa donya Josepa Domènica.¹³⁴⁸ En el seu cas, era descendent de don Pere de Centelles i donya Joana Sentllir de Centelles, besnet del vinculador per la rama primogènita de Gilabert de Centelles, així com també d'Eimeric de Centelles, altre dels fills del vinculador, i seria igualment un pretendent obstinat, que no renunciaria fàcilment a les seues aspiracions, fins a la seua mort ocorreguda en 1785.¹³⁴⁹

Uns anys després, en abril de 1775, don Pedro Téllez-Girón, futur duc d'Osuna, en nom de la seua dona, donya Maria Josepa Alfonso Pimentel, duquessa de Benavente, va manifestar el dret del seu fill recent nascut com a hereu dels marquesats de Nules i Quirra, amb el fonament de que la seua esposa era descendent directa de don Gilabert de Centelles a partir del seu fill primogènit, don Pere de Centelles i, a més a més, el seu fill era un baró i complia amb el disposat pel vinculador al seu testament.¹³⁵⁰

Front a aquesta demanda, en carta de 20 de juny de 1775, la comtessa de Canalejas va al·legar que la seua neta vivia i, per tant, ningú podia discutir-li la possessió, i molt menys un recent nat -que malauradament va morir en el mes de maig- que no podia tenir cap tipus de fonament per haver "transverado cuatro líneas". I en defensa del seu al·legat adduïa la llei de justícia que disposava "quod semel exclusus aut linea semel exclusa perpetuo censetur exclusa", es a dir, que la línia que havia sigut exclosa una vegada fos exclosa per sempre d'eixa pretensió, com va succeir amb l'exclusió del duc de Gandia quan va pledejar amb don Josep Català de Valeriola, besavi de l'actual marquesa, qui va guanyar el plet anterior pel marquesat de Quirra. És més, avisava als seus advocats i

¹³⁴⁷ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³⁴⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

¹³⁴⁹ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³⁵⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

procuradors que des de feia quatre mesos estava en Madrid don Joan Bayle de qui afirmava que “con malignidad está informando y haciendo travesuras en el Supremo de Castilla” i que, procurador de la Casa de Benavente y Gándia, pretenia ser-ho ara de la d’Osuna “ofreciéndole la conquista también del marquesado de Nules y Quirra, siempre, como acostumbra, haciendo daño a terceros”.¹³⁵¹

No obstant això, degut a la mort del xiquet, la demanda de la duquessa de Benavente va quedar parada. Posteriorment, en 1777, va nèixer altre fill i de nou reivindicaren els drets, però també va morir als pocs mesos. I d’igual forma ho intentaren amb el naixement del tercer fill - qui va viure entre 1778 i 1782- tot i que la seua pretensió no va anar acompanyada d’una defensa contundent, i finalment ells mateix van desistir davant del problema successori en la seua pròpia Casa.

Qui sí que ho intentaria amb més força seria don Judes Tadeu Fernàndez Villacís, marquès de Valdecarzana, altre dels litigants que es va sumar al plet el 31 d’octubre de 1782.¹³⁵² Fonamentava el seu dret en ser descendent directe per línia femenina de don Bernat Guillem Català de Valeriola i donya Castellana Cifre. Quedava lluny de la resta dels litigants en l’ordre de successió,¹³⁵³ però la seua condició de baró el va mantenir en la convicció de tenir més dret que donya Josepa Domènica i va litigar fins la sentència definitiva de 1788.

Per últim, es va postular per la successió del vicle de Nules don Pedro d’Alcàntara Silva i Fernàndez, duc d’Híjar, però este candidat era el més dèbil i el que menys drets va poder esgrimir, de forma que va quedar prompte apartat del plet i la seua reclamació refusada.¹³⁵⁴

¹³⁵¹ *Ibídem*.

¹³⁵² AHNOB, Fernán Núñez, C.424, D.18.

¹³⁵³ AHNOB, Osuna, GN, CP.6, D.22.

¹³⁵⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.202, D.5.

11.9.3. Lluita i pèrdua del marquesat de Nules

A la mort de la comtessa de Canalejas en 1776 el seu fill, el marquès d'Almodóvar, es va convertir en el tutor i curador de donya Josepa Domènica. Assumia així la defensa del seus interessos i l'oposició a la resta de pretendents, una missió per a la que va aprofitar la seua posició en la Cort i l'assessorament de professionals competents.¹³⁵⁵

Els seus advocats van adduir que, per haver-se extingit molts anys enrere les línies de Carròs i de Centelles, no hi havia altra més legítima “ni estrecha” a la del vinculador que la de la marquesa de Quirra. I assenyalaven que encara que hi havia molts pretendents barons litigants, “según es la intención de dicho fundador”, realment ningun d'ells tenia major dret que l'actual posseïdora. Ella era descendent de don Otger Català de Valeriola i del seu fill don Josep -els quals guanyaren el plet contra el duc de Gandia i aconseguiren ser reconeguts com a successors de Nules i Quirra- raó que l'afavoria, perquè acabades les línies masculines, eren cridades les filles. I en el cas del marquesat de Quirra es tractava d'un “libre y franco alodio” aconseguit per la comtessa donya Violant Carròs i en “semejantes concesiones está patente la sucesión tanto a los varones como a las hembras”.¹³⁵⁶

Per dit motiu, argumentaven que no hi havia altre candidat més proper a l'últim posseïdor que l'actual marquesa, ni ningú més amb el seu dret, ja que la successió al “mayorazgo” havia de pertànyer als més pròxims i immediats a la línia de l'últim posseïdor. Molts dels pretendents descendien de les branques secundogènites, mentre que donya Josepa Domènica descendia de la línia primogènita dels Català i mentre eixa línia no s'extingís totalment, no podien cridar-se els descendents dels secundogènits.¹³⁵⁷ Una defensa a la que afegien que en les línies dels diferents aspirants hi havia diverses dones travessades en

¹³⁵⁵ El que en part explicaria la carta del propi Víctor Amadeu de Savoia, i no d'un secretari o procurador, a la marquesa de Quirra i al seu tutor, en febrer de 1777, advertint-li de certes actuacions que estaven portant a terme en Turín i en el Suprem Consell alguns pretendents, com don Francesc Dànvila, perquè poguera actuar en conseqüència i estigués assabentat.

¹³⁵⁶ AHNOb, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹³⁵⁷ *Ibíd.*

la successió al llarg del temps, la qual cosa encara restava més força a les seues pretensions.

Així les coses, el matrimoni de donya Josepa Domènica amb el marquès de Mortara – menor d'edat- en setembre de 1782, deixava l'administració dels seus béns en mans de la seua sogra, donya Rafaela Lasso de la Vega, marquesa viuda de Mortara, tal com ja hem referit.¹³⁵⁸ I, una vegada més, mentre es resolia el litigi, el marquesat de Nules quedava segrestat. Una situació respecte a la que alguns dels administradors i procuradors de la marquesa de Quirra, com don Agustí Grondona, Luis Álvarez de Mendieta o don Francesc Antoni de Mendiolagoitia entenien com millor solució que donya Josepa Domènica tingués successió masculina, amb la qual cosa emmudiria tots els arguments.¹³⁵⁹

En tot cas, després de més de vint anys de lluita, vist el plet el 18 de juny de 1787, se va decidir votar la seua resolució el 7 de gener de 1788 en el Suprem Consell de Castella, mes no van arribar a cap acord i “salió en discordia”. Per dit motiu, el governador interí del Consell va nomenar a tres nous consellers i, en nova votació, el dia 21 d'abril de 1788 -que va durar des de les 8 del matí fins les 7:30 de la vesprada i va reunir a 10 consellers, perquè altres dos van enviar el seu vot per correu-¹³⁶⁰ es va declarar la tenuta i possessió del marquesat de Nules a favor de don Felip Carles Osorio i Castellví, comte de Cervelló, brigadier i coronel del Regiment de la Corona i gentilhome de la Càmera de Sa Majestat, qui a partir d'eixe moment es convertia en el VIII marquès de Nules.

Retrat del comte de Cervelló i ara VIII marquès de Nules i IX marquès de Quirra, pintat per Vicente López Portaño

¹³⁵⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.5., caixa 8.

¹³⁵⁹ AHNOB, Fernán Núñez, C.885, D.28.

¹³⁶⁰ Els membres que formaven part del Consell que va emetre la Reial Sentència, davant el secretari don Joan Antoni Rero Peñuelas -que ho va certificar- van ser don Pedro José Valientes, el marquès de Roda, don José Martínez i de Pons, don Manuel de Villafañé, don Manuel Doz, don Tomàs Bernad, don Gregorio Portero, don Felipe Ribero, don Andrés Cornejo i don Juan Maria de Azcárate, així com don Fernando Velasco i el marquès de Contreras, que votaren per escrit.

Dita disposició es va fonamentar en dos fets inqüestionables. Primerament, el comte de Cervelló havia justificat quasi totes les seues línies genealògiques completíssimament amb documents trets de tots els arxius i protocols públics, el que no van poder provar ningú dels restants litigants. En

segon lloc, don Felip Carles era el parent baró més proper en grau de parentela -com assenyalava la fundació del vincle- de don Gilabert de Centelles per la branca del seu fill don Eimeric,¹³⁶¹ i per la besneta d'aquest, donya Joana Català de Valeriola -casada amb don Gilabert Castellví- en línia directa.¹³⁶²

D'aquesta forma, i amb totes les proves presentades, es va emetre Reial Sentència des de Madrid, en la que quedava declarat com a únic posseïdor civil i natural del "mayorazgo" i estat de Nules don Felip Carles Osorio i Castellví, ordenant que a partir d'eixe dia - 21 d'abril de 1788- se li donés la real possessió de tots els béns, rendes i efectes del marquesat des de la data de la mort de don Vicent Català de Valeriola -8 d'abril de 1766- així com la seua propietat.

¹³⁶¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.2344, D.1.

¹³⁶² AHNOB, Fernán Núñez, C.424, D.17.

Seguidament es va remetre a la Reial Audiència de València per a la seua prompta execució.¹³⁶³

11.9.4. La batalla pel marquesat de Quirra

Acabat el plet de Nules finalitzava sols una part de l'enfrontament entre la marquesa de Quirra i el comte de Cervelló, ja que ara començava la batalla pel marquesat de Quirra. Però en aquesta ocasió, a diferència de l'anterior, els únics que pledejaren serien don Felip Carles i donya Josepa Domènica.

Mentre que la marquesa de Quirra era reconeguda com a tal, el comte de Cervelló, i ara nou marquès de Nules, va presentar la seua demanda al Suprem Consell de Sardènia el 24 de febrer de 1789 sobre la seua pretensió adduint que l'estat de Quirra havia quedat agregat al de Nules des de la clàusula testamentària del comte don Joaquim Carròs, del 8 de gener de 1601. No obstant, en un primer moment la seua demanda va ser desestimada, confirmant la possessió de Quirra a donya Josepa Domènica el 16 de juny de 1789.¹³⁶⁴

Contrariat, el comte de Cervelló va al·legar que ell era l'actual marquès de Nules, reconegut per Reial Sentència, i exposà els seus drets en diferents papers i memorials, mes de nou el Suprem Consell va fallar en favor de donya Josepa Domènica, confirmant-la com a marquesa de Quirra per sentència del 8 de juny de 1792.¹³⁶⁵ Aquesta resolució va molestar a don Felip Carles Osorio, qui no es va rendir, i al·legant proves i papers, va presentar la seua genealogia com a descendent baró, tant dels Centelles com dels Català de Valeriola, en base als vincles agnàtics establerts, així com diferents memorials en els quals va manifestar que el difunt marquès don Cristòfol de Centelles, a l'igual que el seu fill don Joaquim Carròs de Centelles, havien pogut posseir l'estat de Quirra gràcies a la clàusula del testament del comte Joaquim Carròs, de 1601. Pel mateix motiu, al·legant dit testament, don Josep Català de Valeriola havia aconseguit guanyar i agregar Quirra -en l'any 1726- al marquesat de Nules que

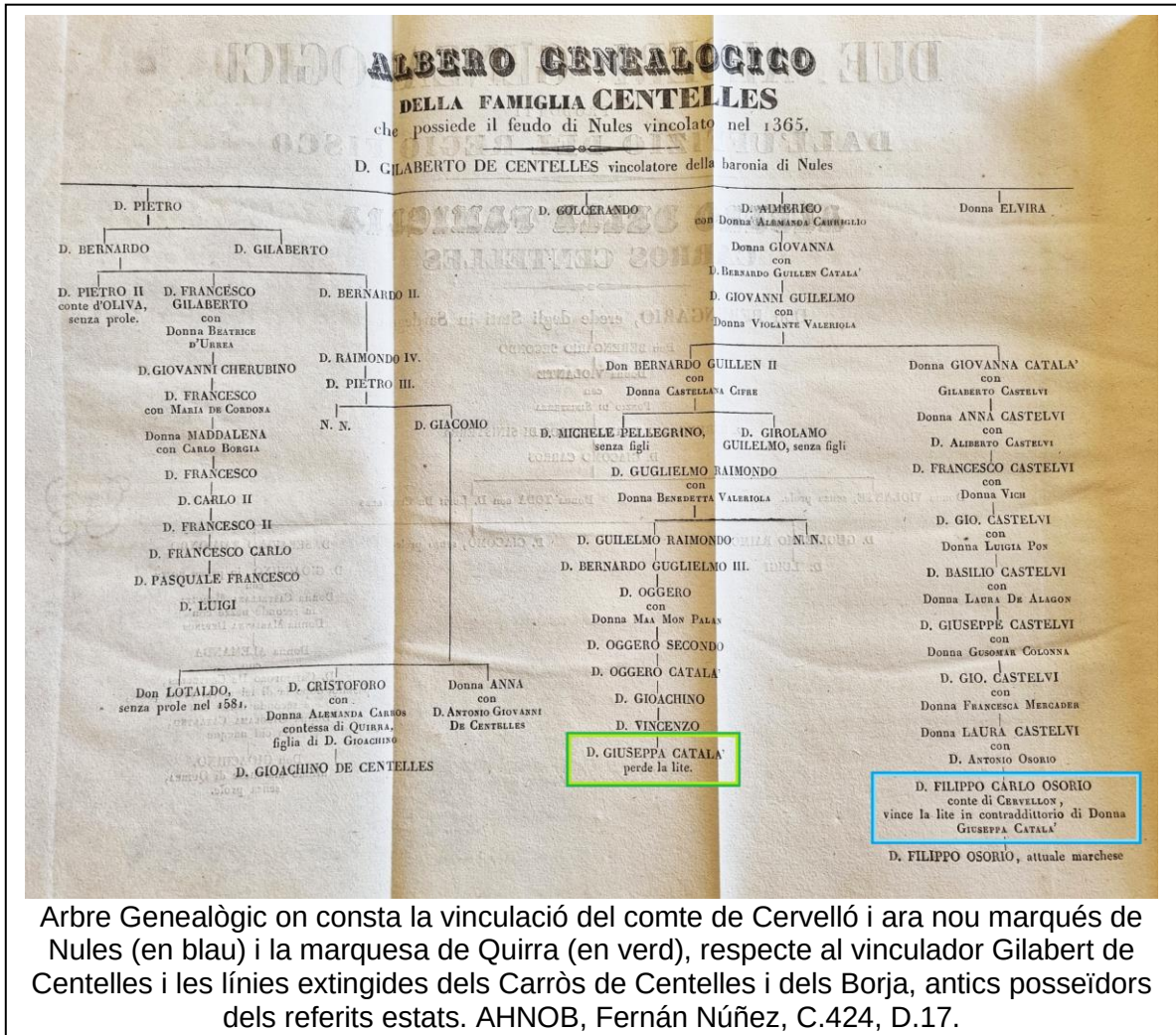
¹³⁶³ AHNOB, Fernán Núñez, C.2344, D.1.

¹³⁶⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.424, D.18.

¹³⁶⁵ AHNOB, Fernán Núñez, C.820, D.34.

ja posseïa. I ara ell esgrimia els seus drets per a ser reconegut com el nou posseïdor del marquesat de Quirra en base als mateixos vincles i arguments.

El plet en el Suprem Consell de Sardènia es va allargar durant els següents anys, presentant-se diferents cèdules, relacions i al·legacions els dies 27 de setembre de 1793, el 5 d'agost de 1795, el 24 de febrer de 1796, el 24 de febrer i el 26 de setembre de 1797.¹³⁶⁶

Mentre s'oposava a les pretensions del comte de Cervelló,¹³⁶⁷ donya Josepa Domènica, que ara va defensar la seua causa sense cap tutor ni curador,

¹³⁶⁶ Ibidem.

¹³⁶⁷ Els procuradors encarregats d'enfrontar-se, arribar a acords i defensar els interessos dels seus senyors van ser don Joaquim Grondona, per donya Josepa Domènica, i Francesc Grau Calvo, pel comte de Cervelló

va poder gaudir del marquesat de Quirra i, a més, va heretar el títol del seu oncle, que la convertia en duquessa d'Almodóvar.¹³⁶⁸

Finalment, a pesar dels seus esforços, del testament del difunt marquès don Vicent Català de Valeriola i el vincle del seu avi i rebesavi, els jutges i membres del Suprem Reial Consell de Sardènia¹³⁶⁹ van ratificar la força del testament del comte Joaquim Carròs i van reconèixer que Quirra era agregat de Nules, raó per la qual van atorgar la tenuta i possessió del marquesat de Quirra i tots els seus estats al comte de Cervelló i marquès de Nules. Així, per Reial Sentència de 16 de juny de 1798 -ratificada en la Cort de Turín per Carles Manuel de Savoia- don Felip Carles Osorio i Castellví es va convertir en el IX marquès de Nules, i a més, la sentència, li va reconèixer el dret a recobrar les rendes i fruits del marquesat des del dia 1 de juliol de 1789.¹³⁷⁰

11.9.5. Apel·lacions de la duquessa d'Almodóvar

Front a aquesta resolució, donya Josepa Domènica va recórrer davant el Suprem Consell, però la Reial sentència es va confirmar l'1 de novembre de 1799. No obstant això, no disposada a resignar-se, el 13 i 19 d'agost de 1800, així com el 28 de setembre i el 4 de desembre de 1801, presentaria nous papers, autos, informes i proves. I novament ho intentaria en maig de 1803 i en 1804, i per últim el dia 12 d'abril de l'any 1806.¹³⁷¹

Malauradament, totes les apel·lacions li serien denegades i sols reconeixerien com al verdader posseïdor al comte de Cervelló i marquès de Nules, amb el que, de forma dramàtica, donya Josepa Domènica veuria com els títols que de forma tan costosa van aconseguir els seus avantpassats, ascendint-los socialment -i pel que serien coneguts- se perdien per la seua condició femenina. No obstant això, els títols castellans, heretats de la família materna,

¹³⁶⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.2344, D.1.

¹³⁶⁹ Els membres del Consell que signaren la Reial Sentència van ser els senyors Falletí, Robestí, Peretti, Capizuchi di Cassine, Del Prazzo, Cappa, Langosco, Botto i Durando, davant el secretari Bongino.

¹³⁷⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.820, D.34.

¹³⁷¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.861, D.1.

així com els béns i immobles lliures de les administracions i herències dels Català de Valeriola que va poder conservar, serien el seu consol.

11.10 Patrimoni i rendes d'una rica aristòcrata

A inicis del segle XIX donya Josepa Domènica havia perdut Nules i Quirra i els seus estats vinculats, però per altra banda havia heretat diversos títols a la mort dels seus oncles, el duc d'Almodóvar primer, i el comte de Carlet després. D'aquesta forma, a partir de les dades que disposem -deixant a banda els "mayorazgos" castellans de l'herència materna- podem assenyalar que les administracions valencianes de la duquessa, tant dels béns heretats del seu pare, el difunt Vicent Català de Valeriola, com del comte de Carlet, començaren a gestionar-se de forma conjunta pels seus administradors. Els béns i propietats que quedaven dels Català de Valeriola ja no anaven acompanyats d'un domini senyorial i eren propietats de grans dimensions -com la masia de l'Olivera, el molí i les terres de Vintimilla, les tres alqueries del Pi, Bartolí i les Penyetes- així com xicotets lots de terres repartides per Russafa, Benaguasil, Moncofa, Aldaia, etc. A més a més, s'afegien 19 cases, 2 forns i 8 carnisseries en la ciutat de València, així com 23 censos sobre diversos municipis i nobles, la renda del tabac i la fàbrica nova del Riu.¹³⁷²

Segons els registres, en l'any 1801 les rendes de l'herència paterna ascendien a 130.620 rals de billó, mentre que les que provenien del seu oncle quintuplicaven el valor de les anteriors, ascendint a 641.340 rals de billó, ja que molts dels quantiosos ingressos derivaven dels nous senyorius. Per tant, en conjunt, el patrimoni valencià de donya Josepa Domènica sumava la quantitat total de 771.960 rals de billó, destacant així sobre la resta de la noblesa resident a la ciutat de València.¹³⁷³

Dits ingressos procedien principalment de l'arrendament dels fruits dels dominis senyorials dels seus comtats i baronies, així com dels monopolis senyorials i algun cens fix en metàl·lic. S'afegia la gran quantitat de terres que

¹³⁷² Ruiz Torres, Pedro, "La herencia de la desigualdad...", p.22.

¹³⁷³ *Ibidem*.

la duquessa posseïa en diversos municipis de reialenc, com la ciutat de València, que eren arrendades per llauradors o alguns burgesos a curt termini. També les cases, forns i carnisseries, que s'arrendaven durant un temps a particulars, i per últim els censos - la majoria d'origen antic - els quals al llarg del segle XVIII van sofrir una reducció dels interessos i una devaluació que en part va perjudicar a molts patrimonis.¹³⁷⁴

Patrimonis Valencians	Ingressos en rals de billó	%
Senyorijs	581.025	75,27
Terres i molins	88.485	11,46
Cases, forns, carnisseries	73.380	9,50
Censos	29.070	3,77
Total	771.960	100%

Font: Ruiz Torres, Pedro, "La herencia de la desigualdad...", p. 23.
Elaboració pròpia.

Pel que fa als ingressos i les propietats heretades per part de la família materna dels Luxán i Góngora, les diferències percebudes eren notables respecte a les quanties valencianes. Així, la Casa d'Almodóvar obtenia la major part de les seues rendes dels arrendaments a curt termini de propietats agràries, principalment dels latifundis que posseïa a Còrdova, però també de les terres en Segovia, Valladolid i Ontiveros. En segon lloc, els ingressos es rebien pels rèdits de capitals prestats i els pagaments de la Hisenda Reial, seguits pels arrendaments d'immobles urbans, principalment en Madrid. Per últim quedaven les alcabales, "cientos" i tèrcies en Còrdova i les alcabales en Oviedo, i tot això sumava la quantitat de 425.910 rals de billó.¹³⁷⁵

Patrimonis Castellans	Ingressos en rals de billó	%
Propietats agràries	257.505	60,46
Rèdits de Capitals i Pagaments de la Hisenda	107.116	25,15
Propietats urbanes	44.721	10,50
Alcabales i tèrcies	16.568	3,89
Total	425.910	100%

¹³⁷⁴ Ibídem, pp.23-24.

¹³⁷⁵ Ibídem, pp.24-25.

Font: Ruiz Torres, Pedro, "La herencia de la desigualdad...", p. 25.
Elaboració pròpia.

D'aquesta forma podem comprovar que, encara que els títols més importants, així com la "Grandeza de España" li venien a Josepa Domènica per part del ducat d'Almodóvar, el marquesat d'Ontiveros i el comtat de Canalejas, estos no es trobaven en el cim de la noblesa castellana pel seu poder econòmic, quedant lluny de les Cases de Medinaceli, Osuna, Arcos o Infantado.¹³⁷⁶ Per contra, el gaudi dels distints patrimonis heretats, els quals vindrien a suposar-li una renda anual d'1.197.870 rals de billó, convertia a la duquessa d'Almodóvar en l'aristòcrata més rica de València, unint en la seua persona rendes senyoriales i rendes de propietat o de domini útil sobre terres, immobles urbans, etc.

Casa duquessa d'Almodóvar	Rals de billó
Rendes patrimonis valencians	771.960
Rendes patrimonis castellans	425.910
Total rendes anuals	1.197.870

Font: Ruiz Torres, Pedro, "La herencia de la desigualdad...", pp. 23 i 25.
Elaboració pròpia.

Amb la posterior abolició del regim senyorial (1811) i la promulgació de la Constitució de les Corts de Cadis en 1812, durant la Revolució Liberal -abans de la seua restauració posterior per part de Ferran VII- la duquessa d'Almodóvar va sofrir algunes conseqüències en els seus estats vinculats i senyorials, al perdre la jurisdicció, però com posseïa altres béns particulars i era una gran propietària el perjudici no fou tan greu com el patit per altres cases nobiliàries.¹³⁷⁷

11.11 Residència a València i últims anys

Des de finals de 1794 quan es va traslladar definitivament a València, Josepa Domènica va mostrar una activa participació en la defensa dels seus interessos i propietats -principalment sobre el marquesat de Quirra- així com es va veure immersa en litigis dels seus estats sards i castellans. Per primera

¹³⁷⁶ Ibídem, p.24

¹³⁷⁷ Ibídem, pp.25-26.

vegada ho faria ella personalment, junt als seus administradors, ja que anteriorment havia sigut el seu difunt oncle, el duc d'Almodóvar, qui se va encarregar de representar-la.

A més, degut a la seua privilegiada posició, va desenvolupar una activitat major que la d'altres dames de la noblesa.¹³⁷⁸ Independent i riquíssima, donya Josepa Domènica va ser una dona culta i de forta personalitat i que va impulsar la beneficència en els seus estats, però de manera diferent a la idea tradicional de caritat, amb una empremta més moderna, de caràcter reformista i educatiu.¹³⁷⁹ Seria membre de l'Associació de Senyores de la Galera, fundada en València en 1796 i recolzada pel rei Carles III, per exercir la caritat amb les dones pobres de la presó de la Galera, seguint el model de la gestionada en Madrid per la "Junta de Damas de la Sociedad Económica".

Les fundadores de dita associació eren quinze dones de l'alta societat valenciana, la majoria nobles titulades. A més de donya Josepa Domènica, integraven el grup la comtessa de Peñalba (directora), la comtessa d'Almenara (directora suplent), donya Vicenta del Castillo (tresorera), la comtessa del Casal (tresorera suplent), la baronessa de Xest (secretaria), donya Francisca d'Aliaga (secretaria suplent), les comtesses viudes d'Orgaz, de Berbedel, de Castellar i d'Olocau, la baronessa de Petrés, la duquessa de Castropignano, donya Pasquala Cardona i donya María de la Concepció Rosales. I a més de les sòcies fundadores, l'Associació de Senyores també comptava amb un pare espiritual, que era l' escolapi Miquel Català.¹³⁸⁰

En esta associació es feia visible una concepció de tall eminentment laic i modern de la beneficència -encara que es conservaren elements religiosos com la figura del pare espiritual- amb èmfasi en la racionalitat de la gestió, l'ordre, neteja i higiene que havien d'imperar a la presó, i la formació moral i laboral de les preses, així com la igualtat de tracte entre les dames, més enllà de diferències

¹³⁷⁸ Guinot Ferri, Laura, "The Keys to the Forbidden Books: the Dutchess of Almodóvar..."

¹³⁷⁹ Bolufer Peruga, Mónica, "Los espejos del género...", p.141.

¹³⁸⁰ Bolufer Peruga, Mónica, "Desde la periferia. Mujeres de la Ilustración en Province", en *La Real Academia de Bellas Artes de San Carlos en la Valencia Ilustrada*, València, PUV, 2009, pp.87-88.

de rang, i amb autonomia per regir l'associació. Segons els estatuts, les sòcies havien de visitar la Galera setmanalment, els dimecres a la vesprada, per verificar l'estat de salut de les internes i la neteja dels seus dormitoris, roba i estris, consolar-les i ensenyar-los "labors de mans" per guanyar-se la vida -a més de gestionar la compra de matèries primeres i comercialització del producte- sense immiscir-se la causa de la seva reclusió.

De la participació que les dones de les elits valencianes van tenir a la vida cultural de la ciutat proporciona també significatius indicis el seu paper al *Diario de Valencia*, fundat el 1790 pel baró de la Bruère. De contingut miscel·lani i marcat per un intens afany divulgatiu, un èmfasi en la utilitat i una acusada preocupació per temes educatius i socials, a les seves pàgines apareixen també, ocasionalment, articles religiosos de to molt conservador, la qual cosa el converteix en representatiu de les lectures, interessos i inquietuds d'un públic divers. La seua difusió va ser bastant àmplia, amb un total de 440 subscriptors, i entre ells una destacada va ser la pròpia duquessa d'Almodóvar, encara que no va ser l'única dona.¹³⁸¹

A més a més, donya Josepa Domènica estava abonada al periòdic de la capital -a l'igual que la comtessa d'Almenara- i a la Junta de Beneficència promoguda per la Societat Econòmica en 1801 -junt a la comtessa de Cabarrús- el que confirmava l'existència d'un grup de dames més o menys cultes i amants de la lectura, a qui els agradava actuar i aparèixer en públic com a persones informades i sensibles amb els problemes socials.

Al recent fundat *Diario de Valencia* es va publicar, el 20 de juny de 1791, una carta signada per *Climene*, en la qual s'anunciava la fundació d'una "tertúlia instructiva", erudita i literària que es reuniria a la "Quinta de donya Flora". Aquesta iniciativa se situava explícitament en la tradició de les acadèmies i tertúlies intel·lectuals, com per exemple l'Acadèmia dels Nocturns, però amb la peculiaritat que, en aquest cas, la reunió estaria formada solament per dones, com explicava la pròpia remitent manifestant el gran impuls de la intel·lectualitat

¹³⁸¹ *Ibidem*.

femenina. Diversos indicis, i en sintonia amb el que han estudiat altres autors en relació a esta figura, fan pensar que tal volta fos la duquessa d'Almodóvar, descendent de Bernat Guillem Català de Valeriola, fundador de l'Acadèmia dels Nocturns i subscriptora d'aquest diari, la mà darrere del pseudònim *Climene*. Així mateix, mesos més tard, el 10 d'octubre de 1791, el diari va reproduir una nova missiva amb similars propòsits, però aquesta vegada signada per "Doña Leonor", en nom d'un suposat grup de dones cultes valencianes.¹³⁸²

La duquessa d'Almodóvar participaria activament en la vida cultural de la València del seu temps assistint a tertúlies, salons, debats, al teatre i a diversos actes benèfics, però sense oblidar les seues obligacions religioses i curiosament entre les seues amistats més significatives s'ha de mencionar a l'inquisidor don Nicolau Rodríguez Laso. Membre de la Real Acadèmia de la Història i molt proper al difunt duc d'Almodóvar, fou a través d'aquest com el clergue acabà forjant una gran amistat amb donya Josepa Domènica,¹³⁸³ que mantindria fins el final dels seus dies, ja que els dos compartien una gran dedicació a la beneficència.¹³⁸⁴ I com un entreteniment més de l'aristocràcia, la duquessa també passejaria amb el seu carruatge per l'Albereda, un dels llocs més lúdics i privilegiats de la València del segle XVIII.¹³⁸⁵

En altre sentit, va voler ser retratada per un dels millors pintors del moment, el valencià Vicente López Portaño -qui ja va estar al seu servei quan va pintar els quadres per a la capella de sant Antoni en la catedral-, i com a tal va posar per a ell al seu palau de València. En dit retrat, Josepa Domènica apareix mirant de forma directa a l'espectador, però en compte de lluir robes exquisides,

¹³⁸² *Ibídem*.

¹³⁸³ Prova d'esta amistat és el testament de l'inquisidor dictat en 1808, qui en una de les clàusules li feia una donació d'uns quadres pintats en miniatura sobre marfil que havia portat de Roma. A més, la duquessa seria el gran recolzament de l'inquisidor en els difícils anys de 1812 i 1813, moment en què la Inquisició va ser abolida i ell es va quedar sense feina ni salari. D'altra banda, degut a la guerra contra els francesos i a les corrents revolucionaries s'havien interromput els cobraments dels beneficis econòmics de Conca. No obstant això, donya Josepa Domènica li va comprar una casa amb almàssera i hort que Nicolàs tenia en el carrer Nou d'Alaquàs, per valor de 2.150 lliures valencianes, amb el que ell va poder viure sense estretors econòmiques gràcies a la seua gran amiga.https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-inquisidor-rodriguez-laso-y-el-ocaso-de-la-inquisicion-valenciana-18141820--0/html/406d0e55-f38c-4b57-8dca-132fdee03c01_19.html.

¹³⁸⁴ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.440.

¹³⁸⁵ Cisneros Álvarez, Pablo, "El context artístic, social i religiós...", pp.52-53.

joies i ornaments, simplement apareix amb una camisa i una bata amb rics encaixos de seda, una roba d'interior que vindria a encarnar la idea del gust per la intimitat i el confort d'una vida domèstica discreta i elegant -més pròpia del segle XIX que del XVIII- una decisió que degué prendre ella i que confirmaria -com apunta Mónica Bolufer- el seu caràcter ferm i la seua voluntat d'apartar-se de les pautes comuns de representació de les aristòcrates, i destacar-se com una persona singular.¹³⁸⁶ Al contrari, ella presumia d'austeritat i senzillesa en allò material i espiritual, i d'aquesta forma el que l'adornaria, en compte de ser joies seria la intel·ligència i vivacitat dels seus grans ulls i el seu posat relaxat davant la taula de treball, de lectura i d'escriptura.¹³⁸⁷

Retrat de Josepa Domènica Català de Valeriola i Luxán, II duquesa d'Almodóvar, pintat per Vicente López (1799), conservat al *Detroit Institute of Arts*

¹³⁸⁶ Bolufer Peruga, Mónica, "Los espejos del género...", pp.141-142.

¹³⁸⁷ Alba Pagán, Ester, "Un encàrrec de la duquesa d'Almodóvar per a l'església de Xaló" en *Dos-cents anys a l'ombra de la duquesa d'Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, p.124.

11.11.1 Incidents amb els seus vassalls i Guerra del Francès

La duquessa d'Almodóvar sustentava el seu poder i possessió en el sistema feudal, a banda de en la seua riquesa, i com a senyora de vassalls tenia la jurisdicció i, segons era recordada en la baronia de Xaló, era una dona no massa alta, però poderosa, fins i tot per exercir justícia, com prova la zona de les forques, on eren ajusticiats els que cometien crims o s'enfrontaven als senyors.¹³⁸⁸

Entre 1812 i 1813, la baronia estaria en mans dels francesos i quan es va poder recuperar va començar una batalla entre els vassalls i els seus senyors - o amb els administradors i procuradors - emparant-se en la Constitució de 1812 i l'abolició del règim senyorial, front a la pretensió dels senyors de reclamar el domini directe i jurisdiccional.¹³⁸⁹ I en eixos últims mesos de vida de la duquessa d'Almodóvar, la família Montaner, de la baronia de Xaló, es va convertir en la seua principal antagonista i la més aferrissada defensora del règim lliberal.

La forma més comuna d'administrar les distintes baronies o estats era per mig de l'arrendament dels drets i fruits dominicals a un arrendatari, qui s'encarregava de pagar a la duquessa i gestionar els serveis de la senyoria. Degut a la bonança econòmica que s'havia experimentat, es va generar una oligarquia i classe benestant, que seria la que amb major força s'enfrontaria contra el sistema de l'Antic Règim en defensa dels seus propis interessos. Així, després de la restitució de la baronia a donya Josepa Domènica en acabar la Guerra de la Independència, alguns llauradors benestants com Domènec Montaner es negaren a continuar com temps enrere. Adduïen que des de la Constitució de Cadis s'havia canviat el sistema emfitèutic per l'arrendament i ara, en compte de partir la collita en l'almàssera de la baronia ho va fer a la seua casa, i encara que va separar la part corresponent al terç delme i a la porció

¹³⁸⁸ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria: la vida de Josepa Domènica Català de Valeriola, duquessa d'Almodóvar", en *Dos-cents anys a l'ombra de la duquessa d'Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, p.17.

¹³⁸⁹ Certament, el primer problema que es va trobar la duquessa d'Almodóvar quan es va convertir en baronessa de Xaló estava relacionat amb l'enfrontament per les fites entre Benissa i Xaló per la partida de Bèrnia, arran d'un enfrontament entre uns veïns de Llíber i Xaló que venia arrastrant-se des del segle XVIII.

dominical, no els va entregar a qui pertocava. Un fet que va ocasionar un plet contra Vicent Benimeli, arrendatari dels drets dominicals de Xaló.¹³⁹⁰

Ja en l'any 1812, en ple procés de la revolució lliberal, un veí anomenat Josep Fullana va negar certs drets de la duquessa d'Almodóvar, com el del forn, i no va voler satisfer la taxa econòmica, motiu pel qual es va entaular un plet amb el procurador general dels estats, don Francesc de Mendilagoitia, qui va al·legar que alguns veïns "siempre tratan de perjudicar los Derechos del Dueño Territorial, la más despreciable que puede darse porque se dirige a dejar un derecho que compete a Su Excelencia".¹³⁹¹

A més, eixe mateix any, iniciada ja la guerra, es va haver de fer front a una contribució extraordinària de 258.810 rals de billó, i la quota que s'havia de pagar era proporcional al nivell de rendes que gaudia cada contribuent, amb el que la major part l'havia d'aportar la mateixa duquessa d'Almodóvar. I en un moment de màxima tensió bèl·lica, la retirada per part de l'Ajuntament de Xaló d'una porció de les reserves de blat de les que disposava Francesc Monjo, l'arrendatari en eixe temps dels drets dominicals, va ser motiu de disputa. Per un costat, l'alcalde Antoni Femenia va al·legar que el gra era una contribució obligada de la duquessa a la manutenció dels soldats, però per l'altra banda, Jaume Castell, procurador de donya Josepa Domènica, considerava que sense consentiment de la duquessa aquest acte quedava invalidat i no es podia realitzar.¹³⁹²

Per altre costat, algunes fonts parlen de que la duquessa va permetre l'entrada dels francesos a les seues baronies, acusant-la d'afrancesada, una suposició que tal vegada pogué ser certa atenent a la seua educació i pensament, ja que els afrancesats consideraven que amb la monarquia de Josep Bonaparte arribaria la regeneració i el nou impuls que Espanya necessitava per

¹³⁹⁰ Mas Martí, Josep, Mas Martí, Josep, "Els darrers anys de la duquessa d'Almodóvar com a baronessa de Xaló i els seus conflictes amb els vassalls xaloners més benestants", en *Dos-cents anys a l'ombra de la duquessa d'Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.104-105.

¹³⁹¹ *Ibíd.*, p.106.

¹³⁹² *Ibíd.*, p.108.

a desenvolupar-se i modernitzar-se. Així com al fet que en 1813, en plena invasió francesa, Clemente Garcés de Bautista, un dels procuradors de la duquessa, va rebre una carta des de l'ajuntament de Xaló on li se manifestava que donya Josepa Domènica no podria recuperar les seues propietats a la vila per haver sigut alienades judicialment durant la dominació francesa, en base a la promulgació del decret de les Corts de 6 d'agost de 1811, pel qual s'incorporaven les jurisdiccions a la corona i s'abolia el règim senyorial.¹³⁹³

Acabada la guerra, el 25 de gener de 1814, l'ajuntament de Xaló -compost per Sebastià Mengual, Maurici Montaner, Jaume Vives i Vicent Fullana- es va autodeclarar constitucional i va prendre les regalies de la duquessa en nom de "la nació", desposseint-la de tots els seus drets i considerant-la com una ciutadana més, amb el que es van veure afectats la casa-palau, l'hort de baix, els tres forns de coure pa, els quatre molins fariners, l'almàssera i la taverna. I davant aquest fet, la mateixa Josepa Domènica es va presentar a Xaló i, al no poder imposar la seua autoritat ni recuperar els seus béns, va deixar el lloc "espolsant-se" les sabates i assenyalant que no volia tornar a saber res més d'un poble al que considerava conspirador i ingrati, en un moment en què la societat estava en un procés de transformació socioeconòmic i cultural.¹³⁹⁴

Un sistema socioeconòmic que va convertir a la duquessa i part dels seus vassalls en antagonistes -encara que això no va impedir que els veïns de Xaló reconegueren i valoraren els seus mèrits i el seu record- els quals volien deslligar-se de la condició de vassalls, abolir les regalies i convertir-se en propietaris de ple dret i sense compartir la propietat amb la seua senyora, en un moment convuls i propici, en plenes idees revolucionaries i on algunes famílies benestants, com els Montaner i altres, van liderar l'oposició i l'ideari lliberal.¹³⁹⁵

Mes sembla que no va ser l'únic lloc on Josepa Domènica va tindre problemes amb els seus vassalls. Hi ha notícies d'un enfrontament entre la

¹³⁹³ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria...", pp.17-18.

¹³⁹⁴ *Ibidem*, pp.109-111.

¹³⁹⁵ *Ibidem*, p.112.

duquessa i part dels veïns de Gata de Gorgos,¹³⁹⁶ que tal vegada originaren les mateixes causes.¹³⁹⁷ I en un intent d'atacar la seua imatge es contava per eixes poblacions que un forn situat al carrer dels Pous, la duquessa li'l va regalar a un amant seu, natural de Xaló,¹³⁹⁸ on ella va residir durant un temps a la seua casa-palau,¹³⁹⁹ per interessar-se per les necessitats dels seus veïns, entre les quals estava la carència d'una església, que – com veurem més endavant- la seua mort li va impedir veure acabada.¹⁴⁰⁰

11.12 Testament i mort de la duquessa d'Almodóvar

El dia 6 de febrer de 1814, de sobte i sense cap senyal o avís, donya Josepa Domènica va morir al seu palau de València mentre dormia plàcidament. Davant aquest fet, el seu amic i marmessor, don Nicolau Rodríguez Laso,¹⁴⁰¹ va avisar a les autoritats, i el jutge de primera instància, don Lluís Máñez, junt a Josep Vicent Estada, escrivà dels jutjats, s'encarregaren d'alçar acta del succés. Era l'última representant del seu llinatge i havia de constar la seua certificació de defunció sense cap dubte per a la posterior apertura del seu testament, per tal de poder conèixer les últimes voluntats i a dur a terme el seus funerals i soterrament.¹⁴⁰²

Així es va procedir a les 14:30h en el mateix palau dels Català de Valeriola, on - davant dels testimonis presents- se va certificar que la duquessa d'Almodóvar havia mort en el llit “según todas señales de inmovilidad, de color y demás”. Immediatament, seguint les ordres del jutge, l'escrivà Estada es va presentar en casa de la viuda del notari Josep Velasco per tal que li entregara el protocol de l'any 1804 que contenia el testament en un plec de paper segellat,

¹³⁹⁶ La casa de Gata de Gorgos casa s'utilitzava com magatzem on guardar la collita i en part com a presó.

¹³⁹⁷ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p. 148.

¹³⁹⁸ *Ibidem*, p.135.

¹³⁹⁹ L'inici del segle XIX va suposar el traspàs de la baronia de Xaló a la duquessa d'Almodóvar, qui durant un temps o en certes temporades va viure a la casa-palau que posseïa en la vila. Ballester Buigues, Irene, “Petjades del temps, petjades de la memòria...,” p.20.

¹⁴⁰⁰ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.142

¹⁴⁰¹ Tenia les claus del palau dels Català de Valeriola per disposició de la seua amiga la duquessa.

¹⁴⁰² ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13. I també, dins del mateix fons, e.5.1., Protocol 275, pp.47v-59.

tancat amb set segells de lacre -amb un escut d'armes en cada segell- i nou rúbriques, “sostingut” en dos punts, que ell va tallar per poder emportar-se'l. Joan Batiste Falcó, prevere beneficiat de la parròquia de Santa Caterina, que havia estat present quan es va tancar el testament, va testimoniar que la plica no estava “viciada”, així com l'autenticitat de les rúbriques del difunt notari Josep Velasco, del també difunt doctor Josep Fontana - prevere i antic inquisidor- i de la duquessa d'Almodóvar.

De nou al palau dels Català de Valeriola i davant del jutge Lluís Máñez, van comparèixer el doctor Francesc Xavier Gabarrot - prevere beneficiat de la parròquia de sant Andreu- Francesc Pasqual Guillem - procurador dels jutjats de primera instància de València- Francesc Odivert - oficial de ploma- Nicolau Rodríguez Laso - prevere i antic inquisidor de València - i don Pablo Acedo Rico -canonge i també antic inquisidor- tots els quals, presents quan la duquessa va dictar el seu testament, reconegueren les signatures i acreditaren que la plica estava intacta i ben tancada. Certificada així l'autenticitat i inviolabilitat del document, el jutge ordenà la publicació del testament. Així ho va fer l'escrivà Josep Vicent Estada i en obrir la plica trobaren dos plecs escrits per donya Josepa Domènica el 19 d'octubre de 1804, i formalitzats pel notari Josep Velasco el 22 d'eixe mateix mes i any.¹⁴⁰³

En dit document, la duquessa d'Almodóvar, comtessa de Canalejas, de l'Alcúdia i de Gestalgar, marquesa d'Ontiveros i baronessa de Xaló, d'Estivella i Sot de Chera, feia menció als seus pares, d'igual forma que assenyalava que havia estat casada amb el seu cosí don Benet Osorio Laso de la Vega, marquès de Mortara ja difunt, de qui s'havia separat en haver-se anul·lat el seu casament des de Roma en 1789, i assenyalava que podia disposar de la seua persona “en aquel estado que Dios nos diese a entender y mejor visto nos fuese”. Sana i amb plenes facultats, nomenava marmessors al seu oncle don Francesc Cabanilles - comte de Casal- al seu gran amic don Nicolau Rodríguez Laso -inquisidor de València- a don Joaquim Mas - paborde de la catedral- a don Francesc Borrull - jutge de delmes- i a don Benet Antoni Garcia Motilla -el seu comptador- als qui

¹⁴⁰³ Ibídem.

concedia plens poders i facultats per a executar les seues últimes voluntats.

Després d'encomanar la seua ànima a Déu, manifestava la seua voluntat de ser soterrada amb l'hàbit de sant Domènec en la seua capella de sant Antoni Abat de la catedral, junt als seus pares i avantpassats si morira a València; o en la capella de la Sagrada Família de l'església de sant Isidre el Real si faltara en Madrid. No obstant això, per si de cas, també deixava escrit que, si la mort li sobrevenia en algun dels seus estats, fos enterrada on tingués sepultura pròpia o sinó en l'església de la població, sense que el seu cos fos traslladat a cap altre lloc. Així mateix, assignava 3.000 pesos per al seu soterrar i funerals, a elecció dels seus marmessors "que cuidarán sea el entierro con decencia, pero sin profusión ni vanidad". Encomanava, a més, la celebració de dos aniversaris perpetus i anuals per la seua ànima i la dels seus en l'església de sant Domènec de la ciutat de València a criteri del marmessors.

Conformaren les seues manes pietoses el llegat del seu "adrés" complet de robís i brillants a la imatge de Nostra Senyora de l'Assumpció de la parròquia del Salvador, respecte a la qual manifestava el seu desig de que no se traslladara a altre lloc, tot i disposant que, si per obres o qualsevol altre motiu s'hagués de moure, la decisió corresponguera a la seua tia, la comtessa del Casal, o al rector de dita parròquia si aquella ja hagués faltat. A la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats de València apostada en l'altar de la capella del seu nom, deixava "l'adrés" complet de brillants que posseïa. S'afegien a aquestes, la donació de 200 lliures a l'Hospital General de València, 200 lliures a la Casa de la Misericòrdia, 50 lliures a la Casa de xiquets de sant Vicent, i 3 lliures a la Casa Santa de Jerusalem i altres 3 per a la redempció de captius.

L'apartat del llegats mostra la bona relació que mantenia amb alguns dels seus familiars als que va voler deixar una part del seus béns. Especial record va tenir per a la seua tia donya Maria Antonia de l'Alegria Català de Valeriola, comtessa del Casal, a qui llegava tota la seua plata llaurada, a més de l'usdefruit de la hisenda pertanyent als vincles de Baltasar Torres i de don Lluís Blasco, la casa pertanyent al vicle de donya Violant Serra de Pallàs, situada en la plaça del comte de Carlet, en la parròquia de sant Salvador, amb la càrrega de cuidar

de la imatge de Nostra Senyora de l'Assumpció de dita església i de celebrar la festa solemne que ella acostumava en un dels dies de l'octava.¹⁴⁰⁴ El seu oncle, comte del Casal, rebia un cotxe de quatre seients amb un par de mules, i a la filla d'ambdós, donya Maria Inés de Cabanilles, li deixava un quadre de sant Josep, obsequi de don Francesc Cebrian, bisbe d'Oriola.

A la seua tia, donya Maria Joaquina Montserrat, duquessa viuda d'Almodóvar, li llegava un retrat ornat de brillants del difunt duc d'Almodóvar,¹⁴⁰⁵ així com 1.000 ducats anualment i durant la seua vida, i 500 ducats més per a despeses del lloguer de casa. Deixava a la seua cosina, donya Maria de la Peña de Francia de Luxán i Silva, comtessa de Castroponce i marquesa viuda d'Alcañices,¹⁴⁰⁶ els fermalls blaus guarnits de brillants que posseïa; ¹⁴⁰⁷ a donya Manuela Mercader i Caro un medalló i arracades de brillants; a don Nicolau Rodríguez Laso una pintura de David, la col·lecció d'estampes, les làmines que va portar de Madrid i una dotzena de jícares de Xina¹⁴⁰⁸ amb les seues mancerines de plata; a les monges de santa Ana de la ciutat de València una urna de cristall amb sant Joaquim i santa Anna.

Com era habitual, tampoc va oblidar als seus servidors. Entre ells, a donya Maria Ignasia Garcia Remón - viuda de don Pere Sedano i la seua cambrera major- li deixava 700 ducats anuals durant la seua vida "por lo bien que me ha servido" i tota la seua roba blanca i de color, quedant "a su prudente arbitrio" repartir la que li semblés entre les criades que es trobaren al seu servei.¹⁴⁰⁹ Amb 500 lliures de renda anual vitalícia reconeixia el serveis de Francesc Negueruela -el seu apoderat general en Madrid-, don Francesc Mendiolagoitia, -apoderat general en València-, don Benet Antoni Motilla- el seu comptador- i don Alexandre Miramón - el seu secretari i agent- si seguien al seu servei en el moment de la seua mort. Don Josep Rubio - oficial de la seua comptadoria- rebria

¹⁴⁰⁴ Ibídem.

¹⁴⁰⁵ La seua tia va morir en 1807, motiu pel qual no es va poder complir completament esta disposició.

¹⁴⁰⁶ Esta dona va morir un mes després d'ella, concretament el 15 de març de 1814.

¹⁴⁰⁷ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13. I també, dins del mateix fons, e.5.1., Protocol 275, pp.47v-59.

¹⁴⁰⁸ Era una vaixel·la xicoteta per a prendre xocolata o café.

¹⁴⁰⁹ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13.

4.000 rals de billó anuals durant la seua vida, si bé, en cas de premoriència, la seua dona, donya Pasquala Mascaró, gaudirà anualment de 2.000 rals de billó igualment amb caràcter vitalici; i el mateix disposava respecte al seu arxiver en Madrid, don Dimas González, i per a la seua dona, Eugenia Munguia. Per la seua banda, el seu majordom don Ignasi Soriano i el seu gentilhome rebrien, a condició d'haver estat més de cinc anys al seu servei quan es publicara el testament, la totalitat i la mitat del salari respectivament.

Entre els criats, Domènec del Campo, percebria 8 rals de billó diaris durant la seua vida; donya Isabel Alvaro 2 rals de billó diari mentre visqués i estigués viuda i a Mariana Gabarrot, veïna de Montcada, 8 rals de billó diaris i l'arrendament de la casa mentre visqués, encomanant als seus marmessors respecte a la resta que els donaren, segons "lo que su prudencia les dictase", una quantitat per a la seua col·locació o un salari vitalici moderat si per edat no pogueren guanyar-se la vida amb el seu treball.

I també volgué gratificar a alguns servidors de Madrid. Així, llegava a Polònia Sánchez 4 rals de billó diaris mentre visquera i a la seua germana, Ana Sánchez, la quantitat de 1.500 rals de billó per una sola vegada. També 4 rals de billó vitalicis rebria Maria Ventura Sánchez; i, amb les mateixes condicions, 2 rals de billó donya Ana de Almeida. Per la seua part, a Santiago Opazos i Hipòlit Mendoza - antics criats seus- els concedia la "ració" de 7 rals de billó diaris al primer -que ja gaudia en eixos moments- i de 6 rals diaris al segon. Per últim, a Francesc Pérez, també resident a Madrid, li feia mercè de 3 rals de billó diaris durant la seua vida.¹⁴¹⁰

Complides totes les disposicions, donya Josepa instituïa com a la seua hereva universal -en tots els béns, crèdits, drets, accions i en el vincles que quedaren lliures-¹⁴¹¹ a la seua ànima, en sufragi d'ella i redempció dels seus pecats i per això; i per això ordenava que els seus béns, o el producte dels que

¹⁴¹⁰ Ibidem.

¹⁴¹¹ En el moment de la seua mort, la duquessa d'Almodóvar comptava amb el seu palau, dos forns, un magatzem i 38 cases més, sols a la ciutat de València, sense comptar les carnisseries. ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.2.1, caixa 3.

es veneren, es distribuïra entre els pobres orfes d'un i altre sexe que estigueren en edat de casar-se i foren "de honestes costumbres" i aficionats al treball - perquè així foren útils - donant-los a cada u 500 pesos.¹⁴¹² A més a més, disposava que, cas de no estar construïda l'església parroquial de Xaló -com era el cas- es destinés la quantitat suficient per a edificar-la a voluntat i judici dels seus marmessors. Així mateix, els encomanava la dotació d'escoles de primeres lletres per a xiquets i xiquetes¹⁴¹³ en Estivella, Gestalgar, Sot de Chera, Xaló, Llíber i Gata de Gorgos.¹⁴¹⁴

Per últim, la duquessa manifestava no haver atorgat cap altre testament, motiu pel qual tan sols conferia validesa a aquest i als codicils sobre aspectes puntuals que poguera haver afegit, sempre que estigueren subscrits per ella.¹⁴¹⁵ I, abans de signar-lo el dia 19 d'octubre de 1804, concloïa amb la confessió de la seua fe catòlica, de la ferma creença en el misteri de la Santíssima Trinitat i en tot el que defensava la Santa Mare Església,¹⁴¹⁶ motiu pel qual encomanava la seua ànima a Déu.¹⁴¹⁷

Una vegada llegit i publicat el testament, el jutge don Lluís Máñez va declarar com a vàlid i autèntic el document, i també va decretar que es donaren als interessats en l'herència o béns de la difunta duquessa els trasllats que demanaren. L'acte, protocol·litzat pel notari Josep Vicent Estada, tingué com a testimonis a don Nicolau Rodríguez Laso, don Pablo Acedo Rico, don Joan

¹⁴¹² ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13.

¹⁴¹³ A les xiquetes volia que en l'escola se'ls ensenyara, a més de llegir i escriure, "labores propias de su sexo".

¹⁴¹⁴ No obstant això, la duquessa deixà estipulat que si no s'obtingués privilegi d'amortització, per a verificar-ho en béns arrels, s'havien de fer les imposicions permeses i assenyalades pel rei en estos casos, d'acord amb el capítol primer de la Reial Cèdula de 20 de desembre de 1797, nomenant en tal cas pels seus administradors perpetus als rectors de les parròquies de dites poblacions, sempre que ella mantingués la possessió de dits estats en el moment de la seua mort.

¹⁴¹⁵ Com va ser el cas de l'altra plica de març de 1807, que el dia 9 de febrer de 1814 va presentar don Josep Rubio Mazan, comptador de la duquessa, i que es va llegir davant del jutge, don Nicolau Rodríguez Laso, don Pasqual Francesc Guillem, procurador dels jutjats, i don Antoni Jaques Furió, escrivà, com a última voluntat de donya Josepa Domènica, la qual fou publicada i protocol·litzada per Josep Vicent Estada. En ella millorava alguns llegats als seus criats i servidors.

¹⁴¹⁶ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13.

¹⁴¹⁷ Sembla que al remat el que més l'importava a la duquessa, més que honors i reconeixements, era la tranquil·litat i la salvació de la seua ànima, i prova d'això serien els nous temps en què les seues idees il·lustrades i modernes, impregnades de religiositat, la van decidir a disposar les dites obres benèfiques per als més necessitats del seus estats.

Batiste Falcó, don Francesc Xavier Gabarrot, Francesc Pasqual Guillem i Francesc Odivert.¹⁴¹⁸

A l'endemà, 7 de febrer de 1814, es van celebrar els funerals de la duquessa d'Almodóvar, en els que van participar els seus amics rectors, entre altres sacerdots i acòlits, i va ser soterrada, com era el seu desig, junt als seus avantpassats en la seua sepultura de la capella de sant Antoni Abat de la catedral de València. La seua mort significava, a més, l'extinció d'un llinatge tan significat en la València moderna com el dels Català de Valeriola.

11.13 El llegat de donya Josepa Domènica

Encara que ens puga sorprendre la decisió de la duquessa d'Almodóvar de deixar la seua herència en benefici de la seua ànima, aquesta era una pràctica coneguda en l'Època Moderna quan no se tenia descendència. I un fet a destacar d'aquest cas és que pràcticament el gruix d'ella estava destinat a activitats caritatives i de beneficència, i no a sufragis i altres pràctiques religioses habituals.¹⁴¹⁹ Per dit motiu, i encara que la testamentaria va funcionar de manera autònoma fins l'any 1895, a partir d'eixe moment va passar a ser administrada per la Junta Provincial de Beneficència, que també va guardar i custodiar el seu fons i arxiu.¹⁴²⁰

D'aquesta manera, don Benet Garcia Motilla i don Nicolau Rodríguez Laso, com a marmessors, van passar els anys finals de la seua vida administrant la quantiosa herència de la difunta duquessa d'Almodóvar per a complir amb les seues últimes voluntats i destinar-la a la beneficència. Malgrat la pèrdua d'alguns béns arran dels plets mantinguts eren molts els que calia gestionar. Cases, terres, obres d'art -principalment religioses- així com joies de gran valor, objectes de luxe, retrats, una important biblioteca, entre molts altres, conformaven el ric conjunt.¹⁴²¹

¹⁴¹⁸ ADV, Fons Duquessa d'Almodóvar, e.1.4., caixa 13.

¹⁴¹⁹ Canales Martínez, Gregorio i Muñoz Hernández, Remedios, *Herencias en beneficio del alma. El poder del clero y la ordenación del territorio en el secano litoral del Bajo Segura*, Universitat d'Alacant, Càtedra Arzobispo Loazes, 2014, pp.18-19.

¹⁴²⁰ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria...", p.41.

¹⁴²¹ Guinot Ferri, Laura, "Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad...", p.441.

El palau dels Català de Valeriola va ser valorat en 15.000 lliures i va ser venut a la família Escofet, l'escut dels quals encara es pot veure al damunt de la porta principal. Tots els mobles, quadres i béns del palau foren venuts en subhasta pública -després d'haver sigut inventariats durant 12 dies,¹⁴²² entre el 17 de març i l'1 d'abril de 1814- per obtenir fons líquids. Pel que fa al forn de sant Llorenç, propietat de la duquessa, aquest va ser valorat en 2.500 lliures.¹⁴²³

11.13.1 Escoles per a xiquets i xiquetes

Com ja s'ha referit, era desig de la duquessa d'Almodóvar – emulant així al seu avantpassat Ramón Guillem Català, qui va instituir el primer col·legi benèfic a la ciutat de València- fundar escoles per a xiquets i xiquetes per tal d'afavorir la seua formació en part dels seus estats on no hi havia.¹⁴²⁴ Amb aquesta finalitat s'assignaren diverses quantitats de la testamentaria d'Almodóvar per a posar-les en marxa, pagar als mestres i oferir-les gratuïtament als xiquets. Les dades de que disposem relatives a uns anys després de la seua mort, encara que incompletes, són esclaridores.¹⁴²⁵

Població	Xiquets	Dotació	Xiquetes	Dotació
Gata de Gorgos	64	3.496 rs	30	2.800 rs
Gestagar	112	2.900 rs	80	1.960 rs
Sot de Chera	22	-	26	-
Estivella	60	3.000 rs	55	2.300 rs
Xaló	65	3.954 rs	100	2.700 rs

Font: Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.51.
Elaboració pròpia.

¹⁴²² Entre aquets béns hi havien vaixelles de plata, roba blanca, un llit d'estil imperi, rellotges, canelobres, així com diversos quadres religiosos, un d'ells de la Mare de Déu i el xiquet al braç en una medalla del pintor Luciano Salvador Gómez.

¹⁴²³ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.96.

¹⁴²⁴ Participava així de l'esperit de l'article 366 de la Constitució de Cadis que promulgava que el primer ensenyament havia d'estar a l'abast de tot el món, així com les idees il·lustrades. *Ibidem*, p.51.

¹⁴²⁵ Canales Martínez, Gregorio i Muñoz Hernández, Remedios, *Herencias en beneficio...*, p.19.

També se construïren escoles en Llíber, Xera i Torres Torres, on igualment van arribar els diners de la duquessa. Aquets centres estarien regits per l'Ajuntament i per l'església, i s'havien de convocar places de mestre i mestra, per ocupar-se de xiquets i xiquetes, respectivament. Una funció per a la que era molt important, segons la testamentaria de la duquessa, que foren persones dignes i de sentiments cristians -condicions amb les quals complirien amb els desitjos de la duquessa d'Almodóvar- encara que el sou no era igualitari, ni les seues funcions les mateixes, segons foren mestre o mestra.¹⁴²⁶

Però fos com fos, el veritablement significatiu és l'interès de donya Josepa Domènica per instruir a les noves generacions, tant xiquets com xiquetes, per tal de proporcionar-los coneixements i ferraments per a acabar amb l'analfabetisme, tot i que, com ella va assenyalar al seu testament, les xiquetes haurien de tenir l'educació pròpia del seu sexe, d'acord amb els conceptes imperants en el seu moment històric.¹⁴²⁷

11.13.2 Dotar als orfes i òrfenes per al matrimoni

Altra de les disposicions de la duquessa va ser la concessió de dots de 500 pesos per a orfes, tant xiquets com xiquetes – als que se exigia ser gent honesta, treballadora i de bones costums- per tal que poguessin contraure matrimoni, una decisió en la que no és difícil intuir la identificació d'una dona òrfena de pares.

A l'hora de confeccionar els lots, als orfes se'ls conferien terres per a treballar, mentre a les òrfenes se'ls atorgava un dot econòmic. Estos orfes solien eixir publicats en *el Diario Mercantil*, però per a poder optar a la concessió, havien d'inscriure's a una llista disponible en els ajuntaments de les distintes poblacions.¹⁴²⁸ Les dots se feien efectives després d'haver-se celebrat el

¹⁴²⁶ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria...", pp.34-35.

¹⁴²⁷ En Gata de Gorgos hi hagueren mestres que ensenyaren a les xiquetes a treballar l'esparg i fer llata.

¹⁴²⁸ Els orfes que es beneficiaren de la testamentaria de la duquessa d'Almodóvar foren de les següents poblacions: Aldaia, Alaquàs, Alberic, l'Alcúdia, Alfafara, Bonrepòs, Burjassot, Borbotó, Campanar, Quart de Poblet, Xirivella, Albalat de Segart, Benimaclet, Estivella, Gata de Gorgos, Gestalgar, Godella, Guadassuar, Xaló, Llíber, Massalfassar, Moixent, Muro, Nules, Ontinyent,

matrimoni i d'haver-se venut terres i possessions per la testamentaria – integrada per un comptador, un oficial, un notari i un porter, amb seu a un entresol a l'antic palau dels Català de Valeriola-.¹⁴²⁹ Aquest tipus de donació encara se practicava a mitjans segle XX i algunes joves òrfenes pogueren casar-se i formar la seua família “per gràcia de la duquessa d'Almodóvar”.¹⁴³⁰

11.13.3. Una església per a Xaló

L'església parroquial de Xaló, dedicada a Santa Maria, va ser construïda per ordre i voluntat de donya Josepa Domènica, com encara es pot llegir en una placa de marbre de la façana. Dita església va ser edificada sobre l'antic solar que ocupava la primitiva església construïda pels Híjar - xicoteta i en molt mal estat- motiu pel qual la duquessa duria a terme una gran obra de mecenatge religiós que la faria ser recordada en la vila i - segons la mentalitat de l'època- li reportaria el seu benefici al cel.¹⁴³¹ Projectada poc després de prendre possessió de la baronia, conscient de la necessitat d'una església nova, va encomanar la seua construcció a Francesc Pechuan. Era aquest un arquitecte acadèmic que va concebre la seua fàbrica dins d'un classicisme erudit d'acord amb els postulats renovadors de l'arquitectura de l'època, principalment els ensenyats per l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València, com eren la racionalitat, la mesura i la proporció. Malauradament, per diversos motius, encara que les obres van començar en temps de la duquessa, es van paraitzar per la guerra i no es van reprendre fins després de la mort d'ella, qui no veuria culminat el seu gran projecte pel que seria recordada en Xaló.¹⁴³²

Finalment, l'església va ser construïda en estil neoclàssic pur, amb carreus, planta de creu llatina i tres naus, una principal i dos laterals, una a cada costat. En la façana, dos pilastres clàssiques rodegen l'entrada principal del

Picassent, Riba-Roja de Túria, Russafa, Sans, Tàrbena, la Torre d'en Lloris, la Vall d'Uixò, Vinalesa, València i els seus Ravals.

¹⁴²⁹ Ballester Buigues, Irene, “Petjades del temps, petjades de la memòria...”, pp.37-40.

¹⁴³⁰ Agraïm la informació al Dr. Sergi Silvestre Pérez, qui ens ha transmès que la seua àvia, Angelita Vilaplana Pérez, encara va cobrar 5.000 pessetes de la testamentaria de la duquessa d'Almodóvar quan es va casar en l'any 1955, al ser òrfena.

¹⁴³¹ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.141.

¹⁴³² Alba Pagán, Ester, “Un encàrrec de la duquessa d'Almodóvar...”, p.125.

temple, i als dos extrems apareixen una mena de finestres, cegues en l'actualitat, que comunicarien l'exterior amb les naus laterals, recolzades sobre la nau principal sobre contraforts. El cos central està cobert per un entaulament, dividit en un senzill arquitrau, un gran fris amb les ratlles dels tríglifs i les metopes llises, així com una cornisa prominent que separa el cos principal de la coronació de l'edifici, duta a terme mitjançant el cos que cobreix la nau principal coronat per una creu i amb una obertura exterior de mig punt emmarcada per un arrabà. I l'espai entre aquest arc de mig punt i l'arrabà està decorat per dos medallons, mentre que els dos cossos estan rematats per una mena d'acroteris en els seus cantons.¹⁴³³

Detall de la façana de l'església de Xaló on apareix la placa dedicada a la duquessa d'Almodóvar.

La placa commemorativa, situada dalt de la porta principal del temple, conté la següent inscripció:

D.O.M. A expensas de la Testamentaria de la Excma Señora D. Josefa Dominga Catalá de Valeriola, Luxán e Híjar. Duquesa de Almodóvar, Grande de España, Baronesa de Xalón y Llíber, que murió en 6 de febrero de 1814 y a nombre de la misma sus albaceas testamentarios se hizo esta yglesia, ayudando los vecinos de este pueblo y se concluyó en 30 de julio 1831.

¹⁴³³ Ballester Buigues, Irene, *La duquesa d'Almodóvar...*, p.142.

Pel que fa a l'interior, l'església és de planta de creu llatina amb un senzill i gens prominent transsepte cobert per una cúpula, que s'articula mitjançant la nau principal coberta per voltes de mig canó amb llunetes i dos laterals, una a cadascun dels costats, separades de la principal per arcades i pilastres d'estil jònic, i cobertes per xicotetes voltes bufades, amb tres capelles dedicades a distints sants, mentre que l'altar Major està dedicat a la Mare de Déu dels Desemparats. La decoració es completament d'estil neoclàssic imitant marbres de distints colors, com el rosa i el verd, és molt senzilla i contrasta amb la riquesa de l'exterior.¹⁴³⁴

D'aquesta forma es van complir les disposicions i últimes voluntats de donya Josepa Domènica. Encara en l'actualitat se conserven en Xaló, Gata de Gorgos, Llíber, Ontinyent o Xestalgar alguns edificis que formaren part de seues les propietats. D'igual manera la seua figura ha quedat en la memòria col·lectiva d'algunes poblacions per les seues accions, en reconeixement de les quals se li ha dedicat algun carrer.

En definitiva, com va escriure Irene Ballester -valoració de la que participe- donya Josepa Domènica Català de Valeriola fou una dona emprenedora en un temps, el segle XVIII, dominat pràcticament per figures masculines. Va ser una dona sempre fidel als seus principis i als del seu llinatge, que per circumstàncies es va convertir en l'aristòcrata més rica i, per tant, de les més poderoses i influents de principis del segle XIX a la ciutat de València. I encara que no deixà de costat la vida plena de luxes i de comoditats característica de la noblesa, es preocupà pels més necessitats dels seus estats, en concret dels orfes. A més, va ser una senyora culta i instruïda en ambients refinats dins l'àmbit de les lletres, amb una educació distingida, però al mateix temps una dona senzilla i inquieta que no va necessitar en cap moment ni un marit ni fills per a realitzar-se, culturitzar-se o portar endavant els plets i les administracions dels seus estats i propietats que va anar acumulant al llarg de la seua vida gràcies a les herències

¹⁴³⁴ Ibídem, p.143.

importants que van recaure en ella.¹⁴³⁵ I que a més a més, va ser testimoni privilegiat de l'època il·lustrada que li va correspondre viure, un temps convuls en què arribaria a veure l'inici de la Revolució Lliberal i la Guerra del Francès, que conduirien inexorablement a la transició entre l'absolutisme i el liberalisme.

Amb el temps altres senyors ocuparen els que havien segut els seus estats. Així, el 19 de febrer de 1814 Manuela Concepció Mercader i Caro, baronessa de Cortes de Pallàs, seria reconeguda com a successora dels vincles de Mompalau i Lloris, i per tant dels pobles de Gestalgar, Chera, Sot de Chera, Torre d'en Lloris i Sans.¹⁴³⁶ En la baronia de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos el 10 de desembre de 1818 seria reconegut com a nou senyor - a través del vincle dels Híjar- el marquès de Dos Aigües, Giner Francesc de Paula Rabasa i Perellós, qui havia reclamat la baronia a la mort de la duquessa d'Almodóvar.¹⁴³⁷ En 1877, 63 anys després de la mort de Josepa Domènica i d'un llarg plet, va ser reconegut com senyor del comtat de l'Alcúdia – que fins eixe moment havia estat en mans de la testamentaria- el baró d'Albalat, don Antoni de Saavedra i Frígola.¹⁴³⁸ Per la seua banda, el vincle fundat per don Joaquim Català de Valeriola amb els béns lliures propis i del seu llinatge -que comprenia cases, molins, terres, alqueries i masies- seria assignat en 1846 al marquès de Malferit després de pledejar amb la testamentaria de la duquessa d'Almodóvar.¹⁴³⁹ Tot açò no ha impedit que en la memòria col·lectiva encara perdure l'empremta de la duquessa d'Almodóvar.

¹⁴³⁵ *Ibídem*, p.157.

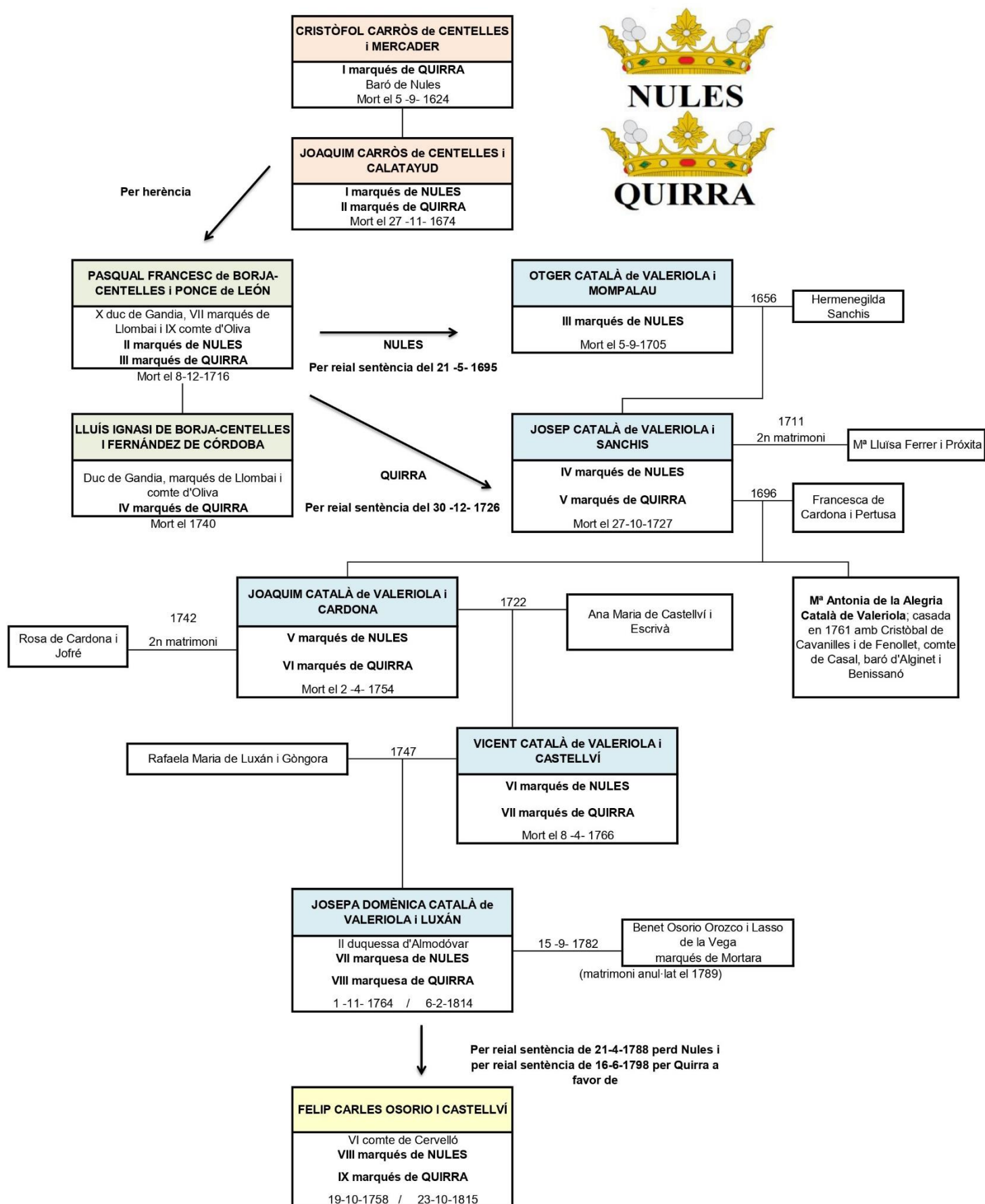
¹⁴³⁶ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria...", p.41.

¹⁴³⁷ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.136.

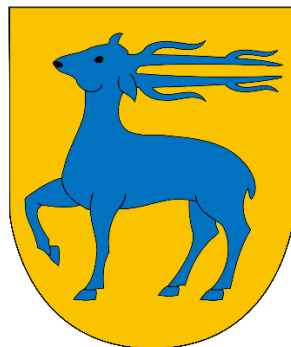
¹⁴³⁸ Ballester Buigues, Irene, "Petjades del temps, petjades de la memòria...", p.40.

¹⁴³⁹ Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d'Almodóvar...*, p.82.

Els marquesos de QUIRRA i NULES

EPÍLEG:
Els comtes de Cervelló,
últims titulars dels marquesats

Una vegada convertit en el VIII marquès de Nules per Reial Sentència de 21 d'abril de 1788 -després d'anys de plets i enfrontaments judicials- don Felip Carles Osorio i Castellví, comte de Cervelló,¹⁴⁴⁰ aconseguia un dels seus objectius i ràpidament prenia possessió dels seus nous estats. El dia 8 de maig es va procedir a la presa pel nou marquès – resident a Madrid- de la vila de Nules, de Vilavella, Mascarell i Moncofa - de la mà del seu apoderat don Marià Oriol i Moreo- mitjançant l'habitual escenificació de l'acte en cada un dels edificis senyorials, així com de les viles, amb els seus termes, jurisdiccions, regalies i demés drets, seguit de la prestació d'homenatge i jurament de fidelitat i vassallatge dels seus habitants.¹⁴⁴¹

A penes un any després, aconseguida la llicència reial, el 21 de novembre de 1789 el comte de Cervelló i marquès de Nules va contraure matrimoni amb donya Maria Magdalena de la Cueva i de la Cerda, filla dels ducs d'Albuquerque, en l'església de sant Lluís Bisbe de Madrid.¹⁴⁴² La parella es va instal·lar al carrer del Prado de Madrid,¹⁴⁴³ i de la seua unió naixerien dos fills: Maria Pilar (1790) i Felip Maria (1795), donant així continuïtat al llinatge.¹⁴⁴⁴ Durant els següents anys va continuar la seua trajectòria en l'exèrcit, carrera impulsada des de la seua infància per la seua mare, que pretenia que el comte de Cervelló emulés als seus avantpassats amb els seus mèrits militars i així poder promocionar-se personalment i donar llustre i glòria al seu llinatge.¹⁴⁴⁵ De fet, de coronel ascendiria a brigadier i posteriorment a mariscal de camp el 26 de febrer de 1791.

¹⁴⁴⁰ Don Felip Carles era també cavaller i comanador del castell en l'Orde d'Alcántara, gentilhome de la Càmera del rei amb exercici i coronel del Regiment d'infanteria de la Corona.

¹⁴⁴¹ AHNOB, Fernán Núñez, C.239, D.14.

¹⁴⁴² AHNOB, Fernán Núñez, C.838, D.6

¹⁴⁴³ <https://maes.unizar.es/maria-pilar-osorio-cueva/>.

¹⁴⁴⁴ Don Felip Carles va nèixer en la Granja de San Ildefonso el 19 d'octubre de 1758 i va ser l'únic fill del mariscal de camp don Antonio Osorio i Guzmán -mort el 1760- i de la comtessa de Cervelló i marquesa de Vilatorcas, donya Laura de Castellví i Mercader. Des de menut, la seua mare va lluitar pels seus drets, el va encaminar a la carrera en l'exèrcit i va voler que aportés llustre al seu llinatge. De fet es convertiria en un dels nobles més poderosos i distingits de la monarquia espanyola. Cal remarcar que la seua padrina de bateig va ser la reina Isabel de Farnesio.

¹⁴⁴⁵ Per aprofundir més en aquest llinatge consultar: Felipo Orts, Amparo, *Nobleza, poder y cultura. El linaje Castellví y el marquesado de Villatorcas*, València, PUV, 2014, i Felipo Orts, Amparo, *De nobles, armas y letras: el linaje Cervelló en la Valencia del siglo XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2015.

En abril de 1794 va rebre la Gran Creu de Carles III i el 4 de setembre de 1795 va assolir la condició de tinent general de l'exèrcit.¹⁴⁴⁶

Tan destacada trajectòria no li va impedir pledejar pel títol de marquès de Quirra. Per Reial Sentència del Suprem Consell Reial de Sardènia, de 16 de juny de 1798 - ratificada l'1 de novembre de 1799- don Felip Carles també va ser declarat IX marquès de Quirra, succeint als Català de Valeriola com a nou posseïdor d'eixos estats.¹⁴⁴⁷ I com a marquès de Quirra va ordenar prendre la possessió dels seus estats i marquesat a Sardènia per mig del seu apoderat general don Josep Fancello, ja que ell, a l'igual que els seus predecessors, no viatjaria mai a l'illa.¹⁴⁴⁸

Però en 1799 no tot serien alegries ja que van morir la seua esposa, donya Maria Magdalena, i també la seua mare, donya Laura de Castellví, de qui va heretar els títols de marquès de Villatorcas i de Noguera, comte d'Elda i d'Anna i baró d'Orpesa, de Relieu i de Pedreguer, que va poder unir als que ja posseïa.¹⁴⁴⁹ A aquest ingent patrimoni, va sumar els "mayorazgos" que li corresponien per mort de don Benet Osorio Orozco, marquès de Mortara, i ex-marit de la duquessa d'Almodóvar -anteriorment marquesa de Nules i Quirra- quan aquest va morir en Sevilla el 16 d'octubre de 1800. I, encara, per mig dels seus advocats, va reclamar els "mayorazgos" fundats per don Tello Guzmán, donya Brianda Portocarrero i donya Blanca Enríquez de Acuña –per ser més immediat successor- dels quals, a través de don Josep Navarro, alcalde de "Casa y Corte", se li va atorgar possessió el 29 d'octubre.¹⁴⁵⁰

Els anys posteriors, mentre don Felip Carles va entrar a formar part com acadèmic d'honor de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de València en 1805,¹⁴⁵¹ la situació política del país es va tensar i la Cort començà a dividir-se entre els partidaris del rei Carles IV i el seu favorit Manuel Godoy, i

¹⁴⁴⁶ <https://dbe.rah.es/biografias/84722/felipe-carlos-osorio-y-de-castelvi>.

¹⁴⁴⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.820, D,34.

¹⁴⁴⁸ ADV, Fons Duquessa Almodóvar, e.1.5., caixa 8.

¹⁴⁴⁹ <https://www.valledeelda.com/blogs/cronicas-eldenses/31764-nace-el-xiii-conde-de-elda.html>.

¹⁴⁵⁰ AHNOB, Fernán Núñez, C.95, D.11.

¹⁴⁵¹ <https://maes.unizar.es/maria-pilar-osorio-cueva/>.

els partidaris del príncep Ferran. A més, a la impopularitat de Godoy -potenciada per la facció “ferrandina”- s’afegia una crisi de legitimitat de la Monarquia, a la qual es sumaven una sèrie d’epidèmies i la devaluació dels vals reals, situació que va esclatar la nit del 18 de març de 1808 amb el conegut com Motí d’Aranjuez.¹⁴⁵² Conduiria aquest a l’abdicació de Carles IV i la proclamació de Ferran VII com a nou rei d’Espanya, alterant unilateralment l’ordre de la successió de la corona, aprofitant-se del component ideològic.¹⁴⁵³

En aquesta conjuntura, en missiva de 29 d’abril de 1808 el nou monarca comunicava a don Felip Carles -en la seua condició de marquès de Nules- l’abdicació del seu pare i li demanava el seu reconeixement i fidelitat:

“Ilustre marquès de Nules. Primo, habiendo el Rey, mi augusto Padre, con la deliberación más seria y premeditada, tomado la resolución de abdicar la Corona en mí, como su hijo primogénito y Príncipe jurado de España con todos sus Reynos, Estados y Señoríos, de que se sirvió S.M. expedir su Real Decreto en Aranjuez a diez y nueve de Marzo próximo dirigido a D. Pedro Ceballos, primer secretario del despacho de Estado, y comunicado por este al Consejo y Cámara, vine en aceptar y acepté en debida forma dicha renuncia y abdicación en el mismo Real Sitio de Aranjuez el día siguiente, veinte del citado mes de marzo, expidiendo Yo el Decreto correspondiente al mismo Consejo y Cámara. Y por otro Decreto que expedí también en este mi palacio de Madrid a veinte y cinco del propio mes de Marzo dirigido al dicho Consejo y a la Cámara, mandé que se inserte y comunique a las Ciudades y Villas, Grandes, Títulos y demás a quienes corresponda el mencionado Decreto de abdicación y renuncia de la Corona hecha por el referido Rey, mi augusto padre, el qual dice assi: Como los achaques de que adolezco no me permiten soportar por más tiempo el grabe peso del gobierno de mis Reynos y me sea preciso para reparar mi salud, gozar en clima más templado de la tranquilidad de la vida privada, he determinado de la más seria deliberación abdicar mi Corona en mi heredero y mi muy caro hijo, el Príncipe de Asturias. Por tanto, es mi Real Voluntad que sea reconocido y obedecido como Rey y Señor natural de todos mis Reynos y Dominios. Y para que este mi Real Decreto de libre y espontanea abdicación tenga su exacto y debido cumplimiento, le comunico al Consejo y demás a quienes corresponda”.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁵² París Martín, Álvaro, Nieto Sánchez, José, “La participación popular en la crisis política de la monarquía: del motín contra Godoy al 2 de mayo de 1808 en Madrid”, en *Investigaciones Históricas, época moderna y contemporánea*, 37, Universidad de Valladolid, 2017, pp.111-113.

¹⁴⁵³ Millán García-Varela, Jesús, Romeo Mateo, Mª Cruz, “Modelos de monarquía en el proceso de afirmación nacional de España”, en *Diacronie: Studi di Storia Contemporanea*, nº16, 2023, p.9.

¹⁴⁵⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.418, D.21, nº2.

Don Felip Carles Osorio i Castellví va jurar i reconèixer a Ferran VII, mes la situació prompte es va alterar amb la marxa de la família reial a Bayona i l'entrada de les tropes franceses. En desembre de 1807 havia ocupat, de forma interina, la capitania general de València i amb l'esclat de la Guerra de la Independència va rebre el comandament de l'exèrcit. No obstant això, al fracassar en la seua missió d'aturar l'avenç de les tropes del general Moncey, va ser substituït pel general González Llamas, quedant apartat de l'exèrcit durant la guerra.¹⁴⁵⁵

Mentre, els seus estats es veurien envaïts pels francesos, com va succeir al marquesat de Nules. En carta de 21 d'abril de 1810 el seu procurador general, Joan Batiste Martínez, li relatava que Nules havia sigut ocupada pels francesos el 3 de març, després que els oficials i alguns veïns fugiren en direcció al Grau de València i la majoria de la població s'havia refugiat en les muntanyes dels voltants, cas de l'alcalde major que va marxar cap a Eslida, en la Serra d'Espadà. L'informava l'apoderat que també ell havia abandonat Nules per temor a ser assassinat, ja que en la matinada del diumenge es presentà en la vila el general francès Habert, junt a mil soldats i l'escrivà - el "pérfido escribano" Lafita"- que actuava com al seu intèrpret. Li detallava que ell va poder arribar a Moncofa i d'allí, amb "otra muchedumbre de gente", es va dirigir cap a Puçol "siempre acosándonos la caballería gavacha, pero en aquella frontera ya les salieron al encuentro multitud de Guerrillas de la Huerta de Valencia", que els van frenar, detenint-los i matant-los molts cavalls,¹⁴⁵⁶ encara que ell i altres pogueren arribar fins a València.¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵⁵ <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/pdf?oid=0001459138>.

¹⁴⁵⁶ Segons relatava el procurador, el dilluns de Carnestoltes els francesos arribaren a València on van ser rebuts a "cañonazos", disparats cap a les zones del Real, la Saïdia i el carrer Morvedre, on estaven amagats, i aquests dispararen algunes granades contra les muralles de la ciutat, així com alguns tirs de mosquets i fusells. El Dimecres de Cendra els francesos "intimaron la rendición con mil mentiras", però la ciutat va respondre, fet pel qual abandonaren els seus llocs el diumenge següent "a obscures y precipitadamente" dirigint-se cap a Sogorb, on es van unir als homes dels generals Suchet -que havia baixat per Terol- i Habert -que havia passat per Nules- sumant més de 9.000 homes. Allí serien atacats per les guerrilles amb tirs, bombes i canonades, ocasionant moltes baixes en les tropes invasores, les quals establiren un hospital de sang en la Cartoixa. Finalment, Suchet va ordenar precipitadament dirigir-se a Terol, la qual cosa va ocasionar que molts soldats es quedaren retardats i foren atacats pels llauradors i guerrillers que els seguien, causant unes 2.000 baixes.

¹⁴⁵⁷ AHNOB, Fernán Núñez, C.2, D.20.

Nules quedaria ocupada durant tot eixe temps i els francesos pogueren comptar amb alguns partidaris, com l'escrivà Lafita, qui va oferir la seua casa i les dependències de la senyoria als comandants i oficials napoleònics, i inclús al general Habert.¹⁴⁵⁸ I en 1811 el general Suchet va ordenar convertir l'ermita de Nostra Senyora dels Àngels i de sant Miquel en un quarter, fortificant-la amb un alt mur que l'envoltés, causant destrosses com la destrucció del seu magnífic retaule.¹⁴⁵⁹ És més, escrivia Joan Batista Martínez al comte de Cervelló i marqués de Nules que, quan va tenir notícia que els francesos s'havien retirat del marquesat, va regressar a Nules. Allí pogué comprovar que s'havien saquejat les millors robes del palau, així com altres béns, entre els que destacaven gallines, 38 cafissos de forment, 50 cafissos de forment ordiós, 6 cafissos d'ordi i 600 cànters de vi. Requeses que assegurava haver afavorit l'escrivà Lafita, qui durant els mesos posteriors intentaria aconseguir diners en metàl·lic per als francesos. Una pretensió a la qual el procurador no sols s'hauria oposat sinó que va aconseguir que la junta general ordenés la captura de l'escrivà, de dos dels alcaldes del marquesat i del capellà mossèn Vicent Font - cunyat de Lafita-, tots els quals acabarien empresonats a les Torres de Serrans per haver-se'ls trobat correspondència amb el general Harbert, entre altres documents. Acusats de traïdors a la pàtria, serien condemnats "a la horca o al Peñón".¹⁴⁶⁰

Finalitzada la guerra i expulsats els francesos a finals de 1813, don Felip Carles Osorio i Castellví seria nomenat segon cap de l'exèrcit de València.¹⁴⁶¹ En abril de 1814 fou uns dels encarregats de rebre al rei Ferran VII en València, quan aquest des de França - desobeint les ordres de les Corts de dirigir-se directament a Madrid i amb el recolzament de l'exèrcit del general Francesc Xavier Elío, capità general de València- va fer la seua entrada al Cap i Casal, en un intent de mostrar el triomf de la voluntat reial i el retorn de l'absolutisme. Durant els mesos d'abril i maig es va instal·lar al palau del comte de Cervelló i marqués de Nules i Quirra, escenari de la signatura, el 4 de maig, del *Manifest dels Perses*, que derogava les Corts i la Constitució de 1812 i instaurava un règim

¹⁴⁵⁸ *Ibídem*.

¹⁴⁵⁹ <https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/capilla-de-san-miguel/>.

¹⁴⁶⁰ *Ibídem*.

¹⁴⁶¹ <https://dbe.rah.es/biografias/84722/felipe-carlos-osorio-y-de-castelvi>.

antiliberal.¹⁴⁶² I quan Ferran VII va retornar a Madrid, don Felip Carles el va acompanyar, motiu pel qual va ser nomenat gentilhome de Càmera del nou monarca,¹⁴⁶³ una evident expressió de proximitat i poder.

A penes havia passat un any d'aquests esdeveniments, quan el 23 d'octubre de 1815 va faltar al seu palau de Madrid don Felip Carles Osorio i Castellví, comte de Cervelló, marquès de Nules i Quirra, "Grande de Espanya" de 1ª classe, cavaller i Gran Creu de la Reial Ordre de Carles III, comanador del castell d'Alcàntera, tinent general dels reials exèrcits i gentilhome de Sa Majestat, als 57 anys d'edat. Amb ell desapareixia un dels nobles més poderosos, rics i destacats del seu temps, qui va aconseguir ennoblir i ascendir notablement el seu llinatge.

El seu fill, don Felip Maria Osorio i de la Cueva, va heretar tots els títols del seu pare, convertint-se en el nou comte de Cervelló i, pel que al nostre estudi interessa, en el IX marquès de Nules i X marquès de Quirra.¹⁴⁶⁴ En 1821 es va desposar amb donya Francisca Gutiérrez de los Ríos i Solís, II duquesa de Fernán-Núñez, de Arco i de Montellano, i fruit d'aquesta unió van nàixer dos xiquets: Vicent -que va morir als pocs mesos- i Maria del Pilar Loreto (1829), que seria la seua hereva i successora.¹⁴⁶⁵

Felip Maria arribaria a ser dos vegades "Grande de España", gentilhome de la Càmera de Ferran VII i d'Isabel II, Gran Creu de Carles III, cavaller de la mestrança de València, així com senador pel Regne.¹⁴⁶⁶ I en maig de 1834 seria designat acadèmic d'honor de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Fernando. Durant la seua titularitat es va produir la definitiva abolició del Règim Senyorial en 1837 que posava fi definitivament a l'Antic Règim, motiu pel qual

¹⁴⁶² García Monerris, Encarna i Serna Alonso, Justo, "La Valencia liberal, 1808-1874), en *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia* / coord. por Jorge Hermosilla Pla, Vol. 1, València, Universitat de València, 2009, p.421.

¹⁴⁶³ <https://dbe.rah.es/biografias/84722/felipe-carlos-osorio-y-de-castelvi>.

¹⁴⁶⁴ AHNOB, Fernán Núñez, C.166, D.2.

¹⁴⁶⁵ <https://maes.unizar.es/en/maria-pilar-osorio-cueva/>.

¹⁴⁶⁶ *Ibídem*.

van perdre tots els senyorijs jurisdiccional.¹⁴⁶⁷ Felip Maria moriria en Madrid el 5 de gener de 1859.

Retrat de "La família dels comtes de Cervelló" (1846), del pintor Lluís López Piquer. En la pintura a l'oli apareix don Felip Maria Osorio i de la Cueva, VII comte de Cervelló i marquès de Nules i Quirra, junt a la seua filla i hereva, donya Maria del Pilar Loreto. A l'altre costat apareix una dama que alguns consideren parenta del comte, i possiblement es tracte de la seua germana, donya Maria Pilar Osorio de la Cueva, qui es quedà fadrina i vivia en companyia seua en el Palau de Fernán Núñez, en el carrer de Santa Isabel de Madrid. Darrere d'ells, en la paret, es poden observar els retrats dels comtes-marquesos don Felip Carles Osorio i Castellví i donya Maria Magdalena de la Cueva. Actualment este retrat és propietat de la Generalitat Valenciana i es troba en el Museu de Belles Arts de València.

Amb la seua defunció, la seua filla donya Maria del Pilar Loreto Osorio i Gutiérrez de los Ríos, convertida en III duquesa de Fernán Núñez, X marquesa de Nules, XI marquesa de Quirra i comtessa de Cervelló, va heretar tots els seus títols -menys el de marquesa de Noguera que va cedir a la seua tia Maria Pilar- segons carta de successió del 6 de maig de 1859.¹⁴⁶⁸ Esdevenia així una de les

¹⁴⁶⁷ <https://dbe.rah.es/biografias/21623/felipe-osorio-y-de-la-cueva>.

¹⁴⁶⁸ AHNOB, Fernán Núñez, C.166, D.2.

dones més riques i importants de la noblesa. En octubre de 1852 es va desposar amb don Manuel Pasqual Falcó d'Adda, marquès d'Almonacid de los Oteros i baró de Benifaió -qui també seria senador i ambaixador-, unió de la que van ser fruit dos fills: Maria del Rosario i Manuel Felip. Per la seua part, ostentaria la funció de Dama de les reines Isabel II, María de las Mercedes i de María Cristina. La mort li sobrevindria l'1 de setembre de 1921 en el chateau de Dave, en Namur (Bélgica), també conegut com el de Fernán-Núñez.¹⁴⁶⁹

La succeiria - com a XI marquès de Nules i XII marquès de Quirra, així com IV duc de Fernán Núñez i comte de Cervelló, el seu fill Manuel Felipe Falcó i Osorio (1856-1927), qui es va casar en 1896 amb donya Silvia Álvarez de Toledo i Gutiérrez de la Concha, duquessa de Bivona, amb la que va procrear set fills.¹⁴⁷⁰ Seria la seua quinta filla, donya Maria del Pilar i Álvarez de Toledo (1906-1992), qui es convertiria, per concessió del seu pare, en XII marquesa de Nules i XIII marquesa de Quirra i la que seguiria la branca familiar d'aquest llinatge. Va contraure matrimoni amb don Lluís Morenés i Carvajal, comte de l'Asalto, matrimoni que cinc tingué fills.¹⁴⁷¹

En 1992 el segon d'ells, don Tristán Morenés i Falcó, es va convertir en l'actual marquès de Nules i Quirra, aconseguint així arribar fins el segle XXI la successió d'aquest antic llinatge que es remunta a l'Edat Mitjana i que, a diferència del que va succeir als Carròs de Centelles, als Borja i als Català de Valeriola, no s'ha extingit. Amb ell se perpetuen dos títols que van ostentar personatges il·lustres i fascinants -molt vinculats a la història de València i Sardenya- descendents de Gilabert de Centelles, vinculador de Nules.

¹⁴⁶⁹ <https://dbe.rah.es/biografias/27387/maria-del-pilar-loreto-osorio-y-gutierrez-de-los-rios>.

¹⁴⁷⁰ <https://dbe.rah.es/biografias/50687/manuel-felipe-maria-falco-osorio-dadda-y-gutierrez-de-los-rios>.

¹⁴⁷¹ <https://gw.geneanet.org/lmvillena?lang=es&n=maria+del+pilar+falco+y+alvarez+de+toledo&oc=0&p=x>.

CONCLUSIONS

Estudiar la trajectòria de la Casa de Quirra i Nules durant els segles moderns ens situa davant uns títols als quals els imponderables biològics van impedir mantenir continuïtat en un mateix llinatge. La reiterada extinció de les línies de successió masculines va condicionar que, per contra, foren tres els cognoms que es van situar al capdavant d'aquesta: els Carròs de Centelles, els Borja i els Català de Valeriola, als quals encara, en els anys finals del segle XVIII cal afegir als Cervelló.

És per això que, endinsar-nos en el seu esdevenir històric, ens ha exigit retrotreure la nostra mirada als orígens medievals de les dinasties dels Carròs i dels Centelles. Dos llinatges que, com moltes de les grans famílies de la noblesa valenciana, deien remuntar la seua gènesi a l'època quasi mítica de l'emperador Carlemany tot i que realment és entre finals del segle XII i principis del XIII quan trobem els primers testimonis i el moment a partir del qual podem fer un seguiment de les diferents branques, ja foren primogènites o secundàries. No obstant això, tant en el cas dels Carròs com en el dels Centelles, les línies prioritàries per aquesta investigació seran les secundàries, als troncs de les quals, amb el temps, retornarien els estats primigenis.

La família Carròs, que s'afirmava descendent d'un comte alemany, té el seu primer membre documentat en Pere Ximénez Carròs, qui va participar junt al rei Jaume I en la conquesta de Mallorca, sent nomenat almirall de Catalunya i Mallorca, i posteriorment també en la Conquesta del Regne de València. Els seus serveis li van ser compensats amb la concessió de les baronies de Rebollet i Oliva i sempre va estar molt prop del monarca. El seu net, l'almirall Francesc Carròs, va acompanyar l'infant Alfons el 1323 en la conquesta de Sardenya, al front de la flota reial. Junt a ell anaven els seus fills i, encara que el primogènit, Francesc, heretaria les baronies de Rebollet i Oliva continuant la rama principal, seria el secundogènit, Berenguer Carròs, qui iniciaria una nova branca en establir-se a Sardenya, on el rei li va fer concessió de diferents territoris pels serveis prestats a la Corona, així com per haver

afavorit el domini real sobre l'illa. Seria al seu fill, també anomenat Berenguer, a qui el rei Pere el Cerimoniós atorgaria el títol de comte de Quirra el 1363 per la defensa del territori, pels seus serveis i per la lluita contra diverses revoltes, la qual cosa el convertiria en l'aristòcrata més poderós de Sardenya.

Els seus descendents continuarien servint a la Monarquia i incrementant el seu patrimoni fins a la mort de Violant Carròs, V comtessa de Quirra, quan totes les propietats les va heretar el seu nebot Guillem Ramon de Centelles, fill d'una de les seues germanes. És així com a partir de 1512 la família Centelles ostentaria el títol i aportaria la baronia de Centelles al comtat de Quirra, circumstància que els exigiria invertir els seus cognoms i anomenar-se Carròs de Centelles. Així les coses, la mort del seu fill Lluís Carròs de Centelles i de Pinós el 1578 sense descendents directes precipitaria l'inici d'un plet entre les dos germanes del difunt comte, Joana i Violant, i el seu cosí Joaquim Carròs de Centelles i d'Oms.

El litigi s'allargaria fins que en 1594 va ser reconeguda a don Joaquim la successió en l'herència, d'acord amb el vincle agnàtic estipulat per la comtessa Violant Carròs. A més, en 1599 Felip III li concedirà la mercè del títol de I comte del Castell de Centelles i en 1600 li fou ratificat el comtat de Quirra. Al mateix temps, el matrimoni de la seua filla i hereua Alamanda Carròs de Centelles i Mesquita amb Cristòfol de Centelles i Mercader, baró de Nules i d'Almedíxer, tornaria a unir les famílies Carròs i Centelles, iniciant-se així un nou episodi en la trajectòria del llinatge.

Pel que respecta a la família dels Centelles, cal dir que va tindre el seu nucli originari en la baronia catalana de Centelles i que fou Gilabert de Centelles i Bellpuig el primer cavaller d'aquesta casa que, en temps del rei Jaume II d'Aragó, s'establí al regne de València. El 1314 va comprar la baronia de Nules a Ramon de Montcada i uns dies després es va casar amb la seua filla, Blanca de Montcada, establint una nova rama dels Centelles a València. El seu únic fill i successor, Gilabert de Centelles i Montcada, comptaria amb la protecció reial des de ben xiquet i serviria fidelment a la Corona, sent conseller del rei. A més, va derrotar al rei Jaume III de Mallorca en la

batalla de Lluçmajor, el 1349, i va participar en l'expedició a l'illa de Sardenya. El 1361, a la mort del seu cosí germà Ramon de Centelles sense fills, va heretar la baronia de Centelles, amb la qual cosa incrementava el seu patrimoni en posseir també les baronies de Nules, Llombai-Torralbes, la Vall d'Uixó, Manlleu, Sentmenat i Montornés.

Al seu testament, redactat en 1365, Gilabert va disposar la divisió de les seues possessions entre els seus fills i va establir la baronia de Nules com la rama principal i la de Centelles com a secundària, a més, d'instituir un vincle de condició agnàtica sobre Nules. El seu net, també anomenat Gilabert, sumaria a la baronia de Nules les de Rebollet i Oliva a la mort del seu oncle Ramon de Riusec el 1387. Un dels seus fills es convertiria en baró d'Almedíxer arran del seu matrimoni amb Joana Sentllir en 1406, establint una rama secundària i paral·lela a la dels barons de Nules. I el net d'aquest, anomenat Francesc Gilabert de Centelles i de Queralt, es convertiria en 1449 en comte d'Oliva en compensació pels seus serveis i els dels seus avantpassats a la Monarquia. Assistim, per tant, durant aquest període a un notori procés de concentració patrimonial.

Però la seua fusió no tardaria a ser discutida quan el rebesnet d'aquest, Pere de Centelles i Cardona, IV comte d'Oliva, afectat per diversos episodis de bogeria, no tingué fills i va nomenar hereu a Jaume Sentllir de Centelles. Encara que al final de la seua vida va anular el seu testament, el fet que no el destruïra va propiciar que, a la seua mort, s'entaulara un plet pel comtat d'Oliva i les baronies de Rebollet i Nules entre la germana del difunt Pere, la duquessa de Gandia, Magdalena de Centelles, i el baró d'Almedíxer. Un i altra s'enfrontarien durant la dècada següent per a demostrar el seu dret en un llarg procés, el més destacable del qual seria la desigual condició dels pretendents; mentre Jaume era senyor d'una xicoteta baronia, els ducs de Gandia eren la primera família del Regne.

En el transcurs del plet va faltar Jaume de Centelles el 1577 i va ser el seu fill major, Onofre Clotaldo de Centelles, qui va continuar el litigi contra la duquessa de Gandia. Finalment, l'11 de maig de 1581, en virtut del testament

del *vinculador* de Nules, es va reconèixer la possessió de dita baronia a Clotaldo. No obstant, l'enfrontament legal per la resta de territoris continuaria fins que, en 1587, es va dictar una sentència a favor de Magdalena de Centelles, la qual seria ratificada en 1594. Onofre Clotaldo de Centelles també va faltar sense deixar descendència, raó per la qual el va succeir el seu germà Cristòfol de Centelles i Mercader, qui es casaria amb la filla del comte de Quirra i, a l'igual que els seus avantpassats, continuaria servint a la Corona. Així, doncs, l'atzar biològic i l'estratègia matrimonial condicionarien el futur del llinatge.

Precisament, la primera part de la nostra investigació s'ha centrat en dos personatges que s'emmarquen en les dècades finals del segle XVI i les tres quartes parts del segle XVII, de la mà dels quals podrem conèixer alguns dels esdeveniments més significatius dels regnats de Felip III i de Felip IV, així com la relació entre els diferents regnes i territoris de la Corona d'Aragó. Es tracta de Cristòfol de Centelles i Mercader, X comte i I marquès de Quirra, baró de Nules i d'Almedíxer, cavaller de l'hàbit de Sant Jaume de l'Espasa, gran cortesà i gentilhome de la boca de sa Majestat Felip III; i Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud, I marquès de Nules, XI comte i II marquès de Quirra, cavaller i clauer de l'Orde de Santa Maria de Montesa, comanador major d'Ares del Maestrat, gentilhome de la cambra de Felip IV i de la seua clau dorada, i majordom del Reial Palau, comte de Centelles i baró d'Almedíxer i de Pierola.

En l'àmbit polític Cristòfol de Centelles va ser un declarat partidari del privat de Felip III, el duc de Lerma, la qual cosa li facilitaria assolir mercès i privilegis. En 1599 va estar present en la boda del rei amb l'arxiduquessa Margarida d'Àustria a València, on va prendre part en els diferents actes, tornejos i celebracions. L'any 1604 el rei li va concedir el títol de marquès de Quirra, així com el de gentilhome de la boca de sa Majestat, en recompensa pel seu paper al Parlament sard de 1603.

Tot i això, el seu ascens social i l'increment patrimonial sols cobra ple sentit i s'explica si atenem a la seua estratègia matrimonial. No debades, les

núpcies de don Cristòfol el 1589 amb Alamanda Carròs de Centelles i de Mesquita, que ostentava els títols de comtessa de Quirra, comtessa del Castell de Centelles i baronessa de Pierola, va elevar la seua consideració social amb la concessió del títol de marquès de Quirra. I encara, per a més enaltiment del llinatge, va comportar –per via de llegat de la seua dona- la incorporació de les referides possessions a Sardenya i Catalunya perquè, després d'instituir hereu universal el seu marit, Alamanda –que amb la rúbrica del seu testament va signar també la seua sentència de mort- va morir enverinada el 1607. Convertit així en un opulent vidu, don Cristóbal Carròs de Centelles va tenir el camí lliure per casar-se amb Jerònima de Calatayud i Bou -filla del comte del Real- unió de la qual va nàixer Joaquín Carròs de Centelles i Calatayud Mercader i Bou, que el va succeir en la Casa. I prova del seu caràcter, i de que Cristòfol va ser una persona que sempre va mirar pels seus interessos sense importar-li les conseqüències, seria el seu segon matrimoni, que va propiciar una gran tensió amb el seu cunyat, el comte de Bunyol, per haver-se casat ell amb la donzella que pretenia el seu nebot, conflicte que va exigir la intervenció del patriarca Ribera per tal d'evitar un enfrontament armat en la ciutat de València.

Tan solvent situació no el lliuraria de veure's immers en el greu problema que per a molts membres de la noblesa valenciana comportaria l'expulsió dels moriscos en 1609. Però també és cert que en tan difícil conjuntura Cristòfol va obtenir una pensió vitalícia per aliments i, cinc anys després, la Corona li va concedir les terres i béns que havien sigut dels moriscs, així com la jurisdicció plena de la baronia de Nules, en el que es pot entendre com una mostra més del bon enteniment amb Lerma. I encara que, com la major part dels grans senyors, va concedir cartes pobles per a poblar els seus territoris, assumint una trista realitat i un revés econòmic que afectaria a tot el regne de València, en el seu cas la situació no fou tan greu pel fet de tenir la major part de les seues possessions a Sardenya i també a Catalunya.

En qualsevol cas, els problemes encara se li agreujarien més en els anys següents. Entre 1609 i 1624 va veure encadenar els plets per la baronia de Nules amb Giner Rabassa de Perellós; amb Raimon de Blanes-Carròs pel comtat de Centelles; amb la seua sogra Maria Anna de Pinós i de Fenollet pel

comtat de Quirra i posteriorment per la reclamació de determinades sumes que pretenia que se li devien; amb el duc de Sogorb per la jurisdicció sobre certs molins de la Vall d'Uixó. I encara a aquests hagué de sumar les repercussions de les accions fraudulentas del seu sogre, el comte del Reial, durant el seu virregnat a Sardenya. D'aquesta manera, els seus anys de vida quedarien marcats pels plets i per una situació conflictiva. Potser per això la principal preocupació dels seus darrers anys seria la necessitat de garantir la successió en la Casa, motiu pel qual aprofitava la redacció de les seues últimes voluntats en 1619 per a establir un vincle que disposava la transmissió conjunta dels seus estats, en particular els de Quirra i Nules, seguint les línies marcades pel vincle de Nules i instituïa com a hereu universal al seu únic fill, don Joaquim.

És així com a la seua mort en 1624 don Joaquim Carròs de Centelles i Calatayud va unir en la seua persona els títols de marquès de Quirra, comte del Castell de Centelles i baró de Nules, d'Almedíxer i de Pierola, possessions de l'administració de les quals s'ocuparen en un primer moment la seua mare, la marquesa vídua donya Jerònima, i el seu tutor el doctor Gaspar de Tapia, canonge de la Seu. Encara, sobre tan important conjunt patrimonial, va desenvolupar una reiterada estratègia matrimonial que no va fer sinó enaltir la seua Casa. En primeres núpcies va enllaçar el 1636 amb Estefania de Montcada i Castro, dama de la reina Isabel de Borbó i filla del III marquès d'Aytona i de Margarita d'Alagó i Castro, baronessa de la Llacuna. Procedia, per tant, d'una família els cognoms de la qual van aportar a l'enllaç prestigi, a més d'un fabulós dot en roba i joies. Però, en la seua condició de dama de la reina, Estefania de Moncada va portar també al matrimoni importants mercès concedides per Felip IV, com la comanda de Silla de l'Orde de Montesa; extracció de blat lliures de càrrega fiscal i les consideracions honorífiques de gentilhome de la cambra de sa Majestat i de la seua clau daurada i majordom de Palau per al marquès de Quirra. A més, uns dies després d'haver signat les capitulacions matrimonials, va sol·licitar ser admès a les proves de cavaller d'Alcántara, que aconseguiria aquell mateix any. I el 9 de juny de 1636, celebrat ja el matrimoni, tal com estipulaven les capitulacions, Felip IV li va atorgar el títol de marquès de Nules. Així doncs, aquest enllaç va comportar

l'ascens social de don Joaquim, que no només es va convertir en gentilhome de cambra i majordom de Sa Majestat, sinó que va ser compensat amb un nou títol de marquès i, a més, el va apropar al poderós comte-duc d'Olivares, qui a partir d'eixe moment i fins que va caure en desgràcia va procurar pels seus interessos.

Morta donya Estefania el 1638, don Joaquim va concertar un nou matrimoni amb donya Beatriu de Saavedra, filla del comte de Castellar, i de Francisca de Ulloa i Zúñiga. La núvia aportava un quantios dot de la seua família, però en la seua condició de dama de la reina va incorporar també al matrimoni la comanda major d'Aragó de l'Orde de Santiago amb caràcter vitalici, la comanda d'Ares de l'Orde de Montesa i la llicència de treure blat de Sardenya, mercès que van reportar a la casa de Quirra substanciosos ingressos. El 1658 moria donya Beatriu sense descendència i en terceres núpcies don Joaquim va casar amb donya Lluïsa de Velasco, filla dels marquesos del Fresno. Aquesta unió ofería al marquès de Quirra l'oportunitat d'entroncar amb un dels llinatges castellans més importants i que gaudia d'una influent posició a la Cort, però també disposar del dot aportat per la família de la núvia per resoldre en part els problemes econòmics de la seua casa perquè, com succeïa amb molts altres llinatges, tenia la major part del seu patrimoni vinculat amb les consegüents dificultats per a satisfer els seus deutes. En definitiva, tres aliances que van aportar al llinatge prestigi, patrimoni, mercès i un nou títol, però amb els que no va poder aconseguir l'anelhada descendència.

Com no podia ser d'altra manera, la preocupació per la continuïtat i l'engrandiment de la Casa li va exigir igualment afrontar la problemàtica derivada de la possessió d'un senyoriu dispersos i a la vegada complicats. En Pierola - que ni tan sols disposava de casa baronial- a les reivindicacions de la seua possessió per part de la família Calders, veuria afegir la incidència de la fam i brots pesta entre 1640 i 1652, així com la forta tensió dels vassalls agreujada pel pas de tropes i pels allotjaments de soldats. En el comtat del Castell de Centelles va haver de fer front al malestar provocat per la rebel·lió de Josep Colobrans i la presència de tan destacats representants del

bandolerisme català com Serrallonga i l'estudiant Sardà. A la baronia d'Almedíxer se li va oposar la qüestió de jurisdicció plantejada pel senyor de Soneja. I tampoc van ser pocs els desvetllaments suscitats per l'administració del senyoriu de la Vila i Honor de Nules, a les que es van afegir les pretensions de donya Lluïsa de Velasco sobre aquest com a garantia del dot, ni els derivats dels plets suscitats en relació amb el marquesat de Quirra, als que encara caldria afegir l'intent de Gaspar Basset de ser reconegut como fill en busca d'una pensió.

Tot això no va impedir la presència del marquès de Quirra i Nules en l'escena política, coincidint amb el seu desplaçament a Sardenya. Si les primeres notícies el situen al Parlament celebrat en 1631, a penes uns anys després va contribuir a la defensa de l'illa front a les escaramusses de la flota francesa sobre les costes sardes en el context de la Guerra dels Trenta Anys. I també la conjuntura de la revolta catalana li oferiria l'oportunitat de col·laborar amb la Corona ja fora mitjançant l'organització de tropes a la seua costa o amb aportacions econòmiques i de forment. En qualsevol cas, els seus serveis no quedaren sense compensació. Si bé va veure denegada la seua pretensió del títol de duc de la ciutat d'Ales elevada en 1647, el reconeixement reial li arribaria amb la confirmació, per reial privilegi de juny de 1642, de la jurisdicció criminal, mer i mixt imperi de les viles i honor de Nules, Moncofa, Mascarell i la Vilavella, que Felip III havia atorgat a son pare, a més de la concessió de l'hàbit de Montesa en 1650 i de la Comanda d'Ares del Maestre en 1651, fet que li va exigir renunciar a l'hàbit d'Alcàntera que gaudia. I en 1671 rebria el títol de clauer de l'Orde de Montesa, així com la Gran Creu de dita orde, en reconeixement als seus serveis i la lleialtat al rei.

Suposaven aquestes unes concessions que contribuïren a elevar el prestigi del marquès. Però, sens dubte, també el seu desig de notorietat. I bona prova serien els enfrontaments que durant la dècada del cinquanta mantingué amb el marquès de Villasor i amb el duc de Montalto, així com el protagonisme adquirit en la conformació de l'anomenat bàndol del marquès de Quirra, una facció contra l'autoritarisme del virrei que va pertorbar greument durant uns mesos la vida del Cap i Casal i que obligaria a la família

a traslladar-se a Sardenya on restarien fins que conclogués el mandat de Montalto, proves més que evidents del fort caràcter del marquès de Quirra.

Potser, altra manifestació en aquest sentit la constitueixen les últimes voluntats dictades poc abans de la seua mort en novembre de 1674, quan a falta de fills va designar hereu universal de tots els seus estats al seu cosí, el duc de Gandia, tot i que l'atzar biològic propiciaria que finalment la successió recaiguera en el seu net, Pasqual Francesc de Borja i Centelles, X duc de Gandia i VII marquès de Llombai. D'aquesta manera, encara que els títols que ens han ocupat es van mantenir majoritàriament entre els Carròs i els Centelles, l'òbit de don Joaquim significava la fi d'una època per a la Casa de Quirra i Nules.

S'iniciava així una nova però curta etapa per a la Casa amb la família Borja al seu front. Tot i que Pasqual Francesc de Borja i els seu fill Lluís Ignasi se succeïren en el marquesat de Quirra entre finals de 1674 i 1726, - ja que el de Nules sols el gaudiria Pasqual Francesc fins la seua pèrdua en 1695- fou la seua una possessió immediatament contestada per altres sis pretendents en defensa dels que consideraven els seus majors drets. Durant llargs anys, i mentre Pierola –que don Joaquim sols havia gaudit com usufructuari i finalment va decidir vendre als que la reivindicaven insistentment- i el comtat del Castell de Centelles –que una reial sentència adjudicava a la família Blanes-Carròs en 1682- quedaven definitivament separats de la Casa, Otger Català de Valeriola, don Antoni Joan de Centelles - marquès de Centelles - don Alfons Sanz Tolsà, don Joan Pertusa i Bonastre i don Antoni Ferran Coloma, comte d'Anna, pledejaren per la successió en els marquesats de Quirra i Nules. I, contra tot pronòstic, una reial sentència de 1695, reconeixia els drets d'Otger Català de Valeriola, membre de la petita noblesa valenciana sobre el marquesat de Nules. I, després de nous plets, altra Reial Sentència del Suprem Consell de Sardenya de 1726 reconeixia al seu fill, Josep Català de Valeriola, la possessió del marquesat de Quirra.

D'aquesta forma, després de més de cinquanta anys pledejant, una família de la xicoteta noblesa de València, els Català de Valeriola, se situava

al capdavant dels marquesats Nules i Quirra, que de la seua mà obrien una altra fase de la seua història.

Ens situem de nou davant un llinatge resultat de l'entroncament de dues famílies de la baixa noblesa els orígens de les quals cal remuntar al període medieval: els Català i els Valeriola, a qui el 1444 va unir el matrimoni de Joan Guillem Català i Centelles i donya Violant de Valeriola. S'iniciava amb els descendents la saga dels Català de Valeriola. Les primeres notícies sobre la seua presència als escenaris dels principals esdeveniments de la València del segle XVI ens arriben de la mà de Guillem Ramon Català de Valeriola, qui va participar al bàndol reial a les Germanies, sobre les quals va deixar escrita una obra objecte de recent revisió. Per la seua banda, el seu fill homònim va desenvolupar una destacada funció política al govern municipal de la ciutat de València durant la segona meitat de la centúria, va col·laborar en el desarmament dels moriscs el 1563 i va ser familiar de la Inquisició. I el primogènit d'aquest, Bernat Guillem, es va distingir per una notòria vessant cultural, que va tenir la seua principal expressió en l'acolliment a la seua casa de l'Acadèmia literària dels Nocturns, convertida en centre de reunió setmanal de nobles, representants de l'oligarquia, escriptors i intel·lectuals.

S'obria així la família un lloc destacat als ambients polítics i culturals. Paral·lelament, els seus enllaços matrimonials amb tan destacades cases de la València del moment com els Montagut, senyors de Carlet; els Centelles, senyors de Llombai, Catadau, Alfarp, Alèdua –a València- i baró de Centelles – a Catalunya; els Cifre, senyors de Benidoleig; els Boïl d'Arenós, senyors de Borriol, Alfafar i de Boïl; els Vives de Canyamàs, senyors de Benifairó i de la Garrofera; els Perellós, barons de Dos Aigües i senyors de Benetússer; o els Mompalau, barons de Gestalgar i senyors de Sot de Xera, Sans i la Torre d'En Lloris van incrementar les xarxes relacionals i van contribuir a elevar el seu prestigi. Una notorietat que encara elevaria més la concessió per Felip III a Bernat Guillem del privilegi de noblesa el 1599, de l'hàbit de l'Orde de Calatrava el 1604 i aquest mateix any el càrrec de corregidor de la ciutat i regne de Lleó, en compensació pels serveis prestats.

D'aquesta manera, al llarg de la centúria el llinatge sumaria al ric patrimoni heretat l'ascens social, que conjuntament van conformar el substanciós llegat material i immaterial que recolliria i augmentaria ja a la fi del segle XVII Otger Català de Valeriola. Les seues primeres notícies el situen participant en les campanyes militars que es lliuraven als territoris italians entre les tropes franceses i espanyoles durant la dècada de 1550, en el context de les quals va adquirir particular notorietat al setge de Pavia. Les seues actuacions no només li van valer el reconeixement dels seus superiors i el seu nomenament com a capità sinó la compensació de la corona amb la concessió de l'hàbit de Montesa, orde militar de la qual encara rebria nous reconeixements com els càrrecs de marmessor general, "paniaguado" de la Comandes de Vilafamés i Benassal i tresorer general. Sens dubte, una nova injecció de prestigi que afegir al llinatge.

Amb tot, la culminació del seu procés ascensional la va constituir el reconeixement dels seus drets sobre el marquesat de Nules - després de llargs anys de plets amb el duc de Gandia- resultat de dues successives sentències de 1695 i 1697, encara que haguera de continuar pledejant pel marquesat de Quirra. Són probablement les dificultats que va haver d'afrontar per a la seua consecució -independentment que fos pràctica habitual- les que el van afanyar a aprofitar la redacció de les últimes voluntats per instituir un vincle agnatici sobre tots els seus béns, que a més contemplava la possibilitat d'incorporació del marquesat de Quirra.

Resulta evident, doncs, la seua preocupació per elevar-se socialment i consolidar un patrimoni, que va voler garantir que es transmetés unit als seus successors. Però també va destacar per les seues fortes inquietuds espirituals que van tenir la seua principal expressió en la condició de membre fundador de l'Escola de Crist de València -clar exponent de la religiositat barroca- i en la veneració a la Immaculada Concepció, de la qual va deixar no poques empremtes manuscrites.

El seu successor, don Josep, viuria de prop les conseqüències de la Guerra de Successió, en què es va decantar pel bàndol borbònic. Des

d'aquesta posició i seguint ordres del virrei marquès de Villagarcía, va participar juntament amb altres nobles en el propòsit de contenir els avenços austriacistes i de mantenir fidels a Felip V les poblacions de Benicarló i altres de properes, encara que la seua actuació es va centrar fonamentalment en la defensa de Nules.

Tot just conclòs el conflicte a València el 1707 patia la mort de la seua primera dona, donya Francesca de Cardona amb qui s'havia casat el 1696, entroncant així amb la filla de qui fos governador de València, i el principal fruit del qual fou el fill que succeiria en la Casa. Sols uns anys després, el 1711, seguint una estratègia matrimonial ascendent va concertar segones núpcies amb Maria Lluïsa Ferrer de Pròxita, dama pertanyent a la Casa dels comtes d'Almenara, que va reportar a la de Nules una nova filla i la reputació del seu cognom. Un prestigi que entre 1715 i 1716 va voler exterioritzar mitjançant la important reforma escomesa a la façana principal del palau familiar en el què va constituir una modernització arquitectònica d'acord amb els nous corrents, però també un signe d'ostentació i de magnificència.

Però no hi ha dubte que la seua principal aportació al llinatge la va constituir el seu reconeixement com a posseïdor del marquesat de Quirra confirmat per una real sentència de desembre de 1726, que –després d'interminables plets- li permetia tornar a unir a la Casa els marquesats de Quirra i Nules, que va poder transmetre vinculats al seu successor, don Joaquim Català de Valeriola i Cardona.

Aquest personatge, la vida del qual va transcórrer entre 1698 i 1754, i que com altres dels seus avantpassats va arribar a gaudir de l'hàbit de Montesa, va desenvolupar una estratègia matrimonial orientada a enllaçar amb prestigioses famílies de la noblesa valenciana. En primeres núpcies va casar amb la filla de la prestigiosa Casa dels comtes de Carlet, el principal fruit de la qual va ser l'aportació d'un successor al llinatge; i, morta donya Anna Maria de Castellví i Escrivà d'Híjar, va concertar segones núpcies amb una dama de la seua pròpia família, la seua cosina segona donya Rosa de Cardona - en un possible intent de concentració patrimonial, però que també

va tenir com a fruit una filla –Maria Antonia de l'Alegria- l'enllaç de la qual amb el comte de Casal emparentava els Català de Valeriola amb una família de gran ascendent a la societat valenciana. D'aquesta manera l'estratègia matrimonial de don Joaquim contribuïa a ampliar les xarxes familiars i relacionals dels marquesos de Quirra i Nules.

Tampoc va descuidar les mostres d'ostentació del seu poder, del que constitueixen una clara expressió la realització d'algunes fundacions religioses o el manteniment de bones relacions amb la monarquia borbònica. Però la seua trajectòria vital va estar potser més condicionada per la lluita per la preservació i la gestió del patrimoni familiar. En aquesta línia, podem afirmar que els plets suscitats per altres o derivats de les seues pròpies reivindicacions van constituir per a ell una constant almenys entre 1726 i 1754. Durant aquest període va haver de fer front a un nou plet promogut pel duc de Gandia després de la sentència favorable als Català de Valeriola sobre la possessió del marquesat de Quirra el 1726, que es va prolongar fins al 1748; a l'enfrontament el 1745 amb els regidors de la vila de Nules que discutien la seua jurisdicció sobre el lloc després de la derogació dels furs o a les reclamacions de la seua madrastra sobre l'herència del seu difunt marit. Però també a les seues pròpies pretensions de recuperació de senyorijs que en el passat havien pertangut a antecessors en la Casa que el portarien a pledejar, sense èxit, amb el comte del Real per la baronia de Xilxes entre 1737 i 1745. I - amb el mateix resultat - a partir d'aquest any també amb Francesc Xavier de Blanes Centelles i de Pinós pel comtat de Centelles.

En definitiva, molts anys de litigis per la defensa del patrimoni familiar, que va compaginar amb els seus desvetllaments per la correcta administració del marquesat de Quirra, amb la gestió dels abundants béns -el forn de sant Llorenç, les carnisseries de l'administració d'Arnau de Valeriola, les cases de l'administració de Lluís de Valeriola, els censals i cases, terres i béns, llegats pels seus pares i pel seu oncle don Josep de Cardona - obtinguts per successives herències.

I una mostra final de la seua preocupació per la conservació del

patrimoni familiar la constitueix la sol·licitud – i posterior obtenció el 1740- d'una cèdula real que li conferia facultat per fundar un nou vincle sobre els seus béns mobles i immobles, “juros”, rendes, censos, joies i altres propietats lliures.

Així doncs, independentment de veure fracassades les seues pretensions sobre Xilxes o Centelles, amb don Joaquim la Casa de Quirra i Nules aconseguia una posició de riquesa patrimonial, que transmetria al seu fill i continuador del llinatge, don Vicent Català de Valeriola i Castellví. Va ser precisament la preeminència assolida la que va permetre planejar una estratègia matrimonial orientada a emparentar amb una casa de l'alta aristocràcia castellana i propera a la cort. L'escollida fou donya Rafaela de Luxán i Góngora, filla de don Ferran de Luxán, cavaller d'Alcàntera - majordom del Rei, membre del Consell d'Índies i aposentador major de la reial junta de la casa de “aposentos”- i de donya Ana Antònia de Góngora, marquesa d'Almodóvar, que va aportar al llinatge el prestigi dels seus cognoms. Aquesta va ser una injecció de notorietat que el nou marquès va voler completar amb una reforma arquitectònica substancial d'ampliació i embelliment del palau familiar, que va projectar a l'exterior la magnificència d'un llinatge, que va tenir la successió en l'única filla fruit d'aquest matrimoni, Josepa Domènica Català de Valeriola.

En l'àmbit més personal, trobem una dona òrfena a qui situar-se sota la tutela del seu oncle ambaixador, el marquès d'Almodóvar, li va proporcionar una bona formació, li va oferir l'oportunitat de viatjar a Lisboa, Londres o París, de relacionar-se amb destacats cercles culturals i de despertar-li un gust per la lectura, que evidència el seu interès per reunir les fastuoses biblioteques dels qui la van anomenar hereva. Va viure també l'experiència del seu matrimoni amb el marquès de Mortara al qual a penes transcorreguts sis anys des que van celebrar les seues núpcies donya Josepa va decidir posar fi en 1788. A partir d'aquest moment la vida d'aquesta noble il·lustrada transcorreria entre Madrid i València, per a instal·lar-se finalment en aquesta última ciutat en 1794. Ací va desenvolupar un patronatge que es manifestaria en la reforma de la capella de Sant Antoni Abat de la catedral, lloc de sepultura de molts

dels seus avantpassats, així com en les intervencions a les capelles que els Valeriola posseïen a l'església de Santa Caterina o l'encàrrec d'una imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció per a l'església del Salvador, entre d'altres accions. Paral·lelament, es va integrar en associacions benèfiques integrades per dames de la més elevada noblesa valenciana com l'Associació de Senyores de la Galera i va participar activament a la vida cultural de la València del moment d'acord amb els corrents propis de la Il·lustració, sense descuidar les manifestacions de religiositat.

Però en la seua condició de cap de la Casa, també va haver d'afrontar el seu costat més amarg, relacionat precisament amb les possessions en les quals succeïa. Sota la successiva tutela de la seua àvia, la comtessa de Canalejas, i del seu oncle, el marquès d'Almodóvar, la seua condició de dona obriria per a la Casa de Quirra i Nules una nova etapa dominada pels plets i al·legacions promoguts per parents barons en reclamació de la successió agnàtica establida en els vincles fundats pels seus avantpassats. Les reclamacions, que iniciades en 1766 es prolongarien fins a 1789, van involucrar progressivament al duc de Villahermosa, el comte de Cervelló, el baró de Marza, el comte d'Almenara, el marquès de Bèlgida, el comte de Centelles, el comte de Fuentes i del Castell de Centelles, el marquès de la Scala, el duc de l'Infantado, el comte de Puñonrostro, la duquessa de Benavente, el marquès de Valdecarzana i el duc d'Híjar.

En tot cas, després de més de vint anys de lluita, el 21 d'abril de 1788 el Consell de Castella va reconèixer la possessió del marquesat de Nules a favor de don Felip Carles Osorio i Castellví, comte de Cervelló. I acabat el plet de Nules, el comte de Cervelló va continuar litigant per la possessió de Quirra fins que per Reial Sentència de 16 de juny de 1798, don Felip Carles Osorio era també reconegut marquès de Quirra. De res van servir les posteriors apel·lacions de donya Josepa Domènica davant el Suprem Consell, perquè després de successives sentències, finalment en 1806 veia perdre unes possessions que tant havien costat reunir els seus avantpassats per la seua condició femenina.

Entretant, la mort del seu oncle, el duc d'Almodóvar, en 1794 li permetia conjuminar els títols de II duquesa d'Almodóvar, Grande de España, marquesa d'Ontiveros, comtessa de Canalejas, "adelantada" major de la Florida, castellana perpètua d'Avilés i San Juan de Nieva, senyora de la Zarza, de Torre del Cañaveral i de Santa María de Trasierra, així com de les viles de Rambla, Ontiveros, Vita, Herreros de Suso, Malaguilla i san Miguel de Pedrosas; de las Casas de santa Paya, i Parenta Major de la de Luxán a Madrid, a més d'un ampli conjunt de propietats a Còrdova. I poc després, la defunció del seu oncle en comte de Carlet en 1800 la convertia en hereua universal dels seus béns no vinculats i, amb això, en comtessa de l'Alcúdia i de Xestalgar, baronessa de Xaló, Líber, Gata de Gorgos, Tous, Sot de Xera, Resalany, Sans, Estivella, Beselga i Arenós, i senyora de la Torre d'en Lloris i Miralvó, títols als quals va sumar un riquíssim patrimoni rústic i urbà.

Perduts els marquesats de Quirra i Nules i els seus estats vinculats, serien aquestes les propietats que proporcionarien conjuntament a donya Josepa Domènica uns quantiosos ingressos que li van permetre mantindre's com l'aristòcrata més rica de València fins que l'abolició del règim senyorial imposara noves condicions, una de les manifestacions de les quals va ser l'oposició dels seus vassalls de Xaló a reconèixer la seua jurisdicció.

Evidentment, s'estava introduint una nova mentalitat. I a aquest procés tampoc va ser aliena la pròpia donya Josepa Domènica quan en la disposició de les seues últimes voluntats va destinar una part significativa dels seus béns a la fundació d'escoles i l'ensenyament gratuït per a xiquets i xiquetes en diversos municipis que havien estat sota la seua jurisdicció; a dotar a homes i dones orfes perquè pogueren accedir al matrimoni; o a l'edificació d'una església a Xaló.

La seua defunció en 1814 sense descendència suposava, a més, l'extinció d'un llinatge tan significat a la València medieval i moderna com els Català de Valeriola. Altres senyors - la baronessa de Cortes de Pallàs, el marquès de Dos Aigües, el baró d'Albalat o el marquès de Malferit- es van succeir en els que havien segut alguns de seus estats. Els comtes de Cervelló

eren ja des de feia uns anys els titulars dels marquesats de Quirra i Nules. Amb ells, per la força dels vincles antics, començava una nova etapa per a la Casa, que projecta la seua estela fins a l'actualitat.

RELACIÓ DE GENEALOGIES

• Arbre Genealògic dels Carròs	55
• Arbre Genealògic dels Centelles	68
• Arbre Genealògic dels barons d'Almedíxer	78
• Arbre Genealògic dels barons de Nules i Almedíxer	84
• Arbre Genealògic de Cristòfol de Centelles i Mercader	86
• Arbre Genealògic de Joaquim Carròs de Centelles	139
• A.G. de la pretensió d'Otger Català de Valeriola	281
• A.G. de la pretensió del marquès de Centelles	284
• A.G. de la pretensió d'Alfons Sanz Tolsà	285
• A.G. de la pretensió del comte d'Anna	287
• A.G. de l'al·legació del duc de Gandia	289
• Arbre Genealògic dels litigants en el plet de Nules	294
• Arbre Genealògic dels Català de Valeriola	318
• A. G. dels marquesos de Nules i Quirra al s. XVIII	437
• Arbre Genealògic del comte de Cervelló	489
• Arbre Genealògic dels marquesos de Quirra i Nules	517

RELACIÓ DE FIGURES

• Imatge de Gilabert de Centelles (vinculador de Nules)	59
• Retrat de Cristòfol de Centelles, I marquès de Quirra	128
• Mapa dels estats de Joaquim Carròs de Centelles	138
• Escut dels Carròs de Centelles	141
• Portada del plet entre el marquès i Gaspar Basset	160
• Portada sentència entre el duc de Gandia i Gaspar Basset	166
• Mapa de la baronia de Pierola	167
• Mapa del comtat de Centelles	173
• Mapa de la baronia d'Almedíxer	183
• Mapa del marquesat de Nules	184
• Ideograma de la vila de Nules	185
• Mapa del marquesat de Quirra	195
• Mapa dels estats del marquesat de Quirra	196
• Imatge de la vila d'Ares del Mestre	213
• Creu de l'Orde de Montesa	215
• Vista de la ciutat de València (1563)	243
• Planta del palau del marquès de Quirra	243
• Retrat de Pasqual Francesc de Borja-Centelles	263
• Imatge de l'església de la Santa Creu de Llombai	265
• Imatge de la Galeria Daurada del palau ducal de Gandia	266
• Imatge de la capella dels Borja a la Seu de València	267

• Imatge del convent de la Sagrada Família de Nules	268
• Retrat de la duquessa de Gandia i el seu fill Lluís Ignasi de Borja	273
• Portada del plet entre el duc de Gandia i Otger Català de Valeriola	278
• Gravat del marquès de Centelles	282
• Mapa de les possessions del duc de Gandia a Sardenya	298
• Portada del plet entre Lluís Ignasi de Borja i Josep Català de Valeriola	300
• Portada del plet entre Joaquim Català de Valeriola i Lluís Ignasi de Borja	302
• Escut dels Català de Valeriola	309
• Palau dels Català de Valeriola en Aldaia	320
• Firma d'Otger Català de Valeriola	342
• Vista general de l'interior de l'església d'Aldaia i la tribuna oberta per Otger Català de Valeriola	344
• Dibuix del palau dels Català de Valeriola i el forn de sant Llorens al plànol del pare Tosca (1704)	351
• Imatge de la façana original del palau dels Català de Valeriola de València	369
• Escut dels Català de Valeriola i dels Castellví	382
• Retrat de Serafí de Centelles i Carròs	409
• Imatge de la façana principal del palau dels Català de Valeriola a València	428
• Detall de la decoració pictòrica del palau de València	429
• Detall del nou pati del palau dels Català de Valeriola	430
• Planta del palau dels Català de Valeriola (1760)	431

• Tribuna dels marquesos de Nules a l'església d'Aldaia	453
• Retrat del I duc d'Almodóvar	467
• Quadre de sant Antoni Abat	471
• Quadre de la fugida a Egipte	472
• Làpida i escut dels Català de Valeriola a la seua capella	472
• Retrat del comte de Carlet i l'Alcúdia	475
• Retrat del duc de Villahermosa	479
• Retrat de Felip Carles Osorio i Castellví	488
• Imatge de l'arbre genealògic de la vinculació de la duquessa d'Almodóvar i el comte de Cervelló amb Gilabert de Centelles	491
• Retrat de Josepa Domènica Català de Valeriola	499
• Detall de la façana de l'església de Xaló	513
• Retrat de la família dels comtes de Cervelló	526
• Imatge d'un capitell del palau dels Català de Valeriola	583

RELACIÓ DE TAULES

- **Composició del dot d'Hermenegilda Sanchis (1656) 327**
- **Composició del dot de Francesca de Cardona 1 (1696) 359**
- **Composició del dot de Francesca de Cardona 2 360**
- **Ingressos del patrimoni valencià de la duquessa d'Almodóvar 494**
- **Ingressos del patrimoni castellà de la duquessa d'Almodóvar 494**
- **Casa de la duquessa d'Almodóvar 495**
- **Dotació per a l'escolarització dels xiquets i xiquetes dels estats de la duquessa d'Almodóvar 510**

BIBLIOGRAFIA

- Aguilar, Gaspar, *Fiestas Nupciales que la Ciudad y Reino de Valencia han hecho al casamiento del rey don Felipe III con doña Margarita de Austria (València 1599)*, Ed. Cieza, A. Pérez y Gómez, 1975.
- Alba Pagán, Ester, “Un encàrrec de la duquessa d’Almodóvar per a l’església de Xaló” en *Dos-cents anys a l’ombra de la duquessa d’Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.115-145.
- Alberola Romà, Armando, “Una enfermedad de carácter endémico en el Alicante del XVIII: las fiebres tercianas” en *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, Núm.5, 1985, pp.127-140.
- Alló Manero, Adelaida, i Esteban Lorente, Juan F., “El estudio de las exequias reales de la Monarquía Hispánica: siglos XVI, XVII y XVIII”, en *Artigrama, Revista del Departamento de Historia del Arte de la Universidad de Zaragoza*, núm.19, , 2004, pp.39-94.
- Álvarez-Coca González, María Jesús, “La concesión de hábitos de caballeros de las Órdenes Militares: procedimiento y reflejo documental (s.XVI-XIX)”, en *Cuadernos de Historia Moderna*, nº14, 1993, pp.277-298.
- Álvarez-Ossorio Alvaríño, Antonio, “El arte de medrar en la corte: rey, nobleza y el código del honor”, en *Familias, poderosos y oligarquías*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 2001, pp. 39-60.
- “«¿Quieren los españoles definir!»: La Inmaculada Concepción y la Monarquía de España durante el siglo XVII”, en Pablo González Tornel (coord.), *Intacta María: política y religiosidad en la España barroca*, Valencia, Museo de Bellas Artes de Valencia, 2017, pp.55-73.
- Andújar Castillo, Francisco, “Mercedes dotales para mujeres, o los privilegios de servir en palacio (siglos XVII-XVIII)”, en *Obradoiro de Historia Moderna*, nº19, 2010, pp.215-247.
- Ardit Lucas, Manuel, *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2004.

- Atienza Hernández, Ignacio, “Nupcialidad y familia aristocrática en la España Moderna: estrategia matrimonial, poder y pacto endogámico”, en *Zona abierta*, nº. 43-44, 1987, pp. 97-112.
- “De lo imaginario a lo real: la mujer como señora/gobernadora de estados y vasallos en la España del siglo XVIII”, en G. Duby i M. Perrot (dir.), *Historia de las mujeres en el Occidente*, vol.3, Madrid, Taurus, 2000, pp.635-654.
- “Mujeres que mandan: aristócratas y ciclo vital en el siglo XVIII”, en Isabel Morant (dir.) *Historia de las mujeres en España y América Latina*, Madrid, Cátedra, 2005, vol.2, pp.457-476.
- Atienza López, Ángela “El mundo de las monjas y de los claustros femeninos en la edad moderna. Perspectivas recientes y algunos retos”, en *De la tierra al cielo: Líneas recientes de investigación en historia moderna* / coord. por Eliseo Serrano Martín, Vol. 1, Zaragoza: Fundación Española de Historia Moderna, Institución Fernando el Católico, 2012, pp. 89-108.
- Ballester Buigues, Irene, *La duquessa d’Almodòvar. Vida d’una aristòcrata valenciana a la fi del segle XVIII*, Ajuntament de Xaló, Institut d’estudis comarcals de la Marina Alta, 2007.
- “Petjades del temps, petjades de la memòria: la vida de Josepa Domènica Català de Valeriola, duquessa d’Almodóvar”, en *Dos-cents anys a l’ombra de la duquessa d’Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.13-46.
- Barber Castellà, Frederic, “Espai domèstic i vida privada dels senyors de Guardamar (1660-1755)” en Amparo Felipo (coord), *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València, PUV, 2018, pp.65-84.
- *De llauradors a nobles: la família del comte de Ròtova als segles XVII i XVIII. Patrimoni, lluita antisenyorial i vida quotidiana*, Universitat de València, tesis doctoral, 2021.
- *Ascens social i poder senyorial. La memòria del comtat de Ròtova (segles XVII-XX)*, Catarroja, Afers, 2022.

- Bisbal Del Valle, Vicente, *La baronia i el marquesat de Llombai. Documents sobre Alèdua, Alfarp, Catadau i Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005.
- *Los Borja y la baronía de Llombai*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2011.
- Benítez Sánchez-Blanco, Rafael, “Justicia y gracia: Lerma y los consejos de la monarquía ante el problema de la repoblación del reino de Valencia” en: Martínez Millán, José i Visceglia, Mª Antonia (dirs), *La monarquía de Felipe III. Los reinos, volumen IV*, Madrid, Fundación Mapfre, 2008, pp.255-331.
- Beltran, Domingo; Precioso, Francisco, “Apuntes sobre la representación de la memoria nobiliaria en la España del siglo XVII. Una genealogía de la Casa ducal de Montalto”, en M.R. Barbos i M. Salamanca (dir.), *A investigação sobre heráldica e sigilografia na Península Ibérica. Entre a tradição e a inovação*, Coimbra, Universidad de Coimbra-CHSC, 2018, pp.115-132.
- Bernabé Gil, David, “Quince años de estudios sobre el régimen señorial valenciano en la Edad Moderna”, en Esteban Sarasa Sánchez i Eliseo Serrano Martín (coords.) *Estudios sobre señorío y feudalismo: homenaje a Julio Valdeón*, Zaragoza, Diputación de Zaragoza, 2010, pp.197-234.
- Blutrach, Carolina. *El III conde de Fernán Núñez (1644-1721). Vida y memoria de un hombre práctico*, Madrid, Marcial Pons Historia – CSIC, 2014.
- Bolufer Peruga, Mónica, “Desde la periferia. Mujeres de la Ilustración en Province”, en Román de la Calle (coord.) *La Real Academia de Bellas Artes de San Carlos en la Valencia Ilustrada*, València, PUV, 2009, pp.87-88.
- “Los espejos del género entre ilustración y romanticismo. Retratos femeninos en la mirada y el pincel de Vicente López Portaño (1772-1850)”, en *Dieciocho: Hispanic enlightenment*, vol.45, Núm.1, 2022, pp.135-160.
- Bouza Álvarez, Fernando, *Palabra, imagen y mirada en la Corte del siglo de Oro. Historia cultural de las prácticas orales y visuales de la nobleza*, Madrid, Abada Editores, 2020.
- Bravo Lozano, Cristina, “La Concepción Inmaculada de María en el contexto de la «Pietas hispanica»”, en Pablo González Tornel (coord.), *Intacta María: política y religiosidad en la España barroca*, Valencia, Museo de Bellas Artes de

Valencia, 2017, pp.109-119.

- Callado Estela, Emilio, “El virreinato del arzobispo de Valencia Fray Pedro de Urbina (1650-1652)” en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 60-61, València, 2010-2011, pp. 273-301.
- *Sin pecado concebida: Valencia y la Inmaculada en el siglo XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2012.
- “Vida y afanes del obispo de Croya don Isidoro Aparicio Gilart (1633-1711)” en Amparo Felipo-Carmen Pérez (coord.) *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Castellón, Diputación Provincial de Castellón 2021, pp. 441-488.
- Campos Perales, Àngel, *Arte, coleccionismo y cultura nobiliaria en el Reino de València en tiempos de Felipe III*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2022.
- Camps, C., Català, J., Pérez de los Cobos, F., Simó, V.L., *El palacio de los Catalá de Valeriola*, València, Generalitat Valenciana, 2008.
- Canales Martínez, Gregorio i Muñoz Hernández, Remedios, *Herencias en beneficio del alma. El poder del clero y la ordenación del territorio en el secano litoral del Bajo Segura*, Universitat d’Alacant, Càtedra Arzobispo Loazes, 2014.
- Canet, José Luis, Rodríguez, Evangelina, Sirera, Josep Lluís, *Actas de la Academia de los Nocturnos; Estudio introductorio, edición crítica*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1987-2000.
- Canet Vallés, José Luis,” Estructura del saber y estructura del poder. Organización y funciones de la Academia de los Nocturnos de Valencia”, *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad* / coord. por Evangelina Rodríguez Cuadros, València, Alfons el Magnànim, 1993, pp. 95-124.
- Carbonell Buades, Marià, “Las fiestas de canonización de san Luis Bertrán en Roma (1671). Precisiones documentales acerca de los artistas participantes”, en *LOCVS AMŒNVVS* núm.16, UAB, 2018, pp.155-181.
- “El palau Centelles de Barcelona en el marco del patrocinio arquitectónico y urbanístico de Lluís de Centelles a inicios del siglo XVI” en *Lexicon Speciale* n^o2, 2021, pp.163-172.

- Carrasco Martínez, Adolfo, *Sangre, honor y privilegio. La nobleza española bajo los Austrias*, Barcelona, Ariel, 2000.
- Caruana Reig, José, *Los Próxita y el estado de Almenara por el barón de San Petrillo*, València, Imprenta hijos de F. Vives Mora, 1932.
- Casey, James, *El reino de Valencia en el siglo XVII*, Barcelona, Curial, 1981.
- Castillo Gómez, Antonio, "Del tratado a la práctica. La escritura epistolar en los siglos XVI y XVII", en C. Sáez i A. Castillo (coord.), *La correspondencia en la historia. Modelos y prácticas de la escritura epistolar*, vol.1, Actas del VI congreso Internacional de Historia de la Cultura Escrita, Madrid, Calambur Editorial, 2002, pp.79-108.
- Català de Valeriola, Guillem Ramon, "La Breu relació de la Germania de València", Febrer Romaguera-Manuel Vicent (ed) en *Torrens: Estudis i investigacions de Torrent i Comarca*, Núm.3, Torrent, 1984, pp.53-144.
- Catalá Sanz, Jorge A., "El coste económico de la política matrimonial de la nobleza valenciana en la Época Moderna", en *Estudis: Revista de Història Moderna*, Núm.19, 1993, pp.165-190.
- "Violencia nobiliaria y orden público en Valencia durante el reinado de Felipe III. Una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquía", *Estudis, Revista de Historia Moderna*, Núm. 20, 1994, pp.105-120.
- *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid, Siglo Veintiuno, de España, 1995.
- Cerdà i Ballester, Josep, *Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa en temps dels Àustria (1592-1700)*, Tesi Doctoral, Universitat de València, 2012.
- *Los caballeros y religiosos de la Orden de Montesa en tiempo de los Austrias (1592-1700)*, Madrid, CSIC, 2014.
- Chacón Jiménez, Francisco, "Hacia una nueva definición de la estructura social en la España del Antiguo Régimen a través de la familia y las relaciones de parentesco", en *Historia Social*, nº 21, 1995, pp.75-104.
- Chiner, Jaime J., *La Real Audiencia valenciana y el Alto Palancia. Documentos y procesos (1506-1910)*, Segorbe, Instituto de Cultura Alto Palencia, 2003, docs.

83, 467.

- Ciscar Pallarés, Eugenio, *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*, València, Del Cénia al Segura, 1977.
- Cisneros Álvarez, Pablo, "El context artístic, social i religiós de la València en la qual va viure la duquessa d'Almodóvar", *Dos-cents anys a l'ombra de la duquessa d'Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.48-74.
- Clavero, Bartolomé. *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla 1369-1836*, Madrid, Siglo XXI editores, 1974.
- Climent Bonafé, Arturo, *Historia de la parroquia de la Santa Cruz de Llombai (1544-1994)*, València, Guada Litografia S.L., 1994.
- Corona Marzol, María Carmen, "Familia, Patrimonio y Espacio Doméstico. Los protocolos notariales y el universo de lo cotidiano", *Ars notariae. El arte notarial*, coord. por Joaquín Serrano Yuste, María del Mar Adell Garzón, Castellón, Fundació Caixa Castelló, 2000, pp.61-69.
- De Orellana, D. Marcos Antonio, *Valencia antigua y moderna*, Tomo II, València, Acción bibliográfica valenciana, 1924.
- Del Rio Barredo, María José, "Espacios de mujeres en el Madrid del siglo XVII. El estrado, entre la casa y la calle", en James S. Amelang, Fernando Robres, Rafael Benítez Sánchez-Blanco, Ricardo Franch Benavent i Miriam Galante (coords.), *Palacios, plaza, patíbulos: la sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, València, Tirant lo Blanch, 2018, pp.789-800.
- Díaz Álvarez, Juan, "Nobleza y honor: El patronato eclesiástico de la Casa de Toreno en la Asturias del Antiguo Régimen", en *Hispania Sacra*, vol.69, núm. 140, CCHS, 2017, pp.579-595.
- Domínguez Ortiz, Antonio, *Las clases privilegiadas en el Antiguo Régimen*, Madrid, Ediciones Istmo, 1973.
- Dos Gimaraes Sá, Isabel, "Habitar: del espacio a los objetos", en Máximo García Fernández (dir.), *Cultura material y vida cotidiana moderna: escenarios*, Madrid, Sílex, 2013, pp.113-129.

- *Elenco de Grandezas y títulos nobiliarios españoles*, Madrid, Instituto Salazar y Castro, Hidalguía, 1999.
- Escartí, Vicent Josep, *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*, València, Eliseu Climent, 1998.
- Esquerdo, Onofre, *Trobes de mossèn Jaume Febrer*, València, impremta del diari, 1796, trobes 30 i 39.
- Esquerdo, Onofre, *Nobiliario valenciano*, València, Ateneo Mercantil de Valencia, 1963.
- Esteban Estríngana, Alicia (ed.), *Servir al rey en la Monarquía de los Austrias. Medios, fines y logros del servicio al soberano en los siglos XVI y XVII*, Madrid, Sílex ediciones, 2012.
- Fargas Peñarrocha, Maria Adela, "Vida familiar i relacions patrimonials a l'Edat Moderna", en Pérez Samper, María Ángeles (coord.), *La vida cotidiana a través dels segles*, Barcelona, Pòrtic, 2002, pp.207-227.
- "Poseer, esperar o renunciar. Desencuentros familiares o las mujeres en la encrucijada del conflicto", en *Tiempos Modernos. Revista electrónica de Historia Moderna*, nº 18, 2009, pp.1-12.
- "De conflictos y acuerdos: la estrategia familiar y el juego del género en la época moderna", en *Anuario de Hojas de Warmi*, nº16, 2011, pp.1-18.
- *La genealogía cautiva. Propiedad, movilidad y familia en Barcelona, 1500-1600*, València, Publicacions Universitat València, 2012.
- "Obedecer y resistir: antidisciplinas cotidianas frente a la autoridad patriarcal en la edad moderna" *La vida cotidiana en el mundo hispánico: (siglos XVI-XVIII)* / coord. por Manuel Peña Díaz, 2012, pp.119-136.
- "El retorno de la dote: una perspectiva social y cultural (Barcelona, siglos XVI-XVII)", en *Historia Social*, nº.100, 2021, pp.3-19.
- Febrer Romaguera, Manuel V., *Alcàsser, la seua història*, Alcàsser, Ajuntament d'Alcàsser, 2005.
- Felip Sempere, Vicent, "Festes i celebracions a la vila de Nules, (segles XVI-XVIII)" en *Recull per a una Història de Nules*, Barcelona 1977-Nules 2000, Caixa

- Rural de Sant Josep de Nules, 2000, pp.297-338.
- *Recull per a una història de Nules (Barcelona, 1977 - Nules, 2000)*. 2 vols. Nules, Caixa Rural de Sant Josep de Nules, 2000, vol. II.
 - “Els Centelles, senyors de Nules” en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp.37-46.
 - “Els Centelles, senyors de Nules, Rebollet i Oliva” en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp.65-72.
 - “Els Centelles, senyors de Nules, i comtes d'Oliva” en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp.73-92.
 - “La successió de Pere de Centelles” en *Cabdells: revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, 2004, pp. 93-100.
 - Felip Sempere, Vicent i García Edo, Vicent, *Privilegios y concesiones del término general del castillo de Nules en época foral (1251-1709)*, Nules, Ajuntament de Nules, 2005.
 - Felipe Orts, Amparo, “La ascensión social de los Cervelló: de barones de Oropesa a condes de Cervelló y Grandes de España”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.28, 2002, pp.241-262.
 - *La oligarquía municipal de la ciudad de Valencia. De las Germanías a la Insaculación*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2002.
 - “La espiritualidad de don Miguel y don Gerardo de Cervelló. Entre el oratorio de san Felipe Neri y la Escuela de Cristo de Valencia”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 58, València, 2008, pp.197-217.
 - “Los desposorios del gobernador don Basilio de Castellví (1604-1672). Estrategia matrimonial y problemática dotal”, en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm.60-61, València, 2011, pp.237-254.
 - “La actitud institucional ante el proceso de canonización de san Francisco de Borja”, en *Francisco de Borja y su tiempo: Política, religión y cultura en la Edad Moderna* / coord. por Enrique García Hernán, María del Pilar Ryan, València,

- Albatros, 2011, pp.59-78.
- *Nobleza, poder y cultura. El linaje Castellví y el marquesado de Villatorcas*, València, Publicacions Universitat València, 2014.
- *De nobles, armes y letras. El linaje Cervelló en la Valencia del siglo XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2015.
- “La hermandad de la celda de San Vicente Ferrer y las élites valencianas en el siglo XVII”, Emilio Callado Estela (ed. lit.), *Frailes, santos y devociones: Historias dominicanas en homenaje al profesor Alfonso Esponera*, Valencia, Tirant Humanidades, 2020, pp. 83-106.
- Fenollosa, Carles, *Bernat Guillem Català de Valleriola: Dietari (1568-1607)*, València, Fons Històriques Valencianes 83, 2022.
- Fernández de Béthencourt, Francisco, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía Española: Casa Real y Grandes de España*, Tom IV, Madrid, Tip. Enrique Teodoro, 1902.
- Fernández Izquierdo, Francisco, “¿Qué era ser caballero de una Orden Militar en los siglos XVI-XVII?”, en *Torre de los Lujanes: Boletín de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País*, nº49, 2003, pp.141-164.
- Fernández Nadal, Carmen M., “La familia del segundo marqués del Fresno, entre la embajada y el Consejo de Estado (1633-1713)” en *Familias, poderes, instituciones y conflictos*, 2011, pp.185-198.
- “El poder de una red femenina: vida y muerte de Luisa de Velasco (siglo XVII)”, en *Millars: Espai i Història*, Vol.38, Núm1., 2015, pp.57-91.
- “El mercado cortesano: Las redes parentales de las Velasco en el XVII, en *La crisis del modelo cortesano: el nacimiento de la conciencia europea*/ coord. Rivero Rodríguez, Manuel, Polifermo, 2017, pp.81-112.
- “El poder de las damas: las marquesas del Fresno y la condesa de Chinchón en tiempos de Carlos II”, en *Autoridad, poder e influencia: mujeres que hacen historia*. Vol.2, Fundación Española Investigación Historia de las Mujeres, 2017, pp. 97-114.
- Ferrer Pastor, Francesc, “La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles” en

- Cabdells: Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm.5, Oliva, 2008, pp. 171-196.
- Ferri Coll, José María, *La poesía de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, Publicacions Universitat d'Alacant, 2001.
 - *El Libro de la Academia de los Nocturnos*, Alacant, Biblioteca digital Miguel de Cervantes, 2015.
 - Fluvià Escorza, Armand, González Virós, Itziar, Vivas, Pere, *El Palau Centelles, seu del Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Consell de Garanties Estatutàries de Catalunya, 2002.
 - Franco Rubio, Gloria, *El ámbito doméstico en el Antiguo Régimen*, Madrid, Editorial Síntesis, 2018.
 - Fuertes Broseta, Miquel, “L’ambaixada del senyor de Gilet (1655-1656). La relació de la monarquia i el Regne de València a mitjans del segle XVII”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.42, 2016, pp.249-264.
 - “La actividad de la Junta de Contrafueros en el conflicto por la sucesión en la Encomienda Mayor de Montesa”, en *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia (siglos XIV-XIX)* / coord. por Enric Guinot Rodríguez, Fernando Andrés Robres; Josep Cerdà i Ballester (aut.), Juan Francisco Pardo Molero, València, Publicacions Universitat de València, 2019, pp.295-308.
 - García Fernández, Máximo, “Resortes de poder de la mujer en el Antiguo Régimen: atribuciones económicas y familiares”, en *Studia Historica Moderna*, nºXII, 1994, pp.235-250.
 - García Fernández, Máximo (coord.) *Cultura material y vida cotidiana moderna: escenarios*, Madrid, Sílex, 2013.
 - García Hernán, David, “Familia, política y aristocracia en el Antiguo Régimen”, en M. Soares y J. Hernández (coord.), *Sociedade, família e poder na Península Ibérica. Elementos para uma historia comparativa*, Murcia, Universidad de Murcia, 2010, pp.77-99.
 - “El valor de la sangre: marco teórico, representación cultural y realidad social” en J.I. Fortea et. alii. (coord.), *Monarquías en conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica*, Madrid, FEHM-Universidad de

Cantabria, 2020, pp. 331-368.

- García Martínez, Sebastián, *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*. Valencia, Ajuntament de Villena, 1991.
- García Moneris, Encarna i Serna Alonso, Justo, “La Valencia liberal, 1808-1874), en *La ciudad de Valencia: historia, geografía y arte de la ciudad de Valencia* / coord. por Jorge Hermosilla Pla, Vol. 1, València, Universitat de València, 2009, pp.411-442.
- Garés Timor, Vicent M., Sanz Viñuelas, Vicente. “El marqués de Quirra i Nules, els Martorell i Alzira”, en *Algezira-Xúcar* núm.6, Ajuntament d’Alzira, 2022, pp.37-45.
- Garín Ortiz, Felipe M., Catalá Gorgues, Miguel Ángel, Alejos Morán, Asunción, Montoliu Soler, Violeta, *Catálogo monumental de la ciudad de Valencia*, Valencia, Caja de Ahorros de Valencia, 1983.
- Gil Guerrero, Eva M^a, “Los Pardo de la Casta. El ascenso social de un linaje al Servicio regio (siglos XIV-XVII)”, en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm.37, 2011, pp. 487-509.
 - “El esplendor de un linaje valenciano al servicio regio: don Baltasar Pardo de la Casta, marqués de la Casta (1633-1695)”, *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Amparo Felipe Orts, Carmen Pérez Aparicio (coord), Castellón, Diputación Provincial de Castellón, 2021, pp.77-120.
- Gil Saura, Yolanda, “Les galeries de retrats a la Valencia barroca. La construcció de la memòria”, en *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol.26, núm.70, 2011, pp.655-672.
 - “Giovanni Battista Morelli y el Duque de Montalto, entre Roma, Valencia y la corte española”, en Mercedes Gómez-Ferrer Lozano- Yolanda Gil Saura (coord.), *Ecos Culturales, artísticos y arquitectónicos entre València y el Mediterráneo en época moderna*, València, Universitat de València, 2018, pp.109-128.
- Gomis Corell, Joan Carles, “Entre modernització i tradició. Algunes contradiccions de la il·lustració valenciana”, en *Dos-cents anys a l’ombra de la duquessa d’Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions

96, 2015, pp.147-181.

- González Fernández, Mónica, *Gaspar de Tapia. Una biografía a través del patrimonio documental*, Máster de patrimonio cultural: identificación, análisis y gestión, Departament d'Història Medieval i Paleografia, Universitat de València, 2016.
- Gottardi, Mario Enrico, *Governare un territorio nel Regno di Sardegna. Il marchesato di Quirra Secoli XIV-XIX*, Dipartimento di Studi Storici Geografici e Artistici, Dottorato di Storia Moderna e Contemporanea XVIII Ciclo, Università degli Studi di Cagliari, 2007.
- Guia Marín, Lluís J., "La Junta de Contrafurs: Uns inicis conflictius" en *Saitabi Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 42, 1992, pp.33-46.
- "Dona, Honor i Bandolerisme: Els "desordres" de l'Almirall d'Aragó en la València del segle XVII" en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 28, 2002, pp.287-316.
- "A la cerca de l'horitzó: La noblesa valenciana i l'ambaixada del senyor de Borriol de 1654" en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història (Homenatge al professor doctor Vicenç Maria Rosselló i Verger*, 2002, pp.315-336.
- "Bandoleros, rebeldes y marginados: Mateu Vicent Benet y las bandos valencianas", en *Banditismi Mediterranei. Secoli XVI-XVII*, Roma, Carocci, 2003.
- "Les rendes de Sardenya i l'exili valencià a la Guerra de Successió" en *Saitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, Núm. 58, València, 2008, pp.251-275.
- "La guerra di successione spagnola e gli stati di Quirra e di Oliva in Sardegna" en *Quaderni Bolotanesi*, Bolotana, Passato e Presente, 2011, pp.187-204.
- *Sardenya. Una història pròxima*, València, Afers, 2012.
- "La supervivència d'un llinatge. Els Carròs i Sardenya en la conjuntura dels canvis dinàstics del segle XVIII", en *Poderosos, Marginados y gente común: Una historia de todos* (Homenaje a Rafael Benítez Sánchez-Blanco), Valencia, Albatros, 2023, pp.345-354.

- Guillén Berrendero, José Antonio, “La cohesión fundada en la virtud. La grandeza y sus formas de expresión en la Edad Moderna”, en *Magallánica: revista de historia moderna*, nº 14, 2021, pp. 67-92.
- Guinot Ferri, Laura, “Mujeres en el tejido de redes de sociabilidad y la gestión de bibliotecas en el siglo XVIII: el entorno cultural e intelectual de las duquesas de Almodóvar”, en *Arenal: Revista de Historia de las mujeres Vol.29, núm.2*, 2022, pp.419-445.
- “The Keys to the Forbidden Books: the Dutchess of Almodóvar and her Libraries”, en Watson, Elise and Farrell-Jobst, Jessica (eds.): *Gender and the Book Trades*, Brill, Leiden-Boston, en premsa (2024).
- Hernández Franco, Juan, “Libros de genealogías y reflexiones desde la historia social sobre los linajes castellanos en la Edad Moderna”, en *Norba: Revista de Historia*, núm.25-26, 2012-2013, pp.339-352.
- Imízcoz Beunza, José María “Los inventarios de bienes en el Antiguo Régimen: definición, causas y normativa”, en *Aproximación metodológica a los protocolos notariales de Álava: (Edad Moderna)*, coord. por María Rosario Porres Marijuán, Universidad del País Vasco, 1996, pp.117-144.
- “Actores, redes y processos: reflexiones para una historia más global”, *Revista da Faculdade de Letras. Historia*, Vol. 5, Nº. 1, Universidad de Oporto, 2004, pp.115-140.
- “Familia y redes sociales en la España Moderna”, en Lorenzo Pinar, Francisco Javier (ed.lit.), *La familia en la historia*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2009, pp.135-186.
- Irlés Vicente, Maria del Carmen, “Les elits polítiques valencianes després de la Nova Planta: ¿continuïtat o canvi?”, en *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana*, Actes del IX congrés de la CCEPC, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner, Institut d'Estudis Ilerdencs, Cossetània Edicions, 2014, pp.91-102.
- Lacarra, Julio, Sánchez, Ximo i Jarque, Francesc, *Les observacions de Cavanilles dos-cents anys després*, Llibre 2n, València, Fundació Bancaixa, 1995-1997.

- León Navarro, Vicente, “Dos centenarios de san Vicente Ferrer (1655 y 1755). Hechos y polémicas” en Callado Estela, Emilio (ed.) *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultura en la Valencia del siglo XVII*, vol.2, València, Institució Alfons el Magnànim, 2019, pp.239-258.
- Lepori, Maria, “La fine dei bandos aristocratici” en *Faide: Nobili e banditi nella Sardegna Sabauda del settecento*, Càller, Viella, 2010, pp.19-42.
- “Il mito della Spagna nell’aristocrazia sarda del Settecento”, en *Centri di potere nel Mediterraneo occidentale. Dal Medioevo alla fine dell’Antico Regime*, Cagliari, Franco Angeli, 2018, pp.403-412.
- Lezaún, Antonio, *Historia de la Orden de las Escuelas Pías*, Madrid, Instituto Calasanz de Ciencias de la Educación, 2010.
- Llorente Olivares, Teodoro, *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza e historia*. Valencia, Barcelona, Editorial de Daniel Cortezo, 1887.
- Lloret Gómez de Barreda, Paz, “Los servicios a la monarquía y el proceso de ennoblecimiento del linaje valenciano de los Vilaragut en el siglo XVII”, *VII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* Francisco José Aranda Pérez (coord.), vol. 1, (*La declinación de la monarquía hispánica*), Universidad de Castilla la Mancha, 2004, pp. 631-644.
- *Ser noble en la València del segle XVII. El llinatge dels Vilaragut*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2005.
- López-Guadalupe Muñoz, Miguel Luis, «Ver y ser vistos: élites granadinas en las manifestaciones populares de piedad» en *Las elites en la época moderna*, ed. Enrique Soria Mesa y Juan J. Bravo Caro, vol. 4, Córdoba, Universidad de Córdoba, 2009, pp.281-297.
- Malo Barranco, Laura, *Nobleza en femenino. Mujeres, poder y cultura en la España Moderna*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2019.
- Manconi, Francesco, ““Para los reales ejércitos de su magestad”. La aportación de la nobleza sarda a las guerras de la monarquía hispánica (1626-1652)”, en *Pedralbes, Revista d’Història Moderna 28-II*, Universitat de Barcelona, 2008, pp.225-244.
- *Cerdeña: Un reino de la Corona de Aragón bajo los Austria*, València,

Publicacions Universitat de València, 2010.

- Marí Garcia, Enric, *El Linaje valenciano de los Roig. Memoria, familia y patrimonio a través de quince generaciones*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2017.

—*El linaje de los Roig. Quince generaciones de una familia valenciana*, Castellón, SACE Ediciones, 2018.

- Mas Martí, Josep, “Els darrers anys de la duquessa d’Almodóvar com a baronessa de Xaló i els seus conflictes amb els vassalls xaloners més benestants”, en *Dos-cents anys a l’ombra de la duquessa d’Almodóvar*, Ajuntaments de Xaló, Llíber i Gata de Gorgos, Edicions 96, 2015, pp.97-114.
- Melero Muñoz, Isabel M^a, “Legitimidad e ilegitimidad en la transmisión de los mayorazgos. Poder, linaje y clientelas familiares en los conflictos por la sucesión de la propiedad vinculada”, en *e-Spania*, nº. 34, 2019.
- Marqués Planagumà, José M., “L’arxiu de Francesc de Cardona i la seua família valenciana (segle XVII)” en *Analecta Sacra Tarraconensia: revista de ciències històricoeclesiàstiques*, Núm.71, Barcelona, 1998, pp.499-536.
- Martínez Millán, José y Marçal Lourenço M.P. (coord.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: las casas de las reinas (siglos XV-XIX)*, Madrid, Polifemo, 2009.
- Marzal Rodríguez, Pascual, *El derecho de sucesiones en la Valencia foral y su tránsito a la Nueva Planta*, València, Publicacions Universitat de València, 1998.
- Mas Usó, Pasqual, *Academias y justas literarias en la Valencia Barroca: Teoría y práctica*, Kassel, Reichenberger, 1996.
— *Descripción de las Academias Valencianas. Diccionario de académicos*. Kassel, Reichenberger, 1999.
- Mateu Ibars, Josefina, *Los virreyes de Cerdeña. Fuentes para su estudio*, Padova, CEDAM, 1967.
- Melgosa Oter, Óscar R., “La expresión del sentimiento a la muerte de los Austrias: las embajadas de pésame”, en *Obradoiro de Historia Moderna Núm.21*, Universidad de Burgos, 2012, pp.266-272.

- Millán García-Varela, Jesús, Romeo Mateo, Mª Cruz, “Modelos de monarquía en el proceso de afirmación nacional de España”, en *Diacronie: Studi di Storia Contemporanea*, nº16, 2023, pp.1-20.
- Molas Ribalta, Pere, “Els comtes de Darnius (segles XVII-XVIII)”, en *Estudis Històrics i Documentats dels Arxius de Protocols*, núm. XVIII, Barcelona, 2000, pp.313-324.
- *L’alta noblesa catalana a l’Edat Moderna*, Barcelona, Eumo, 2004.
- “Vivir la historia de las élites”, en Soria Mesa, Enrique; Bravo Caro, Juan J.; Delgado Barrado, José M. (coords), *Las élites en la época moderna: la Monarquía española*, Universidad de Córdoba, 2009, pp.133-142.
- “Els Dalmases i la Guerra de Successió”, en *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm.56, Barcelona, 2023, pp. 413-420.
- Molina Recio, Raúl, “Reproducción social y estrategias matrimoniales entre la nobleza española (ss. XV- XIX)”, en A. Jiménez *et alii.*, *Construyendo historia: estudios en torno a Juan Luis Castellano*, Granada, Universidad de Granada, 2013, pp.579-594.
- Monzó Climent, Juan Antonio, *La Escuela de Cristo en Valencia: Historia y Documentación*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2016.
- Muñoz Altavert, Mª Lluïsa, “Al fil de la història. El llinatge Mercader, comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.4, 2017, pp.305-315.
- *Els comtes de Bunyol (segles XVI-XVII)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2019.
- *Los Mercader, señores de Buñol y Cheste. Un linaje, dos familias (siglos XVI-XVII)*, Buñol, Colección Estudios Comarcales 11, Instituto de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva, 2020.
- Murgia, Giovanni i Tore, Gianfranco, “Cerdeña, reino italiano en la Corona de Aragón” en: Martínez Millán, José i Visceglia, Mª Antonia (dirs), *La monarquía de Felipe III. Los reinos, volumen IV*, Madrid, Fundación Mapfre, 2008, pp.389-444.

- Narbona Vizcaíno, Rafael, “L'Interregne a València” en *Martí l'Humà: el darrer rei de la dinastia de Barcelona, 1396-1410: l'Interregne i el compromís de Casp* / coord. por María Teresa Ferrer Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, pp. 767-789.
- Novo Malvárez, Margarita M., *Los conventos de clausura del centro histórico de Palma. Potencialidades y nuevos usos vinculados a la gestión de su patrimonio cultural*, Tesis Doctoral, Universitat Illes Balears, 2016.
- Obarrio Moreno, Juan Alfredo, “La curatela en el Reino de Valencia”, en *Anuario de historia del derecho español*, nº80, Ministerio de Justicia, 2010, pp.587-640.
- Oliván Santaliestra, Laura, “La dama, el aya y la camarera. Perfiles políticos de tres mujeres en la Casa de Mariana de Austria”, en J. Martínez i Mª P. Marçal (coord.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: las casas de las reinas (siglos XV-XIX)*, vol.II, Madrid, Polifemo, 2009, pp.1301-1356.
- Ortiz Solà, Francesc, *Llibre de “cuentas de lo fiado”*, Llombai, 1747-1792.
- Parcerisas i Valls, Jordi, “La Torre de Pierola” en *L'Hostal*, núm. 10, Revista de l'Ajuntament dels Hostalets de Pierola, Juliol de 2012, pp.8-10.
- París Martín, Álvaro, Nieto Sánchez, José, “La participación popular en la crisis política de la monarquía: del motín contra Godoy al 2 de mayo de 1808 en Madrid”, en *Investigaciones Históricas, época moderna y contemporánea*, 37, 2017, pp.109-148.
- Pascual Chenel, Álvaro, “Cultura política y retrato de corte: autoridad, lealtad, fidelidad y obediencia en la Monarquía de España en el cambio de siglo (1661-1714)”, en Bravo Lozano, Cristina; Quirós Rosado, Roberto (coord.), *Los hilos de Penélope. Lealtad y fidelidad en la Monarquía de España, 1648-1714*, Valencia, Albatros, 2015, pp.219-240.
- Peguera, Lluís de, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Catalunya*, Barcelona, Base, 1974.
- Pérez Aparicio, Carmen, “Centralisme monàrquic i resposta estamental: l'ambaixada valenciana del senyor de Cortes (1667-1668)”, *Pedralbes: Revista d'història moderna*, N° 13, 1, Barcelona, 1993 (Exemplar dedicat a: Les

- Institucions Catalanes (segles XV-XVII)), pp. 327-340.
- *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*, 2 vols. València, Tres i Quatre, 2007.
- “Las relaciones entre el rey y el Reino. Felipe V y los Estamentos valencianos”, en *Estudios de Historia Moderna en homenaje a la profesora Emilia Salvador Esteban*, vol.1, València, Universitat de València, 2008, pp.451-474.
- “De la Casa de Austria a la Casa de Borbón: la nobleza valenciana ante el cambio dinástico” en Felipe Orts, Amparo i Pérez Aparicio, Carmen (ed. lit.), *La nobleza valenciana en la Edad Moderna: Patrimonio, poder y cultura*, València, Publicacions Universitat de València, 2014, pp.461-541.
- Pérez Castañeda, María Ángeles, Couto de León, Maria Dolores, *Pruebas para contraer matrimonio a las órdenes de Calatrava, Alcántara y Montesa*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1980.
- Pérez García, Pablo, “La nobleza valenciana del Quinientos: lo social y su nomenclatura”, en *e-Spania: Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes* núm.34, 2019, pp.1-25.
- Pérez Samper, María Ángeles, “La alimentación española del siglo XVIII vista por los viajeros británicos” en *Tiempos Modernos* Vol.7, núm.21, Revista electrónica, 2010, pp.1-18.
- “El chocolate: ciencia y deleite”, *España y el continente americano en el siglo XVIII: actas del VI Congreso Internacional de la Sociedad Española de Estudios del Siglo XVIII*. [Madrid 24, 25 y 26 de octubre de 2016] / coord. por Gloria Ángeles Franco Rubio, Natalia González Heras, Elena de Lorenzo Álvarez, Madrid, Sociedad Española de Estudios del Siglo XVIII - Trea, 2017, pp. 811-824.
- Pérez Torregrosa, Guadalupe, *Memoria, patrimonio y política: el marqués de Boil*, Castellón, SACE Ediciones, 2017.
- Peset Reig, Mariano; Graullera, Vicent; Mancebo, María Fernanda, “Plets, senyoríes i propietats a la València del segle XVIII”, en *Estudis d'història agrària*, núm.6, 1983, pp.204-239.
- Pilo Gallisai, Rafaella, “El negro, el rojo... y el gris: nota biogràfica-política sobre

- el Duque de Montalto-Cardenal Moncada (1614-1672)", en *Libros de la Corte*, 2014, pp.214-227.
- "Retrato de una dama. Catalina Moncada desde el monasterio de Pedralbes hasta la corte de Madrid" en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.44, 2018, pp.159-172.
- Pladevall, Antoni, *Centelles. Aproximació a la seva història*, Centelles, Ajuntament de Centelles, 1987.
 - Pons Alós, Vicente, Cruselles Gómez, José M., "Los linajes Valeriola en la Baja Edad Media", Universitat de València, (en premsa).
 - Querol, Jordi, *Joan Baptista Basset, militar i maulet*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991.
 - Reglà Campistol, Joan, *Estudios sobre los moriscos*, València, Anales de la Universidad de Valencia, volumen 37, 1963-64.
- El bandolerisme català del Barroc*, Barcelona, Edicions 62, 1966.
- Riba, Victor, *Villavieja de Nules y sus aguas termales. Apuntes históricos*, Castelló, Establecimiento tipográfico Jose Rovira, 1898.
 - Riera Blanco, Manuel, "Els privilegis de les Corts de Barcelona, any 1599: Caràcters diferencials de dos col·legis" en *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, vol.34, Barcelona, Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, 2000, pp.45-62.
 - Roca Ricart, Rafael, "Notícies, vida i miracles del venerable pare Domenec Sarrió (1609-1677)", en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs Núm.16*, Alaquàs, 1997, pp.27-44.
 - Rubio Muñoz, Rubén, *Estudio constructivo y análisis de la sacristía de la iglesia de san Miguel y san Sebastián*, València, Universitat Politècnica València, 2016.
 - Ruíz Torres, Pedro, "La nobleza en el País Valenciano durante la transición del feudalismo al capitalismo", *Manuscrits: revista d'història moderna* n.4-5, 1987, pp.91-107.
- "La herencia de la desigualdad. Linajes de la nobleza valenciana, patrimonios y relaciones agrarias a finales del Antiguo Régimen" en *Memoria Académica*

- 2014-2015, València, Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia, 2015, pp.172-197.
- Salas Benedito, Maria, *Del Reino de Valencia a la Corte Imperial. La Casa de Castellnovo (1580-1730)*, Tesis Doctoral, Universitat de València, 2022.
 - Salvá Mallén, Pedro, *Cancionero de la Academia de los Nocturnos de Valencia*, València, Imprenta de Ferrer de Orga, 1869.
 - Sanchis Alfonso, José Ramón, “El establecimiento de una comunidad cristiana en Aldaia: la erección de su primera iglesia y la construcción de su universidad”, en *Aldaia: Història, etnologia, toponímia i urbanisme*, Vol.I, Aldaia, Ajuntament d’Aldaia, 2018, pp.97-154.
 - “Urbanismo y toponímia de Aldaia a mediados del XVIII. Análisis y configuración de un núcleo rural de la huerta valenciana”, en *Aldaia: Història, etnologia, toponímia i urbanisme*, Vol.II, Aldaia, Ajuntament d’Aldaia, 2018, pp.937-964.
 - Santarrufina Romero, Ricardo, *La Casa de Almenara a través de la història (ss. XIII-XVIII)*, Castellón, Universitat Jaume I, 2023.
 - San Ruperto Albert, Josep, “De comerciants a Grandes d’Espanya. Els Cernesio, comtes de Parcent, al segle XVII”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, núm.39, 2013, pp.253-272.
 - *Emprenedors transnacionals. Les trajectòries econòmiques i d’ascens social dels Cernezz i Odescalchi a la mediterrània occidental (ca. 1560-1689)*, Barcelona, Ed. Pagés-Fundació Noguera, 2019.
 - “Entre los Estados Italianos y el Reino de Valencia. Aproximación a una red familiar de media distancia: los Cernesio-Odescalchi”, *Nuevas perspectivas sobre la nobleza valenciana en la Edad Moderna*, Amparo Felipe Orts, Carmen Pérez Aparicio (coord), Castellón, Diputación Provincial de Castellón, 2021, pp. 209-244.
 - Sanz Martínez, Ana, “Las mujeres de Palacio. Hacia un enfoque sociocultural de la casa de la reina en los siglos XVI y XVII”, en Bravo Lozano, Cristina, Quirós Rosado, Roberto (eds.), *La corte de los chapines. Mujer y sociedad política en la monarquía de España (1649-1714)*, Milán, EDUCatt, 2018, pp.43-62.

- Sanz Viñuelas, Vicente, *Entre Sardenya i València. La Casa de Quirra i Nules a cavall dels segles XVI-XVII*, Treball fi de Màster, Universitat de València, 2013.
- “La cega fúria d’una passió” Orgull i defensa de l’honor. El bàndol del marqués de Quirra (1651-1653)”, en Amparo Felipo (coord), *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València, Publicacions Universitat València, 2018, pp.267-280.
- “Crimen, ambición y poder. Los últimos Carròs de Centelles, marqueses de Quirra y Nules (1561-1674)” en *Nuevas perspectivas de investigación en Historia Moderna: Economía, Sociedad, Política y Cultura en el Mundo Hispánico*, Universitat de Barcelona, FEHM, 2018, pp.227-238.
- “Con la confianza de conseguir esta gracia de vuestra Magestad”. La pretensión del marqués de Quirra y Nules al título de Duque de Ales (1646-1650)” en *Palacios, plazas, patíbulos. La sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, València, Tirant-Humanidades, 2018, pp.615-627.
- “El ascenso de Otger Catalá de Valeriola; de la baja nobleza a III marqués de Nules”, en Fortea, J.I., Gelabert, J.E., López, R., Postigo, E. (coord.), *Monarquías en conflicto. Linajes y noblezas en la articulación de la Monarquía Hispánica*, Santander, FEHM, 2018, 561-570.
- “La Guerra de Successió al Marquesat de Llombai a través de les cartes del governador”, en *Aproximació Històrica a la Ribera del Xúquer*, València, Publicacions Universitat València, 2018, pp.145-167.
- “Entre Montesa y Santiago. La Casa de Nules y Quirra en las órdenes militares durante la Edad Moderna” en *De la nobleza y la caballería. Privilegio, poder y Servicio en la articulación de la Sociedad moderna. SS. XVI-XVII*, Palermo, Studi e Ricerche, 2019, pp.533-549.
- “¿Dotar de estabilidad a la nobleza? La fuerza del vínculo en la Casa de Quirra y Nules” en *Poder y privilegio en la Sociedad Moderna. Actores, medios, fines y circunstancias. Siglos XVI-XVIII*, Universidad de Palermo, Studi e ricerche, 2020, pp.331-344.
- “Con la mirada puesta en el futuro. Estrategia matrimonial y desposorios del marqués de Quirra y Nules, don Joaquín Carròs de Centelles y Calatayud (1620-

- 1674)", en *De Humilde e ilustre cuna: Retratos familiares de la España Moderna (siglos XV-XIX)*, / Coord: Tovar Pulido, Raquel, Universidad de Évora, CIDEHUS, 2020, pp.259-294.
- "Amistades provechosas. La relación del conde-duque de Olivares y los marqueses de Quirra" en *Élites en transición. Relaciones, reacciones, representacions y estrategias de los grupos privilegiados entre los siglos XV-XX*, Madrid, Dykinson S.L., 2022, pp.291-304.
- "'En obsequio del mayor lustre de esta Santa Iglesia". Obras y reformas bajo el patronato de los marqueses de Quirra y Nules", en *Majestad y espacios de poder. La representación de las élites en la Edad Moderna, ss. XVI-XVIII*, Palermo, Confluencias, 2023, pp.45-64.
- "Baronesas, marquesas y una duquesa. Las señoras de la Casa de Quirra y Nules en la Edad Moderna", en *Los caminos de la Historia Moderna. Presente y porvenir de la investigación*, Universidad Santiago de Compostela, 2023, pp.1148-1156.
- Sendra Molió, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, (Beca Serafí de Centelles 1996), Oliva, Ajuntament d'Oliva, 1998.
- Silvestre Pérez, Sergi, "Notes sobre Alcosser dels segles XIII al XVII" en *Conversos i expulsats: la minoria morisca entre l'assimilació i el desterrament*, coord. por Elia Gonzálbez Esteve, Josep Lluís Santonja, Muro, Ajuntament de Muro, 2010, pp.197-232.
- Sobrado Correa, Hortensio, "Los inventarios post-mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Moderna", en *Hispania. Revista Española de Historia*, vol.63, núm.215, 2003, pp.825-862.
- Soler, Abel, *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- *L'esplendor d'Oliva. De l'Honor dels Carròs al comtat dels Centelles*, Vol.I, Oliva, Ajuntament d'Oliva, any 2020.

- Soria Mesa, Enrique, “Genealogía y poder. Invención de la memoria y ascenso social en la España Moderna”, en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, Núm.30, 2004, pp.21-56.
- *La nobleza en la España Moderna. Cambio y continuidad*, Madrid, Marcial Pons, 2007.
- Térmens i Samsó, Josep i Valls i Junyent, Francesc, “Pierola” en *Història de les comarques de Catalunya: Anoia.*, Volum II, Manresa, Parcir Edicions Selectes, 1990, pp.119-139.
- Toda i Güell, Eduard, *Cortes españolas de Cerdeña*, Càller, Arxiu de Tradicions de l’Alguer, 2009.
- Torremocha Hernández, Margarita, *Matrimonio, estrategia y conflictos (ss.XVI-XIX)*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2020.
- Torres, Xavier, *Nyerros i cadells, bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993.
- Úbeda Revert, Xavier, “Els comtes del Real als segles XVII-XVIII. Família, patrimoni i serveis a la Corona”, en *Estudis: Revista de Historia Moderna*, Núm.41, 2015, pp.183-203.
- “Litigar per la terra. La construcció del patrimoni senyorial dels comtes del Real (segles XVI-XVIII)”, en Amparo Felipo (coord), *Nobles, patrimonis i conflictes a la València Moderna. Estudis en homenatge a la professora Carme Pérez Aparicio*, València, Publicacions Universitat València, 2018, pp.85-106.
- Vicens Hualde, María, *Aristocracia y servicio en la Monarquía de Felipe II. El marqués de Villamanrique entre Castilla y la Nueva España, 1532-1604*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 2019, tesis doctoral inédita.
- Yun Casalilla Bartolomé, *La gestión del poder. Corona y economías aristocráticas en Castilla (siglos XVI-XVIII)*, Madrid, Akal, 2002.
- Zanón Alcaide, Virginia, i Aura Castro, Elvira, “Els milacres de san Vicente Ferrer, patrimonio cultural inmaterial valenciano”, en *ARCHÉ: Publicación del Instituto Universitario de restauración del patrimonio de la UPV*, Núm. 8,9 i 10, València, 2013-2015, pp.127-136.

Pàgines Web consultades

<http://www.almedijar.es/es/pueblo/historia>

http://www.araldicasardegna.org/palazzi_quadri_oggettistica/palazzo_cugia.htm

<http://arquitectosdevalencia.es/arquitectura/iglesia-de-san-miguel-y-san-sebastian/>

http://books.google.es/books?id=d_fxj6QsxEC&pg=PA178&dq=Quirra+a+les+Corts+Generals&hl=es&sa=X&ei=RqJvUp2LM43H7AbK1oDgAw&ved=0CD4Q6AEwAg#v=onepage&q=Quirra%20a%20les%20Corts%20Generals&f=false

<https://brevehistoriahispanica.com/la-espana-de-la-ilustracion-el-siglo-xviii/https://bivaldi.gva.es/es/corpus/unidad.do?posicion=1&idCorpus=20000&idUnidad=47921>

https://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=145572

<https://www.cge.cat/admin/uploads/docs/20130312123155-1.pdf>

https://chguv.san.gva.es/documents/10184/81656/Breve_historia_Hospital_General.pdf/3f6c55bb-d4a3-4713-b015-5e009a590b60

<https://www.cervantesvirtual.com/obra/apuntamiento-de-los-fundamentos-de-propone-dona-maria-luisa-ferrer-y-proxita-madre-de-dona-maria-josepha-catala-y-ferrer-sobre-que-se-desprecie-el-recurso-por-el-actual-marques-1019504/>

https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/historia-critica-del-teatro-infantil-espanol--0/html/ff9ac0da-82b1-11df-acc7-002185ce6064_73.html

<https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/el-inquisidor-rodriquez-laso-y-el->

ocaso-de-la-inquisicion-valenciana-18141820--0/html/406d0e55-f38c-4b57-8dca-132fdee03c01_19.html.

<https://dadun.unav.edu/handle/10171/30429>

<https://dbe.rah.es/biografias/28188/francisco-de-borja-y-doria-colonna>.

<https://dbe.rah.es/biografias/28189/pascual-francisco-de-borja-centelles-ponce-de-leon>.

<https://dbe.rah.es/biografias/28192/luis-ignacio-borja-y-fernandez-de-cordoba-figueroa>

<https://dbe.rah.es/biografias/69255/guillem-ramon-catala-de-valeriola-i-cifre>

<https://dbe.rah.es/biografias/69258/guillem-ramon-catala-de-valeriola-i-valeriola>

<https://dbe.rah.es/biografias/46814/bernardo-catala-de-valeriola-y-vives-de-canamas>.

<https://dbe.rah.es/biografias/16022/pedro-francisco-de-suarez-de-gongora-y-lujan>.

<https://dbe.rah.es/biografias/11682/guillen-de-castro-bellvis>

<https://dbe.rah.es/biografias/75846/joaquin-antonio-de-osorio-y-orozco>

<https://dbe.rah.es/biografias/16744/juan-pablo-azlor-de-aragon-y-zapata-de-calatayud>.

<https://dbe.rah.es/biografias/84722/felipe-carlos-osorio-y-de-castelvi>

<https://dbe.rah.es/biografias/21623/felipe-osorio-y-de-la-cueva>.

<https://dbe.rah.es/biografias/27387/maria-del-pilar-loreto-osorio-y-gutierrez-de-los-rios>.

<https://dbe.rah.es/biografias/50687/manuel-felipe-maria-falco-osorio-dadda-y-gutierrez-de-los-rios>

<https://gw.geneanet.org/lmwillena?lang=es&n=maria+del+pilar+falco+y+alvarez+de+toledo&oc=0&p=x>.

(<http://www.google.es/#q=la+pesta+en+valencia+al+siglo+XVII> (de l'article: *Las pestes del siglo XVII en Valencia; su incidencia y repercusión en el Hospital General (1600-1700); de Vilar Devís, Mercedes*)).

<http://www.google.es/imgresbiw=1024&bih=616&tbm=isch&tbnid=xD5xQ9BICgPM&imgrefurl=http://www.icavalieridellecolline.it/storia/territoriomarchesato/diquirra&docid=twq4kPu4vERJZM&imgurl=http://www.icavalieridellecolline.it/storia/immagini/marchesatoQuirra.jpg&w=1061&>

<http://heraldicacatalana.blogspot.com.es/2011/05/armas-de-los-titulos-catalanes-xlv.html>

<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/pdf?oid=0001459138>.

<https://historia-hispanica.rah.es/biografias/31149-andres-monserrat-ciurana-y-crespi-de-valldaura>

[https://www.ign.es/resources/acercaDe/libDigPub/El terremoto de Montesa 1748.pdf](https://www.ign.es/resources/acercaDe/libDigPub/El%20terremoto%20de%20Montesa%201748.pdf)

<https://journals.openedition.org/e-spania/32914>

<https://maes.unizar.es/maria-pilar-osorio-cueva/>.

<http://opinionycultura.blogspot.com/2014/03/caminos-de-valencia-madrid-y-viceversa.html>.

<Http://www.orani.it/relazione-meyerhoff.php>

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/155935>

<https://roderic.uv.es/items/5ccedf97-6451-48fe-bdaf-58d32e4bbf55>

<https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/parroquia-nules-castellon-iglesia-convento-de-la-sagrada-familia/>

<https://sanbartolomeysanjaime.es/index.php/capilla-de-san-miguel/>

<http://serrallonga1640.blogspot.com/search?q=puigxoriguer>

<http://www.todocoleccion.net/ano-1660-pleito-marqués-quirra-nulles-conde-centellas-por-deuda-vestidos-ropas~x27993424>

<https://www.valledeelda.com/blogs/cronicas-eldenses/31764-nace-el-xiii-conde-de-elda.html>

<http://ximoas.blogspot.com.es/2011/10/de-como-llego-la-imagen-de-la-mare-de.html>

<https://96milmotsmes.wordpress.com/2015/03/20/josepa-domenica-catala-de-valeriola-duquessa-dalmodovar-una-valenciana-il%C2%B7lustrada-2/>

Detall d'un capitell del palau dels Català de Valeriola, del qual, amb el pas del temps, han desaparegut les armes de l'escut.